

50.013

HA 1.759

LXXIV. ÉVF. 1. SZÁM

ÖTÖDIK FOLYAM

1958. JANUÁR—MÁRCIUS

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1958

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, V. WALDAFFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: FITZ JÓZSEF az irodalomtudományok kandidátusa, ny. könyvtári főigazgató, SZ. NÉMETH MÁRIA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, ORSZÁGH LÁSZLÓ, a nyelvtudományok doktora, egyetemi tanár, LEO KOHÚT tudományos kutató, Pozsony, HERPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, BUSA MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, VALKÓ ARISZTID, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HERNÁDY FERENC, a pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársa, LÉCES KÁROLY egyetemi tanársegéd, BÉLLEY PÁL, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, V. WALDAFFEL ESZTER, az Országos Széchényi Könyvtár h. főigazgatója, DANYI DEZSŐ, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának osztályvezetője, RÓZSA GYÖRGY, a Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárának vezetője, BARTA GÁBOR, a Magyar Szabványügyi Hivatal munkatársa, KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, egyetemi tanár, SZÁSZ KÁROLY, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár osztályvezetője, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, JEZERNICZKY MARGIT, a szegdi Egyetemi Könyvtár munkatársa

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14—16. Telefon: 134—400.

Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel

(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

ÖTÖDIK FOLYAM
LXXIV. ÉVFOLYAM

1958

TARTALOM

<i>Csapodi Csaba</i> : Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában	118
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Mátyás király könyvtárának scriptorai. Petrus Ceninius	327
<i>Fitz József</i> : A nyomdászattörténet korszakai	1
<i>Keresztury Dező</i> : Horváth János nyolcvanadik születésnapjára	305
<i>Kőhalmi Béla</i> : A bibliográfia és az új technika	97
<i>Kőhalmi Béla</i> : Megemlékezés Szabó Ervin halálának 40. évfordulója alkalmából	213
<i>Sz. Németh Mária</i> : Az Akadémiai Könyvtár mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója	10
<i>Ország László</i> : Misztótfalusi Kis és az első magyar könyv Amerikáról	22
<i>Sallai István</i> : A könyvvállomány helyzete közművelődési könyvtárainkban	224
<i>Soltész Zoltánné</i> : A második magyar ösnyomda nyomai	144
<i>Szentmihályi János</i> : A hungarica-bibliográfia néhány problémája	109
<i>Szilágyi János</i> : A szakszervezeti könyvtárak Magyarországon a két világháború közti időben	246
<i>Tombor Tibor</i> : Egy főúri palota átépítése az Országos Műszaki Könyvtár számára	307

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Berkovits Ilona</i> : Zichy Mihály Igor-ének illusztrációi	271
<i>Busa Margit</i> : Kurucellenes röpirat kéziratos másolata	62
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Corvinaként felismert kódex a Vatikán Könyvtárában	161
<i>Dörnyei Sándor</i> : A pozsonyi Magyar Hírmondó történetéhez	263
<i>Durza Sándor</i> : A tudományok osztályozásának magyar történetéhez	351
<i>Herepei János</i> : Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári műhelye és munkatársai	56
<i>Hernády Ferenc</i> : A Pécsi Tárogató két száma	67
<i>Horváth Viktor-Sági Antalné</i> : A „Kolokol” három évfolyama az Országos Széchényi Könyvtárban	162
<i>Jakab Géza-Németh László</i> : Országos „Nemzeti könyvtár-építő mozgalom” a reformkor elején Zalaiban	267
<i>Jakó Zsigmond</i> : Mátyás király törvénykönyvének újabb töredéke	350
<i>Jakó Zsigmond</i> : Váradi Péter könyvtárának töredéke Kolozsvárott	345
<i>Kohut, Leo</i> : Der Wiegendrucker Mikuláš Štetina Bakalář	50
<i>Pálvolgyi Endre</i> : Tárgyszókatalógus az Egyetemi Könyvtárban	357
<i>Pálvolgyi Endre</i> : Volt-e Szenczi Molnár Albert bibliafordításának frankfurti kiadása?	260
<i>Tóth András</i> : „Holt” kéziratgyűjtemények élete	42
<i>Valkó Arisztid</i> : A Stotz nyomdász-család magyarországi működéséről	64
<i>Vértesy Miklós</i> : Jezsuita tiltakozó írás 1707-ből	262
<i>Vízkelety András</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár 31. számú német kódexe ..	158

FIGYELŐ

<i>Barta Gábor</i> : A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlása	90
<i>Bélley Pál</i> — <i>Gombocz István</i> — <i>V. Waldapfel Eszter</i> : A varsói Nemzetközi Bibliográfiai Kongresszus	75
<i>Csapodi Csaba</i> : Tudományos könyvtárak és könyvtártudomány Csehszlovákiában	367
<i>Danyi Dezső</i> : A magyar könyvtári statisztika	79
<i>J. Hajdu Helga</i> — <i>Sebestyén Géza</i> : Tanulmányút a Német Demokratikus Köztársaságban	280
<i>Haraszthy Gyula</i> : Az UNESCO alaptervezete a keleti és nyugati kulturális értékek kölcsönös megbecsüléséről és a könyvtárak ezzel kapcsolatos feladatai....	197
<i>Kecskés László</i> : A Kínai Népköztársaság Állami Könyvtára Pekingben	283
<i>Kőhalmi Béla</i> : A könyvtárosok felsőfokú oktatásának első nemzetközi konferenciája Prágában.....	195
<i>Léces Károly</i> : Ferenczi Zoltán emlékezete	74
<i>Markos Béla</i> : Fényképi címfelvételezés az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztó osztályán és a fényképi eljárás tapasztalatai néhány könyvtár katalógizálásában	363
<i>Máté Károly</i> : Szentkúty (Drescher) Pál (1889—1957)	165
<i>Páldy Róbert</i> : A tudományos munka kialakítása a veszprémi Megyei Könyvtárban	289
<i>Rózsa György</i> : Közgazdasági könyvtárak gyarapodási jegyzékei.....	87
<i>sma</i> : A Csehszlovák Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság könyvtárosainak első munkaértekezlete	90
<i>sma</i> : A nemzeti könyvtárak konferenciája	292
<i>Takács József</i> : A nemzeti könyvtárak szervezete és működése	175
<i>Tordayné Péter Erzsébet</i> : Tíz éves a mezőgazdasági dokumentáció	285
<i>Tordayné Péter Erzsébet</i> — <i>Wallshausen Gyula</i> : Még egyszer a mezőgazdasági bibliográfiáról	374
<i>Veredy Gyula</i> : Az ETO és a magyarországi dokumentáció szervezési kérdései....	166
<i>Wallshausen Gyula</i> : Szakkönyvtári továbbképző tanfolyam tervezete	287
Hírek: Nemzetközi Dokumentációs Központ (<i>sma</i>) — Érdekes könyvtártechnikai újdonság (<i>B. B.</i>) — Modern könyvvillusztrátorok (<i>P. Lakatos Éva</i>) — Beszámoló a lengyel-magyar bibliográfiai kapcsolatokról (<i>Terbe Lajos</i>) — Kner Imre emlék-est (—)	378

SZEMLE

Allony-Loewinger: The Institute of Hebrew Manuscripts (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	203
Berliner Titeldrucke (Ism. <i>Szász Károly</i>)	92
Bibliográfiák az egyetemi oktatás számára (Ism. <i>Bélley Pál</i>)	384
Bibliothek — Bibliothekar — Bibliothekswissenschaft (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)..	293
A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának műszaki tudománytörténeti kiadványai (Ism. <i>Baldzs Sándor</i>)	386
Ciuchindel, C.: Despre inceputurile preseii româneşti Courier de Moldavie (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	205
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1955 (Ism. <i>Bereczky László</i>)	207
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1956 (Ism. <i>Léces Károly</i>)	298
Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára (Ism. <i>Varga Endre</i>)	389
Festschrift zum hundertjährigen Bestehen der Wiener Stadtbibliothek (Ism. <i>Jezerniczky Margit</i>)	96

Franz, Günther: Bücherkunde zur Weltgeschichte (Ism. <i>Niederhauser Emil</i>) ...	381
Frattarolo, Renzo: Anonimi e pseudonimi (Ism. <i>Szabó György</i>)	202
Fuhrmann, O. W.: Über die Auflagenhöhe der ersten Drucke (Ism. —z)	380
Gutenberg Jahrbuch 1957 (Ism. <i>F. J.</i>)	201
Három pozsonyi könyvtár ősnymtatványkatalógusa (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	204 —
Karel Havlíček Borovský politik a novinář (Ism. <i>M. B.</i>)	206
Katsh, Abraham I.: Catalogue of Hebrew Manuscripts preserved in the USSR (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	304
Kellner Béla: Somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	95 ✓
Kísérlet a világ tudományos folyóiratainak kritikai áttekintésére. Verzeichnis ausgewählter wissenschaftlicher Zeitschriften des Auslandes (Ism. <i>Ködhalmi Béla</i>)	91
Korpała, Józef: Abriss der Geschichte der Bibliographie in Polen (Ism. <i>Bélley Pál</i>)	295
Kotvan, Imrich: Bibliografia Bernolákovcov (Ism. <i>Markos Béla</i>)	205
Kozoeca Sándor—Radó György: A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája 1944-ig (Ism. <i>Trócsányi Zoltán</i>)	93
A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészete (1831—1867) (Ism. <i>Lay Béláné</i>)	209 ✓
A magyar népművelés tíz éve (1945—1954) (Ism. <i>Babiczky Béla</i>)	387 ✓
A Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója (Ism. <i>Simon Mária Anna</i>)	210
Nagy László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	301 ✓
Nyilas Márta: Arany János Budapestje (Ism. <i>D. Szemző Piroska</i>)	303
Polgár, Ladislaus: Bibliographia de historia Societatis Jesu in regnis olim corona Hungarica unitis (1560—1773) (Ism. <i>Benda Kálmán</i>)	383 —
A történeti statisztika forrásai (Ism. <i>Tóth András</i>)	300
Varet, Gilbert: Manuel de bibliographie philosophique (Ism. <i>Mátrai László</i>)...	296 >
Újabb könyvtártudományi művek (Összeállította <i>H. Izsó Livia</i>)	391

A nyomdászattörténet korszakai

A nyomdászattörténet a könyvtörténetnek időben a legrövidebb, anyagában viszont a leghosszabb része. Öt évszázada szemben áll az előtörténet közel öt évezredével. Anyaga azonban oly bőséges, hogy az áttekintés és a részek tanulmányozása miatt alszakokra kell tagolnunk. Művelői általában a történelem és irodalomtörténet korszakbeosztását vették mintának.

Az első világháború előtt a történetírók, irodalomtörténetírók és nyomdászattörténészek összefoglaló műveik anyagát a szellemi mozgalmak változásai szerint csoportosították, megkülönböztetve egymástól a reneszánsz, a reformáció, az antireformáció, az abszolutizmus, a felvilágosodás stb. korát. Magyarországon az 1526., 1711., 1849., 1867. évet határsorompónak tekintették — még a bibliográfiában is. MARCZALI Henrik, BEÖTHY Zsolt, BALLAGI Aladár ilyenformán tagolták a múltat. Ebben nagyjában — legföljebb egy-két évtizednyi eltéréssel — megegyeztek a külföldi tudósokkal.

A nyomdászattörténészek éppen csak az ősnymomatványkornak szabtak mechanisztikus határvonalat. Először még 1640-ben Bernardus de MALLINCKROT (*De ortu et progressu artis typographicae*) jelölte meg az ősnymomatványok felső korhatárát a szép kerek „annus saecularis”-ban, az 1500. évben. Cornelius a BEUGHEM (*Incunabula typographiae*, 1688), az első ősnymomatványbibliográfia szerzője követte, s azóta 1500 maradt a nyomdászattörténet kezdő fejezetének záróéve. Véglegesen Ludovicus HAIN (*Repertorium bibliographicum*, 1826—1838) rögzítette a korhatárt; munkája mindmáig e tárgykör leghasználtabb segédkönyve, s a tőle való eltérés zavart és nehézségeket okozna.

A későbbi időre azonban rideg évszámsorompók nélkül tárgyalták a reformáció, az ellenreformáció stb. nyomdászattörténetét.

Az első világháború után más korfelosztás jött divatba. Az újkor anyagát mechanisztikusan a XV., XVI., XVII., XVIII., XIX. század korára csoportosították. Például nálunk SZEKFŰ Gyula a *Magyar történetben*, PINTÉR Jenő nagy irodalomtörténetében (noha ugyanő az első világháború előtt még a régi korfelosztást követte) s NOVÁK László ötkötetes nyomdászattörténetében. Külföldi minták után indultak — pl. Svend DAHL 1928-ban megjelent könyvtörténete is ezt a beosztást követi. Talán kényelemszeretetről. A szerző gépi-esen, fejtörés nélkül rakosgathatja a céduláit.

De az ilyen elrendezés se nem logikus, se nem természetes. 1600-ban egyetlen olyan nyomda sem szűnt meg, mely 1599-ben létezett; valamennyi hosszabb-rövidebb ideig tovább működött a XVII. században. Újat sem alapítottak a határvégen. Mi értelmű, hogy a HELTAI-nyomda történetét 1600-ban megszakítsuk — visszatérve 1558-ra, Huszár Gál magyaróvári sajtójára —, s csak a XVII. századot tárgyaló később következő részben folytassuk? 1599 és

1601 közt belső életében nem történt változás, irányától sem tért el, s anyagi helyzete is ugyanaz.

De mit válasszunk a gépies évszázados beosztás helyett?

BOGENG, a legújabb korig terjedő általános és egyetemes nyomdászat-történet szerkesztője I. kötetében a XV. századdal foglalkozik, a II.-ban pedig sorra vesz egyes országokat, s mindegyiknél a történetet újra kezdve valamennyinél külön-külön 1940-nel zárja.

Az időrendi és földrajzi elv következtlen összekeverésének elriasztó példáját adja. Hasonló lenne hozzá az olyan magyarországi nyomdászat-történet, mely öt évszázadra terjedő anyagát kor-tagolás nélkül a nyomda-székhelyek sorrendjében közölné. Akár a városok betűrendjét, akár nyomda-alapításaik idejét, akár pedig az égtájak vagy országrészek egységét követné, nem a nyomdászat fejlődését látnók magunk előtt, hanem valamely vidék, város művelődéstörténetének egyik kiszakított fejezetét olvasnók. Holott az összefoglaló nyomdászat-történetben a lényeges éppen a tipográfia egységes fejlődésének a szemléltetése. A különféle helyeken és különféle nyomdáknál egyazon időben ugyanazokat a módszereket követték, ugyanolyan eszközökkel éltek, a haladást azonban egyéni kezdeményezésekkel érték el. Hogy ezt láthassuk, az ugyanazon korszakban működőket egymással összefüggésben kell tárgyalnunk, tudnunk kell, mit tanultak egymástól, s minőségi teljesítményeiket meg azok okait össze kell hasonlítani.

Vannak, akik a stílusok szerint tagolják a nyomdászat-történetet: nyomon követik a gótika és reneszánsz versenyét, a reneszánsz átmenetét a barokkba, aztán a rokokó, az empire, a romantika, a biedermeier, a bizonytalanlankodó eklekticizmus, a mindentől távolodó szecesszió s végül a mai nap könyv-stílusát. A korhatárok ez esetben ingadozók. Az átmenetek elmosódnak; a stílusok egymás mellett éltek, mert a szegényebb nyomdák ritkábban frissíthették fel készleteiket, s anyagi okokból el-elmaradtak az irodalom, zene és képzőművészet gyorsabb ütemű átalakulása mögött. Az íróknak vigyázniuk kell, nehogy munkájában bibliofil szempontok jussanak túlsúlyba: akaratlanul is meghamisítaná velük az elsősorban a mindennapi szükségleteknek szolgáló nyomdászat tényleges képét.

A nyomdászat-történeteszek legtöbbször a történelem és az azzal párhuzamosan haladó irodalom-történet korsorompóihoz igazodtak. Eljárásukat indokolja az, hogy a tipográfia mindenkor a köznapi életet és a korabeli olvasót szolgálta. Nem szakítható ki a korából. Története azonban, mint az imént említettem, elhomályosodik, ha erőszakosan mechanikus keretbe szorítjuk, pl. ha valamely év csupán azért korhatár, mert számjegye két nullára végződik. Az évszázadok szerinti gépies beosztás nem hangsúlyozza a változásokat, minden történelem lényegét, s megszakítja a fejlődés szemléltetését, noha ez minden történelem fő feladata.

Nem volna-e célszerű és természetes, ha ahelyett, hogy más tudomány-ágakhoz igazodnánk, olyan korfelosztást választanánk, mely megfelel a nyomdászat sajátos természetének, mibenléte különlegességeinek?

E kérdés eldöntésére mindenekelőtt meg kell állapítanunk, miféle megkülönböztető vonások illenek kormeghatározása alapjául? A technikai fejlődés kritériumai vagy pedig a szellemi indítékok?

A technikának kétségkívül nagy az ipar- és társadalom-átalakító szerepe, de nem eredeti ok, neki magának is oka van, mégpedig szellemi oka, s ez utóbbitól indul ki a fejlődés vonala. A technikai változásokat valamilyen gondolat

szüli. A technikához vezető gondolat előbb volt, de a társadalmi igény döntően beleszólt a probléma kiválasztásába.

A technikai találmányt választani kiindulópontul már azért is indokolatlan, mert sok előzménye van, fokozatosan, változatokban születik, nem készen pattan ki Minerva fejéből. Elég alkalmunk volt megtanulni azt az igazságot, hogy minden első előtt volt egy legelső s minden legelső előtt egy legeslegelső.

Lássuk, miként tagolhatjuk a nyomdásztörténetet, ha az eszméket választjuk kiindulópontul.

Mindenekelőtt két főkorszakot különböztetünk meg. Az elsőt a haladást megkönnyíteni törekvő ama gondolat indítja meg, hogy kíváncsok, ha a szöveget egyszerre többen és több helyen olvashatják. Kivitelezése fokozatosan történt: kezdetben egész rövid egylapos szövegek (pl. imák, búcsúlevelek) és szentképek átkeféléssel végrehajtott sokszorosítása kifaragott fatáblákról; később ugyancsak keféléssel, de már mozaiktechnikájú szedésnyomással COSTER 20—30 leveles iskolakönyveket adott ki; s végül sajtóval, mellyel GUTENBERG a bibliát két hatalmas kötetben tudta közzétenni. Utódai szinte változatlanul 350 esztendőn át az ő technikáját követték.

A második főkorszak azzal a felismeréssel kezdődik, hogy a tudnivalókat, különösen a híreket, a hírlapokat, de a sajtótermékeket általában is, gyorsan kell az olvasók kezébe juttatni. S a gyorsaság gondolatát egész sereg találmány 18 éven belül megvalósította: 1796-ban ŠENEFFELDER litográfiája, 3 évvel utána ROBERT bálapapírgyártó gépe, 1800-ban STANHOPE vassajtója, 1812-ben KÖNIG gyorsajtója — síneken ide-oda mozgó szedésformákkal, festékező hengerrel, a nyomást végző forgóhengerrel. S a fejlődést 1814-ben betetőzi STEVENSON gőzmozdonya, mely a szállítást gyorsította meg.

S mindezek a gyorsaság gondolatát kivitelező gépek a példányszám emelésének szinte korlátlan lehetőségével megvalósították a gondolatterjesztés olcsóbbodását is.

E két főkorszakon belül a rövidebb alkorszakokat könyvmorfológiai változások jellemzik.

Kiindulnak az előző kor formáiból, de ezeket az olvasás célszerűségi és a kiadók gazdasági szempontjai szerint átalakítják. Az ősnymotványkor átvette a kódexek külsőségeit: a vaskos rétalakot, a betűtípusokat, az iniciálékat, a kolofont, az őrszót, mely a könyvkötőnek jelzi, hogy a következő levél milyen szóval kezdődik, és a mai lapszámozást pótló betűszignatúrákat. A változás mindössze az, hogy nem kézírásban, hanem nyomtatásban adja őket. A könyvvásárló nem tett különbséget kéziratot meg nyomtatott könyv közt, s a nyomdász maga is csak mesterséges kéziratot látott a kiadványban. Ha hártára nyomatta, s pazar lapszéli folyondárdísz, aranylemezes kezdőbetűket és ragyogó színű miniatúrákat festett rá, miben sem látszott különbözni a díszes pergamenkéziratoktól. Nem volt ebben csalási szándék. A szemlélő csak a szépség tényét érezte.

A reformáció nyomdászatában általánossá válik a címlap, a könyv elkészítésére vonatkozó adatok a kötet végéről, a kolofonból átkerülnek a címlapra, a lapokat megszámozzák, a szöveget apróbb betűkkel, sokhelyt újfajta típusokkal (kurzívával meg fraktúrral) nyomják. Az ellenreformációban a könyv barokk stílusú, a címlap fecsegő, a fametszetet kiszorítja a rézmetszet és a rézkarc. A felvilágosodás korában a címlapon megjelenik a rokokó bájos vignettája, s kedvéért az azelőtt az egész lapot betöltő 20—30 soros könyvcím fokozatosan megrövidül, míg végül az egy-két soros cím lesz a leg-

gyakoribb. A XIX. században a második főkorszakot indító találmányoktól kapja a könyv mai modern alakját. „Gépkönyv”-vé válik. Míg a közel 400 évig tartó első főkorszakban a nyomdászok munkája kézimunka, s a felszerelésük, az eszközeik is alig változtak (a gutenbergi kéziműszerrel öntötték a betűket, a szedést ugyanúgy rakosgatták, egyengették és tömítették papírszeletekkel, a korom- és olajvegyületből otthon főtt festéket ugyanolyan lószőrrel tömött bőrlabdával kenték a szedésre, a papírt a szedésformából kiálló punktúrákba rögzítették, s mindenütt emberi erővel mozgatott fasajtón nyomtak), addig a második főkorszakban minden tevékenységet fokozatosan a gőzzel, majd villamossággal hajtott gép vett át, a papírgyártástól és betűöntéstől egészen a gépszedésig és a rotációs nyomásig. A könyv új képet kapott tőle. Rápillantással meg tudjuk állapítani, hogy más, mint az előző korszaké.

Minden nemzeti nyomdászattörténet morfológiai kezdőévei mások. Olaszországban az ősnymtatványkor 1500-ban ér véget, mert ALDUS Manutius Velencében 1501 óta nyomatta az iskolák felsőbb osztályainak tanulói számára zsebre tehető alakú, kéregbélés-kötésű, könnyű és olcsó klasszikus kiadásait, melyekben feltűnik új betűfajtája, a kurziva is. Tőle indult ki s terjedt el világszerte az új könyvalak. A következő évtizedben északnyugaton Baselbe s innen Párizsba ér, észak felé 1518–20 közt Wittenbergbe, hol LUTHER munkáiban, s itt már további következményeiben, — addig nem ismert több ezres példányszámú és nemzeti nyelvű kiadásokban, továbbá a germán ízlésnek megfelelő fraktúr típusokban — jelentkezik. Magyarországon csak 1535-ben HONTER brassói kiadványaiban tűnik fel, mégpedig az eredeti aldusi formában — baseli, frobeniusi mintára.

Az egyetemes nyomdászattörténet ezeket az egyes nemzeteknél eltérő kezdőéveket átmeneti korbá fogja össze. Az ősnymtatványkort, úgy amint MALLINCKROT és HAIN látta, 1500-zal lezárja, s utána néhány évtizeden át figyeli, miként állandósul az 1501-ben elindult új forma.

Az egyes nemzeteknél a kezdőévszámnak nem kell egybeesnie az új alakban elsőként megjelent könyv impresszumának évszámával. Alkalmasint lehet ennél korábbi, az előkészület idejéből, amikor a nyomdász megszervezte újdonságát, s amikor az olvasók már vásárolták s megkedvelték a külföldön megjelent újformájú könyveket. Vitatható, hogy kell-e egyáltalán pontos évszám? A szakírók és olvasók az emlékezőképesség megtámasztása kedvéért szeretik a korszakokat határozott évszámok közé szorítani. Sőt arra ügyelnek, hogy ezek lehetőleg élesek legyenek : zárják le az előző korszakot valami katasztrófával. pl. a mohácsi vésszel vagy a szatmári békével. vagy pedig indítsák meg az új változásokat okozó felfedezéssel, mint pl. a gyorssajtó találmányával.

A mi magyar könyvtörténetünkben a mohácsi vész valóban világos választóvonalnak tűnik. 1526 : a budai királyi vár fénye hirtelenül kialszik, a kor legszebb könyvtára, a Corvina feloszlik. A budai könyvkiadók, akik között magyar származásúak, mint WARDIA István és SZEKSZÁRDI Lénárt működtek, egy csapásra és maradéktalanul eltűnnek. Maga a könyv megváltozik. 1526 után már igen-igen ritkán kalligrafálnak miniatűrös hártyakódexeket. A szép, tartós, kemény ősnymtatványpapírt részben pótanyagokból gyártott bolyhosabb papír váltja fel, az incunabula-ívrét és a fatáblakötés kimegy a divatból. Nagy alakú betűk helyett apró típusokkal nyomtatnak. A humanisták tudós szellemét háttérbe szorítja a reformáció fürge és verekedős propagandája. A mecénásokat már nem a könyv szépsége érdekli, hanem a hatékonysága, toborzó ereje. Más könyvvilág ez, mint volt az 1526 előtti.

Azonban nem minden korszakot záró vagy kezdő évszám sorompó jellege ilyen meggyőző. A reformációt követő korszakot, az ellenreformációt, 1578-tól, TELEGDI nagyszombati nyomdája megalapításától számítják. Csakhogy a hitújítás erélyes nyomdászai tovább működtek, 1578-cal távolról sem zárul le a hősorok. A működésük csak fokozatosan kap más színt, amikor is a református felekezetek nem egymásban, hanem az újjáéledő és egyre kötekedőbbé váló katolicizmusban látják az ellenséget. Abban a mértékben, amelyben ez erősebbnek bizonyul, csendesedik a tollharc, s a nyomdák a megrendeléseket prédikátorok helyett egyre inkább a barokk-kor tudósaitól kapják. A hitújítás írónyomdászeit nyomdai mesteremberek váltják fel. Józanabbak, számítóbbak, mint a régiek, kisszerűbbek, nyárspolgárok. Az ellenreformáció az a korszak, melyben ez a nyomdásztípus az uralkodó. Melyik évben kezdődött? Nem tudjuk megmondani. Határozott évszámhoz nem köthetünk hosszú fokozatos átmenetet. 1526 annyiban tekinthető fordulatlak, hogy az átmenet az új formák felé rohamosan következett be, de 1578 után még soká tartott, amíg az előző kor jellemvonásai elhalványodtak.

Hosszú átmenetekhez csak határozatlan, nem pedig pontos évszámok közé szorított korhatárokat állapíthatunk meg.

Különleges alkorszaka a magyar nyomdásztörténetnek, mely mint ilyen az egyetemesben nem számít, az 1686 és 1711 közt, a törökök kiűzésétől a kuruc szabadságharc bukásáig eltelt negyedszázad. Ismét a történelem egyik alkorszakával esik egybe, tárgykörünkben azonban nem a mozgalmak események, nem az ország szökőkútyszerű fellendülése meg leomlása miatt különítettük el — noha a nyomdászok ezektől és a korszellemtől nem függetleníthették magukat, sőt e két tényező döntő sorsfordulatokat is okozott egyes nyomdászok életében és egyes nyomdák léteiben —, hanem azért, mert az akkor vezető hollandiai tipográfia eszméinek és példáinak hatására a magyar nyomdászat átalakult. Más, mint volt az előző s mint lesz a következő időszakban. A holland hatást tárgyalón kívül külön fejezet még az első magyarországi hírlap története, valamint TÓTFALUSI és VINCE — akkori nyomdászatunkat fény-szóróként megvilágító — tragédiája. E fejezetek terjedelme is indokolja, hogy a felszabadulás és lebukás ez izgalmas 25 esztendejét külön korszaknak tekintsük. Igaz, egyetlen emberöltő is hosszabb nála. Aki 1686-ban 25 éves volt, 1711-ben még aránylag fiatal, — 50 éves. Mégis tömérdek változást látott, nemcsak a politikai életben, hanem a nyomdászatban is. Az is magasba lendült és mélybe hanyatlott.

A következő alkorszak, 1712-től a XVIII. század végéig, újra egészen más világ. Jönnek a nyugat felől bevándorló német nyomdászok. Alapos mesterségbeli szakismeretet és pezsgő vállalkozókedvet hoznak magukkal. Szűz vidékekre is elmerészkednek, s az új nyomdászékhelyekkel (Sopron, Győr, Vác, Pécs, Temesvár) az ország szellemi képe is átalakul. A jövevények bámulatosan tudnak alkalmazkodni. Alázatosak és engedelmesek a megyéspüspökök iránt, akiket mecénásul meghódítanak maguknak, de ugyanekkor a felvilágosodás szolgálatába is állnak. Részüik van benne, hogy a magyar irodalom megújul. A magyar könyvek száma a hazai latin és német kiadványokkal szemben örvedetesen szaporodik. Az új eszmék helyet kapnak bennük. A MARTINOVICS-per áldozatai közt nyomdász is akad, aki az éjszaka leple alatt a forradalmi kátét szedi ki. Könyveik külseje, megjelenési formája is más, mint az előző korszaké. A barokk stílus megnemesedett. A papír ellenállóbb, keményebb, a könyvek kötéséhez finomabban kidolgozott bőrt használnak, még a jelentéktelen apró-

nyomtatványoknak is színes, csillogó papírborításokat adnak. A gazdagodás, a növekvő jólét jele.

A második főkorszak kezdő átmeneti ideje a nyugati országokban évtizedekkel rövidebb, mint nálunk. Angliában STANHOPE lord vassajtóját WALKER gépész a londoni BULMER-nyomdában már 1800-ban alkalmazta. Elgondolásai azonnal meghódították az ottani nyomdai ipart. Célja a munkateljesítmény fokozása, jelszavai: nagyobb mennyiséget kevesebb idő alatt, több könyvet hamarabb, olcsóbb termelést nagyobb nyereséggel!

A vas ellenállóképességének és súlyának erő kifejtése lehetővé tette, hogy a „stanhope”-nak kétszer akkora nyomótalpa legyen, mint a faszajtónak, s hogy egyetlen nyomással egész ívet nyomtathassanak vele. (A faszajtóval teljes ívet csak két munkamenetben, részletekben lehetett nyomni.)

A tőkeerős országokban, Angliában, Franciaországban és Németországban a stanhope gyorsan elterjedt. A maradékos Magyarországon, ahol „lélek nélkül való gép”-nek, „betűgyilkos”-nak minősítették, csak 1835-ben szerezte be első példányát a pesti TRATTNER—KÁROLYI-nyomda.

Pedig akkor külföldön már új találmány szorította ki. STANHOPE gépe még kézisajtó volt, s az KÖNIG Frigyes első, 1803-ban Suhlban szerkesztett automatikus gyorsajtója is, mely fogaskerékátvitellel festékezett, az íveket pedig emberi kéz segítségével nélkül be- és kihajtotta, nyomta és kirakta. Néhány évvel később Angliában BAUER nevű munkatársával olyan gépet állított üzembe, mely óránként 400 nyomást végzett — óránként többet, mint a faszajtó egész nap alatt. S ezt a csodát is túlszárnyalta 1812-ben cilinderes gyorsajtójával. Óránként két nyomóhengerrel 2400 nyomást teljesített. Ez az „ívsikkasztó” gép is csak 1840-ben vonult be Magyarországra, szintén KÁROLYI István nyomdájába.

A nyomás meggyorsulásának előfeltétele a szedés meggyorsítása. A szedőszemélyzet túlságos szaporítása azonban megdrágította volna az üzemet és vele a termékeit. Angliában 1812 óta kísérleteztek gépszedéssel. A szedés gyorsasága viszont nagyobb betűmennyiséget kívánt, — következként, ugyancsak Angliában, szabadalmazták az első betűöntőgépet, mely naponta 20 000, sőt későbbi tökéletesítése után 40 000 betűt öntött ki magából. A régi betűöntőműszer ugyanazon idő alatt legföljebb 5000 betűt tudott termelni.

Mindezek ellenére a második főkorszakot nyomdászattörténetünkben mégis 1800-zal kezdhethetjük, mert azóta — bár óvatosabban, mint a gazdagabb nyugaton — nálunk is érvényesül az a gazdasági törvény, mely szerint fejlettebb technikával olcsóbban, jobb gépi segítőmechanizmussal könnyebben boldogul az a nyomdász, aki él az új találmányokkal és fortélyokkal. E felismerés első jele, hogy LASZLOVSZKY József budai polgármester 1800-ban Bécsben SENEFFELDER-féle könyomógépet vásárolt, s azt a budai városháza pincéjében a várbeli börtön rabjaival kezelte. Hivatalos hirdetményeket, polgármesteri rendeleteket, kézírásos körleveleket sokszorosított vele. A nyomdák is hamarosan ráébredtek, mennyivel olcsóbban illusztrálthatják a litográfiával folyóirataikat meg könyveiket. 1820 körül már úgy látszott, hogy a rézmetszet és rézkarc — minden mélynyomás — végképp letűnt.

Nem számít, hogy Magyarország eleinte hátul kullogott azért, mert nyomdászainak többsége szegény ember, aki az újdonságokat, mert anyagilag nem bírja őket, gyanakvó szemmel nézi, s óvatosságból kitar meglevő ócskaságai mellett. Másutt is így volt. BALZAC, az egykori nyomdász, maradi regényalakja jut eszünkbe: göröcsösen ragaszkodik rozszant faszajtójához, és szálnalmas

hátrányba kerül merészebb versenytársával szemben, aki STANHOPE akkori újdonságával legyőzi.

Az eszmék az egyesek ellenállása ellenére utat törtek maguknak s megindították az új korszakot.

Ha a XIX. század első évtizedeiben lassan is haladt nálunk a technikai megújulás, tipografiáink annál készségesebben alkalmazkodnak a korszellemhez. Nyomdászattörténetünk egyik legszebb fejezetében az élenjárók közt látjuk őket. Az 1848. március 12-i népgyűlésen elfogadott *Mit kíván a magyar nemzet?* 12 pontjának elseje a sajtószabadságot és a cenzúra eltörlését követelte. Március 15-én e kívánságot a LANDERER—HECKENAST-nyomda valósította meg, amikor a 12 pontot és PETŐFI *Nemzeti dalát* cenzúra és hatósági engedély nélkül kinyomtatta. Ő tette meg az első forradalmi lépést.

Az utolsó korszak 1867-tel kezdődött. Nem azért, mert nálunk történelmi választóvonal s nem is azért, mert kendőzés nélküli sajtószabadságot létesített, hanem azért, mert ismét a nyomdászati technika tért új utakra. 1800-ig kizárólagos kézműipar, 1800-tól 1867-ig egyre elhatalmasodó gépipar, 1867-től kezdve nagyüzemeiben gyáripar. Lényegében, az eszmét tekintve, csak fokozása az előbbinek. Még mindig a gyorsaság és mennyiség növelése a cél. Külföldön kísérleti intézetek kutatták, miként lehetne a sajtó termelésében helyet, időt, kiadásokat takarítani, az előállítási költségeket csökkenteni, viszont a minőséget s a számbeli eredmények színvonalát emelni. A kutatás a rotációs elv mellett kötött ki. Kimondta, hogy a nyomdagépeknek a termelés szempontjából meddő mozgásait ki kell küszöbölni. A KÖNIG-féle gyorsajtó ide-oda, fel-le mozgásait a szünet nélküli körforgás váltja fel. A szedést már nem helyezik sík lapra, hanem hengerre öntik, a végnélküli bálapapír forgó hengerek közt fut át — a hengerek nemcsak nyomóformák, hanem papírvezetők is — s a körforgás sokkal sebesebb, mint az ide-oda mozgás. A statikus (egyensúlyozó) erő dinamikus (mozgó-feszülő) energiává változott át, s a rotációs óránként végez kb. 20 000, sőt ha ikergép, 35 000 nyomást. A gyorsvonalat elbújhat mögötte.

A fejlődést ebbe az irányba a hírlapirodalom terelte. Az újságnak a szerkesztőségi záróra után néhány órával és százezernyi vagy még több példányban kell megjelennie. Az első rotációt 1865-ben a *New-York Times* géptermében állították fel, s az 1867-es kiegyezés után csakhamar FALK Miksa *Pester Lloyd*-ja is ilyen „szörnyetegen” készült. Segítségével naponta kétszer tudott megjelenni.

A tipográfiát sokféle mellékágának a fejlődése is modernizálja. Felhasználják és tökéletesítik az előző alkorszak kémiai lánctalálmányait: a fotolitográfiát, a fotomechanikai sokszorosító eljárásokat, a cinkográfiát, a fototípiát, a még STANHOPE által elgondolt szövegmatricázó tömöntést (stereotípiát), melyen a rotációs géppel való nyomás lehetősége is alapszik stb. A vilanyerő, mint gépmozgató, idővel még a könyvkötőüzemeket is korszerűsíti, pl. Budapesten a GOTTERMAYER céget. A hírszolgálat gyorsítására megszervezik a távirati irodákat.

Emellett folyvást új gépeket szerkesztenek. A NELSON-kolosszusok az íveket kinyomják, felszabdadják, összehajtogatják, és fűző meg könyvkötő munkát is végezve, teljesen kész kötött könyveket potyogtatnak ki magukból. Az inyenek irtóznak ezektől a könnyen kettéváló termékektől, melyekben néha hiányzik valamelyik ív, viszont valamelyik másik kétszer van meg, de a kevésbé pénzű olvasótömeg olcsón jut hozzájuk és mohón falja őket.

Az általános fejlődés terén magyarok is közreműködtek. Sikerrel PETZVÁL József, a fényképészet hasznosítása terén. Sikertelenül a félreismeret lángész, bonyhádi KLEGL József magyar testőrtiszt, mérnök, festőművész és feltaláló, aki már az 1840-es pozsonyi diétán bemutatta úttörő billentyűs szedőgépét, de támogatás hiányában sem ezt, sem egyéb akkor hallatlan találmányát (buvárhajó, sínlerakóvasút, hangjegyzőgép stb.) nem tudta értékesíteni. Negyvenötven évvel később Amerikából kaptuk a linotype-ot meg a monotype-ot, melyeken mai szedőink virtuóz módon — óránként öt-hatezer betűt küldve sajtó alá — zongoráznak.

A korszak jellegzetességét ezúttal sem az általánosabb gyakorlat, hanem az új eszméket felkarolt kivétel adja meg. Nem minden nyomda vált gyárrá. A legtöbb továbbra is, ma is, kevés személyzettel, egyszerűbb felszereléssel dolgozik. Gépeik többsége nem rotációs, hanem gyorsajtó és a vasból modernizált gutenbergi típus, a kis tégelysajtó. A nyomtatványok áralakító tényezőjét sem a drága gépek árának törlesztési ezreléke, hanem elsősorban a munkabér szabja meg.

A statisztika azonban az utolsó alkorszakból meglepő számszerű fejlődésről ad képet. Míg 1817-ben Magyarországon 52 nyomda működött s félszázaddal később, 1866-ban Budán és Pesten 17, vidéken 89, addig 1880-ban egymagában Budapesten 75 s tíz évvel később ugyanitt 149 tipográfiát tartottak számon. Több mint nyolcszor annyit, mint negyedszázaddal előbb. Újabb húsz év múlva, 1900-ban az egész országban 531 s végül 1939-ben, amikor a statisztika megjelent, a trianoni Magyarország 151 városában és községében 912 könyv- és hírlapnyomda, valamint 48 kő- és offsetnyomda volt. Mindezek együtt 6537 munkást és 129 tanoncot foglalkoztattak. (De rajtuk kívül a statisztika 1466 munkanélküli nyomdai munkást tartott nyilván!) Az üzemekben 559 szedőgép és 2898 nyomógép működött; utóbbiak közt 1436 a tégelynyomó, 1126 a gyorsajtó, 64 az automata-, 66 a rotációs és 206 a kőnyomdai és offsetgép. A nyomtatványok ez évi együttes értéke 52,9 millió pengőre rugott, amihez a statisztikus megjegyzi, hogy ez az összeg az ország összes gyáripari termelése értékének másfél százalékát sem érte el.

Azt is kiszámították, hogy Magyarországon 1935-ben minden 10 000 lakosra 4 és fél új könyv esett. Tekintélyes termelésnek látszik, számos más országot előztünk meg vele. Romániában ugyanakkor csak 2 és fél könyv-újtonság jutott 10 000 emberre, Bulgáriában 3, az Észak-Amerikai Egyesült Államokban meg éppen csak 0,7, mert ott a nép könyv helyett inkább újságot olvas.

Minél nagyobb a termelés, annál kevésbé egységes a nyomdászati stílus. Kisebb műhelyek gazdái, pl. KNER Gyomán, TEVAN Békéscsabán, tudtak maguknak saját stílust teremteni és meg is tudták őrizni. A nagy nyomdáknak azonban a tömörked személyzet, a sok külső munkatárs s a különféle teendő megosztása megakadályozza az egységes ízlés és akarat kialakulását. Író, illusztrátor, szedő, nyomtató, könyvkötő más-más világban él s nehezen hangolódik össze. A korrektor, a szerkesztő kénytelen minduntalanul megalkudni a munkatársak felfogásával, a vezetőt pedig nagyvonalú tervek és üzleti gondok foglalkoztatják.

A munka javarésze hírlapok és folyóiratok előállítására esik. Ebben is különbözik az új korszak a régebbiektől, melyekben a súlypont a könyveknek, a a befejezett alkotásoknak jutott. Most a soha be nem fejezett, a mindig folyó munka van előtérben. Ez hozzá tartozik a tömegelvre alapozott fejlődéshez.

A nyomdászat a hírlappal és folyóirattal vesz részt legerőteljesebben az emberiség szellemi forradalmában.

Néha az a sejtelmünk támad, hogy a meglevőből már kialakulnak a majd következő korszak körvonalai. Mostanában a technika haladását dokumentáló cikkekben és fordításaikban egyre gyakrabban esik szó az automata mechanizmusról. Előre megállapított sorrendben minden munkát külső beavatkozás nélkül végez. Gyárak munkások nélkül. A rotációs már ma is ilyesféle automata. Sok egyéb nyomdai fogást is végezhetnének önműködő készülékek. Csak azt nem tudom elképzelni, hogy íródhatik mű író nélkül s jelenhetik meg nyomdász nélkül.

Am ez már nem a múlt, nem a történelem kérdése, hanem a jövőé.

FITZ JÓZSEF

JÓZSEF FITZ: EINTEILUNG DER EPOCHEN IN DER UNGARISCHEN BUCHDRUCKERGESCHICHTE

Vor dem ersten Weltkriege hatten die Geschichtschreiber, Literaturhistoriker, Bibliographen und Darsteller der Buchgeschichte in ihren zusammenfassenden Werken meist solche Inhaltseinteilungen gewählt, die die einzelnen Abschnitte im Sinne des Entwicklungsprinzips, gemäss dem Zeitgeist und Zeitstil, einander übersichtlich gegenüberstellten. Da gab es je eine herkömmliche Ära des Mittelalters, der Renaissance, der Reformation, der Gegenreformation, des Absolutismus u. s. w. Für Ungarn schienen besonders die Jahre 1526, 1711, 1849 und 1867 natürliche und ins Auge springende Zeitschranken zu sein.

Nach dem ersten Weltkrieg kam dann auch bei uns die mechanische Einteilung in Mode. Wir hatten nun je eine Geschichte, Literaturgeschichte und Buchdrucker-geschichte des 15., 16., 17., 18. und 19. Jahrhunderts. Für die Autoren mag dies die bequemste Periodisierung sein. Sie können ihre Zettel ohne Kopfzerbrechen mechanisch sortieren.

Der Leser aber empfindet diese Einteilung weder als logisch, noch als natürlich. Alle Druckereien Ungarns, die im Jahre 1599 existierten, setzten ihre Arbeit 1601 fort. Keine einzige entstand in der Zwischenzeit. Hat es einen Sinn z. B. die Geschichte der Klausenburger Heltai'schen Druckerei mit dem Jahre 1600 abzubrechen, bloss weil die Zahl auf zwei Nullen endigt, wo sie doch mit den gleichen Kräften, denselben Materialien und den bisherigen Zielen weiterwirkte? Die mechanische Einteilung betont weder die Veränderungen, — das eigentliche Thema der Geschichte, — noch veranschaulicht sie die Entwicklung, — was doch die Hauptaufgabe jeder geschichtlichen Darstellung wäre.

Wir schlagen an Stelle der mechanischen Einteilung für die Buchdruckergeschichte eine solche vor, die sich nach den morphologischen Wandlungen des Buches richtet. Allerdings kann man sich in diesem Falle nicht an genaue Jahresgrenzen halten. Teils weil diese in den verschiedenen Ländern von einander abweichen (— in Italien beginnt die moderne Buchform mit ALDUS MANUTIUS, in Deutschland etwa zwei Jahrzehnte später mit Luthers Wittenberger Ausgaben, in Ungarn infolge ausländischer Muster in den dreissiger Jahren des 16. Jahrhunderts —), und teils weil die Stilübergänge in ihren Schwankungen schwierige Probleme bieten. (Z. B.: wann beginnen und wann verlaufen sich die Elemente des barocken Buchstils? Oder: wann endet die Periode des handgefertigten Buches und wann beginnt jene des typographischen Maschinenprodukts?) Wir denken es aber für unnötig sich allzu starr an Daten zu binden und glauben, dass die morphologische Einteilung ein klareres Bild der Buchentwicklung zeigt, als die mechanische.

Az Akadémiai Könyvtár mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója

I.

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelete s a hozzá kapcsolódó 1018/1956. (III. 9.) számú minisztertanácsi határozat a könyvtári hálózatok létrehozásával jogilag és elvileg is törvényesítette a magyar könyvtárügy utolsó tizenkét évének *gyakorlatát*, a jogi rendezést sokban megelőző, nemegyszer spontán fejlődést. Legjobb szakembereink gyakorlati könyvtári munkája — figyelembe véve a külföldi szakirodalom megfelelő tanulságait — már évek óta arra irányult, hogy a gondjaira bízott könyvtárakat, azok munkáját ne elszigetelten tekintsék, hanem minél szorosabban kapcsolják ahhoz a területhez (intézményhez), melyen — az adott személyi és anyagi keretekhez mérten — a könyvtár tevékenységét kifejti. Könyvtáros közvéleményünk teljesen magáévá tette azt az elvet, hogy a könyvtár nem öncélú intézmény, hanem a társadalmi haladás eszköze,¹ s feladatát annál jobban teljesíti, minél inkább hasznára van annak a területnek, melynek szolgálatára, könyvtári ellátására hivatott. Így lettek egyre fokozódó mértékben egyetemi könyvtáraink az egyetemi könyvtári hálózat központjaivá s az egyetemeken folyó oktató és tudományos kutatómunka könyvtári támaszaivá, a termelőmunkát támogató könyvtári központok (Országos Műszaki Könyvtár, Országos Mezőgazdasági Könyvtár) pedig szakterületük kutatóinak és szakembereinek könyvtári és dokumentációs igényeit elégítették ki.

Ez a korszerű könyvtári gondolat és gyakorlat tört utat magának az Akadémiai Könyvtár munkájában is: a felismerés, hogy az Akadémiai Könyvtár nem *általában* nagykönyvtár, hanem *különlegesen* az Akadémián belül folyó tudományos kutatások könyvtári bázisa s egyúttal központja az akadémiai kutatóintézeti könyvtári hálózatnak is. Ha e területen a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára még több tekintetben adósa is annak a területnek, ahol munkájának hatása kibontakozott, az elmúlt négy-öt esztendő mégis komoly lépést jelentett előre a szakterület könyvtári szolgálatában.

Az elmúlt évtized könyvtári módszertani vizsgálatait, ha érintettek is ilyenmű problémákat, mégsem állították vizsgálódásaik középpontjába a könyvtár és az általa ellátott terület érintkezési felületét, nem állították az adott könyvtárat vagy könyvtári hálózatot legsajátosabb környezetébe.

Az ilyen szempontú önvizsgálatnak az Akadémiai Könyvtárban egyre inkább éreztük hiányát, míg 1957 márciusában az Akadémia I. osztálya által delegált szakértő bizottság (KÓHALMI Béla, MÁTRAI László, PAJKOSSY György)

¹ L. erre vonatkozóan: Kovács Máté: *Könyvtáraink jelentősége művelődéspolitikánkban*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. 1955. 109—143. 1.

egyenesen arra szólított fel bennünket, hogy könyvtári munkánkról szóló elemzésünket az adott szakterület — tehát jelen esetben a Magyar Tudományos Akadémia — könyvtári ellátottságának figyelembevételével végezzük el. Eme célkitűzés s nem utolsósorban a bizottság tagjainak észrevételei alapján jött létre analízisünk. Úgy gondoljuk, hogy közzététele nemcsak azért érdekli könyvtárosainkat, mert egyik legnagyobb tudományos könyvtárunk munkájáról közöl adatokat és jellemző vonásokat, hanem azért is, mert e területi elemzés egyre inkább nélkülözhetetlenné válik könyvtáraink munkájának jellemzésében.

E területi elemzés lényegében két kérdést érintett :

a központi könyvtár akadémiai jellegéből következő saját funkcióit,
az akadémiai kutatóintézeti hálózat könyvtáraival kapcsolatos munkáit.

Meg kell jegyeznünk, hogy e kétféle feladatcsoport könyvtári eszközökkel való szolgálata elválaszthatatlanul összefügg egymással, nemcsak azért, mert az intézeteken belül azonos szervezeti keretek között folyik a velük kapcsolatos munka, hanem mert éppen az akadémiai célok szolgálatában szétválasztásukat sem elvileg, sem gyakorlatilag nem tartottuk helyesnek.

*

Az akadémiai tudományos munka szervezetileg az akadémikusok, doktorok, kandidátusok, aspiránsok, az akadémiai kutatóintézetek, bizottságok és munkaközösségek tevékenységét jelenti. Az Akadémia könyvtárának tehát mindezek számára kell könyvtári segítséget nyújtani és munkájukhoz sajátos eszközeivel a lehető legnagyobb támogatást megadni.

A feladat már így legegyszerűbb megfogalmazásában is a munka differenciáltságára hívja fel a figyelmet, ha először csak abban a vonatkozásban is, hogy az Akadémia könyvtárára az egyes tudósok igényeinek kielégítése mellett a szakintézetek munkájának támogatása, sőt azok könyvtárainak szakmai segítése is tartozik. Közelebbről megnézve a kérdést, a munka további tagoltsága, sokrétűsége egyre erőteljesebben tűnik ki. Elsősorban a kutatási területek legnagyobb változatosságára kell itt gondolni, arra, hogy az akadémiai kutatás a társadalom- és természettudományoknak jóformán minden részletét felöleli. A könyvtári előkészítő munka tehát ennek megfelelően nemcsak egyetlen szakterületen, hanem több tudomány területén bontakozik ki.

Nem lehet itt — és nem is szükséges — azokat a tényezőket, amelyek a további differenciáltság forrásai, részleteiben mind feltárni, csak egyre — az intézetek, illetve ezek szakkönyvtárai között meglevő különbségekre kell felhívni a figyelmet.²

² Annak a 34 kutatóintézetnek, mely ma az Akadémiát szervezeten kívülveszi, mindegyike egy-egy tudományterület hivatott művelője, mely a szakirodalmat magában foglaló könyv- és folyóiratanyagot munkaeszközeként tekinti. E könyvtárak keletkezésének körülményei természetesen nem egyöntetűek, hiszen míg egyes — elsősorban humán jellegű — intézetek nagy könyvtárakat örökölték, addig az új kutatási területeken induló természettudományi intézetek néhány könyvvel kezdték meg működésüket. Így magyarázható az a jelentős mennyiségbeli eltérés — a néhány száz kötetes kis kézikönyvtáraktól a 100 000 kötetes Eötvös-Könyvtárig —, mely az akadémiai hálózat egyes könyvtárai között mutatkozik. A gyűjtőkörü megalapozás elemzése itt most nem feladatunk, ezért elég csak annyit közölni, hogy a 34 könyvtárból 9 humán, 25 pedig természettudományi jellegű.

Az akadémiai könyvtári hálózat tagjait sem típusbeli egység, sem gyűjtő-köri hasonlóság nem fűzi egybe, hanem egy magasabb szempont, az Akadémiához, a magyar tudományos élet vezető intézményéhez való tartozás foglalja szervesen egybe.

A terület könyvtári összefogása tehát sokrétű és nehéz feladat, melynek megoldása a személyzeti hiányokkal küzdő központi könyvtárnak sok súlyos és bonyolult problémát ad.

II.

1. Az Akadémiai Könyvtár szerzeményezésének legfontosabb feladata az akadémiai tudományos kutatáshoz szükséges irodalom megszerzése és emellett az akadémiai jellegből következően ide tartozó anyag (külföldi és magyar akadémiai kiadványok, akadémiai disszertációk, dolgozatok, akadémikusok hagyatéka stb.) összegyűjtése. Ezt részben saját beszerzéseivel, részben az intézeti beszerzések támogatásával, részben a tudósok beszerzéseinek lebonyolításával éri el. E háromféle tevékenységet évek folyamán kialakított elvek alapján összehangolva végzi.

Az Akadémiai Könyvtár az 1956-ban kiadott könyvtári törvény értelmében nem önmagában, hanem az 1950 óta egyre szaporodó tudományos kutató-intézetek könyvgyűjteményeivel együtt alkot szerves egységet. Ennek a — központi könyvtárral együtt — 35 könyvtárból álló hálózatnak beszerzési politikáját a nyolc osztályból álló Akadémia differenciált igényeinek kielégítése szabja meg.

Az Akadémiai Könyvtár hálózati központi könyvtári helyzetében — amellett, hogy beszerzi azon tudományágak műveit, amelyek számára országos viszonylatban szakkönyvtár³ — enciklopédikus jellegű gyűjtemény kiépítésére törekszik, mely minden szaktudomány alapvető műveit, a kutatáshoz szükséges segédkönyveket és a megfelelő tudomány-filozófiai és tudománytörténeti anyagot tartalmazza.

Ezzel szemben az akadémiai intézetek beszerzése természetesen mindig az aktuális kutatás támogatását szolgálja és elsősorban a részirodalmat gyűjti össze.

Így alkot az Akadémiai Könyvtár az intézeti könyvtárakkal együtt szervezett beszerzési egységet.

Az akadémikusok és kutatók személyes könyv- és folyóiratrendeléseinek kielégítése — egyéni óhajokról lévén szó — természetesen nem tartozik bele ebbe az elvileg is szabályozott keretbe, de a kutatások támogatásában egyre fokozódó jelentősége van, s így néhány adattal jellemezni kell ezt a munkát is. A könyvrendelés terén 1955-ben 60 fő részére 364 rendelést 24 384 dev. Ft., 1956-ban 46 fő részére 234 rendelést 23 983 dev. Ft., 1957-ben szeptember 1-ig 147 fő részére 572 rendelést 49 397 dev. Ft. értékben eszközölt a könyvtár. A folyóiratok terén pedig 1956-ban 22 fő részére 14 000 dev. Ft., 1957-ben 48 fő részére 20 630 dev. Ft. értékben biztosított folyóiratot.

³ Az Akadémiai Könyvtár 1953 óta az ókori történelem, a klasszika-filológia, a világirodalom története, az orientalisztika és a nyelvtudomány területén szakkönyvtár. Szakkönyvtári funkciói végeredményben szintén akadémiai jellegéből következnek, a régi Akadémia I. osztálya működési körének megfelelő tudományágakat ölelik fel: melyeknek éppen ezért igen gazdag anyaga található meg a könyvtárban. Így a szakkönyvtári funkciók is szervesen az akadémiai hagyományokból nőttek ki.

Bármennyire is fontosnak tartjuk az egyéni rendelkezések szorgalmazását és lebonyolítását, számunkra mégis az a döntő, hogy a fent ismertetett alapelvek hogyan valósulnak meg az egyes gyűjtési ágazatokban.

A modern könyvbeszerzés területén a központi könyvtár — mint említettük — minden tudományág alapvető, átfogó műveinek, segédkönyveinek beszerzésére törekszik. Ezt az alapvető szerzeményezési elvet az élet kívánalmainak megfelelően rugalmasan kezeli. Tekintetbe veszi a jövő valószínű szükségleteit is, alkalmazkodik a modern tudományos kutatás követelményeihez, figyelme kiterjed olyan területekre is, amelyeken a hazai kutatás nagy valószínűséggel megindul, és beszerzési politikájában gondol olyan intézetekre is, melyeknek felállítása később várható. Így az Akadémiai Könyvtár már számottevő szakkönyvgyűjteménnyel rendelkezett a kibernetika, az izotópia és az atomenergia technológiai felhasználásának területén akkor, amikor az e tudományágak művelésére hivatott intézeteket még csak szervezték. Ezzel a kutatás kezdeti stádiumában, midőn az új intézetek még nem rendelkezhettek szakkönyvtárral, az Akadémiai Könyvtár hasznos segítséget tudott nekik nyújtani.

A könyvbeszerzéssel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy ennek fokozása és kiszélesítése érdekében a könyvtár felhasználja a csere lehetőségeit. A néhány éve kiépített könyvcserre előzetes kiválasztáson nyugszik, tehát a vásárlást tervszerűen, szervesen egészíti ki.

Akadémiai feladatot teljesít az intézet azzal is, hogy egy minden magyar akadémiai kiadványt magában foglaló muzeális célú gyűjtemény kiépítéséről is gondoskodik.

A könyvtár hálózati munkája a beszerzés területén aktív. Lehetőségeihez képest mindent elkövet az akadémiai kutatóintézetek devizaellátásának biztosítására, mégpedig olyan eredménnyel, hogy pl. 1957-re és 1958-ra minden akadémiai intézet teljes egészében megkapta az igényelt devizakeretet; így az Akadémiai Könyvtár és a kutatóintézeti könyvtárak országos viszonylatban igen jó helyre kerültek.

A könyvtár elvégzi az akadémiai devizakeret szétosztását az intézetek között, és ütemezi annak felhasználását. Lebonyolítja a nyugati könyv- és folyóiratrendeléseket, miután előbb az átfedések elkerülése szempontjából átnézte és egyeztetette a rendelt anyagot.

Gondoskodik továbbá az akadémiai és kulturális csere keretében kapott duplumok, valamint egyéb, a könyvtár állományából a rekatalogizálás során előkerült duplumok, a könyvtár gyűjtőkörébe be nem illő kötelespéldányok s végül a nemzeti tulajdonba vett magyar és idegen nyelvű könyvek eljuttatásáról a hálózat legmegfelelőbb könyvtárába.

1955-ben⁴ könyvcseréből 1791, a kötelespéldányokból 1205, saját duplumainkból 602, a nemzeti tulajdonba vett könyvanyagokból 1225, összesen tehát 7823 kötettel gyarapította a hálózat könyvállományát.

A könyvtár újonnan beszerzett folyóiratanyaga az akadémiai kutatás minden területét támogatja. Az *Acta*kkal folytatott csere viszonzásául ui. minden tudományág területéről kap folyóiratot a könyvtár, a beérkező periodika-anyag tehát enciklopédikus jellegű.

Természetesen a cseretevékenység elvi megalapozottsága egyben tervszerű folyóiratszerzeményezést eredményez, melyet még a könyvtár a vásárlás

⁴ Az 1956-os csonka év adatai nem adhatnának e tevékenységről helyes képet.

útján megszerzett periodikákkal is kiegészít. Figyel tehát az anyag arányos elosztására, különös tekintettel a modern természettudományi folyóiratok megszerzésére (pl. a magkutatással foglalkozó új folyóiratok biztosítása).

Akkor, amikor a könyvtár folyóiratállományát túlnyomórészt a külföldi tudományos akadémiákkal folytatott csere útján gyarapítja, egyben a Magyarországon egyedülálló *Academica*-gyűjteményét (a világ tudományos akadémiái által kiadott periodika-szerű hivatalos akadémiai és szaktudományos kiadványok) is fejleszti.

A devizakeret szétosztása és az egyeztető munka elvégzése után könyvtárunk bonyolítja le hálózati viszonylatban a külföldi folyóirat-megrendeléseket. Emellett a hozzá beérkezett anyagból is részelteti a hálózat tagjait. 1955-ben a csere periodika-anyagából 5011 egységet adott át számukra, a nemzeti tulajdonba jutott folyóiratokból pedig 450 kötetet igényelt részükre.

2. Az akadémiai kutatást szolgálja a központi könyvtár különgyűjteményeinek gyarapítása is.

A Kézirattár — figyelemmel az Akadémia sajátos rendeltetésére — a hazai tudomány- és irodalomtörténet, továbbá történettudomány kéziratok emlékeinek összegyűjtését és megőrzését tekinti feladatának, ezek közül is elsősorban az Akadémia tagjainak munkásságából származó kéziratokét. A szoros értelemben vett kéziratok műveken kívül ide tartoznak a velük összefüggő különféle kiegészítő anyagok is: jegyzetek, másolatok, kivonatok, fogalmazványok, továbbá nyomtatványkivágatok, metszetek, fakszimilék, fényképfelvételek stb. Gyűjti még a Kézirattár a tudósok, írók magánfeljegyzéseit, naplóit, levelezését, valamint életükre és működésükre vonatkozó bármiféle írott vagy képes emlékeket.

A Kézirattár szerzeményezési munkájánál gondot fordít arra is, hogy az akadémiai kutatóintézetek támogatásával folyó aktuális munkálatokat megfelelő kéziratok források felkutatásával és megszerzésével támogassa. Így történt ez pl. MIKSZÁTH Kálmán, MÓRICZ Zsigmond, ADY Endre műveinek kiadásával kapcsolatban is, egész sorát szerezvén meg nagy íróink idáig ismeretlen leveleinek. Ezzel elérte azt, hogy az I. osztály gondozásában megjelenő kritikai kiadások vagy életrajzi munkák könyvtári bázisává válhatott.

Gyűjti a Kézirattár — az Akadémia alapításától kezdve — az Akadémia működésére vonatkozó iratokat is (a főtitkári irattár a hozzá tartozó gazdasági stb. iratanyaggal együtt).

Lényeges akadémiai feladatot teljesít a Kézirattár akkor is, amikor a Tudományos Minősítő Bizottsághoz benyújtott és onnan átadott disszertációkat egyrészt megőrzi, másrészt a tudományos kutatás rendelkezésére bocsátja. Ennek az eddig 1029 művet magában foglaló gyűjteménynek forgalmazásával a Kézirattár nemcsak a múlt emlékeit kereső tudósoknak tud anyagot adni, hanem a napjainkban folyamatban levő modern kutatások számára is képes segítséget nyújtani.

A Régi könyvek gyűjteményének állománya (ösnyomtatványok, RMK, vetustissima, muzeális példányok) elsősorban az akadémiai irodalomtörténeti és tudománytörténeti kutatásokat látja el forrásanyaggal. A gyűjteménynek különösen tudománytörténeti értékét és ebben az irányban való fejlesztését kell kiemelni, mert erre itt nagyobb hangsúly esik, mint általában más könyvtárakban.

Akadémiai szempontból meg kell említeni a gyűjtemény muzeális könyvanyagának azt a részét, mely jelentős magyar tudósok és írók műveinek a Magyar Tudományos Akadémiának ajánlott példányait őrzi.

A Keleti könyvtár — amely akadémikusokból és tudományos kutatókból álló, ma jórészt az Orientalisztikai Bizottságban tömörült közösség munkájának elősegítésére létesült — feladatait mindig ezen akadémiai bizottsággal összhangban oldja meg. Különösen ami a gyűjtemény fejlesztését, a könyvek és folyóiratok beszerzését illeti, mert ezt mindenkor az orientalista kutatók kívánságai figyelembevételével, az ő munkájuk szolgálatában teszi.

Ugyancsak az Akadémián folyó tudományos munkához biztosít anyagot a könyvtár mikrofilmszolgálat. ⁵ Beszerzi a kutatáshoz szükséges és az országban, illetve Budapesten fel nem lelhető könyvek vagy folyóirataikkal, kéziratok mikrofilmjeit részben vásárlás (ASLIB), részben csere, ⁶ vidéki viszonylatban pedig a kéziratok könyvtárközi kölcsönzése vagy helyi fényképezése útján (Debrecen, Sárospatak, Pannonhalma stb.). Ezeket megőrzi vagy — elsősorban a természettudományok terén — a kutatóintézetek számára átadja. ⁷

A mikrofilmbeszerzés erőteljesen igazodik a kutatók kívánságaihoz, illetve az akadémiai célkitűzésekhez. Így mikrofilmgyűjteményünk legértékesebb részének, a külföldön található magyar irodalmi emlékek (magyar vonatkozású kéziratok, RMK művek) mikrofilmjeinek megszerzése az Irodalomtörténeti Intézet kutatási munkájával összehangolva s többnyire az intézet javaslata alapján történik. A szintén rendkívül értékes orientalisztikai tárgyú mikrofilmeket pedig az akadémiai orientalisztikai kutatás szolgálatában az orientalisták kívánságára szereztük meg. Így került a könyvtárba többek között a *Lipcsei-kódex* mikrofilmje, a prágai Egyetemi Könyvtár *Szell-gyűjteménye* magyar anyagának legértékesebb része, a kolozsvári, marosvásárhelyi, nagyenyedi, gyulafehérvári, pozsonyi, krakkói régi magyar könyvek és kéziratok felvételei, az oxfordi, leningrádi, varsói, bécsi könyvtárak magyar vonatkozású anyagának darabjai, a párizsi Bibliothèque Nationale és a londoni India Office Library keleti kéziratai, a British Museum és a King's College (Cambridge) arab forrásmunkái, valamint a washingtoni Library of Congress arab és görög kéziratokat tartalmazó filmjei, továbbá a történettudományi kutatásokat szolgáló mikrofilmek.

3. A több mint egy évszázados múlta visszatekintő nemzetközi csere-tevékenységet SZÉCHENYI és TOLDY hagyományaihoz híven a könyvtár ma is teljes egészében akadémiai feladatnak, a nemzetközi tudományos érintkezés egyik jelentős eszközének tekinti. Bár a csere a külföldi könyv- és folyóirat-

⁵ Nem érdektelen a laboratórium jelenlegi műszereinek rövid felsorolása : kisfilmes és lemezes fényképezőgépek, nagy teljesítményű mikrofilm felvevőkészülék, automatikus mikrofilm előhívógép, automatikus mikrofilm másológép, mikrokártya felvevő és kidolgozó berendezés, gyorsmásoló készülék, optikai iratmásoló, hordozható mikrofilmező felszerelés, mikrofilm olvasókészülékek, egyéb laboratóriumi készülékek : nagytitógépek, másológépek, szárítókészülékek stb.

⁶ A nemzetközi kulturális csereegyezmények keretében több országgal rendszeres mikrofilm-cserét folytattunk? (pl. Csehszlovákiával), s a kiadónál kifogyott akadémiai kiadványokat, valamint ritkaságainkat mikrofilm formájában küldtük el a megrendelőknek. Ugyanakkor a nemzetközi cserekapcsolatok fenntartása érdekében mikrofilmek készülnek a többi külföldi cserepartner részére is a nem kölcsönözhető művekről s az Akadémiai Kiadónál kifogyott akadémiai kiadványokról.

⁷ A mikrofilm és fotokópia szolgálat keretében 1955-ben és 1956-ban évente ezer műről készült fényképmásolat vagy mikrofilm a megrendelők számára. A több mint 200 különféle megrendelő között gyakran szerepeltek akadémiai intézetek. 1955-ben 37 akadémiai intézet, kutatócsoport vagy akadémiai hivatali osztály vette igénybe a fényképmásoló szolgálatot.

szerzeményezés egyre fontosabb tényezője, mégis elsősorban tudománypolitikai tevékenységet jelent: részben a Magyar Tudományos Akadémia munkájának, a tudományos kutatásoknak és az elért eredményeknek külföldi megismertetését, részben a hasonló jellegű intézmények és szervezetek munkájának, a világ minden részében folyó kutatás eredményeinek és módszereinek a beérkezett anyag alapján való megismerését.

Az akadémiai igényeknek megfelelően a könyvtár érdeke tehát az, hogy akadémiai kiadványok elsősorban a külföldi szakintézményekhez és kutatókhoz jussanak ki. Ezért az 1453 cserkapcsolatból 1273 az akadémiai jellegből következik (akadémia, tudományos társaság vagy testület, szakintézet, szakkönyvtár, szakember), és csak 180 az általános könyvtári jellegű kapcsolat.

A cseretevékenység e fajtája mellett szintén akadémiai feladatként végzi a könyvtár a nemzetközi kulturális szerződések akadémiai külön egyezményeiben foglalt cserék lebonyolítását.

A szorosan vett cseretevékenységen túl az intézet vállalta még az akadémiai ajándékpéldányok, azaz a külföldre tiszteletpéldányként küldött *Acták* kezelését. Ezt éppen az akadémiai célok szolgálatában tette, bár e munka nem tekinthető könyvtári feladatnak.

A magyar tudományos kutatás eredményeinek szélesebbkörű megismertetése érdekében megszervezte a különlenyomat-szolgálatot, melynek keretében a külföldi érdeklődőknek rendelkezésre bocsátja az őket érdeklő magyar tanulmányokat és biztosítja a magyar tudósok külföldön megjelent dolgozatainak különlenyomataira a szükséges devizakeretet.

A könyvtár javaslatára hozta létre az Akadémia elnöksége az Akadémia tudománypolitikai szükségleteit és cseréjét szolgáló akadémiai könyv- és folyóirattartalékot 1955-ben. A tartalék kezelését az Akadémiai Kiadótól a könyvtár vette át.

III.

1. Az Akadémiai Könyvtár olvasószolgálatának feladatát nem a művelődni vágyó rétegek olvasási igényeinek kielégítésében, hanem a tudományos dolgozók kutatási anyaggal való ellátásában határozta meg. Nem törekedett tehát nagy olvasótábor megszervezésére, hanem csak a tudományos célból olvasók körének kiszélesítésére és ezek zavartalan munkájának biztosítására⁸.

Ezen célkitűzések érdekében az olvasóterem használatát — az elvi okok mellett ennek csekély befogadóképességére való tekintettel is — korlátozta oly módon, hogy állandó látogatójegyet az akadémikusokon, az akadémiai intézetek dolgozóin, a tudományos fokozatok tulajdonosain és aspiránsokon kívül csak az igazoltan tudományos munkával foglalkozóknak adott ki. Az egyetemi hallgatók közül csak a IV. és V. évfolyam hallgatói látogathatják a könyvtárat.

Az olvasótermi statisztika adatai szerint az olvasók foglalkozás szerinti megoszlása 1955-ben a következő képet mutatja:

Tudományos dolgozó	— 10 547	— 64,42 %
Egyetemi hallgató	— 3 426	— 20,91 %
Egyéb	— 2 413	— 14,67 %
	<u>16 386</u>	

⁸ Nem a könyvtár akadémiai jellegéből következik, mégis szükséges hangsúlyozni, hogy az Akadémiai Könyvtár katalógushálózata — melyet kutatóink ismernek és becsülnék — hatásosan segíti az olvasók, kutatók tudományos munkáját.

A könyvtár egész olvasószolgálatát tekintve a kép még kedvezőbben alakul. A Különgyűjtemények olvasótermeit (Kézirattár és Régi könyvek gyűjteménye, Keleti könyvtár, Mikrokönyvtár) ugyanis csak tudományos kutatók látogatják. Így a könyvtárat használó 19 760 olvasóból voltaképpen 87,80% akadémiai célú kutatásokba kapcsolt olvasó; a fennmaradó 10–12% is tudományos képzésének szempontjából veszi igénybe a könyvtárat.

A kutatók helyi munkalehetőségének megszervezésén túl a másik fő követelmény a kutatási anyag biztosítása. Ezért a kölcsönzés korlátozott. Könyvet kölcsön csak akadémikusok, a tudományok doktorai és kandidátusai, aspiránsok és akadémiai intézetek vehetnek. Semmiféle közművelődési kölcsönzést nem vállal a könyvtár, még az akadémiai hivatal számára sem.

Amennyire korlátozta azonban kölcsönzéseit a nem tudományos olvasók részére, olyan mértékben könnyítette meg azt az Akadémiához tartozó tudósok számára. A kikölcsönzött művek száma nem korlátozott és a határidő sem szűkre szabott. Akadémikusoknál és a hálózati intézeteknél a kölcsönzés időtartama a szükségeshez képest évekig is meghosszabbítható. Jelenleg pl. 4 akadémikusnál 7 évnél, 6-nál 6 évnél, 2-nél 5 évnél régebben van könyv. Hálózati intézeteknél 23-nál 5 évnél hosszabb ideje. Bár az olvasótermi kézikönyvtár anyaga prézens jellegű, hét végére vagy rövidebb időre ezeket is kölcsön adja. Éppen a kölcsönzések kissé már liberális kiterjesztésének eredménye az, hogy az akadémikusoknál a kölcsönzések száma az elmúlt évek folyamán határozott emelkedést mutatott: az összes kölcsönzésekhez viszonyítva 1954-ben 6,87%, 1955-ben 8,86%, 1956-ban pedig 10,41%.

A folyóiratok kölcsönadására az 1953. május 16-án kelt 312/1953. sz. főtitkári körrendelet irányadó. Ez elrendelte, hogy „folyóiratot hivatali vagy házi használatra az Akadémia Könyvtára . . . nem kölcsönözhet”. A könyvtár természetesen nem kezeli mereven ezt a rendeletet. Az olvasók igényeit igyekszik ugyan mikrofilmmel vagy fényképmásolattal kölcsönzés nélkül kielégíteni, de nagyon indokolt esetben — természetesen rövidebb időre — a folyóiratot is rendelkezésre bocsátja.

Azt a gyorsmásoló, illetve kontaktmásoló gépet, amely néhány óra alatt másolatot tudna a folyóiratok egyes cikkeiről készíteni, csak 1958-ban sikerül beszerezni. Ennek beállításával viszont ez a probléma teljesen kiküszöbölődik.

A Különgyűjtemények anyagának egy része prézens jellegű (kéziratok, régi könyvek, muzeális anyag, Keleti osztály kézikönyvtára), a többiekre az általános szabályok érvényesek. Meg kell jegyezni ezzel kapcsolatban, hogy a Keleti könyvtár anyagának egy részét éppen az ott dolgozó orientalisták kérésére nyilvánították prézens jellegűvé.

2. Az akadémiai célkitűzések szolgálatában áll a könyvtár bibliográfiai és tájékoztató munkája is, mellyel az Akadémia sajátos feladatait, tudományos-szervező tevékenységét és a kutatók egyéni munkáját igyekszik támogatni.

A havonta megjelenő *Újabb külföldi beszerzések jegyzékének* közreadásával állandó tájékoztatást nyújt a legfrissebben beérkezett szakirodalomról az akadémikusok, az osztályok és az intézetek számára.

A *Magyar Tudományos Akadémia működése* c. évi bibliográfia az elmúlt naptári évben megjelent folyóiratok akadémiai vonatkozású anyagát foglalja össze tárgyi csoportosításban, számontartva így az Akadémián folyó tudományos tevékenységnek minden megnyilvánulását és belföldi visszhangját.

Nyilvántartja a könyvtár az Akadémiai Kiadó fennállása óta megjelent összes akadémiai kiadványokat és az azokról magyar folyóiratokban közölt bírálatokat, ismertetéseket. Ez az anyag cédulakatalógus formájában bárki számára hozzáférhetően áll a könyvtárban.

Legújabbán — az Elnökség megbízása alapján — foglalkozik a könyvtár az akadémikusok munkásságát összefoglaló bibliográfia szerkesztésével, sajtó alá rendezésével, az ezzel kapcsolatos munkák elvégzésével. Egy nagyobb időszakot összefoglaló kötet kiadása után a kiegészítéseket rendszeresen évről évre fogja közzétenni.

Ezen állandó jellegű munkák mellett számos ízben nyújt segítséget tájékoztatással, anyagösszeállítással, bibliográfiával az Akadémia vezetőinek vagy tudósainak.

Többször foglalkozott a könyvtár az aktív tájékoztatás, a figyelőszolgálat megszervezésével, ezen a területen azonban még nem ért el számottevő eredményeket. Viszont a közelmúltban megjelent kurrens periodika-jegyzékünk — mely kb. 3000 periodikát ír le és csoportosít szakok szerint — a figyelőszolgálat konkrét megszervezése számára megfelelő alapokat fog biztosítani.

IV.

Ezúttal nem célunk, hogy az Akadémiai Könyvtárban folyó könyvtár-tudományi munkát elemezzük. Arra azonban rá kell mutatnunk, hogy az eddigi publikációk, a jelenlegi anyaggyűjtések és feldolgozások legnagyobb része a könyvtár akadémiai jellegével függ össze, illetve az Akadémiával és könyvtárával kapcsolatos kutatási eredményeket tárja fel.

Több tanulmány foglalkozott — elsősorban a könyvtár alapításának 130. évfordulójához kapcsolódva — az Akadémiai Könyvtár múltjával, eddigi történetének leglényegesebb jellemző vonásaival, az Akadémiával való kapcsolataival, legfontosabb gyűjteményeinek és funkcióinak fejlődésével, jelenlegi helyzetével és munkájával.⁹ E történeti és elvi jellegű cikkek és tanulmányok egyrészt a könyvtár időszerű problémáit, akadémiai jellegéből következő feladatait vannak hivatva elemezni, másrészt előkészítő munkát jelentenek ama munkaközösség számára, mely az Akadémiai Könyvtár történetét monográfia formájában dolgozza fel, s mintegy két év múlva kutatásainak eredményeit külön kötetben óhajtja közzétenni.

Más kiadványok a könyvtár különleges értékeit tárják fel¹⁰, vagy egyes gyűjteményeinek könyvtörténeti, illetve irodalomtörténeti értékeit elemzik.¹¹

Az Akadémiai Könyvtár lényeges tennivalói közé tartozik értékes külön-gyűjteményei katalógusainak tudományos színvonalon való közrebocsátása is.¹² E területen tennivalóinknak csupán kiindulópontjánál tartunk még.

Természetesen közvetett formában minden, a könyvtár dolgozói által végzett kutatómunka (pl. a különféle tudományterületeken engedélyezett kutatónapok eredményei) az akadémiai szakosztályok által vezetett és ellen-őrzött tudományos tevékenységet igyekezett elősegíteni. Ezen a területen

⁹ L. elsősorban *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai* c. sorozat eddig megjelent és jelenleg előkészület alatt álló füzetét.

¹⁰ Pl. a *Kaufmann-gyűjtemény* 422. sz. kódexének faksimile kiadása.

¹¹ L. elsősorban Vörösmarty Mihály és ARANY János kézirataira, könyvtárára, akadémiai működésére vonatkozó publikációkat.

¹² Pl. az országos ősnymtatvány-katalógus számára végzett munkálatok.

könyvtárunk — akadémiai jellegéből következően — szélesebbkörű lehetőségeket biztosított arra érdemes tudományos dolgozóinak, mint többi nagy könyvtárunk.

V.

Az eddigiekben összefoglaltuk a könyvtár akadémiai jellegű munkáit, illetve az Akadémiának nyújtott szolgáltatásait. Láthattuk — amit bevezetésképpen is előrebocsátottunk —, hogy ez a munka ez ideig különféle okokból csak a legfontosabb könyvtári területekre vagy azok egyes részlegeire terjedhetett ki. Ezzel természetesen nem elégedhetünk meg és így igyekszünk már kidolgozott terveinket — anyagi és személyzeti lehetőségeink szerint — a közeli jövőben megvalósítani.

Nem kívánjuk részletezni mindazt, amit még tenni lehetne, csak a legfontosabb és legsürgősebb tennivalókról és a velük kapcsolatos eddigi próbálkozásainkról kell még itt röviden megemlékezni.

1. A könyvtár már 1953-ban és 1954-ben készített terveket a központi feldolgozás létrehozására, melynek eredményeként az akadémiai központi katalógus is kialakult volna. Sajnos, ennek megvalósítására nem kapott sem személyzetet, sem más anyagi lehetőséget, így e tervek nem valósulhattak meg.

1955-ben az akadémiai központi könyvkatalógus felállításának módszereit dolgozta ki. Első lépésként a természettudományi intézetek könyvtárainak anyagát foglalta volna a központi katalógusban össze, vagy egy gyors, korszerű címlapfényképezési megoldás keretében vagy pedig alrovatos munkaerők címfelvételai segítségével. Az Akadémia vezetősége teljes mértékben elismerte ugyan a központi akadémiai címjegyzék felállításának szükségességét, de az anyagi fedezetet nem tudta számára biztosítani. Ezzel a kérdés egyelőre le is került a napirendről, és mindmáig sem sikerült ezen az igen fontos területen előbbre jutni.

2. Ugyancsak nem sikerült eddig a módszertani munka rendszeres végzésére külön munkacsoportot szervezni. Így ezen a területen sem tudott a könyvtár az intézeti könyvtáraknak elegendő és rendszeres segítséget nyújtani, csak alkalmyszerűen adhatott tanácsokat, útbaigazításokat.

3. Szeretne a könyvtár a világszerte ismert magyar orientalistikai kutatás támogatására egy országos keleti központi katalógust létrehozni. Az 1951-ben megkezdett tervezés azonban a megvalósulás útján — szintén anyagi és személyzeti okokból — nem tudott messzire jutni.

4. Ugyancsak megoldandó feladataink vannak a külföldi könyvtárközi kölcsönzés fejlesztésének területén is. A kutatóintézetek s tudósaink számára e fiatal szolgálati águnk (az 1956. évi könyvtári alaptörvény ruházta ránk ezt a jogot és kötelezettséget) természetesen még eddigi fejlődése ellenére sem nyújtja azt, amit méltán elvárhatunk tőle.¹³ Aktív, az akadémiai igényeket és szükségleteket felkutató külföldi könyvtárközi kölcsönzési szolgálat kiépítésére van szükségünk. Az Akadémiai Könyvtár kétségtelen helyzeti előnye (a külföldi társintézményekkel kialakult jó kapcsolatok) ezen a területen fokozottan szolgálja az akadémiai tudományos kutatások érdekeit.

5. Az akadémiai kutatásokat nagy mértékű könyv- és kéziratanyagunk megfelelő feltárásával, forrás-publikációkkal és — ahol szükséges és lehetséges — önálló feldolgozásokkal segítjük elő.

¹³ 1957-ben szeptember 1-ig 281 kötetet kölcsönöztünk külföldről.

A kezdeti lépések végre ezen a területen is megtörténtek, s ha személyzeti és anyagi viszonyaink megengedik, továbbá az Akadémiai Könyvtártudományi Bizottság támogatását megszerezjük, végül de nem utolsósorban az Akadémiai Kiadó hajlandó kiadási tervébe illeszteni katalógus-kiadványokat is, néhány éven belül e munka eredményei mindinkább láthatóak lesznek.

6. Mivel alapvető feladatunk a Magyar Tudományos Akadémia intézeteinek és kutatóinak korszerű könyvtári eszközökkel való támogatása, határozottan rá kell mutatnunk azokra a hiányosságokra, amelyek nem engedték megfelelően kibontakozni munkánkat, s így igen nagymértékben akadályozták annak hatásfokát. Ezek — amelyekben néha nagyobb segítséget szeretnénk kapni az Akadémiától — a következők:

a) már nemcsak súlyos, hanem katasztrofális helyiségviszonyaink (munkahelyek, raktárak);

b) a könyvvédelem (megelőzés, karbantartás, könyvkötés, restaurálás) és könyvhygiénia rossz helyzete;

c) a könyvtári személyzet — különösen a technikai és kisegítő személyzeti állomány — rendkívül csekély létszáma a funkciók és feladatok sokaságához és aránytalanságához viszonyítva.

A felsorolt területeken igényeinket sokszor hangoztattuk, terveink készen állnak, de az akadémiai adminisztráció a múltban nem méltányolta azokat minden esetben jelentőségüknek megfelelően.

Végül rá kell mutatnunk arra is, hogy komoly előrelépést jelentene, ha a Magyar Tudományos Akadémia a kutatóintézetekkel azonos rangra emeli 130 éves könyvtárát. Ez nemcsak „dekórum” lenne, hanem anyagi és erkölcsi ösztönzőerő a könyvtár saját tudományos munkásságának fokozására, továbbá a kutatóintézeti státussal járó erkölcsi, jogi és gazdasági előnyök birtokában jelentős fokozása az akadémiai célok szolgálatának. A huszas és harmincas években az ország három nagy történeti könyvtára a Gyűjtemény-egyetem, illetve a Nemzeti Múzeum keretében rendelkezett már ezzel a státussal, a külföldi példák is hasonló analógiákkal szolgálnak. Az Akadémián belül folyó kutatómunka könyvtári bázisa szilárdabb lenne ezzel az egyen-jogusítással.

SZ. NÉMETH MÁRIA

MÁRIA NÉMETH: THE LIBRARY OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES IN THE SERVICE OF THE AIMS OF THE ACADEMY

The work of a library, in the opinion of modern librarians, cannot be considered as isolated and as destined for its own end, but it must be closely connected with the field in which the library displays its activity.

As a basis of scientific research and as a centre of library network of the scientific institutes belonging to the Academy, the Library does its work serving the aims set by the Academy. In this capacity it has to assist the scientific activity of academicians, scientific workers bearing scientific degrees, research institutes and the team-work of different research groups. The Library performs also other tasks resulting from the fact that it is an institute of the Academy. The aid of the Library is realized in the most various fields.

1., The most important task of acquisition is to obtain the literature necessary for scientific research directed by the Academy and to collect the appropriate material promoting the successful activity of the Academy. The Library of the Hungarian Academy of Sciences, together with the libraries of the institutes under the Academy's

authority constitutes an organized unit as regards acquisition. Consequently, the institutes of the Academy collect the works of special literature supporting current research, whereas the central library procures the fundamental works, reference books of specialized branch of science as well as the material dealing with epistemology and history of science. The Library provides, moreover, for acquiring original manuscripts needed by research as well as for collecting manuscripts and papers relating to the Academy and augmenting the collection of the Oriental Department and serials published by various academies. The Library, on the one hand supports the institutes to acquire foreign books and periodicals by effecting their orders, on the other, it increases their stocks by distributing duplicates, publications obtained by exchange, presentation copies, material coming from other sources in national ownership. The Microfilm Department of the Library makes material available for scientific work sponsored by the Academy. For that purpose the Department acquires the microfilms of the books, papers, and manuscripts not to be found in the country.

2., International exchange of publications going back to a tradition of more than a century is regarded by the Library as the task of the Academy because that activity is an important factor of international scientific intercourse. The aim of exchange of publications is partly to make Hungarian scientific research known abroad partly to get acquainted with the results of research carried on in all parts of the world.

The Library has contacts with 1453 exchange partners, among them 1273 exchange relations have been established according to the aims of the Academy. There are only 180 relations maintained on account of general library policy.

The Library carries out also the exchange resulting from international cultural agreements. It provides for sending the complementary copies of the *Actas* published by the Academy. It organizes, moreover, the exchange of reprints and takes care of the stock of books and periodicals serving as basis for exchange of publications.

3., The basic task of the Circulation Department and the Reference Service is to supply scientific workers with appropriate research material. The Library does not aim at organizing a large reading clientele, it wants only to extend the circle of readers dealing with scientific problems and to secure undisturbed research possibilities for them. 88 per cent. of users are readers carrying on research sponsored by the Academy.

4., The Bibliography and Information Department supports the Academy in its task of organizing scientific activity and helps individual researchers in their works. The activity of the Department consists partly of compiling bibliographies (e. g. an annual bibliography on *The Activity of the Hungarian Academy of Sciences* and other bibliographies summing up the activity of its members) partly of giving current information.

5., The bulk of work carried on by the Library in the field of library science deals chiefly with the results of research connected with the Academy and its Library or examines the values of certain collections in the Library.

The Library intends to develop in the future its services promoting research sponsored by the Academy such as to establish the central catalogue of the stocks owned by the scientific institutes under the Academy's authority and that of the oriental collections in the country, furthermore to start methodological investigation on the role of library network as well as to publish some catalogues.

Misztótfalusi Kis és az első magyar könyv Amerikáról

1.

A debreceni Református Kollégium Könyvtára őrzi az egyetlen példányát annak a XVII. századvégi könyvecskének¹, mely az első mű amerikai szerzőtől magyar nyelven.²

A címlap adatai sokat elárulnak a nyolclelapes mű szerzőjéről és tartalmáról:³

A Napnyugati || I N D I A B A N || [Melly AMERICANAban az U J || VILÁGNAK-is nevezetetik || AZ UJ-ANGLIAI POGÁNYOK KÖ- || zött az Evangéliomnak terjedéséről || IROTT-LEVÉL || A' Tiszteletes || LEUSDEN JÁNOSHOZ || az Ultrajectumi Academiában a Szent || Nyelvnek Professzorához || CRESCENTIUS MATHERUS-TÓL || Bostóniai Lelki-tanítótól, az Uj-Angliai || Cantabrigiában való Harvard Collégiomának || Igazgatójától || Melly Angliában elsőbben 1688-ban, azután is egy- || néhány izben; Az elmúlt esztendőben pedig Belgiumban || a Napkeleti INDIÁBAN az Evangéliomnak hasonló || terjedéséről IROTT-LEVELEKKEL együtt || Deák-nyelven kibotsáttatott. || Már most a' Magyar Nemzet kedvéért Ma- || gyarrá fordítatván közönséggé tétetett || K O L O S V A R A T T || M. Tótfalusi Kis Miklós által || 1694-ben.

A magyar fordításban közölt levél szerzőjében, Increase MATHER-ben (1639–1723) az Egyesült Államok történetírása a XVII. századi észak-amerikai brit gyarmati világnak egyik legkiemelkedőbb alakját tiszteli.⁴ Életről, működéséről itt csak annyit említünk, amennyi egyetlen magyarra fordított munkájának megértéséhez s a fordítás létrejöttének megindokolásá-

¹ Első ízben SZABÓ Károly említi a R.M.K. I. 1455. sz. a. 1879-ben. Filológiai irodalmunk figyelmét BERG Pál alapvető tanulmánya hívta fel rá (*Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, XXI. kötet. Budapest, 1946. 177–78. lapon). BERGnek azonban nem volt módja a könyvvvel behatóbban foglalkozni, mert a munka a második világháború alatt a Koll. Könyvtár egyéb értékeivel együtt légoltalmi óvóhelyen volt, hozzáférhetetlenül a kutatók számára.

² Egy utalás az észak-amerikai brit gyarmatokra már a könyvecskénket megelőző időkben is található. Így MISKOLCZI CSÜLYÁK Gáspár 1654-ben Utrechtben megjelent *Angliai Independentismus*-ának 41. lapján emlegeti Amerikát, Új-angliát és Neoplemmuda szigetét, azaz New Plymouth-t (BERG: i. m. 147. l.). Az Amerikába vándorolt angol puritánus szerzőt, Thomas HOOKER-t is megemlíti forrásai között KÖLESÉRI Sámuel Debrecenben 1677-ben kiadott *Szent Írás Rámájára Vonatott Fél-Keresztyén* című prédikációs gyűjteményének előljáró beszédében (BERG: i. m. 176. l.).

³ A kis mű címlapját betűhű másolatban adjuk az eredeti kiadás sor-elrendezése szerint. Az egyetlen ránk maradt példány címlapja azonban az idők folyamán súlyosan megrongálódott. Körülbelül egy harmada hiányzik. A kikövetkeztetett hiányzó szavakat és betűket dőlt betűvel szedtük.

⁴ Életrajzát Kenneth Ballard MURDOCK, a Harvard Egyetemen az amerikai irodalomtörténet professzora írta meg *Increase Mather, the foremost Puritan* címen (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1925.). Lásd még MATHER fiának életrajzát Barrett WENDELL, *Cotton Mather, the Puritan Priest* címen (New York, 1891).

hoz szükséges. MATHER harmincöt éves korában, 1674-ben a Boston melletti cambridge-i Harvard College fellow-ja, 1686-ban pedig rektora lett. Mint tudós puritánus teológus, hitszónok és pedagógus tevékenykedett. Száz-harminc kisebb-nagyobb könyvet és pamfletet írt hitbuzgalmi, egyház-szervezeti és természettudományos kérdésekről. Jelentékeny szerepet játszott mint politikus és diplomata, a brit gyarmati elnyomás ellen küzdő népvészér is. 1688-ban a bostoni puritán egyházak és a massachusettsi gyarmat követeként Londonba hajózott, hogy II. JAKAB, majd III. VILMOS királlyal és kormányával a gyarmat sérelmei ügyében tárgyaljon.⁵ Négy évig tartózkodott Londonban, ahol közbecsülésben állt, s kiváló szellemek barátságát élvezte. Richard BAXTER, „a legnagyobb angol puritán” 1691-ben megjelent *The Glorious Kingdom of Christ*-jét MATHERnek ajánlotta, s a puritánfaló történetíró, Anthony à WOOD őt tartotta a legcivilizáltabb puritánusnak a két kontinensen.

MATHER londoni tartózkodásának elejéről származik magyarra is lefordított levele, mely minden munkája közül a legnagyobb népszerűségre tett szert, ahogy számos egykorú kiadása és fordítása is bizonyítja. MATHER legelőször 1688-ban adta ki Londonban latin nyelven *De Successu Evangelii apud Indos in Nova Anglia, Epistola ad cl. virum D. Johannem Leusdenum, Linguae Sanctae in Ultrajectina Academia Professore, scripta a Crescentio Mathero, apud Bostonienses V. D. M. nec non Collegii Harvardini quod est Cantabrigiae Nov-Anglorum Rectore* címen. Közzétételével politikai és teológiai okai voltak, mint ahogy rendkívüli népszerűségét is a könyvecske nem irodalmi értékének, hanem tárgya érdekességének s talán rövidségének is köszönhetette. Amerika felfedezése óta ugyanis mind a protestánsok, mind a katolikusok nagy buzgalommal igyekeztek az indiánokat hitükre megtéríteni. A londoni Society for the Propagation of the Gospel misszionáriusok sorát küldte a gyarmatokra, elsősorban Új-Angliába és Virginiába. A francia katolikus hit-térítők Kanadában, a St. Lawrence folyó menti őserdőkben tevékenykedtek. MATHER magát is rendkívül érdekelte az indiánok puritán hitre térítése, melynek Új-Angliában John ELIOT és MATHER sógora, John COTTON voltak a legeredményesebb munkásai. Tudatában volt annak, hogy mind saját angliai hírnevét és politikai küldetését, mind új-angliai hazája ügyét igen jól szolgálja és népszerűsíti Londonban és minden ország protestánsai között, ha beszámolót tesz közzé az indiánok megtérítésében elért eredményekről.⁶

A latin nyelvű levelet Johannes LEUSDENhez⁷, az utrechti egyetem tanárához, kora egyik legkiválóbb s Angliában is nagyrabecsült hebraistájához intézte, s egy 12-lapos nyomtatvány alakjában Londonban jelentette meg.⁸ LEUSDEN, ahogy válaszából tudjuk,⁹ el volt ragadtatva, s háláját nemcsak

⁵ Lásd a *Dictionary of American Biography* (rövidítve: *D.A.B.*) cikkét is, XII. köt. 390–94. lapokon (N. Y. 1933).

⁶ MURDOCK: *i. m.* 271. l.

⁷ Johannes LEUSDEN (1624–1699) 1650-től haláláig, közel fél évszázadon át volt az utrechti egyetemen a keleti (szent) nyelvek tanára. A maga korára nézve alapvető és több nyelvre lefordított ószövetségtudományi munkák szerzője volt és a legjobb héber Ószövetség kiadója. Életrajzát lásd HERZOG–HONCK: *Realencyklopaedie für protest. Theologie und Kirche*, Leipzig 1902.³ XI. köt. 416–17. l.

⁸ A levél 1687. július 12-ről van keltezve Bostonból, holott MATHER ekkor már háromnegyed éve Angliában tartózkodott.

⁹ Válasza 1689. január 28-án (a régi naptár szerint 18-án) kelt. Kiadva: *Massachusetts Historical Society Collections*, Series 4, viii, 679. l.

azzal fejezte ki, hogy a levelet lefordíttatta hollandusra, hanem azzal is, hogy az 1688-ban, tehát ugyanazon évben Londonban megjelent héber és latin nyelvű *Psalterium*át Increase MATHER-nek ajánlotta e szavakkal: „Maxime Reverendo et Clarissimo Viro . . . Verbi Divini Ministri Vigilantissimo, atque Collegii Harvardini . . . Rectore et Doctori Celeberrimo ac Honorandissimo”, ami még a konvencionális dicsőítő jelzők halmozásának korában is számottevő elismerésnek tekinthető, különösen ha összehasonlítjuk a MATHER-használta megszólítással.

MATHER elérte célját: a levél s általa az indián evangelizáció eredménye rövid idő alatt közismert lett. Még 1688-ban megjelent a levélnek második londoni latin nyelvű kiadása is változatlan szöveggel, 8 lap terjedelemben. A következő évben, 1689-ben megjelent angol nyelven is, kisebb változtatásokkal, a levél-jellegű részek elhagyásával, a szerzőnek *The Brief Relation of the State of New England from the Beginning of that plantation to this present year* című, nyilvánvalóan ugyancsak politikai propaganda-célú munkájában. Levél-jellegű angol fordítása az Újvilágban először 1691-ben látott napvilágot MATHERnek *The Triumphs of Reformed Religion in America* című munkájában. Hollandiában, Utrechtben, három latin nyelvű kiadását tették közzé 1693-ban, 1697-ben és 1699-ben.¹⁰ Francia fordítása — mely nem maradt ránk — 1689-ben hagyta el a sajtót, ahogy LEUSDEN válaszeveleéből kitűnik. Tudunk egy német fordításáról is, melyet Halleban nyomattak ki 1696-ban és egy elveszett fordításról valamelyik indián nyelvre.¹¹ Az utrechti latin nyelvű kiadásokat nyilván LEUSDEN inspirálhatta, ami abból is valószínű, hogy e hollandi kiadásokhoz függelékben csatolva vannak azok a levelek is, melyeket LEUSDEN három keleti levelezőjétől kapott, akik a kereszténység ázsiai (ceyloni és holland keletindiai) terjedéséről számolnak be.¹²

2.

Az alábbiakban betűhíven közöljük a levél 1694-ből származó magyar nyelvű fordításának szövegét a debreceni unikumról készült fényképmásolat alapján.

♦Tiszteletes, Hires és Tudós Férfiú

Igen kedves vólt énnékem a' Te Leveled, mellyből megértettem, hogy Te, és mások az *Ultrajectumi* Hires Académiában kívánnák tudni a' dolgokat,

¹⁰ Figyelemre méltó, hogy a magyar kiadás címlapja több kiadást említ az 1688-as londoni és az 1693-as utrechti között. Ezekről azonban az egyébként igen gondos MATHER-bibliográfia nem tud. L. *Increase Mather: A Bibliography of His Works*, by T. J. HOLMES, with an Introduction by G. P. WINSHIP and Supplementary Material by K. B. MURDOCK and G. F. Dow. In 2 volumes. Cleveland, Ohio.

¹¹ Utal rá az *Andros Tracts*, ii, 166., ed. W. H. WHITMORE, Boston 1868—74. Lásd még T. J. HOLMES idézett művét.

¹² A magyar kiadás is közli külön címlappal ugyanazon kötetkében a három ázsiai levelet ilyen címen: „Az Evangéliomi Tudománynak A' Napkeleti Indiában való terjedéséről Irott-Levelek. Mellyek közzül némellyek Hermannus Specht által, Cólumbus városban, (melly a' Ceilon Szigetében vagyon) az Isten Beszédének hirdetője által; Némellyek Adrianus Mey által, Jaffanapatnámban (melly azon Szigetben vagyon) Lelkitanító, és a' Malabáricum Collégiomnak praefectusa által; Némellyek Balint Ferencz, az Ambóinai Ekklesiának Tanítója által küldettek azon Leusden Jánoshoz.” (Bálint Ferenc = Franciscus Valentijn — Valentinus.)

mellyek tartoznak az *Amerikai Indusoknak* megtérésekre. Arról-való igaz *Históriát* így értsd: Több negyven esztendejénél, hogy a' kegyes Férfiú *Elliótus János*¹³ az *Uj-Angliában* a' *Ripensis*¹⁴ Ekklesiának (melly Bostóniához tsak egy mil-föld)¹⁵ Lelki-pásztora, az *Uj-Világbéli* Nemzetsegeknek megtérésekre kiváltképen-való indulattal felgerjesztetvén, az *Indiai* nyelvnek megtanulására adta magát, hogy nékik könnyebben és boldogabbúl¹⁶ az Evangéliomnak titkait kinyilatkoztatná. Minekokaért ez az *Elliótus* az *Uj-Világbéli*eknek Apostoloknak (nemis ok nélkül) tartatik. Ez a' Tiszteletes Férfiú az egész¹⁷ Bibliát, nem kitsiny munkával, *Indiai* nyelvre fordította. Egyszersmind külömbkülömbféle¹⁸ Tractátusokat, mellyek az Erköltsbéli Theológiát nézik, és Catechésiseket is *Indiai* nyelvre fordított. Ezelőtt huszonhat esztendővel *Nátick* nevű Mező-városban Ekklesiát gyűjtött, a' megtért *Indusokból*. Ezek az ő büneiket könyhullatással megvallyák vala, és a' Christusban való hitekről vallást tésznek vala. Azután mind magok, mind az ő gyermekéik megkereszteltettek, és az Isten Frigyébe¹⁹ befoglaltattak. *Elliótus* Uram első volt, a' ki onékiek az Ur Vatsoráját kiszolgáltatta. Most penig ennek az Ekklesiának Tanítója *Indus*, a' kinek neve *Daniel*. Ezen a' *Náticki* Ekklesián kívül, a' mi *Massachusettsi* Lakosink közzül négy Gyülekezet áll *Indusokból*, mellyek az igaz Istennek és a' Jésus Christusnak nevét hijják²⁰ segítségül. Mind ezekben szolgálnak *Americánus* Prédikátorok. *Elliótus* Uram ezelőtt minden két hónapban egyszer önálok prédikálni szokott; de már a' sok munkával és a' vénséggel (mert immár nyöltzvan-négy esztendő ember) elerőtelenedett. Vagyon más Ekklesiás, tsak a' megtért *Indusokból* álló, ötven mil-földnre tölünk, *Marshippaug*²¹ nevű városban.

Első Prédikátor abban az Ekklesiában *Anglus* volt, ki az *Americánusok* nyelvét értvén, nékik a' magok nyelvekét hirdette az Evangéliomot. Az *Anglus* Pap meghalván, már *Indus* Prédikátorok vagyon²². Vannak azonkívül is a' Christus nevét valló öt Gyülekezetek, mellyel *Marshippaugtól* nem messze vannak, mellyeknek is *Indus* Prédikátoraik vannak: *Cottonus János*, a' *Plimouthi* Ekklesiának Tanítója, (az én²³ Ipamnak *Cottonus Jánosnak*²⁴, ki ebben a' *Bostóniai* Ekklesiában hajdan hires Doctor volt, a' fia) az *Indiai* nyelvnek tanulásában tsudára méltó előmenetelt vött, és abban igen tudós: ő a' megnevezett öt Gyülekezetekben minden héten *Indiai* nyelven Prédikátziót tész. Továbbá a' *Saconeti* Lakosok közzül (t.i. a' *Plimouthi megtelepedett nép* között) nagy sokaságok vagyon azoknak, a' kik megkülömböztetésnek okáért *Imádkozó Indusoknak* (t.i. a' kik a' Christusban az igaz Istennek könyörögnek :) neveztetnek. Ezeken kívül nem messze attól a' tengerre

¹³ John ELIOT (1604—1690), az „indianok apostola”, életrajzát lásd D.A.B.

¹⁴ Angolul helyesen: Rocksborough.

¹⁵ A latin eredetivel egybevetve hiányzik: tiszteletre méltó.

¹⁶ Helyesebben: boldogabb gyümölcsöztetéssel.

¹⁷ Hiányzik: szent.

¹⁸ Hiányzik: angol.

¹⁹ Hiányzik: ünnepélyesen.

²⁰ Hiányzik: ünnepélyesen.

²¹ Helyesen: Marshippang.

²² Hiányzik: mégis semmivel sem kisebb gyülekezet virágzik az indián egyházi férfiuval.

²³ Hiányzik: tiszteletre méltó.

²⁴ John COTTON (1585—1652), Boston első vezető lelkipásztora; életrajzát lásd D.A.B.

kinyúló hegytől²⁵ (mellyet *Anglusúl Cape Cod*-nak neveznek) a' Pogányok közzül lévő hat Gyülekezetek a' *Cátéchuménusok* közibe számláltathatnak, mellyekben ugyan haton vannak *Indus* Prédikátorok. Ezeknek Gyülekezeteket *Tredát Samuel*,²⁶ *Uj-Angliai*, az *Estámi*²⁷ Ekklesiának Tanítója tolmáts nélkül gyakorollya. Vagyon a' *Nántucket* Szigetbéliek közöttis Ekklesia, Papjokkal együtt, ki tsak nem régenis Pogány volt: vannak külömbkülömb-rendbéli *Cátéchuménusoknakis* Gyülekezeteik, mellyek a' megtértt *Indusoktól* tanítatnak. Vagyon más Szigetis, hosszára mintegy hét mil-földni, (neve szerint *Mártha* Szigete) a' hol a' többinél két nevezetesebb Ekklesiák plántáltatnak *Américánusokból*: mellyek közzül az egygyikben egy vén *Indus*, *Hiacoomes*²⁸ nevü vagyon Prédikátorúl. Ennek a' vén *Indus* Papnak a' fiais *Hiacoomes János*, a' Vallásnak titkaira taníttya a' hazájabélieket. A' másik ott-való Ekklesiába *Tockinosh János*, megtértt *Indus* tanít. Ezekben az Ekklesiákban a' Vének, avagy Igazgató Presbiter²⁹ rek a' Pogányokból megtértt Prédikátorok közzül²⁹ állíttatnak. A' Lelki-tanítók a' népnek voxa szerint választattak: és minekutánna böjtöltenek 's imádkoztanak volna, *Elliótus* és *Cottónus* Uramék kezeiket reájok vetették³⁰. A' megtértt *Indusoknak* minden Gyülekezeteik (mind a' *Cátéchuménusok*, mind a' mellyek az Ekklesiái renden vannak) minden UR-napján egybe szoktak gyűlni; a' Tanító vagy Prédikátor mindenkor könyörgésen kezdi-el, még pedig Intő nélkül, minthogy szivből. Azután midőn a' Gyülekezetnek Elöljárója, akarki légyen az, elvégezi az Imádságot, az egész *Indusoknak* Gyülekezete³¹ énekléssel ditséri az Istent. Némelylek közzülök igen jó Kántorok. Az³² éneklés után, a' ki prédikálni akar, a' Bibliából³³ valami Szét-írásbéli helyet elolvas, és megmagyaráz, abból Tudományokat³⁴ széd, és azokat Szent-írással és okokkal megerősíti, utólszor azokból hasznokat hoz-ki, t. i. az *Anglusoknak* módgyok szerint, a' kiktől taníttatnak. Annakutánna más könyörgés az Istenhez, a' Christus nevében, az egész isteni Tiszteletet béfejezi. Éképen kétszer minden Vasár-nap egybe gyűlnek: a' Vasár-napon kívül pedig³⁵ több napokat nem inneplenek, hanemha valami ok rendkívül kiszetti reá őket; olyankor pedig egész napokat vagy hálá-adásokban, vagy böjtölésekben és könyörgésekben, sziveknek nagy buzgóságával, nagy gyülekezeti pompával töltötenek-el. Minekelötte az *Anglusok* ezekre a' Tartományokra jöttek, || ezek a' nemzetek mind Pogányok, és az igaz Istennek isméreti kívül valók vóltanak; a' honnét vagyon, hogy a' könyörgésekben és Prédikációkban *Anglus* szókkal és *Terminusok*kal élnek. A' ki ő közöttök az Istennek Szent nevét említi, így nevezi: *Jehova*, vagy *God*, vagy *Lord*: így több egyéb szókat, mellyek a' Theológiára néző dolgokat fejezik-ki, tanúltanak tőlünk, és tanulniok szükségis vólt.

²⁵ Helyesen: hegyfoktól.

²⁶ Samuel TREAT (1648—1717) Eastham lelkésze volt 1672-től haláláig. Életrajzát lásd J. L. SIBLEY: *Biographical Sketches of Graduates of Harvard University*. Cambridge (Mass.) 1881. 304—314. l.

²⁷ Angolul helyesen: East Ham vagy Eastham.

²⁸ Angolul helyesen: Hiacooms.

²⁹ Helyesebben: mellé.

³⁰ Hiányzik: így tehát azoknak felszentelése ünnepélyes volt.

³¹ Hiányzik: zsoltár.

³² Hiányzik: zsoltár.

³³ A latin eredetiben „a' Bibliából” szavak hiányoznak.

³⁴ Helyesebben: bizonyítékokat.

³⁵ Pontosabban: más ünnepnapokat.

Hogy summáson mindeneket befoglallyak; A' megkereszteltetett *Indusok* között³⁶ hat Ekklesiák, és a' *Cátéchuménusoknak* tizenhatsz Gyülekezetei találhatók, mellyek a' Christusnak nevét vallják. Az *Indusok* között huszonnégyen vannak, a' kik az Istennek Beszédét hirdetik és prédikálják, és azokon kívül négy *Anglus* Prédikátorok, a' kik az Evangéliomot a' Pogányok nyelvén hirdetik. Immár elfáradtam az írásban, és félek, hogy meguntatom magamat veled, ha többet hozok elő. Mindazáltal hozzá adom (melly elméből majd kiesett volt) hogy igen sokan vannak az *Indus* gyermekek között, a' kik vagy ama' híres Theologustól *Gulielmus Perkinsustól*³⁷, vagy az *Angliai Vestmonostori*³⁸ Sinattól szereztetett Catechismust úgy tudják mint a' tiz ujjokat, és minden Kérdésekre, mellyek abban vannak, megfelelhetnek.³⁹ Már elvégzem. Némellyeknek írott Levelei, a' Napkeleti *Indiábanis*, kiváltképpen a' *Ceilon* szigetbéliénél az Evangéliomnak terjedéséről tudálatos dolgokat hirdetnek, mintha háromezrezerig való emberek vöttek volna-bé a' mi Urunk Jézus Christusról való igaz vallást⁴⁰; és ez a' Pogányoknak tudára méltó megtérések a' *Belgiából* oda küldetett Lelki-tanítóknak munkájoknak gyümöltei. Hogy engemet e' dologról tudósíts, igen kérek. A' te Írásid a' Philologiai dolgokról, mellyekből engem részesítettél⁴¹, az én ítéletem szerint, valóba az igaz vallás szerint való, fontosok, és olvasásra méltók. En tölem tehozzád minden szíves indulatot és igyekezetet várj: nem tsalom-meg a' te reménségedet. A' ti Académiátokban való Betsületes⁴² Professzoroknak köszönetemet⁴³ mondgyad: a' kiknek e' *Leveletemis* olvasniok adjad, mint ő hozzájokis küldetett. Légy egészségben Tiszteletes Férfiú: az Isten téged sokáig tartson-meg⁴⁴ a' Hazának, az Ekklesiának, és a' Schóláknak javokra!

Tiéd, míg magájé

CRESCENTIUS MATHERUS

Költ *Új-Angliai Bostóniában*,

12. Jul. 1687. eszt.

V É G E.

3.

A könyvecske — mely az első magyar nyelven megjelent önálló amerikai tárgyú kiadvány s egyben az első magyar fordítás amerikai szerzőtől — műfaját illetően rövid ténybeszámoló, helyzetjelentés a három legkiválóbb

³⁶ Hiányzik: Új-Angliában.

³⁷ William PERKINS (1558—1602), az Erzsébet-kor egyik legkiválóbb puritán teológusa, kinek magyarra öt munkáját is lefordították a XVII. szd.-ban. Életrajzát lásd *D. A. B.* Magyarországi hatását BERG Pál idézett műve 87—91. l.

³⁸ Angolul helyesen: Westminster. A Westminster Assembly néven ülésező puritán zsinat 1643 és 1648 között alkotta meg a puritán egyház alkotmányát és szerkesztette meg, többek között, kátétját is.

³⁹ Hiányzik: anyanyelvükön.

⁴⁰ Helyesebben: Jézus Krisztus nevét és vallását.

⁴¹ Hiányzik: és boldogítottál.

⁴² Helyesebben: igen híres.

⁴³ Helyesebben: üdvözetemet.

⁴⁴ Hiányzik: egészségben.

új-angliai misszionárius térítő működéséről az indiánok között. Irodalmi szándék nélküli alkalmi újságyomtatvány, aminek az a tény kölcsönöz történeti jelentőséget, hogy az első népszerű tájékoztatás volt Európában a protestantizmus terjedéséről az Újvilágban. Kolozsvári megjelenése, hat évvel az első londoni, öt évvel a francia, egy évvel az utrechti kiadás után s két évvel a német nyelvű kiadás előtt azt mutatja, hogy ez időben a magyar szellemi élet még mennyire lépést tudott tartani a nyugat-európai haladó áramlatokkal, milyen gyorsan reagált az ottani kulturális eseményekre, legmodernebb törekvésekre egy-két külföldön iskolázott fő jóvoltából.

Az 1694-es kolozsvári magyar kiadás, mint a lapalji jegyzetekből látható (13.—44. számok), egészen jelentéktelen változásoktól eltekintve, szó szerint követi az 1693-as utrechti kiadást, illetve az 1688-as londonit, melynek az utrechti kiadás betűhű lenyomata. Kolozsvári megjelenésének időpontja lehetetlenné teszi, hogy közvetlen forrása az 1696-os hallei német nyelvű kiadás lett volna. Egyéb körülmények pedig valószínűtlenné és lehetetlenné teszik, hogy a latin szövegnek valamelyik angol változata szolgálhatott volna forrássul.

A címlap hátoldalán a magyar fordító egy kis magyarázó előbeszédet közöl az amerikai gyarmatosítás és hittenjesztés történeti előzményeiről, Amerika felfedezéséről. Ennek a szövegnek a forrásait nem ismerjük. Valószínűleg a fordító eredeti írása, illetve kompilációja. Sajnos, a címlap megtépett állapota miatt ez a szöveg is igen hiányosan maradt ránk. Az alábbiakban betűhíven közöljük, éspedig oly módon, hogy a nagyobb (félsornyi vagy legalábbis több szóra terjedő) hiányokat négy ponttal, a kisebb, pár betűre vagy egy-két szóra terjedő hiányt csupán három ponttal jelezzük. Az itt dőlt betűvel szedett részek az eredetiben is dőlt betűsek.

„... sa Keresztyén Olvasóhoz : en való nevezeteket, helyeket és dol... érthesd, im rövideden való magyará- világot, az-az é lakható Földet mind ...kra osztották, mellyek ezek : *Európa*nél többet vagy szárazon való járással nem találván úgy itéltek, hogy ennélgon nintsen : és ezt így hitték-el mang *COLUMBUS CHRISTOF* 1492. eszt. a' felé való sok hajókázással uj Földet soha azelőtt nem tudván, *UJ VI-* azután tsakhamar *Ámericus Vespu-* menván és annak valami részét a' foglalván, azt a' maga nevééről már benne eljártanak az *Euró* nekis mennek oda (még pedig érték) majd meg-annyit té Része mind öszve. Azt a *AK*-is nevezik : a'honnét meg-.... a *Nap-nyugati Indiának, Americának és Uj-Világnak* való nevezési mind egyet téssen. Ebben a Földben nemtsak a *Spaniolok* foglaltanak-el, hanem időjártában az *Anglusok-is, a Francziák,* etc. És kiki a' maga részét így nevezte *Uj-Hispania*, (egy *Spaniol Ország*) *Uj Anglia, Uj-Francia,* így kiki a' maga birodalmában a' maga módgya szerint való keresztyénséget igyekezte 's igyekezi terjesztetni azok között a' Barbarusok között. Az *Anglusok* az *Uj-Angliában* kevés idő alatt mit vittének véghez, arról való Levél ez a *Crescentius Matherusé*. Viszont a' Napkeleti Indi-... melly *Asiában* ennek a' mi Földünknek vagy Világunknak a' ...peletre vagyon, a *Belgák* vöttek mindenek felett erőt : ... kik ott az otthon való Földeknél több Földet birnak. Ezekis ... ott mit vittek 's visznek véghez, a' bálványozó Pogányoknak és a' Mahomet vallásán lévőknéki a' Christushoz való térítettésekben, arról tudósítanak bénünket itt a' hátrább-való Levelek. Kolosvárrott. 1694. Juliusban.”

A fordító személyét a magyar címlap nem nevezi meg egyértelműen. Az ide vonatkozó sor — „már most a Magyar Nemzet kedvéért Magyarra fordítatván közönségessé tétetett Kolosvárat M. Tótfalusi Kis Miklós által” — teljes biztonsággal csak a nyomtató személyét adja meg. Valószínűleg nem olvasunk túl sokat bele az idézett sorba, ha MISZTRÓTFALUSI KIS Miklóst, a magyar nyomdászat hőskorának nagy alakját véljük a könyvecske fordítójának is. Ezt a feltevésünket támogatja egyrészt MISZTRÓTFALUSI KIS Miklós nyomdász gyakorlatának, másfelől életének ismerete. Habár a MISZTRÓTFALUSI KIS kiadványok szakszerű feldolgozását és pontos bibliográfiai leírását még mindig nélkülözzük, a rendelkezésünkre álló hiányos anyagból⁴⁵ is megállapítható, hogy MISZTRÓTFALUSI KIS többnyire megnevezte fordítóit. Ha nem nevezte meg, s ez a ritkább eset, valószínű, hogy ő maga a fordító is. Ebben a korban a kiadó, nyomdász, korrektor, átdolgozó, fordító és szerző személye gyakran még szétválaszthatatlan egységet alkot. MISZTRÓTFALUSI-nak fordítói szerepére vonatkozó eme feltevésünket támogatja a már idézett sor is, hiszen a „közönségessé tétel” a „Magyar Nemzet kedvéért” nemcsak abból áll, hogy a nyomdász kiszedi és kinyomtatja a könyvet, hanem az idegen nyelvűt olvasóinak anyanyelvére is átülteti.

Ez a sokoldalú tevékenység MISZTRÓTFALUSI munkásságára elsősorban magyarországi vonatkozásban s ezért főleg élete második felében jellemző. Egyidejű kézművesi, kereskedői és literátori szerepe csak olyan földrajzi és társadalmi-gazdasági kényszerhelyzetben alakulhatott ki, mint a XVII. század végének Erdélye, általában e kor magyar világa, melyben a kultúra közvetítésének feladatai még kevésbé differenciálódtak. Nyugat-Európában töltött évtizedében működése szűkebben volt körülhatárolva, kevesebb foglalkozási síkon érvényesült. Hollandiai éveiben MISZTRÓTFALUSI mindenekelőtt kézműves volt, az akkor legmagasabb szellemi képzettséget követelő iparnak, a betűmetszésnek és a könyvnyomtatásnak önálló munkása. Ha az erdélyi, a magyar hazájához fűződő erős érzelmi szálak nála elsorvadtak volna, ha nem tért volna haza, s nem lett volna kezdettől fogva célja a magyarországi szellemi életben való alkotó részvétel, akkor talán sem a MATHER-levelnek, sem egyéb, fontosabb műveknek lefordítására és közzétételére nem gondolt volna.

4.

Nyugat-európai tevékenységének jellegéről eddig főleg az önéletírásszámba menő *Mentségnek* többé-kevésbé rendszertelen, szórványos utalásai-ból s a DÉZSI-féle, immár közel hatvan éves életrajzának⁴⁶ adataiból vannak ismereteink. Azóta ez a kép néhány ponton konkrét részletekkel egészült ki. Úgy tűnik, hogy MISZTRÓTFALUSI hollandiai nem magyar jellegű működésének legkiterjedtebb, legeredményesebb s nyomdászat-történetileg legfontosabb oldala nem könyvnyomtatói, mint inkább betűmetsző munkássága volt.

Erre mutat egy 1684. március 23-án Amszterdamban Nicolaus KIS betűmetsző (sculptor literarum) és Salomon A. BENEDICTUS között létrejött

⁴⁵ FERENCZI Zoltán (*A kolozsvári nyomdászat története*, Kolozsvár 1896. 65—68. l.) csak vázlatosan, töredékesen idézi a kiadványok cím-adatait, s általában nem említi meg a fordítók nevét. Az idevonatkozó adatokat, általában könyvészeti leírást DÉZSI, MISZTRÓTFALUSI életírója sem közöl.

⁴⁶ DÉZSI Lajos: *Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században. Misztrótfalusi Kis Miklós (1650—1702)*. Magyar Történeti Életrajzok. Budapest 1899.

latin nyelvű szerződés⁴⁷, melyben Kis ígéretet tett arra, hogy egyfelől átad BENEDICTUSnak két, eredetileg Marcus FRANKEL számára vésett teljes betűanya sorozatot (úgy mint descendenst és brevít, mindegyikből antikvát is és kurzívot is), kipótolva annak hiányosságait, másfelől pedig 1685 májusáig kivés és kiönt négy további betűfajta sorozatot, matricákkal együtt (úgy mint kánonit, paragont, textet és germán-hébert), a megfelelő, összegszerűen is megállapított munkadíjért.⁴⁸

A következő év február 6-án ugyanott kötött holland nyelvű szerződésben⁴⁹ pedig Nicolaas Kis betűmetsző (lettersnijder) ígéretet tett arra, hogy Simon de MALY kereskedőnek minta szerinti betűanya-sorozatokát vés és önt ki, illetve meglevőket átalakít, a megfelelő, összegszerűen is megállapított munkadíjért. A szerződés határidőt nem említ.

Kilenc év múlva, egy 1694. december 2-án François TIXERAUDET amszterdami városi jegyző előtt három amszterdami könyvkötő mint tanú eskü alatt vallotta⁵⁰, hogy nyolc vagy kilenc évvel ezelőtt (tehát 1685-ben vagy 1686-ban) MATTEO JOANNES örmény könyvnyomdász Nicolaas Kis-nél („anders genaamt den onger”) egy bizonyos, közelebből meg nem határozott mennyiségű és fajú betűt („stempels, matrisen en letters”) rendelt.⁵¹

MISZTÓTFALUSINAK nyugaton betűmetszői tevékenysége hagyott legmaradandóbb nyomokat. Harry CARTER-nek, a kiváló angol nyomdászat-történésznek széles szakmai körökben elfogadott véleménye szerint⁵² valószínű, hogy a magyar betűmetsző alkotása az a Janson elnevezésű antikva és kurzív betűsorozat, melyet a XVIII. század legelején a lipcei EHRHARDT, majd a DRUGULIN öntöde, majd 1919-től az ismert majnafrankfurti Schriftgiesserei D. Stempel birtokolt és öntött, s melyet napjainkban a Linotype és Monotype cégek használnak az egész világon. MISZTÓTFALUSI már Amszterdamban ismert volt (valószínűleg mint Dirk VOSKENS, a nagy betűmetsző tanítványa) kurzív betűíról. Hazatérésekor Lipcsében hagyott⁵³, majd később Kolozsvárra maga után hozatott s ott számos kiadványban használt matricái, illetve betűi lehettek azok a minták, melyek alapján idővel az említett Drugulin és Stempel cégek a maguk Janson sorozatát elkészítették, minden részletében követve, de a tizenkét-pontos Didot-testre alkalmazva, MISZTÓTFALUSI betűit.

⁴⁷ Közli M. M. KLEERKOOPER & W. P. VAN STOCKUM JR.: *De Boekhandel te Amsterdam, voornamelyk in de 17e eeuw*. Bijdragen tot de Geschiedenis van den Nederlandsche Boekhandel, v. 10–11. pt. 2. 'sGravenhage, 1914–15. 1148–49. l.

⁴⁸ Figyelemre méltó, hogy e szerződésben Salomon A. BENEDICTUS az alábbi kötelezettséget is vállalja: „Praedictus comparens primus declarat operam daturum ut 2den comparens liber et immunis transeatam bonis et vasis suis hinc per Poloniam usque ad transilvaniam vel hungariam, quod secundo comparenti ad Frankel promissen fuit.” Ebből nem csupán MISZTÓTFALUSINAK BENEDICTUSSzal, illetve FRANKELlal fennálló jogviszonyának jellegére, nevezetteknek a magyar betűmetsző életében játszott fontos szerepére lehet következtetéseket megkockáztatni, hanem — ami fontosabb — MISZTÓTFALUSI hazatérési szándéka kialakulásának idejét is rögzíteni lehet. Eszerint már 1685-ben kívánt volna Erdélybe visszatérni azon a lengyelországi útvonalon át, melyet később, 1689–90 táján valóban választott. Vö. DÉZSI: *i. m.* 96–97. l.

⁴⁹ KLEERKOOPER — VAN STOCKUM: *i. m.* 11. l.

⁵⁰ Uo. 773–74. l.

⁵¹ Vö. *Mentség* (TOLNAI Gábor-féle betűhű kiadás 1940-ből), 68. l. „Hol vagyok Amsterdamhoz képest Armenia? Azoknak sokat szolgáltam.” Lásd még DÉZSI: *i. m.* 83. l.

⁵² Harry CARTER and George BUDAY: *The origin of the Janson types: with a note on Nicholas Kis*. Linotype Matrix 18 (1954), 7. l. Harry CARTER and George BUDAY: *Nicholas Kis and the Janson Types*. Gutenberg Jahrbuch 1957. 207–212. l.

⁵³ *Mentség* 59. l.

5.

Hollandián kívüli területek számára is dolgozott, betűket tervezve, vésve, öntve. Ismeretes önéletrajzából a georgiai fejedelem és a toszkániai nagyherceg megbízásából végzett ilyen munkája⁵⁴, egyéb általa kiszolgált területeket (Lengyelországot, Svédországot, Angliát) nem is említve. A jövődó kutatásának lesz a feladata helyszíni levéltári vizsgáldásokkal e munkának részleteit felderíteni és a *Mentség*-ben közölt vázlatos utalásokat adatszerűen alátámasztani. Eddig csupán a georgiai betűk metszésére vonatkozólag sikerült a DÉZSI-féle életrajznak⁵⁵ jórészt a *Mentség*-en alapuló megállapításait igazolni és némely vonatkozásban kiegészíteni, illetve módosítani.

DÉZSI szerint MISZTÓTFALUSI a georgiai fejedelemmel WITSEN amszterdami polgármester közvetítésével lépett volna érintkezésbe. Úgy látszik azonban, hogy MISZTÓTFALUSI georgiai kapcsolatainak létrehozásában nagyobb szerepe volt Johan Gabriel SPARWENFELD svéd diplomatának.⁵⁶ SPARWENFELD 1684-től 1687-ig Moszkvában tartózkodott, ahol kapcsolatban volt Nyugat-Georgia előzőtt fejedelmével, a BAGRATIDA-nemzetségből származó s a georgiai kulturális felemelkedésben nagy szerepet játszó ARCSILLAL (1647—1712). SPARWENFELDnek egy a svédországi Tidó kastély könyvtárában levő könyvben⁵⁷ található sajátkezű, valószínűleg 1700-ból származó bejegyzése szerint „De mon temps la famille des Bagrationi regnoit en Jmeretti, partie de Gurgestan, et le Tsar Artschil, qvi en fut chassi, et porsvit et par les Turcs et par les Persans a este de ma connoissance a Moskow, il me donna le Calat, en partant dela et ie luy en fait faire une imprimerie grusinienne a Amsterdam chez Kiss, il fut por se retablir dans ses etas mais ne reussit par ainsy il est revenu a Moskow ou il vit acette heure sous le regne de Tsar Peter Alexejewitsch 1700”.⁵⁸

A kapcsolatok fejlődésének részleteit nem ismerjük. Fennmaradt azonban MISZTÓTFALUSINAK két, Magyarországon ismeretlen, SPARWENFELDhez intézett latin nyelvű levele a svédországi linköpingi Stifts och Landsbiblioteketben⁵⁹. Ezeket az alábbiakban betűhű latin eredetiben közöljük.

Mi Dne

En iterum probam literarum potissimum novissime paratarum, ut possitis non solum cernere eas, sed etiam gratulari iis. Hoc enim spero ego, quum nemo sit, qui si vel tantillum norit quis sit status et processus Typographiae & literarum pro ea, videritque has literas & artis meae, & simul manus vestrae, non laudet opus meum. Ita quoque persuasor vos esse oportet, neminem repertum iri (absit inanis gloriatio) in Europa,

⁵⁴ *Mentség*. 68—69. l.

⁵⁵ DÉZSI: *i. m.* 88—89. l.

⁵⁶ SPARWENFELD (1655—1727) a svéd művelődéstörténetnek jelentékeny alakja. Diplomata és udvaronc volt, régi kéziratokat és ritka, exotikus könyveket gyűjtött, eredményesen kutatta a keleti és nyugati gótok emlékeit és a maga korában nagy tudományos értékű szlavisztikai tanulmányokat folytatott. Diplomáciai és kutatóútjai alkalmából Európának a töröktől el nem foglalt részét jelentékeny részben bejárta. Sok nyelvet ismert, adatok vannak arra vonatkozólag, hogy némi grúz, kínai és magyar nyelvismerttel is bírt. Életrajzát C. V. JACOBOWSKY írta meg (Stockholm 1932).

⁵⁷ HERBELOT: *Bibliothèque orientale*. Paris, 1697.

⁵⁸ Közli C. V. JACOBOWSKY: *J. G. Sparwenfeld*. 69. l.

⁵⁹ Br. 33. No. 15. és 16. alatt. Közlésük engedélyezéséért ezúton mondok köszönetet a könyvtár vezetőségének.

qui primam glaciem frangere ingressus, ex imitatione tam incuriose & perfunctorie scripti exemplaris literas, tam legitime & tam accurata cum proportionem formatas parare potuisset: ad quod me non parum juvit multa in variarum gentium literis, utpote Latinis, German. Hebraeis, Rabbin. Hebræo-German, Graecis, Syriacis, Samaritan. Copticis seu Aegyptiacis et praecipue Armenicis exercitatio.⁶⁰ Est qui jam me convenit etiam de literis Chinesium conficiendis, quae etiam prout vestrae, nunquam hactenus impressae exstiterunt. Et ea est mea gloria, quod variis linguis & nationibus hoc genere servitii prosum. Non enim habetur hoc apud intelligentes vile ministerium, aut tanquam commune aliquod officium, sed ars inter manuarum sane singularis, adeo ut Magister, qui hic ante pro Armenis literas paraverat, licet non primus absolute, primus tamen optimas, postulaverit & impetraverit ab eis, tanquam alter Evander hunc honorem ut in libris, qui iis literis imprimerentur, nomen suum pro memoria exprimeretur.⁶¹ Quae nunc vos monere volo.

1. Linea in vestris manuscriptis laxiores sunt, hoc est ampliori intervallo a se invicem distantes, quam hic in mea proba: si vobis lubeat, poterunt & hae literae ita fundi, ut eandem acquirant distantiam.

2. Si S. Patres, vel alios ejusmodi libros grandiores imprimere aliquando vobis animus est, vix poteritis contenti esse his literis, hae enim sunt magnae ad opus tale, quum propter superimpositas abbreviationis notas lineae densiores esse nequeant: sed consultum erit, ut & minores curetis fieri, vel ut libri earum compendio cancellis justae proportionis clauderentur, vel ut praesto sint literae, sicubi opus est, pro notis marginalibus vel titulis, vel aliis alternationibus &c. Ita et Armenii curarunt jam aliquot gradus literarum parari, id est parvae, majores, ac majores gradatim.

3. Probae hae meae dumtaxat fumo impressae sunt, non atramento: videri tamen possunt satis perspicue figurae literarum & imprimis adverti discrimen earum quae similes prope modum sibi invicem sunt.

4. A vobis non magnam accipio mercedem pro his litteris quum duplum ejus acceperit ante me Magister Armenicorum, sed adhuc minori pro praemio faciam posthac, si alia nova Alphabetum harum earundem literarum curaberis confici: postquam enim nunc primam glaciem fregero, & mihi facilius foret operari altera vel tertia vice, & pro vestro commodo literas has etiam accuratiores & perfectiores conficere possem. Nam in omni re praxis ducit ad perfectionem, & primum tentamen in quolibet opere imperfecti aliquid sapiat, necesse est.

5. Rogo adhuc, festinatis responsam dare de iis, de quibus vos ante consului, nam eousque non libenter aggredior duo reliqua Alphabetum, ne quo pacto diversam vestris placitis ingrediar viam. Hoc autem Alphabetum, Deo juvante, perfectum & completum erit. Valete.

Amstelod. 12 Novembr.

Ao 1686 st. n.

a vestro servitore

Nicolao Kis

Litar. sculptore & fusore.

Salutem & omnia prospera V. G.

En mi, Domine, subtiles (si subtilitas usquadeo de essentia harum literarum est) tertii Alphabeti vestri literas, quas tamen ego ita in subtilitatem elimavi, ut adhuc qualem-qualet servarent crassitiem, eamque in certis ductibus, ne deessent hic penitus vestigia praeceptorum artis. Si una crassior altera apparet, inde est, quia fortius impressa est. Proportio longarum alia esse non potuit, si longiores eae essent, superiores atque inferiores impedimento sibi invicem essent. Alioqui quod ad figuras eas attinet, nulla hic est, quae non referat alicujus in hoc vel illo exemplari vestro repertae figuram: unde, si nec hae quidem placeant hominibus illis, manum ego tollem de hac tabula. Si aliquis ex ipsis huc venisset, sublatae essent difficultates & molestiae hae, quibus utrinque

⁶⁰ Misztótfalusinak örmény betűmetszői munkásságáról lásd SCHÜTZ Ödön: *Misztótfalusi Kis Miklós szolgálatai az örményeknek*. Magy. Könyvszle. 1957. 335-346. l.

⁶¹ Evander — az ókori hitrege szerint — Hermes fia volt, egyebek között az írásnak is feltalálója. A szóban forgó betűmetsző Christoffel van DIJCK, neves holland tipográfus, MISZTÓTFALUSI egyik mestere.

distinemur. Non debebant ipsi existimare negotium tale lusum esse puerile; ex Armenis Episcopus vir magni nominis venerat huc, ad procurandum huiusmodi negotium. Rara avis in terris est sculptor literarum qui in eam pervenerit in arte hac perfectionem, ut optimas conficiat literas etiam Latinas, quae tam vulgares sunt, & in quibus ab initio semet exercuit, quid de peregrinis iudicandum, quarum copia seu exemplar impressum haberi non potest, sed manuss. eaque non parum inter se tum quoad proportionem, tum quoad figuram (saltem quoad accidentalia) inter se discrepant? Et quia literae manuscriptae non sine mutatione aliqua possunt reduci in eam stationem & proportionem, ut inservire possint impressori, quomodo sciam ego, vel alius, quantumvis acutus sit, qui has res tractat dijudicare, & omnia in hac re apte disponere, quum ignorat naturam literarum, & nesciat utrum hoc vel illud sit accidentale (proinde mutabile) vel essentialiter literae? Haec necesse est considerent illi, & condonent si in opere quod ipsi tam remota informatione procurant, aliquid eo modo cadat, ut melius cecidisse optarint ipsi: scientes id quoque: primum hoc tentamen esse in hoc rerum genere, adeoque de imperfectione satis habent quo excusentur. Dictum hoc esse volo etiam de alterius Alphabeti literis quarum probam prelo impressam, secundum vestrum mandatum, & ad compositionem textus, & ad totum Alphabetum ordine suo monstrandum, misi vobis praeterito hebdomadi. Ibi caudam illarum (P) aliter incurvare non potui cum decentia. Dedisti ad me mandatum de fundendis literis duorum prior. Alphab. sed non dedistis ad quamquam ordinem de pretio persolvendo. Si ea sit vera ratio (ut pretendit mercator quocum hic mihi negotium est) cur res in dilationem trahitur. Si is labor procederet, & si forte velletis fundendas curare etiam de 3tio hoc Alphab. id sciatis velim, has vix posse fundi pro minori pretio (secundum unumquodque pondo) quam pro medio tall. proinde duas libras pro tall. imper.: si quidem difficilius possunt et fundi propter tenuitatem & connecti (debent autem quam proxime inter se cohaerere) propter licentiam vel extravagationem brachiorum, seu remotitatem. In hoc tamen Alphab. cuius non multo plus quam dimidi pars adhuc perfecta est, ego non pergam ulterius tamdiu, donec iudicium vestrum de hac proba accepero. Feci & exhibeo hic potissimum illas literas quae quoadtenus inter se similes sunt, ut tum similitudinem tum differentiam in illis cernere & censere possetis. De caeteris alias. Vale. Gener. DNE & ignosce libertati

Amstelod. 17 Jan. 1687 st. n.

Servitoris vestri

Humilissimi

Nicolai Kis sculptor & fusor
literarum

Aen Mynheer J. G. Sparwenfeldt.

A levelekből nyilvánvaló, hogy MISZTÓTFALUSI 1686 elején vagy talán már korábban is, georgiai betűmintákat küldött SPARWENFELDNEK vagy azoknak, akik neki kéziratoss betűanyagot küldöttek. (Megjegyzendő, hogy egyik levélben sincs kifejezetten *georgiai* betűkről szó. SPARWENFELD tidői francia nyelvű feljegyzése, az első levélben felsorolt keleti nemzetek és a második levél végén megrajzolt három azonos betű azonban kétségtelenné teszik, hogy grúz betűkről van szó.) A tárgyaló felek valószínűleg georgiai papok voltak, akik különféle kifogásokat emelhettek a küldött betűminták ellen. Új betűket küldve nekik MISZTÓTFALUSI nagy türelemmel, de némileg kioktató hangon megmagyarázza, hogy miért olyan nehéz egy eladdig nyomtatás nélküli nép számára nyomdai betűket metszeni. Egyben emlékeztette őket arra, hogy pusztán ígéretekből a betűmetsző nem tud megélni, s a szálított anyagért honoráriumára vár.

Nem tudjuk, hogy a MISZTÓTFALUSI második levelében említett betűk megnyerték-e a rendelők tetszését, s azok tartozásukat kiegyenlítették-e. Ezeknek a kérdéseknek és annak tisztázása, hogy MISZTÓTFALUSI betűit felhasználták-e a georgiai nyomtatványok előállításában, nem tartozik e sorok

írójának feladatai közé. Csupán arra kívánunk még rámutatni, hogy a MISZTÓTFALUSI által metszett georgiai betűk lenyomatai minden valószínűség szerint fennmaradtak az utókornak. Az uppsalai egyetemi és a stockholmi királyi könyvtár több változatát is őrzi ilyen lenyomatoknak. Ezekből egyet fényképmásolat alakjában itt közlünk.⁶² A rendelkezésünkre álló adatokból megállapítható⁶³, hogy e lenyomatok a régebben metszett, öntött betűkről ARCSIL fiának, az 1700 és 1710-es évek között, a svéd—orosz háború idején Svédországban, Linköpingben hadifogságban levő ALEXANDER herceg orosz cári tábornoknak kívánságára készültek. ALEXANDER e lenyomatokból (melyeket 1702 és 1705 között Henric KEYSER stockholmi akadémiai könyvnyomtató készített) apjának küldött példányokat Oroszországba. Adatszerűen a magunk részéről nem tudjuk hitelt érdemlően bizonyítani, hogy a stockholmi könyvtárakban levő s itt közölt lenyomatok az erdélyi betűmetsző kezemunkájáról készültek-e. Belső érvek azonban valószínűvé teszik MISZTÓTFALUSI szerzőségét.

MISZTÓTFALUSI két levele nemcsak a georgiai betűk metszésének története szempontjából jelentős. Megtudjuk belőlük azt is, hogy nem csupán a grúzoknak tervezett s metszett több sorozat betűt, hanem más közel-keleti népek is. Örmény kapcsolatairól eddig is tudtunk⁶⁴, azt azonban csak e levélből tudjuk, hogy az örmények magasrangú küldöttje (püspöke) személyesen is felkereste Amszterdamban az erdélyi betűmetszőt. Az örményeknek e kérdésekben megértőbb és gyakorlatiasabb voltát MISZTÓTFALUSI mintegy ki is játssza az előtte nehézkesnek tűnő georgiaiak ellen.

Leveléből tudjuk meg azt is, hogy más nem nyugat-európai rendszerű betűk metszésével is foglalkozott. (Görög és héber betűit már régebből ismerjük.) A szír, szamaritánus és kopt betűk metszéséről, s ami a legmeglepőbb, kínai írásjelek nyomdai matricáinak tervezéséről vagy készítéséről eddig nem volt tudomásunk. A jövőendő kutatásának lesz feladata e munkálatokkal kapcsolatos kérdésekre világosságot deríteni. Nyilvánvaló azonban az eddigiekből is, hogy MISZTÓTFALUSI mintegy specializálhatta magát a nyomtatás nélküli, kulturálisan vagy technikailag elmaradott közel- és távol-keleti kis és nagy népek könyvnyomtatása megszervezésének egyes alapvető kérdéseire. Lehetett ebben szerepe az egészséges üzleti érzéknek is. Mint erdélyi magyar könyvnyomtató Hollandiában jól ismerhette a piaci lehetőségeket ebben az irányban, de a különleges technikai problémák természetét is. Helyes gazdasági érzékére vall a levelekben közölt, másokénál alacsonyabb árajánlata is. Nagyon valószínű azonban, hogy az idegen betűk, írásjegyek tervezése a munka speciális szakmai, művészi problémái szempontjából is felette érdekelhette MISZTÓT-

⁶² A stockholmi Királyi Könyvtárban található, 1702-ben és 1705-ben készült egy-egy 33×21 cm-es nyomtatvány-lap a georgiai (grúz) ábécét tartalmazza három különböző nagyságban és változatban. Mindhárom az egyházi (ún. hucuri) írás betűivel készült. Közülük a harmadik, legkisebb változat áll legközelebb a mai hucuri betűkhöz. Ugyanezekkel a legkisebb betűkkel tartalmazza a próbanyomtat a *Pater noster* és az *Ave Mariát*.

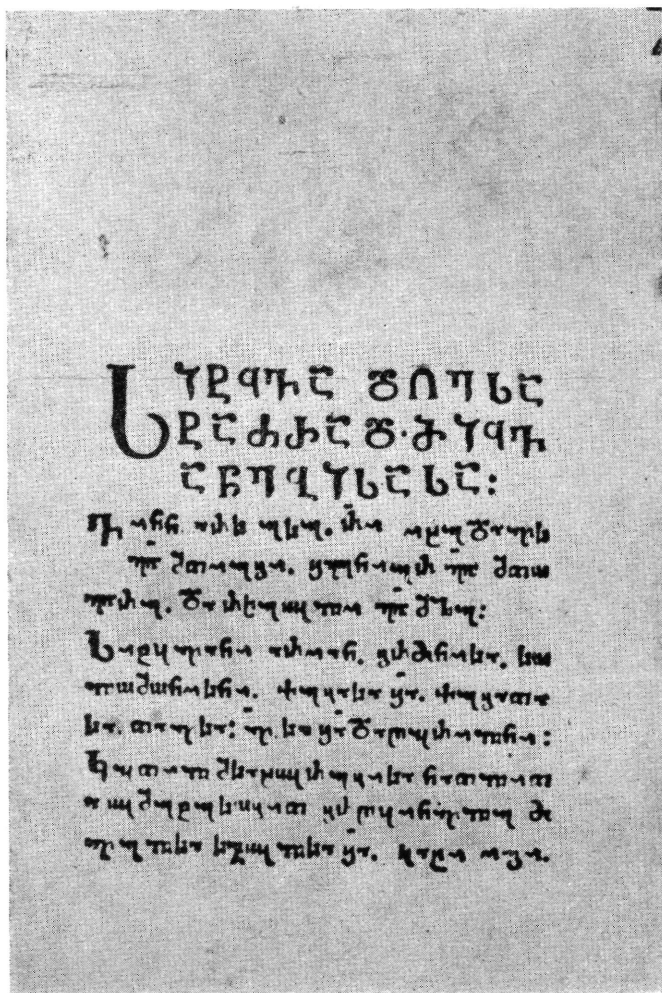
A második lapon, az 1702. évből származóan, a november 21-re rendelt *Oratio de Presentatione beatae Mariae Virginis* található. Közlése jogának átengedéseért ez úton mondok köszönetet a stockholmi Királyi Könyvtár igazgatóságának.

A fenti első lap (ábécés lap) fakszimiléjét BJÖRKBOOM tette közzé (lásd a következő jegyzetet), a második, az imádságos lap lenyomata jelen cikkben jelenik meg először.

⁶³ Adataim forrása C. BJÖRKBOOM: *Henric III Keyzers Georgiska Stilprov*. Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen. XXII. (1935) 93—101. l.

⁶⁴ Vö. DÉZSI adatait (i. m. 38. l.), aki külön is felhívta a figyelmet ezek kutatásának jelentőségére: valamint a jelen dolgozat 4. pontjában közölt adatokat.

FALUSIT. Erre látszik vallani leveleinek önérzetes, a maga művész és úttörő voltának tudatát kifejező hangja is. A különleges műszaki kérdésekkel való bibelődésnek azonban az volt a szükségszerű hátránya, hogy gyakran nyomdászati és gazdaságilag egyaránt kezdetlegesebb tárgyalófelekkel volt

kénytelen kapcsolatot fenntartani, ami — a georgiai betűk ügyében írott levelek tanúsága szerint — nem mindig ment súrlódások nélkül. Nem meglepő tehát, ha MISZTÓTFALUSI szakmai kiválósága, Hollandiában elfoglalt jelentős helyzete alapján időnként nagyon határozott hangot ütött meg. Ennek a nem csupán a körülményekben, hanem valószínűleg az egyéniségében is gyökerező s néha már érlességnek tűnő tulajdonságának egyéb ránk maradt írásában is nemegyszer van nyoma.

6.

MISZTÓTFALUSINAK Angliával való kapcsolatait nyomozva eddig még nem sikerült olyan pozitív adatokra találni, melyek közelebbi hiteles részleteket tartalmaznának. Csak bizonyos feltevéseket lehet megkockáztatni arra a két rövid s szűkszavú utalásra támaszkodva, melyeket a *Mentség* tartalmaz és arra a tényre hivatkozva, hogy angol műveket is fordított (mint pl. MATHER levelét), illetve tett közzé. Felette valószínű, hogy az angolsággal már Hollandiában érintkezésbe került. A puritanizmus korában, de különösen az angliai 1660-as STUART-restaurációt megelőző és követő években, igen élénk szellemi kapcsolatok állottak fenn Anglia és a holland egyetemek között. Kiváló angol tudósok tanítottak mint menekültek a holland főiskolákon. Tudjuk, hogy sok hollandiai magyar teológus tanult a nagy angol hittudósoktól, fordította műveiket magyarra, és ment át Hollandiából Angliába tanulmányútra. Életrajzának tanúsága szerint az utrechti magyar teológusokkal MISZTÓTFALUSI is érintkezésben állott, habár ő maga eddigi tudomásunk szerint nem volt egyik holland egyetemnek sem beiratkozott hallgatója.⁶⁵ Angolokkal való személyi kapcsolat létesítésére a teológia iránt hivatásszerűen is érdeklődő MISZTÓTFALUSINAK mindenekei előtt éppen Utrechtben volt módja, ahol egy ideig tartózkodott. Az utrechti magyar teológusok ugyanis különösképpen nem a holland, hanem az utrechti angol egyháznak voltak tagjai, és az ott állandó rezidens angol lelkész fennhatósága alá tartoztak. Mivel a holland nyelvű istentiszteleten a nyelv nem-értése miatt a magyarok nem vettek részt, a latin nyelvű angol istentiszteletet kellett látogatniuk. A mindenkori felavatás előtt is az angol lelkésznek kellett hivatalosan igazolni, hogy a magyar teológusok úrvacsorához járultak.⁶⁶ E magyar teológusok segítségét MISZTÓTFALUSI rendszeresen igénybe vette a KÁROLI Gáspár-féle *Biblia* szövegének kijavításában, s figyelmükbe ajánlotta ellenőrző eszközül egyebek között az angol bibliafordítást is.⁶⁷

E lehetséges és valószínű s elsősorban vallási jellegű angol kapcsolatokon kívül azonban a személyes érintkezés egyéb, szigorúbban vett szakmai, nyomdászai számai is fennállhattak. Erre két utalás is van a *Mentség*ben. Egy helyütt azt említi, hogy „én nem tsak a szomszéd Országoknak, Lengyel Országának, *Sveciának*, *Angliának*, Német Országának, Olasz Országának szolgáltam sokat”⁶⁸. Más alkalommal egy meglehetősen homályos értelmű, de sokatmondó passzusában arról ír, hogy „igazán mondhatnám Erdély felől, a’mit Anglia felől (mert ott-is vólt bajom) mondottam vólt, mikor onnét ki-jöttem :

„Anglica terra vale : fueras mihi Carcer et Orcus ;
Angelicam quo te dicere jure queam?”⁶⁹

⁶⁵ Neve nem szerepel a beiratkozott utrechti magyar egyetemi hallgatók névkönyvében. Vö. SEGESVÁRY Lajos: *Magyar református ifjak az utrechti egyetemen, 1636—1836*. Theologiai Tanulmányok, 44. sz. Debrecen, 1935. A többi XVII. századi holland egyetem anyakönyveinek ily szempontú átvizsgálása még a jövő kutatóira vár.

⁶⁶ *Uo.* 46., 66. l.

⁶⁷ DÉZSI : i. m. 61, 63. l. Az *Apologia Bibliorum Anno 1684. Amstelodami Impresorum* (Kolozsvár 1697) a 6. és 9. lapokon három ízben is hivatkozik az angol bibliafordítás szövegmegoldásaira és gyakorlatára a latin, görög és holland nyelvű bibliaszövegek emlegetése kapcsán.

⁶⁸ *Mentség.* 68. l.

⁶⁹ *Mentség.* 38. l. „Isten hozzád Anglia, te nekem börtön és pokol voltál, milyen joggal mondhatnálak angyalinnak?” Az Angliában ekkor már ezer éve ismert s I. GERCELY

Hogy milyen formában „szolgált” MISZTÓTFALUSI Angliának, mikor és miért jár ott, miféle „bajba” keveredett angol földön, még nem tudtuk pontosan megállapítani. Valószínűnek tartjuk, hogy „szolgálata” valamilyen rendelkezésnek a teljesítése volt. Betűmintáit más metszők és öntők szokása szerint ő is szétküldötte sokfelé idegen országokba.⁷⁰ Tudomásunk van arról, hogy egy csak általa metszett kurzív betűtípusnak, Clein Canon-nak holland változata 1694-től kezdve előfordul Angliában nyomtatott könyvekben.⁷¹ Feltehető, hogy angol nyomdákban is szállított betűanyagot, s nem lehetetlen, hogy ezzel kapcsolatos üzleti tranzakciók lebonyolítása végett kellett Angliába utaznia.⁷²

Annak a lehetősége is fennáll, hogy az angol piaccal nem mint betűmetsző és -öntő került kapcsolatba, hanem mint nyomdász. A XVII. században ugyanis számos Angliában tilos, betiltott könyvet nyomtattak ki angol nyelven Hollandiában és csempészték be Angliába. E sajtótermékek, főleg 1660 előtt, rendszerint vallási és politikai tartalmúak voltak, puritánus szemléletű röpiratok, traktátusok s egyéb, lelki épülést célzó művek. Jelenlékeny számban voltak e csempészáru között angol nyelvű bibliák is. Az angol bibliák hollandiai kinyomtatásában s Angliába való bejuttatásában nagy holland nyomdák is részt vettek.⁷³ MISZTÓTFALUSI két ízben is említi a híres ATHIAS céget, mint olyat, mely közismert virágzó angol biblia-export-

pápnak tulajdonított Angli-Angeli szójátékot először BEDA VENERABILIS említi 731-ben a *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*-ban, II. i. MISZTÓTFALUSI-nak angliai tartózkodását egyébként TRÓCSÁNYI Berta *Református teológusok Angliában a XVI. és XVII. században* (Angol Filológiai Tanulmányok, V–VI. Budapest 1944.) c. értekezése nem említi.

⁷⁰ Vö. SZENTKÚTY Pál: *M. Tótfalusi Kis Miklós amsterdami betűmintalapja*. Magy. Könyvszle., 1942. 368–374. l.

⁷¹ H. CARTER szíves közlése. CARTER e megállapítását a SZENTKÚTY által közölt mintalapon látható ilyen nevű betűtípus alapján teszi. Szerinte a MISZTÓTFALUSI-féle Clein Canon kurzív „2-line English Italic” néven fordul elő 1695-ben az oxfordi egyetemi nyomda mintakönyvében. A nyomda számadáskönyveiben 1695 elején szerepel egy kifizetési tétel igazolása ANDREWS londoni betűöntőhöz ilyen jellegű betűkért. CARTER valószínűnek tartja, hogy ANDREWS ezeket a betűket Hollandiában szerezte be. Természetesen nem MISZTÓTFALUSI-tól, aki ekkor már hosszabb ideje Erdélyben volt, hanem valamelyik holland cégtől, mely számára MISZTÓTFALUSI dolgozott. Az általa metszett és mintalapján közölt betűtípusok közül ugyanis több szerepel 1700 táján az amszterdami Adamszoon & Ente betűöntő cég mintakönyvében. Vö. CARTER-nak és BUDAY-nak a *Gutenberg Jahrbuch* 1957. évfolyamában megjelent cikkével (52. jegyzet).

⁷² Ezen állásponton látszik lenni SZENTKÚTY Pál id. cikkében, valamint tíz évvel később BÁN Imre is, az 1952-es *Mentség*-kiadás 46. sz. jegyzetében.

Az angol nyomdák 1670 és 1720 között túlnyomó részben Hollandiában készült matricák alapján Angliában öntött betűkkel dolgoztak. T. B. REED: *History of the Old English Letter Foundries*, London, 1952², 35. l.

⁷³ Tekintettel arra, hogy az angol nyomdák nem tudták a hazai igényeket kielégíteni, s elegendő példányszámú, jó kiállítású és olcsó bibliát termelni, maga LAUD canterburyi érsek is kénytelen volt 1642-ben védelmébe venni a hollandiai eredetű (s az angol állami hatóságok által még jó ideig üldözött) angol import-bibliákat. (*History of the Troubles and Trial of William, Archbishop of Canterbury*. Ed. WHARTON, 1695, 349–350. l.). A Hollandiában való angol biblia nyomás azonban 1675 után — amikor az oxfordi egyetemi nyomda első biblia kiadása megjelent — kezdett egyre kevésbé kifizetődő lenni, mivel a londoni nyomdák az oxfordi konkurrencia ellensúlyozására mélyen leszállították bibliáik árát. (T. H. DARLOW és H. F. MOULE: *Historical Catalogue of the Printed Editions of Holy Scripture*, London, 1903, Vol. I, 194. l. és J. JOHNSON és S. GIBSON: *Print and Privilege at Oxford to the year 1700*. Oxford, 1946, 78–9. l.)

járól.⁷⁴ Egy időben maga is dolgozott a nagy ATHIAS nyomda számára. Lehetőséges, hogy ilyen kapcsolatából folyóan vagy mint önálló könyvnyomtató készített az angol piacnak szánt nyomtatványokat⁷⁵, s talán azok forgalomba hozása céljából kellett Angliába utaznia.

Az angliai tartózkodás időpontját nem ismerjük.⁷⁶ Ha ez ugyanakkor lett volna, amikor Increase MATHER is Londonban időzött (1688-tól fogva), s MISZTÓTFALUSI vele ott találkozott volna, akkor az utóbbi tény a magyar könyvnyomtató bizonyára megemlítette volna a MATHER-lel fordításának előbeszédében.⁷⁷

Felmerülhet még a kérdés: miért nevezte MISZTÓTFALUSI Angliát „carcer et orcus”-nak, börtön és pokolnak? Milyen értelemben volt számára ördögi rabság az ott tartózkodás? Egyértelmű választ e kérdésre sem lehet adni. Nem valószínű, hogy a carcer szó szerint kellene érteni, azaz hogy Angliában bebörtönözték volna, esetleges könyvcsempészség miatt vagy egyéb okokból,⁷⁸ hiszen Erdélyben, másik carcer et orcus-ában sem került börtönbe. A börtön és pokol tehát valószínűleg csak képletesen, átvitt jelentésben értendő. Ami természetesen nem zárja feltétlenül ki azt, hogy ne érezhette volna magát ott „pokolian” rosszul. De hogy ez milyen okból és milyen formában nyilvánult, arról MISZTÓTFALUSI nem kívánt szólni, nyilván mivel nem találta kitergetésre alkalmas témának Erdélyben a *Mentség*

⁷⁴ „Anglicana Bibliát pedig csak Athias Amsterdamban (a' mint nékem *rejeralták* ötven ezeret minden esztendőben iktat-bé Angliába: azt pedig csak lopva; 's hát ottben mennyit nyomtatnak?” *Mentség*. 89. l. TELEKI Mihályhoz és TÓFEUS Mihályhoz Amszterdamból 1684. aug. 15-én írott levelében pedig közli, hogy elhatározta, majd ha hazatér, otthon „a mi Bibliánk nyomtatásának azt a módját vegyem elő, és kövessem, melyet itt követnek a Schipper és Athias műhelyekben az Anglicana Bibliának nyomtatásában: a' melly módot több jóakaróim között T. Leusden János Uram nékem nem egyszer commendált.” Közli Dézsi i. m. 155. l. Ugyanazon levélben újra említi SCHIPPER-NÉT ATHIASSAL együtt mint közel ötvenezer angol biblia kinyomtatóját. DÉZSI: 197. l. M. M. KLEERKOOPER—VAN STOCKUM: i. m. 1136—7. l. igazolva MISZTÓTFALUSI állítását, közli azt az engedélyokiratot, mely szerint a németalföldi állami főhatóság 1670. szept. 22-én J. ATHIASRA, majd 1673. dec. 4-én ATHIASRA, I. I. SCHIPPER özvegyére, Zsuzsánnára és Anna Maria STAMPA ruházta az angol nyelvű bibliák nyomtatásának kizárólagos jogát.

⁷⁵ Az oxfordi Queen's College kéziratárában MS. 68. sz. a. található, William NICOLSONTÓL 1678-ból származó hollandiai útínapló (*Iter Hollandicum*) tanúsága szerint az özvegy SCHIPPERNÉ tulajdonában levő nagy amszterdami nyomda, amelyel MISZTÓTFALUSI is kapcsolatban állott, hamis impresszumokkal és idegen nyelveken számos könyvet nyomtatott ki és szállított azokba az országokba, melyek nyelvén e kalózkodások megjelentek, és ott dömping-áron dobott piacra. A XVII. század gazdasági és szerzői-jog elvei ebben nem sok kifogásolni valót láttak. Lehetőséges, hogy MISZTÓTFALUSI, akinek betűmetszői és nyomdászai tevékenysége jelentékeny részben nem hollandiai piacot szolgált, maga is részt vett efféle vállalkozásokban.

⁷⁶ SZENTKÚTY szerint (i. m. 369. l.) az *Aranyos Bibliá*-nak 1685-ben való megjelenése előtt MISZTÓTFALUSINAK a sokrétű betűmetszői, öntői, korrektori, nyomtatói és szövegrevizori munkája közepette aligha lehetett ideje kifelé, idegen rendelők számára dolgozó betűöntő vagy egyéb üzem ellátására, vezetésére.

⁷⁷ Tudomásunk van egyébként arról, hogy MATHER már 1683-ban, tehát már öt évvel Bostonból Angliába való utazása előtt levelező kapcsolatban állott egy amszterdami kereskedővel, Abraham KICKKEL. Vö.: *Calendar of State Papers (Domestic)*, 1683—84. 334. l.

⁷⁸ Kuriózumképpen megemlítjük, hogy egy, MISZTÓTFALUSI életével foglalkozó, a közelmúltban megjelent regény (NÉMETH Andor: *A betű mestere*, Bp. 1954) szerint M.-t Angliában való partralépése után kémnek nézték, persze alaptalanul, s egy napig tartó vizsgálati fogság után szabadon bocsátották.

írása idején. Lehet, hogy őt személyében nem is érte Angliában különösebb kellemetlenség. Talán csak a légkört érezte kibírhatatlannak: a puritánus Hollandia után az angol restauráció által elnyomott angol puritánusok, hitsorsosai helyzetét találhatta vigasztalanul sötétnek.

Nem lehetetlen az sem, hogy más vonatkozásban érték csalódások Londonban. BUDAY György feltételezése szerint⁷⁹ a kálvinista Erdély iránt próbált volna MISZTÓTFALUSI rokonszenvet kelteni angol disszenter körökben. Egy londoni puritánus nyomdász, a kormányhatóságok által szakadatlanul vexált Francis („Elephant”) SMITH, BUNYAN híres *Pilgrim's Progress*-ének kiadója⁸⁰, mint ismeretes, érdeklődött a törökök és a Habsburgok közé szorult Erdély védelmének és megsegítésének kérdései iránt. Ő tette volt közzé 1683-ban angol nyelven APAFI Mihály erdélyi fejedelem kiáltványát. Aligha tette ezt erdélyi személyi kapcsolatok nélkül.⁸¹ Lehet, hogy MISZTÓTFALUSI nyomdász-kartársával, SMITH-szel vagy az emögött álló körökkel nem tudott politikai vagy egyházügyi kérdésekben megfelelő eredményeket elérni, s talán ezért is érezhette angliai utazását kiábrándítónak, leverő hatásúnak.

Magyarországra hazatérve s Kolozsvárott nyomdáját 1693-ban vagy 94-ben üzembe helyezve MISZTÓTFALUSI már az első évben kiadta magyar fordításban (a fentiek alapján feltehetően saját tolmácsolásában) Increase MATHERnak Johannes LEUSDENhez írott levelét. Ha az 1688-as londoni kiadásból fordított — amit a címlap szövegezése alapján nem tartunk valószínűnek —, akkor annak eredeti példányát még Hollandiából hozhatta magával. Ha az 1693-as utrechti kiadást használta, akkor azt már Erdélyben kaphatta meg utánküldve — talán éppen LEUSDENTől, a levél címzettjétől, MISZTÓTFALUSI jóakarójától — mivel Hollandiából valószínűleg 1689-ben vagy 1690-ben indult haza.⁸²

MISZTÓTFALUSI nyomdája kilenc évi fennállás alatt mintegy száz könyvet jelentetett meg. MATHERnak a *Napnyugati Indiáról* szóló levele az első nyolc kiadvány, az első év termékei között szerepelt.⁸³ Felmerülhet a kérdés, miért jelentette meg MISZTÓTFALUSI e kis röpiratot magyar nyelven?

A kérdést véglegesen eldönteni aligha lehet. Többféle szempont is készíthette a füzetke kiadására. Külországi missziók, exotikus népek iránt nálunk is volt érdeklődés. Az amerikai indiánokról és az ázsiai indusokról szóló könyvecskéről MISZTÓTFALUSI feltételezhette, hogy nálunk is lesz aránylag olyan sikere mint Nyugat-Európában. Üzletileg tehát nem látszott ráfizetéses vállalkozásnak (ellentétben nem egy más kiadványával). Ismerve MISZTÓTFALUSI egyéniségét, kétségtelen volt az is, hogy olvasói, az elmaradt és földhöz tapadt erdélyi és magyar nép szemhatárának tágítása, tudásanyagának növelése is szándéka volt. Az sem lehetetlen, hogy MISZTÓTFALUSIT (a reklám-szempontokról sem megfelelő MATHERhez hasonlóan) az az elgondolás

⁷⁹ Magánközlésből.

⁸⁰ H. R. PLOMER: *Dictionary of the Printers and Booksellers who were at work in England, Scotland and Ireland from 1668 to 1725*. London 1922. 273—74. l.

⁸¹ SMITH — aki egyébként egy magyar híreket is közlő puritán szellemű lapocskát, *Smith's Protestant Intelligence, Domestic and Foreign* is kiadott 1681-től kezdve — maga is meg-megfordult Hollandiában. Ellenfelei lapja, a *The Loyal Protestant* 1681. okt. 25-i 68. számában említi SMITH amszterdami utazását. MISZTÓTFALUSIVAL SMITH tehát már Hollandiában megismerkedhetett.

⁸² DÉZSI: i. m. 96—97. l.

⁸³ FERENCZI: i. m. és DÉZSI: i. m. 120—21. l.

is vezette, hogy a *Napnyugati India* megjelentetésével a nálunk is nagyra-becsült LEUSDENnek, hollandiai pártfogójának nemzetközi hírnevét öreg-bítse és hozzá való kapcsolatait hangsúlyozza.⁸⁴

7.

A *Napnyugati India* fogadtatásáról, egykorú hazai visszahangjáról semmiféle értesülésünk sincsen. Csak arról van tudomásunk, hogy egy példánya hatvan évvel később még megvolt az ájtatos főúri asszony, Árva BETHLEN Kata (BETHLEN Miklós húga, TELEKI József özvegye) könyvtárában 1752-ben.⁸⁵ Másik ismert példányáról, a debreceni Ref. Koll. könyvtárában őrzött unikumról többet tudunk.

A debreceni példány hátlapján a következő bejegyzés olvasható: *Liber Collegii Rfti Debreceniensis, emtus Ao. 1761.* Első ízben a kollégiumi könyvtár 1815-ben készült VIII. katalógusában szerepel.⁸⁶ A könyvecske ezt megelőzőleg a címlapon található feljegyzés szerint PÜSPÖKI B. János tulajdona volt 1704-ben.⁸⁷ PÜSPÖKI B. Jánosról a debreceni Ref. Kollégium egykorú anyakönyveiből tudjuk⁸⁸, hogy 1706. március 20-án matriculált a Kollégiumban. Mint a mezőtúri ev. ref. egyház irattárában található önéletrajzából kiderül⁸⁹, PÜSPÖKI 1681-ben született. Amikor MATHER könyve tulajdonába került, már 23 éves volt. Huszonöt éves korában lett debreceni diák. Önéletrajza szerint 1712-ben a körösi egyház másodlelkésze lett, 1713-ban Frankfurt an der Oderbe ment tanulmányútra és 1714-ben

⁸⁴ LEUSDEN (lásd a 7. sz. jegyzetet) az egész protestáns Európában, így Magyar-ország jelentékeny részén, főleg Erdélyben nagy tekintélynek örvendett. Hat magyar-országi, illetve erdélyi szerzőnek is tudunk olyan kiadványáról, mely nyomtatásban LEUSDENnek ajánlva jelent meg. KOMÁROMI CSIPKÉS György 1651-ben, ESZÉKI István 1665-ben, VÉRVÖLGYI András 1677-ben. KECSKEMÉTI S. János 1679-ben, SZATMÁR-NÉMETI Sámuel (MISZTÓTFALUSINAK Erdélyben egyik rosszindulatú gáncsolója) 1681-ben s a segesvári szász Andreas TEUTSCH 1693-ben, csupa holland egyetemet végzett, a maga korában és helyén jelentékeny teológus vagy orvos, neki, volt tanárának dedikálta disszertációját. G. de VRIES: *Oratio funebris in obitum Johanni Leusden.* 1699. 26. 1. szerint a kiváló tudóst mint az erdélyi diákok egyik fő patrónusát, támogatóját ismerték Hollandiában. LEUSDEN neve tehát a magasabb értelmiség körében a XVII. század második felében nálunk egy bizonyos bűverővel bírt. LEUSDEN emlegetésével a SZATMÁR-NÉMETI Sámuel-féléktől lenézett „vasműves” MISZTÓTFALUSI a maga értelmiségi voltát, a szellemi elithez való tartozását is kívánhatta jelezni és hangsúlyozni.

⁸⁵ KERÉKGYÁRTÓ Elemér: *Angol szellem Bethlen Kata udvarában.* Angol Filológiai Tanulmányok, IV. Budapest 1942. 94. 1. Idézi az eredeti könyvjegyzéket Bod Péter összeállítása nyomán. BETHLEN Katától a példány a nagyenyedi ref. kollégium könyvtárába került, ahonnan 1849-ben elveszett.

⁸⁶ R. HARKÓ Viola: *A Debreceni Református Kollégium angol könyvanyaga és annak kialakulása.* (Kéziratoss disszertáció.) Debrecen, 1948. 63–64. 1.

⁸⁷ „Johannis B. Püspökii. 1704.” A jelenleg H. 984. könyvtári számú colligatum-ban még a következő művek szerepelnek: 1. Formula Brevis Sacramenta ut Baptismus et Coenam Domini Administrandi... qua usus est. Georgius Cs. Komaromi. 2. Uj Esztendőre rendeltetett könyörgés. 3. Méhész könyvecske; 4. Közönséges könyörgés. (Az eddig felsoroltak mind MS.) 5. Halottak Laistroma... Mellyet irt a szent Bibliából Debreczeni Foris Istvan. Debrecen 1684. 6. Mandatum Regii... (MS). 7. Schema instituendi Consilii Regii (MS). 8. Magyar Catechismus... Canisius Peter... által. Nagyszombat, 1698. A felsoroltakból a névbejegyzés tanúsága szerint az 5. számú 1712-ben, a 8. számú 1702-ben volt PÜSPÖKI János tulajdonában.

⁸⁸ THURY Etele: *Iskolatörténeti adattár.* Pápa, 1906–08. II. 187. 1.

⁸⁹ FARAGÓ Bálint: *Egyháztörténelmi adatok a mezőtúri ev. ref. egyház XVIII. szd. anyakönyvében.* Prot. Egyházi és Iskolai Lap, 1901. vf. 475–76. és 491–93. 1.

mezőtúri lelkész lett és maradt is 1728-ig. Halálának ideje ismeretlen, de feltételezhető, hogy 1761-ben vagy előbb következett be. Könyveit nyilván hagyatékából vásárolta meg a Kollégium 1761-ben. Irodalmi munkásságot nem fejtett ki.⁹⁰ Figyelemre méltó, hogy önéletrajzában mindenütt mint PÜSPÖKI SÜLLYE János szerepel, míg a debreceni matrikulában és három könyvébe PÜSPÖKI B. János néven írta be nevét.

PÜSPÖKI a *Napnyugati Indiát* alighanem ajándékba kapta. A könyvecske utolsó oldalán ugyanis ez a bejegyzés található: *Vir egregius Dominus Gregorius K. Szőnyi legat et relegat a S. J.* Valószínűleg ez a S. J. azonos SÜLLYE Jánossal, a mi PÜSPÖKINKKEL. SZŐNYI Gergelyről megállapítható⁹¹, hogy 1693–98-ban a debreceni Ref. Kollégiumban „praeceptor syntaxistarum et poeseos” volt, 1704-ben pedig senior. A könyvet nyilván SZŐNYI vásárolta valamelyik debreceni vásáron a ponyváról 1694 július vége (a megjelenés ideje) és 1704 között, amikor a *Napnyugati India* PÜSPÖKI tulajdonába került.

MATHER könyve egyetlen fennmaradt magyar példányának sorsát így a mű keletkezésének és lefordításának változatos hátterével együtt megismerhetjük napjainkig nyomon tudjuk kísérni.

ORSZÁGH LÁSZLÓ

LÁSZLÓ ORSZÁGH: MISZTÓTFALUSI KIS AND THE FIRST HUNGARIAN BOOK ON AMERICA

There exists a little-known Hungarian translation of Increase MATHER's *De Successu Evangelii apud Indos in Nova Anglia, Epistola ad cl. virum D. Johannem Leusdenum*, originally published in London in 1688. The Hungarian translation was printed in Kolozsvár (Transylvania) in 1694, together with letters, likewise addressed to J. LEUSDEN, about the conversion of the Ceylonese. MATHER's pamphlet is the first publication in the Hungarian language on America and at the same time the first Hungarian translation of the work of an American author.

In the present study the text of the Hungarian translation (of which the only extant copy survives in the Library of the Protestant College of Debrecen, Hungary) is reprinted and an attempt is made to identify the translator and find out the reasons that may have prompted him to have this booklet published. The author suggests that MATHER's much translated work was done into Hungarian by Nicholas MISZTÓTFALUSI KIS (or M. TÓTFALUSI) the eminent Hungarian printer (1650–1702). MISZTÓTFALUSI spent many years in Holland as a prosperous printer and type-cutter and was in close contact with J. LEUSDEN, the celebrated divine, MATHER's friend. While in Holland he maintained extensive professional and business relations with many countries, both western (Germany, France, Italy, Sweden etc.) and eastern (Georgia in the Caucasus, Syria, Armenia etc.) about which transactions some material is presented here that was hitherto unknown to Hungarian research. (Some of MISZTÓTFALUSI's still unpublished Georgian types are given in facsimile.) We know from his *Apology for His Life and Deeds* (*Mentség*, printed in Kolozsvár in 1698) that MISZTÓTFALUSI spent some time on business in England, a place for which he had no great liking. It has not yet been possible to determine the exact nature of his relations to England. It may have had to do with the delivery of typeface or of printed matter.

The translation and printing of MATHER's little book soon after MISZTÓTFALUSI's ill-fated return home from Holland may have been due to Protestant Transylvanian interest in western Calvinism as well as to MISZTÓTFALUSI's pedagogical zeal to spread knowledge among his backward compatriots and perhaps even to the harassed printer's desire to emphasize his good relations with LEUSDEN, the internationally respected scholar.

In the last chapter of the study the author traces the history of the unique copy.

⁹⁰ SZINNYEI József nem említi.

⁹¹ THURY Etele: i. m.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

„Holt” kéziratgyűjtemények élete. Az Egyetemi Könyvtár kézirtárának egyik legkomolyabb értéke, a magyar történettudomány hosszú évtizedeken át elsőrendű, ma is sokat forgatott forrásanyaga az a három XVII. századi másolatgyűjtemény, melyet a tudományos köztudat HEVENESI-, PRAY- és KAPRINAY-gyűjtemények néven úgy ismer, hogy keletkezésük óta állományuk változatlan, s így azok lezárt, „holt” egységekként minősíthetők.¹

Ez a felfogás nem teljesen felel meg a való helyzetnek. A három nagy, ún. „jezsuita”-gyűjtemény — különösen pedig a *Collectio Hevenesiana* (a továbbiakban: CH) — a keletkezésük óta eltelt évszázadok alatt szinte állandóan fejlődött, fogyatkozott, s nyugodtan elmondhatjuk, hogy életük ily szempontból sem ért még véget. A kérdéssel legutóbb HÓMAN Bálint, a könyvtár kézirtárának egykori őrre foglalkozott 1925-ben,² s vázolta a három gyűjtemény keletkezésének történetét, ismertette állományukat. Az azóta felszínre került újabb kéziratok, valamint HÓMAN egyes adatainak pontatlansága indokoltá teszi a kérdés újból való felvetését, a három nagy gyűjtemény jelenlegi állományhelyzetének tisztázását.

I. Elsőként a legkorábban keletkezett *Hevenesi-gyűjteménnyel* foglalkozunk, tekintettel arra, hogy ez ment át az idők folyamán a legjelentősebb változásokon. A logikai rendet ebben az esetben az időrend biztosítja, így tehát a CH első ismert állományjegyzékéből indulunk ki. E jegyzék a gyűjtemény első kötetének elején található s az 1734. évi állományhelyzetről tájékoztat. E kimutatás szerint a CH ekkor öt nagyobb egységből állott, mégpedig:

1. „In Folio”, 82 kötet, eredetileg az egy-, két-, három- és négyszeres nagy ABC betűvel jelölve (A, AA, AAA, AAAA, B stb.), majd még 1734 előtt sorszámozva I.—LXXXII.-ig.

2. „Item in folio”, 12 kötet, eredetileg a kis ABC egy-, két- és háromszoros betűvel jelölve (a, aa, aaa, b stb.), majd később LXXXIII.—XCIII.-ig sorszámozva.

3. „Item in folio” 11 kötet, A—L-ig, illetve 1—11-ig betű- és számjelezve.

4. „Item in folio Romano” 11 kötet, I—XI. számjelezve.

5. „Item in 4to” 13 kötet, A—N-ig betűjelezve.

Az egyes kötetek mellett olvasható ily megjegyzések, mint „apud Péterffi”, „apud Socher”, „ibidem restitutus 1735”, a gyűjtemény meglehetősen erős, bár személyekben nem kiterjedt használatára mutatnak. A XIII., LXII. és LXIV. kötetek mellett

¹ Modern értékelésüket, a vonatkozó legfontosabb irodalommal I. KOSÁRY Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. II. kötet. Bp. 1954. 136. sk. l.

² HÓMAN Bálint: *Kishevesi Hevenesi Gábor*. A magyar történeti forráskutatás első szervezője. Klebelsberg Emlékkönyv. Bp. 1925. 453—462. l. (a továbbiakban: *Hóman I.*) — *Ua.*: *A forráskutatás és forráskritika története*. (A magyar történettudomány kézikönyve. I. 3A. kötet.) Bp. 1925. 9. skk. l. (a továbbiakban: *Hóman II.*).

„perditus”, a XX. kötet mellett „mutilatus” feljegyzés olvasható. A jegyzék végén található összesítés szerint a teljes CH akkor 128 kötetből állott, azonban a kikölesönzések miatt csupán 26 kötet volt a könyvtárban, „et vita Salamonis Regis Hungariae a P. Taxoni scripta in 4to majore”.³

Az öt eredeti egység azonosítása a ma rendelkezésre álló anyaggal csupán részben végezhető el. Kétségtelen, hogy az 1. és 2. alatti folio-kötetek a CH mai állományát jelzik, azonban már itt utalnunk kell arra, hogy később, a XX. században a XCII—XCIV. számok alá nem az eredeti kötetek kerültek. A 3. alatti folio-egység azonosítására beszámolónk végén teszünk kísérletet. A 4. alatti „in folio Romano” egységet HÓMAN helyesen azonosította a kéziratárban „Ab. 50.” jel alatt levő ún. CSELES Márton-féle gyűjteménnyel. (*Excerpta ex archivo Vaticano.*) Az 5. alatt jelzett in quarto anyagot HÓMANnak is csupán részben sikerült azonosítania, mégpedig az ott jelzett 13 kötetből kilencet (a kéziratár Ab. 23., 24., 28., 30. 50/I—III. G. 6. kötetét és a KAPRINAY-gyűjtemény (ezen túl CK) 72. kötetét). Ezen a területen azóta sincs előrehaladás: csupán valószínű, hogy a CK 73. kötet és az Orsz. Széchényi Könyvtár egy kézírata is e csoportba tartozik.

A CH egyes részeinek 1734-ben még megvolt különállása, ill. egybetartozása az idők folyamán megszűnt. Az 1.—2. tételekből kialakult a gyűjtemény mai állománya, míg a 3.—5. tételek szétszóródtak, nagyrészt az Egyetemi Könyvtár kéziratok anyagában.

II. Időben következő állománynyilvántartásunk, melynek első fele a XVIII. század hetvenes éveiben keletkezett, már csupán a törzsgyűjteménnyel foglalkozik, ill. ahhoz egy-két kiegészítő kötetet sorol fel. A jegyzék első fele feltétlenül 1783 előtt, második fele pedig az ötvenes évek elején, GARAY János kézírásával készült, s a gyűjtemény egyes darabjainak részletes regesztáit adja.⁴

A J. 130. jegyzék érdekes adatokat árul el a CH történetére vonatkozóan. A kötet a gyűjtemény törzsszállományának egészét tartalmazza, tehát: mind az időközben elveszett V. kötetre, mind a Kollár-hagyatékkal a bécsi állami levéltárba került XI. kötetre, mind a később a *Litterae Originales*-gyűjteménybe beosztott kötetekre, mind pedig az 1734-ben elveszettnek feltüntetett kötetekre⁵ részletes kivonatokat nyújt.

Az elveszett V. kötetre⁶ vonatkozó regesztákból megállapítható, hogy a kötet egyházi jellegű kulturális alapítványok, köztük számos PÁZMÁNY-féle alapítvány alapítólevelét tartalmazta. A XI. kötetre vonatkozó tartalmi kivonat a következő:

„Continet historiam rerum Hungaricarum et Transylvanicarum ab anno 1558 usque ad 1586 inclusive incerti authoris (p. 1.). Eadem historia secundo ab anno 1558 usque 1569. (p. 209.) Historia rerum Transylvanicarum et Hungaricarum Pemptades 5. ab anno 1598. quantum videtur ex pagina 121 seu 403° tomi, authore Szamosközio conscripta”.

Fenti bejegyzés alapján 1957-ben sikerült ennek a kötetnek azonosítása és eredeti őrzési helyére való visszaszállítása. Arra már HÓMAN felhívta a figyelmet, hogy a kötet

³ E legutóbbi mű az EK és az OSzK állományában nem található. További sorsa ismeretlen. PRAY György: *Dissertationes historico-criticae de sanctis Salamonis rege et Emerico duce Hungariae*. Posonii, 1774. c. műve nem említi. A 26. l. olvasható hivatkozás nem erre a műre vonatkozik.

⁴ EK. MSS. J. 130. „Index in Manuscriptorum Hevenesianorum collectionem Accedit Index in Diplomatarium Crucigerorum de Alba.” 368. l.

⁵ A XIII. kötet a jegyzék első felének szerkesztésekor még hiányzott, s csupán később került elő. A kötetre vonatkozó, az első jegyzékkelő szövege közé fűzött lapok szintén GARAY kézírása.

⁶ A kötet 1802 előtt tűnt el. Vö.: SCHWARTNER, Martinus: *Introductio in rem diplomaticam*. Ed. 2. Buda, 1802. IX. l. „Disparuit non liquet quando.”

KOLLÁR halála után hagyatékával a bécsi állami levéltárba került. A bécsi levéltár leltárának megfelelő kötete viszont arra utal, hogy 1927-ben a KOLLÁR-anyag túlnyomó része az osztrák—magyar levéltári egyezmény alapján az Országos Levéltárba jutott. Fentiek alapján megállapítást nyert, hogy e kötet is az Országos Levéltárban van. A J. 130. segédlet és a kötet összes adatainak egyezése az azonosságot kétségtelenné tette. Az Országos Levéltár ezek nyomán az Egyetemi Könyvtár kérésére a kötetet eredeti őrzési helyére juttatta vissza.⁷

Ebből a jegyzékből állapítható meg az is, hogy a jelenlegi XCII—XCIV. kötetek nem azonosak az eredetileg e számokon voltakkal. A segédlet szerint eredetileg a következő két kötet zárta le a törzsgyűjteményt:

„Tom. XCII. sub d.: Continent notata historica hung. ab. a. 1000. usque 1714. ordine chronologico.”

„Tom. XCIII. sub dd.: Continent connotationem bonorum cruciferatus Albensis.”

Az első kötet jelenleg a kézirattár „G. 85.”, a másik „Ab. 72.” jelzete alatt található.

A J. 130. segédlet végén (pp. 325—368.) a székesfehérvári keresztesek három-kötetes jogbiztosító iratgyűjteményének regesztáit olvashatjuk. A három kötet jelenleg a kézirattár „Ab. 71.” jelzete alatt található. Az a tény, hogy GARAY János a CH-val egy időben ezt az indexet is elkészítette, s hogy ezt a két mutatót egybekötötték, arra mutat, hogy ekkor még élt a CH és e kötetek egybetartozásának tudata. Joggal tekinthetők tehát ezek is a CH kiegészítő részének.

Az eddig még nem ismert J. 130. segédlet tehát értékes adatokkal járul hozzá a CH eredeti rendjének helyreállításához.

III. A kézirattár anyagáról szintén 1850 körül megkezdett, majd 1877-ben átdolgozott kéziratos betűrendes mutató⁸ már kevesebbet nyújt a gyűjtemény korábbi történetére vonatkozóan. A bejegyzésekből⁹ annyi mégis kitér, hogy a már régebben hiányzó két kötet kivételével a gyűjtemény teljes létszáma akkor 93 kötet volt, mely számban a két indexkötet is bennfoglaltatott. Az 1734. évi állományjegyzék szerinti vagy egyéb tartozékokról ekkor már nem esett szó.

IV. A XIX. század végén készült el az Egyetemi Könyvtár nyomtatott kézirat-katalógusának II/2. kötetében a CH első, eddig egyetlen nyomtatott katalógusa,¹⁰ mely — bár sokat nem mond a gyűjtemény történetét illetően — egy-két helyen értékes újabb adalékkal szolgál.

A jegyzék a hiányzó V. és XI. kötetek tartalmát a J. 130. segédlet alapján ismereti, viszont ellentétben a korábbi segédletekkel, a gyűjtemény két utolsó, XCII. és

⁷Hóman I. 457. l. 9. jz. és Hóman II. 11. l. — A bécsi leltár megfelelő helye: *Inventare österreichischer staatlicher Archive*. Theil II/6. Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof und Staatsarchivs. Bd. 3. Wien, 1938. 262—265. l. — A kötet OL-beli jelezte: Bécsi iratok, Kollár-hagyaték. Blau 88 (255). — Az EK-ba való beszállításra: 8653—45/1957. EK. sz. irat.

⁸EK. MSS. J. 58. *Catalogus manuscriptorum quae in Regiae Scientiarum Universitatis Bibliothecae Archivio Festini asservantur*. — *Kéziratcímtdr. Megújítva 1877*. A „megújítás” új jelzetek alkalmazását jelentette, melyek azonban még nem azonosak a nyomtatott katalógus jelzeteivel. — A három nagy gyűjtemény anyagáról TOLDY Ferenc igazgatása alatt készült betűrendes cédulamutató (MSS. J. 93.) nem nyújt lényeges adatokat.

⁹„H” betűnél: „Hevenesii Manuscripta T. 1—4., 6—10., 12—93. Accedit index. V. Index MSS Hev. Fol. 91.”

¹⁰*Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis*. Tom. II. secunda pars. Litterae originales et collectiones. Bp. 1894. 397—700. l.

XCIII. kötetéről egyáltalán nem tesz említést. Ezek akkor már a kéziratár állományába soroltattak, s a katalógus is ott tünteti fel őket, a *CH*-ra való hivatkozás nélkül.

A GARAY-jegyzék elkészülte és a nyomtatott katalógus megjelenése közti időben, minden valószínűség szerint azonban már SZILÁGYI Sándor igazgatósága alatt, a gyűjtemény LXVIII. és LXXIV. kötetait egységekre bontották és a *Litterae Originales* gyűjteménybe osztották be. Az eljárás indoka ismeretlen, azonban valószínűleg összefügg SZILÁGYI törökkori vonatkozású iratgyűjtési tevékenységével. A két kötet eredeti állománya felől a J. 130. jegyzék tájékoztat (277. és 294. b.), míg a nyomtatott katalógusban a *Litterae Originales* gyűjtemény megfelelő darabjai mellett van a proveniencia feltüntetve. Az azonosítás így megbízhatóan elvégezhető, sőt — egy-két esettől eltekintve — a két kötet minden nehézség nélkül helyreállítható lenne.

Sokkal bonyolultabb azonban a *CH* LX. és LXI. kötetének — eddig még nem tisztázott — kérdése. A nyomtatott katalógusban (610—611. l.) a *CH* mindkét fenti kötet szerepel, azonban mindkettő majdnem teljesen azonos tartalmi kivonattal. Az állományban viszont csupán a LXI. kötet szerepelt, míg a LX. kötet hiányára mostanáig nem rendelkezünk magyarázattal. Feltevésünk az volt, hogy 1894-ben téves katalógizálás történt. A nyomtatott katalógus és a J. 130. jegyzék egybevetése alapján kiderült azonban, hogy

1. a gyűjtemény mostanáig LXI. számú kötetének helyes számozása : LX. kötet. (Ezt az átszámozást már végre is hajtottuk.)
2. az eredeti LXI. kötet 1734-ben megvolt, majd elveszett. A J. 130. jegyzék második felének szerkesztésekor — tehát 1850—1853 között — előkerült, majd újból elveszett s 1894-ben már nem volt meg;
3. az elveszett testes kötet anyagáról készített regeszták adatai a kéziratár katalógusának indexében nem szerepelnek, így tehát a kötet nem azonosítható egyetlen, a kéziratárban levő kötettel sem. Az tehát a könyvtáron kívül lappang.

A *CH* régi segédleteivel kapcsolatos problémák tisztázása után a gyűjtemény további sorsával kapcsolatos kérdésekre térünk rá, hogy így a jelenlegi helyzetet teljesen megvilágíthassuk.

A nyomtatott katalógus megjelenése után hosszú ideig a jól végzett munka tudatában élt a kéziratár egészen addig, amíg HÓMAN nem kezdett el foglalkozni a gyűjteményekkel. Munkája a kérdést sok szempontból előrevitte, több kérdésre azonban nem vagy nem teljesen helytálló választ adott, illetve újabb, megoldatlan problémákat vetett fel.¹¹ Ez irányú tevékenysége kétoldalú volt :

1. Arra törekedett, hogy az 1734. évi állományjegyzék alapján — a lehetőségek határában belül — elvileg helyreállítsa a *CH* eredeti rendjét, tehát megállapítsa, hogy a fent I. alatt tárgyalt részegységeknek mi felel meg az anyag mai rendjében. Ez a törekvése általában sikerrel járt, egy-két helyen azonban kiegészítésre szorult.

2. Azt igyekezett elérni, hogy a *CH*-t gyakorlatilag is kiegészítse, tehát a kötet-számozást folytassa. Ez irányú gyakorlata nem volt helyes, mivel — szemben a régi segédletek adataival s annak ellenére, hogy bejegyzései tanúsága szerint ezeket az adatokat pontosan ismerte — nem azokkal a kötetekkel folytatta a gyűjteményt, melyeknek ott lett volna a helyük (MSS Ab 72. és G. 85.), hanem más, oda nem illő, időközben előkerült kötetekkel (a gyűjtemény jelenlegi XCII—XCIV. kötetei, melyek a II., VI. és X. kötetek másolatai).

¹¹ Vö. I. jegyzet, valamint kézírásos feljegyzései a kéziratári katalógus egyes kötetekben és az 1734. évi állományjegyzék egyes tételei mellett.

Tévedést tartalmaz, vagy legalábbis félreérthető egyik, a *CH* kiegészítő köteteire vonatkozó megjegyzése is.¹² Helytáll e megjegyzés első fele, azonban nem helytálló a Kegyesrend könyvtárából visszakerült kötetekre vonatkozó megállapítás. E kérdéssel több szempontból érdemes foglalkoznunk.

A Kegyesrend könyvtárából 1919-ben nem négy, hanem hat kötet került vissza a *CH* kiegészítéseként az Egyetemi Könyvtárba, s ezek a kötetek nem mind másolatokat tartalmaznak.¹³ E kötetek — jelenlegi kéziratári jelzetük rendjében — a következők:

1. G. 313/I. A kötet — melynek belső címe: „Nonnulla de statu Ecclesiarum Graeci ritus in Hungaria et Transilvania” — a *CH* XXII., XXIV., LXII. és LXXII. köteteiből vett másolatokat foglal magában.

2. a G. 313/II. A kötet az esztergomi érsekség jogi és birtokjogi vonatkozású okiratainak a gyűjtemény számos kötetéből vett másolatait tartalmazza. Érdekessége, hogy az elveszett V. kötet anyagából is tartalmaz részleteket.

3. G. 314. A kötet nem másolat: a *CH* eredetileg A—ZZ jelű köteteinek indexét nyújtja.

4. G. 319/I. A LXIV. kötet,

5. G. 319/II. a LXVII. kötet,

6. G. 320. a LXXIII. kötet másolatát foglalja magában.

A kérdés teljességéhez az is hozzátartozik, hogy 1947-ben még egy hasonló jellegű kötet került vissza a Kegyesrend könyvtárából az Egyetemi Könyvtárba.¹⁴ A kötet nagyobbik része nem másolat: első fele a gyűjtemény AAA—EEE jelű köteteinek indexét tartalmazza, második fele pedig korabeli címe szerint „nonnulla documenta de Concilio Constantiensi, Bello Turcico, Lutheranis, coniugo clericorum, etc.”, nagyrészt a fenti kérdésekre vonatkozó császári rendeleteket, illetve leveleket foglal magában.

A kötet utolsó 17 foliója érdekes összefüggést tár fel INCHOFFER Menyhért és CSELES Márton egyháztörténeti adatgyűjtő munkásságával kapcsolatban. E lapok

a) egyrészt egy oly feljegyzést tartalmaznak, melyből arra lehet következtetni, hogy a kötethez eredetileg INCHOFFER *Residua* c. kéziratának másolata is hozzátartozott;

b) másrészt CSELES Márton gyűjteményének (EK. MSS. Ab. 50.) teljes indexét foglalja magában, mely utólag kerülhetett a kötethez.

Az a) alatti feltevést megerősíti, hogy az Országos Széchényi Könyvtár INCHOFFER-kéziratának elején teljesen azonos tartalmú, a szerzőséget tisztázó feljegyzés olvasható. Az OSzK-kézirat végén található, a *CH* egyéb köteteiben is előforduló KOLLONICS-záradékból viszont arra következtethetünk, hogy

1. CSELES a kéziratot a munka folytatása céljából küldte Bécsbe;

2. INCHOFFER gyűjtését ő maga folytatta, és legelsősorban arra, hogy

¹² *Hóman I.* 457. l. 3. jegyzet: „A Coll. Hevenesiana jelenlegi XCII—XCIV. kötetei s a Kegyesrend budapesti könyvtárából 1919-ben visszakerült négy kötet a nagy gyűjtemény egyes köteteinek másolatát tartalmazzák.” — E megjegyzésből kiindulva — melyre KÖHALMI Béla hívta fel figyelmemet — tartottam szükségesnek a gyűjtemény állománykérdésének tisztázását.

¹³ A von. ügyirat: 355/1919. EK. sz. a könyvtár irattárában. A hat kötetet 379/1919. sz. a szerzeményezték. A Kegyesrend könyvtárosának, FRIEDRICH Endrének levele márc. 2-án kelt, az iktatás és szerzeményezés ápr. 2-án történt. Valamennyi kötetten egy tisztázatlan „EE 7” jelzet és „Ex M. S. P. Hevenesy Soc. Jesu excerpta” gerinceim olvasható.

¹⁴ A von. ügyirat 106/1947. EK. sz. alatt a könyvtár irattárában.

3. az OSzK Quart. Lat. 2278. kézirata feltehetően a CH „In quarto” egységének egyik kiegészítő darabja volt.¹⁵

A kiegészítések kérdésével kapcsolatban megjegyzendő, hogy 1934-ben az Országos Magyar Gyűjteményegyetem az Egyetemi Könyvtárnak adott át a bécsi (akkor) Udvari Könyvtár állományából átvett két kéziratkötetet, az átvételi jegyzőkönyv szerint „a Collectio Hevenesiana kiegészítése céljából”.¹⁶ E két kötet:

1. G. 521. „Res Ungariae. 1° Religionem spectantes a fol. 1° ad 251. Promiscuae a fol. 251 ad 493.” A kötet időrendben 1520-tól, többségben az 1650–1730. évek vallási és politikai küzdelmeivel kapcsolatos eredeti ügyiratokat, leveleket és kimutatásokat tartalmaz, melyek a CH egyéb helyein csupán elvétve találhatók meg.

2. G. 522. „Res Transylvaniae”. A kötet időrendben 1581-től, többségben 1648–1714 közt hasonló jellegű erdélyi vonatkozású anyagot tartalmaz.

Mindkét kötet elején possessor-jelzésként „Inscriptus Domui Professae Soc. Jesu Viennae 1741.” olvasható, ami valószínűsíti azt, hogy a két kötet a HEVENESI-gyűjtéssel áll kapcsolatban,¹⁷ s hogy azok a gyűjtemény összeállításakor maradtak a domus professae kéziratai között.

Végül fel kell említenünk, hogy — eddigi feltárás szerint — az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában még két olyan kötet található, melyek a CH-val vannak kapcsolatban. Ezek:

1. Fol. lat. 1162., mely SZAMOSKÖZI *Historia Transylvanica sui temporis. Pemptas VI–VIII.* anyagát tartalmazza, s melynek címlapján TOLDY Ferenc jegyezte fel, hogy a kötet a CH XV. kötetének másolata.

2. Fol. lat. 2269., mely a CH I–XXVIII. köteteknek a JANKOVICH-gyűjteményből származó, befejezetlen indexét foglalja magában, benne a kritikus V. és XI. kötetekkel.

Feltehetően az utóbbi a fent I/3. alatt tárgyalt folio-egység egyik kötetként tekinthető.

*

Mindezek alapján a CH-ra vonatkozó jelenlegi ismereteinket az alábbiakban foglalhatjuk össze:

A) Az azonosítás kérdése.

A HÓMAN-féle azonosítások általában helytállóak, kiegészítendőek azonban a következőkkel:

a) az Országos Levéltár KOLLÁR-gyűjteményének idézett kötete azonos a CH XI. kötetével,

¹⁵ Az INCHOFFER-kézirat: OSzK. MSS. Quart. lat. 2278. A bejegyzés szerint a kéziratok 1697-ben „reperta sunt autem inter rejectanea quaedam M. S. Bibliothecae Domus professae S. J. (Romanae).” — Az EK. J. 128. kéziratába kötött „Praemonitio ad lectorum horum MSrum” c. kis cédula a kiterjedt másolatgyűjtő tevékenység technikai nehézségeire világít rá. Az egyik másoló p. o. „vix assequi potuit formam characterum antiquorum”, éppen ezért „sicubi aliquid amissum observetur, sciendum est id omissum vel abscissum fuisse vel legi non potuisse, ob heteroclitam scriptionem”. Az anyag — bár csupán az *Annales* céljait szolgálja — nem rendszerezett; indexet az idő rövidsége miatt nem tudtak készíteni.

¹⁶ A von. átvételi jegyzőkönyv 69/1934. EK. sz. a. a könyvtár irattárában. A két kötet bécsi kéziratári jelzete: 7572. és 7573. Az EK-ban: G. 521. és 522.

¹⁷ Erre mutat még mindkét kötet időrendi rendezettsége és kötéseiknek XVII. századi jellege. A CH tudvalévően nem csupán másolatokat tartalmaz, hanem kis mértékben eredeti iratokat is. Így p. o. a CH XXIV. kötet.

b) az 1734. évi állományjegyzék fent I/3. alatt említett 11 kötetes folio-gyűjteménye azonosnak tűnik a CH jelenlegi XCII., XCIII. és XCIV. kötetivel, valamint a Kegyesrend könyvtárából 1919-ben, illetve 1947-ben visszakérült kötetekkel. Ez összesen 10 kötet. Fennáll annak a lehetősége, hogy az OSzK Fol. Lat. 2269. jelű kézirata alkotja e folio-egység 11. kötetét.

c) Ebből viszont az következik, hogy Hómannak az elogium-gyűjteményre (EK. MSS. Ab. 137—148.) vonatkozó azon állítását, hogy az a CH-ba tartozik — s mely állítását bizonyítékokkal egyik idézett helyen sem támasztotta alá — tévesnek kell minősítenünk, illetve meg kell szorítanunk oly módon, hogy e kötetek — melyeknek a CH-ba való tartozásáról egyik régi segédlet sem tud — csupán igen laza tartozékát alkották a gyűjteménynek. Az elogium-gyűjtemény különben is tizenkét, az év egyes hónapjainak megfelelő kötetből áll, tehát nehezen képzelhető el, hogy ez egy eredetileg 11 kötetes egységgel lenne azonos.

d) Az OSzK INCHOFFER-kézirata minden valószínűség szerint a fent I/5. alatt említett in quarto-egység alkotórésze volt.

B) A jelenlegi állomány kérdése.

a) A főgyűjtemény I—XCI. kötetei kétségtelenül eredeti helyükön állnak. Jelenleg ténylegesen hiányzanak az V. és LXI. kötetek. A *Litterae Originales* gyűjteménybe szétosztva van meg a LXVIII. és LXXIV. kötet. A jelenlegi XCII—XCIV. kötetek a CH-n belül más helyre tartoznak.

b) a kiegészítő részgyűjtemények közül a második folio-egység 10 (esetleg 11) kötete, a folio romano egység 11 kötete (CSELES-gyűjtemény), valamint a quarto-egység most már 11 kötete áll rendelkezésre ;

c) kétségtelenül a gyűjtemény kiegészítő darabjai a kéziratár AB. 71., Ab. 72/I—III. és G. 85. jelű öt kötete, valamint feltehetőleg a G. 521—522. kötetek.

A gyűjtemény jelenlegi kétségtelen állománya tehát 127 kötet, ami feltehetően 130 kötetre egészíthető ki. Nem találhatók viszont olyan egyes kiegészítő darabok, melyek Hóman összeállításában még szerepeltek. Ilyenek : a kéziratár G. 25a jelű kötete (kivonatok a CH-ból és a OK-ból), valamint az a két quart-kötet, mely a kéziratár 1877. évi betűrendes katalógusában még szerepelt, s melyeket Hóman az általa tervezett átrendezés során a XCVII—XCVIII. számmal óhajtott ellátni (*Motus Hungarici. — Notata historica manu P. Hevenesi scripta*).

C) Az állomány eredeti rendjének helyreállítása.

A kérdés már Hóman működése során felmerült, azonban nem hajtott végre, elsősorban azért, mert egy ilyen művet a nyomtatott katalógus révén közismert jelzetű kötetek átszámozását tette volna, illetve tenné szükségessé. Kétségtelen, hogy a jelenlegi XCII—XCIV. kötetek helyére — régi segédletek és más összefüggések alapján — az AB. 72., G. 85. Ab. 71/I—III. kötet lenne elhelyezendő XCII—XCIV. kötetszámmal, míg a jelenlegi XCII—XCIV. kötetek, valószínű provenienciájuknak megfelelően a Kegyesrendtől visszakérült kötetek mellé lennének helyezendők. Ennél nagyobb átalakítás, tehát a részegységeknek a CH-ba való besorolása a kutatást nem segítené elő.

*

Lényegesen kevesebb kell kiegészítenünk a másik két nagy gyűjtemény, a *Collectio Kaprinayana* (CK), illetve a *Collectio Prayana* (CP) sorsáról eddig ismert adatokat.

A CK-ról HÓMAN által mondottak helyesbítésre csupán egyetlen helyen szorulnak.¹⁸ Kiegészítésként az alábbiakat szükséges megjegyezni:

1. A kéziratár 1954. évi rendezése során került végleges helyére a CK három, 1829—30-ban készült mutatója (J. 127., 129., 131.), melyek közül egy a folio, kettő a quarto-anyaghoz készült. A segédletek arra mutatnak, hogy a gyűjtemény kötetei eredetileg „A” (1—54), „B” (1—61) és „C” (1—40) jellel voltak ellátva, s a quarto-rész akkor csupán 101 (s nem 102) kötetből állott. Az eredeti számozás a nyomtatott katalógus számozásával nem egyezik meg.

2. A HÓMAN által a CK kiegészítő köteteiként feltüntetett kéziratokon kívül még a gyűjteményhez sorolandók a kéziratár G. 112., 151. v., 151. hh. és 190. a. jelű kötetei.¹⁹

A *Collectio Prayana* adatait szintén HÓMAN tárta fel, azonban ezek több helyen szorulnak már helyesbítésre.

1. Az 1954. évi kéziratári rendezés során került végleges helyére a CP 1850—53. között, szintén GARAY János kezeírásával készült mutatója (MSS. J. 132.).

2. E mutató alapján megállapítható, hogy

a) a CP 47. kötete jelenleg a kéziratárban J. 9. jel alatt található.

b) A gyűjtemény 10., 46., 48. és 57. kötetei már akkor hiányoztak.

c) Az 58—59. köteteket ekkor még nem osztották szét a *Litterae Originales* gyűjteménybe.

3. A 48. és 57. kötetekre vonatkozóan a nyomtatott katalógus egyik házi példányában DEDEK CRESCENS Lajos kezével írt megjegyzés szerint ezeknek az anyaga is a *Litterae Originales* közé osztatott be. Ez a feltevés nem igazolható, mivel e két kötet anyaga felől a GARAY-féle segédlet nem nyújt felvilágosítást.

*

A három nagy gyűjtemény hosszú ideig csak igen korlátozottan, a rendi előjogok érdekeinek messzemenő figyelembevételével állt a tudományos kutatás rendelkezésére.²⁰ A könyvtár részéről azonban már igen korán, a XVIII. század végén megindult a gyűjtemény egy részével kapcsolatos feltáró tevékenység (*CH* indexe), majd fokozódó mértékben folytatódott a reformkor elején (*CK* indexe), s teljes kifejlésre jutott TOLDY Ferenc igazgatása idején, a BACH-korszak első éveiben (a *CH* és *CP* GARAY-féle indexei). A DEDEK CRESCENS Lajos gondozásában megjelent nyomtatott katalóguskötetek a századfordulón szinte teljes mértékben szövegszerűen a korábbi regeszta-anyagra épültek fel. A nyomtatott katalógus megjelenése után HÓMAN tárta fel — legnagyobbbrészt ma is helytállóan — a gyűjtemények szerkezeti összefüggéseit. A kéziratár 1954-ben végbement rendezése során viszont több helyen sikerült kiegészíteni, helyesbíteni a korábbi feltáró

¹⁸ *Hóman I.* 462. l. és *Hóman II.* 14—15. l. Helyesbitendő mindkét helyen a „Vegyes kéziratok” „G. 115. ii.” tétele „G. 151. ii.”-re.

¹⁹ „G. 112/I—III.” KAPRINAY vegyes kéziratok oklevélmásolatai, illetve szövegei — „G. 151. v.” vegyes magyarországi vonatkozású oklevelek gyűjteménye. KAPRINAY 1785. évi bejegyzése szerint a kötet eredetileg dobai SZÉKELY Sámuel gyűjteményébe tartozott, akiről KAPRINAY uo. nagy elismeréssel nyilatkozik: „... vir. ... diplomaticis nostris ... notissimus et conjunctissimus — „G. 151. hh.” FORGÁCH Zsigmond nádor leveleskönyve. Benne KAPRINAY szintén 1785. évi bejegyzése, mely szerint a kötet eredetileg feltehetően BÉL Mátyás könyvtárába tartozott. — „G. 190. a.” *Zakariás János olaszországi utazása 1749-ben levelekben írva* utólag adott címmel ellátott, 61 lapos kézirat, KAPRINAY kezeírásával.

²⁰ GÁRDONYI Albert: *Közkönyvtári kézírathasználat a XVIII. században*. Magyar Könyvszle. 1938. 379—381. l.

tevékenység adatait, és sikerült újból régi helyére állítani a *CH* egy közel 200 év óta hiányzó kötetét.

Az elmondottak könyvtártörténeti tanulsággal is szolgálnak: régen lezárt, mozdatatlannak, „holt”-nak tartott különgyűjtemények is élnek, fejlődnek, formálódnak, azonban életjelenségeik rögzítése, valamint az ezekből következő tudomány- és művelődéstörténeti következtetések levonása csupán igen érzékeny mechanizmusok pontos megfigyelése útján lehetséges.

TÓTH ANDRÁS

Der Wiegendrucker Mikuláš Štetina Bakalár. Zur Neige des XV. Jahrhunderts begann in Plzeň der Wiegendrucker Mikuláš Štetina BAKALÁR Einblattdrucke und Bücher herzustellen. Sein Name ist daher eng mit den Anfängen des tschechoslovakischen Buchdruckes verbunden. Ist er doch der erste Buchdrucker in Plzeň, dessen Namen wir kennen und über den die Buchwissenschaft so manches weiss, aber vieles erst zu erforschen hat.

Mit seinem vollen Namen unterschrieb er sich bloss ein einziges Mal im Jahre 1510 im Traktat *Proti bludným a potupeným artikulóm Pikhartským*¹ und zwar folgendermassen: „Mikuláš Štetina Bakalár slávneho učenia krakowského”.² Ansonsten unterschrieb er sich kurz: „Mikuláš Bakalár”, mit kleinem oder grossem B.

BAKALÁR wurde in Ungarn geboren, studierte in Krakow und war nach amtlichen Angaben im Archiv der Stadt Plzeň vom Jahre 1493 bis 1520 in Plzeň ansässig wo er ausschliesslich tschechische Einblattdrucke, Bücher udgl. druckte. Obzwar sein Werk eine eindeutige Sprache spricht, wartet noch so manche Frage aus seinem Leben und Wirken auf den Tag, da sich Buchwissenschaftler und Bibliographen die Hände reichen, um ein weiteres Geheimnis der Wiegendrucke zu enthüllen.

Sein Geburtsland steht heute bereits ausser Zweifel, auch wenn genaue Zeit- und Ortsangaben fehlen. Im Explicit zu der 32-seitigen, stark gekürzten tschechischen Ausgabe des Werkes: Bernhard von BREIDENBACH *Život Mohamedův* (Opusculum sanctarum peregrinationum, secunda pars) aus dem Jahre 1498 heisst es: (siehe Bild 1.) „Tlaczeno w Nowem Plzni od Mi/kulasse Bakalarze A to Leta po/rodu panenskeho T cccc lxxxxviii/³ Virgo theutunicis multum celebra-/ta sacellis: Virgo qua[m] vngari ma/ximo thure colu[n]t: h a c d e g e n t e o r / t u s p r e c o r s a n c t i s s i m a : M e o p e r e - / c e p t o r u e r e h a u d s i n a s .”

Lange Zeit scheute sich die tschechoslowakische Bibliographie über den Geburtsort BAKALÁRS zu sprechen. Cyrill A. STRAKA z. B., der im Jahre 1911 einige Exemplare von BAKALÁRS Wiegendruckten entdeckte, gab in einer Fussnote zu seinem Artikel in der Zeitschrift *Časopis musea království českého* (1912, Jahrgang 86, Seite 209—219.) die Meinung zum Ausdruck, dass wenn auch BAKALÁR in dem Nachwort auf seine Abstammung hindeutet, der wirkliche Tatbestand im Unklaren bleibt. Die Worte „hac de gente ortus” deuten zwar auf die Abstammung aus Ungarn. Dafür spricht auch die Tatsache, dass er beim Ankauf seines Hauses in Plzeň im Jahre 1493 sich von einem Mitbürger 130 ungarische Gulden borgte, eine Währung, die damals in den historischen Ländern in hohem Kurs stand. Auch der Gebrauch der lateinischen Sprache,

¹ „Gegen die irrigen und lästerhaften pikhartischen Artikeln”.

² „Mikuláš Štetina Bakalár von der berühmten Krakauer Lehranstalt”.

³ „Gedruckt im Neuen Pilsen vom Mikuláš Bakalár im Jahre der jungfräulichen Geburt 1498.”

Bakalár benützt für das Wort Tausend immer die Majuskel T als Abkürzung für das tschechische und slowakische „tisíc” und niemals das lateinische M.

sowie die betonte Verehrung der Gottesmutter deuten auf seine ungarische Herkunft. Trotzdem, bemerkt STRAKA, kann man den Text „hac de gente ortus“ auch so auffassen, dass er das tschechische Volk als das dritte ihm beliebte Volk meinte, in dessen Sprache er das Werk druckte. Weiters bemerkt STRAKA, dass die vorzügliche Kenntnis der tschechischen Sprache und der Mut nur tschechische Bücher zu drucken, schwerlich mit seiner ausländischen Abstammung in Einklang zu bringen sind. Bis in die zwanziger Jahre währten ähnliche Meinungen in der tschechoslowakischen Buchwissenschaft.

Jozef REPCÁK in seinem Buche: *Prehľad dejín knižníctva na Slovensku*⁴ (S. 14, Turč. Sv. Martin 1948) widerlegt die Ansicht des Aladár BALLAGI, der in seinem Werke: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése*, (Bp. 1878, S. 94–107.) BAKALÁR auf Grund des obenangeführten Nachwortes zum Ungarn machen wollte und ihn auf Bakatár umtaufte. Hier also endet die Exposition und gleichzeitig beginnt die Verwicklung zum Thema BAKALÁR.

Der Autor dieses Artikels wollte ursprünglich eine Studie über BAKALÁR schreiben mit Hinsicht auf buchtechnische Gestaltungsfragen der von ihm gedruckten Bücher. Wie es aber Menschen so oft ergeht, die überzeugt sind, dass in den Büchern alles geschrieben steht, brachte ihn schon die Frage des Geburtsortes BAKALÁRS in Verlegenheit. Er wandte sich daher an dr. Gedeon BORSA, den Mitarbeiter des Országos Széchényi Könyvtár, mit der Bitte, zu erforschen, woher BALLAGI zu der Schlussfolgerung kam, dass BAKALÁR Ungar ist und BAKATÁR heisst. Dr. BORSA verwies auf Pál GULYÁS: *A könyynyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században* (Bp. 1929–31. p. 41.), wo es ausdrücklich heisst: „Ballagi Aladár Bakatár Miklósa egyszerű sajtóhibának köszönheti magyar voltát. Pilsenben ugyanis 1498–1511-ig nem Bakatár Miklós, hanem Nicolaus Bakalar, vagyis Baccalaureus működött és így természetesen semmi (!) köze a magyarsághoz.”

In der ungarischen Buchwissenschaft existieren also noch heute zwei entgegengesetzte Meinungen über BAKALÁR. In der gegenwärtigen tschechoslowakischen Buchwissenschaft ist das Geburtsland BAKALÁRS durch das oben erwähnte lateinische Zitat eindeutig festgelegt. Diese Tatsache unterstützt auch ein Kalender für das Jahr 1507 aus der Werkstatt BAKALÁRS. Er benützte in dem Kalender ein Signet, eine, wenn auch nicht sehr gelungene Variation des ungarischen Wappens. Das Signet veranschaulicht in schlichter Form drei Bergwipfel aus welchen Bäume, oder vielleicht Kerzen emporspriessen. Im oberen Teil des Wappens ist eine Schildkappe, vor ihr die Bäume oder Kerzen wie unten über den Bergwipfeln.

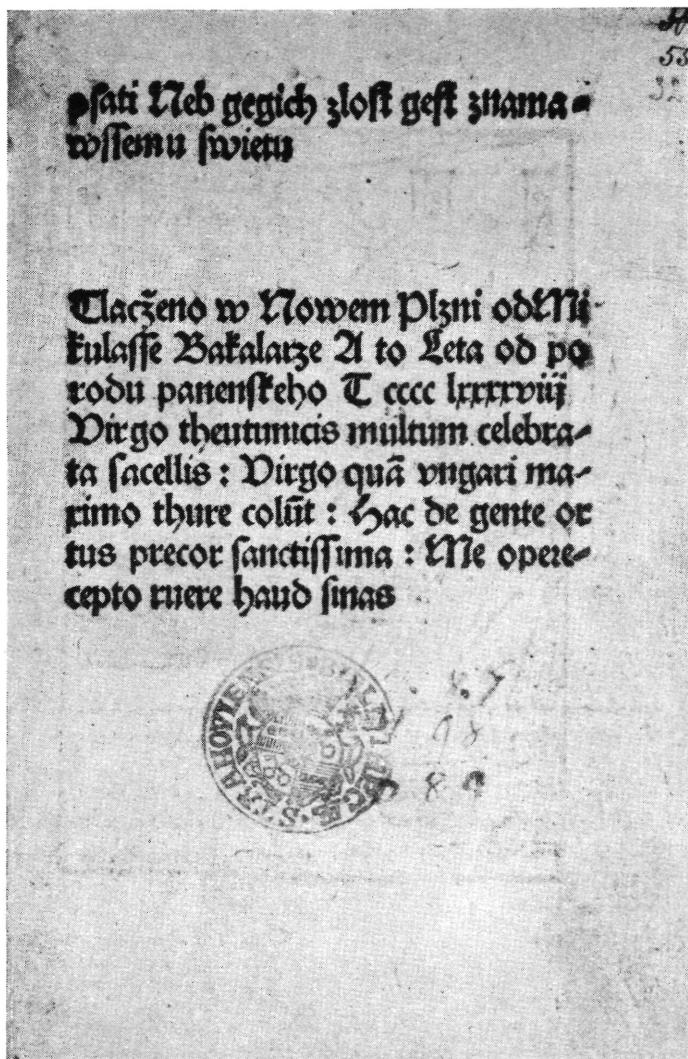
BAKALÁR war Slowake. Die Beherrschung der tschechischen Sprache steht weder im Widerspruch zu seiner Abstammung aus Ungarn, weder zu seinem Slowakentum. Im Incipit seines *Vocabularium-Lactifer* aus dem Jahre 1511 spricht er von tschechischen und slowakischen Lehrern.

Das Incipit beginnt mit dem Satz: „Tento wokabularz Lactifer, danijm boží, wysseł gest mezy lidi Od/ toho znameniteho ottze Bratra Jana Bosaka z Wodnian Aby Cze / chowe Y tudiješ Slowatzy Latinsteé vozítele, k wzđelanij a ku vpe / wnienij wijery, cžisti mohli . . .“ Die Uebersetzung lautet dem Sinne nach: „Das Vocabularium Lactifer des berühmten Bruders Jan Bosak aus Vodňan erscheint mit Gottes Hilfe, damit es tschechischen und slowakischen Lehrern der lateinischen Sprache zur Bildung und Festigung ihres Glaubens dienen soll . . .“ Wichtig sind die Worte am Ende der zweiten und am Beginn der dritten Zeile: . . . Aby Czechowe Y tudiješ Slowatzy.⁵

⁴ „Überblick der Geschichte des Buchdruckes in der Slowakei.“

⁵ „Damit Tschechen und Slowaken . . .“

BAKALÁR mengt in die tschechische Sprache viele Worte aus dem slowakischen Wortschatz. So benützt er z. B. für das Zeitwort „drucken“ das slowakische „tlačit“ und nicht das tschechische „tisknout“. Siehe das erste Wort im Explicit von Bild 1,

I. Das Explicit zum Buche *Život Mohamedův*.

dort heisst es „Tlačeno = gedruckt“ also ein Passivum des Zeitwortes „tlačit“, tschechisch sollte es „tlačeno“ heissen.

Den Titel Baccalarius errang sich BAKALÁR an der Krakauer Universität. Zu welcher Zeit er in Krakow studierte, wissen wir nicht genau. Alles, was darüber in der tschechischen und slowakischen Literatur geschrieben wurde, bietet nur Mutmassungen.

Eingehend befasste sich mit dieser Frage dr. Boris BALENT in der Zeitschrift *Slovenská národná knižnica* (1946, II. Jahrgang, S. 43.).

Nach den Verzeichnissen der Krakauer Universität studierten vom Jahre 1400 bis 1525, 12 Studenten aus der Slowakei mit dem Namen Mikuláš die den Titel Baccalarius erhielten. Von den 12 studierten bloss zwei in der Zeitspanne der letzten drei Jahrzehnten des XV. Jahrhunderts. Der eine hiess Nicolaus STANISLAI, schrieb sich im Jahre 1473 ein und erhielt den Titel im Jahre 1474. Er stammte aus Nécspál. Interessant ist, dass das Wappen des dortigen Adels dieselben Motive hat wie das Signet, das später BAKALÁR benützte, natürlich war das Motiv in den verschiedensten Variationen auf dem Gebiete der Slowakei verbreitet. Der zweite Student war Nicolaus LEONARDI, aus Kremnica, schrieb sich im Jahre 1485 ein und erhielt den Titel im Jahre 1485.

Dr. Károly SCHRAUF in seinem Buche: *Magyarországi tanulók külföldön III. A krakói Magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke (Regestrum bursae hungarorum Cracoviensis)* 1493—1558 verzeichnet vom Jahre 1492 bis 1504 nachfolgende Studenten mit dem Namen Nicolaus: Nicolaus de Zikzo, Nicolaus de Karansebes, Nicolaus de Magh, Nicolaus de Fedwes, Nicolaus de Mwnkach, Nicolaus de Varchon und Nicolaus baccalarius de Nyék. Gerade über den letzteren fehlen die weiteren Angaben. Vielleicht ist Nicolaus de Nyék mit BAKALÁR identisch. Natürlich müssen wir dann voraussetzen, dass BAKALÁR nach Krakow aus Plzeň kam, da er doch im Jahre 1493 bereits in Plzeň ansässig war, oder dass man ihn nachträglich in die Liste einschrieb, figuriert er doch in ihr schon mit dem Titel baccalarius.

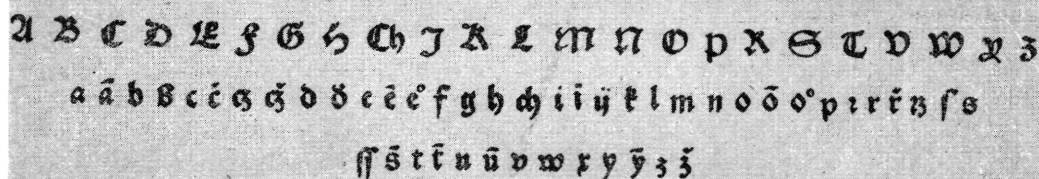
Im allgemeinen nehmen wir an, dass BAKALÁR nach Krakow aus Ungarn kam, sich dort mit tschechischen Studenten befreundete und sich mit ihnen nach Plzeň begab. Die Universitätsstadt Krakow, nach Wien eine der frequentiertesten Kulturstätten Mitteleuropas im XV. Jahrhundert, beherbergte Ende 1493 an die 159 Mitglieder der ungarischen Studentenschaft. Nach Krakow kamen in den letzten Jahrzehnten des XV. Jahrhunderts viele Studenten aus Böhmen. Die gemeinsame Jagellonendynastie und die einzige slawische Universität mit gegenreformistischen Tendenzen wirkte anziehend auf die exponierten katholischen Städte Třeboň, České Budějovice und vor allem auf Plzeň. Die wohlhabenden Väter dieser Städte umgingen bewusst die vom Hussitismus beeinflusste Prager Universität. In Krakow studierten im letzten Viertel des XV. Jahrhunderts viele Studenten aus Böhmen, darunter einige mit dem Namen Nicolaus.

Wo BAKALÁR das Buchdruckerhandwerk erlernt habe, ist schwerlich festzustellen. Er konnte es ebensogut in Krakow wie in Plzeň erlernt haben. Beide Städte sind reich an Wiegendruckern. Der erste bestimmte Wiegendruck aus Plzeň stammt aus dem Jahre 1476, die *Statuta provincialia Arnesti*. Der unbekannte Drucker schliesst das Werk mit der Angabe: „V nowej Plzni, 26. aprila 1476“⁶. Plzeň ist die Stadt, in der wahrscheinlich in der Zeitspanne von 1468—75 der erste tschechische Wiegendruck die *Kronika trojánska* gedruckt wurde. Was Plzeň für die Anfänge des tschechoslowakischen Buchdrucks bedeutet, ist Krakow in weiterem Ausmasse für die Entwicklung des Buchdrucks in Polen und über seine Grenzen hinaus. In Krakow kreuzten sich die Wege vieler Wiegendrucker. Gaspard de BAVARIA druckte hier seinen *Almanach* für das Jahr 1474, Svajtpolt Frol druckte hier in den Jahren 1483—91 und brachte das erste Buch in cyrillischer Schrift heraus. Durch Krakow zogen Buchdrucker nach Italien und anderwärts. BAKALÁR mit seinem Sprachensinn und ausgebildetem Intellekt hatte also reiche Möglichkeit hier das Buchdruckerfach zu erlernen. Es ist nicht ausgeschlossen, dass er aus Ungarn mit gewissen Kenntnissen oder Interesse für das Geheimnis der schwarzen Kunst nach Krakow kam, da doch der erste ungarische Wiegendruck aus dem Jahre 1473 stammt.

⁶ „Im Neuen Pilsen, 26 April 1476“.

Das Werk BAKALÁRS weicht inhaltlich und formell vom Wesen und Charakter aller anderen tschechoslowakischen Wiegendrucke ab. Bemühten sich doch die ersten Wiegendruker stets um eine getreue Wiedergabe der Handschrift und liessen daher die Stempel in Einklang mit der handschriftlichen Vorlage bringen. In diesem Sinne sprechen wir von einer tschechischen Bastarde, Textura und Rotunda-Schrift. BAKALÁR verzichtet auf diese ästhetische Prinzipien und sieht in der Buchdruckerkunst vor allem ein technisches Mittel. Er bricht daher mit dem schwarzen Kunstgewerbe und ordnet als erster unter den tschechoslowakischen Druckern die technische Erfindung dem Ziele unter, dem breitesten Leserkreise zu dienen.

Ob er die Einrichtung seiner kleinen Werkstatt durch Heirat oder Ankauf erwarb, wissen wir nicht. Es ist kaum anzunehmen, dass er sich die Schrift selbst formte. Er

2. Die Grundschrift sämtlicher angeführten Inkunabeln (verkleinert).

benützte ja eigentlich nur eine Schriftgrösse, eine zu Ende des XV. Jahrhunderts in Deutschland weit verbreitete Schwabacher Type des Friedrich CREUSNER in Nürnberg, die in der Buchdruckerwelt soviel Aufsehen erregte. (Siehe Bild 2.) Mit dieser einzigen gotischen Universalschrift, die er sich vielleicht von einem durchreisenden Kaufmann beschaffte, ging BAKALÁR an die Arbeit. Arm ausgerüstet, jedoch widerstandsfähig und ausdauernd musste BAKALÁR sein, wenn er unter solchen Umständen sogar ein Werk von 157 Blättern druckte. Mit minimalen Mitteln den grössten Effekt zu erzielen, war sicherlich eine seiner Hauptdevisen. Die Gesamtzahl der von BAKALÁR gedruckten Werke beträgt bis heute 30 Drucke. Davon sind 9 Wiegendrucke.

Vom inhaltlichen und literarischen Gesichtspunkt aus gesehen sind BAKALÁRS Drucke Originale und Übersetzungen. Zu den Originalen gehört vor allem das alttschechische, aus dem Ende des XIV. Jahrhundert stammende satyrische Gedicht *Podkoní a žák*. Der im katholischen Geiste verfasste *Traktátík o divích a nesnadnostech při velebné svátosti* scheint ein Originalwerk BAKALÁRS zu sein.

BAKALÁR war ein Verfechter des Katholizismus. Das beweist nicht nur die Auswahl, sondern auch die tendenziöse Wiedergabe bekannter Schriften. Die tschechische Übersetzung der Reisebeschreibung BREIDENBACHS in dem *Traktát o zemi svaté* und *Život Mohamedův* ist stark gekürzt und lückenhaft. Gegenüber der lateinischen und deutschen Fassung fehlen in BAKALÁRS Ausgabe einige Absätze, dafür finden sich aber in ihr auch solche, die im Original nicht enthalten sind. Charakteristisch ist auch die Weglassung solcher Stellen, in welchen BREIDENBACH die Existenz von utraquistischen Bräuchen in den bereisten Ländern beschreibt und bestätigt. Es wäre natürlich ungerecht, in ihm schlechthin einen Moralisten sehen zu wollen. Druckte er doch neben streng religiösen

Schriften auch volkstümliche Bücher, Romane, wenn man so sagen darf und Abhandlungen für die breite Öffentlichkeit.

Wer sich näher mit BAKALÁR bekannt machen will, muss vor allem in die Knižnica národního musea (Bibliothek des Nationalmuseums) oder in das Památník národního písemnictví (Institut für nationales Schriftwesen). Beide Anstalten sind in Prag. Was man dem Wissbegierigen hier bietet ist ein bescheidenes Konvolut, in dem fast alle Drucke BAKALÁRS enthalten sind. Als erstes überrascht uns das bescheidene Format und das schlichte Gewand in welchem BAKALÁR seine Bücher in die Welt setzte.

Auch ein Uneingeweihter bemerkt sofort, dass wir es mit einer kleinen Werkstatt zu tun haben, in welcher der Meister — der ja Schriftsteller, Übersetzer, Verleger, Buchhändler und vielleicht auch Schriftgiesser, Drucker und Setzer in einer Person war — so viel Sorgen hatte, dass ihm beim besten Willen so manches schief gehen musste.

In fachtechnischer Hinsicht unterscheiden wir zwei Zeiträume: im ersten Zeitabschnitt verzichtet BAKALÁR auf Schmuck und auf typographische Ausstattungselemente. Die Bücher haben keine Titelblätter, auch später macht er mit den Titelseiten wenig Aufsehen. Eines der grössten Verdienste BAKALÁRS um die Förderung der tschechischen Sprache, die in der Nachhussitischen Zeit allgemeine Anerkennung und Verbreitung fand, hängt mit der Ergänzung der Schwabacher Schrift zusammen. BAKALÁR besorgte sich Akzentbuchstaben č, d, š, ě, ž, ferner das für die tschechische Sprache so charakteristische ř.

Der zweite Abschnitt seines Wirkens beginnt um das Jahr 1506. Er ist durch einen gesteigerten Unternehmungslust und einen gewissen ästhetischen Aufschwung gekennzeichnet. Zu jener Zeit knüpfte er Beziehungen zu Hyronymus HÖLZEL in Nürnberg an. Hier besorgte er sich eine weitere Garnitur der Schwabacher Type. (Siehe nochmals Bild 2.) Wir setzen voraus, dass er mit HÖLZEL gemeinsam kleine Kalender druckte.

BAKALÁR benützte vorwiegend ein kleines sympathisches Taschenformat in der Grösse von 100×150 mm. Sämtliche existierende Inkunabeln sind aus der gleichen Schrift gesetzt. Format und Schrift stehen im Widerspruch, die Schrift ist viel zu gross. Man kann sich kaum vorstellen, dass jemand bereit gewesen wäre, die Initialen hineinzuzeichnen. Liess er doch für die Initialen im gleichen Werke Räume von verschiedenster Grösse frei, einmal sind es drei, ein anderes Mal bloss zwei Zeilen.

Die Zahl der Zeilen pro Kolumne schwankt zwischen 17 und 21. Er hält im streng typografischen Sinne weder Zeilen noch Seitenregister ein. Die Seiten mit weniger Zeilen stellt er oft auf die Mitte des Formates.

Die Setztechnik lässt vieles zu wünschen übrig. Der Setzer scheint in der Setzkunst keine grossen Erfahrungen gehabt zu haben. Manchmal leistet er saubere Arbeit, doch oft herrschten im Satzbild Ratlosigkeit, Satzfehler udgl.

In der Drucktechnik scheint BAKALÁRS Werkstätte mehr Erfahrungen gehabt zu haben. Der Druck ist gleichmässig und schmutzt nicht in solchem Ausmasse wie es bei solchen Verhältnissen zu erwarten wäre.

Von einem Buchschmuck lässt sich wohl kaum reden. Das einzige was den Satz der Wiegendrucke belebt sind die Holzschnitte. Es sind grobe lineare Holzschnitte von bescheidener künstlerischer Wirkung, wahrscheinlich eine Nachahmung existierender Bilder. Die Holzschnitte scheint er sich für die Werke direkt bestellt zu haben, denn ihr Umfang stimmt mit der Satzbreite.

*

Trotz inhaltlicher Mängel und äusserer typografischer Schlichtheit der Drucke ist BAKALÁR ein bedeutender Vertreter des tschechoslowakischen Wiegendruckes; mit armen Mitteln schlug er sich bewundernswert durch, verhalf der tschechischen Sprache

zur Anerkennung, formte das tschechische Schriftwesen und Satzbild und stellte die Erfindung des Buchdrucks in den Dienst eines unprivilegierten Leserkreises.⁷

Für die Beschaffung des Bildermaterials danke ich den Mitarbeitern des Památník národního písmnictva, Praha-Strahov und für so manchen fachlichen Rat dr. Boris BALENT, dem Leiter der Buchwissenschaftlichen Abteilung der Matica Slovenská, Martin.

LEO KOHÚT

Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári műhelye és munkatársai. TÓTFALUSI

KIS Miklós könyvnyomtató műhelye a várfalon belőli Torda utcában (a mai Egyetem utcában) állott. E telek eredetileg ISTVÁNDI Bálint gazdag polgárember tulajdona volt, akinek 1670-ben¹ bekövetkezett halála után vásárolhatta meg SZÉKELY András, a fejedelem Kolozs megyei katonai uradalmának udvarbírája. Mind SZÉKELY, mind felesége 1686-ban elhalálozván, e nagy telek a rajta levő házzal együtt két árvájukra: Zsigmondra és Máriára szállott. Az 1690. évben Amszterdamból hazatért TÓTFALUSI, minden idők legnagyobb magyar könyvnyomtatója még ugyanebben az évben megházasodván, feleségül vette SZÉKELY Máriát. E házastelket azután sógorával elcserélve, maga is ide költözött, s itt építtette fel a *typographiát*, valamint a *fusoriát*.² Jóllehet TÓTFALUSI a *sculptoriában* is dolgozott, ennek azonban aligha volt külön helyisége, hanem betűmetsző felszerelése hihetőleg az öntőműhelyben nyert elhelyezést, ugyanígy *correctori* asztala is a nyomda termékének valamelyik sarkában állott.

Az építkezés és a műhelyek berendezése a németalföldi jeles példákon tapasztalt legcélszerűbb módon készülhetett el. Ezt sejtjük abból a körülményből, hogy „*Typographiáját ex fundamento*” építtette fel, s hozzá még *felházakat* (emeleti szobákat) rakatott. Így most már egymás közelébe kerülván a betűszedő s az öntőműhely, ezzel azután azt a könnyebbésséget érte el, hogy ha a szedőlegények „csak helyekből kiáltván, hogy imez, vagy amaz Betű fogy: mindjárt succurrálnak [segítségükre sietnek] a’ Fusoriában.” De az új épületnek nemcsak beosztása szolgálta a célszerűséget, hanem megismerkedése is úgy történt, hogy csupán csak a *typographia* céljára, ellenben más „egyébire nem [volt] alkalmas”.³

Hihető, hogy a XVII. századbeli lakásokkal ellentétben a *typographia* háza világosabb volt, hiszen különösen a betűmetszésnél és öntésnél, valamint a szedésnél a nappali világosságot alig-alig pótolhatta a gyertyafény. Jóllehet a nyomdai árszámítási tételnél egy árkus nyomtatvány egységárából „gyertyára, fára legalább ötven pénzem (kivált télben) elmegyen”, tehát e nagy fogyasztásból nappali mesterséges világításra is kellene gondolnunk, mégis mivel éppen maga TÓTFALUSI rótta fel, hogy hazajövetele utáni legelső szükségmegoldásképpen kiválasztott helyisége „alkalmatlan setétes” volt,⁴ bizonyos, hogy az új ház felépítéskor föltétlenül nagy súlyt helyezett arra a körülményre, hogy műhelye sok és nagy ablakon keresztül nyerhesse a nappali világosságot.

Über BAKALÁR gibt es eine reichliche Literatur. Befassten sich doch mit Teilfragen aus seinem Wirken viele Buchwissenschaftler der älteren und jüngeren Generation. Das wesentlichste über ihn brachte Zdeněk TOBOLKA an den Tag. Ausführlich und zusammenfassend schrieb er über ihn in einem Artikel der Zeitschrift *Slovenský typograf* (Jahrgang IV. 1942, S. 103—108.).

¹ M. Tótfalusi K. Miklósnak maga személyének, életének, és különös tselekedetének Mentsége. 1902. 10., 16., 27., 70. l. HERPEI JÁNOS: Könyvészeti tanulmányok. 21—27. l. Tótfalusi Kis Miklós feleségének családja. Erdélyi Múz. 1944. 128—130. l.

² Tótfalusi Mentsége. 30., 70., 71. l.

³ I. h. 29., 1.

⁴ I. h. 38. l.

Az egykori képek tanúsága szerint a szedőszekrényeket az ablak közelében levő falak mentén volt szokásban elhelyezni, közükbe egy széles nagy asztal nyúlt bele, amelyen a kiszedett szöveget tördelték, a nyomó sajtó pedig minden oldalról megközelíthetően a szoba közepén állt. Bizonyosan TÓTFALUSINÁL sem volt másképpen. Vegyük figyelembe, hogy műhelye két teljes nyomdát fogadott magába: az egyház-községét és az országét, helyesebben szólva a váradi református ekkleziájának SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám kezelésében volt tipográfiáját. Mindehhez járult magának TÓTFALUSINAK betűmetsző és öntő felszerelése és saját betűkészlete. Ő azután e háromféle készletből nagyszerűen felszerelt nyomdát hozott létre: a meglévők mellé a hiányokat mindenütt pótolta, a betűk ólomanyagát pedig teljesen átöntötte. A deák (antiqua, romana vagy rotunda) s a dült (cursiva) betűfajták minden akkor használatos nagyságban (kaliberben), de ezenkívül a német (fraktúr), görög, zsidó típusok, amelyek mindenikének öntőtöveit: az acél stempelyeket s a réz matrixokat maga metszette,⁵ elégséges készlettel voltak képviselve. Ezekhez járultak a vackorfába meg ólomba metszett díszes kezdő- meg címbetűk, továbbá a nyomdai díszek, fejlécek meg záróképecskék dúcai, amelyek közül nem egyet azonosítani tudunk a kollégiumi nyomda 1805. évi leltárának részletezései, meg nyomatai alapján.⁶

Könnyen elképzelhető, hogy e kiterjedt üzemű vállalkozás megszervezése mennyi fáradságot rótt TÓTFALUSIRRA! De maga a munkamenet sem okozott kevesebb gondot és utánjárást. Eltekintve az egész műhely irányításától, egy kézben tartásától, a betűmetszés és öntés egyenesen az ő feladata volt, minthogy még a fusoriához értő segítséget is neki magának kellett nevelnie. De TÓTFALUSI azt is saját feladatának érezte, hogy mind fogalmazás, mind helyesírás szempontjából kifogástalan nyomtatvány kerüljön ki műhelyéből, ezért „a minémű munka ... a mi kezünkhez jó nyomtatás végett, megvizsgálván és tehetségem s vékony tudománykám szerint corrigálván elsőben ... úgy nyomtatjuk osztán: és a Betű szedésben esett vétkeket-is magamnak kelletvén kitisztítanom, gondolhatja akárki, mennyi dolgom legyen.”⁷

Nyomdája megindulásakor valóban nagy lelkesedéssel és önbizalommal vágott neki a munkának! „Én pedig (eddig) valamire adtam magamat, Isten segítségével véghez vittem, úgy hogy mindennek tetszett. Ennyi mesterséghez [azonban] gondolható, mennyi tseléd kell: mert én tsak egy ember vagyok.”⁸ TÓTFALUSI cselédei, vagyis nyomdájának személyzete *legényekből* és *inasokból* állott. Az egykor szokásos sorrendtől eltekintve, szóljunk először is az inasokról.

Az *inasokról* (discipulusokról) maga feljegyezte, hogy „mindjárást tanítványokat fogadék mellém”. Ezeket azután öt évre szegődtette, tekintettel azonban arra a körülményre, hogy a nyomdai munka csak 1693-ban indulhatott meg, ezért „az Inasimnak ... kinek másfél, kinek esztendeje már eltöltött lévén, úgy intéztem, ... legyen azontul tsak négy esztendő, hogy így egy része a hijjába töltött időnek legyen én károm, egy része pedig övék”. Biztos számukat megállapítani nem tudom, de legalábbis ketten kellett lenniük. Minthogy azonban TÓTFALUSI többször is hivatkozik rájuk, de mindig csak mint „discipulusaimat” vagy „inasimat”, illetőleg „tanítványokat” emlegeti, ellenben sohasem mond egyiket és másikat, avagy mindkettőt, ezért hihető, hogy létszámuk a legkevesebb kettőnél mégis csak több volt. Kiszabott kötelezettségükről mindössze csak annyit árul el, hogy amíg ő hivatalos ügyekben távol járt, azalatt a betű-

⁵ A kolozsvári ref. koll. nyomdájának 1805. évi leltárkönyve a kollégium levéltárában.

⁶ *Tótfalusi Mentsége*. 34. l.

⁷ I. h.

⁸ I. h.

öntést nekik kellett végezniük, igaz ugyan, hogy hazatértekor az egészet újra előről kellett kezdenie, mivel nem sok köszönet volt felügyelet nélkül végzett munkájukban. Foglalkoztatásukért *kenyeret*, vagyis ellátást és *ruházatot*,⁹ ezeken kívül — nagyon természetesen — lakást is kaptak.

Első inasai tehát 1697 elejére szabadultak fel. Nem sokkal ezután ezek — az egykori szokás szerint — bizonyosan vándorútra keltek, míg mesterük helyettük újakat fogadhatott.

Az inasokon kívül voltak a typographus-legények. Ezek TóTFALUSI *Mentsége* szerint részben *betűszedők*, részben pedig *nyomtatók*. Állományukról adat nem maradt fenn, számukat azonban mégis megkísérlem megállapítani. Kétségtelen körülmény, hogy TóTFALUSI nem egyetlen betűszedőt és nem egyetlen nyomtatót szegődtetett műhelyébe: „Legényim számokra — mondja TóTFALUSI — (hogy mind kezem ügyében lakhassanak, és a munkára, a mikor akarják, feljöhessenek) építeni kezdetem vala telkemen holmi hajlékotskákat”. De ezt a többes számot bizonyítja az a helyzet is, amelyben a *házas legények* számára való adómentesség megszerzése iránti küzdelemről számol be, e kifejezésen értve, hogy voltak nőtelen legényei is.¹⁰ E meghatározatlan mennyiségű többes szám között való eligazodást TóTFALUSI-tól idézett beszámolóból kiindulva, kísérem meg.

„A mely Typussal négy forintért szoktunk egy árkust nyomtatni, annak mindjárt mintegy más-fél forintja a Betű szedőnek mégyen; egy forintja a nyomtatóknak; gyertyára, fára legalább ötven pénzem (kivált télben) elmegyen. Hát a sok aprólék, mint holmi eszközöknek ottan ottan való tsináltatások, lapda, irha, ténta, spongia, és több effélék? Hát az inasimnak (kiknek tartások nékem sok pénzemben áll) körülöttök való foglalatoskodások miben áll? Ugy hogy (ha igazán szólunk) nem marad nékem abból annyi is, mint egyik legénynek mégyen (felettébb valót pedig nem fizetek, mert mind N. Szombatban, mind Belgiumban a mint fizetnek a szerint reguláztam.”¹¹ Tehát ha a legények bérét s a gyertyának és fának összegszerűleg megjelölt árát levonjuk a kalkulált 4 forintból, a maradék 1 forintnak a sokféle aprólék fedezetéül meg az ő saját jövedelméül kellett szolgálnia, a maga jövedelme pedig még egy-egy legénye bérét sem éri el, s így a maradék 1 forintnak — kerekszámot mondva — feleösszegére tehető. Minthogy pedig a fenti idézet az egy ív kinyomtatásához szükséges nyomtatókat többes-számban határozza meg, ezzel mindjárt meg is erősíti azt az ismeretünket, amelyet a régi képes könyvek szemléletéből meríthettünk. Ugyanis az egykori sajtó kezeléséhez két nyomtatóra volt szükség: egyik, aki a szedést, valamint a reá helyezendő, továbbá a gépből kiveendő megnyomtatott papirost, másik pedig, aki magát a sajtó csavarát és közben-közben a festékező labdát kezelte. Természetes, hogy kinek-kinek nem egyforma volt a bére, mert az öreglegénynek bizonyosan többet kellett kapnia, mint a nem régóta felszabadult ifjúnak, a házasnak is többet, mint a nőtelennek. Azonban az előbbi kalkulációból kikerekedett 50 pénz közép-arányos, amely TóTFALUSI-nak egy-egy legénye bérével nagyjában egyenlő tiszta jövedelmét jelöli, határozottan reámutat, hogy a nyomtatólegényeknek összesen ketten kellett lenniük.

A betűszedők számára vonatkozólag a *Mentség*nek egy másik helye utal. Ugyanis „a Betű [-készet] kevés voltát mindjárt megérezzük. Kiváltképpen, ha azon Typusból ketten-is szednek. Minapis p. o. Tekint: Sárosi Uram-is [hihetőleg Sárosi János ítélmester, tanácsúr és az ország főkommisszáriusa] igen siettetvén bennünket a Deák s

⁹ I. h. 23., 29., 38., 44—46. l.

¹⁰ I. h. 25. l.

¹¹ I. h. 38. l.

Magyar Regulamentum nyomással, két legényt állítottam neki.”¹² Ebből az adatból tehát két betűszedő alkalmazásáról szereztünk tudomást.

Az így meghatározott valószínűleg létszámmal hasonlítsuk össze az öregebbik RÁKÓCZI fejedelemtől 1636-ban újjászervezett fehérvári nyomda alkalmazottainak adatait. Az ekkor alkotott *Leges Typographorum* és *Formula Juramenti* aláírásai Matthias ELSHOLTZ, Albertus MARTIN, Paulus de VITZE Gedanensis, Martinus MESZLENY és Adam HAS typographusok nevét sorolják fel. Közülük bizonyosan ELSHOLTZ a nyomda-vezető (director) s egyúttal szedéshibajavító (corrector), míg a többi négy közül kettőnek betűszedőnek, kettőnek pedig nyomtatónak kellett lennie.¹³ Úgy látszik, hogy az egykorú nyomdatípus ezt az alaplétszámot kívánta meg. Az összehasonlítás megtörténte után különben még azt is megállapíthatjuk, hogy ha a bőven javadalmazott fejedelmi nyomda munkamenetének ellátására e megadott létszám elégségesnek bizonyult, a maga erejére utalt TÓTFALUSI aligha lépte át az így megtalált alaplétszámot.

1702. március 20-án 52 éves korában elhunyt TÓTFALUSI KIS Miklós. Április 24-én tartott temetési ünnepségére a kollégiumi diákság megszerkesztette a szokásos eulogiumot; ezt azután TÓTFALUSI legényei egyleveles kárta-formára tördelve, kinyomtatták. Erről az egyetlen példányban megmaradt nyomtatványról, amely a kolozsvári Farkas utcai templom papi székének hátára, az ülés fölé van felszegezve,¹⁴ megállapíthatjuk, hogy kiállítása tekintetében méltó az idő előtt elhunyt mester keze alól kikerült nyomtatványokhoz. E kártán — a szokásos forma szerint — az életrajzot magában foglaló bevezetés után hasábokba osztott 29, latin nyelven írott emlékvers következik; ezek közül a négy utolsó az alábbi szerzők nevét örököltette meg: „Maestus parentabat Praesidi ac compatri suo gratissimo *Jacobus Fekete*, Artis Typogr. Cultor.” Ugyanígy nevezi magát Michael NÉMETI, Samuel PAP TELEGDI és Franciscus Cs. MISKOLCZI is.

TÓTFALUSI munkatársai ezzel most már kiléptek az ismeretlenségéből, mert hiszen más vonatkozásban többet-kevesebbet már mindenikükről hallottunk. Személyüket tudva, sajnálhatjuk, hogy TÓTFALUSI vaskalapos ellenségei minden tette elé lépten-nyomon akadályokat gördítettek, mert hiszen a derék munkatársak segítségével békeséges munkamenetben sok remek kiadvánnyal gyarapíthatta volna azt a sorozatot, amely nyomdatörténetünknek még így is nagy büszkeségére válik.

Az első név FEKETE Jakabé. Ő az egyetlen, akiről pusztán nevének kívül alig tudunk valamivel többet. Társai közül hihetőleg ő volt a legidősebb, minthogy a rangsorra fölötté sokat adó korban az ő verse a többinél előbbre tördeltetett.

Idősebb HALMÁGYI István Kraszna megyei alispán feljegyzései között olvassuk: „1694-ben az édes anyám engemet ... tanulás kedvéért küldött a kolosvári református collegiumban. Holott két esztendeig s két holnapig Kolosvár városa akkori notariusa Rácz István felesége, Budai Anna ... nekem jó asztalt tartott. Esztendeig pedig Fekete Jakab nevű compactor is 46 forintért ... és két sertésért jó asztalt tartott.”¹⁵ Tehát FEKETE Jakabnál az 1696–97. iskolai esztendőben kosztozott. Ide bizonyosan nagybátyja: MISKOLCZI CSULYAK Ferenc tipográfus vitte a syntactica osztályba járó tíz éves unokaöccsét. Ez is bizonyossá teszi, hogy a HALMÁGYITól megnevezett compactor azonos a TÓTFALUSI műhelyében dolgozott „Artis Typographiae Cultor”-ral. Minthogy pedig HALMÁGYI — nagybátyján keresztül — teljesen tisztában lehetett a typographia és compactoria közötti különbséggel, ezért kétségtelen, hogy a megjelölésben mégsem

¹² *Tótfalusi Mentsége*. 22. l. (E „Regulamentum” ma már ismeretlen nyomtatvány!)

¹³ HERÉPEI János: *Könyvészeti tanulmányok*. 16. l.

¹⁴ Rövid ismertetése: *Irod. Tört. Közl.* 1895. 82. l. és 1901. 89. l., továbbá: *Magy. Könyvszle.* 1898. 277.

¹⁵ SZÁDECZKY Lajos: *Halmágyi István naplói és iratai*. 436. l.

tévedett, minthogy azonban a TÓTFALUSI megelőző „Könyv nyomtatók itt azelőtt mind Compactorok is voltak, a kik azt a mesterséget-is szorgalmasan üz(ték)”,¹⁶ így lehetséges azután, hogy megelőző munkahelyén FEKETÉNEK csakugyan inkább a könyvek kötése volt a feladatköre. Neve után tovább nyomozva, a református harangoztató gazda számadáskönyvében találtam feljegyezve FEKETE Jakab deák gyermekének 1699-ben, a feleségének pedig 1703-ban történt elhunytát.¹⁷ FEKETÉNEK „deák” mellékneve — e korbeli adott esetek tanúsága szerint — azt jelenti, hogy deákos készülségű, vagyis az iskolában a középfok osztályait elvégezve s a törvényeket aláírva, a felsőbb évfolyamokat vagy legalábbis azok egy részét járta végig. Ennyi mindössze, amit FEKETÉRŐL megtudnom sikerült.

A legények sorában és így életkorban utána NÉMETI Mihály következett. Órála biztosan tudjuk, hogy már VERESÉGYHÁZI SZENTYEL Mihály idejében is dolgozott a kollégium nyomdájában, sőt a typographia termékeinek nyomdai jelzése azt bizonyítja, hogy VERESÉGYHÁZI Mihály után az 1684-től 1690-ig terjedő időben ő bízott meg a nyomda vezetésével, ekkor azonban a Fehérváron összeült református zsinat határozata értelmében VERESÉGYHÁZI Istvánra ruháztatott át ez a feladat, NÉMETI pedig mint nyomdászlegény továbbra is itt dolgozott.

Neve a Kolozsvár városi adófizetők 1685. május 9-én összeírt könyvében a „Luporum Intra Moenia”, vagyis a Belső-Farkas utcában levő „Ecclesia-háza”-ban lakó VERESÉGYHÁZI Mihály neve után írva, mint „Konw niomtato Mihaly deak” fordul elő. „Deák” megjelölése NÉMETI iskolai tanultságára utal.¹⁸ Az 1691. évi adóösszeírásban most már a „Media Intra Moenia”, vagyis a Belső-Közép utcában találjuk meg. „Nemethi Mihaly Typograph[us]” itteni háza ugyanis 2 forint adóval rovatott meg.¹⁹ Ez a körülmény, bárha a nyomda igazgatása ekkorára már másra ruháztatott át, bizonyítja, hogy a csökkent jövedelem ellenére is tűrhető anyagi körülmények között élt.

Úgy látszik, hogy TÓTFALUSI a nyomdai felszereléssel együtt a személyzetet is átvette: 1693-tól kezdve NÉMETI is nála volt szegődtetett legény.

A harmadik „Artis Tipographiae Cultor”-ként TELEGDÍ PAP Sámuel-t találjuk. A nevében foglalt „pap” hivatásnév, apjának lelkipásztori foglalkozását bizonyítja. Ezt a körülményt is bizonyoságképpen jelölhetjük meg TELEGDÍ iskolai végzettségére vonatkozólag, hiszen apja aligha mellőzte el fiának kellő iskoláztatását.

TÓTFALUSI halála után, mindjárt a temetést követő napon, pontosabban 1702. április 25-től 28-ig terjedő időben a református főconsistorium rendeletére idősebb cegei VASS György főkurátor és RHÉDEI Pál kurátor ENYEDI István enyedi és KAPOSI Sámuel fehérvári professzorokkal együtt „a cusoriához és fusoriához tartozó instrumentumokat”, továbbá az „egész typographiát is” leltározta, szó lévén a TÓTFALUSI tulajdonát képezett felszerelési tárgyak megvásárlásáról.²⁰ A vétel — többszöri tárgyalás után — mintegy 3000 forintban meg is történt.²¹ A most már szervesen összetartozó teljes typographiát a consistorium évenként fizetendő 75 forint haszonbérért TELEGDÍ PAP Sámuel nyomdásznak adta át,²² ő azután a keze alól kikerült munkákban elhunyt mesterét — legalábbis technikai téren — lehetőleg híven követni igyekezett.

¹⁶ *Tótfalusi Mentsége*. 40. l.

¹⁷ Ref. harangoztató gazda számadáskönyve az eklézsia levéltárában.

¹⁸ Kolozsvár város 1685. évi adókönyve. 53. l. (A kolozsvári román állami levéltárban.)

¹⁹ Ua. 1691., 66. l.

²⁰ *Czegei Vass György naplója*. 350—51., 361. l.

²¹ DÉZSI Lajos: *Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században*.

²² K[önc József]: *Pataki József kolozsvári nyomdász levele (1753)*. Prot. Közl. 1889. 35. l.

A városi exactorok 1721. évi adóösszeírásából azt állapíthattuk meg, hogy „Telegdi Samuel Ur[am] Tipogr(aphus)” ekkor a Belső- Közép utcában lakott.²³ Egészen bizonyos, hogy a nyomda is az ő házában volt elhelyezve. Emellett ez az összeírás arról is beszámol, hogy adóval nem rovatott meg. TÓTFALUSI *Mentségéből* látjuk, hogy neki mennyit kellett küzdenie a városi közteher viselése alóli mentességért, mígnem végtére is PATAKI István városi tanácsosnak, egyházközségi kurátornak sikerült TELEGDIT mindenféle adó alól mentesítenie.²⁴ Így tehát TELEGDI munkája még ebben a tekintetben is zavartalanabban folytatódott. Ehhez számítsuk hozzá azt a körülményt is, hogy TELEGDI becsvágya aligha terjedt a nyomdász-mesterség megszokott keretein túl, s ezért neki nem is lehettek összeütközései a megrendelők sértett hiúságával avagy tudománnyal való önteltségével.

TELEGDI fiatalon jutott e nyomdabérlethez, hiszen az előtte felsorolt másik két nyomdászlegény-társánál is jóval ifjabb volt. Huszonnyolc évig tartott derek önálló munkálkodása után az 1730. évben hunyt el.²⁵

TÓTFALUSI műhelyének negyedik tipográfuslegénye MISKOLCZI CSULYAK Ferenc. Az ő életére vonatkozólag két forrásból is meríthetünk: egyik CSÜRÖS Ferenctől a debreceni városi nyomda történetében összegyűjtött adatok,²⁶ másik pedig HALMÁGYI István naplói és iratai, amelyek saját élete leírását egyesítik azonos nevű édesapjának feljegyzéseivel.²⁷ Ezekből tudjuk meg, hogy idősebb HALMÁGYI István Kraszna megyei alispánnak édesanyja MISKOLCZI Mária, MISKOLCZI Ferenc könyvnyomatóó testvérnénje volt. Édesapjuk: MISKOLCZI CSULYAK Gáspár szilágysomlyai, majd magyarigeni pap, aki Ferenc és Zsigmond nevű fiaival az iskola osztályai után a kollégium felső évfolyamait is elvégeztette. A nyomdászati mesterségét Ferenc a debreceni városi nyomdában tanulta meg. Itt töltötte inas éveit. Felszabadulása után — szokás szerint — vándorútra kelt. Először Kolozsvárra jött. Ide vonzotta TÓTFALUSI híre-neve. Valószínűleg már 1696-ban itt volt, s amint látjuk, mestere halálakor is még mindig itt dolgozott, nem sokkal ezután azonban Lőcsére vándorolt tovább, ahol az 1700-ban meghalt BREWER Sámuel özvegyének nyomdájába szegődött. Hihetőleg már 1702-ben itt van, minthogy néhai édesapjának *Egy jeles Vad-kert* című műve itt és ebben az esztendőben nyomtatott ki.²⁸

1712-ben ismét a debreceni nyomdában találjuk. Még ugyanebben az évben megházasodott, feleségül véve néhai KÓCSI CSERGŐ János tiszántúli püspök Erzsébet nevű leányát; felesége azonban 1721-ben meghalt, öt gyermeket hagyván maga után. MISKOLCZI alig négy hónap múltával újra házasságra határozta el magát, özvegy KIRÁLYSÁGI Jánosné LELESZI Erzsébetet véve házastársul.

MISKOLCZI mint képzett, ügyes mesterember 1716 tavaszán Hollandiába, Leydába küldetett a KOMÁROMI CSIPKÉS Györgytől fordított *Magyar Biblia*²⁹ kinyomtatására. Innen 1718. január 4-én tért vissza Debrecenbe. 1719-ben elégett e nyomda, s ekkor MISKOLCZI felhagyott a tipográfus-mesterséggel, minthogy városi tanácsossá választották meg. Új tisztségét 1720 újévkor foglalta el. Ettől az időtől kezdődőleg minden idejét a közigazgatásnak szentelte. Valószínűleg 1740-ben hunyt el.

Bizonyos, hogy TÓTFALUSI halála ideje táján műhelye e négy főnyi legénynél többet nem foglalkoztatott, hiszen mindegyik kötelességének kellett ismerje a munka-

²³ Városi exactorok adóösszeírása az 1721. évről. 74. l. (A román állami levéltárban.)

²⁴ *Prot. Közl.* 1889. 61. l.

²⁵ FERENCZI Zoltán: *A kolozsvári nyomdászati története.*

²⁶ CSÜRÖS Ferenc: *A debreceni városi nyomda története.* 174—175. l.

²⁷ HALMÁGYI. 431. s. köv. l.

²⁸ *RMK.* I., 1658. sz.

²⁹ I. h. I., 1336. sz.

társai érdekében annyira sokat fáradozott mester emlékezetét verssel megtisztelnie. Természetes, hogy e legényeken kívül — miként láttuk — szegődött inasai is voltak, a gyermekeket azonban csak ritkán szokták arra méltatni, hogy velők emlékverset írassanak. Ez az oka tehát, hogy TÓTFALUSI apródjainak nevét nem ismerhetjük.

HEREPEI JÁNOS

Kurucellenes röpirat kézirat os másolata. Nem ismerünk a XVII. század második feléből kuruc—labanc ellentétet bemutató, hírközlő szándékkal megjelent, magyar nyelvű röpiratot. E kor nyomtatványait nyilvántartó irodalomban és bibliográfiái összeállításokban¹ találunk röplapszerű, magyar nyelvű vallásos polemizáló nyomtatványt, párfőliós széphistóriát, dictionariumot, agendát, nomenclaturát, halotti beszédet és kalendáriumot, csak a magyar nyelvű sajtót helyettesítő, politikai tartalmú röpirat megjelenésére nincs adatunk.

Ezért jelentős a *Thököly-kódexben*² kuruckori versek és hivatalos iratok másolatai között ránk maradt — véleményünk szerint eredetileg nyomtatásban megjelent — magyar nyelvű, politikai tartalmú, verses röpirat kézirat os másolata. Célunk annak a kérdésnek vizsgálata, hogy valóban nyomtatványról készült másolatnak tekinthetjük-e ezt a kéziratot.

Nyomtatásban megjelent munka másolatára vall a verscím címlapszerű, teljes kódexlapot betöltő elrendezése, ennek a lapnak verzőján az olvasóhoz intézett ajánlás és a vers végén, a nyomtatási adatokat feltüntető kolofon. A kódex egész lapját nagyobb és kisebb alakú betűkkel betöltő címlap szövege: „AZ | Nem ighaz Magyarsághnak | QUERELÁJA ELLEN | Ighaz | FELELETE. | Proverbiorum. 21. v. 12. | Gondolkodik az ighaz az Iftentelen házárúl, hogy | el vonnya az Iftenteleneket a ghonosztúl. | Proverbior[um]. 24. v. 29. | A kik az Iftentelennek azt mondgyak; ighaz vagy, | meghátkozzák azokat az népek, és megh utallyak | azokat a Nemzeteket. [!] | Nyomtatták | M.DC.LXXIII.” Az olvasóhoz intézett ajánlás a címlap verzőján: „KERESZTÉNY OLVASÓ. | Az el mult napokban, valami Magyar Versek | kezemhez jutottak, illýen titulus alat; MA | GYAR ORSZÁGH QVERELÁJA: mivel | hogy pedig nem az ighaz Magyarok | panafza, hanem az GAZ MA | GYARSÁGHNAK, A KI ISTENTÜL, KIRÁL | LYÁTUL, és édes hazájátul el szakad | ván, a Pogány mellé csatlotta ma | ghát; azért ighaz magyar nevet sem érdemly.” A vers végén, a kolofon adatai: „Datum in Mesopotamia apud Leonhardum | Bonvolentinum. A[nn]o D[omi]ni M.DC.LXXIII.”

Ezek az adatok nyomtatásban megjelent munkára utalnak. Nem valószínű, hogy a másoló röpiratszerű külső alakot adjon egy kézirat os másolatban terjedő versnek, ha annak eredetije valóban nem nyomtatvány, és így nem viseli magán a nyomdatermékek külső alakját és adatait: címlapot, ajánlást, kolofont. Mi célja volna röpiratmásolattá formálni egy kéziratban terjedő verset? Sokkal inkább elképzelhető, hogy egy nyomtatványból nyomtatási adatok nélkül másolja le az olvasó azt a verset vagy más szöveget, ami a kiadványból érdekli.

Jobban meggyőződünk arról, hogy a kézirat valóban nyomtatványmásolat, ha a nyomtatásra vonatkozó adatokat vizsgáljuk. Az első két adat még nem sokat mond. A kézirat os labanc szellemű röpirat címe és ajánlása egy *Magyar Országgh Querelája* című kuruc szellemű versre utal. Ezt is a *Thököly-kódexben* találjuk; megelőzi a nyom-

¹ SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár*. Bp. 1879—1898. — SZTRIPSZKY Hiador: *Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez*. Bp. 1912. — HUBAY Ilona: *Röplapok, újságlapok, röpiratok 1480—1718*. Bp. 1948. — BENDA Kálmán: *A törökök német újságírodalma*. Bp. 1942. (Részlettanulmányokat nem sorolunk fel.)

² Quart. Hung. 2041. ff. 38—46^v. Országos Széchényi Könyvtár.

tatványmásolatot. A labanc versszerző 90 versszakban felel a kuruc versszerző 34 szakaszos versére. A két versben kuruc és labanc egymást vádolja a haza sorsa miatt.³ A kézirat nyomtatásra vonatkozó adatai közül többet árul el a kolofon. Álnév alá rejtőzött a nyomdász és nyomda. Sajnos azt nem sikerült megfejtetni, hogy ki lehet Leonhardus Bonvolentinus. Az álnév alatt dolgozó labanc lehet nyomdász, kiadó vagy talán maga a versszerző. Az álnévek használata indokolt, ahogy az egymással ellentétben álló kuruc—labanc tábor írója sem fedte fel személyét, mert elérte volna a cenzor vagy az ellenséges párt megtorlása. Mesopotamia álnévű városnév alatt SZABÓ Károly a sárospataki nyomdát határozza meg KOMÁROMI CSIPKÉS György ugyancsak Mesopotamia helynévvel jelölt, de 1667-ben megjelent munkáján.⁴

A labanc versen feltüntetett Mesopotamia helynév alatt azért érthetjük mi is SZABÓ Károllyal a sárospataki nyomdát, mert ez a röpirat nyomtatása idején, 1673-ban már a labancok kezén volt. A nyomdát csak 1650-ben alapította LORÁNTFFY Zsuzsanna, I. RÁKÓCZI György erdélyi fejedelem özvegye. Fiúk, II. RÁKÓCZI György örökölte a nyomdát, de fiatalon elesett a fencsi csatában 1660-ban, a nyomda tulajdona özvegyére, BÁTHORI Zsófiára szállt. BÁTHORI Zsófia ferje halála után rekatolizált, és 1671 őszén behozatta a jezsuitákat Sárospatakra. Így került a nyomda labanc kézre.⁵ Azt, hogy a kéziratban egy Sárospatakon nyomtatott röpirat másolatát kell látnunk, alátámasztja még, hogy a nyomda használható maradt a labancok idején is; nem minden betűkészletét menekítették el a kurucok. NOVÁK szerint ROZSNYAI János nyomdász éppen CZEGLÉDI István *Sion vára* című hittudományi munkáján dolgozott, amikor a nyomdának menekülnie kellett, de csak a sajtó legfontosabb részét és CZEGLÉDI könyvének már kinyomatott íveit vitte magával. ROZSNYAI Erdélybe menekült, 1675-ben itt fejezte be a *Sion várád* — mint ezt a könyv címlapja elmondja — „Kezdetett Nyomtatása Saros-Patakon, s- Elvégeztetet Colosvarat Rosnyai Janos által, Exiliumában.” Valóban megmaradt a betűkészlet egy része Sárospatakon, ezt bizonyítja még SZOMBATHI János, „azon kollegium egygyik professzora”, mikor ezt írja: „a Tipografiának is egy darab részét, a mellyet tudniillik a veszedelemből ki lehetett ragadni Debrecenbe szállították”.⁶

A kéziratban fennmaradt röpiratról az elmondott adatok alapján feltehetjük, hogy megjelent nyomtatvány másolata, és elfogadhatjuk SZABÓ Károly helységmeghatározását is. Kutatni lehetne még, hogyha annyira használható maradt a nyomda, hogy ezt a rövid nyomtatványt megjelentethette, vagyis ha egy röpirat nyomtatásához volt betűanyaga, több ilyen terjedelmű röpiratot is nyomtathatott, hová lettek a munkái. THÖKÖLY 1682-ben visszafoglalta a labancoktól a várost⁷, — a nyomdát is. Feltételezhetjük, hogy az 1671—1682. években labanc kézen levő nyomdában jelent meg több kurucellenes röpirat, természetes azonban, hogy a labancok ilyen kurucellenes propagandáját a kurucok minden módon üldözték és pusztították. SZABÓ Károly bibliográfiai összeállításában a könyvtári lelőhely feltüntetéséből látjuk, milyen kevés példányszámban találunk pl. egy-egy széphistóriát vagy más, politikailag közömbös nyomtatványt, pl. kalendáriumot ebből az időből, miért is várhatnók el, hogy politikai tartalmú, magyar nyelvű röpirataink maradtak volna ránk. A *Thököly-kóde*xbe másolt röpiratot is csak a kötetbe másolás mentette meg a pusztulástól. Tehát azért, mert a tíz évig labanc

³ A versek szövegét és irodalomtörténeti értékelését l. az *Irodalomtörténeti Füzetek* c. sorozatban megjelenő munkámban: *A Thököly-kóde*x és ismeretlen kuruckori versei.

⁴ RMK. I. 1060.

⁵ NOVÁK László: *A nyomdászat története*. Bp. é. n. IX. k. 24—26. l. és *Nyomdászatunk 500 esztendeje*. Bp. 1940. 87., 105. l.

⁶ RMK. I. 1187.

⁷ SZINNYEI Gerzson: *A sárospataki főiskolai könyvtár története*. Sárospatak 1888. 22. lap.

kézen lévő nyomdának csak ezt az egy kéziratot másolatban ránk maradt termékét ismerjük, nem következtethetjük, hogy a kézirat nem egy nyomtatásban megjelent röpirat másolata.

Ennek a magyar nyelvű röpiratmásolatnak akkor van nagy jelentősége, ha meggondoljuk azt — amire már BLEYER is felhívta a figyelmünket —, hogy „milyen beláthatatlanul sok az egykorú, magyar vonatkozású német nyomtatvány az évszázadokig húzódó török háborúk idejéből”.⁸ A török háborúskodás eseményei egész Európát foglalkoztatták, de az idegen nyelven megjelent nyomtatványok nem is Magyarországon készültek.⁹ A *Thököly-kódex* viszont megőrizte egy magyar nyelvű, magyar vonatkozású — még ennél is több : politikai tartalmú, kuruc—labanc ellentétet bemutató, nyomtatásban megjelent röpirat másolatát. Csak ennek a röpiratmásolatnak az ismeretében tekinthetjük fel azt, hogy a külföldi, sok idegen nyelvű kiadvány mellett Magyarországon is megjelent nyomtatásban a XVII. század második felében ilyen hírközlő, közvéleményt irányító, magyar nyelvű, politikai tartalmú röpirat.

BUSA MARGIT

A Stotz nyomdász-család magyarországi működéséről. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött és az ESTERHÁZY-család levéltárából származó *Acta Musicalia* elnevezésű iratgyűjtemény, értékes részletadatokat tartalmaz Johann Leopold Stotz nyomdász és családtagjainak hazai szereplésére vonatkozóan.

Az az idő, melyben működésükkel foglalkozni kívánunk, 1801—1817. évig terjed.

J. L. Stotz eddig is ismert volt, úgy is mint kismartoni nyomdász, s úgy is mint az ESTERHÁZYak udvari nyomdásza. Kevéssé ismertük azonban eszterházi (mai neve Fertőd, Sopron vm.) munkásságának részleteit, amelyekről csak az újabban előkerült elszámolások, feljegyzések átkutatása során kaphatunk bővebb tájékoztatást.

Az okiratok tanúsága szerint Stotz 1801-ben kapott engedélyt ESTERHÁZY Miklós hercegtől, hogy Kismartonban nyomdát létesítsen és ezzel párhuzamosan könyvkereskedést nyisson.¹ Stotznak a nyomda megindításához elegendő pénze nem volt, azért a hercegtől 500 forint előleget kért. A pénzügyi tanácsadók javaslata szigorú volt. Nyomdai felszerelését megbecsülni nem tudták, egyéb garanciát kívántak, s minthogy ő gépein és berendezési tárgyain kívül más fedezetet nem tudott nyújtani, jótállásra pedig senki sem vállalkozott — mivel Kismartonban nem ismerték — a kölcsön kiutalását nem véleményezték.² A herceg, belátva a nyomda üzembehelyezésének szükségességét, az összeg kiutalványozását mégis engedélyezte.³ A kölcsönt egy évre kapta, 4% kamatot írtak elő utána, s gépi berendezései egyelőre kézizálogul szolgáltak.

Stotznak nyolc gyermeke volt, akiknek felnevelése a szülőket komoly próbára tette. Megélhetésük könnyítésére, s hogy a nyomda működésében további zavarok

⁸ BLEYER Jakab : *Német siralmas énekek gróf Zrinyi Miklós halálára 1664-ből.* Irodalomtörténeti Közlemények. 1900. 45. 1.

⁹ Vö. BENDA és HUBAY tanulmányait.

¹ „Dem Johann Leopold Stotz kann über seinen nebenkommenden Bittschrift die gebettene Erlaubnis zur Errichtung einer Buchdruckerey, und Buchhandlung allhier zugestand, und sein Gesuch dernach von Seiten meiner Direction erlediget werden. Wien, am 9-ten Juny 1801. exp. Esterházy” Orsz. Széchényi Könyvtár. Színház-történeti Osztály. Esterházy-gyűjtemény, *Acta Musicalia*, fasc. XXVI. 1910—11.

² „...Nachdem mann aber diesen Menschen hierort nicht kennt ... weder einen Bürgen stellen ... Eisenstadt, am 30-t Jul. 1801...” Uo. fasc. XXVI. 1912.

³ „...diesen Supplicirenden Buchdrucker J. L. Stotz kann der gebettene Vor-schuss 500 Fl. angewiesen werdn ... am 3-ten Aug. 1801. exp. Esterhazy...” Uo. fasc. XXVI. 1912.

ne következzenek be, újabb kölcsönöket kényszerült igénybe venni. A gondokkal küszködő Storz mesteren a herceg úgy kívánt segíteni, hogy az összeg visszafizetésére egy évi haladékokat engedélyezett.⁴

A formai megállapodás értelmében az 1801. évtől kezdve a nyomdában igen sok opera-szövegkönyv és a kismartoni színházban előadásra kerülő egyéb mű jelent meg. Ő szállította a különféle adminisztratív papírféléket, nyomtatványokat — beleértve a zenekar szükségleteit is — továbbá meghívókat, báli- és színházjegyeket, a templomi énekesek utasításait stb.⁵

A hercegi udvar a nyomda fellendítését számos megrendeléssel kívánta előmozdítani. Storz mégsem tudott versenyképes lenni; Bécs és Pozsony jobban felszerelt nyomdái, valamint a sokszor szereplő soproni Siess nyomda, továbbra is vetélytársai maradtak. Szaporodtak a városi terhek, hiányos volt az elhelyezés, majd vitái támadtak a kismartoni városi tanáccsal. Ilyen előzmények után az 1804. évben hercegi beleegyezéssel üzemének egy részét *Eszterhádra* helyezte át.⁶ Miklós herceg a költözködéshez megfelelő szállítáeszközöket bocsátott rendelkezésére, és itt a süttöri gondnokság útján a nagyhirű *Muzsikaházban* jelölt ki családjá és műhelye számára helyiségeket.⁷ A szállást illetményképpen kapta, s emellett a következő javadalmazásban részesült: évi 100 forint készpénz, 24 mérő búza, 48 mérő árpa és 5 köböl tüzelő.

Storz ezek fejében köteles volt az összes irodaszükségleti nyomtatványokat és egyéb sajtótermékeket az udvar kívánsága szerint („...alle vorfallenden Herrschaftlichen Kanzley Buchdruckerarbeiten...”) elkészíteni. A papírt ingyen bocsátották rendelkezésre.

Storz ezen munkák mellett még egy igen fontos bizalmi állást is töltött be: a megállapodás értelmében köteles volt az eszterházi hercegi kastélyban, a több ezer kötetes könyvtár helyiségeit tisztán tartani és az állományt gondosan kezelni.⁸

Storznak eszterházi működése anyagi viszonyait tekintve jelentősebb változást nem hozott. Itt sem tudott a gondoktól szabadulni, a kölcsönből csak egy csekély összeget fizetett még vissza, holott a kötelezvény szerint évente 100 forintot kellett volna törlesztenie. Adóssága most már 771 forintra szaporodott. A hercegi tanács úgy akarta a megfizetést szorgalmazni, hogy a megrendelt munkákért nem szándékoztak fizetni, hanem a munkáért járó díjat törlesztés címén bevételezték.⁹ Ezzel a kíméletlen intézkedéssel a nyomdász-család a legsúlyosabb válságba került.

Storz eszterházi működését az irodalom eddig CSATKAYNAK a *Burgenländische Heimatblätter*-ben megjelent cikkéből ismerte.¹⁰ Az írott források mellett kétségtelen bizonyítékunk is van: „Die Schöpfung in Musik Gesetzt von Herrn Joseph Haydn...

⁴ Uo. fasc. VI. 340.

⁵ „...täglicher Rapport für die Sängerknaben auf ein Jahr... Billeten vor allem Musik Individuen auf die Instrumenten... Kirchendienst Ordnung, einen Bogen stark roth und schwarz mit 4 Satz gedruckt... 22 Fl. Eszterház, am 26 August 1804 Johann Leopold Storz hochfürstl. Buchdrucker.” Uo. fasc. XX. 1426.

⁶ „... Wird die Übersiedlung mit der Typographie nach *Eszterház* in Ermangelung eines hierortigen Quartiers bewilliget und dem Buchdrucker Storz nebst einem freyen Quartier in *Eszterház* auch eine jährliche Convention verleichen... 1804” Uo. fasc. VI. 340.

⁷ „...zur Fortführung seines Werkes eine Wohnung für sich und seine Familie in *Musikgebäude* zu *Eszterház* angewiesen werden solle... Eisenstadt, am 23-ten Juny 1804, exp. Esterházy...” Uo. fasc. XXVI. 1996.

⁸ „...die Reinigung und Säuberung der *Eszterházer* Bibliothek zu versorgen... Eisenstadt, am 23-ten Juny 1804 exp. Esterházy...” Uo. fasc. XXVI. 1996.

⁹ „...liefferenden Arbeiten nicht mehr bezahlt werden... 1804...” Uo. fasc. XXVI. 1997.

¹⁰ 1936. 4—10. l.

Eszterház 1804, gedruckt von J. L. Stotz hochfürstl. Buchdrucker..." című impresszum által. A közölt adatok és a levéltári kutatás credménye szerencsésen egészítik ki egymást.

Storz ezen év második felében Kismartonban is jelentet meg műveket, innét keltez számlákat, amivel rövid eszterházi működésének végét kívánja jelezni.

A kismartoni hercegi udvar európai színvonala, az uradalmak bonyolult ügykezelése, a HAYDN irányítása alatt álló zenekar folyamatos nyomdai igényeket támasztott. A sürgős megrendelések idejében való szállítását egyre jobban hátráltatta a székvárosnak, Kismartonnak távolsága Eszterházától. A két helyhez kötöttség, a széttagoltság, a család eltartása Storz minden erejét igénybe veszi. Ő az, aki napestig dolgozik s mégsem tud annyit elérni, hogy a növekvő drágaság folytán eleget tudjon gyermekeire keresni („bei den vielen Arbeiten nicht leben kann..."). A magánkereseti lehetőségek a fénykorát túlélt Eszterházán nem lehettek olyan kedvezőek, mint a gazdag és új fénykorát élő Kismartonban, amely a zene és egyéb művészetek pártolása révén az általános érdeklődés középpontjában állt. Úgy látszik, Stortzot is megvakította a hercegi udvar fénye, ő is házat akart venni, s ehhez 2000 forint kölcsönt kért. Indokolás nélkül elutasították.

A fennmaradt számlák legtöbbször 1804–1805-ből származik. A korábbiak keltezési helye Eszterháza, a későbbieké Kismarton. Az egyik szerint szakemberrel hozatják rendbe nyomógépét, a „Regaldruckpresse"-t.¹¹

A fellendült zenei és színházi élet függvénye a sok operakönyv és vígjáték darab, mely a nyomdából kikerül. Kismartonban nyomja Storz azokat a szonátákat is, melyeket a herceg 1805-ben készíttet felesége névnapjára.¹²

Storznak sok megrendelése van, adósságaiból azonban nem tud kilábolni, bűrtort, ruhát ad el. Nézeteltérései támadnak a kismartoni városi tanáccsal, mely könyörtelenségében odáig megy, hogy csupán a herceg által megrendelt munkák kivételét engedi meg. Minthogy a magánmunkálatoktól ezáltal Storz teljesen elesett, egyedüli kivételként őt tartaná, ha a herceg üzemét átvénné, s őt ennek fejében alkalmazná.

A következő 1806. évben kelt iratok¹³ világítanak bele Storz lelki gyötrelmeibe. Kérvényében kifejti, hogy a felszerelési tárgyakért, gépekért 1500 forint megváltási összeget szeretne kapni, amelyhez az eddig felvett, mintegy 800 frt. kölcsön elengedését kéri. A kérelme teljesítése esetén az összegből 1000 forintot helyezne el a hercegi főpénztárban gyermekei részére.

A pénzügyi tanács körültekintő javaslatot terjeszt a herceg elé. Kimutatják, hogy Storz még a nehézségek ellenére is kedvezőbben, előnyösebben dolgozott, mintha idegen nyomdákna rendelték volna meg a munkákat. A számadásokat egy bécsi szakértő vizsgálta felül, s a mérleg szerint 1804. júliustól 1805. júliusáig 985 Ft 30 krajcárt tettek ki a megrendelt munkák és mintegy 30 Ft 6 kr. nyereség mutatkozott.

A legfőbb előnyt abban látják, hogy házikezelésbe vétel esetén a munkák hamarabb készülnének el, ami az ügymenet szempontjából igen fontos. A herceg a tanácsi javaslattal mindenben egyetértett és Stortzot 1806. ápr. 15-ével uradalmi könyvnyomdásznak nevezte ki.¹⁴ Javadalmazása évi 400 Ft készpénz, 24 mérő búza, 48 mérő rozs, 10 köböl fa, 6 akó bor és 60 frt. szálláspénz, ami megfelelt az irodai alkalmazottak leg-

¹¹ Uo. fasc. XXVIII. 2079.

¹² Uo. fasc. XXIX. 2140.

¹³ "...Stotz bittet seine Buchdruckers Gerätschaften... ablösen und ihm als conventionirten Buchdrucker aufzunehmen... 1806..." Uo. fasc. XXX. 2231.

¹⁴ "...von 15-ten dieses anfangen die vorgeschlagene Convention anzuweisen seyn wird. Eisenstadt, am 11-ten Apr. 1806. cxx. Esterhazy..." Uo. fasc. XXX. 2231.

kisebb kategóriájának. Stortz alkalmazása folytán teljes munkaidejét az udvarnak volt köteles szentelni, magánmunkálatokat nem vállalhatott.

A formai változáson átment nyomdában a munkák a következő évek során a megszokott mederben haladtak. Itt jelentek meg a színházban előadásra kerülő darabok, az ügymenetkez a különféle nyomtatványok, a zenekar használatára úrlapok, kotta-füzetek, meghívók, jegyek stb.

Az 1810. évtől kezdve a nyomdász-család gondjai enyhültek. Babette nevű lánya a kismartoni színházban énekesnői állást kapott. Az ifjabb Stortz, miután apjánál kitanulta a nyomdászipart, a hercegtől engedélyt kapott arra, hogy Sopronban nyomdát létesíthessen.¹⁵

1812-ben a nyomdában az apa egy fiával — aki a szedői munkát végezte — és egy segéddel dolgozott. A gyermekek felnövekedésével Stortz helyzete némileg javult. A napóleoni háborúkat követő általános drágulás a hercegi udvarnál is erősen érezteti hatását. Több alkalmazottnak mondanak fel, Stortz üzemi helyisége is veszélyben forog. Mentsége csupán az, hogy a közlő országgyűléssel kapcsolatban számos nyomtatványt, borpincei és konyhajegyet kell sürgősen elkészítenie. A herceg méltányosságból a volt Salai-házban jelöl ki családja számára szűkebb lakást és a nyomda részére egy helyiséget.¹⁶ Itt azonban a zsúfoltság miatt nem tud dolgozni, felszerelési tárgyai szerteszét vannak, nagy nyomógépe is elhanyagoltan, hozzáférhetetlenül fekszik.

Újabb takarékosságok következnek. A pénzügyi tanács a Salai báró féle házat uradalmi lakásokká kívánja átalakíttatni. Stortz gépészfiát Kismartonból Eszterházra helyezik; Stortz mester részére a város külterületén a hercegi majorban biztosítanak szállást a nyomdával együtt.¹⁷ A nyomda azért így is működik, Stortz egy 1814. évi kimutatás szerint évi 416 frt. javadalmazásban részesül.¹⁸

A Stortz-család a későbbi években még jobban összeforrt az udvarral. Nemcsak könyvnyomtatás iránt volt érzékük, hanem a művészetek iránt is. Therese Stortz énekesnőként ment nyugdíjba, míg Babette Stortz 1816-ban a kismartoni színház ünnepelt alt-énekesnőjévé lépett elő évi 400 frt. javadalmazással.¹⁹ Az ifjabb Leopold Stortz a hercegi színház tenoristája lett.²⁰

VALKÓ ARISZTID

A Pécsi Tárogató két száma. A sajtószabadság, 1848 márciusának egyik fontos eredménye, erőteljes lendületet adott a magyar sajtó ügyének. KERESZTY István találó hasonlattal írja 1848-ról, hogy „ebben a forró esztendőben, mint a lázbeteg érverése, egyszerre magasra szökött az időszaki sajtótermékek száma”.¹ Nem sokkal a márciusi események után jelent meg a német nyelvű, de magyar szellemű *Pressfreie Flugblätter* is.² A KNEZEVICH pécsi nyomdász által korábban, még 1832-ben tervezett *Fünfkirchner Intelligenz Wochenblatt*ról csak tudomásunk van, kiadásáról semmi adatunk nincsen,

¹⁵ „...privilegiums zur Errichtung einer Buchdruckerey in Oedenburg verfassen lassen solle ... Eisenstadt, am 19-ten März 1810 ...” Uo. XXXVI. 2753.

¹⁶ „...baron Salaischen Hause könnte Stotz eingeräumt werden ... allwo seine Familie sich wenigstens im Winter einschränkte ... 1811 ...” Uo. fasc. XXXVIII. 2873.

¹⁷ „...im Maverhofe ... wohinein die Buchdruckerey kont beziehen ... 1812 ...” Uo. fasc. XLI. 3046.

¹⁸ Uo. fasc. XLIV. 3203.

¹⁹ Uo. fasc. XLV. 3242.

²⁰ Uo. fasc. LII. 3641.

¹ *Magy. Könyvszle.* 1914. 126. 1. L. KARDOS Emilia: *A pécsi német sajtó és színészet története.* Pécs, 1932. 17. 1.

² KARDOS: *i. m.* 18. 1.

PECSI TAROGATÓ.

Addig is, míg egy időszaki lap fenállhatásának reménye iránt magunkkal számot vehetünk; a fenebbi cím alatt alkalmilag helybeli körülményeinkből a pécsi német újsághoz mellékleteket ragasztandunk.

Czélunk: kikelni a visszaélések ellen, hogy azoktól körünkben megtisztítsunk a közügytől; és lerántani a felerőlködő incompetenciát, hogy a hivatott képesség ne legyen kénytelen kívül vésztegetni.

E szerint csak azoktól, kik a közügyet kezelik, vagy kezelni akarják, függend: hogy tárogassunk, vagy hallgassunk.

Kívádjuk, hogy hallgathassunk.

Pécsett 1848-ik május 31-én.

Másoknak rettentő példájára!

Városunknak f. hó 28-án kezdődött tisztújítás három nap alatt bevégezett. És mi felkiáltottunk: adál uram új tanácsot, csak legyen köznömet benne! —

Hogy azonban e rejtélyes sóhajításunk megértesse; tekintünk kisre vissza az előzményekre, melyek városunkban párokat keletkeztetének.

Még a múlt évizében kezdett városunkban egy egyen szerepelni, kinek az akkori tanács vélekedésül az általa megmutatni, hogy ő bizonyos érve vagyont nagyon is elkezelt; és ki viszonzásból a tanács ellen azt demonstrálta, hogy a város javát büntölni, dolgozt pedig hanyagul kezeli. A felsőbb vizsgálatokból kislát, hogy mind a két-tök igaza volt.

Aidinger urra előbb került az executio; és neki sikerült abban a néppel csupa bosszúságot láttatni; és magát annál inkább ártatlannak hitetni el: mert ezután még erősebben tört a tanácsra, melynek több tagjai ellen különben is hangosan nyilatkozott az elégtelenség.

És miután a régi lábatlan rendszerben a lakosság türelmét kifárasztott hosszú vizsgálatok amugy fél véget értek; és Somsich királyi biztosi részint a vizsgálat alatt kimúlt, részint annak következtében felfüggesztett tanácsnokok helyeit betöltendő tisztújítást tartott: Aidinger ur magát glóriában láttatá; — azonban főbíróvá még sem lett. És hogy tetemesen documentált multja miatt a candidatióból ki nem maradt, azt leginkább igen igen alázatos kéréseinek, és részben azon combinationnak köszönhető: miszerint a nép gyamujának eltávolítására alkalom szándékoltatott neki adatni a felfüggesztett tanácsnokok elleni perek befejezésére közvetlen befolyást. Így lőn a városnak föügyésze. És mi lestük buzgósága gyümölcseit. Ő azonban azzal lepett meg bennünket, hogy semmit sem tett; és hivataloskodását azzal tette örökre emlékeztetessé, hogy a crimen stellationat „csillagosságai bűn” né magyarította, (ajánljuk ezért a tudós társaság illető osztályába.) Egyébiránt az újabb időben azt mégis megmutatá, hogy igen időmos ember, és tud kacsingatni a népszeszellyel, például a zsidó, és legelő, ugyben, és el tudja találni, mikor szereti a nép, ha azt mondják neki: e tanácsnak senki sem tar-

tozik engedelmeskedni, mert törvénytelen; (természetes, hogy Aidinger ur, néha e tanácsal együtt kérte magát kijeleltetni, a föügyészeget törvényesen fogadja el!?) Illogy őt a tanács ez ártatlan mulatságért megactiozta, és az actionnak az igazságügyministere is helyét látta; ahaz neki annál kevésbé köze: mert népszeszellege még az actionnak is nyakára nőtt, és ő egyenesen annak daczára tegnapelőtt polgármesterre választott.

Az intelligencia ugyan — ide érve a megyeit is — csatlakozva a városi tisztább látszó polgársággal Aidinger urat a miniszterileg is helyezett actionnak okai miatt erősen mellőzötti kívánta; nem vélte pedig kíválti általa bármelyik elnöki szeket betölthetni: mert pártunk oly egynek keresett, kik nemcsak tökéletes fögügyészet tanúsítottak a diadalmas ideák iránt, hanem kiknek csak hatáskör kell, hogy pangó városunkat oly községi szemmel kifejtésére vezéreljék, mely értelmiségben, és rendszeretben vonzó példát tüntessen fel; már pedig erre Aidinger ur muljában kezességét, és személyében képességet nem talált. — Azért volt tehát kénytelen Aidinger ur magát ámitásokkal ráhízelegni a külvárosi népre, mert látta, hogy az intelligencia felfogva hivatását, nem azt, ki magát feltolja, hanem elismerése szerint emeli ki embereit. És azért kellett úgyszólatokul azokat elfogadnia, kik minden áron hivatalt keresek; és ilyenek is oly kis számmal találkoztak, hogy a kapitányt, föügyészt, és mintegy három tanácsnokot tőlünk is kénytelen volt költsön elfogadni; és hihetetlen többit is elfogadandott, ha azok határozottan ki nem nyilatkoztatták, hogy vele semmi ártat nem szolgálnak.

Egyébiránt a mi igaz, igaz: Aidinger ur bennünket tökéletesen lefozott. Még mi a törvényszerűség partjairól capacitálunk a túláradásra ámitott bálhiedelmet; ő magát bevete az általa felzaklatott rohamba, és csakugy nevetett bennünket, kik merészseget szájtát megütközéssel bámultuk.

Es mennyi ügyességgel kezelte szerepét! — Hogy az új tanácsot a régiből beamaradt néhány taggal depopularizálja, érdekes felolvasásokat tar-

és egyetlen száma sem maradt fenn.³ Az 1848. április 5-én⁴ meginduló *Pressfreie Flugblätter* azonban életképesnek bizonyult. Már május 12-én címet változtatva ugyan, *Fünfkirchner Zeitung* címmel, de továbbra is NEUWIRTH Ernő Adolf, a Verőcéről Pécsre

³ Uo. 15—17. l.

⁴ Helyesbítünk kell KARDOS adatát. A *Pressfreie Flugblätter* első száma, amely a Pécsi Egyetemi Könyvtárban van meg, a fenti keltet viseli.

került újságíró kiadásában és szerkesztésében jelent meg, szintén félíves terjedelemben hetenként kétszer.⁵

NEUWIRTH pécsi német újságjának cikkei hozzáértő, művelt, liberális gondolkodású, szerkesztőre vallanak, aki tisztában volt a sajtó társadalmi és politikai szerepével. „Die Journalistik muss auf die Gestaltung der Dinge einen mächtigen Einfluss haben”⁶ írja a *Pressfreiheit und Pressgesetz* című vezércikkében, amely a lap első két számában jelent meg.

Ugyanebben a cikkben METTERNICH rendszeréről szólva NEUWIRTH megállapítja, hogy ez a rendszer, ... das[!] Hass zwischen den Nationalitäten nährte, die uns natürliche Bruderliebe nicht zum vollkommenen Durchbruch kommen liess”.⁷ Magával a rendszer megteremtőjével kapcsolatban pedig a következőket mondja NEUWIRTH: „... der Mann der einen politischen Tod in den Völkern hineinbringen wollte, ist jetzt ohrmächtig niedergeschmettert und auf allen Lippen hört man mit Abscheu seinen Namen „Metternich” aussprechen.”⁸

Bár az újság példányszámát és előfizetőinek számát illetően nincsenek adataink, szinte bizonyosra vehető, hogy a *Fünfkirchner Zeitung* beváltotta a hozzáfűzött reményeket, mivel május 31-től magyar mellékklappal is megtoldotta NEUWIRTH. Erről a *Pécsi Tárogató* című melléklapról mind ez ideig csak a *Pesti Divatlap* melléklapjának, a *Nemzet*nek *Fővárosi tárogató* című hírovtatában közöltekből tudunk.⁹ A pécsi újsággal kapcsolatban itt a következő olvasható: „A jó irányú Fünfkirchner Zeitung mellett magyar melléknap is fog megjelenni Pécsi Tárogató cím alatt. Próbaszáma az új pécsi tisztikart ugyancsak megeibálja.”¹⁰

NEUWIRTH német újsága és annak magyar melléklapja vélhetően népszerű volt Pécsen, s egyre jobb üzletnek is bizonyulhatott. E feltevés mellett szól, hogy WEIDINGER Alajos pécsi könyvkereskedő¹¹ június 11-ével átvette a lap kiadását és tulajdonát, lekötve rá minden ingó és ingatlan vagyonát. NEUWIRTH maradt azonban továbbra is a lap felelős szerkesztője.¹²

A pécsi német újság mottója ez volt: „Für Freiheit! Volk und Vaterland.”¹³ SZINNYEI József ezeket az elismerő szavakat írta a 48-as pécsi újságíró munkájáról: „Neuwirth jeles politikai képzettségét tántoríthatatlan hazaszeretettel párosítja.”¹⁴

A közelmúltban a *Fünfkirchner Zeitung* eddig fel nem lelhetőnek vélt magyar melléklapjának, a *Pécsi Tárogató*nak két, csaknem teljesen ép száma került elő a Pécsi Egyetemi Könyvtár egyik kolligátum-kötetéből.¹⁵ Az egyik szám éppen az a sorszám-

⁵ *Uo.* 18–19. l.

⁶ *Fünfkirchner Zeitung* Nr. 2. L. KARDOS: *i. m.* 19. l. A forrás megjelölése azonban nyilván téves, mivel a fenti vezércikk a *Pressfreie Flugblätter* első két számában jelent meg.

⁷ *Pressfreie Flugblätter* Nr. 1. — Kiemelés NEUWIRTHTÓL.

⁸ *Uo.*

⁹ VÁRADY Ferenc szerint a *Pécsi Tárogató* a Nemzeti Múzeumban nincsen meg. L. *Baranya multja és jelenje*. 1. köt. Pécs, 1896. 427. l. — A legújabb 1848-as sajtó-bibliográfia a *Nemzet*ről fenti hírére hivatkozva bizonyítja a *Pécsi Tárogató* létezését, és megjegyzi, hogy példány belőle nem található. L. KEMÉNY G. Gábor: *Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban*. A sajtóbibliográfiát összeállította BUSA Margit. Bp. 1957. 131. l.

¹⁰ *Nemzet*őr. 1848. jún. 11. 736. l.

¹¹ WEIDINGERŐL ismeretes, hogy szíves-örömmel támogatta a magyar irodalom ügyét is; a negyvenes évek elején, 1843-ban ő fedezte BALOGH Károly *Pécsi Aurora* című almanachjának kiadási költségeit. Vö. *Magy. Könyvszele*. 1957. 173. l.

¹² KARDOS: *i. m.* 22. l.

¹³ *Pressfreie Flugblätter* Nr. 1. és SZINNYEI József: *Hírlapirodalmunk*. Vasárnapi Ujság. 1865. 646. l. KARDOS: *i. m.* 18. l.

¹⁴ *Vasárnapi Ujs.* 1865. 646. l. L. KARDOS: *i. m.* 23. l.

¹⁵ 66 524 rakt. sz. (Coll. 29.) — A tipográfiai elemzésben BORSY Károly nyújtott segítséget.

PÉCSI TÁROGATÓ.

Szám

Pécs 1848. Junius 11-én.

19.

Kit kívánunk mi követül?

Nagy czél előtt állunk Polgártársak! — Legyen hát egység, és a közügy szeretete minyánkkal.

A jövő nemzetgyűlésnek roppant feladat jutott. Neki kellend a kiküzdött jogok alapjára felállítani jövőnk nagy épületét, melyben e nemzet anyai hánykodás, és szenvedés után megpihenve új erőre időlhesen a beállható veszélyek ellen; s neki kellend a meghajolt, és felemelkedett érdekeket egy közérdekké úgy beolvasztani, hogy hazánk drága szabadsága a nemzetegység alapján erősen és mindörökké megállhasson. — És e nagy feladat megoldásában munkás lesz a mi követünk is. Hazánk összes java kívánja hát, hogy jól válasszunk.

Es e hó 18-án megválasztandó követünk lelki képzettségével, és keble érzelmivel képviselendő Pécs városa összes lakosságának műveltségét, és hazafiságát a nemzet színe előtt; ő építend a nemzet javán a mi dicsőségünkre; és ő kockát is vetendhet a haza sorsa felett a mi városunkra. — Városunk becsülete megkívánja hát, hogy jól válasszunk.

Emberünk dicsőségben a miénk lesz ugyan, de tetteiben, érdemeiben a Hazáé!

Hallgassatok hát meg néhány őszinte szót; es aztán tegyetek úgy, hogy gondoskodva legyen magatokról is, és ember jussón a hazának is.

Mi jól tudjuk hogy a többség közelmúlt tisztújításunkon Aidinger uré volt; azonban még sem hisszuk, hogy azzal Junius 18-án úgy akarjon, vagy fogjon rendelkezni, miszerint követte ő választásuk.

Ezt nem akarhatja Aidinger ur, mert neki itt kell maradni, hogy adott szavát: miszerint a magamagát megelőző vissza csatoltatni, és az árvalárt a városnak egyéb bonyolult dolgaival rendbeszedni igérté, beválthassa; és nem akarhatja őt követte választani azon többség, mely polgármesterre oly reményben választotta meg, hogy a városnak nagy perci csak úgy foznak hamar, és jó sikerrel befejeztetni, és a lakosság terhein is úgy leend könnyítve, ha Aidinger ur kezében lesz a hatalom; mert hogyan használhatna ő a városnak, ha követte választván, három egész esztendőre le kelene mondania a város dolgairol? —

Az ember magát kétféle nem szakíthatja. — Es egy követnek, ha jó követ akar lenni, sokkal több dolga lesz: minsem mellette egy polgármester nagy kötelességeit is teljesíthesse. — Marad-

jon hát Aidinger ur itthon, és vezesse — mint igérté — a város dolgai. —

Ne is higye senki, hogy Aidinger urnak azért volna szükséges követül felmenni, mert neki a város dolgai iránt a ministeriummal is van végezni valója. — Es nem igaz, ez ámtás, a ministeriumnak elég gondja van az országgal, és azért van a Tanács, hogy a város dolgai ő végezze; már pedig Tanácsunk, ha istenerővel bírna is, magára nem vállalhatja a kezességet az iránt, hogy mit Aidinger ur igért, azt nélküle vagy helyette ő létesítse.

De ha mégis azt hinné valaki — mi ugyan nem hisszuk — hogy városunknak vannak olyan dolgai is, melyeket követünknek kellend elvégezni; akkor ám vegyük ezt is tekintetbe, és válasszuk meg azt, körül mindnyájan megvagyunk győződve, hogy képes leend szolgálni a hazának, és fog, ha kell, tenni a városért is; de azt, ki az itteni ügyek vezérletét magára vállalta el nem ereszthetilek. Azért hát legyen követ Csarsinovich Endre, és maradjon itthon Aidinger polgármester ur.

Igen Aidinger urnak itthon kell maradnia; mert vagy nincs, vagy van rá szükség mint polgármesterre; — ha nincs: akkor miégt vállalta el hivatalát; ha pedig van: akkor el nem szabad mennie. Legyen hát ő itthon, hogy teljesíthesse igereit; és küldjük követül Csarsinovichot, hogy Pécs városa büszke lehessen követére!

Szükség esetére fentartjuk még e tárgyra vizsgálatunk.

Másoknak rettentő példájára.

Jó reggelt Polgármester ur!

Kérjük ne sajnálja fáradságát, adjon ide a sorompóba. Conversáljunk egy kissé.

De előre kikérjük ne vegye rossz néven ha őszintek leszünk, mert lássa édes ön! nekünk valami nagyon nyomja szívünket, s azt ki kell találnunk. Különbben oldalunkon furán keresztil magát.

Igaz ugyan hogy a kandság férfinakhoz éppen nem illő, de hiába mi gyarlóságunkról nem tehetünk.

Mert mióta a Lucifer látkörünkön megjelent, s fényes dőlben szöveteiket gyujtva tárogatói hangon felkiáltott „Legyen világosság”, annyira megkedvelteté velünk a világosságot, miszerint el- lenáthatlan vágat érezünk magunkban hogy azt

nélküli első szám, amelyet a *Nemzetör* mutatványszámnak nevez, a másikat a június 11-i szám. Ez utóbbi a 19-es sorszámot viseli, amely nyilván a főlap sorszámozásának felel meg, éppúgy mint lapszámozása, amely szintén a főlapéhoz igazodott.¹⁶

¹⁶ Az első szám lapszámozása: 1—2, a június 11-é: 83—86. — DEZSÉNYI Béla közlése szerint számtalan példa van rá, hogy a melléklap önálló sorszámozással indult, s csak utóbb, „menetközben” vette át a főlap sorszámozását, és ugyanígy arra is, hogy a melléklap oldalait a főlap oldalaihoz számozták.

Külső megjelenését illetően a lap félívrét alakú (21×27 cm). A papírnagyság azonban eredetileg nagyobb lehetett, mivel utóbb, talán a kolligátum kötésekor, körülvágták. Ennek következtében a június 11-i számban a cím utolsó betűjének ékezeze megcsonkult.

A lap tördelése és szedése egyaránt tipográfiai gondosságról tanúskodik. A szöveg két hasábra törtelt, a tükör szélessége kb. 39, magassága 54 ciceró. A lapfej címsorának szedése mindkét számban korabeli kövér antiqua verzál, a cím végén ponttal. Ez a típus nemegyszer előfordul a Lyceum nyomda más kiadványainál. A június 11-i szám lapfeje bizonyos eltérést mutat az első száméhoz viszonyítva. Az első szám címsora alatt csupán vékony, kettős aláhúzás, ún. dupla finomlénia van, és közvetlenül ezalatt a beköszöntő szöveg kezdődik, kövérbetűs kezdőszó vagy egyéb tipográfiai kiemelés nélkül. A június 11-i szám lapfeje már lapszerű, tehát fejlettebbnek mondható. A szöveg szedése az első számban végig egyforma, nélkülöz minden nyomatékösítő tipográfiai kiemelést. Ezzel szemben a június 11-i számban két fő- és egy alcímet találunk hasábközépre zárva. Említésre érdemes, hogy a 86. lapon egy hosszabb cím első sorát teljes hasábszélességben, viszont a cím további két sorát elől két négyzettel behúzva szedték.

A betűk típusa mindkét szám főszövegében keskeny antiqua. Az egyik cikk azonban egyetlen, fraktúr szedésű, rövid, gúnyos német mondatot is tartalmaz. A szövegközi kiemelés a neveknél ritkítással, egyéb szavaknál a főszöveg típusa kövér fokozatának alkalmazásával történt.

A *Pécsi Tárogatót* az utolsó lap alján található jelzés szerint a pécsi Lyceum nyomdában nyomták. Ára három pengőkrajcár volt, s a helybeli könyvkereskedők egyes számonként is, tehát a főlap, a *Fünfkirchner Zeitung* nélkül is árusították. Az ugyancsak az utolsó lap alsó részén levő *Tudomásul* kezdetű hirdetés hívja föl erre a figyelmet.

A pécsi német újság magyar mellékletének céljait az első szám beköszöntője tartalmazza. A szerkesztő a következőkben jelölte meg a *Pécsi Tárogató* mondanivalóját:

„Addig is, míg egy időszaki lap fennállhatásának reménye iránt magunkkal számot vehetnénk; s fenebbi cím¹⁷ alatt alkalmilag helybeli körülményeinkből a pécsi német újsághoz mellékleteket ragasztandunk.

Célunk: kikelni a visszaélések ellen, hogy azoktól körünkben megtisztítsuk a közügyterét; és lerántani a felerőlködő incompetenciát, hogy a hivatott képesség ne legyen kénytelen hatáskörön kívül vesztegelni.

E szerint csak azoktól, kik a közügyeket kezelik, vagy kezelni akarják, függend: hogy tárogassunk, vagy hallgassunk.

Kívánjuk, hogy hallgathassunk.

Pécssett 1848-ik május 31-én.

Másoknak rettentő példájára!”

A most előkerült két szám cikkei aláírás nélkül vagy „Többen” jelzéssel jelentek meg, és kivétel nélkül az akkori pécsi politikai és közigazgatási élet eseményeivel foglalkoznak. A város ebben az időben heves helyi politikai harcok színtere volt. Május 28—31-én zajlott le a városi tisztújítás, amelynek eredménye — egyebek között a *Pécsi Tárogató* cikkeinek tanúsága szerint is — nem nyugtatta meg a város közvéleményét. „Alighogy az új tisztikar elfoglalta a helyét, máris megindultak ellene a gyanúsítgatások. Azt hirdették, hogy a Tanácsot és tisztviselőket a polgármester elmozdíthatja, a tanácsnokok szólásszabadsága csupán csak fikció stb. Majd azt a hírt terjesztették, hogy a városi erdőket mindenki szabadon használhatja, s a borvámot elengedik. Mindez kohol-

¹⁷ A „Tárogató” cím nem ismeretlen az 1840-es évek magyar sajtójában. Más lapokban inkább rovatcímként szerepel. Például a *Kossuth Hírlapjának* hírrovata: *Tárogató, a Nemzetőré pedig: Fővárosi tárogató.*

mány volt, de a szegényebb külvárosi lakosság a szabad erdőhasználatot úgy valósította meg, hogy 400-nál több élőfát vágott ki” — írja ezekről a napokról a város történetének egyik kutatója.¹⁸ Igaz ugyan, hogy a polgárság elégedetlen volt a régi vezetőséggel,¹⁹ mert az új idők változásaihoz mértén maradónak tartotta, de visszatetszést szült az is, hogy aki a leghevesebben harcolt a konzervatívok ellen, AIDINGER Pál, az új polgármester, e tisztét megtartva, jelöltette magát a június 18-i követválasztásra.²⁰

Ez az izgalmi állapot elégedetlen hangú gyűlések és röpiratharcok kíséretében már hónapok óta tartott a városban, amikor a választási csata derekán megszólalt a *Pécsi Tárogató*. Noha az ellenzéki *Pesti Divatlap* mellékletének híre jó irányúnak mondja NEUWIRTH lapját, a *Pécsi Tárogató* egyik cikkéből mégis az világlik ki, hogy a lap a konzervatívok oldalán állt, és a megbukott vezetőséggel érzett együtt.²¹

A június 11-i szám *Másoknak rettentő példájára* című cikke AIDINGER polgármestert támadta. Ugyanennek a számnak egy másik cikke hevesen ellenzi AIDINGER képviselővé választását. Helyette a cikk írója CSACSINOVICH Endrét, a főjegyzőt javasolja, kiről másutt azt írja a *Pécsi Tárogató*, hogy „kitűnő talentom, ritka igénytelenség, példás jellem”. A lap munkatársai a viták hevében nem vetették meg a személyeskedés kétes fegyverét sem, holott már az első számok emiatt keltették fel a magisztrátus haragját. Az újság egy oldal terjedelmű első száma ugyanis teljes egészében a városi tisztújítással foglalkozik, és felsorolva az új városi vezetőségi tagokat, részletesen ismerteti mindegyikük erényét, de főképpen hibáját. Magát a polgármestert a cikk nem kevesebbel, mint sikkasztással vádolja. Jellemző a cikk hangjára, amiként JELLASITS Jánosról, az új főbíróról ír. „... Főjegyző korában, midőn Pest városának a martius 15-ki nemzeti diadal megünneplése iránti lelkes felszólítása a 12 ponttal tanácsülésünkben felolvasztatott: ő az ellen óvást jelentvén ki, székét oda hagyta. Különben olly lassan szokott beszélni, hogy ember legyen ki meghallja, noha neki — mint mondják — igen jó füle van. Eddig úgy megszokott a pártok között oldalvást állni, hogy mi lelkünkre mondjuk — soha nem láttuk egészen szemben, vagy háttal, egyébiránt mint praeses talán megláttatja egész homlokát.”²²

A maró gúnnyal fűszerezett számok felbőszíthették a város új vezetőségét, mivel a sajtótörvényre való hivatkozással megtorlást rendeltek el. A városi tanács 1848. június 16-i ülésének jegyzőkönyvében a *Pécsi Tárogató*val kapcsolatban a következőket találjuk:

„A »Fünfkirchner Zeitung« Tárogató című 2^{ik} mellékletében megjelent cikkek által e Tanács megsértést találván törvényes tekintélyére nézve: A' közbíró tisztü főügyész ur oda utasított, hogy az abban feltalálható sértő kifejezések miatt a' vizsgálatot megtétetni és a' sajtótörvényi rendeletek szerint azoknak megtorlását sürgetni siessen.”²³

¹⁸ UNGÁR László: *Pécs 1848–49-ben*. Pécs, 1934. 13–14. l.

¹⁹ Az új tisztikar összetétele valójában nem nagyon különbözött a lelépőtől, minthogy csak két vezető távozott, a főbíró és a polgármester. Új ember volt azonban a kapitány és a tanácsnokok egy része. *Uo.* 13. l.

²⁰ A választás ajánlás és ellenőrök nélkül folyt le, ezért AIDINGER mandátumát az országgyűlés július 13-án megsemmisítette. Újabb röpiratvita után ismét AIDINGER került ki győztesen a választási harcból. *Uo.* 15. l.

²¹ Pécssett két párt volt ekkor: a liberálisoké vagy a kalapjuk mellé tűzött bogyról „vörösbogyósoké”, és a konzervatívoké vagy „fchérpántlikásoké”. Vö.: A „*Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület*” *Értesítője*, 1912. Pécs, 1912. 32. l.

²² JELLASITS 1949 februárjában be is került az osztrák megszállás első királyi biztosa, ifj. MAJLÁTH György által kinevezett új tisztikarba, az ún. beltanácsba. L. UNGÁR: *i. m.* 26. l.

²³ 2773/1848 Tü. jzkv. (Pécsi Állami Levéltár). L. még KARDOS: *i. m.* 22. l. Megjegyezzük azonban, hogy KARDOS idézetéből kimaradt a jegyzőkönyvben jól olvasható „2^{ik}” szócska.

A *Pécsi Tárogató* második, eddig sajnálatosan ismeretlen száma nyilván az elsőben foglalt vádaknál is súlyosabbakkal illette a város vezetőségét.²⁴

Az ügy kimenetelére nézve nem állnak rendelkezésünkre megbízható adatok, minthogy a későbbi városi tanácsülések jegyzőkönyveiben a magyar melléklap feltételezett betiltásának vagy akár a tisztí főügyész esetleges, ezzel kapcsolatos jelentésének nincsen nyoma.²⁵ Az meg egyáltalán kétséges, hogy Pécsen megalakult volna a sajtóvétségekkel foglalkozó esküdtszék, noha a belügyminiszter 1848. május 7-én már közölte a végrehajtási utasítást a törvényhatóságokkal.²⁶ Talán a főleg a déli végeken meggyorsuló hadi események következtében elmaradt a *Pécsi Tárogató* cikkíróinak felelősségrevonása. A városi tanácsot, a jegyzőkönyvek bizonyossága szerint, ez idő tájt főleg a katonai előkészületek foglalkoztatták. A *Fünfkirchner Zeitung*ról azonban bizonyosan tudjuk, hogy 1848 szeptemberének végéig megjelent. Feltehetőleg vele együtt a magyar melléklap szintén.

NEUWIRTH október 1-től fíoli nagyságban, hetente háromszor akarta megjeleníteni újságját a más lapokban közzétett hirdetés szerint,²⁷ de erre sor már nem kerülhetett, mivel a szerkesztő JELLACHICH csapatai elől Pécsről Pestre menekült. A horvát csapatok kivonulása után a pécsi szerkesztő új lap megindítását tervezte *Die Südungarische Grenzboten* címmel. Ezzel kapcsolatos hirdetése az *Ungarban* jelent meg december 10-én. A hirdetés magyar melléklapot nem említ, viszont a lap ívrét formában való heti négyszeri megjelenését és benne gazdag anyagot ígér NEUWIRTH.²⁸ E lap kiadása azonban szintén elmaradt.²⁹

A *Pécsi Tárogató* elnémulása után 12 éven keresztül még melléklap formájában sem jelent meg Pécsen magyar nyelvű időszakai sajtótermék. Csak 1860-ban látott azután napvilágot a *Pécsi Lapok* című hírlap, BÁNFFAY Simon megyei főügyész szerkesztésében.³⁰ BÁNFFAY részben felelevenítette a 48-as magyar melléklap emlékeit, amikor az új pécsi újság hírvonatának a *Pécsi tárogató* címet adta, bár lapja indulásakor nem utalt NEUWIRTH *Pécsi Tárogatójára*.

HERNÁDY FERENC

²⁴ AIDINGER Pál a személyét ért támadások ellenére a város polgármestere maradt képviselőse mellett, egészen az osztrák csapatok bevonulásáig, 1849. január végéig. L. UNGÁR: *i. m.* 25. l.

²⁵ Talán ezzel az ügygel függ össze az a polgármesteri utasítás is, amely a városi hatóságok ellen izgatókkal és engedetlenségre uszítókkal szemben vizsgálatot rendel el. E vizsgálat eredményének ugyancsak nincsen nyoma a későbbi jegyzőkönyvekben. L. 2774/1848 Tü. jzkv. (Pécsi Állami Levéltár.)

²⁶ DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. 1. köt. Bp. 1954. 90. lap.

²⁷ KARDOS: *i. m.* 23. l.

²⁸ KARDOS *i. m.* 24. l.

²⁹ NEUWIRTH pesti tartózkodása idején az ottani német hírlapoknak dolgozott. Utóbb, az osztrák önkényuralom alatt, súlyosan megbűnhődött publicisztikai munkásságáért. WINDSCHGRÄTZ 1849 elején elfogatta és hadbíróság elé állította. NEUWIRTH ezután tíz évig az olmtzi kazamatákban raboskodott, fogsága alatt megöregült. Verőcén halt meg testvérbátyjánál, a 90-es években. L. SZINNYEI: *Magyar írók*. 9. köt. 1027. h.

³⁰ VÁRADY *i. m.* 413. l.

FIGYELŐ

Ferenczi Zoltán emléke. Száz évvel ezelőtt született FERENCZI Zoltán, a hazai könyvtártudomány és irodalomtörténet nagy egyénisége. PETŐFI, DEÁK, EÖTVÖS és CSOKONAI életírója 36 éven át hazánk legjelesebb könyvtárait, a kolozsvári és a budapesti egyetemi könyvtárat, majd az Akadémia könyvtárát vezette. Mindennapos szorgos tevékenységének velejárója volt az elmélyült kutatómunka, melynek eredményeképp születtek meg értékes tanulmányai a könyvtártudomány és a magyar irodalomtörténet köréből.

Az irodalomtörténész FERENCZI Zoltán izig-vérig könyvtáros volt. Nem írhatott volna úgy a könyvtáros hivatásáról az, aki ennek terhét nem vállalta. FERENCZI önmagának jelöli ki az utat *A könyvtártan alapvonalai* c. műve előszavában: „... a könyvtár kezelése és rendezése külön hivatást kíván s csak azok lépjenek e pályára, a kik életök feladatául választották. A tudományos előképzettségen, a bibliográfiai és könyvtártani előismereteken kívül különösen öt tulajdon szükséges e pályán: a könyveknek, a pontosságnak, a legaprólékosabb rendnek, a munkának szeretete s végül előzékenység a könyvtár látogatói iránt. Az első négy a könyvtár rendben tartására, az utolsó a könyvtár és tudomány iránti állandó érdeklődés és kedvgerjesztés végett szükséges. Ezért, még ha minden más tulajdon megvolna is bennök, a barátságtalan, komor emberek ne válasszák maguknak e hivatást. De másrésről tudni kell az e pályára lépőknek, hogy a könyvtárnoki hivatás nem jár zajos sikerekkel, fényes hatással és ezért nagy mértékű önmegtagadást s azt a hitet kívánja, hogy a jólvezetett könyvtáraknál semmi sincs, a mi a hazai közműveltség és tudományosság előmozdítására a tanintézeteken kívül többet bírna tenni.”¹

Így látta FERENCZI egybehangolva a tudós és a könyvtáros hivatását. Alighogy a kolozsvári egyetemi könyvtárban átveszi SZABÓ Károly örökét, a budapesti egyetemi könyvtárba nevezik ki. Azonnal hozzálát a könyvtár anyagi, szervezeti és ügyviteli kérdéseinek tisztázásához. Egyben folytatója a SZILÁGYI Sándor idejében megkezdett nyomtatott katalógus kiadásának, sőt még új katalógusok publikálását is napirendre tűzi. Igazgatása alatt sorra jelennek meg az egyes könyvtári részlegek katalógusai: a folyóirat- és hírlapkatalógus, az olvasóterem könyvvállományának katalógusa és a segédkönyvtár katalógusa. Mindebben FERENCZI korszerű könyvtári elképzelései valósultak meg.

Egymás után látnak napvilágot művei, irodalomtörténeti és könyvtártudományi tanulmányok egyaránt. Nincs helyünk arra, hogy irodalomtörténeti munkásságával itt foglalkozunk. Már pályája kezdetén, 1896-ban jelenik meg monográfiája a kolozsvári könyvnyomtatás történetéről, majd ezt követi 1903-ban *A könyvtártan alapvonalai* c. műve. Míg az első a magyar könyvtörténeti irodalom egyik legsikerültebb monográfiája,

¹ FERENCZI Zoltán: *A könyvtártan alapvonalai*. Bp. 1903. IX. 1.

a másik KUDORA *Könyvtártana* után az első magyar nyelvű, színvonalas, kora igényeit számba vevő könyvtártani mű.

A tudós FERENCZINEK nagy és széleskörű elfoglaltsága mellett még mindig marad ideje arra, hogy bekapcsolódjék a magyar kultúrpolitika egy kritikus szakaszában a magyar könyvtárügy irányításába. A századforduló könyvtári mozgalmában, amikor a porosz és az angol—amerikai minták útvesztőjében mozog a népkönyvtári mozgalom, feltétlenül a haladóbbat, az angol—amerikai utat választja. Olyan világosan kevesen látták a célt, és olyan módszeresen kevesen szervezték meg a feladatokat, mint FERENCZI Zoltán.

Korszerű eszméi még ma is élnek. Minden magyar faluba el akarja juttatni a könyvet. A módszert a következőképpen látja: „... kisebb helyeken is csak olvasóteremmel lehet az embereket egymáshoz közeledésre szoktatni; csak ez teheti a könyvtárt az érdeklődés, a tanítás, a szabad előadások középpontjába. Ezért, ki kellene mondani, hogy falukon és más, kisebb helyeken minden iskola ellátandó iskolai könyvtárral a tanulók számára, továbbá minden iskola mellé építendő egy elég tágas olvasóterem, melyben elhelyezést nyer a népkönyvtár és ugyanott hasznos előadások tartassanak, melyek alkalmával a népkönyvtár ismeretterjesztő anyaga bemutattnak, mi által az iskola állandó művelődési központ maradna minden egyesre és minden korra nézve.”² Felhívja a kormány figyelmét arra, hogy iskolai könyvtár, népkönyvtár és olvasóterem nélkül iskolák alapítására engedélyt ne adjon. A gyárakba, tanyákra és a „katonai ezredekhez” is el akarja juttatni a könyvet, legalábbis vándorkönyvtárak útján.

A könyvtár funkciójáról vallott nézete is merőben különbözik több kortársának véleményétől és az általános korabeli felfogástól. „A közkönyvtár csak egy célt fog szem előtt tartani: lehetőleg mindenkit kielégíteni, aki hozzá fordul. Ekképen a régi, nehézkes könyvtár igyekezni fog anélkül, hogy tudományos irányát egészen fölhagyná, népszerűbb lenni anyagában és kezelésében, mint aminő az angol és amerikai Public Library. Egy tudományos és egy, az általános képzést szem előtt tartó könyvtár közt nem is annyira az anyagban, mint a célban van az eltérés.”³ A Public Library-k — az akkori leghaladóbb könyvtártípus — voltak mintái és ezeket akarta meghonosítani hazánkban is, mondván: „... követni kell nem mint holmi népkönyvhai ehhez hasonló jótékony intézményt, hanem mint nemzeti berendezkedést.”⁴ FERENCZI Zoltán látta a szükségleteket; széleskörű szakismeretei megmutatták számára a jövő útját. A könyvtárak rohamos fejlődését látva hívja fel a miniszter figyelmét az egyetem bölcsészeti karán könyvtártani előadások tartására, hogy ezzel is biztosítva legyen a könyvtárosok szakszerű képzése.

FERENCZI Zoltán életműve sok tanulságot nyújt számunkra. Nagyhatású tevékenységéhez méltatlanul halála után harminc évig hallgattunk róla. Hatalmas tudása, ügybuzgósága egyaránt megérdemli, hogy kijelöljük számára is az őt megillető helyet.

LÉCES KÁROLY

A varsói Nemzetközi Bibliográfiai Konferencia (1957. szeptember 19—22). 1955 szeptemberében a brüsszeli Könyvtáros Világkonferencián felvetődött a szomszédos népi demokratikus országok között a bibliográfiai együttműködés szükségességének

² FERENCZI Zoltán: *Népkönyvtárak, vándorkönyvtárak, csek szervezése és az eseli könyvtárak kérdése*. Bp. 1907. 241—242. l.

³ FERENCZI: *I. m.* 257. l.

⁴ FERENCZI: *A könyvtárak mint a nemzeti művelődés eszközei*. (Kluny. Múzeumi és Könyvtári Értesítő III. évf.) Bp. 1909. 25. l.

gondolata. Ezt a javaslatot a lengyel könyvtárosok valósították meg, amennyiben a kitűzött terminusok ismételt elhalasztása után 1957 szeptemberére Varsóba összehívták a Nemzetközi Bibliográfiai Konferenciát, amelynek fő témájául a retrospektív nemzeti bibliográfia problémáit jelölték meg.

Magyar részről a konferencia rendezőségéhez két referátumot nyújtottunk be.

1. A szomszéd népek együttműködésének problémái a retrospektív bibliográfiák szerkesztése terén.

2. A kurrens és szakbibliográfiák néhány időszerű kérdése.

A fenti referátumok végső fogalmazványa az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztályán készült el más könyvtárak (Akadémiai Könyvtár, Egyetemi Könyvtár) szakembereinek bevonásával; az anyagot a Könyvtártudományi Főbizottság előzetesen megvitatta. A nyár folyamán megkaptuk a résztvevő országok referátumait is, melyeket egyenként feldolgoztunk, és ennek alapján a szóbeli észrevételek megtételére felkészültünk.

A Művelődésügyi Minisztérium által kiküldött delegáció tagjai voltak: V. dr. WALDAFFEL Eszter, az Országos Széchényi Könyvtár h. főigazgatója, a delegáció vezetője, dr. BÉLLEY Pál, az OSZK Bibliográfiai Osztályának vezetője és dr. GOMBÓCZ István, az OSZK Nemzetközi Osztályának mb. vezetője.

A meghívott országok közül Bulgária két, Csehszlovákia öt, Jugoszlávia három, Lengyelország nyolc, a Német Demokratikus Köztársaság három, Románia két és a Szovjetunió két képviselővel vett részt a megbeszélésen.

A küldöttségek vezetői a következők voltak:

Bulgária: BOROV Todor, a szófiai Elin Pelin Bibliográfiai Intézet igazgatója, Csehszlovákia: ČERNÝ Vladimír, a prágai Iskolaügyi és Kulturális Minisztérium képviselője, Jugoszlávia: MIŠIĆ Smilja, a belgrádi Akadémiai Könyvtár igazgatója, Lengyelország: HLEB-KOSZAŃSKA Helena, a varsói Nemzeti Könyvtár Bibliográfiai Intézetének igazgatója, Magyarország: V. dr. WALDAFFEL Eszter, az Országos Széchényi Könyvtár h. főigazgatója, Német Demokratikus Köztársaság: KUNZE Horst dr., a berlini Deutsche Staatsbibliothek igazgatója, Románia: POPESCU-BRADICENI Angela, a Bukaresti Központi Állami Könyvtár igazgatója, Szovjetunió: BOGACSEV M. A., a moszkvai Lenin Könyvtár igazgatója. A Francia Könyvtári Igazgatóság képviselője: SALVAN Paule, a Könyvtári Igazgatóság tudományos munkatársa.

A delegációk vezetői előkészítő értekezletükön a programot a következő négy pontban határozták meg:

1. A nemzeti bibliográfia fogalma.
2. Az anyaggyűjtés megszervezése.
3. A nemzetközi együttműködés módozatai.
4. A kulturális egyezményekkel kapcsolatos kérdések.

A konferenciát a lengyel kulturális ügyek minisztere nyitotta meg, majd MIŠIĆ asszony, Jugoszlávia egyik képviselője a FIAB üdvözlőit tolmácsolta, felolvassa P. BOURGEOIS elnök levelét.

A konferencia menete a megállapított programpontok alapján zajlott le. A legnagyobb jelentőségű vita a nemzeti bibliográfia fogalma körül alakult ki. Ebben a vonatkozásban a lengyel, jugoszláv és magyar küldöttség felszólalásai alkották a vita magvát. Igen érdekes volt — bár több ponton vitatható — Smilja MIŠIĆ asszony felszólalása, aki elvetette a retrospektív nemzeti bibliográfiák anyagánál eddig alapelveként szereplő területi és nyelvi kritériumokat, s a nemzeti bibliográfia legfőbb ismervét a nemzeti kultúra kialakításának központi gondolatában jelölte meg. Szerinte csak azok a művek tartoznak egy-egy nemzeti retrospektív bibliográfiába, amelyek az illető nép

„nemzeti kultúráját vitték előbbre”. Ez az álláspont a nemzeti bibliográfia gyűjtőkörének meghatározásába egy új, értékelő, válogatási szempontot kíván bevezetni.

A nemzeti bibliográfia fogalmának ez az új meghatározási kísérlete s általában a nemzeti bibliográfia tartalma — a konferencián túl is — számos magánbeszélgetés és vita tárgya volt. Ez készítette a magyar delegációt arra, hogy ezzel kapcsolatban álláspontját a konferencia utolsó napján ismét összegezze. BÉLLEY Pál hozzászólásában elismerve azt, hogy Mišić asszony javaslata gondolatébresztő, fenntartotta eredeti elgondolásunkat. Hangsúlyozta, hogy minden válogatási elv bevezetése egyéni szemlélet veszélyét rejtí magában, azért a történelmi területi elv alapján az 1918-ig Magyarországon megjelent könyvek alkotják a magyar nemzeti retrospektív bibliográfia anyagát. Ez az álláspontunk hasonló a lengyel koncepcióhoz, és bizonyos vonatkozásokban találkozott a román és csehszlovák elképzelésekkel is.

A konferencia utolsó napján WALDAFFEL Eszter mint soron levő elnök bezárta a vitát. Ezt követően a javaslatokat kidolgozó bizottság — melyben magyar részről GOMBOCZ István vett részt — megszerkesztette a konferencia eredményeit összefoglaló dokumentumot, mely nem határozat, csupán ajánlás formájában összegezte a referátumokban felvetett és a vita során elfogadott legfontosabb javaslatokat. A kongresszus által elfogadott két nyelven: franciául és oroszul készült ajánlások magyar fordításban a következők:

„A Bolgár Népköztársaság, a Csehszlovák Köztársaság, a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság, a Lengyel Népköztársaság, a Magyar Népköztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság, a Román Népköztársaság és a Szovjetunió küldöttségei részt vettek az 1957. szeptember 19—21 között Varsóban megrendezett Nemzetközi Bibliográfiai Konferencián, és megállapították a nemzetközi együttműködés szükségességét azon országok között, melyeknek a nemzeti bibliográfia terén közös problémáik vannak. A konferencia részletes javaslatok helyett csupán általános ajánlásokat dolgozott ki, melyeket a bibliográfiai intézmények által kötendő kétoldalú megállapodások létrehozatala során lehet majd felhasználni. Kívánatos, hogy ezeket az ajánlásokat a kulturális egyezmények megkötésekor vegyék figyelembe.

1. A Nemzetközi Bibliográfiai Konferencia megállapítja a nemzeti bibliográfia fogalmáról alkotott felfogások különbözőségét és úgy véli, hogy ilyenformán az egységes meghatározás kialakítására nincs mód. A nemzeti bibliográfia fogalma tehát új, elméleti tanulmányokat tesz szükségessé.

2. Kívánatos a régi könyvek (1800-ig) központi katalógusainak összeállítása. Ez segítséget nyújt a nemzeti retrospektív bibliográfia anyagának összegyűjtéséhez és lehetővé teszi a többi ország szükségleteinek figyelembevételét.

3. Kívánatos, hogy tanulmányozzák annak lehetőségét, hogy az egyes országokban elkészíthetők-e a folyóiratcikkek retrospektív bibliográfiai.

4. A nemzeti bibliográfia ügyében folytatandó nemzetközi együttműködés egymás kölcsönös tájékoztatásával valósítható meg:

a) azokról a gyűjteményekről, melyek egy másik országot is érdekelhetnek,

b) azokról a folyamatban levő vagy tervbe vett bibliográfiai munkálatokról, amelyek egy másik országot is érdekelhetnek;

c) a könyvek, kéziratok és periodikus kiadványok alapján készített mikrofilmek és fénymásolatok jegyzékeiről.

5. Az érdekelt államok meg fognak állapodni abban, hogy egymásnak kölcsönösen megküldik alapvető bibliográfiai forrásműveiket és a bibliográfia módszertanáról kiadott kézikönyveiket. Kívánatos, hogy ezekről ismertetések jelenjenek meg a többi országban. Ennek érdekében a fontosabb kiadványokat el kell látni valamelyik világnyelven készült kivonattal.

6. Kívánatos, hogy az egyes országok cseréljék ki a bibliográfiák kiadásával foglalkozó intézményeik jegyzékeit.

7. A bibliográfiai kiadványokról nyújtandó rendszeres tájékoztatás érdekében kívánatos, hogy minden ország adja ki bibliográfiáinak bibliográfiáját.

8. Az anyaggyűjtés érdekében kívánatos

a) a bibliográfusok cseréjének megszervezése, kétoldali megállapodások alapján, az anyag feltárása, illetőleg mikrofilmettetése érdekében ;

b) a bibliográfiai szolgálatok cseréjének megszervezése kölcsönösségi alapon, azoknak a szakembereknek a kijelölésével, akik megbízatást kapnak a bibliográfiai és dokumentációs anyagoknak fotokópiák és mikrofilmek formájában való összegyűjtésére.

9. A kurrens nemzeti bibliográfia terén kívánatos — a kétoldali megállapodásoknak megfelelően — a többi országot is érintő könyvek és folyóiratcikkek bibliográfiai címfelvételeinek rendszeres cseréje.

10. Kívánatos, hogy megvalósuljon azoknak a kiadványoknak a rendszeres cseréje, melyek más országok bibliográfiai munkáját érinthetik.

11. A nemzetközi együttműködés eredményességéhez szükséges annak a központi szervnek országonként történő kijelölése, amely meg lesz bízva a kulturális egyezmények alapján kötött kétoldali megállapodások feladatainak végrehajtásával.

12. Az együttműködés céljait és formáit az érdekelt államok egymással kétoldali egyezmények útján rendezik.

13. Kívánatos, hogy a kétoldali kulturális egyezmények tárgyalásaiba vonják be a bibliográfiai intézetek és a könyvtárak képviselőit is.

14. Kívánatos, hogy országaink egymás utáni sorrendben periodikusan konferenciákat tartsanak, melyeknek célja a nemzetközi bibliográfiai együttműködés problémáinak megoldása.

15. Kívánatos, hogy a *Szovjetszkaja Bibliografija* c. folyóiratban cikkek jelenjenek meg azokról a problémákról, melyekkel a Nemzetközi Bibliográfiai Konferencia foglalkozott. Ezeket a cikkeket a többi ország bibliográfiai folyóiratai is felhasználhatják.

16. Kívánatos a könyvek nemzetközi cseréjének és könyvtárközi kölcsönzésének kiterjesztése, az ezekre vonatkozó részletek azonban egy külön konferencia tárgyát képezik."

A lengyel könyvtárakról.

A Nemzetközi Bibliográfiai Konferencián résztvevő magyar küldöttség tagjainak módjukban volt tanulmányozni a varsói, gdański és krakkói könyvtárakat is.

Ennek során megismerkedhettek a varsói lengyel *Nemzeti Könyvtár* szervezetével és munkájával. Itt különösen tanulságos volt a könyvtár szervezetébe épített *Bibliográfiai Intézet* tevékenysége. Az intézetnek öt osztálya van, összesen 78 munkatárssal, országos viszonylatban módszertani és koordináló központja a lengyel bibliográfiai munkálatoknak. A húszezer kötetes szakkönyvtárral felszerelt Intézetben folyik a kurrens és retrospektív bibliográfiák szerkesztési munkája, továbbá a különböző szak- és ajánló bibliográfiák készítése. Emellett külön részleg foglalkozik a bibliográfiaszerkesztés elméletével.

A könyvtár *Mikrofilm Osztályának* korszerű technikai berendezése, nagyüzemi munkamódszere jelentős tanulságokkal szolgált. Megemlítjük, hogy a lengyel könyvtárak évi mikrofilm-terméséről kurrens, nyomtatott katalógus jelenik meg a Bibliográfiai Intézet szerkesztésében. A *Nemzeti Csereközpont* önálló szervezeti részlegként működik a könyvtár tágabb keretein belül. Kitűnő nyilvántartásaikkal áttekintik az egész lengyel-országi kiadványszeret.

A *varsói Egyetemi Könyvtárban* tett látogatásunk során figyeltünk fel arra a sajátos tényre — amelyet további tapasztalataink igazoltak —, hogy az általunk ismert lengyel könyvtárakban sehol sem találkoztunk tizedes rendszerű szakkatalógussal. A különböző egyéni szakrendszereknek nincs közös elvi alapjuk, ami, megítélésünk szerint, hiányosság.

A *Lengyel Tudományos Akadémia Irodalmi Intézetében* folyik az ESTREICHER-féle retrospektív nemzeti bibliográfia kiegészítése, a lengyel folyóiratok retrospektív cikkbibliográfiájának és a lengyel biobibliográfiai lexikon szerkesztésének munkája. Ugyancsak itt dolgoznak a lengyel nyomdászattörténeti adattár összeállításán is.

A *lengyel Akadémia gdanski könyvtárának* elsősorban régi anyaga igen jelentős. Gazdag kéziratos gyűjteményének több darabja magyar szempontból is érdekes. A különös gonddal szerkesztett és nyomtatásban is megjelent ősnymotatványkatalógusukban számos magyar vonatkozás lelhető fel.

A *krakkói Jagelló Egyetem Könyvtárának* nagyszerű új épülete közvetlenül a második világháború előtt készült el. Egymillió kötetes állományát, tízezer kéziratát, háromezer ősnymotatványát, harmincezer grafikáját nyolc szintes, korszerű raktárban őrzik. A kétszáz személyes olvasótermet és a raktárakat több személy- és anyaglift köti össze. Ez az intézmény Lengyelország legkorszerűbb, legmodernebb könyvtára, a vele való megismerkedés a magyar küldöttség tagjainak egyik legnagyobb szakmai élménye volt. Él bennünk a remény, hogy a magyar nemzeti könyvtár is hamarosan ilyen korszerű és szép épülethez jut.

BÉLLEY PÁL — GOMBOCZ ISTVÁN — V. WALDAPFEL ESZTER

A magyar könyvtári statisztika. 1. A magyar könyvtárügy fejlődésében viszonylag korán — az európai viszonyokhoz mérten csak kis késedelemmel — jelentkezett az országos könyvtárstatisztika elkészítésének igénye. KELETI Károly, KONEK Gyula, SZILY Kálmán már 1868-ban útjára bocsátják az országos könyvtárstatisztika előfutárának tekinthető iskolai és oktatási intézmények könyvtárainak egységes statisztikai felmérésére hivatott kérdőívet.¹ 6 évvel később, 1874-ben KELETI Károly, a Statisztikai Hivatal elnöke javaslatot tesz az országos könyvtárstatisztika elkészítésére. Mindezek a kezdeményezések körülbelül egy időben zajlanak le az 1865. évi olasz, az 1868. évi svájci, az 1870. évi osztrák és az 1876. évi amerikai, csaknem teljes körű könyvtárstatisztikai felvételekkel.

A magyar könyvtárstatisztika úttörői között kell megemlékeznünk KÖRÖSY Józsefről és THIRING Gusztávról is. Kezdeményezésükre és szerkesztésükben jelent meg Budapest (illetve Pest) könyvtárainak statisztikai elemzése.² KÖRÖSY 1871-ben még csak a pesti nyilvános könyvtárakban használt művek tárgykörök szerinti megoszlását és a legkeresettebb, legkedveltebb szerzők adatait közli, THIRING és a Fővárosi Statisztikai Hivatal későbbi igazgatói 1875–1944. évek közötti időszakban már évenként bemutatják a fővárosi köz-, hivatali, intézeti stb. könyvtárak állományának szaporodását, megoszlását, a könyvtár forgalmát, az olvasók foglalkozási, az olvasott művek tárgykörök szerinti megoszlását.³

Bár ez a könyvtárstatisztika csak egy városra terjedt ki, részletes elemzése, hosszu, csaknem 70 évre terjedő megszakítatlan adatsorai miatt nagy jelentőségű.

A kiegyezést követő közjogi harcok és a gyors mértékű gazdasági fejlődés elsősorban az országos igazgatási és gazdaságstatisztikai adatok begyűjtését tette szükségessé.

¹ *Hivatalos Statisztikai Közlemények.* II. évf. I. füzet. Pest, 1869. 24., 100. l.

² *Sz. K. Pest városa Stat. Hiv. Közleményei.* Pest, 1871.

³ *Budapest Főváros Statisztikai Évkönyve.* 1894–1944.

Emiatt a viszonylag korai kezdeményezés ellenére csak 1885-ben valósulhatott meg az első országos méretű könyvtárstatisztikai adatfelvétel.

Az 1885. évi minden 500, illetve 1000 kötetnél nagyobb köz- és magánkönyvtár statisztikai adatfelvétele nemcsak első, hanem igen fontos állomása is az országos viszonylatú magyar könyvtárstatisztikának. A 18 kérdőpontból és közel 50 alkérdésből álló kérdőív és annak sokoldalú feldolgozása értékes fejezetét képezi a magyar könyvtárügy és közművelődés történetének.⁴ Az első országos könyvtárstatisztika közművelődési jelentőségét egyébként tervezői is felismerték, és nem kis mértékben forgatták fegyverként szellemi felélmelkedésünk elismeréséért folyó csatározásokban: „...könyvtárak tekintetében mi sem állunk nagyon hátra Európa míveltebb nemzetei között...”, „e tekintetben előbb állunk, mint egynémely nagy kultúrnemzet...” — írja büszkén KELETI Károly.⁵

Ez az országos adatgyűjtés azonban nemcsak arra adott alkalmat, hogy önmagunk és a világ előtt bebizonyítsuk kultúrnemzet mivoltunkat. A nagy fáradsággal, lelkes társadalmi megmozdulással összegyűjtött és csoportosított adatok, valamint monografikus leírások a statisztikus kritikus szemüvegén át vizsgálva bíráló, sőt gyakran elmarasztaló véleményre sűrűsödtek. A táblázatokhoz fűzött megállapítások bátorságra, európai szintű könyvtárosi ismeretekre és mély művelődéspolitikai gondolkodásra vallanak. Idézzünk közülük néhányat: „a kaszinói — s kölcsönkönyvtárak... egészen tervszerűtlenül, legtöbb esetben a közművelődés, jóizlés, sőt az erkölcs kárára gyarapítottak”, „Magyarországon még a nagyobb városokban is, a valódi kézműves előtt tényleg bezártak a könyvtárak ajtóit, de ha megnyílnának is, alig-alig akadna ott valami, a mit használhatnának, olyan segédeszköz, amely a sokat emlegetett fejlődés előbbrevitelét valóban eszközölhetné.” KELETI Károly merészen összehasonlítja a „félíg vadon” Texas állam és Magyarország könyvekre, könyvtárakra költött összegeit s megállapítja, hogy nálunk az „ily fontos kulturális eszközre kiadott összeg aránylag csekély, nagyon csekély”. Külföldi példák alapján könyörtelenül rámutat arra, hogy kincsekben gazdag könyvtáraink „nagyreszt használhatatlan könyvtárházak” és használatlan könyvgyűjtemények. A könyvtárosok képezésének, a tervszerű, központi irányítású szervezésének, az üzemi szakkönyvtáraknak szükségességét is felveti. A hiányosságok okait kutatva megrója a könyvtárosokat, megállapítva, hogy az egyetlen szakmai folyóirat, a *Magyar Könyvszemle* hosszú időn keresztül elsősorban irodalomtörténeti és könyvészeti ritkaságok ismertetésével foglalkozott, de a könyvtárosképzés, a könyvtárszervezés elméleti és gyakorlati kérdéseit, a könyvtártudomány kérdéseit úgyszólván teljes mértékben elhanyagolta.

A sok mulasztás, hiba ellenére őszinte, optimista hit csendül ki bírálatából. „Csak idő kérdése lehet az, hogy a könyvtárak jelen nevelő s lélekemelő hatása egykor nálunk is teljes ragyogásában mutakozzzék s e könyvtárak a múlt megérett bölcsességének megőrzésén kívül az eleven, forrongó életnek is teljes mértékben táplálékot adjanak.”

Az 1885. évi könyvtárstatisztikai felvétel szakstatisztikai szempontból is figyelemre méltó alkotás. A korabeli összeírásokhoz képest lényegesen több adatot gyűjtött össze;⁶ az adatfelvétel gondos előkészítése, a beérkezett adatok mérlegelése és sokoldalú csoportosítása szakavatott statisztikus szerkesztésére vall.

⁴ *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben.* Szerk. GYÖRGY ALADÁR. Hivatalos Statisztikai Közlemények. Bp. 1886.

⁵ *I. m.* 3—12. l.

⁶ Lásd például az 1870. évi osztrák könyvtárstatisztikai adatfelvétel kérdőívét. *Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik.* XX. évf. 1873. II. fü. 5. l.

Meg kell említenünk azonban, hogy az osztrák felvétellel szemben hiányzik az egyes könyvtárstatisztikai fogalmak meghatározása. Az osztrákok az említett felvétel alkalmával körülírták a könyvtárhasználat, a füzet, az aprónyomtatvány stb. fogalmak ismertetőjegyeit. A felvételnek ez a hiányossága az adatok összehasonlításában óvatosságra int.

Viszont KELETI Károly az osztrák, német és olasz könyvtári statisztikával szemben úgyszólván teljes mértékben kielégíti a statisztikusok nemzetközi fórumán — az 1873. évi nemzetközi statisztikai kongresszuson Firenzében — meghatározott könyvtári adatfelvétel kérdéskörét.⁷ Kivételt csak az olvasók, kölcsönzők foglalkozási adatai képeznek. Nem véletlen azonban, hogy KELETI Károly nem bocsátkozott oly részletes taglalásba, mint KÖRÖSY a nagy budapesti könyvtárak adataival kapcsolatban. Ugyanis a vidéki könyvtárak nyilvántartásai megbízhatatlannak voltak, és a pontos nyilvántartások felfektetése még hosszú évtizedek múlva is problematikus.

2. A Központi Statisztikai Hivatal 1899-től 1903-ig évenként begyűjtötte és a *Magyar Statisztikai Évkönyvben* közzétette a legjelentékenyebb, mintegy 40—50 könyvtár adatát. 1904-ben munkatervében felhatalmazást nyert egyszer és mindenkorra a könyvtári adatgyűjtés végrehajtására olyan formában, hogy azt belátása szerint az összes, tehát kisebb közkönyvtárakra is kiterjeszthette. 1904-ben ezen felhatalmazás alapján a közigazgatási hatóságoktól beszerzett jegyzékek felülvizsgálásával az összes közkönyvtárakra vonatkozóan statisztikai adatgyűjtést hajtott végre. Mivel a begyűjtött adatok pontatlanok voltak, csak a nagyobb, 5000-nél több kötetet számláló könyvtárak adatait közölte. 1904 és 1906 között csak az 5000 kötetnél nagyobb közkönyvtárakról hajtottak végre adatgyűjtést. 1907-től kezdve évenként csak a 10 000-nél több kötettel rendelkező közkönyvtárak adatai jelentek meg a *Statisztikai Évkönyvben*. A népiskolák, tanítóképző intézetek tanári és ifjúsági könyvtárai a közoktatásügyi miniszter adatgyűjtése révén voltak részletes adatszolgáltatásra kötelezve.

Az első világháború idején szünetelt a könyvtári adatgyűjtés és csak az 1925., 1930. és 1935. évekre vonatkozóan rendelkezünk könyvtári statisztikai adatokkal a 10 000-nél nagyobb állományú könyvtárakra vonatkozóan, — kivételt képez a már említett fővárosi könyvtárakra vonatkozó adatgyűjtés.

Az adatgyűjtés körének szűkülése nem járt együtt a bekért adatok számának gyarapodásával. KELETI Károly és az 1899 óta folytatott adatgyűjtések kérdőíveinek összehasonlítása élénken tanúskodik erről.

A szűkebb körű és kisebb méretű adatgyűjtés lehetőséget nyújtott volna a könyvtárstatisztikai fogalmak egységesítésére, a könyvtári nyilvántartások pontosságának fokozására. Az alább közölt — statisztikai évkönyvekből idézett — táblázat azonban ennek ellenkezőjéről tanúskodik. Például a könyvtárak állományát időszakonként más mértékegységgel mérték: könyv, kötet, darab szerepel felváltva a mérőszámok között. A táblázat adatai könyvtáraink nem egységes és ezért össze nem hasonlítható nyilvántartásairól tanúskodnak. A könyvhasználat és olvasóforgalom adatai még nagyobb hullámzást mutatnak, valószínűleg ismét a különféle mérési módok miatt.

A hivatalos statisztikai szolgálat tisztában volt a könyvtárakkal kapcsolatos adatok összehasonlításának nehézségeivel. Erre utal a könyvtárak fejlődésének adatait méltató *Statisztikai Szemlében* megjelent cikk is. „Bár a statisztikai számbavétel ezen

⁷ *Solutions arrêtées dans la session du Congrès international de statistique réuni à Florence en 1867.* 18. l.

*Legnagyobb budapesti könyvtárak állományának fejlődése
(ezrekben)*

Könyvtár neve	1895 ^a	1905	1910 ^{a1}	1925 ^{a1}	1930	1935 ^{a1}
Széchenyi	264,4	1.319,0 ^a	2.095,0 ^{a2}	2.387,5	627,8	796,5
Egyetemi	275,0	294,9	321,1	1.000,0	644,2	680,6
Akadémiai	179,2	154,4	175,3	254,3	415,8	454,9
Parlament	29,2	61,4 ¹⁰	68,3	97,1	115,7	144,5
Műegyetemi	40,3	72,5	85,9	115,1	131,6	144,0
Szabó Ervin	—	55,3	77,2	237,2	367,1	458,1

a téren nagy nehézségekkel küzdő módszere az idők folyamán változhatott is, e számok . . . stb.”¹⁵ Egy vidéki könyvtáros sokkal nyíltabban bevallja, hogy a statisztika tekintetében „minden könyvtár a maga — helyi körülményekhez képest — jól bevált rendszerét használja.”¹⁶

Könyvtáraink évkönyveiből és jelentéseiből kitűnik, hogy egyre bővebb és differenciáltabb nyilvántartásokat vezetnek, azonban ezen nyilvántartások egységesítésének, a könyvtári statisztika elvi és gyakorlati módszereinek, a könyvtárak országos, közművelődési funkciójának statisztikai elemzése hiányzik a könyvtári szakirodalomból.¹⁷ Pedig a külföldi könyvtári szakirodalom ebben a korszakban már más szemmel tekint a statisztikára, és megindulnak az egységesítési törekvések. Önálló művek vagy a könyvtári adminisztrációról és vezetésről szóló tanulmányok, könyvek külön fejezetei foglalkoznak a könyvtári statisztika elméleti és gyakorlati kérdéseivel.¹⁸

3. A második világháború eseményei és az utána következő gazdasági, társadalmi átalakulások érzékenyen érintették könyvtárainkat. Könyvtárakat számoltunk fel, új könyvtárakat szerveztünk, a nyilvánosság előtt megnyitottuk az eddig elzárt könyvtárak kapuit. Ennek a mozgalmas korszaknak könyvtárstatisztikai adatait kissé késve rögzítettük. Ugyanis csak 1949–50-ben, a statisztikai beszámolási rendszer kiépítése során indul meg könyvtáraink rendszeresebb adatszolgáltatása, végül 1952-ben a Minisztertanács elrendelte a nyilvános tömegkönyvtárak könyvvállományának számbavételét. A Központi Statisztikai Hivatal a párt, iskolai, egyházi és tudományos-műszaki könyvtárak kivételével több mint 8500 könyvtár adatát gyűjtötte össze és dolgozta fel. Mivel a nyilvános tömegkönyvtárak adatai feldolgozásának közzététele nem volt

^a Könyvek száma.

^a Könyv, kézirat, oklevél, hírlap, gyászjelentés (becslés).

¹⁰ A Felsőház könyvtárával együtt.

¹¹ Darabszám szerint könyv és füzet.

¹² Becslés.

¹³ Darabszám szerint.

¹⁴ Darabszám szerint könyv és füzet.

¹⁵ ELEKES Dezső: *Szellemi élet*. Magy. Statiszt. Szle. 1938. 4. sz. 532.

¹⁶ RADÓ István: *Vidéki közkönyvtáraink*. Magy. Könyvszle. 1940. 55. l.

¹⁷ Kivételt képez: NYIREŐ István: *A megcsönkített Magyarország könyvtári és múzeumi művelődés ügye*. Társadalomtud. 1921. 597. l., RADÓ már idézett cikke és ugyancsak RADÓ: *Egy vidék közkönyvtár statisztikai rendszere*. Magy. Könyvszle, 1943. 64. l.

¹⁸ SCHRIEVER, F.: *Büchereistatistik*. Leipzig. 1940.; WILSON: *The geography of reading*. Chicago 1938; BAILEY: *Library statistics speak*. Library J. LXV. évf. 513. l. LAOY, JOECKEL, PRAEDEEK, KOVANA stb. tanulmányai.

lehetséges, nem lesz érdektelen ismertetni a legjellemzőbb adatokat, illetőleg viszony-számokat :

Nyilvános tömegkönyvtáraink számának és állományának fele szakszer-vezeti kezelésben állt. Területileg a tömegkönyvtárak fele falvakban és egy-negyede Budapesten található. Állományuk, amely több mint 4 millió kötetet tett ki, nagyon elaprózódott, a könyvtárak több mint 80%-a 500 kötetnél kevesebb könyvvel rendelkezett. Budapestet kivéve az 1 könyvtárra jutó olvasók száma nem érte el a 100 főt, az évi kölcsönzések száma pedig az 1000 kötetet. Állományuk fele szépirodalom, negyede pedig társadalmi-politikai jellegű mű volt

Ez a felvétel méreteit és feldolgozásának részletességét tekintve 1885 óta a leg-nagyobb és legrészletesebb könyvtári statisztika, és könyvtárügyünk nagymértékű haladásáról tett tanúságot.

Az 1953. december 31-i állapot szerint a Központi Statisztikai Hivatal minden 250 kötetet meghaladó állományú tudományos és szakkönyvtárra vonatkozóan részletes, az eddigi felvételeket könyvtárosi és szakstatisztikai szempontból felülmúló adat-felvételt hajtott végre. Ezt a felvételt az 1954. és 1955. évben megismételték. Az 1953. évi felvétel adatait az 1925. és 1935. évi 10 000 kötetnél nagyobb állományú könyv-tárakkal egybevetve könyvtáraink nagyarányú fejlődéséről győződhetünk meg.

10 000 kötetnél nagyobb állományú könyvtárak fejlődése

Év	Könyvtárak száma	Alkalm. száma	Állomány ezerben	Kölcsönzött könyvek száma ezerben
1925	87	359	6 983,3	800,8
1935	163	761	7 588,1	1 827,9
1953	159	1 288	21 352,0	5 342,1

A feldolgozás során kitűnt, hogy az adatszolgáltatás teljességét vizsgálva az apró-nyomtatvány, mikrofilm állomány-nyilvántartása, a beiratkozott olvasók száma, az olvasó-termekben használatra kiadott kötetek száma problematikus.

A második világháború után könyvtárainkban a statisztika funkciója lényeges módon és mértékben megváltozott. Ez a változás egyrészt annak tulajdonítható, hogy a statisztika szerepe és fontossága általánosságban is megnövekedett, másrészt, hogy könyvtáraink jelentősége és feladatköre lényegesen átalakult. Könyvtáraink tudomá-nyos nagyüzemmé, fontos népművelési eszközzé fejlődtek, és a tudományos nagyüzemben vagy üzemben a statisztika már nem lehet csak jellemző adathalmaz, hanem a helyi irányító hatóságok egyik legfontosabb szervezési, irányítási és ellenőrzési eszköze.¹⁸

A statisztika szerepének megváltozását mutatja, hogy nagy könyvtáraink a legtöbb esetben kialakították és a belső üzemvezetés során gyakran felhasználták — a kötelező adatszolgáltatáson felül — az ún. belső statisztikát. A belső statisztika arányos és a legfontosabb mozzanatokat figyelemmel kísérő működését nagymértékben hátrál-tatta a könyvtárosoknak a normákkal szemben kialakult ellenszenv. Igen sokszor ugyanis a túlzott mértékű belső statisztikát a szellemi munka „lenormázásának” tekin-

¹⁸ CsÜRY István: *Nagy könyvtáraink raktározási problémái*. Magyar. Könyvszle. 1956. 15. l.

tették. Néhány könyvtárunk valóban túltett ipari üzemeink statisztikai adatmennyiségén, és nem kevesebb, mint 600 adatot figyeltetett rendszeresen. A túlzásoktól mentes, a könyvtárak sajátosságait tekintetbe vevő belső statisztika fontosságát nem lehet letagadni, másrészt a belső statisztika aktív felhasználása a statisztika helyzetének megváltozását példázza a könyvtárakon belül.

A könyvtári statisztika megváltozott helyzetét nemcsak a figyelemmel kísért számadatok szaporodása jellemzi. A statisztika elvi, gyakorlati kérdéseit tárgyaló tanulmányok, fordítások száma is megszorodott. Sajnos, hosszabb lélegzetű, összehasonlító könyvtárközi vagy országos témájú statisztikai elemzés nem látott napvilágot a statisztikai adatok nyilvános megjelentetésének korlátozása miatt.

Eltelkintve a statisztikai adatok mennyiségének megnövekedésétől, a statisztikai módszerek tekintetében is tapasztalható némi fejlődés. Néhány könyvtár olvasóinak foglalkozását, olvasóforgalmát reprezentatív módszerekkel állapítja meg. A reprezentatív módszer alkalmazásának további kiterjesztése, megfelelő statisztikai előkészítés mellett, megbízható következtetésekre vezet, gyors, és sok fáradságtól kiméli meg a könyvtárosokat. Könyvkiadási politikánk, sajtóterjesztésünk külföldi példák nyomán hasznosan alkalmazhatná a reprezentatív megfigyelési módszereket.

Könyvtári leltárnaplóink csak a fejrovatokban kinyomtatott kérdőpontok összesítésére alkalmasak. Ha a könyvtár állományát egyéb szempontból kell osztályozni — és a fejlődés nem mindig tartja tiszteletben a több évtizedes naplófejeket — fáradságos, sok hibalehetőséget magában rejtő gyűjtést kell elvégezni. A kártya-kartonleltár alapján — amelyet már egy-két könyvtárunk bevezetett — bármilyen szempont szerint osztályozható a könyvtár állománya. Nem kétséges, hogy teljességével, megőrzésével kapcsolatos kifogások mérlegelendők, azonban a fejlődés valószínűleg a kartonleltárnak fog kedvezni, ipari üzemeink és egyéb vállalataink példájára.

A statisztikai módszerek fejlődése nem általános és nem terjed ki az egész könyvtár működésére. Igen sok tekintetben még ma is a régi primitív, nagy tévedési lehetőségekre vezető vonalkázási, úgynevezett „strigula” rendszert alkalmazzuk statisztikai adatgyűjtések során. (Az olvasótermi látogatók száma, az olvasók foglalkozási megoszlása stb.) A jövő feladatai közé tartozik ezen adatok megbízható, szubjektív tévedésektől mentes mérési módszerének kidolgozása.

4. A meglevő könyvtárstatisztikai rendszer szervezete és később részletezendő problémái arra készítették a Könyvtári Tanácsot, illetve a Népművelési Minisztériumot, hogy napirendre tűzzék a könyvtári statisztika egyszerűsítésének és egységesítésének kérdését. A Minisztérium által erre a célra megszervezett bizottság 1956 május és 1957 június között több ízben tartott megbeszélésén megvitatta a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára által készített jelentéseket, illetve javaslatokat.

A bizottság által elfogadott jelentés a ma érvényben levő könyvtárstatisztika rendszerét elemezve megállapította, hogy az nem felel meg a könyvtári törvény szellemének és előírásainak. A közművelődési könyvtárakat kivéve nem ad lehetőséget az 1956. évi törvényerejű rendelet egyik legkifejezettebben statisztikai jellegű feladatának végrehajtására: nevezetesen a hálózathoz tartozó könyvtárak könyvállományának nyilvántartására a hálózati könyvtárakban (3. § 2. bek.).

Az adatszolgáltatás szervezetének hiányosságain kívül az említett jelentés megállapította, hogy a könyvtárak állapotának, munkájának összehasonlítását nagymértékben megnehezítik az egyes adatok különféle értelmezése, a kérdőívek utasításainak kiegészítésre szoruló volta. Így többek között a folyóirat-állomány kötetszámában való feltüntetése, a mikrofilmek egységének kérdése, a broszura és aprónyomtatvány fogalmának különböző értelmezése az állományi adatok eltorzulásához vezetett. Különböző gyakorlat alakult ki az olvasótermi szabadpolcra használt könyvforgalom alig

megbízható adatainak értelmezése és jelentése között. Néhány könyvtár a kölcsönzések meghosszabbítását új kölcsönzésnek tekintette, mások nem. A könyvtárak egy része a tárgyidőszak folyamán, másik részük viszont a tárgyidőszak végén fennálló érvényes olvasó vagy kölcsönző tagság számát jelentette. Nem volt ismeretes, hogy a vállalati, intézeti könyvtárak a ténylegesen beiratkozott olvasók — beiratkozás legtöbbször nem volt — vagy az egész vállalat létszámát jelentették. Úgyiszlólván minden könyvtár önálló és egybe nem vethető, valamint többször változó foglalkozási statisztikát vezetett olvasóiról és kölcsönzőiről. Végül a bizonylatok teljesen spontán módon alakultak ki, és úgyiszlólván minden könyvtár önálló rendszert honosított meg állományának, személy- és könyvforgalmának bizonylati alátámasztására.

A bizottság úgy vélte, hogy a könyvtárak hálózati szervezetének kialakítása összekapcsolható egy helyesebb, könyvtártípusonként változó tartalmú, de azért legfőbb adataiban országosan egységes adatszolgáltatási rendszerrel. A bizottság tehát szakosítani kívánja a könyvtári statisztikát. A szakosítás szükségességére már a könyvtári törvény is utal, midőn a hálózati központok számára statisztikai feladatokat jelöl ki, de a hálózatok különböző feladata, eltérő szervezete egyébként is elkerülhetetlenül teszi ezt a fejlődést.

A szakosítási törekvések során a statisztikai adatszolgáltatás fokozatosságának lehetőségét is mérlegelni kellett. Továbbá nem volna helyes, ha a könyvtárak országos irányítása, tervezése nélkülöznék azokat a minden könyvtárra azonosan értelmezendő, jellemző alapadatokat, amelyek egyszersmind a hálózati statisztika részét is képezik.

A fenti megfontolások alapján a bizottság azt javasolta, hogy a könyvtári statisztika három fokozatban szerveződjék meg.

Az első fokon a statisztika közvetlenül a könyvtár helyi vezetésének, irányításának, ellenőrzésének célkitűzéseit szolgálja. Ez a statisztika a legterjedelmesebb, olyan részletadatok megfigyelésére és begyűjtésére terjed ki, amelyek nélkülözhetetlenek a helyi operatív vezetés számára. Felöleli tehát a már említett belső statisztikát is. Az első fokon kialakítandó statisztika terjedelmét, tárgykörét változtatossága, egyedi jellemvonásai miatt nem kívánatos központilag szabályozni.

A könyvtári statisztika második fokozata az ún. hálózati statisztika, amelyet a hálózat tagjai meghatározott időközönként a hálózati központoknak küldenek meg. Tartalmazza mindazokat a szempontokat, amelyek jellemzőek a hálózat működésére. Az állomány és forgalom alapadatain kívül tehát részletezheti az állomány-növekedés, személy- és könyvforgalom hálózati profilnak megfelelő bontását és a hálózat egyéb különleges tevékenységének statisztikai mérőszámait. (Ide sorolható a fordítói, bibliográfiai tevékenység, a könyvtárközi kölcsönzés stb.) A hálózati statisztika a hálózaton belül egységes, azonos értelemben használandó kérdőpontokra és lehetőség szerint azonos formájú bizonylatokra támaszkodjék.

A hálózati statisztika kialakítása a hálózatok sajátos feladata. A bizottság azt javasolta, hogy a hálózatok által elkészítendő kérdőív-tervezetek felülvizsgálata csak a statisztika és az egységesség általános szempontjainak mérlegelésére terjedjen ki. Általános elvként kell szem előtt tartani, hogy a hálózati statisztika mélységét, részletességét a hálózatok szervezettségéhez mérten kell megállapítani és hogy a már meglevő hálózati statisztikai rendszerek (közművelődési, szakszervezeti) lehetőség szerint használandók.

A bizottság a könyvtári statisztika harmadik fokozatának tekintette a legkevesebb kérdést tartalmazó, az ország minden könyvtárára kiterjedő, a könyvtárak országos, legmagasabb szintű tervezését, irányítását és ellenőrzését szolgáló kérdőívet, az ún. könyvtárstatisztikai minimumot. A statisztikai minimum fenti célkitűzése több partalmi és szervezeti feltétel teljesítését kívánja meg:

A statisztikai minimumnak

1. valóban a könyvtárak legfontosabb, legjellemzőbb adatait kell tartalmaznia, és
2. a könyvtárak ezen adatokat azonosan értelmezzék, bizonylatokkal támasz-
szák alá.
3. Az adatok nemzetközi könyvtárügyi statisztikai kiadványokkal összehasonlít-
hatók legyenek.
4. Minthogy az adatgyűjtés köre minden könyvtárra kiterjed, kívánatos, hogy
évenként csak egyszer hajtsunk végre adatgyűjtést.
5. A minimumban feltüntetett kérdőpontok megválaszolása ne okozzon külön
fáradtságot: a hálózati statisztika rendszeres, évenként többször megismétlődő adat-
gyűjtésébe beépítendő a statisztikai minimum kérdőpontjai.

A Könyvtári Tanács és a Művelődésügyi Minisztérium a Központi Statisztikai Hivatal képviselőinek részvételével tartott értekezleten megvitatta a fenti elgondolások alapján készített könyvtárstatisztikai minimum kérdőívét és utasítását. A tervezet szerint ez a minimum az állomány, a könyv- és személyforgalom, a költségvetés, vala-
mint a könyvtári dolgozók legfontosabb adatait tartalmazza. Évenként egyszer készí-
tendő és minden könyvtár az állomány alsó határára való tekintet nélkül kötelezett az
adatszolgáltatásra, kivéve a magán- és a fegyveres alakulatok könyvtárait. A javaslat
a fennálló különféle bizonylati rendszerek ellenére igyekezett egyes adatok eltérő értel-
mezését kiküszöbölni és egységes meghatározást adni a könyvtárstatisztikai fogalmak-
nak. Így többek között a nemzetközi gyakorlattal egyező módon határozza meg, hogy
a könyvkölcsönzés meghosszabbítása nem tekinthető új kölcsönzésnek. Rendezte a mikro-
filmállomány mérőszámának kérdését. A körülményekhez képest legcélszerűbb módon
állapította meg a folyóirat-állomány mértékegységét. Az olvasótermi szabadpolcos
könyvforgalom adatait hiányos bizonylati alátámasztás miatt törölte az adatszolgálta-
tásból, végül megjelölte a szolgáltatandó adatok bizonylatait. A Bizottság az utasítás
kidolgozása során mérlegelte a fent körvonalazott egységesítéssel járó esetleges többlet-
munka terhét, és így néhány könyvtárban az eddigi nyilvántartások megszüntetése és
új bizonylatok felfektetése válik szükségessé.

A Könyvtári Tanács említett ülésén általánosságban jóváhagyást nyert a minimum
és a minimumra épülő hálózati statisztika kidolgozásának szükségessége, továbbá a
statisztikai minimum kérdőívének, valamint utasításának tervezete. Ez a döntés azonban
hosszas vita és sok ellenvetés közepette született meg. Az egységes minimum szükséges-
ségének ellenzőit nagyrészt az a körülmény befolyásolta, hogy az értekezlet során nem
bontakozott ki az új adatszolgáltatási rendszer szerkezete, tagolt és mégis összefüggő,
hálózatonként különböző, legfontosabb adataiban mégis országosan egységes volta.
A másik vitatott kérdés a minimum-kérdőív adatmennyisége volt. Bár néhány résztvevő
megállapította, hogy a minimum kérdőpontjainak száma megnyugtató, mégis többen
keveselték vagy soknak tartották a tervezett kérdések számát. Általában egy-egy könyv-
tár- vagy egy-egy hálózat-típusra jellemző adatsorporttal kívánták kiegészíteni a mini-
mumot. Ide sorolhatjuk a gyermek-olvasókra, a külföldi és belföldi cserekapcsolatokra,
feldolgozatlan állományra stb. vonatkozó adatokat.

Nyilvánvaló, hogy csak egy hálózatonál előforduló fogalmak felvétele az országosan
egységes, minden könyvtárra kiterjedő statisztikai minimum kérdőívébe ellentmond az
egész adatszolgáltatási rendszer alapvető célkitűzéseinek.

Az értekezlet néhány résztvevője kifogásolta továbbá, hogy a tervezet több
olyan fogalmat tartalmaz, amely kisebb méretű könyvtárainkban merőben új és ismeret-
len. Ide sorolták különösen a mikrofilm-, aprónyomtatvány- stb. állományra vonatkozó
adatokat. A bizottság ezeket az adatokat abban a meggyőződésben vette fel a könyvtár-

statisztikai minimumba, hogy amennyiben nem fordulnak elő kisebb, egyszerűbb könyvtáraink életében, úgy kitöltésük nem fog zavart okozni, — a rovatokat nem töltik ki. Viszont ezek a fogalmak az egész magyar könyvtárügy lényeges alkotó részei, és nem volna teljes képünk a magyar könyvtárakról, ha csak a puszta könyvvállomány (kötet) adatait ismernénk. Egyébként, mivel a könyvtárstatisztikai minimum kérdőívét a hálózatok központi könyvtárai juttatják el tagkönyvtáraikhoz, módjukban áll a hálózatban elő nem forduló fogalmak, illetőleg kérdőpontok rovatainak ki nem töltésére útbaigazítást adni. A bizottság az értekezlet határozata alapján megkezdte a könyvtárstatisztikai minimumra épülő, annak kiegészítését, illetve mellékletét képező hálózati statisztikák kialakítását.

A könyvtárstatisztikai minimum és a hálózati statisztikai rendszer megvalósítása lehetővé teszi, hogy a hálózati központ megismerje és elemezze a hálózatokhoz tartozó könyvtárak állományát, forgalmát, működését, anyagi és személyzeti helyzetét, különleges feladatainak teljesítését. A hálózati központ időnkénti összefoglaló jelentései tájékoztatják a minisztériumot egy-egy hálózat legfontosabb és sajátos kérdéseiről. Az egyszeri — éves — minden könyvtárra kiterjedő statisztikai minimum pedig, a felső hatóságok közvetlen kiértékelése alapján, az egész magyar könyvtárügy analizésére, a könyvtárak állományi, forgalmi, anyagi, személyi helyzetének összehasonlítására nyújt lehetőséget.

DANYI DEZSŐ

Közgazdasági könyvtárak gyarapodási jegyzékei. Minden valamennyire is számottevő szerzeményezést folytató könyvtár igyekszik folyamatos tájékoztatást adni új beszerzéseiről. Ennek a tájékoztatásnak lehetséges formáival, módszereivel (figyelő-kartonok, gyorsjegyzékek, szakosított jegyzékek, a vizuális és auditív könyvpropaganda eszközei stb.) alkalomadtán érdemes lenne behatóbban foglalkozni, jelen közlemény azonban csak arra vállalkozik, hogy a tudományos szakkönyvtárak állománygyarapodási jegyzékeinek funkcióira és bizonyos szerkesztési tapasztalataira hívja fel a figyelmet a közgazdasági gyűjtőkörű könyvtárak szerzeményi jegyzékeinek vizsgálata alapján.

A szakkönyvtáraknál hangsúlyozottabban érvényesül a szerzeményi jegyzékeknek egy általános vonása, hogy ti. egyben szűkebb értelemben *lelőhelybibliográfiáknak* is tekintendők. De nem kevésbé jellemzi ezeket a jegyzékeket az is, hogy *fontos segédletei a szerzeményezési munkának*. Még azt az állítást is megkockáztatjuk, hogy tudományos szakkönyvtári vonatkozásban — a nemzeti bibliográfiák értékéből mit sem vonva le — a szakfolyóiratok recenziós és szakirodalmi tájékoztató rovatai mellett, a szerzeményi jegyzékek az állománygyarapítási munka elsődleges forrásai. Ezek a jegyzékek ugyanis egy-egy tudományág irodalmát gyorsan, a kutatás igényeihez alkalmazkodó szakszerű rendszerezésben, a nemzeti bibliográfiákban sok esetben fel sem tüntetett, de a kutatás számára igen jelentős, nem kifejezetten könyv jellegű intézeti és egyéb testületi dokumentumokat (jelentéseket, kutatási eredményeket, bibliográfiákat stb.) is feldolgozzák. A tudományos szakkönyvtári állománygyarapodási jegyzékek funkciói tehát túlnőnek az egyszerűen „új könyveink”-szerű tájékoztatás keretein.

A továbbiakban a szerkesztés néhány tapasztalatát mutatjuk be több külföldi és magyar közgazdasági szakkönyvtár állománygyarapodási jegyzékeinek példáján. A berlini Institut für Wirtschaftswissenschaften (*Liste von Neuerwerbungen*), a genfi Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (*Additions to the Library*), a baltimorei John Hopkins University Department of Political Economy (*Economic Library Selections*), a londoni British Library of Political and Economic Science (*Monthly List of Additions*), a ham-

burgi Welt-Wirtschafts-Archiv (*Bibliographischer Wochenbericht*) gyarapodási jegyzékei szerkesztésének leglényegesebb közös vonása, hogy a jegyzékekben szerepeltetett művek *szakcsoportosítása tárgyszavas rendszerű*. Osztályozásuk tehát rugalmas, és ahhoz a tudományos diszciplinához igazodik, amelynek irodalmáról tájékoztatni hivatottak, és függetlenek a szakkatalógus osztályozásától (pl. a *Monthly List* vagy az *Additions to the Library*), és a nagy társadalomtudományi szakkibibliográfiák szerkesztési módszerét követik.

A mellékelt táblázat szemlélteti az említett könyvtárak jegyzékeinek szerkesztési módszereit és formáit (a tipográfiai elemek figyelmen kívül hagyásával). Az *Additions to the Library* numerus kurrenssal jelöli a tételeket, és a raktári jelzet mellett feltünteti a mű szakjelzetét is; az *Economic Library Selections* címfelvételei annotáltak, szerepel a könyvek bolti ára, és A B C D E betűk valamelyikének zárójeles feltüntetésével aszerint osztályozza az egyes tételeket, hogy milyen évi könyvvásárlási kerettel bíró könyvtáraknak javasolja beszerzésüket (évi 250 dollártól — 1500-ig terjedő skála alapján, pl. a (C)-betűjelű könyvek elsősorban a III. kategóriába tartozó évi 500—1000 dolláros kerettel bíró könyvtáraknak javasolhatók—ajánló bibliográfiai jelleg); a *Monthly List* a kiadási év sorrendjében sorolja fel a tárgyszavakon belül a könyveket, továbbá a fővárosokban kiadott könyveknél nem tünteti fel a kiadás helyét (pl. annál a francia nyelvű kiadványnál, amelynek címfelvételéből a kiadási hely hiányzik, kiadási helyként Párizs értendő). A *Bibliographischer Wochenbericht* is közöl annatációkat, de nem minden tételhez. Ennek a gyarapodási jegyzéknek az a további sajátossága, hogy közreadja a könyvtár kurrens állománygyarapodási statisztikáját is.

A magyar közgazdasági gyűjtőkörű könyvtárak (Közgazdaságtudományi Egyetem, Központi Statisztikai Hivatal, Magyar Nemzeti Bank, Országos Tervhivatal, MTA Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárai és részben a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának a kezdeményezésére és szerkesztésében közösen adják ki immár két éve az *Új külföldi közgazdasági művek jegyzékét*, amely kurrens lelőhely-bibliográfiai funkcióján túlmenően bizonyos értelemben országos tudományági szakrendszerű központi címjegyzéknek tekinthető, és mint ilyen az ország határain túlmenve is figyelemre méltó vállalkozásnak tűnik. Az 1958-ra megjelenésre tervezett *Közgazdasági és Statisztikai Irodalmi Tájékoztató* (Bibliográfiai havi szemle) (a Kg. Egyetem, a K. S. H. és a Kg. Intézet könyvtárainak szerkesztésében) a külföldi könyvanyag feldolgozását kibővíti a magyar könyvek, valamint körülbelül 200 magyar és külföldi periodikus kiadvány feldolgozásával, és ily módon egy kiadvány keretében kísérel megvalósítani a közös gyarapodási jegyzék jellegéből következő lelőhely-bibliográfiai, tudományági könyv és folyóirat K. C., valamint a kurrens szakbibliográfiai és nem utolsósorban dokumentációs sajátos funkciók érvényesítését. E tervezett kiadványnak mint dokumentációs terméknek számos előzménye van a szak-sajtóban, de többretű funkcióinak egybehangolását tekintve e vállalkozás nemzetközi viszonylatban is érdekes kísérletnek tekinthető. Megjegyzendő, hogy hasonló törekvések tapasztalhatók Lengyelországban is, ahol ez év márciusában a társadalom- és közgazdaságtudományi könyvtárak képviselőinek tanácskozása alkalmával az új beszerzésekről való tájékoztatás, a közös szerzeményi jegyzék és általában a tájékoztató-bibliográfiai szervek együttműködésének a kérdése központi témaként szerepelt (*Przegląd Bibliograficzny Pismienictwa Ekonomicznego*. 1957. 2. sz.).

A könyvtári gyarapodási jegyzék tehát — legalábbis tudományos szakkönyvtári vonatkozásban — többretű funkciójával, a benne rejlő tájékoztatási-bibliográfiai lehetőségek változatos szerkesztési módszerekkel történő kihasználásával a korszerű, színvonalas könyvtári munka nélkülözhetetlen segédeszköze.

PÉLDÁK TÁBLÁZATA

Liste von Neuerwerbungen

- 1957/223 Totok, Wilhelm und Rolf, Weitzel
 Handbuch der bibliographischen Nachschlagewerke.
 Frankfurt/M : Klostermann (1954).
 XIII, 258 S. 8°

Additions to the Library

- 923 Saran, K. M.
 Labour in ancient India. Bombay, Vora [1957].
 VII, 106 p. 331. (54) S24
- 924
 925

Economic Library Selections

Series I. New Books in Economics

1. ALLEN, R. G. D., *Mathematical economics*. (London : Macmillan ; New York : St. Martin's Press. 1956. Pp. XVI, 768. \$ 10.)
 An advanced economics text dealing with the mathematical exposition of simple dynamic models (C)
2.
 3.

Monthly List of Additions

- 1878 ROESLER (C. F. H.) Vorlesungen über Volkswirtschaft.
 Erlangen, Deichert. pp. VIII, 469. R. W12,343
- 1930
 1948
 1955
 1957

Bibliographischer Wochenbericht

I. Statistik der Neueingänge

in der Zeit ...

Anzahl

Bücher	insges.	davon Ausl.
Zeitschriften		
Zeitungen		

A Bibliography of African bibliographies covering territories South of the Sahara. 3rd ed ... Cape Town : South African Public Library. 1955. VII, 169 S. 8°
 (Gey Bibliographies. No. 6.)

£ 12/6

B/c 4 a/1

Új Külföldi Közgazdasági Művek Jegyzéke

- 584 WELTATLAS. Die Staaten der Erde und ihre Wirtschaft.
 ... Leipzig, Verl. Enzyklopädie, 1957. [8], 57, [1] p. 45 térk.
 Világtérkép. A Föld államai és gazdaságuk.

— FSZEK — KGE — KGI

RÓZSA GYÖRGY

A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlása. Az ISO/TC 46 — a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet könyvtári és dokumentációs kérdésekkel foglalkozó bizottsága — a következő nemzetközi szabvány-ajánlást dolgozta ki: *ISO Recommendation 30 Manchette bibliographique*, 1956.

Az ajánlás munkábavétele 1950-ben történt. Az előterjesztett javaslat figyelembe vette a korábban működött nemzetközi szervezetnek, az ISA-nak (Fédération Internationale des Associations Nationales de Normalisation) erre vonatkozóan még 1940 márciusában közzétett szövegét. Az új szövegjavaslatot az 1951-ben Rómában, majd 1952-ben Koppenhágában megtartott teljes ülés tárgyalta. A módosításokkal kiegészített ajánlástervezetet a brüsszeli teljes ülés 1954-ben elfogadta.

Az ISO Tanácsa, miután a tagok többsége — 34 tagból 21 — a szabvány szövegével egyetértett, az ajánlást 1956 novemberében jóváhagyta.

Az ISO/R 30 a következő előírásokat tartalmazza (nem teljes szöveg):

Címszegély (másképpen címláb) a folyóiratok fedőlapjának alsó szegélyén végigfutó sáv, amelyen az illető folyóiratszámnak legfontosabb bibliográfiai adatai vannak feltüntetve.

E címszegélyben a folyóirat bibliográfiai adatainak sorrendje a következő:

- a folyóirat rövidített címe (rövidítés az ISO/R 4 szerint),
- a kötet, illetve évfolyam száma,
- a folyóirat évfolyamon belüli sorszám,
- a lapszám (-tól -ig),
- a megjelenés helye és
- időpontja (év, hó, nap).

A szabványajánlás a címszegély adatainak összeállítására, illetve nyomtatására nézve is tartalmaz előírásokat, illetve könnyítéseket. Így ha a folyóiratnak nincs kötet-számozása, akkor helyett az évszámot, illetve annak utolsó két számjegyét kell közölni. A havonta egyszer megjelenő folyóiratoknál csak az évet és hónapot kell feltüntetni, a megjelenés napját nem. Nem lehet rövidíteni a megjelenés helyének nevét.

A címszegély tipográfiai elrendezése a kiadó tetszésére van bízva, lehetőség van a kötet, illetve a folyóirat sorszámanak külön kiemelésére is.

A szabvány ajánlásában a közölt előírásokat több példa egészíti ki. Így pl. a *Revue de la Documentation* címszegélye az ISO/R 30 szerint.

REV. DOCUM. Vol. 19 Fasc. 4 pp. 101—164 Bruxelles 15. 3. 1953.

Az MSZ 3405 *Folyóiratok fedőlapja, belső elrendezése* c. magyar szabványnak a címszegélyre vonatkozó előírásai a fenti nemzetközi szabványajánlásban foglaltakkal megegyeznek.

BARTA GÁBOR

A Csehszlovák Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság könyvtárosainak első munkaértekezlete. (1957. június, Drezda). A megbeszélések újból bebizonyították a szocialista tábor könyvtárosai közötti rendszeres együttműködés szükségességét és jelentőségét. A résztvevők ezért javasolták, hogy az 1958-ban Prágában megrendezésre kerülő kongresszus legyen valamennyi szocialista ország könyvtárosainak nemzetközi konferenciája.

A drezdai értekezlet résztvevői baráti üdvözetüket küldték a magyar könyvtárosoknak. A javaslat aláírói Jaroslav LIPOVSKÝ, a csehszlovák Országos Könyvtárügyi Tanács titkára és Horst KUNZE professzor, az NDK könyvtártudományi tanácsának elnöke.

SMA

S Z E M L E

Kísérlet a világ tudományos folyóiratainak kritikai áttekintésére. (*Verzeichnis ausgewählter wissenschaftlicher Zeitschriften des Auslandes: VAZ. Bearb.: Deutsche Forschungsgemeinschaft. 2 Bde. Wiesbaden, Fr. Steiner, 1957. Iv, 749 + V—VIII, 333 l.*)

A Farmington Plan — ha nem is teljes — de kétségbe nem vonható sikerén elindulva meg lehet oldani a közkönyvtári szerzeményezés országban belüli tervszerű összefogását. A folyóirat-szerzeményezés területén sokkal jobb kilátások között, mint a könyvtermelésnél. A periodikák élete általában tartósabb, tömegük áttekinthetőbb, mint a nem periodikus kiadványoké; növekedésük még nem éri el a már csak hétjegyű számokkal kifejezhető egyéb kiadványokét. Országban belüli tervszerű elosztásuk példája most itt van előttünk. A Német Szövetségi Köztársaság Kutatói Munkaközössége (a következőkben DFG) úgy fogott hozzá, hogy egy szaktudósokból és könyvtárosokból összeállított szakbizottság a világ sok tízezerre menő tudományos folyóiratainak tömegéből kiválasztotta azokat a folyóiratokat, amelyek tudományos kvalitásaik révén egyes tudományos területek *alapvetően fontos* folyóiratainak tekintendők. A válogató munkának azonban volt egy fontos előzménye. A Német Szövetségi Köztársaság könyvtárai a DFG kezdeményezésére már korábban megállapodtak volt egy szerzeményező tervben, s e tervben résztvevő könyvtárak az általuk választott gyűjtőkör, illetve gyűjtőkörök gondozását felelősséggel vállalták. A világ folyóiratállományának kritikai rostálása és felosztása a könyvtárak között e korábbi tervre van alapozva. A folyóiratjegyzék II., (Register) kötete a VI—VIII. lapokon közli a gyűjtőkörök gondozását vállaló lelőhely-könyvtárak jegyzékét. Becslés alapján kb. 8000-re tehető a kiválasztott folyóiratanyag. Az első kötet a felosztási terv csoportosításában, tehát szakcsoportokban, a második, a mutató kötet: betűrendben közli a címeiket. A szaktudományok csoportjain belül — és itt tükröződik a válogató munka lényege — két főcsoportban sorakoznak fel a folyóiratok: *A* = alapvető vagy több szakterületet átfogók; *B* = az inkább speciális kutatást szolgálók. A két csoport között nem minőségi, hanem tartalmi különbségek voltak mértékadók. A DFG és a kiküldött szakbizottság arra törekedett, hogy az *A* csoportba kerüljenek azok a folyóiratok, amelyek lehetőleg *minden* könyvtárban meglegyenek. A *B* csoportbelieknél a válogatás szempontja ez volt: elég, ha belőlük 1—2 példány megvan az országban. A becslés alapján közölt alacsony számból és a *B*-csoportbeliektől szemben alkalmazott korlátozásból is látható: a válogatás rendkívül szigorú volt, hiszen a műszaki és természettudományi folyóiratok száma egymaga meghaladja az 50 000-et. Úgy véljük, ez a szigorúság csak növeli a válogató munka értékét, talán ezért nevezik a vállalkozás elindító tartózkodással *kísérletnek* a jegyzék megalkotását. Ám, ha kísérlet is, az *első* kísérlet a világ tudományos folyóiratai feletti kritikai áttekintésre.

A jegyzék a nyugatnémet egyetemi könyvtárak használatára készült (ezek a DFG könyvtári segélyprogramja keretében szerezhetik be az általuk vállalt folyó-

iratokat, amennyiben ajándék- vagy csereképpen meg nem kapnák), de hasznára lesz minden nemzet szerzeményező könyvtárosának.

KÓHALMI BÉLA

Berliner Titeldrucke. Neue Folge. Jahreskatalog 1954. Berlin. Deutsche Staatsbibl. 1956.

A Deutsche Staatsbibliothek 1954 óta ismét közreadja címleírásait, melyekkel régi hagyományokat folytat. Az 1954 júliusában megindított füzetekben a D. S. a Szovjetunióból és az európai népi demokráciákból újonnan beszerzett könyveket és folyóiratokat foglalja jegyzékbe. Kapcsolódik ezzel a kiadványsorozatával az 1892-től 1944-ig közzétett címleírásaihoz, amely így idők folyamán Németország összes nagy tudományos könyvtárainak központi katalogizáló vállalkozásává vált.

Célja ennek a vállalkozásnak, hogy jelentős mértékben racionalizálja a tudományos könyvtárak katalogizáló munkáját, s elősegítse a szovjet és a népi demokratikus publikációk jobb feltárását.

A *Berliner Titeldrucke*-t kétféle alakban állítják elő: 1. füzetes kiadásban, 2. (mellékletként) cédula-kiadásban. A füzetek ismét egyoldalas és kétoldalas nyomtatással jelennek meg. Az egyoldalas nyomtatású kiadás alkalmat nyújt az egyes címleírások szétvágására, s esetleges katalóguskötetekbe való ragasztására. A cédulák karton vastagságúak és nemzetközi méretben készülnek. A füzetes kiadás mellékleteként adják ki. 1956-tól évente 20 füzet jelenik meg.

Haszna a következőkben mutatkozik: 1. Felszabadítja a könyvtárakat a szláv, magyar, román és albán címleírások sokszor bizony nehézkes, transliterációt is követelő munkája alól. 2. Lehetőséget nyújt a könyvtáraknak és dokumentációs központoknak, hogy különféle katalógusaik részére egyes címleírásokról tetszés szerinti mennyiségben rendelhessenek kész katalóguscédulát. 3. A címleírásokhoz fűzött fordítások által támpontot nyújt az illető kiadványok tartalmára vonatkozóan. 4. Hasznos felvilágosító, útbaigazító segédlet a Szovjetunió és az európai népi demokráciák könyvei és folyóiratai után érdeklődők számára. 5. Egyszerűsíti a központi könyv- és folyóirat-címjegyzék részére történő jelentéseket.

Minden egyes füzet mintegy 40 lap terjedelmű és kb. 500 címet tartalmaz, beleértve az utalásokat is. Szoros betűrend biztosítja a gyors utánakeresést.

Hogy a kurrens füzetek tartalma az állományjegyzékek és bibliográfiák céljaira minél használhatóbb legyen, a címleírásokat — mint annak előtte — nagyobb időközönként egyesítik. Mint első ilyen kumuláció jelent meg az 1954. évi katalógus. Tartalmazza a *B. T.* füzetében 1954 folyamán jegyzékbe foglalt összes címet. 6162 főcím és utalás folyamatos betűrendben, 555 oktáv lapon egybesorolva. A címleírások a porosz instrukciók alapján készülnek.

Az évi katalógus abban is különbözik a *B. T.* füzetes kiadványsorozatától, hogy a címleírásoknál utal a jelzetek közt az NDK és Berlin más könyvtáaira is, ahol a D. S. által jegyzékbe foglalt mű található. Ezek a jelzetek a kötelező KC bejelentéseken alapulnak. Ezenkívül bedolgozták még az évi katalógusba a Deutsche Staatsbibl. hiányzó helyszámait, jelzeteit is. A *B. T.* már felemlített előnyei mellett ezekkel a lelté helyutalásokkal, illetve helyszámjelzetekkel nagyban megkönnyíti ez az évi katalógus a könyvtárközi, illetve külföldi kölcsönzéseket. Idővel pedig ezek a kumulációk a Szovjetunió és az európai népi demokráciák újabb könyveinek és folyóiratainak átfogó katalógusaivá fejlődnek.

Ösztönző, példamutató vállalkozás, melynek tanulmányozása elől hazai könyvtárviszonyaink mai helyzetében, azt hiszem, nem térhetünk ki. A *Jahreskatalog* pedig nem hiányozhat egy nagy könyvtárunk segédkönyvei közül sem. Hasonló kezdeményezésre szeretnők az illetékesek figyelmét nyomtatékosan felhívni.

SZÁSZ KÁROLY

Kozocsa Sándor — Radó György : A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája 1944-ig. Szerkesztette —, —, Budapest, 1956. Művelt Nép Könyvkiadó. LIX + 703 + 5 sztl 1.

E bibliográfia első részének olvasása közben a magyar irodalmi műveltség fejlődését kutató történetíró egyre fokozódó érdeklődéssel figyeli, hogy a századokon át latin, görög, germán, angolszász, román kultúrával telítődött magyar kultúrába hogyan kezdett beszivárogni a nyugati kultúrát a XIX. században versenyre hívó orosz kultúra. Ennek első nyomai e szépirodalmi bibliográfia szerint a múlt század első felében mutatkoznak egyes tudósainknak (TOLDY Ferenc, KAZINCZY Gábor) az orosz kultúra iránt való érdeklődése formájában.

Az orosz művelődési hatás XVIII. századi nyomaira több cikkemben rámutattam, melyeket a *Bevezetés* szerzője, RADÓ György idéz. Ezek a nyomok a következők: TSÉRI VERESTÓI György kolozsvári tanár, majd erdélyi református püspök egyik temetési prédikációjában (1735) a magyar írástudatlanság megszüntetése érdekében orosz példára, NAGY Péter reformintézkedéseire hivatkozik, s a pétervári tudományos akadémiát, mely akkor tíz éves volt, a flórenci, londoni, párizsi, berlini akadémiákkal együtt a tudományok világító tornyának nevezi. E század második felében pedig MOLNÁR János jezsuita tanár, fizikus *A Természettudományokról, Newton ... szerént* (1777) című művének bevezetésében egy orosz fizikusra, bizonyos „Gerászimovits”-ra hivatkozik, aki a természet tulajdonságairól, s az új felfedezésekről „muszka” nyelven tartott előadást Péterváron, s ezzel példát mutatott nekünk is a természettudománynak magyar nyelven való művelésére.

A harmadik XVIII. századi adat DÉCSY Antal *Az magyar oroszokról való igen rövid elmélkedés* (1797), amely az orosz népnek egy miskolci magyar ügyvédre gyakorolt lekesítő hatását mutatja. E laikus történeti mű oly délibábos megállapításokra jutott, melyeket az akkori történetírás sem fogadhatott el.

Megemlíti a *Bevezetés* az Oroszország történetéről megjelent nagy történeti műveket, hogy az érdeklődő a szépirodalomban tárgyalt nagy társadalmi és történeti eseményeket tudományos feldolgozásban is megtalálhassa és megismerhesse.

Az orosz irodalomról a magyar tudomány a XIX. század harmadik évtizedében vesz tudomást; az első szépirodalmi fordítás 1834-ben, az első, könyv alakban kiadott orosz fordítás 1860-ban jelent meg.

Ezek az adatok mutatják az orosz kultúrának a magyar kultúrába való átszivárgását, kezdeti fokán. A KOZOCSA — RADÓ-féle új bibliográfiai összeállításból szemléletesen élénk tárl az az egyre erősödő folyamat, amelynek eredménye az orosz irodalom minden számottevő értékének — nemcsak a legkiválóbbaknak —, kevésbé jelentékenyeknek is, magyar nyelvre való átültetése. A tolmácsok, akik a múlt század második felében az irodalmi értékeket átültetik vagy ismertetik, a magyar irodalom vezéralakjai: ARANY János, GYULAI Pál, REVICZKY Gyula, BEÖTHY Zsolt, ARANY László, ÁBRÁNYI Emil, BRÓDY Sándor stb. A XX. században aztán megszorozódik a fordítók és az orosz irodalom problémáit tárgyaló esszéisták száma s az első világháború alatt, majd a két világháború között napilapok, hetilapok, folyóiratok és kiadóvállalatok versenyt adtak ki fordításokat és esszéket, s a színházakban orosz darabok előadása kasszasikert jelentett. Orosz cikkeket és fordításokat mindenkor könnyű volt elhelyezni, ami azonban nem jelentette azt, hogy az orosz irodalomért rajongó írók meg is éltek belőle. A század első évtizedében az orosz fordítás írói mellékfoglalkozás volt, és hogy mily jövedelmet jelentett, elég a századforduló legnagyobb orosz fordítójának, SZABÓ Endrének sorára hivatkoznunk, aki szakadatlan írói és fordítói munkában töltötte életét, felesége, NOGÁLL Janka is író volt, s életük végén mindenüket eladogtatta, nagy nyomorúságban haltak meg.

Igen valószínű, hogy e bibliográfiában vannak apokrif írások, azaz olyan versek és novellák, amelyeket magyar író vagy hírlapíró költött, de hogy megjelenését biztosítsa, alkotását költött orosz szerző kitalált neve alatt nyújtotta be. Ezek száma e bibliográfiában nem nagy, mert efféle írói csalásokat inkább csak a gyors tempóval dolgozó újságokban lehetett megkockáztatni (bár nevesebb írónál, leleplezés esetén sem járt volna súlyosabb következményekkel). A napi sajtót azonban bibliográfiánk szerzői nem kutatták át. Kereken száz ismeretlen szerzőtől származó mű fordításának a címét közlik, melyeknél szerzői név nincs, csak ez van: „Oroszból”, — „Orosz beszély”, — „Orosz történet”, — „Orosz életkép” stb. A bibliográfia megkönnyíti az irodalmi kapcsolatok kutatóinak munkáját, hasznos, útbaigazító kézikönyv, de önmagában is érdekes olvasmány annak, aki adathalmazok megett meglátja a jelenségek fejlődését.

A bibliográfia második része a jelenkorban egészben vagy részben a Szovjetunió területén élő népek irodalmáról, illetőleg népköltészetéről, pontosabban irodalmi vagy népköltészeti termékeinek magyar fordításairól összeállított — meglepően gazdag — adatgyűjtemény általában más természetű termelésről ad áttekintést, mint az első rész.

Míg az első rész csak az orosz nyelvű irodalmi és népköltészeti termékek fordításának gyűjteményét mutatja be, a második rész a többi keleti szláv (ukrán, fehér orosz), uraltáji (finnugor, töröktatár), indoeurópai (perzsa) stb. népek szellemi életének a magyar könyvespolcokra való felvonulását szemlélteti adatokban. Az első rész egy hatalmas kulturális hullámcapásnak ránk áradását mutatta meg, a második rész a szépirodalom termékein kívül a származás, nép- és nyelvrokonság, a hovatartozás kérdéseivel, az utolsó száz esztendő folklórisztikus kutatásaival is kapcsolatos. Ezek egy része nem is jutott el az olvasó nagyközönséghez (pl. a *Vogul Népköltési Gyűjtemény*), hiába volt a romantikus patrióta lelkesedés szüleménye. Más részük lefordításának az a magyarázata, hogy Nyugat-Európában lefordították németre, franciára, angolra stb. például HAFIZ, OMÁR Khájám, FIRDUSZI stb. költeményeit, s a magyar közönség nem akart elmaradni világirodalmi műveltség terén sem a Nyugattól. De bárminő indítékok útján jutottak is el hozzánk a távoli Észak és Kelet népeinek irodalmi és népköltési termékei, éppúgy figyelembe kell vennünk, mint azokat, melyeket gondolataik és tendenciáik robbantó és robbanó ereje repített át hozzánk.

A bibliográfia távolról sem ad teljes áttekintést a kisebb szovjet népek irodalmi vagy népköltési termékeinek magyar fordításáról, még kevésbé azok hatásáról. A magyar folyóiratok, a polgári hírlapok szórakoztató rovatai, az *Innen-onnan* és a *Különjélék*, a különféle kalendáriumok is sokat foglalkoztak más népek különös életével, szokásaival és költészetével. Ezeket bibliográfiánk nem vette fel.

A II. rész adatgyűjtése előtt a szerző-szerkesztőknek el kellett dönteniük, hogy oly egyes népek irodalmát, melyek nem tartoznak egészükben, vagy csak kisebb részükben tartoznak a szovjet államszövetségbe, bevegék-e a bibliográfiába vagy sem. A kérdést a szerző-szerkesztők a szovjet tudományos álláspont szerint döntötték el. Összesen negyven azoknak a népeknek száma, amelyeknek irodalmát a bibliográfiába bevették. Azok tájékoztatására, akik a bibliográfiát nem forgatják, megemlítjük, hogy ezek az irodalmak jórészt kisszámú művel szerepelnek: a kurd egy, az oszét három, a dagesztáni egy, az avar egy, a karacsáj egy, a cserkesz három, az ujjur egy, a turkmén három adattal. Annál nagyobb az ukránból, tadzsikból, örményből, azerbajdzsániból, észtből, zsidóból való fordítások száma.

Kozocsa Sándor és RADÓ György e bibliográfiai műve jelentékeny gazdagodása a szovjet — magyar kultúrkapcsolatok irodalmának és kitűnő tájékoztató azok számára, akik e téren kutató vagy összefoglaló munkával kívánnak foglalkozni. A *Bevezetés* — RADÓ György műve — elmélyedő, az összefüggéseket kereső és meglátó, szempontokban gazdag, szakavatott mű, a *bibliográfia* rendszeres, jól tájékoztató, a kötet végén talál-

ható név- és tárgymutatók megkönnyítik az eligazodást az adatok hatalmas rengetegében. A bibliográfia jó rendszerezése és kivitelezése elismerésre méltó: KOZOCSA — számtalanszor kitűnően levizsgázott bibliográfusunk — neve garanciája a könyvészeti mű megbízhatóságának. Az orosz címek megállapítása, felkutatása, számtalan esetben oroszra fordítása RADÓ György munkája. A *Bevezetést* RUDAS Éva fordította oroszra.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Kellner Béla: Somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Kaposvár 1957, Megyei Könyvtár, 90, 4 l. (Somogyi bibliográfiák 1.)

A periodikák gyűjtése, könyvtári feldolgozása és kezelése, valamint bibliografizálása egyaránt különleges feladat, más módszereket kíván, mint azok, amelyeket a könyveknél immár évszázados tudományos gyakorlat szentesített. Ez a megállapítás mind a sajtó-, mind a könyvtártudományban már-már közhellyé vált, de a következmények levonásától még nagyon távol vagyunk. A gondolatok és aggodalmak egész sorát veti fel egy olyan műnek pusztán megjelenése is, mint amilyenről beszámolónk szól.

Hogy csak a legelsőt említsem; vajon a periodikaanyag nálunk nem kell-e mindjárt a regionális szempontot is másképpen felfogni, mint monografikus műveknél? Míg a könyvek nemzeti bibliográfiája kétségtelenül összefüggő egész, amelyet alig-alig lehet regionális részletekre darabolva megoldani — addig a folyóiratok, különösen pedig a hírlapok bibliográfiájánál a megjelenés helye nem elsődleges szempont-e? A napisajtó óriási tömegében csak szigorú rostálással boldogul a forrásanyagot kereső kutató. Munkájának szinte első feltétele a felesleges anyag kiküszöbölése. A sajtó megőrzésének kérdését felvető újabb törekvések csak egynehány kiemelkedő orgánusmot szeretnének megmenteni a silány újságpapírt elkerülhetetlenül fenyegető enyészettől, s a mikrofilmezési programok (Amerika, Skandinávia stb.) eleve kizárják azokat a sajtótermékeket, amelyek *csak* helytörténeti jelentőségűek.

A helytörténeti forrásként elsőrendű periodikaanyag feltárása tehát a helyi (nálunk főleg a megyei) könyvtárak elsőrendű s elég tiszteletben nem részesíthető feladata. Nem azért, mert majdan ezekből áll össze az országos sajtóbibliográfia — hiszen a lapok nagy többsége nálunk mindig a fővárosban jelent meg —, hanem mert a helyi hagyományok kutatása az alapja a magyar vidékek, tájak, megyék, országrészek intenzívebb kulturális fejlesztésének, a megelőző polgári-városias szemléletű korban elhanyagolt s le is nézett „vidék” felemelésének, falu és város, város és főváros közti rangkülönbségek eltüntetésének.

Ez az, amiért a megyei sajtóbibliográfiák első megjelent mutatóját mint bibliográfiai irodalmunk jelentős fordulópontját ajánljuk szaktársaink figyelmébe.

Gondolatok mellett, azt mondtuk, aggodalmakat is kelt ez az első megyei sajtóbibliográfia. Hiszen módszere, formája mintául fog szolgálni az ezután következőknek. Helyes módszerrel dolgozott-e az első regionális sajtóbúvár?

Egészében igennel felelhetünk s így aggodalmaink eloszlának. A címleírásokat a szerző az Országos Széchényi Könyvtárban készült utasítások szerint készítette, amelyek némi módosítással az idevágó új országos szabvány alapját is képezik. Tudományos gondosságra vall az autopsia alapján és az anélkül felvett adatok gondos megkülönböztetése, az utóbbiaknál a forrás megjelölése is. Túlzott pontosság a könyvtári jelzetek megadása a lelőhelyek mellett; ezek éppen az Országos Széchényi Könyvtárban — amely a legtöbb somogyi hírlapnak is a lelőhelye — nem véglegesek. Vitatható, hogy szükséges-e az egyes adatsoportokat új bekezdéssel is elkülöníteni egymástól, azonban kétségtelen, hogy így a címleírások áttekinthetőbbek, kisebb a veszélye annak, hogy az adatok összefolynak. A megoldás a kiadó és a nyomda áldozatkészségét dicséri; az utóbbi más tekintetben is

jó munkát végzett, a fővárosban megjelenő bibliográfiák készítői számára is megszívlelendőt. Szép papír, levegős szedés, tiszta nyomás, kifogástalan technikájú illusztrációk dícsérik a Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat dolgozóit.

Néhány részletkifogást csak azért említek meg, hogy KELLNER követői még az apróbb hibákat is elkerülhessék. A *Siófok és Vidéke* c. lap (99. sz.), melyet a szerző meg nem levőnek jelez, megvan az Országos Széchényi Könyvtárban. Aztán két, talán elvi horderejű észrevételt: ha már a lelőhelynek ennyire pontosan utána járt a szerző, fel lehetett volna tüntetni részletesebben is, hogy mely évfolyamok hol vannak meg, nemcsak általánosságban, hogy hol van egy-egy lapból anyag, hiszen tudjuk, hogy még köteteken belül is mennyi a hiány, hát még sorozatokon belül. A másik: helyes, hogy KELLNER az egyes címeknek tételszámot adott, de nem helyes, hogy az utalások is számozva vannak.

Igen jók azonban a mutatók: szerkesztői, földrajzi és kronologikus; legfeljebb még a nyomdák, esetleg a kiadók mutatójával lett volna érdemes kiegészíteni a könyvet, ezek helytörténeti vonatkozásban különösen érdekesek. Nagyon helyes, hogy német és orosz nyelvű kivonat van a kötet végén: hírlapbibliográfiák célját, módszerét érdemes a külföldi kutatóknak megmagyarázni. Ezt a példát nemzeti síkon készülő hasonló kiadványoknál is követni kell.

DEZSÉNYI BÉLA

Festschrift zum hundertjährigen Bestehen der Wiener Stadtbibliothek, 1856—1956. Wien, 1956, Verlag für Jugend und Volk, 298 l.

A Bécsi Városi Könyvtár fennállásának 100 éves évfordulója alkalmából a bécsi Művelődési és Népművelési Hivatal igen szép kiállítású ünnepi könyvet adott ki a *Wiener Schriften* sorozat 4. számaként. Bevezetővel Franz JONAS polgármester, előszóval Hans MANDL vezető városi tanácsos látta el, méltatva a jubiláló könyvtár érdemeit. A könyv a könyvtár tudományos dolgozóinak tanulmányait tartalmazza, melyek tartalmilag két részre oszthatók: részben a könyvtárra vonatkoznak vagy a könyvtárban található gyűjteményekkel kapcsolatosak, részben pedig irodalomtörténeti tárgyúak.

Albert MITRINGER *A Bécsi Városi Könyvtár szervezete és programja* címmel röviden vázolja a könyvtár gyűjtőkörét, futólag megemlíti a könyvtár raktározási rendszerét, ami a maximális helykihasználást biztosítja. Végül a könyvtár utolsó évi forgalmát közli az öt év előttihez viszonyítva. Karl GLADT *A százéves Városi Könyvtár* címmel egy terjedelmes munka rövid kivonatát közli, mely a könyvtár történetét foglalja össze. Leopold TATZER a Viennensia gyűjtemény ritkaságait ismerteti, Otto ENDLICHER KLICPERA cseh drámáiról ír a könyvtárban található levelek alapján. Ferdinand WERNIGG a kutatók számára igen hasznos tanulmányban ismerteti azokat a lexikonokat, melyekben bécsiekre vonatkozó életrajzok találhatók. Ferdinand KRAWIEC a könyvtár anonym kéziratairól, Fritz RACEK a könyvtárban található Schubert kéziratokról ír ismertetést. Hugo KAUDEK, Hugo BREITNERTől, Ernst DONATIN a WILDGANS családról ír rövid tanulmányt.

A kötetet 16 kép egészíti ki.

JEZERNICZKY MARGIT

TARTALOM

<i>Fitz József</i> : A nyomdászattörténet korszakai — Einteilung der Epochen in der ungarischen Buchdruckergeschichte.....	1
<i>Sz. Németh Mária</i> : Az Akadémiai Könyvtár mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója — The Library of the Hungarian Academy of Sciences in the service of the aims of the Academy ..	10
<i>Országh László</i> : Misztótfalusi Kis és az első magyar könyv Amerikáról — Misztótfalusi Kis and the first hungarian book on America.....	22

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Tóth András</i> : „Holt” kéziratgyűjtemények élete.....	42
<i>Kohút, Leo</i> : Der Wiegendrucker Mikuláš Štetina Bakalár.....	50
<i>Herepei János</i> : Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári műhelye és munkatársai.....	56
<i>Busa Margit</i> : Kurucellenes röpirat kéziratos másolata	62
<i>Valkó Arisztid</i> : A Stotz nyomdász-család magyarországi működéséről.....	64
<i>Hernády Ferenc</i> : A Pécsi Tárogató két száma.....	67

FIGYELŐ

<i>Lécs Károly</i> : Ferenczi Zoltán emléke.....	74
<i>Bélley Pál—Gombocz István—V. Waldapfel Eszter</i> : A varsói Nemzetközi Bibliográfiai Kongresszus	75
<i>Dányi Dezső</i> : A magyar könyvtári statisztika.....	79
<i>Rózsa György</i> : Közgazdasági könyvtárak gyarapodási jegyzékei.....	87
<i>Barta Gábor</i> : A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlása	90
<i>sma</i> : A Csehszlovák Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság könyvtárosainak első munkaértekezlete	90

SZEMLE

Kísérlet a világ tudományos folyóiratainak kritikai áttekintésére. Verzeichnis ausgewählter wissenschaftlicher Zeitschriften des Auslandes. (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	91
Berliner Titeldrucke (Ism. <i>Szász Károly</i>).....	92
Kozocsa Sándor — Radó György : A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája 1944-ig. (Ism. <i>Trócsányi Zoltán</i>).....	93
Kellner Béla : Somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	95
Festschrift zum hundertjährigen Bestehen der Wiener Stadtbibliothek (Ism. <i>Jezerniczky Margit</i>)	96

Ára: 20,— Ft

Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLE DES MATIÈRES

<i>J. Fitz</i> : Les époques de l'histoire de l'imprimerie (Avec résumé en allemand)...	1
<i>M. Sz. Németh</i> : La Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences au service du travail scientifique de l'Académie (Avec résumé en anglais).....	10
<i>L. Ország</i> : Misztótfalusi Kis et le premier livre hongrois sur l'Amérique (Avec résumé en anglais).....	22

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>A. Tóth</i> : Données nouvelles sur les anciennes collections de manuscrits historiques dans la Bibliothèque de l'Université de Budapest	42
<i>L. Kohút</i> : Mikuláš Štetina Bakalár, imprimeur d'incunables (Texte en allemand)	50
<i>J. Herepei</i> : L'atelier de Kolozsvár de Miklós Tótfalusi Kis et ses collaborateurs	56
<i>M. Busa</i> : Une copie manuscrite d'un tract contre les insurgés de Imre Thököly	62
<i>A. Valkó</i> : L'activité de la famille d'imprimeur Stotz en Hongrie.....	64
<i>F. Hernády</i> : Deux numéros récemment découverts du journal „Pécsi Tárogató”	67

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

<i>K. Lécse</i> : En mémoire de Zoltán Ferenczi.....	74
<i>P. Bélley—I. Gombocz—E. V. Waldapfel</i> : La Conférence Bibliographique Internationale de Varsovie	75
<i>D. Danyi</i> : Histoire et principes actuels de la statistique des bibliothèques en Hongrie	79
<i>Gy. Rózsa</i> : Listes d'acquisitions des bibliothèques de documentation économique	87
<i>G. Barta</i> : La nouvelle recommandation de l'Organisation Internationale de Normalisation (ISO) pour les bibliothèques.....	90
<i>sma</i> : La première réunion de travail des bibliothécaires de la République Tchécoslovaque et la République Démocratique Allemande	90

COMPTES-RENDUS CRITIQUES

Verzeichnis ausgewählter wissenschaftlicher Zeitschriften des Auslandes (<i>B. Köhalmi</i>)	91
Berliner Titeldrucke (<i>K. Szász</i>)	92
<i>S. Kozoca—Gy. Radó</i> : A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája 1944-ig (<i>Z. Trócsányi</i>)	93
<i>B. Kellner</i> : Somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (<i>B. Dezsényi</i>)	95
Festschrift zum hundertjährigen Bestehen der Wiener Stadtbibliothek (<i>M. Jezerniczky</i>)	96

50.613

LXXIV. ÉVF. 2. SZÁM

ÖTÖDIK FOLYAM

1958. ÁPRILIS—JÚNIUS

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1958

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság •

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, V. WALDAFFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok² kandidátusa, egyetemi tanár, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VIZKELETY ANDRÁS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HORVÁTH VIKTOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SÁGI ANTALNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MÁTÉ KÁROLY egyetemi rk. tanár, VEREDY GYULA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TAKÁCS JÓZSEF, az Országgyűlési Könyvtár munkatársa, HARASZTHY GYULA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának igazgatója, FITZ JÓZSEF, az irodalomtudományok² kandidátusa, ny. könyvtári főigazgató, SZABÓ GYÖRGY, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, MARKOS BÉLA ny. könyvtáros, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok² kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BERECZKY LÁSZLÓ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, LAY BÉLÁNÉ, az Országos Mezőgazdasági Könyvtár munkatársa, SIMON MÁRIA ANNA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400.

Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

A bibliográfia és az új technika

I.

Kevesen vették észre, hogy Theodore BESTERMANNak a világ bibliográfiai termését átfogó bibliográfiája¹ legújabb kiadásának címlapján ez a szokatlan kiadás-meghatározás olvasható: *Third and final edition*. BESTERMAN, aki műve második és harmadik kiadása között létrehozta Genfben (VOLTAIRE egykori lakóházában, a „Les Délices”-ben) a Voltaire-Múzeumot és Kutatóintézetet, és megindította a kb. 60 kötetre terjedő *Voltaire-levelezés* kiadását — cserben hagyja művét, melyet a világ minden könyvtárosa ismer? El tudom képzelni, hogy BESTERMAN, az újkori kéziratok szakértőjét jobban vonzották a ferneyi pátriárka kéziratai, mint az újkori bibliográfiák (és 15 000 levél jegyzetes kiadása valóban nagy feladat), de elhatározása okát, hogy művét nem folytatja, nem itt kell keresni.

A második és harmadik kiadás megjelenése közt eltelt öt évben azok között a határok között, amelyeket BESTERMAN a felveendő bibliográfiák tekintetében józanul és szigorúan megvont, — 20 000-rel 84 000-re nőtt a bibliográfiájába felveendő önálló bibliográfiák száma. Nem az összesen megjelenteké, csak a mű számára megszabott keretek között felveendőké. Mint-hogy pedig a kirekesztett — elvi szempontból indokolatlanul kirekesztett — rejtett bibliográfiák száma „milliókra rúg”, a teljességről való lemondás után most már magáról a műszerről mond le éspedig azért, mert a felveendő anyag további növekedése a terjedelme miatt tenne használhatatlanná minden újabb összefoglalást. Nemcsak egy nagyobb teljességre törekvés, de az eddigi keretek betartása is megszüntetné az új másodfokú bibliográfia műszer-jellegét. Leg-alábbis eddigi elgondolásában és formájában.

A bibliográfia története — kezdve a kéziratosság korszakán — a bibliográfiai műfajok szívós fennmaradásáról tanúskodik, de tudunk néhány műfaj kihalásáról is. Úgy látszik, hogy az egyetemességre törekvő, általános bibliográfiák lassacskán a múltéi. Általános hírlap- és folyóirатеikk-repertórium kiadására vállalkozni még nemzeti határokon belül is istenkísértés volna. És ki vállalkoznék általános és egyetemes bio-bibliográfia kiadására, olyanra, amely nemcsak a világirodalmi jelentőségre emelkedett tudósok és írók életrajzi és bibliográfiai adatait tartalmazná? A BRUNET iskolájából kinőtt GRAESSE óta végleg kiveszettnek tekinthető az a fajta egyetemes bibliográfia, amelybe egy tudós-bibliofil gyűjtené egybe a világ szellemi kincsestárából a legjobb kiadásokban a legjelentősebb régi és újabb műveket. Úgy látszik, hogy a „könyv-

¹ SZENTMIHÁLYI János a 3. kiadás I. kötetének megjelenésekor ismertette a *Magy. Könyvszle* 1956. 2. sz.-ban (165—167. l.); azóta megjelent a mű 2. és 3. kötete és a külön index-kötet.

kozmosz” címét büszkén viselő BRUNET-féle *Manuel* és két követőjének (EBERT, GRAESSE) művei után a kivesző válfajok közé vonul be a BESTERMAN-féle „*bibliográfiai kozmosz*” is. Mostantól fogva — még egy ideig — csak egy-egy szaktudomány — esetleg csak egy ágazat — egy-két évtizednyi korszak *másodfokú* bibliográfiai, egy tudományi ágazat tudósainak bio-bibliográfiai összefoglalásáról, egy-két évtizednyi korszak általános repertóriumáról lehet szó. A megkövetelt teljességet ezek a források már csak szűkebbre vont nyelvi és korszakhatárokon belül közelíthetik meg.

Ha csak egy bibliográfiai műfaj közeli kivészéséről volna szó: nem volna érdemes miatta tintát ontani. A beváltakat egy ideig éltetik még a Supple-mentumok, de ezekre évekig kell várni, és tudjuk már, hogy mire megjelennek — meghaladottak. Többről és másról van szó. A bibliográfiák — e hatalmas munkateljesítményeket őrző művek — kihasználatlanságáról, ki nem elégítő hatékonyságáról kell inkább beszélnünk. Arról, hogy szerkesztésük és sokszorosításuk hagyományos módszerei miatt nehezen kezelhetők, tartalmuk feltárása pedig differenciálatlan. A BESTERMAN-féle gigantikus teljesítmények sorsa csak alkalom arra, hogy megvizsgáljuk: az évente ezrekkel szaporodó szakbibliográfiák, sajtóbibliográfiák, repertóriumok, cumulativ indexek hagyományos könyvtári gondozása rendben van-e és elégséges-e? Gondolják-e a könyvtárosok, hogy a bibliográfiákról is elegendő a klasszikus formák közt mozgó „feltárás” (egy cédulával a betűrendes, egy-két cédulával a szisztematikus katalógusban vagy ritkább esetekben a bibliográfiák speciális katalógusában)? Elegendő-e — hogy csak kettőt említsünk a gigantikus méretű művekből —, ha a XIX. század természettudományi folyóiratainak cikkanyagát összefoglaló *Catalogue of Scientific Papers* vagy a British Museum Könyvtárának a bibliográfia funkcióját betöltő nyomtatott katalógusainak sorozatait a polcon büszkélkedve mutatjuk, és beérjük e gazdag tartalmú, sok szempontú használatra alkalmas alkotások sablonos regisztrálásával, még arra sem érdemesítjük ezeket, hogy magyar vonatkozásaikat annotáció vagy utaló cédula formában értékesítsük a kutatók számára?

Nem elegendő, ha a könyvtár a hasznosnak, értékesnek ítélt bibliográfiákat és bibliográfiát bőven alkalmazó segédkönyveket merőben csak szabványszerűen a szokásos könyvtári előírások szerint „tárja” fel;

nem elegendő, ha a könyvtáros a bibliográfiákat csak címük alapján ismeri; ráhagyatkozván katalógusra vagy raktári helymemóriájára;

a bibliográfiák — s általában a jó bibliográfiákkal felszerelt segédkönyvek — sok rejtett jótulajdonosságát csak gondos elemzéssel ismerhetjük meg;

a bibliográfiák termelése áradásszerű; a legkitűnőbb könyvtárosok sem raktározhatják el emlékezetükbe mindazt, amit egy-egy jelentős bibliográfiáról a használat szempontjából tudni fontos;

nem elegendő, mert a nagyobb könyvtárakban a tájékoztató szolgálatot nem a bibliográfiáknak egy specialistája, hanem a tudományos munkatársak kollektívája látja el, az emlékezetre hagyatkozást tehát ki kell kapcsolni; a bibliográfiák elemző adatait csak valamely modern lyuk-kártya rendszerű apparátus tárhatja fel.

Nem gondolunk egy — könyvtári célra, pontosabban az információs szolgálat céljára megtervezett — vezérlő berendezésű elektronikus gépre; a szakirodalom még hevesen vitatja ilyen gépek könyvtári alkalmazásának

gazdaságos voltát, noha szűkebben körülhatárolt szakterületre alkalmazva beváltak.

Könyvtári technikánk egyelőre nem fog viharosan átalakulni, s a bibliográfiai s a bibliográfiai információkkal szolgáló mindenfajta segédkönyvek mai formájukban még jó sokáig fenn fognak maradni, tovább tartósulnak az eddig bevált műfajok, de ez ne ringasson minket olyan szemléletbe, amely megfelelhet a szellemi munka 10—15 év előtti feltételeinek, de ma vagy holnap már a végzetes lemaradás útjára vinne. Ez a szemlélet a könyvtárosi lelkiismeretnek olyan békéjét és önelégültségét jelenti, amely elmondhatja, hogy: nincsen feldolgozatlan hátraléka, felszámolta a limbus minden félretett anyagát, szak-katalógusát, tárgyszavas katalógusát a tudományok fejlődésével lépést tartva revidálja és korszerűsíti, olvasóit ellátja gyarapodási jegyzékkel, az új folyóiratok listájával, tájékoztató szolgálatát külső szakemberek bevonásával erősíti meg, a ki nem kölcsönözhető folyóiratok cikkeinek gyors reprodukálását a kutató számára lehetővé tette, a történelmi kincstár kéziratos és nyomtatott emlékeinek reprodukcióban való megőrzését biztosította stb. Mindez igen szép és jó volna, ha itt tartanánk, de félő, hogy amíg e felé az egyensúly-helyzet felé — megengedem — szívós erőfeszítésekkel haladunk, nem ügyelünk arra, hogy közben a kutatómunka előfeltételei alaposan megváltoztak, s a mechanizált kutatás a létező találmányok felhasználásával könyvtári szemhatáron belülre került.

A kor színvonalán álló tájékozottság megszerzése még nem is nagyon régen nagyobb tudományos területet illetően is — viszonylag könnyen megszerezhető volt a nagytekintélyű vezető folyóiratokban megjelent visszatekintő irodalmi szemlék elolvasása árán, ha ezek a szemlék az utolsó év szakirodalmában jelentkező problémákat számba véve tűrhető áttekintéshez segítették a kutatót. Kielégíthették a szakembereket az évkönyv jellegű jól dokumentált beszámolók (*Reports on progress in physics, Jahrbuch über die Fortschritte der Mathematik, Annales des télécommunications* stb.) és a szakirodalom egy-egy évi termését kritikával regisztráló évkönyv-bibliográfiák, amelyek sok tudományos területen már a múlt század második fele óta rendszeresen megjelentek, de már alig tudnak lépést tartani a természettudományi kutatásban bekövetkezett tempógyorsulással.

A kritikai irodalmi szemlék egyre ritkábbak, ritkulnak a beszámoló jellegű évkönyvek, helyüket a havonta-hetente megjelenő abstracts-ok foglalják el, de a vas- és acéliparnak 1934 óta van már *naponta* megjelenő referáló organuma, mely többszáz folyóiratcikkéről számol be.²

Mivel magyarázható a húzódozás ettől a tudósokhoz méltó és csak tőlük várható feladat teljesítésétől? A feleletet megkapjuk a matematikus Norbert WIENERTŐL, a kibernetika egyik neves szakemberétől, aki azt mondja tudóstársairól: „Mindegyik hajlamos arra, hogy a kutatása tárgyával szomszédos témát a folyosón jobbra a harmadik szobában dolgozó kollegája saját ügyének tekintse.”³ LEIBNIZ óta nem akadt, nem jelentkezhett már a tudomány egyeteme felett uralkodó enciklopédikus szellem — ma ott tartunk, hogy alig számíthatunk egy résztudomány, egy ágazat egyetemes eredményei felett áttekinteni tudó szakember kalauzolására.

² „Press Service” of the Intelligence Departement of the British Iron and Steel Federation. Aslib Proceedings, 8. (3) Aug. 1956. 155—164. 1.

³ DE LATIL, Pierre: *Introduction à la cybernétique*. La pensée artificielle. Paris, 1953. 15. 1.

A tudományos nagyüzem, mely a XVIII. századdal kezdődően az akadémiai bizottsági munkájával szerveződött meg, ma ugyanez akadémiai ezrekre menő kutatóintézeteiben, egyetemi és ipari kutatóintézetekben száz-ezrekre menő kutató munkájával terebélyesült ki. Publikációs teljesítményük hozzáférhető alakban az utolsó tíz évig a könyvek és folyóiratok tömegei: ez az anyag az, amit a könyvtáros az olvasó elé tárhat, de amióta az államigazgatás és a termelés minden mozzanata munkájukra épül, eredményeiknek csak kisebbik része kerül nyilvánosság elé. Valamit abból, hogy a szellemi munka feltételei megváltoztak, tudomásul kellene vennünk.

A tudományos tájékozódás főforrása a század eleje óta ma is még: a folyóirat. Azért írom, hogy „ma is még”, mert a tudományos tájékoztatás ügyében 1948-ban Londonban megtartott kongresszuson egy neves tudós alaposan megtépzta és meghaladottnak minősítette az eredményközlésnek ezt a tisztes hagyományokkal — presztizszel — rendelkező formáját.⁴ Nem vitás, hogy szívós intézmény, s a szellemi élet egyelőre elképzelhetetlen nélküle. Könyvtáraink állománygyarapító keretében a folyóiratok előfizetésére fordított összeg aránya a könyvekre fordított összeggel szemben egyre nő. Az állományszerzeményezés tudományos színvonalát a járatott folyóiratok száma jelzi, és ez megbízható jelzésnek tekinthető. A könyvtárosnak nincs is módjában az egyes tudományok fejlődésében beállott tempógyorsulással másként lépést tartani, mint a legfontosabb, legkeresettebb folyóiratok megrendelésével. Arról a könyvtáros nem tehet, hogy a folyóiratkiadás szervei hibái folytán ez az erőfeszítése csak félsikerrel járhat. A folyóiratok sem közölnek minden fontos újabb eredményt a kellő gyorsasággal és nem közölnek mindent, noha közleményeik átlag másfél évvel előzik meg a könyvekben — monográfiákban — közölt eredményeket.

A kutatómunka a laboratóriumból a folyóiratokon és a könyvtáron keresztül vezet vissza a laboratóriumba. A „naprakész” tájékoztatást a kutató egyéni úton megszerzi úgy, hogy rendszeresen figyelgi és olvassa azt az 5–7, a szakterülete szempontjából elengedhetetlenül fontos folyóiratot (többre alig telik idejéből), de egy hosszabb és költséges munkafolyamatokat igénylő kutatói feladat laboratóriumi kidolgozása előtt szélesebb körű tájékozódásra van szüksége, tehát a könyvtárban kezdi el kutatómunkáját a referáló lapok, a drága és terjedelmes abstract-ok utolsó évfolyamaiban való böngészéssel. („Az irodalomkutatás olcsóbb, mint a laboratóriumi munka.”)⁵ Ez a tájékozódó felkészülés meglehetősen időtrábló, nemcsak azért, mert a nagy referáló lapok összefoglaló — félévi, évi — indexei késnek, de főleg azért, mert ezek az indexek híjával vannak egy *kulcsrendszernek*, mely a referáló lapokban megjelent folyóiratcikkekre jellemző adatokról gyorsabban tájékoztatná a kutatót, s a referátumok jó részének végigolvasását megtakaríthatná. Ezek a jellemző adatok: eredeti kutatás-e; elméleti-e; matematikai alapo zású-e; eljárás vagy

⁴ J. D. BERNAL: *Provisional Scheme for central distribution of scientific publications* c. javaslatában vetette fel a kérdést, hogy a mai folyóirat megfelel-e a tájékoztatás funkciójának. BERNAL az önálló publikációk tudósok közti szétosztását központi szerv útján javasolta, de javaslata kedvezőtlen fogadtatásban részesült. BERNAL professzor ezt a javaslatát legujabban nyilvánosan is visszavonta. (BERNAL, J. D.: *The supply of information to the scientist: some problems of the present day*. Journ. of Documentation. Vol. 13. No. 4. Dec. 1957. 207. l.)

⁵ WILSON, B. E.: *An introduction to scientific research*. N. Y.—London 1952. 10—20. l.

készülék leírását tartalmazza-e; rajzos-e; táblázatokkal, diagramokkal felszerelt-e stb.⁶ A lyukasított kártyákkal dolgozó dokumentációs szolgálatok a jelzetelést ezen a módon *kritikai kulccsal* kapcsolhatnák össze. Ekkora feladatra természetesen csak egy szűkebb területet átfogó kutatóintézet könyvtára vagy olyan dokumentációs központ vállalkozhatik, mint a szervetlen kémia klasszikus *Handbuch*-ját kiadó Gmelin Institut vagy a hozzá hasonló intézetek.⁷

Bármennyire elégedetlen is J. D. BERNAL és néhányan a tudományos folyóiratkiadás mai szokásaival, és bármennyire lehangoló is az a BRADFORD s ő utána sokan mások által számos tanulmányban példákön beigazolt tény, hogy a szorosan egy tudományos területre tartozó cikkeknek csak egy részéről számolnak be a legtekintélyesebb referáló lapok,⁸ hogy a tudományok periferiáin, a szakmán kívüleső folyóiratokban jelentkező cikkek kiesnek a beszámolóik közül, a tudományos tájékozódás általános módszere mégis csak a folyóiratok rendszeres figyelésén alapszik.

Ez a megállapítás azonban az utolsó 7–8 év jelenségei alapján korrekcióra szorul. Az eredményközlés eddigi formája már nem egyedüli jellemzője a kutatás eredményei lerögzítésének. A természettudományi és műszaki kutatásnak azon a területén, ahol a fejlődés viharos és a kutatáshoz fontos állami érdekek fűződnek, az eredmények közlésének *elsődleges* formája sokkal inkább a „kutató jelentés”, a „gyári riport”, az „expedíciós napló”, mint a szakfolyóiratban megjelenő cikk vagy ennek hiányában a referáló lapban megjelent kivonat. Egy külföldi technikai főiskolán tavaly létesült Atomtechnikai Könyvtár *alapfelszerelése* a következő volt: mindössze 100 kötet könyv (főleg segédkönyvek); 900 jelentés és előadások gyűjteménye a genfi atomkonferenciáról; 18 000 kutatójelentés különböző laboratóriumokból (ezekből 6000 gépirású sokszorosítvány, 12 000 mikrokártya). A kutatójelentések állománya előreláthatólag évi 2000-rel fog gyarapodni. Beszerezték továbbá más országokból való 95 000 — kivonatot tartalmazó — kartotéklapot, ezekből építik fel dokumentációs katalógusukat, ez az anyag várhatóan évi 10 000 cédulával fog szaporodni. Az amerikai fegyveres erők műszaki tájékoztató szolgálata (az ASTIA) ez idő szerint másfél millió — bizalmas és fokozatosan „nem bizalmasként”, tehát idegen kutatók számára is rendelkezésre bocsátható anyagként kezelendő — kutatójelentést tart nyilván; az évi gyarapodás ilyen jelentésekből kb. 200 000.⁹

Azt jelenti ez, hogy a folyóiratokban megjelenő eddigi eredményközléseket megelőzi az elsődleges laboratóriumi jelentés, amelynek lényeges tartalma esetleg csak évek múltán tűnik fel a folyóiratokban, jelenti tehát azt, hogy a folyóiratok együttvéve sem tükrözik már az elért eredmények színvonalát. Átmeneti jelenség-e ez? Kétségtelen, hogy részben a világpolitika függvénye,

⁶ ROSCH, S.: *Der literarische Kritikschlüssel als Hilfsmittel der Dokumentation*. Nachr. f. Dok. Jg. 2. H. 4. Dez. 1951. 133–135. l.

⁷ A Gmelin Institut újabban elhatározta, hogy gépesíti dokumentációját, IBM kártyákra kodifikálva a cikkelemzéseket. Egyelőre az ötvözés (alliage) 1950 óta megjelent irodalmával kezdik. Az előfizetőknek vagy a kártyákra vett elemzéseket, vagy a kulcs szerint perforált kártyákat küldik meg.

⁸ BRADFORD: *Documentation*. 2. ed. London, 1953. 148–158. l. BRADFORD: *Complete documentation*. Journ. of Documentation 1. No. 5. 36–44. l. — Az irodalom szétszórtságának törvényét először Law of scattering c. tanulmányában állította fel.

⁹ Hír a *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie*-ban: 1957. H. 3. 235. l.

s így nem bocsátkozhatunk találgatásokba, de hogy néhány szakterület folyóiratállománya tudományos jelentőségben veszít általa, az kétségtelen. És kevesbedik a kilátásunk arra is, hogy összefoglaló kritikai szemlék jelenhessenek meg az emberiséget legjobban érdeklő szakterület valóságos eredményeiről. A folyóiratsorozatok gondozására temérdek energiát és pénzt áldozó természettudományi és műszaki könyvtárak erőfeszítéseik maximálisra fokozása esetében sem lehetnek megbízható tárai a kutatás teljes forrásanyagának, ha a kutatójelentések, gyártási riportok, naplók, fordítási jegyzékek a kutatóintézetek és laboratóriumok archivumaiban rekednek meg, és csak egy részük kerül intézetek, laboratóriumok közti csere útján korlátozott nyilvánosság elé.

„Ellenőrizetlen” (kiadatlan) információs forrásanyag — ha nem is annyi, mint a fizikai, kémiai kutatás területén — bőven van egyes társadalomtudományi területeken is: az ún. „korlátozottan terjeszthető kiadványok”; konferenciák dokumentumai; előadmányi nyersanyagot alkotó táblázatok, adatösszeállítások; publikációra előkészített, de mégsem publikált irományok. Pedig e forrásanyagra évek munkáját fordították a kutatók. A forrásanyag hozzáférhetése tekintetében látszólag jobban állanak — nem kumulatív, jellegükönél fogva — a szorosabban vett történeti tudományok, irodalomtudományok, filológiák, nyelvtudományok. Látszólag csupán. Ezek kutatói nagy hírlap- és folyóirattömegeket mozgatnak meg, hogy a vizsgálandó kor történelmi levegőjét a maguk és munkájuk számára felidézhessek. Ez a kutatói szokásuk — szinte a tervükbe belekalkulálva — szándékos időpazarlással jár, de vállalják — sok esetben lemondva a bibliográfiai segédeszközök használatáról — véletlen felfedezések, trouvaille-ok reményében. A történeti-társadalmi tudományok körében ezért is jelenik meg viszonylag kevesebb referáló orgánus, de ha az új módszerek alkalmazása az információszerezésnél nem is annyira elengedhetetlen, az időpazarlás ezen a területen is csökkenthető volna a jelentős folyóiratsorozatok összefoglaló indexeinek gyorsabb megjelentetésével, nem utolsósorban az akadémiai folyóiratok általános mutatóinak kiadásával. A feldolgozandó folyóiratok és hírlapok nagy tömege mellett a történeti-társadalmi kutatók számára nagyobb fontosságúak a monográfiák, a keskeny barázdákon járó kutatásról szóló irodalom. Az ő körükben tehát fontosak a közvetett források: a bibliográfiák és pedig a rejtett bibliográfiák, amelyek tömegével lappanganak mindenütt, különösen a kiadatlan disszertációk rengetegében. Számukra tehát fontos volna a bibliográfiák tartalmának és sokoldalú felhasználhatóságának elemzése; ezt az elemző munkát csak a könyvtáros végezheti el.

II.

1. Abból indultunk ki, hogy ma is jelennek meg gigantikus teljesítményű bibliográfiák, hogy a legfontosabb feladatot: a kutatás egész — vagy nagy — területe feletti áttekintést szolgáló bibliográfiák a hagyományos nyomdai eljárással készülve *mint műszerek hovatovább kezelhetetlenné válnak*: a közvetett forrásból való tájékoztatás a viharos fejlődésű tudományszakoknál a technika új módszereihez, a gépesített információnyújtás valamely formájához kénytelen folyamodni. A példák egyre sokasodnak. A könyv formájú nagy bibliográfiák, a nagy referáló lapok hatalmas index-kötetei már nem a hagyó-

mányos nyomdai eljárással készülnek,¹⁰ hanem foto-offset-litográfiai eljárással, mint a British Museum Könyvtára katalógusának második kiadása. A szakdokumentációs központok némelyike pedig — mint a *Handbuch der anorganischen Chemie* százkötetes 8. és (az 1950 utáni anyagot összefoglaló) 9. kiadására készülő Gmelin Institut — gépesített dokumentációjának forrása: a lyukasztott kártyák tárgyszók vagy más karakterisztikumok alapján. A kártya megadja a transparenens eredeti számát, mely a cikkről szóló beszámolót tartalmazza, ez heliografikus eljárással kopírozható. Hasonlóképpen automatikusan reprodukálják a lyukasztott kártyák eredetijét (a címleírást tartalmazó hagyományos kártya-index lapjait), s az előfizető saját magának is berendezhet ilyen kartotékot, akár manuális, akár gépi berendezéssel. Ez a két kiragadott példa figyelmeztető jel más tudományos vállalkozások számára is, ahol a dokumentációs anyag gyors növekedése folyamatban van. Bizonyosnak látszik, hogy nagy terjedelmű bibliográfiák és a gyors információ forrásai: a nagyszámú „Handbuch”-ok a hagyományos eljárásnak és az új reprodukciós technikának vagy a dokumentáció gépesítésének valamelyik gazdaságos — egyelőre csak egyszerűbb — eljárásának és a régi könyvtári kartoték technikájának összeházasításával jöhetnek létre.

2. Herbert COBLANS, aki az információk szolgáltatásának új módszereit és új technikáját az Unesco megbízásából megvizsgálta,¹¹ az eddigi kísérletek és sikeres alkalmazások mérlege alapján konklúziójában megállapítja, hogy „a gépesítésre vonatkozó elképzelések arra irányultak, hogy nagy gyorsaság mellett nagy kapacitású adat felraktározása lehetséges. Azt vélték, hogy a rapid szelektor a kulcs. Ma már látjuk, hogy az elektronika speciálisai képesek arra, hogy minden igényt kielégítő gépezetet szerkesszenek, de ezek a gépek drágák. Am még ezek sem szállíthatnak sikeresen információkat, amíg az információ adekvát elmélete, vagyis az osztályozás és kodifikáció nincsen kidolgozva”. A COBLANS által elemzett eljárások és kísérletek között vannak sikeres eljárásai a gépesített dokumentációnak. (Az USA szabadalmi hivatala 1947 óta megjelenő *Indexének* sokszorosítása a kiadott szabadalmakról foto-litografikus offset úton lyukkártyák alapján történt, s ez úgy volt megoldható, hogy a tárgyszórendszert gondosan dolgozták ki. Az USA legjelentősebb könyvtáraiba járó folyóiratok közös katalógusa, a Library of Congress kiadásában megjelenő *New Serial Titles* 1953 óta úgy készül, hogy a résztvevő könyvtárak bejelentései kodifikálva IBM kártyára kerülnek, s a havi füzetek foto-litografikus offset úton készülnek a tabelláló gépen a lyukkártyák szortírozása után. Az orvostudományi dokumentáció ismert folyóirata, a *Current list of medical literature* ugyancsak fel kellett hogy hagyjon azzal, hogy indexét a szerkesztés hagyományos módján adja ki. 1957-ben az előbbiekhöz hasonló módszerek alkalmazásával érte el először, hogy *egy havi* kiadványa 9000 folyóiratcikket indexelt. A párisi Centre National des Recherches Scientifiques, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tájékoztató intézete mellett a legnagyobb állami

¹⁰ A *General Catalogue of Printed Books* javított (2.) kiadása a hagyományos szerkesztői és nyomdai eljárással 1929 óta eljutott az 51. kötetig. Itt abbahagyták. A folytatása az olvasótermi katalógus és a gyarapodási jegyzék montázs útján való egyesítésével, kéziratos címkiegészítésekkel foto-offset-litográfiai úton jelenik meg. Így évi 50 kötetet öt év alatt teljes lesz a kb. 300 kötetes mű, amely a régi eljárással 45 év alatt készülne el.

¹¹ *Méthodes et techniques nouvelles de la diffusion des connaissances*. Unesco Bulletin. XI. No. 7. Juillet 1957. 154—179. l.

dokumentációs szervezet légi úton küld „naprakész” mikrofilmkópiákat a legfontosabb folyóiratok tartalmáról az indiai dokumentációs központ számára.

3. Nem véletlen, hogy éppen a nagyszabású bibliográfiai műszerek létrehozásánál alkalmazták az új reprodukciós technikát s az automatizált dokumentáció módszereit. A szakítás a szerkesztés klasszikus módszereivel szükséges volt, mert nélkülözhetetlen szerszámok (nagy folyóiratok rekapituláló indexei, közös katalógusok, egy szaktudomány dokumentációjában rendet teremtő „Handbuch”) létrejötte vagy elsorvasztása forgott kockán. A BESTERMAN-típusú nagy összefoglaló bibliográfiák csak e szerkesztési formák alkalmazásával támadhatnak újra fel. Az automatizálás általánosabb alkalmazásáról szóló fejtegetésbe még korai volna belebocsátkozni. Ez — ahogy COBLANS mondja — „a fejlődés menetében álló ügy”. Hosszú távon az automatizálás valamely formája — szerinte is — meg fogja oldani a problémákat. „A dokumentáció gépesítésének sikertelensége, meghiusulásának egyik oka az az egyszerű tény, hogy a bibliográfizálás alá eső kiadványok és publikációk száma nagy.” TAUBE szkepticizmusa jogosult, ha olyan gépről álmodunk, amelytől azt kívánjuk, hogy az emberi tudás egész skáláját tudja regisztrálni és szortírozni. Ám erősen korlátozott, *szűk területen, ahol a tárgyszavas rendszernél alkalmazott terminológia precíz, a fogalmak tisztázottak, jól definiáltak és a dokumentumok nem túl nagy számúak, a jó eredmények elérhetők.*¹² És ebbe a kategóriába esnek a szabadalmi irodák problémái, és ide sorolnám az elemző adatok feltárásával a bibliográfiák problémáit is.

4. A dokumentáció gépesítése a mi viszonyaink között — néhány speciális területet leszámítva — nem látszik még sürgető problémának. Időszzerű azonban a reávaló felkészülés, a kísérletezés megkezdése, tapasztalatok szerzése. Tévedés volna azt hinni, hogy ez a normális könyvtári műveletek közbenjötté *nélkül* jól elvégezhető lesz. COBLANS konklúzióiban helyesen állapítja meg, hogy ahhoz, hogy a gépesített dokumentációban magas színvonalon lehessen szelekciót végezni, évi indexekre, rekapitulációkra, kollektív katalógusokra (folyóíratlelőhely-katalógus!) van szükség, és ez könyvtárosi feladat. A felkészülés állhat a könyvtárainkban található jelentős bibliográfiai forrásművek tartalmának, gyakorlati használhatóságának elemzésében s a karakterisztikumoknak lyukkártyák számára való kodifikálásában.

III.

1. Miért emeltük ki a bibliográfiákat a tájékoztatásra alkalmas sokféle segédkönyvek közül? Utóbbiak jó része (enciklopédiák, szakszótárak) betűrendes, használatuk tehát egyszerű, legfeljebb irányzatukkal, pártállásukkal és a kezelésükhöz szükséges műszavak rövidítésével kell megismerkednünk. Kisebbrészüket (a gazdag, sokfajta információt tartalmazó évkönyvek, a *Statesman's Yearbook* és *Information please almanach* fajtából valók) valóban megérdemelnék a feltáró elemzést, a bibliográfiák ellenben az elmélyült kutatást szolgálják, s mindaz, ami hasznosságuk sajátossága, nem meríthető ki a szakjelzetekkel, amelyek számát nem növelhetjük korlátlanul, nem szaporíthatjuk a mű jellegét kifejező karakterisztikumokkal, van-e benne magyar szerzőktől

¹² COBLANS: *I. m.* 165. 1.

eredő vagy magyar vonatkozású címanyag, s végül mindez a jellemző anyag még ha helyet találna is — távirati stílusú annotációkban — a cédulán, nem teszi lehetővé a nagy címanyagban az áttekintést. Kiemelésük végül azért történt, mert a róluk szóló fontos tudnivaló nem raktározható el a könyvtáros fejében. Minthogy pedig mindaz, amit a hasznosítás szempontjából az elemzés feltár, nem fér rá a nemzetközi cédulára, a kifinomodott feltárás lyukkártyák alkalmazását kívánja.

2. Mit tettek és tesznek könyvtáraink a bibliográfiák és a bibliográfiákat bőséggel alkalmazó segédkönyvek publicitása érdekében? A bibliográfiák bekerülnek a sokszor áttekinthetetlenül nagy és az olvasó által nem mindig könnyen hozzáférhető segédkönyvtárba, a segédkönyvtár anyagáról azonban ritkán készül nyomtatott katalógus; a katalóguscédulán a címleírás alá oda-kerül hogy: *Bibliográfia p. 156.* vagy *Bibl. passim*; legjobb esetben — de nem minden könyvtárban — külön katalógusa is van a bibliográfiáknak, a már jellemzett szabványszerű címleírásokkal. Pedig kell a külön katalógus, mert a számuk gyors ütemben nő, a felettük való uralom csak az emlékezet mechanizált formája segítségével lehetséges. Ha csak öt — az új bibliográfia-termést regisztráló kurrens másodfokú bibliográfiai forrást — (a lipcei *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, a frankfurti *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie*, az Unesco *Bulletin*-je, a *College and Research Libraries* bibliográfiai rovatait és ugyancsak az Unesco által kiadott évi kötetet, a *Les services bibliographiques dans le monde* címűt) veszem figyelembe, az évi szaporulat bibliográfiákban meghaladja a 12 000-et.

3. Nem érhetjük be azzal, hogy a *rejtett* bibliográfiákat a katalógusban válogatás nélkül csak a címleíráshoz fűzött megjegyzés formájában regisztráljuk. Különösen, ha ezek a függelékekben vagy fejezetben foglalt bibliográfiák kritikai megjegyzésekkel kísért, évtizedes gazdag kutatói tapasztalatokat közkinccsé tevő rostáló szemle eredményei. Monográfiákban, amilyen a J. de GHELLINCK: *L'essor de la littérature latine au XII. siècle*-jében¹³ a középkor — és nemcsak a késői középkor — tanulmányához kalauzoló kritikai szemle a felhasználható forrásokról; nagy történeti szintézisek, mint a HALPHEN-féle *Peuples et civilisations* bibliográfiai vagy a HÓMAN—SZEKFŰ kötetei végére illesztett *Kútfők és irodalom* rovat olyan teljesítmények, amelyek értékben, hatásban jóval meghaladják az önálló alakban megjelent bibliográfiák szízeit. A *Clio. Introduction aux études historiques* c. ismert kollektív szintézis minden kötetének minden fejezete végén hármastagolású válogatott bibliográfia (*Sources—Bibliographie—État actuel des questions*) a vitás kérdések, a megoldatlan problémák irodalmához vezeti el a kutatót. Ilyen példakkal minden reference könyvtáros bőven szolgálhat. E munkák minimális megbecsülése volna — külön cédulán való szerepeltetésük.

4. A bibliográfiák egy jó részének tartalma nemcsak elrendezett, annotált címanyagból áll! A könyvformájú bibliográfiák tartalmukban gyakran szolgálnak meglepetésekkel. Függelékek, kronológiák, szinkronikus táblázatok, annotációkba beépített szemelvénygyűjtemények, a rokon tudományterületen egyidejűleg jelentkező eredmények táblázatos összefoglalásai stb. gazdagítják a címanyagot. Csak néhány példával szolgálunk: W. BRAEUER: *Handbuch zur Geschichte der Volkswirtschaftslehre* c. kézikönyve (Frankfurt

¹³ Az *Aperçu bibliographique* fejezet 19—32. l. — A mű megj. Bruxelles, Desclée de Brouwer. 2. éd. 1955.

1952. 224 l.) az ókor, középkor és újkor tudósainak és költőinek, színműíróinak közgazdasági nézeteit illeszti be a műveikről szóló címleírás után, eközben tanúi vagyunk egy tudomány születésének. Wilhelm FUCHS *Juristische Bücherkunde* c. (Göttingen, 1953. 506 l.) olvasmányos bibliográfiai kalauza — a tudományos munka technikájáról szóló fejezete után — táblázatot ad a legkiválóbb jogtudósokról, függelékben ad jogelméleti szemelvénygyűjteményt, a jogtudomány fejlődését a jogi szakbibliográfia történetén át szemlélteti, időrendi táblát ad a XVI—XVIII. század, majd a XIX—XX. század legfontosabb jogi műveiről, szinkronisztikus táblázat mutatja be jogtudósok kapcsolatát más tudományok kiváló képviselőivel, táblázatot a jogtörténet fontosabb évszámairól és eseményeiről. George SARTON tudománytörténeti bevezetőjében (*Horus, A guide to the history of science*. Waltham 1952. 316 l.) találunk fejezetet a tudományos műszerek történetének irodalmáról, a tudománytörténet tanításáról, műveléséről egyes országokban, tudománytörténeti intézetekről, könyvtárakról, kongresszusokról, díjakról, pályázatokról és alapítványokról és egy táblázatot olyan folyóiratokról, amelyek címe félrevezető, mert nincs bennük tudománytörténeti tartalom. Ilyen példák is végnélkül szaporíthatók. A bibliográfiák nem mindig *csak* bibliográfiák. A nem könyvre és cikkekre vonatkozó tudományos tájékoztatás értékes, felhasználásra kész anyaga rejtőzik bennük. Még ha le akarnánk is mondani arról, hogy az aprólékosan elemző adatokat lyukkártyákra vigyük át, tartalmuknak erről az „ajándékozott többletéről” kár volna lemondani. Ha e többlet változatos volta nagy is, egy megfelelő terjedelmű adatgyűjtés lehetővé tenné az effajta kategóriák meghatározását, tipizálásukat és kodifikálásukat.

5. Mik tehát a lehetőségek? Arról tán sikerült meggyőzni az olvasót, hogy a bibliográfiák hagyományos regisztrálása (még ha külön katalógust kapnak is) azzal jár, hogy a bibliográfia használhatóságát jellemző sok adatot mellőznünk kell. A bibliográfia az emlékezet szerszáma és kettősen az a bibliográfiák katalógusa vagy a könyv alakú másodfokú bibliográfia. A gépesített memória és a felraktározott memóriában való sok szempontú gyors keresés problémája még nincs kellően megoldva, de az elemző adatok lyukkártyákra való kodifikálásának nincsen akadály, és nem lesz akadály annak sem, hogy a bibliográfiák váratlan többletét tipizáljuk és kodifikáljuk. A bibliográfia elemző adatainak lyukkártyára való átvitele megadja a lehetőségét annak, hogy valamely intézmény szabad kapacitású gépe igénybevételeével (a mi viszonyaink között várhatóan 20 000-et meg nem haladó anyagból) szelektorral kiválaszthassuk a megfelelő anyagot. A lyukkártyára átvitel nem jelent akadályt a későbbi fejlődés számára sem, mert a lyukkártyákra átvitt adatanyag áttehető egy elektronikus gép nyelvére is. A tapasztalatszerző kísérletet az a szerv kezdhethet el, amely az országban fellelhető újabb bibliográfiák és segédkönyvek címánya felett rendelkezik: az Országos Széchényi Könyvtár Központi Címjegyzéke.

6. A mechanizálás első fokozata, hogy az elemző adatokat egy *kártyaterv* alapján géppel kiértékelhetővé tesszük. A kártyatervet PATAKY Ernő, a MT Akadémia Kibernetikai Kutatócsoportja munkatársának segítségével készítettem el. A második fokozat a szortírozás után tabelláló gépen előállított táblázat a kívánt bibliográfiák elemző adataival. Harmadik fokozat: egy foto-offset litográfiával készült bibliográfia.

A *kártyaterv* alapján az IBM (Hollerith) kártyák oszlopait a következőképp osztjuk el az elemző bibliográfiai adatok számára. Az itt következő terv

a bibliográfiák tartalmáról tájékoztató legfontosabb adatok elosztásának terve. Az alapcédula: a szabványszerű címléírást és a mű nyilvántartási sorszámát tartalmazza; az elemző kártya első adata az egyeztetés célját szolgáló nyilvántartási szám.

18M. MAGYARORSZÁGI KFT.	Nyilvántartási szám	Szigla	Lelőhely száma	Tárgykör	Nyelv	Tér helyi vonatkozás	Korszak	Zárás ideje	Tételek száma	Műfaj	Címűjel	Szerkezet	Határterületek (Szakjelzetek)					
													1	2	3	4	5	6
000000	000000	000000	000000	000000	000000	000000	000000	000000	000000	000000	000000	000000	000000	000000	000000	000000	000000	000000
111111	111111	111111	111111	111111	111111	111111	111111	111111	111111	111111	111111	111111	111111	111111	111111	111111	111111	111111
222222	222222	222222	222222	222222	222222	222222	222222	222222	222222	222222	222222	222222	222222	222222	222222	222222	222222	222222
333333	333333	333333	333333	333333	333333	333333	333333	333333	333333	333333	333333	333333	333333	333333	333333	333333	333333	333333
444444	444444	444444	444444	444444	444444	444444	444444	444444	444444	444444	444444	444444	444444	444444	444444	444444	444444	444444
555555	555555	555555	555555	555555	555555	555555	555555	555555	555555	555555	555555	555555	555555	555555	555555	555555	555555	555555
666666	666666	666666	666666	666666	666666	666666	666666	666666	666666	666666	666666	666666	666666	666666	666666	666666	666666	666666
777777	777777	777777	777777	777777	777777	777777	777777	777777	777777	777777	777777	777777	777777	777777	777777	777777	777777	777777
888888	888888	888888	888888	888888	888888	888888	888888	888888	888888	888888	888888	888888	888888	888888	888888	888888	888888	888888
999999	999999	999999	999999	999999	999999	999999	999999	999999	999999	999999	999999	999999	999999	999999	999999	999999	999999	999999

Bibliográfiai kártyaterv Hollerith kártyán

A kártyaterv

	Oszlopok sorszáma	Hány oszlop
A mű nyilvántartási száma	1—5	5
Szigla (a leelőhely szigla)	6—7	2
A leelőhely száma	8—13	6
A bibliográfia jellege	14	1
Tárgykör (szakjelzete)	15—20	6
Milyen nyelvű az anyaga	21—22	2
Mely világrész anyaga	23	1
Tér (a tartalom földrajzi helyi vonatkozásaiban — pl. magyarországi v. magyar vonatkozású anyag)	24—29	6
Korszak	30—37	8
Zárás időpontja	38—40	3
Tételek száma (kb.)	41—45	5
Műfaj	46—47	2
Annotáció, kivonat, kritika	48	1
Szerkezet (rendező elv)	49—50	2
Határterületek, rokontudományok	1. 51—55	5
	2. 56—60	5
	3. 61—65	5
	4. 66—70	5
	5. 71—75	5
	6. 76—80	5

*

A bibliográfiának vissza kell adni műszer-jellegét. A XVIII. század második feléig tudósok által tudósok avatott kis köre számára összeállított szerszám volt, ma nagy példákban monumentum, merev és kezelhetetlen, kis formátumaiban túlbujáztott és — valljuk be — kissé lenézett, de oktala-

nul kevésre becsült raktártöltelék ; elburjánzott válfaja a szellemi termelésnek olyannyira, hogy elvesztettük a felette való ellenőrzést. Arról van szó, hogy a felettük való uralmat visszaszerezzük. A veszni indult enciklopédikus szellemet, amelynek testi formája ma a másodfokú bibliográfia, a gép segítségével kell megmentenünk.

A nagy bibliográfiák és a nagy Handbuch-ok mutatóinak, helyesebben *mutató-rendszerének* a tájékoztatás kifinomult igényei szerint való kialakítása is idetartozó kérdés volna. Ennek tárgyalása külön tanulmány feladata.*

KÓHALMI BÉLA

BÉLA KÓHALMI : DIE BIBLIOGRAPHIE UND DIE NEUE TECHNIK

Die Fachliteratur befasst sich selten mit der ungenügenden Ausnützung der Bibliographien, mit den monumentalen Werken ebensowenig, wie mit den Führern und Wegweisern. Gar manche wissenschaftliche Bibliotheken vermissen einen Spezialkatalog der Bibliographien ; selbst wenn ein solcher vorhanden ist, enthält er nur karge Angaben in althergebrachter Form. Ohne einer erschöpfenden Analyse ist es nicht möglich, sämtliche charakteristische Eigenschaften verschiedener Bibliographien, die für die Ausnützung wichtig sind, aufzuschliessen. Man kann die Signaturen des systematischen Katalogs nicht grenzenlos vermehren und selbst die freigebigst verwendeten Signaturen schliessen nicht sämtliche Charakteristiken in sich ein. Der Zuwachs an Bibliographien, Indexen, Repertorien, Bibliographie verwendenden Handbüchern ist enorm. (Der neue „*Besterman*“ verzeichnet bei Weglassung der versteckten Bibliographien 84 000 selbständige Bibliographien ; man kann die jährliche Vermehrung auf 12 000 schätzen, die Zahl der kumulativen Verzeichnisse der Zeitschriften-Serien nicht mitgerechnet.) In den Zeiten BRUNETs war es noch möglich einen *Kosmos der Bücher* zustande zu bringen, heute ist das Zustandekommen eines „*bibliographischen Kosmos*“ nur mehr in der Form langer Reihen von „*Fachbibliographien zweiten Grades*“ denkbar. Deren gründliche Analyse ist nur mehr bei Anwendung irgend eines wirtschaftlichen Lochkartenverfahrens möglich.

Es ist kein Zufall, dass heute grossangelegte bibliographische Instrumente mit der Anwendung eines Lochkartensystems und nicht mehr in der Form herkömmlichen drucktechnischen Verfahrens erscheinen. (Beispiele : Die 8. Auflage des *Gmelin-Handbuches*, *USA Patent Index*, *New Serial Titles of the Library of Congress* verwenden Lochkartensysteme ; die 2. Auflage des immensen *Katalogs des British Museums* und die *Current list of medical literature* erscheinen auf Photo-Offset-Lithographie Maschinen gedruckt.) Die Beschleunigung des Tempos in der Entwicklung gewisser wissenschaftlicher Landschaften bricht neue Wege für die Herstellung dieser unentbehrlichen Werkzeuge. In dem Begriff „Herstellung“ wollen wir neue Methoden der Analyse eingeschlossen wissen, denn viele Bibliographien sind nicht *nur* Bibliographien. Es findet sich in manchen eine *unerwartete Mehrung* wissenschaftlicher Informationen (Synoptische Tabellen, Kronologien, Leseproben, Tabellen der grundlegenden Werke, Statistiken usw.), die in Formen der Kodifikation auf Lochkarten festgelegt werden können. Zum Schluss zeigt Verfasser den Plan einer IBM Karte mit Placierung der wichtigen analytischen Daten von Bibliographien.

* A szerkesztőség azt reméli, hogy e kérdést a lap hasábjain megvitatják könyvtárosaink és dokumentalistáink.

A hungarica-bibliográfia néhány problémája

1.

Ha nemzeti bibliográfiánk hézagainak pótlásáról esik szó, többnyire csak arra gondolunk, hogy mind kurrens, mind retrospektív nemzeti jellegű bibliográfiánk milyen teljességgel tartalmazzák a Magyarországon megjelent nyomtatványokat.

A teljesség iránti igény azonban nemcsak a Magyarországon megjelent nyomtatványok hiánytalan feltárására irányul. Az *RMK III.* (a magyar szerzőktől külföldön 1480—1711 megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok) megjelenése előtt talán elsőként KERTBENY Károly az őt jellemző hevesességgel száll síkra olyan nemzeti bibliográfia megalkotásáért, melynek tartalmaznia kell minden olyan külföldi nyomtatványt is, „mely bárminő tekintetből Magyarországot illeti.”¹ Az, hogy KERTBENY nagyszabású terveiből mi valósult meg, köztudomású. Több, mint hatvan esztendő múltán GULYÁS Pál jogos rezignációval jegyzi meg: „Egyelőre arra sincs sok remény, hogy a Régi Magyar Könyvtár teljesen hiányzó IV. része, amely a külföldön külföldiek tollából Magyarországra vonatkozó irodalmat állítaná össze az 1711 előtti időszakról, valaha is elkészüljön.”²

A Magyarországra vonatkozó irodalom teljes bibliográfiájának összeállítás, — még ha a bibliográfiát időhatárok közé is szorítjuk, — megoldhatatlan feladatnak látszik. APPONYI Sándor örök érdeme, hogy gyűjteményének katalógusában a XVIII. sz. előtti legfontosabb magyar vonatkozású művek gondos leírását adja és főként az, hogy e művek az ő akaratából a nemzet tulajdonában levő gyűjteményében hozzá is férhetők.

APPONYI Sándor lenne tehát a leghivatottabb annak meghatározására is, hogy milyen műveket tekintett magyar vonatkozásúaknak. E meghatározással azonban adós maradt. Katalógusa előszavában a következőket írja: „Sok oly munka és röpirat foglaltatik benne, mely systematicus munkában nem találná helyét, melyet a magyar bibliographus úgyszólván, ignorálni kénytelen. Mert meglehetős tág fogalom a »magyar vonatkozás« és nehéz annak határt szabni. E tekintetben pedig szabad kezem volt és talán megbocsátja, sőt szívesen veszi az olvasó, hogy a határt szorosan meg nem tartottam.”³

¹ KERTBENY Károly: *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok 1454—1600.* Bp. 1880. C. 1.

² GULYÁS Pál: *A bibliográfia kézikönyve.* Bp. 1942. II. köt. 58. l.

³ APPONYI Sándor: *Hungarica.* Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. Bp. 1900. III. l.

A magyar vonatkozások kibogozása során válik nyilvánvalóvá, hogy a hungaricumokat tartalmazó nyomtatványok teljes feltárása milyen nehézségek elé állítja a bibliográfust. Egy megtalált adat újabb adatok feltárásához adja meg a kulcsot. Ha APPONYI Sándor nem is közölte gyűjtésének módszerét, — így nem tudjuk azt sem, hogy a XVI—XVII. századi bibliográfiák, katalógusok magyar vonatkozású anyagát átvizsgálta-e, — lelkiismeretességére, adagyűjtő szenvedélyére jellemző az a levél, melyet 1893. november 3-án írt SCHÖNHERR Gyulához :

„Igen tisztelt uram,

A napokban egy régi Capistran biographia birtokába jutottam, melyre nézve bátor vagyok szíves felvilágosítást kérni. A »Hunyadiak kora« című munkában találtam ugyan hivatkozást a Nicolaus de Fara féle életrajzra, de nem külön kiadásra, hanem Wading annales minorum c. nagy gyűjteményére. Van-e a Múzeumban külön kiadás? és ha megvan Wading . . . lenne kegyes utána nézni, vajjon a Nic. de Fara mellett van-e ott közölve Hieronymus de Utino és Christophorus de Varisio életrajza is? Mind a három Franciscanus Capistrano társa volt. Továbbá fel lett-e használva a temérdek magyar személy és helynév mely a szent halála után történt csodák alkalmával az első és harmadik relációban előfordul? . . .”⁴

APPONYI mellett a hungaricumok másik jelentős gyűjtője BALLAGI Aladár. Gyűjtési módszere azonban különbözik APPONYIétól. Címleírást készít azokról a könyvekről is, melyeket saját magának megszerezni nem tud. „Ötven éven át mindent összeszedtem, ami Magyarországgal, vagy a magyarsággal kapcsolatos. Saját költségemen tervszerűen jártam be a világ minden számottevő könyv- és levéltárát, s vadásztam a hungaricákra. Ezek közt a nyomtatványokról körülbelül harminc esztendő óta . . . vettem szigorú bibliográfiai másolatot.” Így jött létre egy értékes hungarica-bibliográfiánk : BALLAGI Aladár : *Buda és Pest a világirodalomban 1473—1711.* Bp. 1925.

KONT Ignác bővebben tájékoztat arról, milyen módszerrel gyűjtötte össze a magyar vonatkozású francia művek bibliográfiájának anyagát.⁵ Ez a bibliográfia sok olyan francia nyelvű hungaricumot tartalmaz, mely nem szerepel APPONYI Sándor katalógusában. Az 1811 utáni könyvanyagra nézve a *Journal de la Librairie* évfolyamait, vagyis a kurrens francia nemzeti bibliográfiát vizsgálta át. Az 1811 előtti francia hungaricumok felkutatásában segítséget nyújtott James de ROTHCHILD könyvtárának E. PICOT által összeállított négykötetes katalógusa, a *Mercure de France* (1611—1648), a *Journal des Savants*, a *Mémoires de Trévoux* egyes köteteinek átnézése, valamint a francia könyvtárakban végzett kutatás. KONT nem tekinti hungaricumnak a szerződés-gyűjteményeket (*Recueils des traités*), mégha azok a Magyarországgal kötött szerződések is tartalmazzák, a Magyarország történetét, irodalmát ismertető tankönyveket, enciklopédiákat. Nem szerepelnek a bibliográfiában az olyan művek sem, melyekben Magyarország fiktíve szerepel.⁶

⁴ Orsz. Széchényi Könyvtár leveletár.

⁵ I. KONT : *Bibliographie française de Hongrie.* Paris, 1913. VIII. és köv. l.

⁶ „Les imprimés et les manuscrits où la Hongrie figure comme nom fictif ne sont pas mentionnés.” I. m. IX. l.

Bibliográfiája céljaként azt jelöli meg, hogy francia szerzők magyar vonatkozású műveit gyűjtse össze, ezért sajnálatosan mellőzi magyar szerzők francia nyelven megjelent munkáit, bár megjegyzi: „A mai napig magyar szerzők sok francia művet jelentettek meg.”⁷ Ugyancsak mellőzi azokat a műveket, melyek magyar személyekkel foglalkoznak. Így a bibliográfia nem regisztrálja a gazdag francia LISZT- és MUNKÁCSY-irodalmat.

Említettük, hogy KERTBENY, aki már a múlt század negyvenes éveinek elején foglalkozott egy általános magyarországi könyvészet létesítésének gondolatával,⁸ bőven fejtegeti, mit ért „hungaricum” alatt. KERTBENY meghatározásaiban nincs is megszorítás, ennek ellenére a tervekből valósággá vált bibliográfiák (*Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok 1454–1600*. Bp. 1880. és a PETRIK Géza által folytatott és befejezett: *Magyarországi német könyvészet 1801–1860*. Bp. 1886.) anyagát a teljesség szempontjából senki sem ellenőrizte. A gyűjtés forrásait teljes biztonsággal megállapítani nem lehet. A két bibliográfia terjedelme kizárja azt, hogy KERTBENY hangzatos célkitűzése: minden olyan nyomtatvány ismertetése, mely „bárminő tekintetből Magyarországot illeti”⁹, megvalósult volna.

Az újabbskori hungaricumok legteljesebb bibliográfiája a GRAGGER Róbert irányításával készült: *Bibliographia Hungariae. Verzeichnis der 1861–1921 erschienenen Ungarn betreffenden Schriften in nichtungarischer Sprache*. 1–3. k. Berlin–Leipzig, 1922–1929. A bibliográfia forrásként nagy általánosságban a következőket jelöli meg: „1. kéziratos és nyomtatott könyvtári katalógusok; 2. nemzeti bibliográfiák; 3. szakbibliográfiák és amennyiben hozzáférhetők voltak, maguk a könyvek.”

A bibliográfia létrejöttében szerepe volt annak, hogy az első világháború alatt alapított berlini Magyar Egyetemi Intézet könyvtárát idegen nyelvű, magyar vonatkozású művekkel kívánták felszerelni. A bibliográfia anyagának összegyűjtésére mindössze két esztendő állott rendelkezésre.¹⁰ E tényezőket tekintetbe véve, nem is várható a bibliográfia teljessége. KONT bibliográfiájával ellentétben azonban közli a magyar szerzők idegen nyelven írott munkáit is.

A magyar történetírás külföldi forrásai közlésének kérdését e tanulmány nem kívánja érinteni, mégis igen jellemző, hogy KOVACHICH Márton György 1805-ben mit tartott közzendő, magyar vonatkozású forrásnak.

KOVACHICH Márton György a kiadandó források közé azokat sorolja, melyek valamely következő feltételnek felelnek meg:

„1. Irgend auf eine nähere Art die ungrische Geschichte betreffen und zwar

2. Entweder Personen, oder Örter, folglich politische, oder geographische seyn; Auch

3. Erzählungen einzelner Begebenheiten, oder kürzere Zeit-Perioden enthalten.

4. Besonders Chroniken, Tagebücher, Reisebeschreibungen, Gesellschafts- oder Commissions-Rapporte, auch historische Briefe, die ganze Geschichten, oder Nachrichten über einzelne Begebenheiten enthalten.

⁷ I. m. X. 1.

⁸ ABAFI Lajos: *Kertbeny Károly könyvészeti törekvései*. Magy. Könyvszle. 1898. 161. és köv. l.

⁹ L. 1. jegyz.

¹⁰ I. m. III–IV. 1.

Alle diese Stücke müssen folgende Eigenschaften haben :

1. Ursprünglich in deutscher Sprache verfasst seyn.
2. Den darin beschriebenen Begebenheiten gleichzeitig, und den Örtern nahe gewesen.
3. Originelle, und keine Compilation.
4. Auch noch nie gedruckt gewesen seyn.”¹¹

2.

Az eddig közöltek összegezéséként elmondhatjuk, hogy mindazok, akik a külföldön megjelent magyar vonatkozású művek valamilyen bibliográfiájának összeállításán fáradoztak, a legkülönbözőbben értelmezték a hungaricumok jellegét.

SZABÓ Károly a nemzeti bibliográfia anyagához tartozónak tekinti a külföldön magyar nyelven megjelent és magyar szerző külföldön, idegen nyelven megjelent műveit.

KERTBENY Károly mind a Magyarországon megjelent összes műveket, mind a külföldön megjelent magyar vonatkozású műveket a nemzeti bibliográfia által számontartandók közé sorolja.

BALLAGI Aladár sem válogat a művek nyelve, megjelenési helye szerint. Egyetlen kritérium, ami a művet hungaricummá teszi az, hogy Magyarországgal, illetve Pesttel vagy Budával foglalkozik-e a könyv.

APPONYI Sándor és KONT Ignác csakis külföldi szerzők külföldön megjelent műveit tekinti hungaricának.

A GRAGGER-féle bibliográfia kritériumként az idegennyelvűséget szabja meg.

Az első kérdés tehát, amelynek tisztázása fontosnak látszik, az, hogy a külföldön megjelent magyar vonatkozású nyomtatványok közül melyek azok, amelyeknek nyilvántartása a nemzeti bibliográfia feladata.

Köztudomású, hogy a különböző nemzeti bibliográfiák keretei igen változatosak. MALCLÉS, SCHNEIDER, VORSTIUS¹² kimerítően fejtegetik ezt a kérdést. SCHNEIDER a nemzeti bibliográfiák kereteit a következőképpen határozza meg: „Der Rahmen der allgemeinen nationalen Verzeichnisse ist trotz ihrer Benennung nicht selbstverständlich ... Er kann ... sprachlich und völkisch oder staatlich sein.”¹³

Retrospektív nemzeti bibliográfiáink (SZABÓ Károly, PETRIK stb.) és kurrens nemzeti bibliográfiáink keretei sem azonosak. Kurrens nemzeti bibliográfiáink, valamint elődje, a *Magyar Könyvészet* kizárólag a Magyarország területén megjelent nyomtatványokat regisztrálja. Ez annak természetes következménye, hogy a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* és annak elődje, a *Magyar Könyvészet* az Országos Széchényi Könyvtár kötelezpéldányai alapján készült.

¹¹ KOVACHICH Márton György: *Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke* ... I. Bd. Ofen, 1805. XI. l.

¹² L. N. MALCLÉS: *Les sources du travail bibliographique*. T. I. Genève-Lille, 1950. 112. és köv. l. — Georg SCHNEIDER: *Einführung in die Bibliographie*. Leipzig, 1936. 97. és köv. l. — J. VORSTIUS: *Der gegenwärtige Stand der primären Nationalbibliographie in den Kulturländern*. Leipzig, 1930.

¹³ I. m. 100. l.

Fel kell vetni azonban a kérdést, hogy megelégedhetünk-e ezzel, és hogy kurrens nemzeti bibliográfiánkat teljesnek tekinthetjük-e mint nemzeti könyvészetet. A francia, német, angol nemzeti bibliográfiák az egész nyelvterület teljességre törekvő könyvészeit. Egyes kis népek (Svájc, Belgium) az országra vonatkozó irodalmat is regisztrálják.¹⁴

Nem vitás, hogy a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* nem teljes, ha nem regisztrálja a külföldön megjelent magyar nyelvű műveket. Ezek nemzeti irodalmunk részei és nem tekinthetők hungaricának, hiszen ez alatt a *Magyarországra vonatkozó* idegen nyelvű műveket értjük. Ha tehát retrospektív nemzeti bibliográfiánk hézagainak pótlásáról beszélünk, úgy nemcsak arra kell gondolnunk, hogy az egyes időszakokra vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre nemzeti bibliográfia, hanem arra is, hogy retrospektív nemzeti bibliográfiánk anyagát, ha az szükséges, a külföldön megjelent magyar nyelvű művek leírásával is pótoljuk. GYÖRGY Lajos és mások¹⁵ fáradozásainak eredményeképpen az anyag egy része rendelkezésre áll. A külföldi magyar nyelvű irodalom bibliográfiai feltárása olyan feladat, melyet helyettünk más nem végezhet.

Kurrens nemzeti bibliográfiánk ily értelemben való teljessé tétele, tekintetbe véve, hogy a szomszédos baráti államokban az ott élő magyarság népi kultúrája, irodalma évről évre továbbfejlődik, gyarapszik, ma már alig halasztható. A kérdés a nemzeti könyvtárak, illetve bibliográfiai központok együttműködése alapján oldható meg.

A technikai kivitelezés legmegfelelőbb módjának az látszik, ha a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* mellékleteként évente egyszer külön füzetben jelenne meg országok szerinti csoportosításban a külföldön megjelent magyar művek jegyzéke. Ehhez hasonló megoldást talált a prágai Národní Knihovna, amikor csehszlovák szerzők idegen nyelven megjelent műveinek jegyzékét a *Bibliografický katalog ČSR* évi mellékleteként adja ki.¹⁶

Nem téveszthetjük szem elől azt a szempontot, hogy a nemzeti bibliográfia elsősorban a könyvek azonosításának segédeszköze. Ezért teljességre törekvő könyvészeti összeállítás és ennek következtében az, hogy egy mű a nemzeti bibliográfiában szerepel, értékelést nem jelenthet.

A *Magyar Folyóiratok Repertórium*a, mely egyébként sem törekszik teljességre, használhatóbbá válna, ha a szomszédos államokban megjelenő fontosabb magyar folyóiratok egyes cikkeit nyilvántartaná.

A mai követelményeknek megfelelő nemzeti bibliográfia tehát számon tartja a Magyarország területén megjelent valamennyi nyomtatványt, a külföldön megjelent nyomtatványok közül pedig a magyar nyelvűeket.

Ha a nemzeti bibliográfiával szemben ennél nagyobb követelményeket állítunk fel, a nemzeti bibliográfia legpregnánsabb jellemzőjét, azt, ami a nemzeti bibliográfia legnagyobb gyakorlati értéke, a teljességet megvalósítani nem leszünk képesek.

¹⁴ A svájci kurrens nemzeti bibliográfia a következő címet viseli: *Das Schweizer Buch. Angezeigt werden ausser den in der Schweiz erschienenen Publikationen auch ausländische, die durch Inhalt, Verfasser, Übersetzer, Illustrator usw. die Schweiz betreffen*. A belga nemzeti bibliográfia címe: *Bibliographie de Belgique. Liste mensuelle des publications belges ou relatives à la Belgique acquises par la Bibl. Nat. de Belgique*.

¹⁵ Az erdélyi irodalom (Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1919–1939).

¹⁶ *Zahraněční Bohemika 1956* (Bibliografický katalog ČSR — Česká knihy 1957) Národní Knihovna v Praze. 1957.

Különösen a retrospektív nemzeti bibliográfia szempontjából fontossággal bír annak félreérthetetlen meghatározása, hogy mit értünk Magyarország területe alatt. A terület ebben az értelmezésben nemcsak földrajzi, hanem közjogi fogalom. Mint földrajzi fogalom, állandó, mint közjogi fogalom, változó. Eppen ezért egy földrajzi helyen megjelent művek csak attól függően tartoznak a nemzeti bibliográfia által számontartandó művek közé, ha *megjelenésük idején* a kiadási vagy nyomtatási hely a magyar állam területéhez tartozott. A múltbeli bibliográfusok is felfogták ezen államjogi distinkció jelentőségét, és a volt Horvátországra vonatkozó nyomtatványokat sem KONT Ignác, sem GRAGGER Róbert nem tekintette hungaricának, elismerve Horvátország közjogi különállását.

3.

A külföldön megjelent magyar nyelvű nyomtatványokat a nemzeti bibliográfia által nyilvántartandók közé soroltuk. Mivel a nemzeti bibliográfia csak olyan idegen nyelvű nyomtatványokat tartalmazhat, melyek Magyarország területén jelentek meg, a magyar vonatkozású művek, a hungaricumok bibliográfiája ennek következtében kizárólag külföldön megjelent idegen nyelvű műveket regisztrál.

Elsődlegesen magyar vonatkozásúaknak kell tekintenünk a magyarul megjelent művek idegen nyelvű fordításait és magyar szerzők idegen nyelven megjelent munkáit.

Sajnálatos, hogy egyik legnagyobb szabású hungarica-bibliográfiánk, a KONT Ignacé, éppen ezeket a műveket mellőzi szándékosan.

GULYÁS Pál előmunkálatnak tekintendő katalógus-közlése,¹⁷ SZINYNYEI és GULYÁS bibliográfiai adatain, valamint néhány író bibliográfiai feldolgozásain kívül¹⁸ bibliográfiai összefoglalás nem áll rendelkezésünkre. E legfontosabb hungaricumok rendszeres bibliográfiai feldolgozása a megoldandó feladatok közé tartozik. Nem elégedhetünk meg azzal, hogy a fordítások nemzetközi kurrens nyilvántartása, az *Index translationum* a magyarból fordított műveket is nyilvántartja.

Az eddigi bibliográfiai kísérletek kizárólag a magyar szépirodalom idegen nyelvű fordításait regisztrálják, és főleg a könyvalakban megjelent műveket foglalják magukban. Egyes magyar versek, folyóiratokban megjelent novella- és tanulmány-fordítások, külföldön előadott magyar színművek, magyar irodalmi alkotások alapján készült filmek regisztrálása kapcsán nyerhetnének hű képet arról, hogy a világ irodalmi életében mi a magyar irodalom hozzájárulása.

Úgyiszlóván teljesen elhanyagolt a magyar szakirodalom idegen nyelvű fordításainak bibliográfiai feldolgozása.

Mindezek a feladatok csak egy jól szervezett bibliográfiai és dokumentációs szolgálat igénybevételével oldhatók meg. Külföldi magyar kulturális intézeteink újjászervezését ezeknek a megoldásra váró feladatoknak az ellátása is indokolja.

¹⁷ GULYÁS Pál: *Magyar szépirodalom idegen nyelven a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában*. Bp. 1915—1920.

¹⁸ DEMETER Tibor értékes összeállítása a magyar irodalom idegen nyelvű fordításairól kéziratok. KOZOCSA Sándor: *Móricz Zsigmond bibliográfiája*. Bp. 1955. egy író magyar és idegen nyelvű alkotásainak feldolgozása.

A hiányok részbeni pótlása csakis a kurrens nyilvántartás egyidejű megszervezésével valósítható meg.

A gyűjtés anyaga a magyarul megjelent művek idegen nyelvű fordításainak esetében világosan körülhatárolt. A magyar szerzők idegen nyelven, külföldön megjelent műveinek bibliográfiai feldolgozása esetében, — mely művek szintén elsődleges hungaricumok, — a határok megvonása már bonyolultabb feladat. Néhány emlékezetből kiragadott példa talán megvilágítja a kérdés mibenlétét. Magyar szerzőnek tekintendő-e Ödön von HORVÁTH, aki magyar szülők gyermeke, a weimari Németország egyik legtehetségesebbnek tartott írója, aki soha egy sort magyarul nem írt? Magyar szerzőnek tekintendő-e a Magyarországon született, magyar arisztokrata családból származó ORCZY Emma, a *Scarlet Pimpernel* című világsikert elért regény szerzője, aki ugyancsak sohasem írt magyar nyelven, vagy a Nobel-díjas orvos, az ugyancsak magyar származású, magyar nevű BÁRÁNY Róbert, aki sohasem tartózkodott Magyarországon? E példák sorát hosszasan lehetne folytatni. Az bizonyos, hogy például Joseph CONRAD műveit a lengyel bibliográfusok nem tekintik polonicának.

Köztudomású, hogy a magyarság sok teremtményiséget adott a világnak, akiknek egy része külföldön folytatott irodalmi és tudományos munkásságot. Ezek közül minden kétséget kizáróan azok tekintendők magyar szerzőknek, akik magyar nyelven is publikáltak. A többiek esetében elfogultságtól mentes tényekre alapított elbírálás szükséges. Névelemzésnek, származáskutatásnak, születési hely szerinti elbírálásnak nincs értelme annak eldöntésében, hogy egy szerzőt magyar szerzőnek tekintünk-e vagy sem.

Magyar szerzők idegen nyelvű publikációinak regisztrálása a rendelkezésre álló magyar és külföldi bio-bibliográfiák és életrajzi lexikonok módszeres feldolgozása mellett szükségessé teszi egy bio-bibliográfiai dokumentációs szolgálat megszervezését. Ilyen dokumentációs tevékenységet jónéhány külföldi intézmény rendszeresen ellát. Franciaországban két intézet is folytat bio-bibliográfiai dokumentációs tevékenységet. Az egyik a *Centre de documentation et d'accueil aux écrivains*, mely a kortársírók életrajzára és műveire vonatkozó dokumentumokat gyűjti, a másik a *Centre de documentation bibliographique Duportet*, melynek egyik kiadványa a *Répertoire permanent des intellectuels*, ez francia tudósok életrajzára vonatkozó bibliográfiai összeállításokat közöl.¹⁹

4.

Az elsődleges hungaricának nevezett nyomtatványoknak — magyar nyelvű művek idegen nyelvű fordításai, magyar szerzők idegen nyelvű művei — bibliográfiai feltárása, különösképpen kurrens feltárása kellő szervezet birtokában nem tartozik a megoldhatatlan feladatok közé.

Rendkívülieknek látszanak az akadályok, ha a tulajdonképpeni, vagyis másodlagos hungaricumok, rendszeres bibliográfiai feltárására gondolunk, azaz olyan idegen nyelvű művek feltárására, amelyek magyar vonatkozásokat tartalmaznak. Ha teljességre törekszünk, úgy tekintetbe kell vennünk minden olyan tárgyú könyvet, mely valamilyen formában Magyarországgal is

¹⁹ *Répertoire des bibliothèques de France*. T. 3. Centres et services de documentation. Paris, 1951. 35. és 79. l.

foglalkozik, vagyis az enciklopédiákat, lexikonokat, a világtörténelmi, Európa, Közép-Európa, Kelet-Európa történetével, irodalmával, művészetével stb. foglalkozó műveket, az általános tudománytörténeteket, az egyes tudományágak történeteit, az általános és európai néprajzi, földrajzi műveket stb.

Mindez olyan mértékben kitágítja a hungarica-bibliográfia kereteit, hogy mind a gyűjtést, mind a nyilvántartást egyszerűen lehetetlenné teszi. A honismereti bibliográfiák általában az ilyen jellegű műveket nem is regisztrálják. A hungaricum fogalmának ilyen tág értelmezése semmilyen gyakorlati eredményre nem vezet.

A gyakorlati szükségesség tehát a hungaricum fogalmának leszűkítését indokolja. A hungarica bibliográfia szükségszerűen nem enciklopédiák, hanem monográfiák bibliográfiája. Ha a Magyarországot alkotó két elemből: a területből és a népességből indulunk ki, a bibliográfia által regisztrálandó monográfiák jellege is világosan kibontakozik. A monográfia-jelleg természetesen nem azt jelenti, hogy csakis az olyan műveknek van helyük a hungarica-bibliográfiában, melyek az *egész* területtel vagy az *egész* népességgel foglalkoznak. E művek a monográfia felső határait jelentik. Alsó határként a területnél az egy földrajzi hellyel kapcsolatos, a népességnél az egy emberrel vagy annak egy alkotásával foglalkozó műveket tekinthetjük. A monográfia-jelleg főleg abban nyilvánul, hogy az *egész mű* vagy legalábbis annak *túlnyomó része* magyar vonatkozású.

Mindazok a nemzeti bibliográfiák, amelyek a külföldi, honismereti könyvanyagot regisztrálják, csakis ezeket a monografikus jellegű műveket veszik fel.²⁰ Ez a leszűkítés kétségtelenül egy születendő hungarica-bibliográfia elszegényedését, néha a legérdekesebb anyagtól való megfosztását jelenti. A leszűkítésre azonban szükség van már azért is, hogy olyan követelményeket támaszthassunk, amelyeknek egy meglevő bibliográfiai szervezet meg is tud felelni.

Az a tény, hogy egy általános jellegű bibliográfiában csak önálló jellegű monográfiák szerepelnek, nem zárja ki annak lehetőségét és szükségességét, hogy külön gyűjtésként a hungaricumok legváltozatosabb fajait ne tárjuk fel. Szinte visszhang nélkül maradt HANKISS János rendkívül érdekes publikációja a *Debreceni Egyetemi Könyvtár 1955-i Évkönyvében*.²¹ A könyvtár által katalogizált külföldi könyvek magyar vonatkozásait tárja fel ez a tanulmány. E publikációnak előzményei is vannak.²² A HANKISS-féle hungarica-kiadvány mind a régi, mind az újabb irodalomból közöl Magyarországra vonatkozó szemelvényeket. A *Debreceni Egyetemi Könyvtár Évkönyvében* az effajta gyűjtés folytatására hívja fel a magyar könyvtárosokat.

HANKISS János felszólítása feltétlenül meghallgatandó. És a folyamatosan megjelenő hungarica-bibliográfiának méltó kiegészítője lehetne a *Miscellanea Hungarica* mint periodikus kiadvány, melynek gazdag anyaga kiegészíthetné az elődök által megkezdett és sajnálatosan abbamaradt gyűjtést, a magyar történetírás és művelődéstörténet jól használható forrásanyagát.

A legújabbkori külföldi irodalom is bőséges feltárára érdemes magyar vonatkozásokat tartalmaz. Kiragadott példaként említem Klaus MANN: *Der*

²⁰ L. 14. sz. jegyzetet.

²¹ HANKISS János: *Magyar vonatkozások gyűjtése könyvtárainkban*. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Kvtárának Évkve. 1955. I. 183–260. l.

²² *Hungarica. Magyar vonatkozások idegen munkákban*. BIRKÁS Géza, BRACHFELD Olivér stb. közreműködésével gyűjtötte HANKISS János. I. füz. Debrecen, 1939. 80 l.

Wendepunkt (Berlin, 1952) c. önéletírását, mely az író 1935-ös magyarországi látogatása kapcsán az akkori magyar irodalmi és politikai élet haladó szellemű, éles szemmel meglátott leírását tartalmazza. Vagy Robert MAGIDOFF Yehudi MENUHIN életrajzát (London 1956), mely bőven fejtegeti a művésznak BARTÓK Bélával való kapcsolatait és magyarországi hangversenyélményeit. A *Miscellanea Hungarica* csak úgy láthatja el hivatását, ha a legújabbkori anyagot is tartalmazza.

A hungarica-bibliográfia számos speciális területének — egyes történeti események világviszhangjának regisztrálása, egyes országok irodalma magyar vonatkozásainak feltárása, a magyar zene és képzőművészet külföldi fogadtatása stb. — kérdéseit e rövid tanulmány nem tárgyalja. Egyedüli célja az volt, hogy a hungarica-gyűjtés és bibliográfiai feldolgozás legfőbb szempontjairól áttekintést adjon.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

JÁNOS SZENTMIHÁLYI: BIBLIOGRAPHISCHE PROBLEME DER AUSLÄNDISCHEN LITERATUR VON UNGARISCHEM BELANG

Es ist eine lang umstrittene Frage, was in den Rahmen der nationalen und was in jenen der Hungarica-Bibliographie gehört. Die Sammler und Bibliographen, die bisher die Werke über Ungarn bibliographisch bearbeitet haben, vertraten verschiedene Ansichten. Graf Alexander APPONYI, der seine hervorragende Hungarica-Sammlung der ungarischen Nation geschenkt hat, hatte seine Sammeltätigkeit nicht genau umgrenzt. Karl KERTEBENY dehnte die Rahmen der Nationalbibliographie so weit, dass er alle Werke, die durch Inhalt oder Verfasser irgendwie mit Ungarn in Zusammenhang stehen, mit ihrem Titel in die nationale Bibliographie aufnehmen wollte. Ignaz KONZ schliesst aus seiner Bibliographie der französischen Literatur über Ungarn die Werke von ungarischen Verfassern in französischer Sprache, sowie die Übersetzungen aus dem Ungarischen aus. In die unter Leitung Robert GRAGGERS zusammengestellte Bibliographie der fremdsprachigen Literatur über Ungarn sind auch die Titel jener Werke aufgenommen, die von ungarischen Verfassern in fremder Sprache geschrieben wurden oder aus dem Ungarischen übersetzt sind. Die laufende ungarische Nationalbibliographie enthält nur Titel jener Werke, deren Druckort in Ungarn liegt.

Das erste Problem lautet: welche Werke gehören in den Rahmen der Nationalbibliographie und welche in jenen der Hungarica? Verfasser ist der Meinung, dass die ungarische Nationalbibliographie, gleich den deutschen, französischen, englischen und anderen nationalen Verzeichnissen, die alle Drucke in der Landessprache enthalten, auch alle jene Werke aufnehmen hätte, die in Ungarn gedruckt oder wo immer in ungarischer Sprache erschienen sind. Die Lücken der ungarischen Nationalbibliographie bestehen nämlich nicht nur darin, dass gewisse Perioden keine umfassende bibliographische Bearbeitung besitzen, sondern auch darin, dass dieses Prinzip nicht folgerichtig zur Geltung kam.

Die Bibliographie der ausländischen Literatur von ungarischem Belang enthält folglich nur Titel fremdsprachiger Werke. Dazu gehören vor allem die Übersetzungen ungarischer Werke in fremde Sprachen, sowie fremdsprachige Werke ungarischer Verfasser. Als ungarische Verfasser haben in erster Linie nur jene zu gelten, die Schriften auch in ungarischer Sprache veröffentlichten oder veröffentlichen.

Die Zahl der Hungarica wäre fast endlos, wenn man den Rahmen der Bibliographie nicht strengstens umgrenzte. Verfasser meint, dass eine solche Bibliographie vor allem jene Monographien enthalten sollte, die sich inhaltlich ganz oder grösstenteils irgendwie mit dem geographischen Gebiet oder der Bevölkerung Ungarns befassen. Gebiet und Bevölkerung sind im weitesten Sinne aufzufassen. Um die landeskundliche Bibliographie zu ergänzen und sie fortlaufend zu vervollständigen, ist eine bio-bibliographische Dokumentation, sowie ein möglichst vollständiger Kataster der Übersetzungen aus dem Ungarischen zu errichten. Um diejenigen Werke zu erschliessen, die zwar keine Monographien über Ungarn sind, aber dennoch wertvolles Material für die Forschung und insbesondere für die Ungarnkunde enthalten: wäre eine periodische Veröffentlichung zu empfehlen, die den Titel *Miscellanea Hungarica* führen könnte.

Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában

Nagy mecénások alapítványai, a magyar műveltséget megbecsülő kisemberek adományai és lelkiismeretes könyvtárosok áldozatos munkája következtében a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára ma az országnak régi könyvekben egyik leggazdagabb gyűjteménye. 1100 ősnymtatvány, több mint 5000 régi magyar könyv és hungaricum, sokezer egyéb régi könyv gyűlt össze a könyvtár közel másfélszázados élete folyamán. TELEKI József, SÁNDOR István, TOLDY Ferenc, CZUCZOR Gergely, MADÁCH Imre, HELLEBRANT Árpád, KATONA Lajos, VIGYÁZÓ Ferenc és annyi más név mind egy-egy jelentős állomást vagy fontos epizódot jelöl azon az úton, amelyen az Akadémiai Könyvtár mind szebb, gazdagabb és jobban föltárt régi könyvtárlomány birtokába jutott.

Sajnos azonban a gyarapodással és katalogizálással nem tartott lépést a *könyvek védelme*. A könyvek, amelyek több évszázad viszontagságai után a legmegfelelőbb helyre, nagy közgyűjteménybe kerültek, nem kapták meg a szükséges konzerválást. A kötetlenség, rongált kötés, penész, állati kártevők, háborús károk következtében veszélybe került könyvek védelmére a legutolsó évekig nagyon kevés történt. Még a TELEKIEk adományából egy évszázada idekerült ősnymtatványok és XVI. század elejei könyvek is olykor siralmasan rossz állapotban voltak. Széteső kötetek, fölhasadozott bőrborítással, felibe tört fatáblákkal, minden kötés nélkül szakadozó könyvek, esetleg valamiféle rossz keménypapír darabok, elhasznált naptárhátak közé spárgával összekötözve sorakoztak egymás mellett az állványokon. Ha pedig új kötést kaptak, vagy a régi kötés javításra került, a gyöngye félvászron vagy ízléstelen tarka félbőr-kötések, a kötésen belül össze-vissza ragasztott lapok, a glosszákra tekintettel nem levő körülvágás, a mindenféle bőr és viaszkosváson darabokkal végrehajtott kiegészítések semmivel sem járultak hozzá ahhoz, hogy javítsák a meglehetősen vígasztalan képet. Kivételek csak a RÁTH-gyűjtemény bibliofil kötéseit és a VIGYÁZÓ-féle könyvek többnyire jó állapotban levő darabjai voltak.

Ez a szomorú kép nem valami különleges akadémiai jelenség volt. A többi magyarországi régi könyvgyűjtemény sem dicsekedhetett sokkal jobb sorssal. Könyvtáraink, amelyek sok vonatkozásban mindig együtt haladtak a világ általános könyvtári fejlődésével, a könyvkonzerválás és restaurálás vonalán sajnálatos módon elszakadtak a külföldi fejlődéstől.

Európában hosszú múltja van annak a törekvésnek, amellyel bibliofil könyvgyűjtők és nagy könyvtárak rongált kódexeket és régi könyveket próbáltak megmenteni, pusztulásukat megállítani és fennmaradásukat további

századok számára biztosítani.¹ Ezek a törekvések azonban ritkán terjedtek túl a kézművesipar fokán álló egyéni próbálkozásokon mindaddig, amíg a nagyhirű római könyvtáros, EHRLE a XIX. század végén el nem kezdte a rendszeres tudományos, kísérletező munkát. Az ő kezdeményezésére ült össze 1898-ban a svájci Sankt-Gallenben a könyvtárosok és levéltárosok konferenciája (*Conférence internationale pour la conservation et la restauration des anciens manuscrits*), hogy véleményt mondjon EHRLE eddigi eredményeiről, s általánosan elfogadott alapelveket tűzzön ki, illetőleg hogy nemzetközi mozgalmat szervezzon a régi írásos emlékek megmentése érdekében.

Az 1898. év tehát a tudományos alapokon folytatott könyv- és kézirat-konzerválás és restaurálás születési éve. A konferencián tizenkét ország tizenhét kiküldöttje vett részt Th. MOMMSEN elnökletével. Azóta több mint egy fél évszázad telt el. A könyvtárak és levéltárak világszerte konzerváló műhelyeket rendeztek be, sőt Olaszországban 1938-ban Alfonso GALLO vezetésével hatalmas könyvpatológiai intézet alakult, az *Istituto di Patologia del Libro*. A szakirodalom új és új kísérletekről és eredményekről számolt be, viták folytak különböző módszerekről.

Az indulás Magyarországon is biztató volt. A sankt-galleni konferencián nem kisebb ember képviselte Magyarországot, mint FEJÉRPATAKY László, a Múzeumi Könyvtár igazgatója, a *Magyar Könyvszemle* pedig két alapos beszámolóban ismertette EHRLE eredményeit és a konferencia tárgyalásait, határozatait.² A biztató kezdetnek azonban semmiféle folytatása nem lett. Bibliofil gyűjtőink továbbra is követték a régi módszert: szép kötések akartak, tehát a régi rongcsok eldobásával anyagban és technikában egyaránt elsőrangú új kötések készítettettek régi könyvek számára, könyvtárosaink pedig ezentúl is vagy hagyták segítség nélkül továbbromlani a jobb sorsra érdemes könyveket, rongált kötésükkel, szakadt lapjaikkal, vagy pedig többé-kevésbé ügyes könyvkötők, esetleg ügyetlen kontárok kezére bízták. A magyar szakirodalomban évtizedeken át még híradás is alig bukkant föl, ami ezen a téren külföldi eredményeket közölt, vagy csak egyáltalán a kérdés fontosságát megpendítette volna.³ Pedig a könyvtárainkban, levéltárainkban őrzött könyvek, iratok nemcsak nemzetünk múltjának pótolhatatlan kincsei-forrásai, hanem sorsuk gyakran a külföldi tudományra nézve sem közömbös. Mégsem rendezett be könyv- vagy iratkonzerváló műhelyt egyetlen magyar könyvtár sem, nem kezdtek hozzá önálló kísérletezésekhez, külföldi tapasztalatok elsajátításához, szakértő konzervátorok képzéséhez.

Az első komoly kezdeményezésre csak 40 évvel a sankt-galleni konferencia után került sor Magyarországon. Mint a magyar könyvtárügy modernizálása terén annyi másban, ezen a téren is a *Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának* akkori főigazgatója, FITZ József tette meg az első lépést. Könyvtáraink akkori szűkös anyagi helyzetében, a kormánynak a könyvtárak iránti csekély megértése idején természetesen a Széchényi

¹ Részletesen beszámol ezekről a törekvésekről: GALLO, Alfonso: *Patologia e terapia del libro*. Roma 1951.

² ERDÉLYI Pál: *Régi kéziratok tatarozása*. Magy. Könyvszle. 1898. 113—123. l. FEJÉRPATAKY László: *A sankt-galleni konferencia*. Uo. 321—343. l.

³ *Régi kéziratok megóvása*. Magy. Könyvszle. 1899. 321—328. l. a zapon használatáról számolt be. — *A régi kéziratok megóvása*. Magy. Könyvszle. 1900. 223—224. l. EHRLE egy cikkének az ismertetése. — NYIREŐ István: *Elsárgult régi nyomtatványok jehérítése*. Magy. Könyvszle. 1925. 200—201. l.

Könyvtárban sem lehetett szó korszerű műhely berendezéséről, de gondoskodás történt arról, hogy a könyvkötészet vezetője, SASVÁRI Dezső megfelelő hazai és külföldi tanulmányok után, ha minimális mértékben is és kellő felszerelés nélkül, de hozzáfoghasson a Széchényi Könyvtár beteg kódexeinek és régi könyveinek gyógyításához. SASVÁRI szép munkája természetesen mennyiségben keveset jelentett az elvégzésre váró föladatokat tengeréhez képest, mégis olyan alap volt, amire építeni lehetett. Az elmúlt másfél évtized alatt sok jó munka készült itt, de sem konzerváló-restauráló laboratórium és műhely nem létesült, sem új szakemberek rendszeres képzése nem folyt; olyan nagyobb anyagi áldozatra sem került sor, amely jelentékenyebb méretű, szervezett munkát tett volna lehetővé.⁴

Ilyen nagyobb méretű munkára először a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában* került sor. Itt először 1951-ben, BERLÁSZ Jenő irányításával indult meg a *Kézirattár és Régi Magyar Gyűjtemény* elhanyagolt, sokszor már pusztulással fenyegető anyagának nagyszabású mentőakciója. Az Akadémia illetékes tényezői már az első évben 50 000 forintot bocsátottak rendelkezésre ebből a célból, s néhány év alatt sikerült teljesen megváltoztatni ennek a gyűjteménynek a képét.⁵ Az Akadémiai Könyvtár számára is SASVÁRI dolgozott, mert hiszen könyvtárunknak nemhogy saját konzervátorai és restauráló műhelye, de még könyvkötészete sem volt.

Mikor azután 1954 januárjában a Különgyűjtemények keretén belül önálló csoportként megalakult a *Régi Könyvek Gyűjteménye*, ebben égetően sürgős feladatként jelentkezett a régi könyvek, elsősorban az aggasztóan rossz állapotban levő ősnymtatványok további pusztulásának megakadályozása. Ezért a kézirattár vezetője már ebben az évben átengedte a régi könyvek céljaira a kézirattári kötetésekre szánt összeg egy részét, nyilvánvaló volt azonban, hogy ilyen nagyszabású föladatot a rendes költségvetési kereten belül nem lehet megoldani, mert akkor beláthatatlan időre tolódtott volna ki az eredmény, közben pedig tovább pusztul az állomány. A helyzet nagyarányú és sürgős beavatkozást tett szükségessé. Az Akadémia vezetősége tehát, — miután a könyvtár igazgatója megfelelően dokumentált anyag bemutatásával föltárta a helyzetet, — az 1955. évre engedélyezte, hogy a könyvtár a költségvetés más oldalán végrehajtott megtakarításból 50 000 forintot erre a fontos föladatra használjon föl. A következő évben 50 000 forint póthitelt kaptunk a munkák folytatására, 1957-ben pedig 11 900 forint rendes keretet és 20 000 forint póthitelt fordíthattunk régi könyvek konzerválására. Kisebb mértékben megindultak ebben az évben a Keleti Könyvtár hasonló munkálatai is.

A feladatokhoz képest számba kellett venni a lehetőségeket is. Az eddigi magyarországi viszonyokhoz képest az 1955-ben engedélyezett 50 000 forint hatalmas összeg volt, de arról szó sem lehetett, hogy kutató-laboratóriumot, restauráló-műhelyt rendezzünk be, költséges gépeket, eszközöket szerezzünk be, állandó szakembereket alkalmazzunk, hiszen akkor a rendelkezésre álló

⁴ SASVÁRI munkájának tapasztalatairól több cikkben számolt be a *Magyar Könyvszemle*ben: *Kódexek és régi könyvek restaurálása az Országos Széchényi Könyvtárban*. 1941. 180—182. l. — *Régi papírosok és kötések restaurálása*. 1941. 395—397. l. — *Porladásnak induló kéziratok és könyvlapok restaurálása az Orsz. Széchényi Könyvtárban*. 1942. 426—428. l. — *Régi bőrkötésű könyvek restaurálása*. 1943. 435—437. l.

⁵ A részletes adatokat erről l.: BERLÁSZ Jenő: *Az Akadémiai Könyvtár kézirattárának átalakulása*. Megy. Könyvszle. 1957. 228—246. l.

összeg még az alapföltételek megteremtésének is csak egy kis részére lett volna elegendő. Beruházásokra tehát nem költhettünk, hanem igyekeztünk minden fillért a legsürgősebb föladatak elvégzésére fordítani. De saját műhely fölállítására már csak azért sem gondolhattunk, mert megfelelő, képzett szakembereket nem kaphattunk volna. Akik Magyarországon könyvrestaurálással már foglalkoztak, vagy iparművészi fokon könyvkötői tudással és gyakorlattal rendelkeztek, azok nem hagyták volna el addigi munkakörüket egy kezdő könyvtári műhely kedvéért, új emberek betanításához pedig évek hosszú sora lett volna szükséges, hiszen a könyvrestaurálás alapvető követelményei közé tartozik a könyvkötés technikájának fölényesen biztos tudása és gyakorlata. Meginduló munkánkat tehát csak külső emberekre alapozhattuk.

Ennek a munkának a megindítása azonban nem volt egyszerű. A feladat rendkívüli sürgősségét láttuk, a segítőkészség az illetékes tényezőkben megvolt, de hogy pontosan mit és hogyan kell tenni, arra vonatkozólag meglehetősen tájékozatlanság uralkodott. Magyarországon az ismertetett előzmények után a könyvkonzerválás és -restaurálás elveit és módszereit illetőleg nem voltak kialakult és általánosan elfogadott elvek és módszerek. Nem voltak ismereteseek a külföldön újabban alkalmazott anyagok és eljárások, a férgek és penész elleni védekezésre használt szerekeknek a könyvekben való használhatósága stb. Először tehát sürgősen be kellett szerezni és áttanulmányozni az idevágó külföldi szakirodalmat; meg kellett találni a munka elvégzésére alkalmas munkatársakat, az ő munkájuknak minden mozzanatát figyelemmel kíséreni és megvitatni; az alkalmazott vagy javasolt anyagokat és módszereket megfelelő szakemberektől, biológusoktól, vegyész- és papírmérnököktől szerzett információkkal összhangba hozni és így tovább. S mindezt menetközben, de úgy, hogy a rendkívül értékes könyvanyagban már az első, kísérletező lépések se tegyenek kárt: *semmiféle, még oly tetszetős próbálkozással se veszélyeztessük az őrizetünkre bízott régi könyvek biztonságát.*

Így alakítottuk ki azokat az alapelveket, amelyeket könyvmentő munkánk számára kitűztünk, és egyeztünk meg azokban a módszerekben, amelyeket az adott lehetőségek között alkalmasaknak tartottunk. Legfőbb elvünk az volt, hogy *a cél: megmenteni és megvédeni a könyveket*, úgy is mint szellemi kincseket, tehát a bennük rejlő szövegeket, úgy is mint muzeális értékeket, tárgyi-forrásokat. Tehát *csak tudományos célok vezethetnek, nem pedig bibliofil szempontok.* Nem foglalkozhatunk tehát, — bármennyire vonzó feladat lenne is, — megsárgult, vízfoltos papírok kifehérítésével, elpusztult kötésrészek díszítményeinek pótlásával, hiszen egy-egy, kötéshez használt nyomódúc elkészítése többbe került volna, mint egy egész kötet konzerválása. Nem akarhatjuk ilyen rendkívül költséges kozmetikázással eltüntetni a természetes öregedés jeleit és az idők viszontagságai okozta sebek nyomait. *A mi feladatunk: újabb évszázadok számára megőrizni mindazt, ami előző korokból ránkmaradt; a legkisebb töredékeket is, és megakadályozni a további pusztulást. Bibliofília a szó szerinti „könyvszereteten” kívül csak annyiban vezetett bennünket, hogy vigyáztunk arra: az alkalmazott megoldások ne legyenek kirívóak, izléstelenek, egy-egy gyűjtemény-részleg hangulatát megzavarók, hanem méltóak legyenek azokhoz az értékekehez, amelyeket meg akarunk menteni. Röviden: nem annyira restaurálásról, mint inkább konzerválásról lehet csak szó.*⁶

⁶ A munka feltételeinek biztosítása HARASZTHY Gyulának, az Akadémiai Könyvtár igazgatójának az érdeme, aki a munkákat is állandóan figyelemmel kísérte. A

Védekezés az állati kártevőkkel szemben

A konzerválás első problémája — a megfelelő elhelyezés biztosítása után — az élő, tehát az állati és növényi (penész) kártevőkkel szemben való védekezés. Mind a kétféle ellenség katasztrófát okozhat a könyvgyűjteményben. Az állati kártevők közül aránylag kevés bajt okozott nálunk az *egérveszedelem*, ami az épület átépítési munkálatai során összegyűlt törmelék-halmok miatt jelentkezett. Egyetlen, szakértő vállalkozó útján elvégzett akció (mérgezett eleség fölszórása) elpusztította a Kézirattárba és Régi Könyvgyűjteménybe beszivárgott veszedelmes jószágokat.

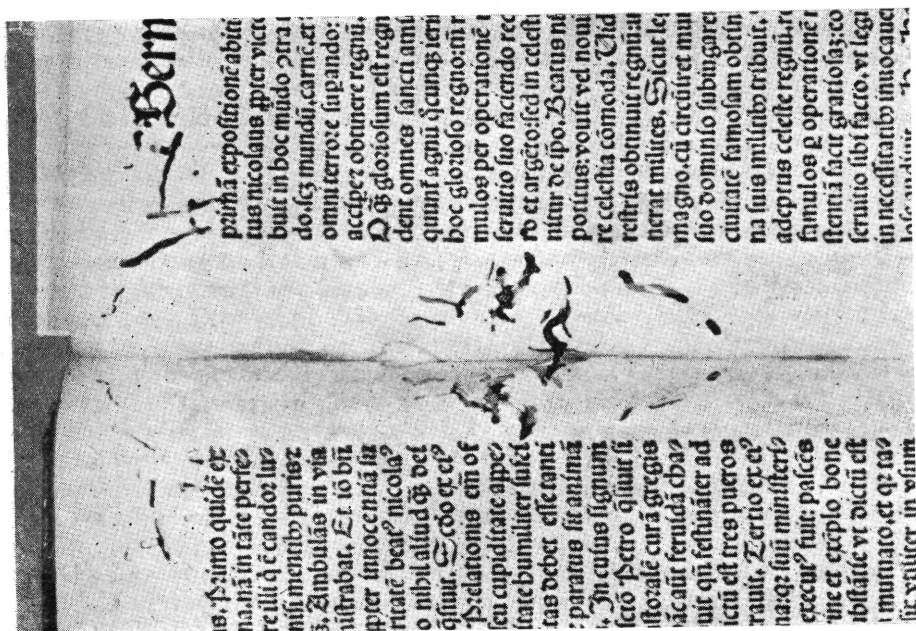
Alattomosabb, mert titkosabban, nehezebben észrevehető módon romboló ellensége minden régi könyvnek a *rovarok* sokféle fajtája. Tudjuk, hogy egyes országokban a könyvtárak számára valóságos elemi csapás az anobiumok⁷ és más, százezerszám szaporodó férgek, főleg pedig a természetes fölbukkanása.⁷

Felületes vizsgálat számára, könyvromboló rovarok szempontjából, a mi ősnymtatvány-gyűjteményünknek is kétségbeejtő képe volt: a régi fatáblák, de a könyvek belseje is ezernyi apró lyukacskaival átluggatva, levált kötészrészek alól a rágott járatok labirintusa bukkan elő, olykor az egész tábla nem más, mint törekeny, porladó váz.

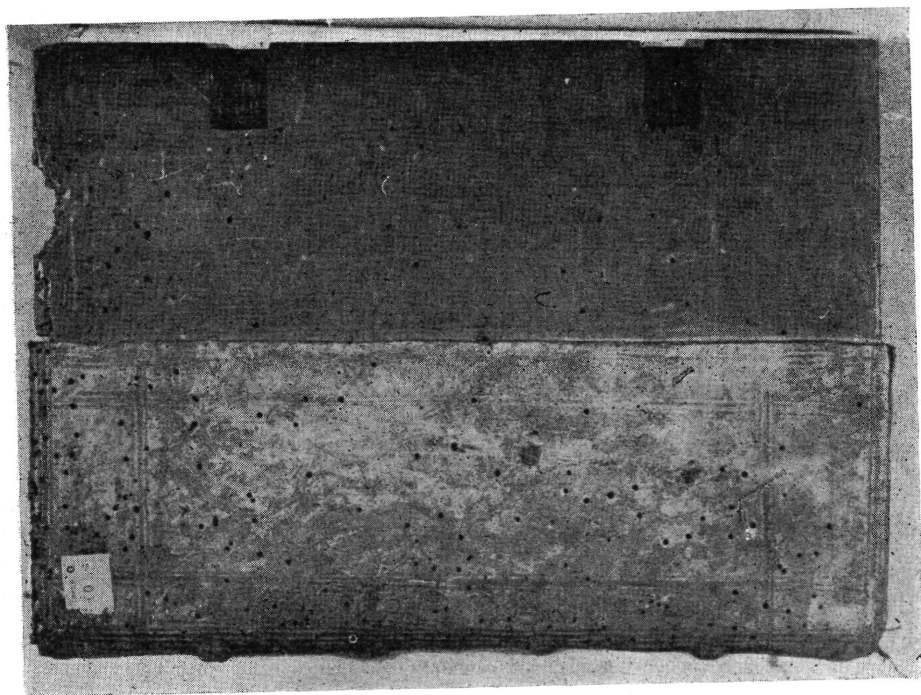
Szerencsére alaposabb vizsgálattal majdnem minden esetben kiderült, hogy rég befejezett folyamatokról van szó. Talán még századokkal ezelőtt élt és pusztított bennük az anobium lárvája vagy kifejlett példánya, először megtámadva erős rágószervével a kötés ragasztóanyagát, azután a bőrt, a fatáblát, végül a papírt. Akkor folyt ez a pusztítás, amikor még ezek a könyvek, ki tudja, milyen elhanyagolt, sötét helyiségben voltak, és talán évtizedekig sem nyúlt hozzájuk senki, nem érte őket friss levegő, világosság. Az egész idáig folytatott könyvmentő akció során csak egyetlen egy akadémiai ő-

munka tudományos előkészítésében részt vettek, majd tanácsaikkal és szakszerű ötleteikkel támogattak: BERLÁSZ Jenő, SZENTGYÖRGYI Mária, HAJNAL Gáspár és SÁFRÁN Györgyi, az Akadémiai Könyvtár munkatársai. A külső szakértők és munkatársak közül köszönettel kell megemlékezni a következők segítségéről: BÁNHEGYI József, a budapesti egyetem mikrobiológiai tanszékének professzora, BORRÉLY László könyvrestaurátor, DÓZSA Dezső, a Közegészségügyi és Járványügyi Állomás főmérnöke, FABRO József, a Képző- és Iparművészeti Gimnázium tanára, FITZ József, az Orsz. Széchényi Könyvtár volt főigazgatója, HASZNOSNÉ SZÖLLŐS Ilona, az Országos Levéltár konzerválműhelyének vezetője, JÁSZAY Magda, az Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria könyvtárosa, KISS Béla okl. vegyészmérnök, B. KOROKNAY Éva, az Iparművészeti Múzeum osztályvezetője, KULACS Alisz, az Orsz. Levéltár restaurátora, LÁSZLÓ György üzemi könyvtáros, MAGYARI László, az Orsz. Levéltár pecsétrestaurátora, MAGYARI Lászlóné, az Orsz. Széchényi Könyvtár restaurátora, MONOSTORI Kálmán iparművész, NÉMETH Jenő, a Képző- és Iparművészeti Gimnázium tanára, OROSZ Gábor, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, PÁRDÁNYI Dóra könyvtári segéderő, SASVÁRI Dezső, az Országos Széchényi Könyvtár könyvkötészetének vezetője, SIKÓ Éva iparművész, SLACHTA Erzsébet, az Orsz. Széchényi Könyvtár könyvtártudományi gyűjteményének könyvtárosa, SZABÓ-FROHREICH Antal, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, néhai SZENTKÚTY Pál, a Magyar Bibliofil Társaság volt titkára, VÖRÖS Gyula, a budapesti Egyetemi Könyvtár könyvkötészetének vezetője, VARGHA Endre, az Országos Levéltár h. főigazgatója, VERA RADOSLAVLJEVIČ, a jugoszláv levéltárak restaurátora.

⁷ Sokat foglalkozik ezekkel a kérdésekkel a római Gallo Intézet folyóirata, a *Bolletino dell'Istituto di Patologia del Libro*.

2. A rovarok a könyv belsejét is megtámadják

1. Az anóbiumok elpusztítják a könyv kötését

nyomtatványban találtunk anobiumlárvát.⁸ Nyilvánvaló, hogy a magyarországi éghajlat általában elég kedvező a könyvek egészsége szempontjából. A nyugatiországi nyirkos éghajlata, Dél-Európa párás melege sokkal rosszabb ebben a tekintetben. A nagyarányú rongálás nyomait viselő TELEKI- és VIGYÁZÓ-féle ősnymtatványok majdnem mind külföldi antikváriusok útján Olaszországból, Németországból hozzánk került darabok.

Természetesen a sötét helyen tárolás, levegőtlenység, évtizedes mozdulatlanság következtében magyar könyvtárakban és könyvraktárakban is fölbukkanhatnak és veszedelmesen elszaporodhatnak ezek a kellemetlen jövevények. Gyakori szellőztetés, világosság, rendszeres tisztogatás, mozgatás, lapozás elejét veszi a veszedelemnek, mert pontosan ezeket nem szeretik a könyvpusztító rovarok. Valóban igaz az a tétel, hogy a megfelelő, kíméletes használat hozzátartozik a könyv egészségéhez. De az is nagyon fontos lenne, hogy egy könyvtár megfelelő fertőtlenítés nélkül sohase engedjen be raktári állományába ismeretlen helyről származó vagy gondozatlanul tárolt könyveket,

Magyarországi viszonyok közt tehát — tapasztalatunk szerint — normális raktári viszonyok esetén aránylag csekély az állati kártevők okozta veszedelem. Ha azonban eleven kártevőre vagy nyomaira bukkanunk, de akkor is, ha bizonytalan eredetű könyvek besorolásáról van szó, radikális eljárásra van szükség. Igazán megbízható védőeszköz ebben a tekintetben csak egy van: a *gáz*. Alkohol-injekciók megölik az eleven rovar és lárvát, ha a járatokon keresztül valóban sikerül minden helyre eljuttatnunk, de nem pusztítják el a petéket. A lyukacsáknak rovarirtó porral (DDT, Gesarol, Matador) való betömése bizonyos fokú védelmet ad, de ezek a szerek csak közvetlen érintkezés esetén ölnek, a táblák belsejében, kötések alatt, a könyv hátán rácsálószerű férgeket nem pusztítják el, s így azok bárhol egy újabb furaton keresztül továbbjuthatnak a következő kötetekbe vagy az állványzat fapalcaiba. A gáz ellenben mindenhová behatol.

Könyvtárunkban eddig egyetlen nagy gázosítást hajtottunk végre, 1957 februárjában. Az említett anobiumos ősnymtatvány és még 14 más gyanús ősnymtatvány⁹ mellett több mint 500 olyan régi könyvet helyeztünk gázba, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztójától kaptunk, így tehát a legkülönbözőbb és ismeretlenül kezelt helyekről származott. Alapos megfontolás és szakemberekkel való érintkezés után a gázosítást a könyvtár egyik kisebb helyiségében cartox-gázzal (20% etilénoxid és 80% széndioxid keveréke) végeztük el. A műveletet, természetesen a könyveknek megfelelő föllazításban való elhelyezése után, gázosító vállalat végezte, mert az etilén-gáz emberre is életveszélyes. A könyvekre nézve azonban ez a gáz teljesen ártalmatlan, míg a cián bizonyos körülmények közt megtámadja a kötések és az iniciálék aranyozását.¹⁰

⁸ Meghatározását a Természettudományi Múzeum Állattárában végezték el. — Ezenkívül még egy eleven rovarlárvát fordult elő könyvtárunk Keleti Könyvtárában, ahol egy antikváriumtól vásárolt könyvben bukkant elő egy dermestida-(szűcsbogár)-lárvára. Ennek meghatározást ENDRŐDI Sebőnek köszönjük.

⁹ Ha a könyv táblájából kocogtatásra fapor hullik, megvan a gyanú rá, hogy élő lárvát van benne. Ha azonban a tábla és előzők közt kocogtatás nélkül is találunk már ilyen finom fűrészporszerű törmeléket, az már biztos jele a kártevő működésének.

¹⁰ Csak a keverés arányában tér el a cartox gáztól a lényegében ugyanolyan hatású T-gáz (10% etilénoxid és 90% széndioxid). Szóba jött a triklóracetonitril is, amellyel gázzekrényben több alkalommal fertőtlenítettünk féreggyanús régi könyveket, de a nagy gázosítás alkalmával kibíráhatatlan ingerlőhatása miatt lemondtunk ennek a

Ilyen nagyobb tételben a gázosítás rendkívül olcsó, a könyvek fertőtlenítése darabonként kb. egy forintba került a könyvtárnak, ami a könyvek értékéhez viszonyítva elenyésző. Természetesen a kívánatos megoldás a jövőben az lenne, ha be tudnánk szerezni egy kisebb gázosítószekrényt. Ebben minden beszerzett régi könyvet az állományba való besorolás előtt fertőtleníteni tudnánk.

Védekezés a penész és a nedvesség okozta egyéb károk ellen

A károkozó állatok után a könyvek második számú közellensége egy növényi mikroorganizmus, a *penész*; fekete, vörös vagy zöld alakjában a *Penicillium*, *Fusarium* stb. számtalan változatában egyaránt.¹¹ Csakhogy míg a rovarok elsősorban a bőrkötéseket támadják meg és csak másodsorban a könyvek belsejét, a penész esetében fordított a sorrend. Gyakoribb és nagyobb veszedelem a penész a papír, mint a kötés számára. Tudnunk kell azt, hogy penész-spórák mindig jelen vannak a levegőben és így a könyvek lapjain is, láthatatlanul. Veszedelmet azonban csak bizonyos, virulenciájukra nézve kedvező, a könyvekre kedvezőtlen körülmények közt hoznak. Legnagyobb ellensége a penésznek a szárazság, világosság, levegő, tehát kb. ugyanazok, mint amik az állati kártevőket riasztják el.

Normális raktározási viszonyok közt a könyvtárban penész nem fordulhat elő. Mindig fölbukkannak azonban a penészfoltok, a kifejlődött penész jelei, ha a könyvek nedves, sötét, szellőztelen helyiségbe kerülnek, főleg pedig ha víz éri őket (háborús épületkárok, csőrepedés stb. esetén). Ilyenkor rögtön kiderül, hogy a könyvek minden alkotórésze: a papír rostjai és enyvezőanyaga, a kötéshez használt bőr, vászon, a különféle ragasztók mind elsőrangú táptalajok a penész számára. Ha a levegő relatív páratartalma a megengedett fok fölé emelkedik, vagy közvetlenül víz éri a köteteket, olyan esetben nemcsak a régi, inaktív állapotban levő penészmaradványok indulnak terjeszkedésnek, hanem a korábban teljesen fertőzésmentesnek látszó lapokon és kötéseken is rendkívüli gyorsasággal burjánzanak el a penészfoltok.

Azonnali beavatkozás a legfontosabb ilyenkor: megszüntetni a nedvességet előidéző okot, a könyveket kiszárítani és a penész számára kedvezőtlen körülményeket teremteni. Léghuzat, meleg levegő ventillálása, a kötetek föllazított elhelyezése, lapozása, esetleg enyhe központi fűtés még teljesen megakadályozhatja a penész kifejlődését. De ha már meg is jelentek a lapokon vagy a kötésen a penészfoltok, akkor is a rögtöni mechanikus eltávolítás és utókezelés és a fönt leírt szárító eljárás minden nyomot véglegesen eltüntet; de csak akkor, ha a beavatkozás idejében történt, és a fertőzés nem terjedt

használatáról. A célnak legjobban megfelelő, mert emberre nézve teljesen veszélytelen és mégis tökéletesen hatásos gáz az akrilnitril (ventox) lett volna, ehhez azonban, mivel külföldi készítmény, nem sikerült hozzájutnunk. (A rovarok elleni védekezésre és az egyes gázokra vonatkozó felvilágosításokat főleg Kiss Béla vegyészmérnöknek köszönjük.)

¹¹ A penészre vonatkozólag értékes felvilágosításokat és szakirodalmat kaptunk BÁNHEGYI József professzortól. (CZERWINSKA, E.—KOWALIK, R.: *A régi papírt pusztító Penicillium-fajták*. Fordítás az Acta Microbiologica Polonica 1956. évfolyamából. — KOWALIK, R.—SADRUSKA, I.: *A levéltári raktárhelyiségek levegőjében előforduló papír-, bőr- és viaszpecsétpusztító mikroflóra*. Uo. — KOWALIK — SADRUSKA: *A bőrkönyvkötéseket pusztító mikroorganizmusok*. Uo.)

még túl a papír felületén. Csak egy kis idővesztés is elég ahhoz, hogy a penész behatoljon a papír felületéről az anyag belsejébe, ezzel megkezdődik a papír nehezen vagy sehogy el nem távolítható színeződése és lassú szétmállása. Fekete, barnás, a szedésfestéken látható fehér, rózsaszín, olykor egészen lilás foltok terjednek mindenfelé. Ilyenkor a penésznymok eltüntetése gyakorlatilag már reménytelen.¹²

A nedvesség azonban nemcsak azért ellensége a könyvnek, mert előidézője a penész kifejlődésének, hanem magában is romboló hatást végez. Még akkor is, ha nem mint beázás, hanem a levegő túlságosan nagyfokú relatív páratartalma alakjában jelentkezik. Nemcsak a kötés ragasztóanyagát oldja, a tábla vetemedését okozza, a festett kezdőbetűk színeit áztatja szét, és a kézírás tintáját mossa le, hanem leáztatja a régi rongypapírok szilárd-ságát biztosító felületi enyvezést is. A kioldott enyv a vízfolt szélére húzódik barnás perem alakjában, a védőréteget-vesztett papírrész pedig foszlássá válik, mint az itatós. Az is megtörténik, hogy nedvesség hatására az egész lap megbarnul, vagy apró rozsdafoltok támadnak rajta (vastartalmú víz fölhasználása a papírgyártáshoz, vasmorzsalék bekerülése a nyersanyagul használt rongy közé, de rozsdafoltokat okoznak gyakran a veretek fölerősítésére használt vasszőgek végei is).

Könyvtárunk többféle formában is szembekerült a nedvesség és penész okozta károk problémájával. A mi régi könyveink is gyakran tele vannak sárga, barna, fekete, rózsaszín foltokkal, régi, inaktívva vált, elpusztult penésznek a nyomaival, keveredve a kiázott enyv csíkjaival. Ha az ilyen penész már évtizedek óta nem jutott újabb nedvességhez, akkor már elpusztult és veszélytelen, hiszen a penészgombák sem élnek örökké. Ha azonban nem ilyen egészen régi penésszel van dolgunk, akkor mindig számíthatunk rá, hogy rájuk nézve kedvező körülmények közé jutva fölélednek, és újra folytatják romboló hatásukat, mert a penész-spórák nagyon hosszú életűek. Ilyen ősnymotatványok akadtak nálunk a VIGYÁZÓ-féle anyag egy részében, amely az ostrom idején sérült helyiségben nedvességhez jutott, és az akkori körülmények közt lehetetlen volt megfelelő kezelésben részesíteni.

De szembekerültünk az akut penészveszedelemmel is. A Kézirattár egyik fala ui., ahol bekötött kéziratok és nagyalakú ősnymotatványok állnak szekrényekben, érintkezik a szomszédos bérház falával. Ebben a falban pedig csőrepedés folytán két-három héten keresztül nagyarányú vízmennyiség szivárgott befelé, majd átterjedt észrevétlenül a könyvtár tűzfalába is. Néhány napi, előttünk megmagyarázhatatlan és szellőztetéssel el nem tüntethető dohos szag jelentkezése után egyik napról a másikra hirtelen zöld penészfoltok tűntek föl az említett szekrényekben elhelyezett kötetek felületén. A falhoz épített szekrények azonnali lebontása után tárult föl a baj oka. A még penésztől érintetlen könyvek azonnali elkülönítése és szellőztetése megakadályozta, hogy a penész azokon is megtelepedjék. Azokat a könyveket pedig, amelyek már felületi penészfertőzést kaptak, rögtön elszállíttattuk olyan helyre, ahol száraz, szellős, világos helyen megkezdődhetett a penész gondos eltávolítása. Így sikerült megakadályozni, hogy a penész a felületről behatoljon a papír belsejébe. BORBÉLY László munkatársunk több heti lelkiismeretes munkájával pedig sikerült a foltokat is teljesen eltávolítani. Természetesen még

¹² LYDENBERG, Harry Miller—ARCHER, John: *Über die Pflege und das Ausbessern von Büchern*. Übers. v. Ch. VOIGT. Hamburg 1953. 25—26. l.

Regillum			
a	vacat	m	esse speciem
b	Eximij	n	ne nec definitio
c	vine sūt	o	rum vni
d	nem sūt	p	ne per se
e	quedam hō nō	q	possunt
f	ri efficiuntur	r	guntur nō
g	bitus theologicus	s	muta
h	scils Lbo. 2. 2.	t	muta
i	pendentiam	u	tia dei
k	num igit	v	tentia qua
l	ctū ut oīctū	x	ca dicit
m	lectus potest	y	ter oīctū
n	fert a velle	z	berit ad iudicē
o	derit sentiens	aa	ginem que
p	bet esse fm	ab	tionis qua
q	telligentia. plus	ac	nir filio
r	oī illud habet	ad	gulas. r
s	finē fm q	ae	ponit ens
t	nati ad finē	af	dit ratio
u	rationē. sed	ag	re q ipsa
v	na clare vīsa	ah	turalem
w	non remouet	ai	gento cyprus.
		aj	gradus
		ak	
		al	
		am	
		an	
		ao	
		ap	
		aq	
		ar	
		as	
		at	
		au	
		av	
		aw	
		ax	
		ay	
		az	
		ba	
		bb	
		bc	
		bd	
		be	
		bf	
		bg	
		bh	
		bi	
		bj	
		bk	
		bl	
		bm	
		bn	
		bo	
		bp	
		bq	
		br	
		bs	
		bt	
		bu	
		bv	
		bw	
		bx	
		by	
		bz	
		ca	
		cb	
		cc	
		cd	
		ce	
		cf	
		cg	
		ch	
		ci	
		cj	
		ck	
		cl	
		cm	
		cn	
		co	
		cp	
		cq	
		cr	
		cs	
		ct	
		cu	
		cv	
		cw	
		cx	
		cy	
		cz	
		da	
		db	
		dc	
		dd	
		de	
		df	
		dg	
		dh	
		di	
		dj	
		dk	
		dl	
		dm	
		dn	
		do	
		dp	
		dq	
		dr	
		ds	
		dt	
		du	
		dv	
		dw	
		dx	
		dy	
		dz	
		ea	
		eb	
		ec	
		ed	
		ee	
		ef	
		eg	
		eh	
		ei	
		ej	
		ek	
		el	
		em	
		en	
		eo	
		ep	
		eq	
		er	
		es	
		et	
		eu	
		ev	
		ew	
		ex	
		ey	
		ez	
		fa	
		fb	
		fc	
		fd	
		fe	
		ff	
		fg	
		fh	
		fi	
		fj	
		fk	
		fl	
		fm	
		fn	
		fo	
		fp	
		fq	
		fr	
		fs	
		ft	
		fu	
		fv	
		fw	
		fx	
		fy	
		fz	
		ga	
		gb	
		gc	
		gd	
		ge	
		gf	
		gg	
		gh	
		gi	
		gj	
		gk	
		gl	
		gm	
		gn	
		go	
		gp	
		gq	
		gr	
		gs	
		gt	
		gu	
		gv	
		gw	
		gx	
		gy	
		gz	
		ha	
		hb	
		hc	
		hd	
		he	
		hf	
		hg	
		hh	
		hi	
		hj	
		hk	
		hl	
		hm	
		hn	
		ho	
		hp	
		hq	
		hr	
		hs	
		ht	
		hu	
		hv	
		hw	
		hx	
		hy	
		hz	
		ia	
		ib	
		ic	
		id	
		ie	
		if	
		ig	
		ih	
		ii	
		ij	
		ik	
		il	
		im	
		in	
		io	
		ip	
		iq	
		ir	
		is	
		it	
		iu	
		iv	
		iw	
		ix	
		iy	
		iz	
		ja	
		jb	
		jc	
		jd	
		je	
		jf	
		jj	
		jh	
		ji	
		jj	
		jk	
		jl	
		jm	
		jn	
		jo	
		jp	
		jq	
		jr	
		js	
		jt	
		ju	
		jv	
		jw	
		jx	
		jy	
		jz	
		ka	
		kb	
		kc	
		kd	
		ke	
		kf	
		kg	
		kh	
		ki	
		kj	
		kk	
		kl	
		km	
		kn	
		ko	
		kp	
		kq	
		kr	
		ks	
		kt	
		ku	
		kv	
		kx	
		ky	
		kz	
		la	
		lb	
		lc	
		ld	
		le	
		lf	
		lg	
		lh	
		li	
		lj	
		lk	
		ll	
		lm	
		ln	
		lo	
		lp	
		lq	
		lr	
		ls	
		lt	
		lu	
		lv	
		lw	
		lx	
		ly	
		lz	
		ma	
		mb	
		mc	
		md	
		me	
		mf	
		mg	
		mh	
		mi	
		mj	
		mk	
		ml	
		mm	
		mn	
		mo	
		mp	
		mq	
		mr	
		ms	
		mt	
		mu	
		mv	
		mw	
		mx	
		my	
		mz	
		na	
		nb	
		nc	
		nd	
		ne	
		nf	
		ng	
		nh	
		ni	
		nj	
		nk	
		nl	
		nm	
		nn	
		no	
		np	
		nq	
		nr	
		ns	
		nt	
		nu	
		nv	
		nw	
		nx	
		ny	
		nz	
		oa	
		ob	
		oc	
		od	
		oe	
		of	
		og	
		oh	
		oi	
		oj	
		ok	
		ol	
		om	
		on	
		oo	
		op	
		oq	
		or	
		os	
		ot	
		ou	
		ov	
		ow	
		ox	
		oy	
		oz	
		pa	
		pb	
		pc	
		pd	
		pe	
		pf	
		pg	
		ph	
		pi	
		pj	
		pk	
		pl	
		pm	
		pn	
		po	
		pp	
		pq	
		pr	
		ps	
		pt	
		pu	
		pv	
		pw	
		px	
		py	
		pz	
		qa	
		qb	
		qc	
		qd	
		qe	
		qf	
		qg	
		qh	
		qi	
		qj	
		qk	
		ql	
		qm	
		qn	
		qo	
		qp	
		qq	
		qr	
		qs	
		qt	
		qu	
		qv	
		qw	
		qx	
		qy	
		qz	
		ra	
		rb	
		rc	
		rd	
		re	
		rf	
		rg	
		rh	
		ri	
		rj	
		rk	
		rl	
		rm	
		rn	
		ro	
		rp	
		rq	
		rr	
		rs	
		rt	
		ru	
		rv	
		rw	
		rx	
		ry	
		rz	
		sa	
		sb	
		sc	
		sd	
		se	
		sf	
		sg	
		sh	
		si	
		sj	
		sk	
		sl	
		sm	
		sn	
		so	
		sp	
		sq	
		sr	
		ss	
		st	</

hónapokba telt a fal és a szekrények kiszárítása, az újra vakolás, a nedvességelleni szigetelés és a könyvek visszahelyezése eredeti helyükre. Azóta a penész nem jelentkezett újra.¹³

Akár új, akár régi penészcíméről van szó, ami még a papír vagy a kötés felületéről eltávolítható, azt el is kell távolítanunk. Nemcsak azért, mert nehezen lehet megállapítani, hogy még virulens spórákról van-e szó, hanem azért is, mert a penészfoltok rendkívüli mértékben elcsúfítják a könyveket. A letisztítás mechanikus úton történik. Száraz rongy, egészen puha radír teljesen eltünteti a foltokat, ha még a mikroorganizmusok nem terjedtek befelé, a papír rostjai közé. De a láthatatlanul ottmaradó spórákra való tekintettel nagyon ajánlatos az utókezelés is, főleg akkor, ha a penész már a felületen túl behatolt a papír belsejébe is.

Ilyen utókezelésként eleinte hőkezeléssel kísérleteztünk, mert ha a könyv lapjait hosszabb időn keresztül 100°-os meleg levegő járja át, a penész elpusztul benne. Csakhogy ez az eljárás bizonyos kockázattal jár. A hőkezelés csak megfelelő, állandóan ellenőrzött páratartalmú levegőben történhetik, különben a papír megsárgul, törékennyé válik, ugyanígy a bőrkötés is. Hiszen tudjuk, hogy a száraz meleg a könyvek egyik legnagyobb ellensége. A hőkezelést sok helyen használják,¹⁴ mi azonban nem tudtunk teljesen megnyugtató szakvéleményt kapni ebben a tekintetben, hiszen a régi könyvek esetében egészen más összetételű és készítési módú papirokról van szó, mint a mai cellulóze-papírok. Ugyancsak kísérleteztünk a penész ellen egyéb téren kitűnően bevált *nipaginnal*, ez azonban szintén nehezen használható, mert bár száraz állapotban (kb. 70% cellulózpor, 30% talkum, 1% nipagin) dörzsöléssel rávihető a penésztől megtámadott helyekre, de ez a dörzsölés árthat a papír szilárdságának, főleg azért, mert legtöbbször a nedvességtől megtámadott, meggyöngyült papirokról van szó. Ezért azután inkább maradtunk a *szterogénolos alkohollal* való letörlés és a *thymol-éter* párologtatás mellett.¹⁵

Bármilyen jók is azonban a penészcímő szerek, és bizonyos mértékű utólagos korlátozó hatásuk is van, egyet nem szabad elfelejteni: a leggondosabban sterilizált könyv is elveszti sterilitását abban a pillanatban, amikor a művelet befejezése után újra levegőre jut, mert *a penész mindig és mindenhol ott lappang a levegőben*, és a könyv minden pillanatban és minden pontján ki van téve a penész új támadásának, ha raktározása nem megfelelő, nemcsak ott, ahol a régi penészt sterilizáltuk. Minden vegyszernél többet ér a könyvek higiénijának biztosítása.

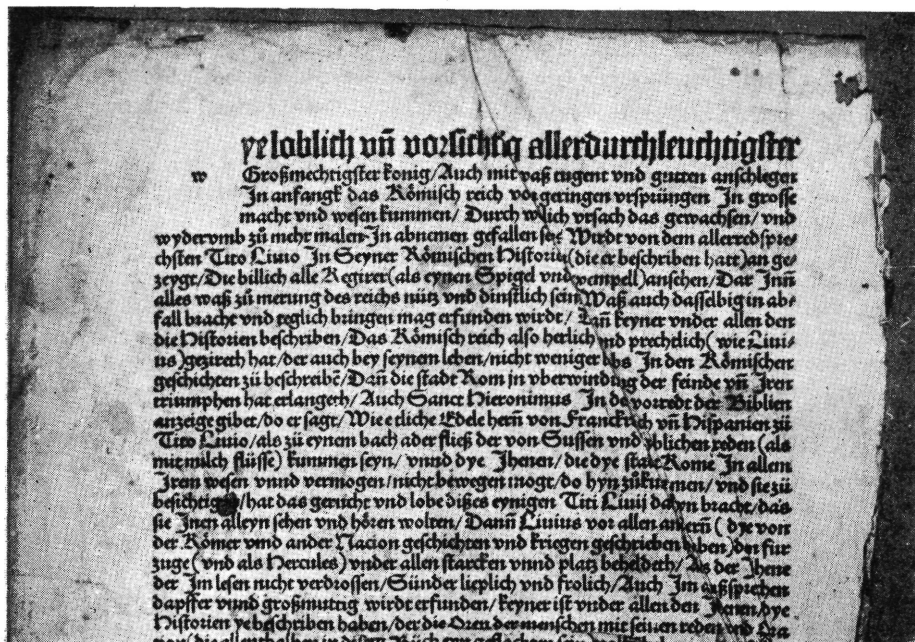
A sérült papír kezelése

A különböző eredetű foltok eltávolítása, teljesen megsárgult lapok *fehérítése* mindig fontos célja volt a bibliofil könyvrestaurálásnak. Kétségtelenül nagyon szép egy-egy régi nyomtatvány eredeti tisztaságában, a jóminőségű

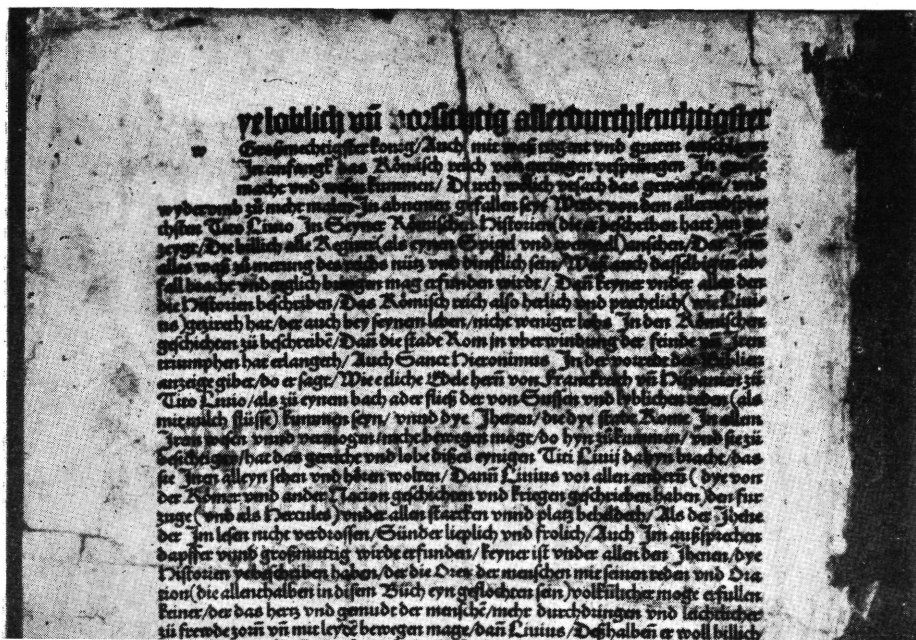
¹³ Némileg hasonló hirtelen víz-veszedelem leküzdését ismerteti: HEILAND, Hans: *Gesunde Bücherbestände — Reichtum der Bibliotheken*. Dokumentation, Fachbibliothek, Werksbücherei. 1956.

¹⁴ A hőkezelésről (fondran) l. HELWIG, Hellmut: *Handbuch der Einbandkunde*. I. köt. Hamburg 1953. 144. l.

¹⁵ Thymolt használnak a British Museumban (l. LYDENBERG—ARCHER: *I. m.* 26. l.) és a jugoszláv levéltári iratrestauráló műhelyekben.

1. Teljesen elgyöngült papír átragasztás előtt.

2. Ugyanaz a papír átragasztás után. (SASVÁRI munkája)

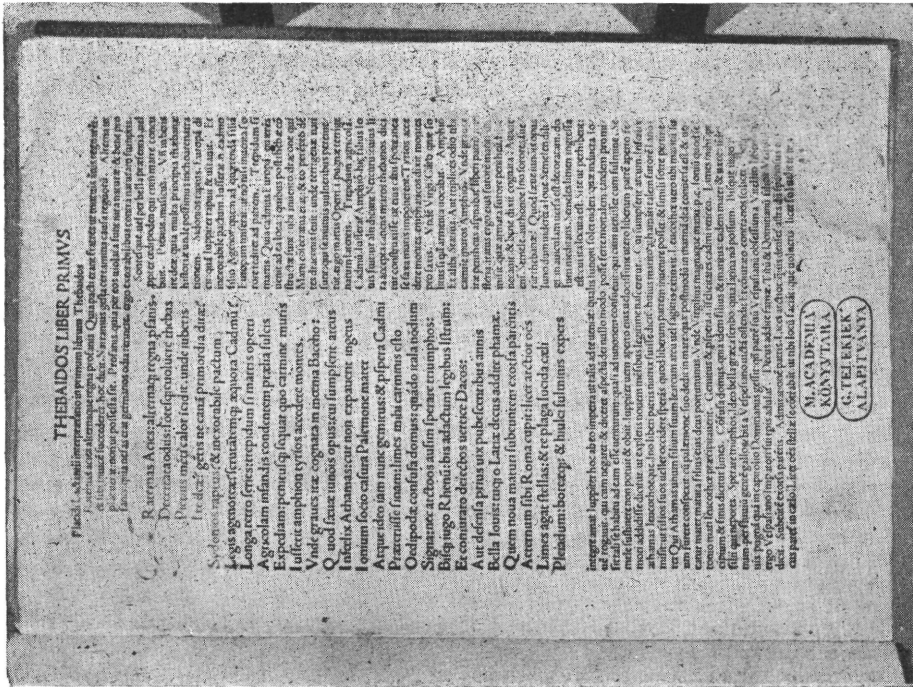
rongypapír tündöklő fehérségében. Ha valóban így maradt fenn. Akkor is szép, ha utólagos kozmetika érte el ezt az eredményt, de akkor már sokszor érezhető valami idegenszerűs éga könyvön, és ilyenkor mindig lehet félni attól, hogy a fehéritő anyagok (főleg a klór) idővel roncsoló hatást keltenek, az áztatás pedig meggyöngíti a papírt (egyes foszlottabb részek esetleg meg is semmisülnek). De mindettől eltekintve rendkívül hosszadalmas és költséges munka az ilyesmi. Egy-egy teljes tisztogatás árából több pusztuló könyvet megmenthetünk. Egyébként is a természetes sárgulás nem túlságosan zavarja az olvasást, nem is bántja okvetlenül az esztétikai érzéket, sőt bizonyos mértékig éppen ezzel kelti a könyv a régiség vonzó benyomását. Ami pedig a penész- okozta színeződésekkel illeti, azokon segíteni úgyis alig lehet már. A teljes tisztításokhoz, fehéritésekhez tehát nem folyamodtunk, csak az egyszerűen eltávolítható piszokfoltokat, zsírfoltokat tüntettük el, illetőleg a veretek rozsdás vasszögei okozta rozsdafoltokat, mert ezek gombák segítségével továbbterjednének a könyv belsejében.

Az elszíneződésnél sokkal nagyobb károsodásokat is szenved a papír a mechanikus rongálástól, nedvességtől, penésztől, állati károkozótól. Ilyen esetekben a papír a sérültség módjának és fokának megfelelően védelemre szorul. Az alapelv természetesen itt is csak az lehet: *minél kevesebb fölösleges beavatkozást*; mert a papírerősítő eljárásoknak több évtizedes múltjuk van ugyan, de véglegesen és egyöntetűen kialakult véleményekről és módszerekről ma sem beszélhetünk.

Könnyű a helyzet akkor, ha eredetileg is erős volt a papír, és összetételében nem következett be változás, hanem csak mechanikus károk érték: behasadások a lapszálon, anobium-rágás, egér-rágás. Ilyenkor a szakadás összeerősítése, a hiányok pótlása nem okoz különösebb problémát, bár a munka gondos kivitelezése erős próbája a restaurátor ügyességének és lelkiismeretességének. A lapszélék kiegészítése számlentében alkalmazott, régi rongypapírból történik, enyhén hozzászínezve a javított papírhoz, hogy elkerüljük a pótlás és a javított lap közti éles színellentétet.

Papírkiegészítést csak lapszéleken és ívhajlatokban alkalmazunk, illetőleg olyan esetben, ha a sérülés a papírlap további épségbenmaradását veszélyezteti. Így tehát az anobiumok jellegzetes apró furatainak eltüntetését csak a lapszélék közelében végeztük el, olyankor, ha sűrű előfordulásuk a lap beszakadását okozhatná. Szövegben az ilyen tömítés csak zavaró, de lapszéleken is — az említett esettől eltekintve — inkább árt, mint használ a szépségnek, mert még az ügyesen végzett tömítések is a lapok versóján himlőhelyszerű foltokkal szórják tele a felületet. Főleg pedig időtrabló, költséges munka. Ez az utóbbi szempont volt az oka annak is, hogy mellőztük a papírmasszával való kiegészítést, amivel egyébként prágai példára mi is kísérletet tettünk. Nagyon hosszadalmas munka, s ezért aránytalanul sokba kerül.

Sokkal nehezebb kérdés a nedvesség (akár víz, akár légköri nedvesség, akár penész) okozta gyöngülés ellensúlyozása. Pedig ez már gyakran a lapszélkiegészítések és szakadás-befoltozások számára is elengedhetetlen, mert a foszlott, elgyöngült papír a kiegészítést sem tartja meg. Idők folyamán sokféle eljárás és anyag merült föl a papír erősítésének céljára. A találmányok alkalmazói mindig mint csálhatatlan módszerre esküdtek a maguk eljárására, de idővel többnyire kiderült valami hátrány. Ma, a műanyagok korában természetesen egyre inkább előtérbe kerül itt is a műanyagok alkalmazása, de ezeknek az igazolását is még az időnek kell megadnia. *Acetátcelulóze,*

1. Leszakadt lapszélek pótlása. (MAGYARINÉ munkája)

2. A kötetlenség a könyv legnagyobb veszedeleme.

dibutilftaláttal lágyított *polivinilacetát*, *novolit* azok a műgyantafélék, amelyekkel munkatársaink ezeket a papírerősítő eljárásokat végezték.

A papír pusztulásának végső fokán, amikor már a lapok szétfoszlóban vannak, vagy esetleg már szét is estek foszlott darabokra, nem marad más hátra, mint a *lapok teljes átragasztása mindkét oldalról*. Átragasztásra jó minőségű, teljesen átlátszó külföldi papírokat (Silberweiss stb.) használunk, ragasztóanyagul pedig jól kidolgozott búza- vagy rizs-keményítőt, amelybe a penész megakadályozása céljából szterogenolt kevernek.¹⁶ Restaurátoraink tökéletesen szép munkája folytán az átragasztás az olvashatóságot csak kis mértékben, a fényképezhetőséget egyáltalán nem csökkenti. (*Lásd a III. táblán.*) Konzervatív, mondhatni kisipari módszer ez, de hátrányát még sem tapasztaltuk, pedig a legrégebb kéziratári átragasztott darabok már hét esztendősek. Természetesen itt is követjük az alapelvet, hogy csak a legvégső esetben ragasztunk át lapokat, csak akkor, ha már a papír fönnmaradását másként nem látjuk biztosítotttnak.

Külföldön sokáig általánosan használták a crepelint (selyemfátyol) ugyanerre a célra. Ehhez a drága és csak külföldről beszerezhető anyaghoz mi nem tudunk hozzájutni, s különben is újabban ezzel szemben is merültek fel aggodalmak abban a tekintetben, hogy idővel törékennyé válik.

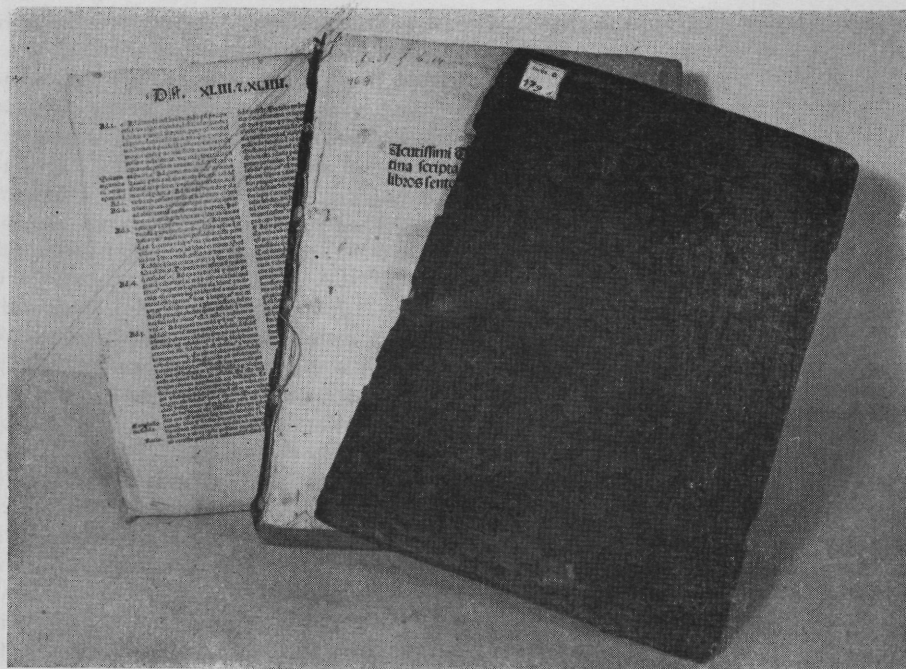
A *műanyag*gal való pusztá bevonás, bármennyire kíváncsnak látszik is első pillanatra, a gyakorlatban eddig nem vált be, mert a műanyag erős csillogása könyvszerűtlenné teszi a papírt és magában alkalmazva könnyen behasad. Ezért a külföldön alkalmazott laminátorgép a műanyag-lapon kívül japánpapírt is ragaszt még a megerősítendő papírra. Ez viszont elég nagy fokban csökkenti az olvashatóságot. Meggondolásra készítő körülmények még a különböző gyártású műanyagfóliák különböző olvadáspontja és az alkalmazott magas hőfok is. Bizonyosnak látszik azonban, hogy a fejlődés iránya ez, a kérdés megoldását az átlátszó, romlásra, penészedésre, rovarkárokra nem hajlamos műanyagok hozzák majd meg, de sajnos egyelőre az anyag és az eljáráshoz szükséges gépi berendezés drágasága a mi számunkra nem teszi lehetővé a laminátor-eljárással való kísérletezést.¹⁷

A könyvek kötése

Az annyi ellenségnek: tűznek, víznek, embernek, állatnak, penésznek kitett papír, a szöveget hordozó könyvbelső első és legfőbb védője a kötés. Megfelelő, erős és egészséges kötésben ritkán éri komolyabb kár a könyv belsejét: a kötés sérülése vagy teljes hiánya pedig biztos pusztulást von maga után. Konzerváló munkánkban tehát a legnagyobb gondot éppen a kötések helyreállítására, illetőleg pótlására fordítottuk. Hiszen még a leg-

¹⁶ Burgonya- és kukoricakeményítőt erősebb penészesedési hajlamuk miatt nem szabad használni. A ragasztó utólagos penészedésének megakadályozására régebben formalint használtak, ez azonban nem eléggé hatásos, azért most a ragasztóba az erős gombaölő hatású szterogenolt keverik munkatársaink. Legújabbán BÁNHÉGYI professzor a paranitrofenol, illetőleg a pentachlorofenolnátrium használatát javasolta. A jövőben tehát ennek az alkalmazására fogunk rátérni.

¹⁷ A legnagyobb átlátszóságú átragasztott ősnymotatványunk az, amit HASZNOSNÉ egy általa alkalmazott üvegszövet segítségével kezelt, műanyagragasztóval az Országos Levéltár laminátor-gépén. Remélhetőleg tartóssága is egyenlő lesz átlátszóságával.

1. Ósnyomtatvány restaurálás előtt

2. Ugyanaz restaurálás után (FABRO munkája)

rongáltabb papír is, ha a könyvet kevesen használják, többé-kevésbé már azáltal meg van védve, ha jó a kötése. Viszont kötés nélkül vagy sérült kötésben a legjobban megerősített és rendbehozott papírlapok sincsenek biztosítva.

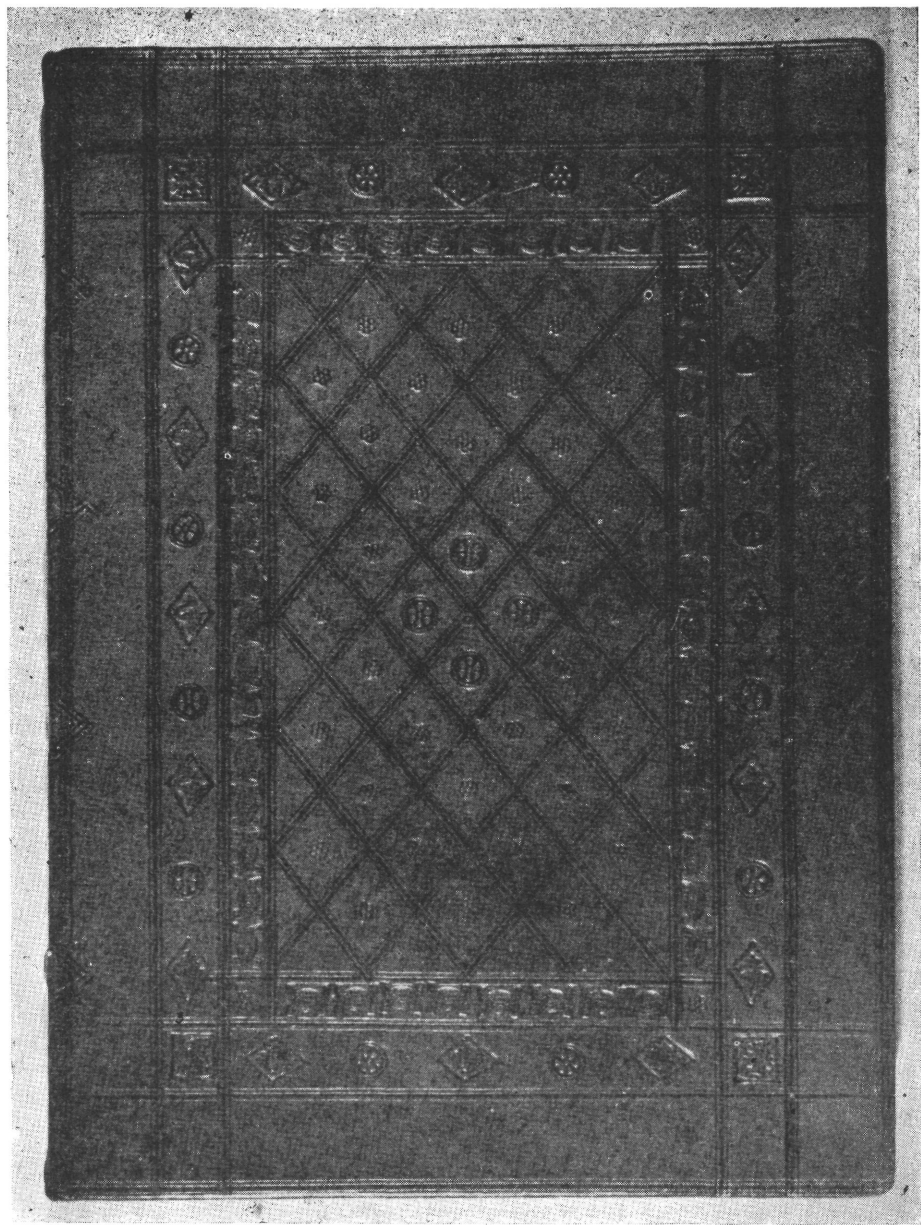
A legegyszerűbb megoldás természetesen az lenne, ha a sérült kötetet egyszerűen eldobnánk, és a könyvet új, erős kötéssel látnánk el. A régi könyvgyűjtők századokon keresztül többnyire ezt az eljárást követték. Remekszép magángyűjtemények keletkeztek így, egységes benyomásukkal tulajdonosuk és a későbbi szemlélők esztétikai gyönyörűségére. Hogy csak a legközelebbi példát említsük: ilyen a mi könyvtárunkban a RÁTH-gyűjtemény. Alig találunk régi kötetet ebben a páratlanul szép, régi magyar könyvekből álló gyűjteményben. A századforduló kitűnő pesti könyvkötőinek tudását, izlését, az akkor kapható bőrányagok elsőrangú minőségét dicsérik szebbnél szebb kötése. De hirdetik egyben a tudomány mérhetetlen kárát is. Régi magyar könyvek százszámra, amelyeknek egykori, esetleg töredékes, romlott kötése a régi magyar könyvkötészet emlékanyaga volt, a táblákon régi tulajdonosok neve, személyes bejegyzések, a művelődéstörténet, a könyvtártörténet fontos forrásai, — s mindebből nem maradt úgyszólván semmi sem. Az esztétikai élvezet pedig nem pótolja az elveszett történeti értékeket!

Ezt az eljárást tehát semmiképpen sem követhetjük. A mi fő célunk itt is az volt, hogy *mindent megőrizzünk a tudományos kutatás számára*. Minden kötetet megtartunk tehát, amely még olyan állapotban van, vagy olyan állapotba hozható, hogy eredeti célját, a könyv védelmét szolgálhatja. Visszerősítjük a lógó részeket, kipótoljuk a hiányzó hátakat és egyéb bőrfelületeket, törött táblákat, sőt ha szükséges, teljesen új bőrkötést kap a kötet, de az új kötésre, eredeti helyére visszaillesztjük a megmaradt kötésrészeket. A kiegészítés mindig csak anyagi, de nem művészi kiegészítés; *konzerváló, de nem restauráló kiegészítés*. A hiányzó bőrt pótoljuk, megfelelő, el nem ütő színezéssel, de nem próbáljuk a kötések úgy restauráltatni, hogy a kötések újonnan vésett nyomódúcok segítségével eredeti szépségükben állítsuk helyre, vagy éppen teljesen új, hibátlan másolatukat készíttessük el. Ezt mi bizonyos mértékig hamisításnak éreznénk, de meg felelőtlen gazdálkodásnak is tartanánk, hiszen ilyen módszerrel a rendelkezésre álló anyagi lehetőségek közt csak igen kevés könyvet tudnánk restauráltatni. A mi álláspontunk az, hogy a könyv elsősorban szellemi alkotások őrzője, s bármilyen szép is, csak nagyon másodszorban muzeális kiállítási tárgy. A könyvtárnak pedig az a célja, hogy ezeket a szellemi alkotásokat gyűjtse, védje és tartsa a használat számára megfelelő állapotban. Minél több könyvet kell tehát minél jobb állapotba hoznunk.

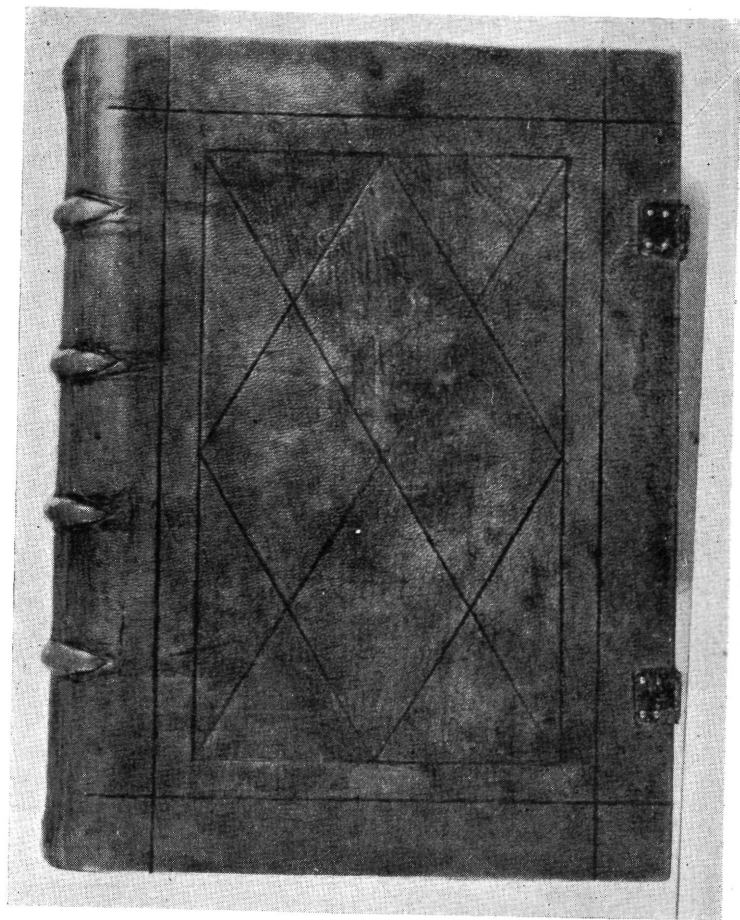
Természetesen a könyv muzeális érték is. Tehát a kiegészítésnek és az új bekötésnek olyan módon kell történnie, amely méltó a könyv történeti és művészi értékéhez: megbízható, nemes anyagokból, elsőrangú technikával, finom, művészi érzékkel, hogy a pótlások simuljanak az eredetihez, és ne zavarják a gyűjtemény összhangját.

A könyvvédelem szempontja vezetett abban is minket, hogy a fatáblás fóliókötetek csatjait és zárópántjait minden esetben pótoltuk, mert a könyv szoros összezárása a legjobb ellensúlyozója minden mechanikus rongálásnak, por, piszok, élősködők behatolásának. Természetesen a csatokat is csak a legegyszerűbb kivitelben pótoltuk, nem pedig költséges imitációkkal.

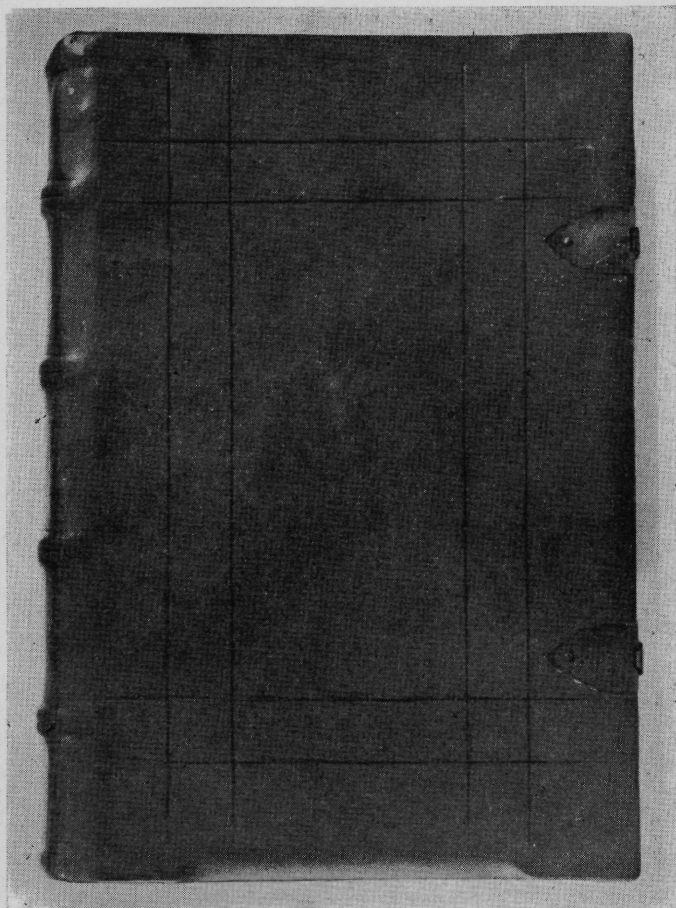
Ha a kötés teljesen hiányzik, vagy már menthetetlen, akkor a régi könyvnek új kötetet adunk, de a régiek töredékeit is megőrizzük, és az eredeti kötetre utaló jelzettel ellátva tároljuk. Az új kötések elkészítésében két alapvető

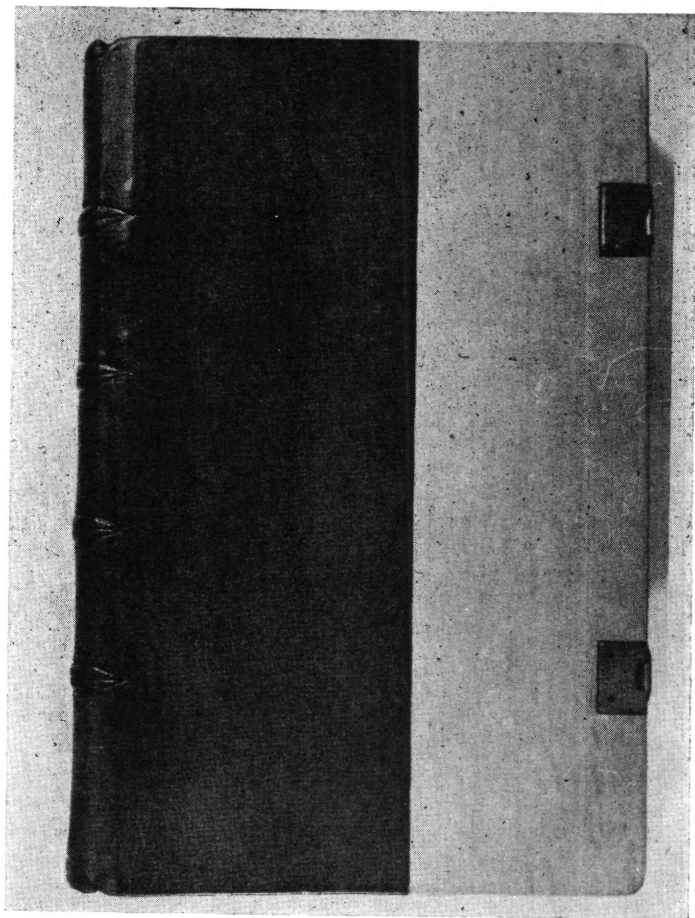
Ősnyomtatvány új kötésben (SASVÁRI munkája)

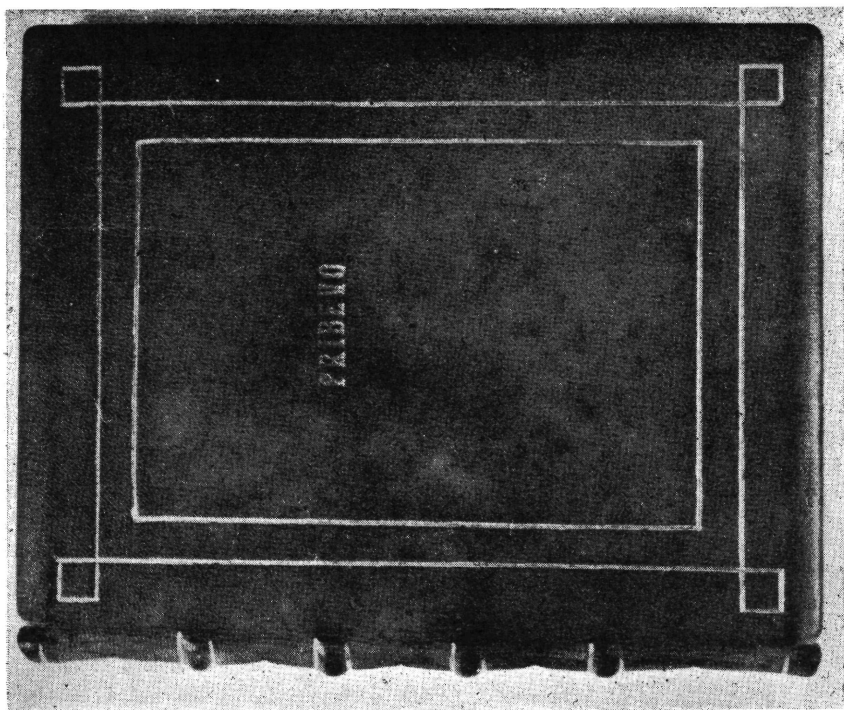
Ősnyomtatvány új kötésben (MAGYARINÉ munkája)

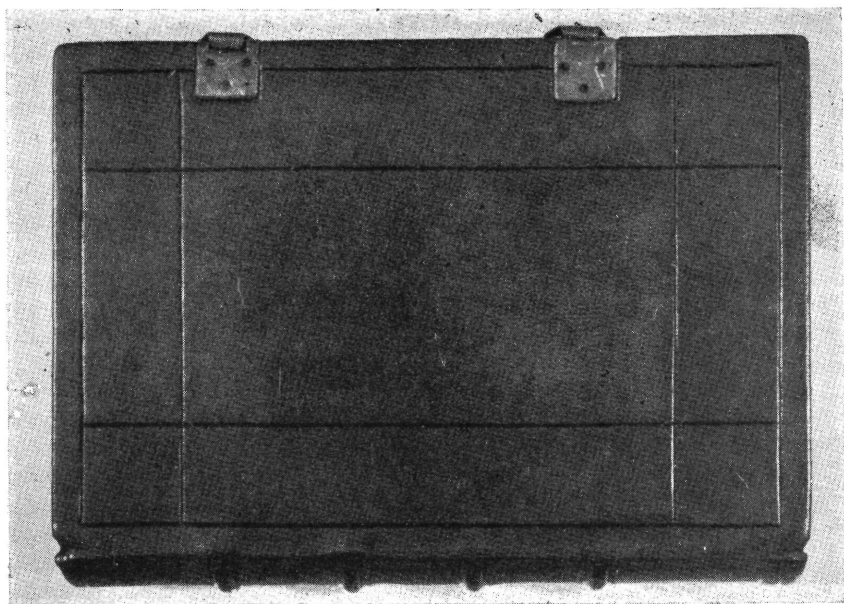
Ősnyomtatvány új kötésben (FABRO munkája)

Aldina folio-kötet új félbőr-fatábla kötésben NÉMETH munkája)

2. Aldina új kötésben (MONOSTORI munkája)

1. Régi magyar könyv új kötésben (NÉMETH munkája)

*szempont*hoz ragaszkodtunk : 1. képes legyen újabb századokra biztosítani azt, amit korábbi századok ránhagytak, 2. az új kötés ne zavarja a gyűjtemény képeinek harmóniáját.

Az első cél megvalósítása érdekében az ívrét nagyságú ősnymotatványokat mindig fatáblába kötöttük, egész vagy félbőr borítással (az utóbbi esetben a fatábla többi része üresen marad, papírborítás nélkül), valódi bordára fűzve, csattal ellátva. Nem hiába kötötték annak idején így az ősnymotatványokat, a súlyos kötetek megvédésére semmiféle más módszer nem ilyen alkalmas.¹⁸

A második cél érdekében csak alap-szempontokat beszéltünk meg munkatársainkkal, de *nem törekedtünk uniformizálásra*, sőt messzemenően igyekeztünk teret nyújtani az egyéni sajátságok érvényesülésének, a könyvkötőművészet szabad kibontakozásának. Az elkészült kötetek *két különböző típust képviselnek*. Az egyikbe tartoznak SASVÁRI Dezsőnek a régi könyvkötések gondos tanulmányozása alapján készített, önálló tervezésű stílus-kötései, a másikba FABRO József nemesen egyszerű, monumentalitásukkal és finoman megválasztott színezésükkel, változatos formáikkal ható kötetei, NÉMETH Jenő és MONOSTORI Kálmán biztos technikájukkal elragadó, jellegzetes munkái és MAGYARI Lászlóné változatos vonalas dísszel ellátott könyvei. A magunk részéről inkább a második csoportot érezzük hozzánk közelállónak, amely *korszerű, mert egyszerűség, szín, tagolás, mérsékelt vonalas díszítmény és a technikai tökéletesség kelti bennük a művészi benyomást*, s az ilyen könyvek a korszerűség ellenére is, súlyos komolyságukkal és tudatos egyszerűségükkel harmonikusan simulnak a régi darabok közé. A *mérsékelt vonalas díszítmények* ajánlásával azt akartuk elérni, hogy elkerüljük az egyhangúság sívárságát, és hogy legalább a gyűjtemény-megszabta keretek közt lehetőséget nyissunk a mai magyar könyvkötőművészet fejlődésének.

A régi könyvek gyűjteményének egyes részlegei természetesen nem egy-séges hatásúak. Más az általános képe az ősnymotatvány-, a régi magyar könyv-, aldina-, újabb muzeális és egyéb gyűjteményeinknek. Ennek megfelelően az új kötések is az egyes gyűjteményrészlegekben másként és másként alakulnak. Míg az ősnymotatványok kötésein aranyozást és hátcímet sohasem alkalmazunk, addig a régi magyar könyveken már előfordulhat mind a kettő. Aldináink mindig kapnak aranyozott díszítést és lehetőleg az első táblán aranyozott címnyomást és így tovább.

Minden darabot úgy tekintünk, mint a mai magyar könyvkötőművészet egy-egy példányát. A konzerváló munka együttjár az alkotómunkával, gyűjteményünk tehát egykor egyik forrása lehet a XX. századi magyar könyvkötészet története kutatásának. Ezért kívánjuk meg munkatársainktól, hogy minden művet, nemcsak a restaurálásokat, hanem az új köteteket is, nevükkel és a készítés évével szignálják.

A restauráló-konzerváló munka folyamán előkerülő töredékeket, akár táblatöredékeket, akár kódexlapokat vagy ősnymotatványrészeket, vagy más szöveges részleteket, ha eredeti helyükön nem tudtuk megtartani, külön tároljuk, az eredeti darabra utaló jelzettel ellátva. Ugyancsak megőrizzük azokat a jegyzőkönyveket, amelyeket minden egyes darabról készítettünk. A jegyző-

¹⁸ Fatáblaként jó a tömör, gözölt bükkfa vagy tölgyfa, ellenben az enyvezett lemez nem vált be. Nagyon jó eredménnyel használjuk a műfát, amely vékony, erős és nem vetemedik. Vékonyságánál fogva kisebb ősnymotatványok táblájául is alkalmas.

könyv tartalmazza a végzett munkák természetét, az alkalmazott eljárásokat, föltünteti, mi az, ami az eredetivel szemben új pótlásként került a könyvbe (pl. oromszegő, csat). A rendbehozott vagy újonnan készült kötetek természetesen további gondozást, kezelést kívánnak.¹⁹ Jó karban tartásukról úgy gondoskodunk, hogy *a bőrt rendszeresen tápláljuk* a British Museum receptje szerint készült kenőccsel. Az egymás mellett álló kötetek épségét pedig az egymás csatjai részéről fenyegető karcolások ellen közbülhelyezett, *flanellal borított papírlemezekkel* védjük.²⁰

Három esztendő nem hosszú idő. De a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára régi könyvgyűjteményének ma már egészen más képe van, mint 1954-ben. Hála a könyvtárigazgatás energikus támogatásának és az Akadémia vezetősége megértésének, eddig majdnem 250 ősnymtatványt és egyéb régi könyvet sikerült rendbehozatnunk (ebből mintegy száz darab új kötést is kapott), s azok most, ha nem is megfiatalodva, de további évszázadokra megerősödve sorakoznak a polcokon. Természetesen még nagyon sok esztendő anyagi áldozataira, szakemberek odaadó munkájára, tanulmányaira lesz szükség ahhoz, hogy a könyvtár minden régi könyve megkapja a szükséges kezelést.

Ha erre a nem hosszú ideig tartó, de nagy erőfeszítésre visszanezünk, egy dolgot le kell szögeznünk: ami értékes eredmény létrejött itt, abban *nem a technikai felszerelés az érdem*. Külföldi országok gazdag műhelyeivel szemben nálunk sem gépek, sem műszerek, sem megfelelő nyersanyagok nem álltak rendelkezésre. Az adott, rendkívül szerény viszonyok közt konzervatív módszerekkel kellett dolgoznunk. De rendelkezésünkre állott valami, amit semmiféle gazdag felszerelés sem pótolhatott volna: *munkatársaink művészi érzéke, szaktudása, egymásnak féltékenység nélküli támogatása, az emberi műveltség nagyszerű értékeinek, a magyar múlt kincseinek féltő szeretete*. Ez hozott létre olyan eredményeket, amelyek kiállják a versenyt a külföld nagy technikai fölényével szemben is.

CSAPODI CSABA

CSABA CSAPODI : CONSERVATION ET RESTAURATION DES LIVRES ANCIENS DANS LA BIBLIOTHÈQUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES

Les bibliothèques hongroises se sont toujours tenues au courant de l'évolution des bibliothèques européennes en ce qui concerne les méthodes de travail, mais elles ont à surmonter, depuis plusieurs dizaines d'années, les difficultés causées par un équipement technique suranné. C'est pourquoi on ne fit, dans nos bibliothèques, que très peu de chose, jusqu'aux tout derniers temps, dans le domaine de l'hygiène du livre. Ce n'est qu'à la Bibliothèque Nationale Széchényi qu'on poursuivait, sur une échelle modeste, des travaux de cette sorte au cours des deux dernières décades, mais cette bibliothèque non plus ne possédait point un atelier de conservation ni un laboratoire. Des travaux de conservation systématiques et de grande envergure ont été entrepris, pour la première fois en Hongrie, en 1955, dans la Collection des Livres Anciens de la Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences. Ce furent surtout les incunables de cette collection — ils ont subi des dommages sérieux pendant le siège de Budapest en 1945 — qui exigeaient des soins urgents. La situation financière de la Bibliothèque ne permettait pas d'installer un laboratoire, mais avec le concours de spécialistes, relieurs et artistes décora-

¹⁹ BELAJA : *A régi bőrkötések megóvásáról*. (Ford. oroszból.) Bibliotekar'. 1956. 2. 42—43. l.

²⁰ HASZNOSNÉ javaslata, SASVÁRI kivitelezésében.

teurs n'appartenant pas au personnel de la Bibliothèque mais travaillant selon les directives de cette dernière on put obtenir, en trois ans, des résultats remarquables.

Il n'existait aucune publication en hongrois au sujet des principes de la conservation et de la restauration des livres. Nous avions à nous procurer, dans un court délai la littérature étrangère relative à ces problèmes spéciaux ; nous avions à trouver les collaborateurs les plus qualifiés ; nous devions surveiller continuellement leur travail ; il était nécessaire de soumettre au contrôle d'ingénieurs et de biologistes experts les méthodes appliquées et les matériaux utilisés, — et tout cela était à faire pendant que les travaux étaient déjà en marche et de manière à protéger les livres précieux de tout dégât pouvant survenir pendant les premiers essais.

Le principe fondamental que nous nous sommes prescrit était de ne pas nous efforcer à obtenir des résultats relevant de la bibliophilie, de nous abstenir des procédés cosmétiques coûteux servant à effacer les traces du vieillissement naturel ou à remplacer ce qui était détruit par des matériaux synthétiques, mais de prolonger la vie des livres précieux et d'en conserver les moindres fragments. Notre but était donc de conserver et non de restaurer.

La protection de notre collection contre les insectes nuisibles ne nous créait pas de graves soucis. Le climat sec et point excessivement chaud de la Hongrie n'est pas favorable aux insectes bibliophages. Si les livres sont convenablement emmagasinés et nettoyés régulièrement, le danger des insectes ne se présente que très rarement. Des dégâts causés par des insectes ne purent être constatés que dans les volumes que la Bibliothèque avait achetés à l'étranger il y a plusieurs dizaines d'années ; depuis, ces insectes importés avec les livres ont disparu. Pendant trois ans, nous n'avons trouvé qu'une seule larve vivante d'anobium. Toutefois, pour plus de sûreté, nous avons désinfecté tous les volumes suspects avec du gaz — unique procédé qui nous paraît tout à fait efficace (Cartox : mélange composé de 20 p. c. d'éthylène oxyde et de 80 p. c. d'oxyde carbonique). La moisissure due en partie à un emmagasinage défectueux et en partie aux dommages causés par la guerre a causé des dégâts plus sérieux. Nous avons traité les livres moisies avec du thymoléter. Du reste, ce que nous venons de dire sur le caractère favorable du climat de la Hongrie est valable aussi — et dans une mesure plus grande encore — pour la défense contre la moisissure. Lors de la fissure récente d'une conduite d'eau, le séchage des livres et leur essuyage avec une solution de stérogénol dans de l'alcool a permis de faire disparaître complètement et définitivement les taches de moisissure.

D'après le principe énoncé plus haut, nous ne nous sommes pas préoccupés du blanchiment des papiers jaunés et nous n'avons complété les feuilles que sur leurs bords et le long de la ligne de pliage (*table IV. fig. 1.*) ; nous ne nous sommes pas efforcés de faire disparaître les menus trous forés par les anobia. Nous avons consolidé les papiers affaiblis par l'action de l'eau en les faisant imbiber de solutions de matières plastiques (acétate de cellulose, acétate polyvinyle adouci avec de la dibutylphthalate, novolit) et, dans des cas particulièrement difficiles, nous les avons entièrement recouverts, et sur le recto et sur le verso, avec du papier transparent. Pour le coller, nous avons utilisé de l'amidon de froment et de riz stérilisé avec du stérogénol. Un collage fait avec soin ne diminue pas la lisibilité des textes (*cf. table III. : la même feuille avant et après le collage du papier transparent*).

Nous avons apporté beaucoup de soin à la réparation des reliures endommagées et à la reliure des livres anciens non reliés, car le moyen le plus important de la conservation des livres sont les reliures solides et appropriées. Là aussi, nous nous sommes proposé comme but de conserver jusqu'aux plus petits fragments pouvant servir à l'étude du document et à les garder à leur place originale. Nous avons remis en place les morceaux de cuir détachés, nous avons fait remplacer les dos manquants et d'autres surfaces en cuir, ainsi que les plats cassés des reliures en cuir. Pour ces compléments nous avons utilisé des cuirs de couleurs pareilles à celle de la reliure originale pour obtenir un effet d'ensemble harmonieux ; cependant, nous n'avons pas remplacé les éléments décoratifs. Nous avons fait de sorte que les compléments puissent être distingués des parties originales. Au besoin, le livre a reçu une reliure complètement neuve sur laquelle nous avons fait appliquer les fragments conservés de la reliure détruite. Les boucles et fermoirs manquants ont été toujours remplacés par des imitations d'une exécution simple, car ils sont nécessaires pour une bonne conservation des livres.

Si la reliure avait manqué complètement, le livre ancien en reçut une nouvelle. Celle-ci dut répondre à deux exigences : 1/. être durable, 2/. ne pas déranger l'effet d'ensemble de la collection. C'est pourquoi nous faisons toujours relier les in-folios entre plats

en bois (ou en imitation de bois), en plein cuir ou en demi-cuir cousus sur des nerfs et nous les faisons munir de fermoirs. Quant au style, nous n'avons pas recherché l'uniformité; nous avons donné assez de liberté à nos collaborateurs pour déployer leur caractère individuel, mais seulement dans la mesure permise par le caractère d'ensemble de la partie respective de la collection. C'est ainsi que furent conçus les plans de reliures nouvelles (*table VI.*) qui harmonisent avec le style des livres anciens; pour nous, nous aimons mieux les pièces dont l'effet artistique est dû à la simplicité, au matériel de haute qualité, au décor linéaire modéré, à la couleur, aux belles proportions et à la perfection technique et qui s'accordent bien, malgré qu'elles soient modernes, avec les volumes anciens. (Pour les incunables cf. *table VII. et VIII.*; pour les Aldines: *table IX. et X. fig 2*; pour les livres hongrois du XVIe siècle: *table X. : fig. 1.*)

Pendant les trois dernières années, nous avons traité de la façon qu'on vient de décrire environ 250 incunables et livres hongrois du XVIe siècle. Ces travaux ont été faits, jusqu'ici, exclusivement par des spécialistes extérieurs, mais notre but est d'installer, prochainement et graduellement, un atelier appartenant en propre à la Bibliothèque de l'Académie. Alors que les bibliothèques des pays étrangers disposent d'ateliers bien équipés, nous devons travailler selon des méthodes traditionnelles. Cependant, nous avons à notre disposition quelque chose que l'équipement le plus perfectionné ne peut remplacer, et c'est le sens artistique délicat, les riches connaissances professionnelles et l'amour de nos collaborateurs (SASVÁRI, FABRO, NÉMETH, MONOSTORI, MAGYARINÉ) pour les grandes valeurs de la culture humaine et pour les trésors du passé.

A második magyarországi ősnymoda nyomai

A budapesti Egyetemi Könyvtár ősnymotatvány-állományában LAUDIVIVUS *Vita beati Hieronymi* című kis munkájának egy impressum nélkül megjelent s eddig meghatározatlan kiadása maradt fenn.¹ Jelzete: Inc. 862. A műnek ez a kiadása egyetlen ősnymotatvány-bibliográfiában, katalógusban sincs leírva vagy megemlítve; a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* szerkesztőbizottsága sem tudott erről a kiadásról.² Az unikum-ősnymotatvány eredetére s ebből következő jelentőségére csak a mostani vizsgálódások derítettek fényt.³ A nyomtatványban használt típusok alapján ugyanis három olyan ősnymotatvány típuskapcsolata, szoros összefüggése állapítható meg, melyek egyetlen ismert XV. századi nyomda termékeihez sem sorolhatók.

A szakirodalom LAUDIVIVUS *Vita beati Hieronymi* című művének négy XV. századi kiadását tartja nyilván.⁴ Valamennyi Olaszországban készült, ahol a XIV. századtól kezdve rendkívül megerősödött a bibliafordító JEROMOS tisztelete. Az Egyetemi Könyvtár ősnymotatványa — a zárószavak szerint — az 1474. évi római GENSBERG-kiadás utánnyomata.

A 10 levélből álló, negyedréti kis füzet két betűtípussal nyomtatódott. (1. kép), A típusok betűképei az olmtützi származású Matthias MORAVUS nápolyi ősnymodász 3. és 5. típusának betűivel egyeznek meg; sorméretük

¹ Az ősnymotatvány-katalógusokban és bibliográfiákban Zacharias LAUDIVIVUS néven említett XV. századi olasz író és filológus (Laudivio ZACCHIA Vezzanense) életéről kevés adatot ismerünk. Észak-Olaszországból, a Liguria tartományban levő Vezzano-beli ZACCHIA családból származott. A jeruzsálemi Szent János-lovagrend tagja. A ferrarai és a nápolyi udvarban élt, majd a campaniai Ciciano városkába vonult vissza. Latin nyelvű Jeromos-életrajzán kívül a következő művei ismeretesek: *Epistolae Magni Turci* LAUDIVIVUS latin fordításában és előszavával (a leveleket az irodalom hol LAUDIVIVUSnak, hol II. MOHAMEDnek tulajdonítja); *De Laudibus Sapientiae et Virtutis*; *De Captivitate Ducis Jacobi* (verses tragédia Jacopo PICCININO generális fogságáról és kivégzéséről) és egy cím szerint nem ismert geográfiai munka. Kapcsolatban állt Antonio BECCADELLI (Panormita), Giovanni PONTANO, Battista GUARINO humanistákkal és Jacopo PICCOLOMINI kardinálissal. — A LAUDIVIVUS életére és műveire vonatkozó legfontosabb irodalmat l. HOEFFER, J. Ch. F.: *Nouvelle biographie générale*. XXIX. köt. Paris, 1859. 887. l. — CHEVALIER, U.: *Répertoire des sources historiques du moyen âge*. II. köt., Paris, 1907. 2767. h. — *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale*. LXXXIX. köt. Paris, 1926. 1157. h.

² Dr. Helmut KIND szíves közlése.

³ SOLTÉSZ, Elisabeth: *Eine Unikum-Inkunabel der Budapester Universitätsbibliothek — ein neues Dokument für das Wirken einer unbekannten ungarländischen Druckerei im XV. Jahrhundert*. Gutenberg-Jahrbuch, 1958.

⁴ Nápoly: [Sixtus RIESSINGER], 1473. VII. 14. HAIN 9944.; — [Róma: Johann GENSBERG, c. 1474.] HAIN 9943.; — Róma: [Ulrich HAN], 1475. XI. 22., HAIN 9945.; — Róma: [Johann BESICKEN], 1495. VII. 11., HAIN 9946.

1

**Laudiuus Eques Hierosolimita
nus ad francinū beitrādū bachī
nonenlez de uita beati Hieronimi**

Nam tuo sepe hortatu francine hieronimi ui
am in lucem efflagitaris. A epi mecum prius
ipse m. rari uehementer. hanc siue maiorum
negligencia. seu culpa temporum post habitam esse.
qui omnino studiorum in grati quanta semper in hiero
nimo. Licet pauci admodum obicure quedam nitris
ac ieiune de eo scripta reliquere. At nisi suis ipse laudi
bus tota orbe clarius haberetur nol. ris adhuc ignorare
tur hieronimus. Quauis rei in dignitate per motus.
non passus sum diutius hunc in obscuro uersari. Nam
si plutarchus grecorum historias simul ac romanorum
oratione complexus est. plinius summos ducere belli re
bus a se gelis illustras. eloquentia tñ ornauerit Quo
rum breuis inter mortales gloria censeatur quanto sa
ne rectis existimarim hieronimi laudes uitam. studia
ac morum sanctitatem perscribere. Platenem enim et
aristotilem. quotidie legimus qui nil tantuz nisi huma
num aut ipsi didicerant aut alios instruere. hieronimus
uero omnium de gencium. ac linguarum interprecs. di
uina simul atqz humana cōsecutus est studia. A toris
quoqz. 7 Aristidis uirtutem 7 socratis continenciam
idem incredibili studio suporauit. iure ecia3 pyetago
re Appollonio. ceterisqz sapientibus anteponendus
Quos nil nisi ad peruestigandis nature casus se certa
qz rerum in longinqua maris spacia 7 terrarum orbes

LAUDIVIUS : *Vita beati Hieronimi* c. művének első lapja

azonban eltér a nápolyi típusok 20 soros méretétől. Minthogy a betűképek megegyeznek, a sorméret a különböző sortávolság, azaz a típusok átöntése következtében eltérő. A LAUDIVIUS-kiadás típusait Matthias MORAVUS 3. és 5. típusának matricáiról nagyobb sorméretre öntötték át.

Az azonos eredetű típusok azonban más szempontból is eltérnek egymástól. A LAUDIVIUS-kiadásban használt betűk szembetűnően deformáltak, kopottak. A nyomtatvány szedése is lényegesen gondatlanabb, mint a kiváló nápolyi nyomdász termékeié. A LAUDIVIUS-kiadás kezdetleges nyomdai kiállítása, típusainak kopottsága és eltérő sormérete egyaránt arra utal, hogy csupán a típusok matricái származtak Matthias MORAVUSTól, maga a nyomtatvány nem az ő műhelyében készült.

Régóta ismeretes egy másik nyomtatvány, melynek eredetét kutatva FITZ József 25 évvel ezelőtt lényegében ugyanerre az eredményre jutott.⁵ Ez a nyomtatvány ANTONINUS FLORENTINUS *Confessionáléjának* 1477. évi kiadása (2. kép), melyben sem a megjelenés helye, sem a nyomdász neve nincs feltüntetve. A *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (2108) a *Confessionálé*nak ezt a kiadását Matthias MORAVUS nápolyi kiadványaként írta le. FITZ József meggyőző érveléssel mutatott rá arra, hogy az 1477. évi *Confessionale* több szempontból — gondatlanabb szedése, papirosa, szövegtípusának eltérő sormérete és szokatlan alkalmazása következtében — eltér Matthias MORAVUS nápolyi termékeitől, s az ősnymtatvány fennmaradt példányainak lelőhelyeiből arra a feltevéésre jutott, hogy a „rejtélyes *Confessionale*” Matthias MORAVUSTól származó típusokkal a budai HESS-nyomdában készült.

Az 1477. évi *Confessionale* eredetének megállapításához a LAUDIVIUS-kiadás adja meg a lehetőséget, minthogy a *Confessionálé*ban alkalmazott mindkét típus megvan ebben a kis nyomtatványban is. A *Confessionale* szövegtípusa a *Vita beati Hieronymi* kiemelő-típusával azonos. Abból a kisméretű, észak-olasz stílusú betűtípusból (Matthias MORAVUS I.* típusa) pedig, melynek minusculai a *Confessionale* első quinterniojában a befestendő iniciálékat jelzik a rubrikátor számára, az *E* majuscula van meg a LAUDIVIUS-kiadásban. Ez a jellegzetes formájú *E* betű a LAUDIVIUS-kiadásban a szövegtípus szabályos *E* jelét helyettesíti.

A LAUDIVIUS-kiadással azonos típusokkal készült harmadik nyomtatvány egy búcsúlevél, melyet az 1480. jubileumi év során, 1480. május 11-én Johannes HAN pozsonyi kanonok, a pozsonyi Szent Márton székesegyház plébánosa bocsájtott ki (3. kép). A búcsúlevélnek a pozsonyi városi könyvtárban levő egyetlen ismert példánya kézírással „honesta Agnes de Pofonio” nevére van kiállítva.⁶

Johannes HAN *Litterae indulgentiarum*áról az első híradást 1942-ben Ovidius FAUST tette közzé; ugyanő 1944-ben részletesebben is ismertette a nyomtatványt.⁷ Az impressum nélkül megjelent búcsúlevél nyomdászának meghatározásával Anton DUBAY foglalkozott behatódobban. Kimutatta, hogy a búcsúlevél szövege a HAEBLER-féle *Typenrepertorium*⁸ szerinti

⁵ FITZ József: *Hess András, a budai ősnymdász*. Bp. 1932. 142—154. l.

⁶ Erről az ősnymtatványról és típusainak eredetéről Dr. Helmut KIND volt szíves tájékoztatni. A búcsúlevél fényképét és a rá vonatkozó irodalmat BORSA Gedeon bocsátotta rendelkezésemre.

⁷ FAUST, Ovidius: *O bibliofilii*. Slovenský typograf. IV, 1942. 36. l. UA.: *Najstaršie tlačiarne v Bratislave*. Slovenský typograf. VI., 1944. 74. l.

⁸ HAEBLER, Konrad: *Typenrepertorium der Wiegendrucke*. Halle-Leipzig, 1905—1924.

Incipit sūmula p̄fessionis utilissima: in qua agitur
quomō se habere debeat confessor: erga penitēte
in p̄fessionib⁹ audiendis. quā edidit Reuerendissi-
mus uir: ac in Christo pater dominus frater An-
tonin⁹ archiep̄s florētīn⁹ ordis fratꝝ p̄dicatoꝝ:

D

Efecerūt scrutātes scrutinio ps: lxix.
Scrutinū quidē est confessio: Quo
et penitens scrutat⁹ conscientiam suā:
et confessor cum eo: Scrutans ergo
est p̄fessor: qui in hoc pōt tripliciter
deficere: Quia uel per maliciā absol-
uendo quē scit nō posse: uel per igno-
ranciā nesciendo discernere inter le-
pram et leprā et quem possit uel nō

possit absoluerē uel per infirmitatez concupiscēcie inde sumē-
do occasiones malorum ex auditu dū incaute se habet: unde
Aug. de peni. di. vi. c. j. Caveat spūalis iudex ut sicut nō com-
misit crimē nequicie: ita non careat munere sciencie. Ex quib⁹
uerbis innuit⁹ q̄ p̄fessor siue sacerdos debet habere illa tria ex
auctoritate Augu. p̄allegata. Primo p̄tatem in for⁹ sciencie
ut. s. sit iudex spūalis. Secundo conseruare puritatez uite sue.
ne committat crimen nequicie: Tercio habere sufficientem
sciencie claritatem: ut non careat munere sciencie:

¶ Capitulum primū de potestate seu auctoritate confesso-
ris et quis possit uel non possit audire confessiones.

Notandum primo est q̄ non sacerdos: et si possit audi-
re confessiones in casu mortis non tamen absoluerē
potest: al' s. si absoluit ut sacerdos indicatiue secundū
quosdā incurrit irregularitatem: sicut si celebraret. Hoc tñ est
dubiū: quia non est in iure expressū: sicut de celebrāte: Unde
non uidetur irregularis. extra de sentē. exco. c. is qui libro. vi.
Ibi enim dicitur q̄ non incurrit quis irregularitatem p̄pter ali-
quod delictū: quādo non est in iure expressum: et p̄fess⁹ tali non

„M⁸²”-es betűtípussal készült, s megállapította, hogy a típust használó nyomdászok közül csupán a német származású római nyomdász, Johann BULLE tevékenysége szakadt meg a *Litterae indulgentiarum* megjelenése, azaz 1480 előtt. Összehasonlító anyag hiányában nem tudta a nyomtatványt Johann BULLE típusaival összevetni, s ezért fejtegetését azzal a feltevessel zárta, hogy a típusok egyezése esetében a búcsúlevelet Johann BULLE Rómából Németországba vezető útján nyomtathatta.⁹ Feltevését átvette Imrich KOTVAN, aki a pozsonyi városi könyvtár ősnymtatványainak 1956-ban kiadott katalógusában a búcsúlevelet „[Posonii, Johannes Bulle de Bremis?]” meghatározással ismertette.¹⁰ A búcsúlevél típusai azonban eltérnek Johann BULLE típusaitól, s a LAUDIVIUS-kiadásban használt Matthias MORAVUS-féle típusokkal (3. és 5.) azonosak.

Három olyan ősnymtatvány ismeretes tehát, melyek Matthias MORAVUS műhelyéből származó, azonos típusokkal készültek. E nyomtatványok előállításához mindössze három típust használtak. Az első típus — melynek betűképei Matthias MORAVUS 3. típusával egyeznek meg¹¹ — mindhárom nyomtatványban előfordul: a *Confessionálé*-ban a szöveget, a másik két nyomtatványban a fejezetcímeket, illetőleg a kiemelt szövegrészeket szedték ezzel a típussal. Feltűnő azonban, hogy míg Matthias MORAVUS kiadványaiban e típus sormérete 112 mm, a mi nyomtatványainkban ugyanez a méret 115 mm.

A LAUDIVIUS-kiadás és a búcsúlevél szövege Matthias MORAVUS 5. típusával készült;¹² csak hogy itt is az eredeti 87 mm sorméret helyett a LAUDIVIUS-kiadásban 103 mm, a búcsúlevélben 94 mm e típus sormérete. A harmadik típus Matthias MORAVUS kisméretű 1.* típusával azonos.¹³ Ebből a betűkészletből való a LAUDIVIUS-kiadás szövegtípusának eltérő *E* betűje, valamint az a néhány minuscula, mely a *Confessionale* első quinter-niójában a befestendő iniciálékat jelzi a rubrikátor számára. Mindhárom típus betűi sokkal kopottabbak, mint a Matthias MORAVUS-nyomtatványok típusaié.

Az 1477. évi *Confessionálé*t, a LAUDIVIUS-kiadást és a pozsonyi búcsúlevelet azonban nemcsak típusaik eltérő sormérete és kopottsága választja el Matthias MORAVUS kiadványaitól. Ősnymtatványaink papírosa is különbözik a nápolyi nyomdában használt papírosfajtáktól. A *Confessionale* ismert példányai ökörfej, illetőleg különböző mérleg vízjegyű papíron készültek.¹⁴ A búcsúlevélben nincsen vízjegy. A LAUDIVIUS-kiadás egyetlen vízjegye nyolcasról függő körbezárt mérleg, köralakú serpenyőkkel (BRIQUET 2529)¹⁵. Ehhez a típushoz igen hasonló mérleg-vízjegy van a *Confessionálé*-nak a budapesti Egyetemi Könyvtárban levő példányaiban is.¹⁶ A két nyomtatvány tehát feltételezhetően azonos eredetű papíron készült. A Matthias MORAVUS-

⁹ DUBAY, Anton: *Bratislavská prvotlač*. Slovanská Bratislava. I (II—III), 1950. 109—122. l.

¹⁰ KOTVAN, Imrich: *Katalóg prvotlači Vedeckej knižnice mesta Bratislavy*. Bratislava, 1956. Nr. 25.

¹¹ *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des XV. Jahrhunderts*. Taf. 752.

¹² *Uo.* Taf. 754.

¹³ *Uo.* Taf. 750.

¹⁴ FITZ: *I. m.* 144—145. l.

¹⁵ BRIQUET, C. M.: *Les filigranes*. Genève, 1907. — A vízjegy képét közli *Gutenberg-Jahrbuch*, 1958.

¹⁶ Inc. 45. 121. lev. és Inc. 46. 122. lev.

Johannes Canonicus et plebanus Ecclesie sancti Martini Ponzensi Commissarius in sancto negotio
 Jubilei in eodemque loco deputatus per Reverendissimum et Illustrissimum dominum don Johānem de
 Aragonia tituli sancti adriani Sacrosancte Romane Ecclesie primum Cardinalem apostolicum
 de latere legatum ad Hungarie Bobemie et polonie Regna et Sanctissimo domino nro Sixto
 papa quarto destinatum fidem facimus per presentes quod quia honesta Agnes de posina
 debitum fecit ponendo et contribuendo ad Cippum pro expeditione facienda contra
 impiosissimos Turcos Christiani nominis atrocissimos hostes iuxta ordinacionem prefati domini legati
 Ideo declaramus quod possit ab idoneo Confessore et se eligendo ab episcopi Sententia et peccatis
 omnibus Contritis et confessis absolvi et assequi sancti Jubilei omnium peccatorum remissionem in vita
 et in mortis articulo plenariam Indulgentiam Datam ipsa Die Ascensionis domini Anno eiusdem Millesimo
 Quadringentesimo Octuagesimo

Forma Absolutiois

Discrete tui omnipotens deus et cetera Dominus noster ihesus christus te absoluat et ego auctoritate beatorum
 petri et pauli apostolorum et sancte Romane Ecclesie mihi in hac parte commissa et tibi concessa absolvo
 te ab omni vinculo et communicationis suspensionis et interdicti aliisque sententiis a iure vel ab homine
 generaliter aut specialiter tibi prolati et restituo te Communioni fidelium et participationi ecclesiasticorum
 Sacramentorum et eadem auctoritate ego ab solvo te ab omnibus peccatis tuis contritis et confessis etiam de
 obliis et concedo tibi omnium peccatorum tuorum plenariam remissionem et remitto tibi omnes penas in presenti
 seculo aut in purgatorio faciendas In nomine patris et filii et spiritus sancti Amen

Si hoc non mouerit Peccata tua

JOHANNES HAN 1480-ban kibocsátott búcsúlevele

kiadványok papirosának ökörféj, illetőleg mérleg vízjegyei viszont eltérnek a *Confessionale*- és a LAUDIVIUS-kiadás papírfajtáinak vízjegyeitől.¹⁷

A legszembeütőbb különbség a három ősnymotatvány szedése és a Matthias MORAVUS-kiadványok tipográfiai kiállítása között mutatkozik. Matthias MORAVUS impressummal ellátott kiadványait kivételesen gondos, igényes kiállítás jellemzi. Betűi élesek, frissek, nyomtatványainak szedése szinte kifogástalannak mondható; a sorbázisok egyenesek, a sorkezdés, sorzárás gondos, a levelek szedéstükrei fedik egymást. A három ősnymotatvány tipográfiai kiállítása messze elmarad ettől a színvonaltól. A *Confessionale* szedése még elég gondos. Ebben a terjedelmes kötetben a sorbázisok viszonylag egyenesek, a sorzárás — a különböző sorzáró pótlékok alkalmazása következtében — meglehetősen pontos. A recto- és verso-lapok szedéstükrei azonban szinte véletlenül sem fedik egymást. A nehezebben kezelhető, kisebb típusokkal készült LAUDIVIUS-kiadás és a búcsúlevél szedése még jobban eltér a Matthias MORAVUS-kiadványok igényes nyomdai kiállításától.

A *Confessionale*, a LAUDIVIUS-kiadás és a búcsúlevél betűtípusaiból, szedéséből és a fennmaradt példányok papirosából adódó következtetések tehát egyaránt arra utalnak, hogy egyik nyomtatvány sem Matthias MORAVUS kiadványa, csupán a típusok matricái származtak a nápolyi nyomdász műhelyéből. Ősnymotatványaink megjelenése idejében, 1477—1480 között azonban más ismert nyomda nem használta ezeket a Matthias MORAVUS-féle típusokat. Magyarország nyugati határaihoz közeleső területen ebben az időpontban könyvnyomtató műhely működéséről nem tudunk. Bécsben 1482-ben,¹⁸ Brünmben 1485-ben, Kuttenbergben 1489-ben, Olmützben 1499-ben létesült az első könyvsajtó. Budán 1473-ban, Krakóban és Pilsenben pedig 1476-ban is volt már nyomda, ezek a műhelyek azonban Matthias MORAVUS típusaitól lényegesen eltérő típusokat használtak.

Nyilvánvaló tehát, hogy az 1477. évi *Confessionale*, a LAUDIVIUS-kiadás és a búcsúlevél egy olyan ismeretlen ősnymoda terméke, mely a betűöntéshez szükséges matricákat Matthias MORAVUSTól szerezte be. A XV. században elég gyakran előfordult, hogy jól felszerelt nyomdák matricákat ajándékoztak vagy adtak el volt alkalmazottaiknak, illetőleg a nyomdászat mesteriségét kitanult, önállósulni szándékozó ismerőseiknek. Matthias MORAVUSSzal kapcsolatban még egy hasonló példára hivatkozhatunk. 1491-től kezdve a sevillei Meinard UNGUT és Stanislaus POLONUS-nyomda használt Matthias MORAVUS műhelyéből származó típusokat.¹⁹

A nápolyi típusokkal felszerelt ismeretlen ősnymoda valószínűleg 1476—1477-ben kezdte működését. Három nyomtatványa közül a *Confessionale* jelent meg legkorábban: 1477-ben. Kinyomtatásakor a LAUDIVIUS-kiadás szövegtípusa még nem lehetett a nyomda birtokában, mert ez esetben bizonyára a terjedelmes *Confessionale* sem készült volna a papírpazarló kiemelő típussal. A nyomda következő terméke az 1478—1479-re datálható LAUDIVIUS-kiadás lehetett. A búcsúlevél kinyomtatásakor ugyanis a szövegtípus *E* és *H*

¹⁷ FITZ: *I. m.* 144. 1.

¹⁸ Az ingolstadti születésű s rövid időre Bécsben megtelepedett Ulrich HAN — az 1462. évi *Almanach* nyomdásza — 1467-től kezdve Rómában dolgozott. Vö. HAEBLER, Konrad: *Die deutschen Buchdrucker des XV. Jahrhunderts im Auslande*. München, 1924. 18. 1. — BOHATTA, Hanns: *Ulrich Han, der erste Wiener Buchdrucker*. Gutenberg-Jahrbuch, 1933. 31—33. 1.

¹⁹ HAEBLER, Konrad: *Die deutschen Buchdrucker* ... 141—142. 1.

betűje már nem volt meg a nyomda betűkészletében. Ez a két betű a LAUDIVIVUS-kiadás megjelenése után elveszhetett. Az *E* betűt hevenyészett jel,²⁰ a *H*-t pedig a kiemelő típus *h* minusculájának kissé torzult példánya pótolja a búcsúlevélben. Johannes HAN *Litterae indulgentiarum* — ősnymdánk utolsó ismert terméke — valószínűleg közvetlenül kibocsájtása, azaz 1480. május 11-e (JÉZUS mennybemenetelének napja) előtt jelent meg. A következő évben Johannes HAN már nem nyomtatott, hanem kézzel írott búcsúlevelet bocsátott ki.²¹

A három nyomtatvány közül a *Litterae indulgentiarum* szedése és nyomása a legkezdetlegesebb. Szövegében az *a* praepositio két ízben is versalissal van szedve, néhány betű pedig kiesett a szedésből. Mindez valószínűleg csupán gondatlanság vagy az alkalmi munkával együttjáró sietség következménye; az is elképzelhető azonban, hogy a búcsúlevelet már nem a *Confessionale* nyomdája, hanem a nyomda egyik volt alkalmazottja — esetleg saját vállalkozásaként — nyomtatta ki.

Mai ismereteink alapján a nyomda működési helyének meghatározása csak következtetésekkel, feltevésekkel közelíthető meg; a megjelenési hely egyik nyomtatványban sincs feltüntetve. Annál lényegesebb, hogy a művek szövegéből, valamint fennmaradt példányaik papirosából és lelőhelyeiből egyértelmű következtetések adódnak.

Három ősnymtatványunk közül kettő magyarországi vonatkozású. LAUDIVIVUS kis műve a IV. században élt egyházatya, a bibliafordító JEROMOS életét beszéli el, aki a dalmáciai-pannóniai határ közelében fekvő Stridoban született.²² LAUDIVIVUS maga munkája első fejezetében a következőképpen emlékezik meg JEROMOS származásáról: „Jeronimo, pater fuit Eufebius, qui nobili genere natus, ftridonis fummaꝝ imperii aliquando geffit, que olim inter pannonias, ac fines Dalmatie fita bello poſt gothorum funditus deleta eſt.” A magyarországi néphit JEROMOS szülőhelyét a Dráva mentén fekvő, muraközi Stridoval (Stridova, Strigova)²³ azonosította. A hagyomány szerinti pannóniai származás következtében JEROMOS tisztelete széles körben elterjedt hazánkban. CILLEI Frigyes 1446-ban Stridoban kegyhelyet alapított tiszteletére, amely néhány év alatt igen látogatott zarándokhellyé fejlődött.²⁴

A magyarországi JEROMOS-kultusz távolról sem korlátozódott az egyszerű hívők körére. A klasszikus műveltségű bibliafordító azoknak a magyar humanistáknak is eszményképe volt, akik a korabeli skolasztikával szemben az „új vallásosság” (devotio moderna) hívei voltak.²⁵ A magyar humanisták JEROMOS-tisztelete VITÉZ Jánostól kezdve nyomon követhető. Eszméik a németalföldi eredetű JEROMOS-kultuszt megelőző olasz törekvésekből, közvetlen forrásként pedig a nagy JEROMOS-tisztelő Pier Paolo VERGERIO magyarországi hatásából vezethetők le. VERGERIO élete utolsó éveit egy budai remete-kolostorban, az ún. „gesuati”-k kolostorában töltötte.²⁶ A gesuati-k rendje olyan világi személyek

²⁰ Dr. Helmut KIND közlése szerint ez a jel az *S* majusculából van átalakítva.

²¹ DUBAY: *I. m.* 116. l. — KORÚT, L.: *Niektoré zvláštnosti typografie tlačeněj odpustkovej listiny Johanna Hana z roku 1480*. Knižnica. 1957. 174–177. l.

²² *Lexikon für Theologie und Kirche*. V. Bd. Freiburg im Breisgau, 1933. 13. h. — KÜNSTLE, KARL: *Ikongraphie der christlichen Kunst*. Freiburg i. B. 1926. II. Bd. 299. l.

²³ KISBÁN Emil: *A magyar pálosrend története*. Bp. 1938–1940. I. kötet. 51. l.

²⁴ *Uo.*

²⁵ KARDOS Tibor: *A magyarországi humanizmus kora*. Bp. 1955. 107. l.

²⁶ *Uo.* 108. l.

egyesülése volt, akik életüket — JEROMOS példáját követve — elmélkedéssel és betegápolással kívánták eltölteni. A budai gesuati-kolostor létrejötté a magyarországi JEROMOS-kultusz kétségtelen bizonyítéka. JEROMOS tanításainak ismeretéről, nagyrabecsüléséről VITÉZ János *Leveleskönyvé*n kívül számos Magyarországon használt JEROMOS-kódex is tanúskodik. VITÉZ János könyvtárának maradványai között fennmaradt JEROMOS *Epistolae* című kötetének egy kézirat másolata.²⁷ JEROMOS leveleinek díszesen illuminált másolatával kívánt VÁRADY Péter kalocsai érsek valamelyik olasz barátja is az érsek várható bíborosi kinevezése alkalmából kedveskedni.²⁸ Megvoltak JEROMOS művei MÁTYÁS király könyvtárában is: a ma ismert Corvinák között négy HIERONYMUS-kódex van.²⁹

Nyilvánvaló tehát, hogy a széles körben elterjedt magyarországi JEROMOS-kultusz következtében LAUDIVIVUS *Vita beati Hieronymi* című munkája Magyarországon is kedvelt olvasmány volt.

Nyomtatványaink eredetének kutatásakor komoly megfontolást érdemel Johannes HAN *Litterae indulgentiarum*ának kétszeres pozsonyi vonatkozása is. A búcsúlevelet ugyanis a pozsonyi Szent Márton székesegyház plébánosa bocsájtotta ki s az egyetlen fennmaradt példány kézírással pozsonyi lakos, AGNES DE POSONIO nevére van kiállítva. Ez a nyomtatvány tehát kétségkívül pozsonyi megrendelésre, magyarországi felhasználásra készült.

Igen fontos következtetésekhez vezet ősnymtatványaink papirosának vizsgálata is. A *Confessionale* ökörfej és különböző mérleg vízjegyű papirosát a XV. század utolsó negyedében Magyarországon elég gyakran használták. Hasonló ökörfej és mérleg vízjegyű papiroson készült pl. a *Nyírkállói-kódex*, melynek első füzetait az 1470-es évek második felében MAGHI János budai közjegyző másolta.³⁰ Ismeretlen nyomdánkkal azonos forrásból fedezte papírszükségletét HESS András budai ősnymdász is. Első nyomtatványában, az 1473-ban megjelent *Chronica Hungarorum*ban³¹ két mérleg-vízjegy váltakozik: az egyik típusnál csillagról, a másiknál nyolcasról körbe zárt mérleg függ alá.³² A csillagról aláfüggő mérleg-vízjegy csaknem megegyezik a *Confessionale* azonos típusú vízjegyével. A másik kétségtelen budai ősnymtatvány, a BASILIUS-kiadás egyik vízjegye³³ viszont feltűnően hasonlít a LAUDIVIVUS-kiadás mérleg-vízjegyéhez. A vízjegyek között mutatkozó eltérések annyira lényegtelenek, hogy e papirosfajtákat azonos műhely termékeinek tekinthetjük. Az 1477. évi *Confessionale* és a LAUDIVIVUS-kiadás tehát kétségtelenül Magyarországon is használt papirosfajtákon készült.

Ősnymdánk működési helyének megállapításához harmadik támpontunk a fennmaradt példányok lelőhelyeinek számbavétele. A *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* szerkesztőse is gondosan mérlegelni szokta meghatározá-

²⁷ FRAKNÓI Vilmos: *Vitéz János könyvtára*. Magy. Könyvszle 1878. 19. l.

²⁸ HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 133–134. l.

²⁹ *Commentarii in Epistolas S. Pauli ad Galatas etc.* (FITZ József—ZOLNAI Klára: *Bibliographia bibliothecae regis Mathiae Corvini*. Bp. 1942. 74. l.) — *Commentaria in Ezechielem prophetam*. (Uo. 91. l.) — *Breviarium in Psalmos David*. (Uo. 83. l.) — *Expositio evangelii etc.* (Uo. 92. l.)

³⁰ FITZ: *I. m.* 144. l.

³¹ Buda 1473. [jún. 5.], HAIN 4994. *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 6686.

³² Képét közli: FITZ: *I. m.* 85. l.

³³ BASILIUS MAGNUS: *De legendis libris gentilium*. [XENOPHON]: *Apologia Socratis*. Buda [c. 1473], A[ndreas] H[ess]. HAIN 2687, *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* 3702. A vízjegy képét közli: FITZ: *I. m.* 85. l.

saiban azt a körülményt, hogy a megjelenési hely és a nyomdász neve nélkül közreadott nyomtatványok példányai hol maradtak fenn. Hatványozódik a lelőhelyek bizonyító értéke az olyan esetekben, midőn azonos típusokkal előállított több nyomtatvány lelőhelyeiből egyértelmű következtetések adódnak. Magyarországi viszonylatban egészen speciális jelentőségű az ilyen bizonyíték. Alig képzelhető el ugyanis, hogy több azonos eredetű külföldi nyomtatványból sehol ne maradt volna fenn példány, csak éppen a középkori állományukban oly alaposan megfogyatkozott magyarországi könyvtárakban.

Az 1477. évi *Confessionale*nek négy példánya ismeretes. Mind a négyet magyarországi gyűjtemény őrizte meg számunkra. Az egyik példány a XV. század elején alapított gyöngyösi ferences rendház könyvtárából való, a másik három magyarországi egyházi könyvtárakból került a budapesti Egyetemi Könyvtár állományába. Közülük egy példány a XV. század elején létesített lepoglavai pálos rendházból származik, kettő pedig 1632-ben, illetőleg 1633-ban a nagyszombati jezsuita-kollégium tulajdona volt.³⁴ A nagyszombati kollégiumot 1561-ben OLÁH Miklós prímás alapította. A kollégium néhány évvel később, 1567-ben feloszlott, s csak 1615-ben indult újra.³⁵ A *Confessionale* két nagyszombati eredetű példánya tehát kinyomtatásánál jóval később került a nagyszombati kollégiumba. Ismeretes, hogy a XVI. században a török előrenyomulás következtében veszélyeztetett magyarországi könyvtárak anyagát a nyugati határtételekre s elsősorban Nagyszombatba menekítették. A nagyszombati kollégiumi könyvtár állományába is több egyházi könyvtár olvadt be.³⁶ Lehetséges, hogy ez a két ősnymondvány is egy nyugatra szállított gyűjtemény anyagával került Nagyszombatra.

A LAUDIVIUS-kiadás az Egyetemi Könyvtár régi állományából való; korábbi őrzési helyéről nincsenek adataink. Valószínűleg II. JÓZSEF idejében, a szerzetesi könyvtárak feloszlatása (1782) után került az 1777-ben Budára telepített egyetem könyvtárába.

A búcsúlevél egyetlen ismert példánya Franz PICHLER pozsonyi polgár hagyatékával jutott a pozsonyi városi könyvtár állományába.³⁷ Az 1477. évi *Confessionale*, a LAUDIVIUS-kiadás és a búcsúlevél lelőhelyeinek áttekintéséből kitűnik, hogy a három nyomtatvány valamennyi ismert példánya a XV. századi Magyarország területén maradt fenn. A példányok Magyarországon használatos papirosa s magyarországi lelőhelyei alapján csaknem bizonyosra vehető, hogy mindhárom ősnymondvány Magyarországon is jelent meg.

*

Hogyan kerülhettek tehát Matthias MORAVUS típusai Magyarországra? Matthias MORAVUS maga nem dolgozott hazánkban, mert a szakirodalomban általánosan ismert időpontnál (1474) jóval korábban, 1450–1460 között már Felsőolaszországban, Veneto tartományban tartózkodott.³⁸ Szerzetes s mint

³⁴ A budapesti Egyetemi Könyvtár a *Confessionale* egyik példányát (Jelzete: Inc. 44.) 1927-ben elcserélte a berlini Staatsbibliothek-kal.

³⁵ GYENIS András: *Régi magyar jezsuita rendházak*. [Bp. 1941.] 39. l.

³⁶ *Magyar Minerva*, VI. köt. Bp. 1932. 75. l.

³⁷ FAUST, Ovídius: *Najstaršie tlačiarnie v Bratislave*. Slovenský typograf. VI. 1944. 74–76. l.

³⁸ MARINIS, Tamaro de: *Nota per Mattia Moravo*. Gutenberg-Jahrbuch, 1930. 115–118. l.

oly sok XV. századi nyomdász, ő is scriptorként kezdte munkásságát. A milánói HOEPLI könyvesbolt 1927. április 7–9-i katalógusa leírt egy 1450–1460 között, különböző kezektől másolt latin miscellanea-kötetet, melynek első művét, CICERO *Rhetoricáját* Matthias MORAVUS másolta. A kézirat kolofonjában Matthias MORAVUS nevén és szerzetesi voltán kívül szülőhelyét is pontosan megjelölte: „Explicit Liber Tulii Rethoricorum per manus fratris Mathie de Germania alias de Olomucz siue de Cetkovicz.”³⁹ 1468-ban HIERONYMUS *Epistolae*ját másolta le MÓZES bellunoi püspök számára, 1476-ban pedig egy *Bibliát* másolt és díszített ügyes miniaturákkal.^{39a} Nyomdaalapítása előtt tehát mint scriptor és miniátor tevékenykedett.

A betűmetszés és könyvnyomtatás mesterségét 1468 és 1473 között Felsőolaszországban sajátította el. HAEBLER szerint nyomdaalapítása előtt a legelső genuai nyomdász, Antonius MATTHIAE alkalmazottja volt,⁴⁰ majd MICHAEL VON MÜNCHENNEL társulva alapított nyomdát Genuában. Közös kiadványuk, NICOLAUS DE AUSMO *Supplementum summae Pisanellae* című munkája (HAIN 2152) 1474. június 22-én jelent meg. A következő évben Matthias MORAVUS Nápolyba költözött, s ott 1491-ig több mint 40 gondos kiállítású nyomtatványt adott ki. Nápolyi tevékenysége alatt előbb a humanista műveltségű Blasius ROMERO szerzetessel, majd az 1480-as évek végén a nápolyi királyi könyvtár két egykori alkalmazottjával, Johannes Marcus CYNICUSSzal és PETRUS DE MOLINISSzal állt szorosabb kapcsolatban.⁴¹

A nápolyi könyvnyomtatókat FERDINÁND király, ARAGÓNIAI BEATRIX apja, fejedelmi bőkezűséggel pártfogolta. A Németországba visszatérő RIES-SINGERT püspökséggel kívánta visszatartani, társát Francesco del TUPPOT pedig „impressor regius”-nak nevezte ki.⁴² FERDINÁND király Matthias MORAVUST is rendkívüli kegyben részesítette. 1489. január 31-én megjelent CARACCIOLUS-kiadásának (*Sermones de laudibus sanctorum*, HAIN 4480) sikerét kivételes királyi privilégium biztosította.⁴³

Nápolyi nyomdásztársaihoz hasonlóan Matthias MORAVUS is több kiadványát a királyi család tagjainak, köztük BEATRIX magyar királynénak ajánlotta. Ajánló soraiban a köteles hódoltnál nagyobb tisztelettel, a pártfogót megillető hálával adózott a királynőnek. Mindebből természetyszerűleg adódik, hogy Matthias MORAVUS munkásságát MÁTYÁS király s baráti köre is bizonyára jól ismerte és becsülte. Régóta tévesnek bizonyult az a nézet, mely szerint HUNYADI Mátyás nem rokonszenvezett a könyvnyomtatással. A királyi rendeletre külföldön nyomtatott munkák, a MÁTYÁSNAK ajánlott könyvek s a Corvinában kétségkívül meglevő ősnymtatványok egyértelműen azt tanúsítják, hogy a kor haladó törekvéseivel lépést tartó uralkodó és környezete jól ismerte a nyomdászat jelentőségét.⁴⁴

³⁹ Uo.

^{39a} A Matthias MORAVUS által készített *Biblára* CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára volt szíves figyelmemet felhívni. Matthias MORAVUS miniátori tevékenységére vonatkozóan l.: THIEME—BECKER: *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*. XXIV. k. Leipzig 1930. 243. l.

⁴⁰ *Die deutschen Buchdrucker* ... 139. l.

⁴¹ HAEBLER, Konrad: *Typenrepertorium der Wiegendrucke*. Abt. II. Leipzig-New York, 1908. 62. l.

⁴² HAEBLER, Konrad: *Die deutschen Buchdrucker* ... 67. l.

⁴³ Uo. 140—141. l.

⁴⁴ FITZ, Joseph: *König Mathias und der Buchdruck*. Gutenberg-Jahrbuch, 1939. 128—137. l. ÚA. *Mátyás király, a könyvbarát*. Mátyás király Emlékkönyv. Bp. II. köt. 1940. 209—249. l.

Vitathatatlan tény az is, hogy a könyvnyomtatás mestersége iránt a HESS-nyomda megszűnése után is volt érdeklődés Magyarországon. A XV. század utolsó két tizedében több magyarországi származású nyomdász dolgozott külföldön. Különös vonzórót gyakorolt nyomdászainkra az olasz könyvkiadás központja, Velence, de Mantuában, Modenában, Perugiában, Cremonában és Nápolyban is dolgoztak magyarországi származású könyvnyomtatók.⁴⁵ A külföldre vándorolt magyar nyomdászok közül csupán azokról tudunk, akik egy nyomda keretén belül vezető szerephez jutottak, vagy alkalmilag önállósították magukat. Nyilvánvaló tehát, hogy a név szerint ismert nyomdászokon kívül is dolgoztak magyarországi könyvnyomtatók külföldi officinákban. A szerényebb tehetségű nyomdászok, nyomdászlegények neve azonban nem került a kiadványok kolofonjába, s így tevékenységükről vajmi kevés nyom maradt az utókorra. Ezért nem tudunk semmi bizonyosat a budai HESS-nyomda egykori alkalmazottairól, sorsuk további alakulásáról. Alig hihető azonban, hogy valamennyien felhagytak volna tanult mesterségük gyakorlásával.

Az Olaszországban megtelepedett magyarországi származású könyvnyomtatók és Matthias MORAVUS magyarországi összeköttetésekének ismeretében egyáltalában nem meglepő, miért éppen Magyarország területén maradtak fenn Matthias MORAVUS műhelyéből származó típusokkal készült nyomtatványok. MÁTYÁS király uralkodása idejében oly szoros kapcsolatok fűzték Magyarországot Nápolyhoz, hogy akár a HESS-műhely egyik volt alkalmazottja, akár más ismeretlen magyarországi nyomdász vagy Matthias MORAVUS valamelyik korábban scriptorként működő, majd a nyomdászat mesterségét elsajátító szerzetestársa különösebb nehézség nélkül hozzájuthatott a jól ismert nápolyi nyomdász típusaihoz.⁴⁶

*

A számos tény és megfontolás alapján joggal Magyarország területére lokalizálható ősnymda működési helyének kutatásakor mindenekelőtt két városra gondolhatunk: Budára és Pozsonyra. Buda királyi székhely, a központosított államszervezet intézményeinek, hivatalainak centruma, az ország minden más városát felülmúló jelentőségű kulturális központ. A királyi udvar külföldi és hazai tudósok, humanisták állandó tartózkodási helye, ahol a nagy renaissance uralkodó, HUNYADI Mátyás a szellemi élet valamennyi külső feltételét megteremtette. Felolvasásokat, nyilvános vitákat rendeztetett, gazdag könyvtárat, kódexkészítő műhelyt létesített. A Corvina és a kódexkészítő műhely élén évtizedeken keresztül olasz tudósok és művészek álltak, s ugyancsak olasz művészek irányításával folyt az 1470-es évek végén a budai várpalota átépítése is. A nagyszabású budai építkezéseken s a királyi kőfaragó műhelyben számos olaszországi művész és mesterember dolgozott.

⁴⁵ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században* Bp. 1931. 41–46. l. és FITZ, Joseph: *Ungarische Buchdrucker des XV. Jahrhunderts im Auslande*. Gutenberg-Jahrbuch, 1931. 109–121. l.

⁴⁶ 1482-ben és 1485-ben egy BERNARDINUS SICULUS nevű minorita szerzetes volt Matthias MORAVUS nápolyi műhelyének korrektora. FITZ József megállapítása szerint (*Gutenberg-Jahrbuch*, 1931. 113. l.) BERNARDINUS SICULUS nemcsak szicíliai származású, hanem székely is lehetett. Esetleges magyarországi származása ellenére sem valószínű, hogy BERNARDINUS SICULUSnak része lett volna a *Confessionale*-nyomda megalapításában.

Magyarországon sehol nem volt olyan lehetőség az olasz szellemi és technikai vívmányok átvételére, mint Budán. Itt létesült az első magyarországi könyvnyomtató műhely, s MÁTYÁS halála után is itt telepedtek meg az ország könyv-szükségletét beszerző könyvárús-kiadók.⁴⁷ Buda mellett szól az a körülmény is, hogy a *Confessionale* és a LAUDIVIUS-kiadás a HESS-nyomda termékeivel azonos eredetű papiroson készült. Joggal feltételezhető tehát, hogy a HESS-sajtó megszűnése után a második könyvnyomtató műhely is Budán létesült. Ezt a feltevést azonban ma még semmiféle teljes értékű bizonyíték nem támogatja.

Ugyanez érvényes arra a feltevésre is, mely szerint a búcsúlevél Pozsonyban nyomtatódott. Kétségtelen, hogy a búcsúlevél Johannes HAN pozsonyi kanonok megrendelésére készült. Az alsóausztiai származású Johannes HAN, teljes nevén HAN de Wyt alias de Ispar fontos szerepet töltött be Pozsony város kulturális életében. 1462-ben már kanonok volt, s három ízben választották meg a pozsonyi Szent Márton székesegyház plébánosának.⁴⁸ Igényességét, bibliofil hajlamát pompás *Gradualéja* s több illuminált pozsonyi kódex bizonyítja.⁴⁹ Valószínű, hogy a művelt, tevékeny kanonok egy helyi nyomda felállítását is szívesen támogatta volna. Székhelye, Pozsony is alkalmas volt nyomdaalapításra, mert a város a XV. század végén Magyarország egyik legfejlettebb gazdasági, művelődési és művészeti központja volt. Mind-ezideig azonban XV. századi pozsonyi nyomda létezéséről sincs semmiféle bizonyítéknak tekinthető adatunk. Számos XV–XVI. századi nyomda nem is gazdasági és kulturális központokban létesült, hanem mecénást, munkaalkalmat keresve vándorolt.⁵⁰ Lehetséges, hogy a *Confessionale*-nyomda is alkalmi megbízatásokat teljesítő vándorsajtó volt. Működését mai ismereteink alapján csupán Magyarország területére lehet lokalizálni.

*

Vizsgálódásunk során nem jutottunk el a *Confessionale*-nyomdával kapcsolatban felvetődő valamennyi kérdés megnyugtató megoldásához: egyes problémák tisztázásához, mindenekelőtt a nyomda lokalizálásához újabb bizonyítékok felkutatása szükséges.

Bizonyos azonban, hogy a kizárólag Magyarország területén fennmaradt három ősnymtatvány kapcsolata magában véve is fontos művelődéstörténeti tényre utal. Arra, hogy a budai HESS-nyomda megszűnése után néhány év múlva már újabb könyvnyomtató-műhely működött hazánkban. Ez pedig, bármily rövid időre is terjedt a *Confessionale*-nyomda tevékenysége, a MÁTYÁS-korabeli Magyarország magas műveltségi színvonalának újabb, igen jelentős bizonyítéka.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

⁴⁷ VÉGH Gyula: *Budai könyvárúsok jelvényei, 1488–1525*. Bp. 1923.

⁴⁸ HOFFMANN: *I. m.* 152. l.

⁴⁹ HOFFMANN: *I. m.* 152–158. l. HOFFMANN Edit: *A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratái*. Bp. 1928. 92. l.

⁵⁰ FITZ József: *A vándornymdák*. Magyarságtud. 1943. 13–35. l.

ERZSÉBET SOLTÉSZ: DIE SPUREN DER ZWEITEN UNGARLÄNDISCHEN DRUCKEREI IM XV. JAHRHUNDERT

In der Budapester Universitätsbibliothek wird eine ohne Impressum erschienene, unbekannte Ausgabe des kleinen Werkes von LAUDIVIVS ((Laudivio ZACCHIA Vezzanese) *Vita beati Hieronymi* aufbewahrt. Die bisher nicht bestimmte Unikum-Inkunabel wurde mit Typen hergestellt, die mit den 3. und 5. Typen des aus Olmütz stammenden neapolitanischen Druckers Matthias MORAVUS fast völlig identisch sind. Aus dem abweichenden Zeilenmass und dem primitiven Satz aber schliessen wir darauf, dass das Büchlein nicht von Matthias MORAVUS selbst herausgegeben wurde, sondern dass nur die Matrizen der Typen aus der Offizin des neapolitanischen Druckers stammen.

Die in der LAUDIVIVS-Ausgabe verwendeten Typen in demselben Zeilenmass und Zustand weisen auch zwei andere, beinahe gleichzeitige Inkunabeln auf. Der eine Druck ist die 1477-er Ausgabe des *Confessionale* von ANTONINUS FLORENTINUS (GW 2108), deren Text mit der 3. Type von Matthias MORAVUS, die man in der LAUDIVIVS-Ausgabe als Auszeichnungsschrift verwendete, gedruckt wurde. Im ersten Quinternio des *Confessionale* dienten einige Buchstaben einer anderen, kleineren Type dem Rubrikator als Hinweis für die auszumalenden Initialen. Von dieser Type wird in der LAUDIVIVS-Ausgabe die Majuskel E verwendet. Der dritte Wiegendruck mit identischen Typen ist der vom Pressburger Domherrn Johannes HAN den 11. Mai 1480 erlassene Ablassbrief, in dem der Text und die hervorgehobenen Wörter mit denselben zwei Typen gedruckt wurden, wie die LAUDIVIVS-Ausgabe.

Der Satz dieser drei Inkunabeln ist bei weitem nicht so sorgfältig, wie die typographische Ausstattung der neapolitanischen Druckwerke von Matthias MORAVUS. Auch ihre Papiersorten weichen von jenen der Ausgaben des Matthias MORAVUS ab. Es ist also offensichtlich, dass keiner der Wiegendrucke bei Matthias MORAVUS erschienen sein kann. Da uns keine andere Druckerei bekannt ist, die zur Entstehungszeit unserer Inkunabeln diese Matthias Moravus'schen Typen verwendete, können die drei Wiegendrucke nur das Produkt einer bisher unbekannten Offizin sein, die sich ihre Matrizen von Matthias MORAVUS besorgte.

Über den Druckort dieser Druckerei, die zwischen 1476/77 und 1480 tätig war, lässt sich auf Grund unserer heutigen Kenntnisse noch nichts Endgültiges aussagen: in den genannten Drucken ist der Erscheinungsort nicht angegeben. Aus dem Text der Drucke, den Papiersorten und Fundorten der erhaltenen Exemplare ergeben sich aber eindeutige Folgerungen. Der Ablassbrief wurde zweifellos für Pressburg bestellt und dort verwendet. Das *Confessionale* und die LAUDIVIVS-Ausgabe wurden nachweisbar auf Papiersorten gedruckt, die in Ungarn gebräuchlich waren. Und endlich haben sich sämtliche bekannten Exemplare der drei Inkunabeln — von dem *Confessionale* kennen wir 4 Exemplare, vom Ablassbrief und von der LAUDIVIVS-Ausgabe je eines — in Ungarn erhalten. Auf Grund der Papiersorten und der Fundorte können wir mit Sicherheit annehmen, dass die Inkunabeln in Ungarn hergestellt worden sind. Andernfalls würden sich gewiss nicht *sämtliche* Exemplare *in jenem Lande* erhalten haben, das unter der Verwüstung der Türken am meisten gelitten hat.

Die drei Inkunabeln beweisen also nicht nur den Bestand einer bisher unbekannten Druckerei im XV. Jahrhundert, sondern sie weisen auch auf eine wichtige kulturhistorische Tatsache hin: kurz nach der Auflösung der Budaer (Ofner) Werkstatt des Andreas HESS war schon eine neue Druckerei in Ungarn tätig.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Az Országos Széchényi Könyvtár 31. számú német kódexe. Az OSZK német nyelvű kódexeinek nagy része még ismeretlen a szélesebb körű nyilvánosság előtt. A magyar nyelvemlékekről, a középkori latin, görög, héber kéziratokról már megjelentek teljes, illetve megközelítően teljes nyomtatott katalógusok és értékes értekezések, a német anyagot azonban, bár szám szerint is elég tekintélyes részét alkotja középkori kézíratainknak, mind a könyvtártudomány, mind a magyar germanisztika egy kicsit elhanyagolta. Német irodalomtörténészek és filológusok munkáiban pedig nem ritkán találunk ide vonatkozó utalásokat.¹

Ezeknek a kéziratoknak jelentős hányada JANKOVICH Miklós könyvtárából került a Nemzeti Múzeumba. JANKOVICH kódexeinek többségét Nürnbergben vásárolta Hieronymus Wilhelm EBNER von Eschenbach patrícius 1813–1820-ban felosztott gazdag gyűjteményéből.²

A *Cod. Germ. 31.* azonban, mely a középkori *Oszwald-eposz* prózai átdolgozását tartalmazza, nem ebből a németországi könyvtárból került a neves magyar műgyűjtő birtokába, hanem feltehetőleg magyar eredetű.

A 215 × 155 mm nagyságú, 59 levél terjedelmű papírkódex a második másoló kéz tanúsága szerint 1471-ben készült. A másolóktól használt jól olvasható, tiszta basztarda-írás bajor—osztrák területre utal,³ Magyarországon is ez az írásforma hatott leginkább. A fatáblákra húzott disznóbőr-borítást a XV. században szokásos rombusz alakú beosztás díszíti. A liliumvésztű kapcsok és a kötést védő öt-öt rézgomb közül már több hiányzik. Inicialéit vörös és arany színekkel festette a művész.

A kódex első lapjának verzóján a következő, JANKOVICH kezétől származó bejegyzést találjuk: „*Codicem hunc germanicum, scriptum anno 1471 comparavi Leutschoviae in Hungaria anno 1793 a f. 40*” — tehát gyűjtő tevékenységének még kezdetén, Felső-Magyarországon jártában vásárolta. Saját könyveiről vezetett katalógusaiban többször megemlékezik a kézitról,⁴ de egyik helyen sem mondja meg, hogy az régen is lőcsei illetőségű lehetett-e, vagy pedig csak Lőcsén valamilyen vándor könyvtárustól vette, akik nem sokkal II. Józsefnek az osztrák—magyar szerzetesházakat felosztó rendelete után mindenütt járták az országot, és a hozzájuk került kéziratokat elkótyavetyélték.⁵

¹ Legutóbb Wolfgang STAMMLER: *Die deutsche Scholastik*. Zeitschr. f. dt. Philol. 1951. 1—23. l.

² Béla von PUKÁNSZKY: *Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn*. Münster, 1931. 58. l.

³ Vö. Joachim KIRCHNER: *Germanistische Handschriftenpraxis*. München, 1950, 38. sk. l.

⁴ Fol. Lat. 38/I. 114^r, Quart. Lat. 2683/III. 42^r.

⁵ Vö. T. Vadassi Jankowics Miklós Gyűjteményeiről és Régiségei között találkozók két ismeretlen Emlékekről, eddig meg nem magyarázott Írásokról. Tudományos Gyűjtemény. 1817. IX.

Az eladó mindenestre igyekezett az előző tulajdonosok bejegyzéseit eltüntetni. A hátsó tábla belső oldalán egy XV. századi kéz utólag vastagon átmázolt sorai állnak:

„Caspär preumeister
zwan der
Rössenn gassen ist die hanntschrift.”

Sajnos, éppen a helység megjelölése vált teljesen olvashatatlaná. Az időrendben utána következő, XVI/XVII. századi tulajdonos, Josephus WAGENER (2.) neve is durva vakarásnak és radírozásnak volt kitéve. WAGENER valószínűleg műveltebb egyházi körökből származott, mert kezétől több, a tartalomra vonatkozó irodalmi utalást találunk. (1.) Ugyancsak pecsét vagy bejegyzés lehetett az előző tábla belső oldalán is, ahonnan egy nagyobb négyzet alakú részt hasított ki a kíméletlen árus keze, úgyhogy a fában is mélyen látszik a metszés.

Ezek alapján tehát biztos adatunk nincs arról, hogy a kézirat valamelyik magas kultúrájú, német ajkú felső-magyarországi városban keletkezett volna. Lőcsén mindenestre több középkori könyvtár volt, és a könyvek, kéziratok nagy része még az 1800-as évek végén is a református nagytemplom padlásán hevert.⁶

A szövegnek helyesírási és hangtani sajátosságai délbajor—osztrák, tehát közvetlenül szomszédos és részben Magyarországra is átnyúló nyelvterületre utalnak. (Szókezdő b > p; szóközi b ~ w, közép-felnémet i > ei, szövégi k > kh, ckh.) Helyesírása és stílusa azonban a másolás idejénél jóval régebbi nyelvállapotot tükröz, amint ezt már JANKOVICH is megállapította.⁷

A kódex Szent OSZVALD és Szent ELEK legendáját tartalmazza (1—43., ill. 49—55. f.). Ezek közül terjedelménél és irodalomtörténeti jelentőségénél fogva az első érdemel különösebb figyelmet, amely a XI—XII. századból eredeztetett *Oswald-Spielmannsepos* prózai feldolgozása. A Spielmann — a magyar énekmondókhoz hasonlóan — a korai német középkor vándor énekese, szórakoztató artistája volt.⁸ Kéziratunkat a német irodalomtörténet eddig is számontartotta,⁹ a szöveg közlésére azonban mindeddig nem került sor. Ezenkívül az eposznak még hat verses és négy prózai kézírata ismeretes a XV. századból, valamennyi megjelent már nyomtatásban is.¹⁰ Az érdekes történet a vallásos keret felhasználva, OSZVALD angol király színes, kalandos, helyenként drasztikus fordulatoktól sem visszariadó leányszerzési útját beszéli el. Az ősi germán „Brautwerbung”-motivumnak keresztény legendái és német népi elemekkel átszőtt oly változatát találjuk itt, amely már az új igényekhez alkalmazkodik: a polgárságnak a keresztes háborúk óta megnyílt, kalandot és nyereséget kínáló Kelet utáni érdeklődését igyekszik kielégíteni.

⁶ BALLAGI Aladár: *Felvidéki könyvtárbevérlatok*. Magy. Könyvszle. 1879. 151. l. és CSONTOSI János: *XV. századi egyházi könyvtárak*. Uo. 1880. 333—342. l.

⁷ „Codices autographi licet ejusdem saeculi 15. sed ... vetustas dictionis germanicae ... antiquior est.” (Quart. Lat./III. 42^v.)

⁸ A Spielmann-ok történeti léte, költői szerepe és az eposzok műfaji sajátosságai a középkori német filológia sokat vitatott kérdése. L. legutóbb: JOACHIM BAHR: *Der „Spielmann” in der Literaturwissenschaft des 19. Jahrhunderts*. Zeitschr. f. dt. Philol. 1954. 174—196. l.

⁹ GUSTAV EHRLMANN: *Geschichte der deutschen Literatur bis zum Ausgang des Mittelalters*. II. Teil, I. Band, München, 1922, 329—331. l. és GEORG BAESECKE: *Der Münchener Oswald*. Germ. Abh. 28. 1907. 237. l. — *Der Budapester Oswald* néven.

¹⁰ A különböző változatok kiadásai: MIS. GEORG BAESECKE: *I. m.*; WO. G. BAESECKE: *Der Wiener Oswald*. Germ. Bibl. 2. 1912.; D. GERTRUD FUCHS: *Der Wiener Oswald*. Germ. Abh. 52. 1920.; s. EDZARDI, Germania, XX—XXI.; b. HAUPT, Zeitschr. f. dt. Altertum, XIII.; z. ZINGERLE: *Die Oswaldlegende*, München, 1856.; n. JON SIGURDSSON, Annaler for nord. oldkynd, 1854.

Az OSZVALD-kultusz központja a XIV—XV. században Stájerország és Karinthia volt, itt éltek legélénkebben a német népköltészet hagyományai is, GUNTHER bambergi püspök is Karinthiában kereste a vándor énekesek kétéshírű társaságát.¹¹ — A szent tisztelete a századforduló idején már Magyarországon is elterjedt. Ebben nagy szerepe volt az 1347-i pestisjárványnak, amely után OSZVALDOT az egyház felvette a segítő szentek névsorába. Az 1552-ben elpusztult keszthelyi minorita rendház is róla kapta a nevét, és a magyarországi misekönyvekben gyakran szerepel saját miséje. A XV. századi szepeshelyi székesegyház főoltárának egyik szárnyképe pedig teljes királyi pompájában ábrázolja a szentet.

Az OSZVALD keresztnév használatáról 1374-ből van az első magyar adatunk; az 1400-as években már a jobbágyok között is feltűnik. Később csaknem teljesen kihalt, s csak a részben még ma is élő családnevek mutatnak egykori elterjedtségére (Azsalt, Eszbát, Asbót, Osvát, Oszvári stb.).¹²

Sok érdekes probléma merült fel OSZVALDNak az eposzban szereplő, gyűrűt és levelet vivő, beszélő hollójával kapcsolatban, amely a német mitológia, népmesék és -babonák kedves alakja. FEST Sándor pedig a HUNYADIak hollóját OSZVALDNak ettől a szárnyas követőtől eredezteti.¹³ FEST gondolatmenete a következő: BONFININál és HELTAINál is előfordul a gyűrűs holló alakja. (ZSIGMOND király a tőle születendő gyermek anyjának egy gyűrűt adott, hogy ezzel együtt hozza fel a gyermeket az udvarba, a gyűrűt azonban egy holló elragadta, és alig tudták visszaszerezni tőle.) Ezt a legendát állítólag a CILLEIEk terjesztették HUNYADIRól, akik ezzel a nagy törökverőnek ZSIGMOND-tól való törvénytelen származását akarták bizonyítani.

Mármost FEST az Ausztriában éppen ekkor legvirágzóbb OSZVALD-kultusból és OSZVALDNak a gyűrűs hollóval való nagyon gyakori ábrázolásából arra következtet, hogy ez szolgálhatott például a HUNYADIak hasonló hollójához, annál is inkább, mert a CILLEIEk éppen Stájerország és Karinthia hűbérurái voltak. A következtetés azonban kissé merésznek látszik, még ha hozzávesszük a magyarországi OSZVALD-kultust és az esetleges magyar származású *Oszvald-kódexet* is, amelyet sem MIKESY,¹⁴ sem FEST nem ismert. A gyűrűt lopó szarka vagy holló oly közismert, a nép között is élő motívum, hogy ehhez OSZVALD közvetítő szerepe nem látszik szükségesnek.

Bizonyos azonban, hogy a csőrében gyűrűt tartó holló tévesztette meg PULSZKY Ferencet is, mikor egy Felső-Magyarországon feltűnt *Oszvald-festményt* SZILÁGYI Erzsébet egykorú portréjának vélt. JACOPO DE BARBARI, az Alpokon túlra vándorolt velencei művész 1500-ban készült festménye az ANDRÁSSY-család birtokában volt és Krasznahorka várában őrizték. PULSZKY 1882-ben, a Gömör megyei szépművészeti kiállításon már revideálta álláspontját, de a kép ekkor már belekerült TELEKI Józsefnek *Hunyadiak kora Magyarországon* c. művébe (Pest, 1852—56) és ennek alapján a pesti Vigadó parkányát díszítő domborművek közé.¹⁵ Lehetséges tehát, hogy a holló véletlen vagy szándékos átvétele, a két hollós király összetévesztése régebben is előfordulhatott. Kódexünk provenienciájának felkutatása — amennyiben ez lehetséges — és a magyarországi OSZVALD-kultusszal és ábrázolásával való behatóbb foglalkozás talán fényt deríthetne erre a kérdésre.

VIZKELETY ANDRÁS

¹¹ L. ERDMANN: *Fabulae curiales*. Zeitschr. f. dt. Altertum, 1936. 87—98. l.

¹² Vö. MIKESY Sándor: *Az Oszvald keresztnév magyar vezetéknevi származékai*. Magy. Nyelv, 1953. 403—409. l.

¹³ FEST Sándor: *A Hunyadiak hollós ctmere*. Budapesti Szle. 1937. 277—293. l.

¹⁴ MIKESY is csatlakozik FEST véleményéhez. I. h.

¹⁵ Vö. VAYER Lajos: *Angol király képe a pesti Vigadón*. Budapest. 1947. I. sz. 19—20. l. Erre a cikkre J. HAJDU Helga szíveskedett figyelmemet felhívni.

Corvinaként felismert kódex a Vatikán könyvtárában. A *Scriptorium* c. folyóirat 1957. évi XI. kötetében D. J. A. Ross (London, Birkbeck College) *A Corvinus manuscript recovered* címmel tanulmányt közöl, amelyben a Mss. Vat. lat. 5268. jelzetű kódexet mint Corvinát ismerteti. A kézirat 3. fóliójának iniciáléjában MÁTYÁS mellképe, ugyanezen lap alján középen koronával díszített magyar és cseh címer, valamint holló látható (utóbbit a cikkíró — nyilván tévedésből — crow névvel jelöli, ami magyarul varjú-nak, latinul cornix-nak felel meg, corvus, azaz holló, angolul raven helyett).

A kódex ARRIANUSnak *De expeditione Alexandri* című munkáját tartalmazza, amelyről eddig is tudtuk Taddeo UGOLETONAK egy MÁTYÁSHOZ intézett keltezetlen leveléből, hogy Olaszországban elkészült a budai könyvtár számára (vö. ÁBEL—HEGEDÜS: *Analecta nova*. Bp. 1903. 458—459. l.), eddig azonban csupán a cím szerint ismert Corvinák között tarthattuk nyilván.

D. J. A. Ross tanulmánya nyomán megtudjuk még, hogy a Vatikánban őrzött ARRIANUS-kézirat pergamenre írt 230 × 140 mm méretű kódex, terjedelme 311 fólió. Kötése nem egykorú, a XVIII. század második feléből való. Keletkezési idejét az 1487—1490 közötti évekre tehetjük; Taddeo UGOLETO ugyanis 1487-ben indult Olaszországba MÁTYÁS könyvtára számára megrendelt munkák ügyében, 1490 pedig MÁTYÁS halálzási éve. ARRIANUSnak a kódexben olvasható (egyébként újabban többször is kiadott), NAGY SÁNDOR hadjáratairól szóló művét görögből Pier Paolo VERGERIO fordította le latinra 1434—1437 táján, ZSIGMOND császár számára. VERGERIO kéziratát AENEAS SYLVIUS találta meg Ausztriában, és elküldte NÁPOLYI ALFONZNAK 1455-ben. Utóbbi megbízásából FACIO Bartolommeo átdolgozta a fordítást, Giacomo CURLO és két görög tudós, Nicolaus SAGONDINUS és THESSALONICAI THEODOR részvételével. (Utóbbiról Ross nem talált sehol említést, azonban érdemes lesz majd felkutatni az ARRIANUS-kódex szövegének teljes ismeretében, hogy vajon személye nem azonos-e a thessalonikai származású Theodoro GAZA-val, aki 1458 előtt az ARRAGONIAI, ill. NÁPOLYI ALFONZ birtokából MÁTYÁS könyvtárába került ARISTOTELES-TRAPEZUNTIUS kódex editorának vallja magát.)

Kódexünk két dedikációt is tartalmaz, az egyiket FACIO intézte NÁPOLYI ALFONZHOZ, a másikat CURLO patrónusához, egy Arnaldo FENOLEDA nevű spanyol lovaghoz. A kódex első lapjának M iniciáléjában NÁPOLYI ALFONZNAK PISANELLO szobra után készült mellképe, a harmadik lapon C iniciáléban (amely E helyett áll a szövegben — Ross feltevése szerint azért, hogy ezzel a miniátor megbízójának, CORVINUSNAK hízelegjen) MÁTYÁS királynak a *Brüsszeli Misszale* és a Pierpont Morgan Library DIDYMUS-kódexében található portréira emlékeztető mellképe látható. Az ARRIANUS-kódexben a művész az uralkodót antik sisakban, pikkelyes, Meduza-főss mellvértben, NAGY SÁNDOR-ként ábrázolja.

A kódex miniátorának a kódex felfedezője Francesco Antonio del CHERICO-t tartja, de ezt a kérdést nem dönti el véglegesen.

A *Scriptorium* most ismertetett cikkét tartalmazó számából úgy látszik technikai hiba folytán kimaradtak a cikk szövegében jelzett illusztrációk, így csupán a tanulmány szövege alapján alkothatunk magunknak fogalmat a magyar szempontból különösen nagy értékű kódexről, amely eggyel megnöveli a fennmaradt Corvinák számát, és egyben bizonyítéka annak, hogy érdemes és szükséges lenne beható kutatásokat folytatni különböző külföldi könyvtárakban hasonló felfedezések céljából.¹

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

¹ E közlemény már sajtó alatt volt, amikor megérkezett a *Scriptorium* XI. kötetének 2. része, amely pótlólag közli az előző kötetből tévedés folytán kimaradt reprodukciókat az ismertetett Corvináról. A kódex 3. fóliójának fényképmásolata alap-

A „Kolokol” három évfolyama az Országos Széchényi Könyvtárban.

A világirodalom egy jelentős értékével gyarapodott az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának gyűjteménye: A. I. GERCEN *Kolokol* c. lapjának 1857—1859-es évfolyamaival.¹ Értéke mellett külön érdekessége, hogy a lap megindulásának századik évfordulóján került gyűjteményünkbe, és vált közvetlenül is hozzáférhetővé tudományos kutatásunk számára.

HERZENNEK e lapja annak az illegális orosz forradalmi sajtónak volt a terméke, mely a múlt század 50-es éveiben indult meg az ő kezdeményezésére.² GERCEN publicisztikai munkásságával az akkori haladó orosz társadalomnak akart segítséget nyújtani azoknak a gondolatoknak terjesztésével, melyek a cári Oroszország cenzúrázott sajtójában nem találhattak helyet. Programját a *Kolokol* első számában így határozza meg: „Mindennél, mindenben mindig a szabadság oldalán állani az erőszak ellen, az értelem oldalán az előítéletek ellen, a tudomány oldalán a babonák ellen, a fejlődő népek oldalán az elmaradó kormányok ellen...” Lapja ezt a feladatot valóban be is töltötte. Hiába tiltották be a cári kormány nyomására Franciaországban, Poroszországban, Ausztriában és több más nyugati országban, hiába volt a szigorú határzár, mégis bejutott Oroszországba, ahol mindenütt olvasták, még az olyan rétegekben is, melyek nem szoktak hozzá a nyomtatott szóhoz. „Hatalommá lett barátok és ellenség számára egyaránt” — írta emlékirataiban.³

Szerepe jelentős volt az oroszországi forradalmi mozgalom történetében. Úttörője volt a (szociáldemokrata) munkássajtó megjelenésének. LENIN szerint a forradalmi harcnak az a zászlaja, melyet GERCEN tartott magasra, amikor elsőként fordult szabad orosz szóval a cári Oroszország elnyomott tömegeihez.⁴

A lap létrejöttét és fejlődését lényegében három tényező határozta meg: 1. Az 1855—1866. évek Oroszországának eseményei. 2. A *Kolokol* szerkesztőinek az a magatartása és munkája, mellyel a lap középpontjába tudták állítani az orosz élet leglényegesebb eseményeit, és amellyel sikerült hatniuk az eseményekre. 3. Az olvasóknak az a széles köre, mely nemcsak olvasója és kritikusa volt a lapnak, hanem ugyanakkor aktív munkatársa is.⁵

Léte, hivatása, fennállásának 10 éve alatt végzett mozgósító munkája — bár GERCEN az orosz eseményeket nem elszigetelten és önmagukban szemlélte, — az orosz életből nőtt ki és azt szolgálta. 1868 végén — miután a lapot egy évig *La Cloche* címmel francia nyelven adta ki, — GERCEN ezeket írta: „Egy évvel ezelőtt úgy gondol-

ján meg lehetett állapítani, hogy a *C* iniciálében látható mellkép nem MÁTYÁS királyt ábrázolja NAGY SÁNDORKént, ahogyan ezt Ross tanulmányában kifejti, hanem az egy tipikus NAGY SÁNDOR-portré. A MÁTYÁS-címer hitelességéhez azonban nem fér kétség. (Vö. *Scriptorium*, 1957. XI. k. No. 2., 352. l. és 28—29. tábla.)

¹ *Kolokol* [A Harang] Alcím: Pribavocsnie liszti k Poljarnoj Zvezde. London, 1865; Genf. Megj. havonkint. 1858. márc. 1.: havonkint kétszer, 1861. okt.—nov.: hetenkint, 1861. dec.: havonkint [rendszeretlenül]. 1857. júl. 1.—1867. júl. 1. Szerk. és Kiadó: [GERCEN, Alekszandr Ivanovics—OGARJOV, Nikolaj Platonovics]. Ny. Vol'naja Ruszszkaja Tipografija [Szabad Orosz Nyomda]. Melléklapok: 1859. okt. 1—1862. júl. 15.: *Pod Szud!* [Bíróság elé!] 1—13. sz. 1862—1867: *Obščee vecse* [Közgyűlés]. 1—29. sz. A lapnak 1—244/245. száma jelent meg. Utóbb: *La cloche*. A címfelvétel adatait a *Bol'saja Szovetszkaja Enciklopedija* 22. köt. 19—20. l. és a *British Union-Catalogue of Periodicals* 1956. II. köt. segítségével egészítettük ki.

² V. I. LENIN: *Herzen emlékére*. V. I. Lenin Művei. 18. köt. Bp. Szikra, 1955, 9—16. l.

³ HERZEN, A. I.: *Emlékezések és elmélkedések*. (Szemelvények.) Bp. 1953. 233—238. l.

⁴ *Bol'saja Szovetszkaja Enciklopedija*. 22. köt. 19—20. l.

⁵ BAZILEVA, Z. P.: „*Kolokol*” *Gercena*. 1857—1867. Moszkva, 1949. 70—71. l.

tam, hogy a francia kiadás felválthatja az orosz. Tévedtem. A mi igazi hivatásunk az volt, hogy hívjuk az élőket és elsirassuk az elhunytakat, nem pedig az, hogy elmondjuk szomszédainknak koporsóink és bölcsőink történetét.”⁶

Nem érdektelen a *Kolokol* magyar vonatkozásaiban sem. GERCENNEK a magyar emigránsokkal való kapcsolatai ismertek. Hasonlóképpen ismert a szabadságharcral kapcsolatos állásfoglalása, valamint az, hogy állandó érdeklődéssel kísérte a magyar eseményeket a szabadságharc bukása után is.⁷ Írásaiban nemcsak hangsúlyozta a magyar nép jogát a szabadsághoz és függetlenséghez, hanem rendületlenül hitt abban, hogy egy győztes forradalom következtében megszületendő szabad Oroszország segítségével lesz a magyaroknak és románoknak abban, hogy szabad és független államot alkothassanak.⁸

Kevésbé ismertek azonban lapjának, a *Kolokol*nak és az általa alapított Szabad Orosz Nyomdának magyar vonatkozásai. Feltáratlanok GERCENNEK a *Kolokol*-ban megjelent magyar vonatkozású cikkei is, melyekre GERCENNEK egy 1859. máj. 6-án PULSZKY Ferenchez intézett levele utal: „Dans le N. suivant de la Cloche je parle de la guerre et de la Hongrie. Voulez vous que je vous [le] traduise...”.⁹ A Szabad Orosz Nyomdával való esetleges kapcsolatra egy KÖRNER nevű osztrák titkos ügynök 1859. jún. 18-i jelentése utal a magyar emigránsok forradalmi kiáltványaival kapcsolatosan: „Einer aus London kürzlich anher gelangten vertraulichen Mittheilung zu Folge, sollen die meisten von K[ossuth] in Ungarn verbreiteten Proclamationen in der Herzen-schen Druckerei in London gedruckt . . . worden sein”.¹⁰

KOSSUTHNAK, PULSZKYNAK GERCENNEL való kapcsolata, és az idézettekén kívül néhány más vonatkozó adat figyelmeztet arra, hogy mindezeknek feltárása még adósság részünkről.

A *Kolokol* gyűjteményünkbe került példányai, az 1857–1859-es évfolyamok címlappal és összefoglaló tartalommutatóval ellátott számai, kiadói kötésben.¹¹ Érdekessége a kötetnek, hogy az 1857: 1–1858: 30/31. számok a hírlaptörténetben ritkán előforduló második kiadásúak (vtoroe izdanie).

A lap második kiadását 1860-ban készítették. 1860-ban az 1857–1859 közötti számokat, majd később az 1860–1861-es évfolyamokat nyomták újra.¹² Ebben az időben a lap már elérte a 2500 példányt. Oroszországban olyan nagy volt az igény, hogy nemcsak Moszkvában, de Harkovban, Kievdében, Kazánban is litografált példányokban terjesztette az egyetemi ifjúság a *Kolokol* egyes számait vagy azoknak egyes cikkeit. De hasonló volt az igény Oroszországon kívül is. Hamburgi, bécsi, berlini, párizsi, a *Kolokol*lal kapcsolatban álló könyvkereskedők sürgették a lapnak újabb és újabb példányait.¹³

⁶ KOZMIN, B. P.: *Az 50-es évek újságírása. A. I. Gercen újságírói és közírói munkássága.* [Bp. 1952, soksz.] 30. l.

⁷ FOGARASI Béla: *Magyar–orosz történelmi kapcsolatok.* Tudomány és demokrácia. Bp. 1948. 158–171. l.

⁸ Prof. V. KIRPOTIN: A. I. Herzen. Új Szó. 1948. jan. 16.

⁹ BELIA György–Cs. GÁRDONYI Klára: *Gercen és a magyar emigráció.* (Tizenkét kiadatlan Gercen levél.) Irod. tört. Közl. 1954. 1. sz.

¹⁰ KOLTAY-KASTNER Jenő: *Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez. 1859.* Szeged, 1949. Acta Universitatis Szegediensis. Sect. Philologica. Tom. XVIII. Ser. nova. Tom. III. 180. l.

¹¹ A kötet a *Kolokol* 1857: 1–6., 1858: 7–28., 30/31., 1859: 34–44., 46–55., 57–59. és a *Pod Szud!* 1859: 1–3. számait tartalmazza. Az 1858: 29., 1859: 32/33., 45. és 56. számai utólagos csonkítás folytán hiányoznak.

¹² G. I. IONOVA: „*Kolokol*” i ego programma v godi revolucionnoi szituacii (1859–1861). Voproszi Isztorii. 1957. 7. sz.

¹³ BAZILEVA, Z. P.: I. m. 139., 152. l.

BAZILEVA és IONOVA említett tanulmányaikban a *Kolokol* újra való kiadásának szükségességét a lap nagy népszerűségével és keresettségével magyarázzák. E valóban helytálló és adatokkal igazolt megállapítás mellett van azonban egy eddig még nem ellenőrzött olyan magyar vonatkozású adat is, ami hozzájárulhatott a második kiadás létrejöttéhez.

Az *Irodalomtörténeti Közlemények* említett cikke ismerteti PULSZKY Ferencnek azt a kiadatlan naplótöredékét is, amelyben PULSZKY egy, 1859. ápr. 26-án GERCENNÉL tett látogatásával kapcsolatosan a következőket jegyezte fel: „... [Herzen arról beszélt, hogy] utánnyomja a Kolokolt s kihagyja a személyes megtámadtatásokat a hivatalnokok ellen.” Ennyit jegyez fel PULSZKY. Lehet, hogy ez GERCENNEK egy gondolatban felmerült szándéka volt csupán, mely egy baráti beszélgetésben hangzott el, de lehet, hogy a második kiadásnál meg is valósította. GERCENNEK az 1861-i földreform előtti útkeresése feltételezhetővé teszi egy ilyen szándék felmerülését.

PULSZKY ezen adatának ellenőrzése — a *Kolokol* első és második kiadásának összevetésével — hosszabb időtartamú és e közlemény keretét meghaladó feladat. Ennek az ellenőrzésnek végrehajtása után talán nem lesz lehetetlen a második kiadás genézisének egy olyan új megvilágítása, mellyel esetleg a szovjet irodalomnak és tudománynak lehetünk szolgálatára, — de mindenesetre a magyar—szovjet irodalmi és történelmi kapcsolatok feltárásához egy, talán nem kis értékű adatot szolgáltathat. (E cikk nyomdába adása óta az Országos Széchényi Könyvtár a Szovjetunió Tudományos Akadémiája moszkvai könyvtára baráti segítsége útján megkapta a *Kolokol* első kiadásának teljes mikrofilmjét, és így lehetővé vált a további kutatás. Szerk.)

A *Kolokol* fent leírt kötete az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztójának külföldi folyóiratanyagából került elő az elmúlt évben. Eredetére a kötetben csak egy konstantinápolyi könyvkereskedő bélyegzője („Ruszkij Magazin Nikolaja MAVRO. V Konstantinopol.”) utal, más bejegyzés a kötetben nem található.

Kutatásaink alapján, bár okmányszerűen nem igazolható, de elfogadhatónak látszik az a feltevés, hogy a kötet a Konstantinápolyban élt 48-as magyar emigráns, SZILÁGYI Dániel könyvtárának egyik darabja volt. SZILÁGYI Dániel halála után 1885-ben könyvtárának egy részét a volt kiskunhalasi református gimnázium vásárolta meg.¹⁴ A gimnázium államosítása alkalmával pedig e könyvtár nagy része felajánlás útján az akkori Népkönyvtári Központ Könyvelosztójához került.

A kötet értékét a SZILÁGYI Dániel-féle könyvtár akkori tulajdonosai és rendezői (a gimnázium értesítője szerint a híres orientalista, Kiskunhalas akkori református lelkésze, SZILÁDY Áron rendezte) feltehetően ismerték, mégis az idők folyamán feledésbe merült — igazolva sok más hasonló sorsra jutott értékünkkel együtt a talán elkopta-
tott, de mégis igaz közmondást: „Habent sua fata libelli”.

HORVÁTH VIKTOR—SÁGI ANTALNÉ

¹⁴ „A Szilágyi Dániel-féle konstantinápolyi könyvtárt az egyik örököstől... a szállítási költségekkel együtt összesen 1100 forintért vette meg tanintézetünk. E könyvek 48 ládában érkeztek meg s hozzávetőleges számitással 10 ezer kötetre számitjuk.” (*A kis-kun-halasi helv. hitv. lyceum értesítője az 1885/86-ik tanévről.*) JANÓ Ákos muzeológus, a kiskunhalasi Thorma János Múzeum vezetőjének közlése szerint a volt református gimnázium könyvtárának leltári naplója 1944 óta nem található.

FIGYELŐ

Szentkúty (Drescher) Pál (1889—1957). A régi könyvtárosnemzedék egyik érdemes, nagy tudású, a könyvet igazán szerető és ahhoz technikai vonatkozásokban is kitűnően értő tagja szállt sírba SZENTKÚTY Pállal. Bibliográfiai és nyomdai szaktudása, szépérzéke és írásművészete, szeretetreméltó, halkszavú egyénisége — barátai, ismerősei, kartársai tiszteletét és nagyrabecsülését váltotta ki.

1889. április 10-én született Baján. Jogot végzett, s doktori szigorlata után a főváros szolgálatába lépett. A Fővárosi Könyvtár kebelében működött egy emberöltőn keresztül, s mint könyvtári főfelügyelő vonult nyugalomba. 1957. október 19-én halt meg Budapesten.

Társadalmi működésének területe is a könyv: a Magyar Bibliophil Társaságnak a harmincas évektől a társaság megszűnéséig nagy érdemeket szerzett titkára. Titkársága idején jelentek meg a Társaság legszebb kiadványai, ebben az időszakban voltak legeredményesebbek „az év legszebb könyve” címéért évente megismétlődő pályázatok, és ekkor rendezték időről időre a Társaság nagysikerű könyvkiállításait.

Irodalmi munkássága sokrétű: mint tudós, mint műfordító és költő egyaránt figyelemre méltó. S ha most nem térünk ki sem fordításaira (GOETHE, RILKE s más német költők versei, HUIZINGA, KOCH Rudolf: *Jelek könyve* és mások tanulmányai), sem verses műveire, melyeket CSÖNDES PÁL írói néven bocsátott közre, ez távolról sem jelent értékelést vagy állásfoglalást.

Számunkra könyvtörténeti, nyomdászattörténeti, könyvesztetikai és bibliográfiai munkássága jelent maradandó értéket, mindenekelőtt a régi magyar gyermekkönyvekről, valamint a nyomdai betűmintakönyvekről írt pompás monográfiái.

Előbbi művének (DRESCHER Pál: *Régi magyar gyermekkönyvek 1538—1875*. Bp. 1934. M. Bibliophil Társaság, 8r. 136 l. + 14 színes tábla) bevezető tanulmánya a régi magyar gyermekkönyv fejlődéstörténetét adja nagy vonásokban. A könyveket SZENTKÚTY szépségük erőteljes hangsúlyozásával, sok szép, többségében színes illusztráció kíséretében tárgyalja; pedagógiai, irodalomtörténeti jelentőségüket figyelmen kívül hagyja. Könyve második felében anyaga bibliográfiáját találjuk. Az 1711-ig megjelent gyermekkönyvekről csupán SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtárának* sorszámaint közli, az 1711—1860 és az 1860—1875-ig terjedő korszakok anyagát pedig cím, illetve a szerző neve szerint betűrendben sorolja fel. Közel ezer könyvcímet találunk itt, és méltán ragadja meg figyelmünket régi gyermekirodalmunk rendkívüli gazdagsága. Felbukkanak a bibliográfiában olyan írók, tudósok is, akikre nem szoktunk gondolni az ifjúsági könyvek szerzői sorában: TÁNCSICS Mihály, CZUCZOR Gergely, DÖBRENTAI Gábor; BRASSAI Sámuel, HUNFALVY János, BEÖTHY Zsolt és még számosan.

Külön megemlítjük a könyv ízléses nyomdai kiállítását, amely a Bibliophil Társaság áldozatkészségén és SZENTKÚTY hozzáértésén felül a gyomai Kner-nyomdának és a Főváros Házinyomdájának érdeme.

Másik rendkívül érdekes, ugyancsak a Kner-nyomdában készült, pompás kiállítású munkája a régi nyomdai betűmintakönyvekről szól (*Régi hazai nyomdák mintakönyvei*. Adalékok a magyar betű és a nyomdai „cifra” történetéhez. Bp. 1940. M. Bibliophil Társaság, 4-r. 114 l.). Ezek nyomdászattörténeti jelentőségére nálunk először SZENTKÚTY Pál mutatott rá. Műve sokkal többet nyújt, mint amennyit szerény címe ígér: az „adalékok” rávilágítanak a magyarországi nyomdák technikai felszerelésére, betűkészletére, felkészültségére, és nyomdászaink ízlésbeli fejlődésének is valósággal történetét kapjuk. MISZTÓTFALUSI KIS Miklósnak, de főképpen FALKA Sámuelnek és betűmetsző társainak tevékenységét ugyancsak kitűnően világítja meg. Ezen a téren folytatott további kutatásainak eredményeképpen ismertette SZENTKÚTY a *Magyar Könyvszemle* hasábjain (1943) MISZTÓTFALUSI KIS Miklós amszterdami betűmintalapját. Külön értéke művének a szedhető nyomdai díszítmények, a nyomdai „cifrák”, körzetek méltatása a nyomdai ízlés és stílus fejlődéstörténete szempontjából. Ezt az addig elhanyagolt területet kitűnő érzékkel nálunk elsőként tekinti át SZENTKÚTY. Hogy mennyire úttörő e téren, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a Bíró-féle *Nyomdászati Lexikonban* (1936) sem a *cifra*, sem a *körzet*, a *rózsa* vagy más hasonló címszó nem szerepel, csupán a *fleuron*-t magyarázza három rövidke sor.

Végezetül csak rámutatunk SZENTKÚTY Pálnak könyvesztétikai műveire. Ezek közül a legszélesebb körű érdeklődést és figyelmet *A szép magyar könyv 1473—1938* (Officina képeskönyvek, 9.) című népszerűsítő munkája váltotta ki. *Betűesztétika* c. írása a *Magyar Könyvszemle* 1942. évfolyamában jelent meg. A könyvillusztrációról írt tanulmánya a *Tíz írás a nyomdászatról* c. Hungária-könyv (Budapest, 1942) egyik fejezete. Ebben a szöveg és a kép egybehangelődésének követelményét fejtegeti, és a művészi könyv utólráhatetlen remekéként a XVIII. századi francia illusztrált könyvet állítja elénk.

MÁTÉ KÁROLY

Az ETO és a magyarországi dokumentáció szervezési kérdései. 1. Visszapillantás. Nyolcadik éve irányítja hazánkban az Országos Osztályozó Bizottság a könyvtári osztályozás munkáját. Kezdetben a Bizottság főképpen az új osztályozó könyvtárosok megsegítésére törekedett. A népi demokrácia nagyarányú könyvtárfejlesztése ugyanis kapcsolatban a szovjet példa szerinti intelemmel, hogy régi könyvtáraink közül a más szakrendszerűek lehetőleg térjenek rá a tizedes osztályozásra és azzal az utasítással, hogy az újonnan felállított könyvtárak és dokumentációs központok csak ezt a rendszert használhatják, sok új szakértőt vont a tizedes osztályozás munkakörébe mind egyéb könyvtárosi funkcióból, mind más foglalkozási ágakból. Szakozó könyvtárosaink egymástól eltérő irányú és mérvű előképzettsége, a társadalmi rendszerben bekövetkezett változás és egyes rohamosan fejlődő tudományágakban felszínre került új terminológia folytán egységes magyar osztályozást csak útmutatással, irányítással remélhettünk. Az első segítséget az egyetemes tizedes osztályozás nemzetközi táblázatainak kivonatolása és magyar nyelvű közreadása jelentette; fennmaradtak persze ezen túlmenően bizonytalanságok. Éppen ezért mindjárt az ETO táblázatainak első hivatalos, de még kísérleti jellegű sokszorosításának évében, 1950-ben, megalakult az Országos Osztályozó Bizottság. Menten sorompóba is lépett, hogy felmerülő viták esetén a szakozás mikéntjében állást foglaljon, hogy a még nem mindenütt kialakult magyar terminológia útvesztőibe bevilágítson, továbbá hogy a nemzetközi táblázatok új vagy esetleg nálunk szocialista tartalmat nyert fogalmainak hovatartozóságáról hozzon döntéseket, illetve magyarázatot adjon az osztályozási technika bizonytalan, kétes, félreérthető eseteiben.

A Bizottság tanácskozásainak eredményét *Határozatokban* fektette le. Ezeket 1950-ben és 1951-ben sokszorosítva juttatta el az érdekeltekhez, a továbbiakban *A Könyv-*

táros nagyobb nyilvánosságát véve igénybe, abban összesítve közölte 1950—1953. évi döntéseit.¹ Majd az 1954. és 1955. évi határozatokat a *Magyar Könyvszemlében* publikáltuk, s egyidejűleg rávilágítottunk² az évek folyamán az egységes osztályozás terén felmerült, de határozatokba nem szorítható kérdésekre is: olyanokra, amelyek megoldhatók voltak, s olyanokra is, amelyek a tervezés vagy előkészítés állapotába kerültek.

Tovább haladva ma áttekintjük, hogy mi történt az utóbbi két esztendőben az osztályozás vonalán, melyek központi irányításának tervei és egyben azt is, hogy az itt nyert tapasztalatok alkalmazhatók-e és miként a dokumentáció központi irányításában.

2. Az OOB határozatai 1956-ban és 1957-ben

áru 330.123[38]
 árualap 330.123[38] kapcsolatban tervezési jelzettel, amely lehet .001.14 szempont szerinti, de lehet viszonylati alosztás is: és tervgazdasági főtáblázati szakszám. automatizálás közgazdasági vonatkozásban 338.91[621-52]
 bejáratás, szempont szerinti alosztása .002.29, pl. motorok bejáratása 621.43.002.29
 belterjesség, belterjes művelési mód a mezőgazdaságban 631.153.33
 dolgozó paraszt, egyénileg dolgozó paraszt 323.333
 erkölcsi kopás 657.372.32: 621.004.63
 galenusi készítmények 615.41
 gazdasági model' 330.19.001.572
 gazdaságvezetés 338.98.07
 gázkötőrések széntelepek 622.33: 622.815
 input—output 339.4 Input
 ipari demokrácia 338.981
 juhnyírás 636.32/38.088.4
 kisbirtokos paraszt 323.333
 kolhozparaszt 323.333[333.2]
 középparaszt 323.333[333.38]
 mintagazdaság 631.14: 658.5.018.2
 motorok bejáratása 621.43.002.29
 munkások egységfrontja 329.331[007]
 munkástanács 331.152.3
 négyzetes vetés 631.531.24
 primörök: a mezőgazdasági termék főtáblázati számához kapcsoljuk a „712.4” időbeli alosztást.
 Pl. korai burgonya a szántóföldön 633.491 „712.4”
 korai zöldfőzelékek 635.3/5 „712.4”
 repülőmodellezés 797.597: 689
 szabadpolcrendszer a könyvtárban 024.5
 talajmorzsa 631.434
 TSz dolgozó 323.333[333.2]
 védőbevonatok vastagságának mérése 620.198: 531.717

Két év termésének ez nem sok. Nem jelenti azonban az egyes szakjelzetek megoldására vonatkozó döntések számában mutatkozó csökkenés azt, mintha a szakozás iránti érdeklődés vagy a segítő készség megcsappant volna. Ellenben, mint következő fejezetünkben látni fogjuk, mindinkább az osztályozás átfogóbb kérdéseire helyeződik át irányító tevékenységünk súlypontja.

3. *A határozatokat meghaladó tevékenység.* Legfontosabbnak mutatkozott a nemzetközi kapcsolatok ápolása. Munkánk csak úgy lehet eredményes, ha a más országokban szerzett tapasztalatokat magunk számára hasznosítjuk, ugyanakkor az együttműködés szellemében mi sem zárkozunk el, ha véleményünket kérlik külföldről, vagy honi javaslatot kell közvetíteni az egyetemes tizedes osztályozó rendszer fejlesztésére, módosítására, tökéletesítésére. Külföldről 1956-ban és 1957-ben a következő kérdésekben kérték ki az Országos Osztályozó Bizottság véleményét: a textilipar felosztását a nemzetközi köz-

¹ *Könyvtáros.* 1953. 8—9. sz. 43—45. 1. és 1954. 5. sz. 26. 1.

² *Magy. Könyvszle.* 1955. 263—280. 1. és 1956. 150—153. 1.

vélemény nem tartotta már kielégítőnek, s ezért új elrendezésére megindultak a tanácskozások. Az elkészült alternatív (angol-német) javaslatokhoz a mi Bizottságunk véleményét is kikérték. Tüzetes tanulmányozás után állást foglaltunk, részletesen kifejtettük, hogy milyen alszakokat kell tovább tagolni, hol nem tartjuk még kielégítőnek a felosztást stb. Ugyancsak hozzánk fordult mind a német, mind a svájci osztályozási szakbizottság, hogy a textilmemesítés újrendezésének kérdésében a magyar véleményt meghallgassa. Itt is körvonalaztuk, hogy az egyik vagy a másik elgondolásban mit tartunk a szak fejlesztése szempontjából előnyösnek.

További állásfoglalásunk a folyamatosan szállító berendezések szakfelosztásának revíziójával kapcsolatos. Csakhogy itt már felszólítás nélkül éppen magyar részről történt kezdeményezés.³ Az illetékesség folytán hozzánk került javaslat tanulmányozására — mint a textilipari szak módosításával kapcsolatos szakvélemény kialakítására — az OOB most is albizottságot küldött ki, amely kétféle megoldást dolgozott ki. Mindkét elgondolást figyelemre méltónak találtuk, s ezért mindkettőt a Nemzetközi Dokumentációs Szövetséghez (FID) továbbítottuk; az elsőben a 621.867 szakcsoport törlésével az idevágó kérdések logikusabb csoportosítását ajánljuk a le nem foglalt 621.868 szakszám tagolásával, míg a második alternatíva a 621.867 szakcsoporton belül javasol az eddiginél alkalmasabb felosztást. Előterjesztésünk a FID-től a Központi Osztályozó Bizottsághoz (Central Classification Committee, röviden CCC) jut. Egyidejűleg a szállítóberendezések táblázatának teljes átdolgozásával foglalkozik egy angol és egy német albizottság, akik a CCC-től megkapták javaslatainkat. Már értesítést is kaptunk, hogy elgondolásainkat a kérdéses szakcsoport új elrendezésének tervezésében felhasználták.

A nemzetközi szervekkel való kapcsolat ápolására két okból is kellett nagyobb figyelmet fordítanunk. Egyrészt az OOB-ra hárul most már minden tizedes osztályozást módosító, fejlesztő magyar javaslat, amely nemzetközi elismerésre törekszik, másrészt az a körülmény is késztetett a fokozott együttműködésre, hogy kormányzatunk az ETO eddigi magyar kivonatos kísérleti sokszorosításaival szemben kissé részletesebb nyomtatott kiadás előkészítését bízta ránk. Még 1956-ban értesítettük a Nemzetközi Dokumentációs Szövetséget készülő kiadásunkról, majd kívánságukra közöltük azt a néhány eltérést, amelyet ez a kiadás a nemzetközi táblázatokkal szemben felmutat. Módosításainkkal szemben megértéssel találkoztunk ott, ahol a leghivatottabbak vagyunk javaslatételre, így a magyar folyók és hegyek földrajzi alosztásainak általunk eszközölt bővítése tekintetében, de egyebütt is, ahol az eltérések nem veszélyeztetik a nemzetközi használat egységét. A számbetűs kombinációk, amelyeket *Tropovszki*től vettünk át, nem ilyenek. Ezeket tehát nem közölhetjük nemzetközi jelzetekként, hanem csak magánhasználatra ajánlhatjuk. A magyar irodalom 81-es jelzetéről is rá kell térnünk a nemzetközi 894.511-re, mert az ETO fejlesztési szervezetében a 81-et arra tartották fenn, hogy a nyelvészetet ide fogják átcsoportosítani (a felszabaduló 4 másirányú felhasználásával).

Reméljük, hogy a FID-dal való együttműködésünk nemzetközileg elismert magyar tizedes osztályozási táblázatot eredményez.

Az OOB tagjai az utolsó két esztendőben azon dolgoztak, hogy korszerű magyar táblázat álljon a szakozó könyvtárosok, dokumentálók rendelkezésére. Részleteztek ott, ahol az osztályozó gyakorlat bizonyos fogalmakra, tárgykörökre vonatkozó jelzeteket nélkülözött, figyelemmel kísérték és feldolgozták a tudományos fejlődés folytán újonnan keletkezett, illetőleg a tudományos, valamint a gyakorlati, gazdasági élet előterébe került ismeretanyagot, nyomon követték a nemzetközi és hazai osztályozási döntések után megszilárdult változtatásokat. Az így elkészült kéziratot ötven ív terjedelemben 1957. szeptember elsején a kiadó rendelkezésére bocsátottuk.

³ L. ZAKARIÁS Zoltán javaslatát a *Gép* c. folyóiratban 1956. 1. sz. 17—18. l.

A könyvtári osztályozás elméleti kutatói és gyakorlati alkalmazói az utóbbi években a nemzetközi osztályozás irányítóival együtt mindinkább rájöttek arra, hogy a tudomány fejlődésével párhuzamosan az osztályozó rendszer csak akkor teljeseedik ki, ha a tizedes osztályozás szakértői az egyes ismeretágak, olykor kisebb szakmák kutatóival karöltve munkálkodnak az új ismeretek felosztásán, fogalmaik besorolásán az egyetemes rendszerbe. Ez a felismerés vezetett arra, hogy a FID keretében a központi osztályozó bizottság mellett mind több szakmai osztályozó bizottság alakult, s van még most is alakulóban. A magyar OOB-nak is meg kellett indulnia ezen az úton: határozatait szakmai bizottsággal előkészíttetni, fogalmilag, rendszertanilag tisztáztatni az elnevezések mögött rejlő tartalom lényegét, határát. Az elvi irányítás továbbra is az OOB-nál marad, de szakmai albizottságaink tüzetesebb előkészítésével könnyebb lesz egyes szakterületeken az osztályozás egységén örködni, kapcsolatot létesíteni szakintézetek osztályozó munkájával, tapasztalatcserét szervezni közöttük, az oktatási és továbbképzés módszereit kidolgozni.

Egyelőre három ilyen szakbizottságot szerveztünk. *Műszaki* szakbizottságunk volt az első, amely meg is alakult s megkezdte működését. Hatáskörébe a technikán és technológián kívül a nem biológiai természettudományok tartoznak. Követte a *mezőgazdasági és biológiai* tudományok (beleértve az orvostudományt) osztályozási vonatkozásaival foglalkozó második szakbizottságunk, amely az első lépéseken szintén túl van. Harmadiknak *társadalomtudományi* szakbizottságunk körvonalai és hatásköre bontakoznak ki.

Nem sokfélét akarunk, de alapos munkát. 1956/1957-re szóló beszámolóink nem volna teljes, ha elhallgatnók, hogy két memorandumunk (CZELLÁR Ferenc munkája) a Nemzetközi Dokumentációs Szövetség 1957. szeptemberi párisi konferenciája elé került, és a Szövetség irományai⁴ közé nyert besorolást. Kíváncsúnak tartjuk, hogy mind az analitikus szakozásról szóló, mind a másik dolgozat, amely a tudományos meghatározások feljegyzését propagálja az osztályozási táblázatok fontosabb és újabb keletű fogalmaihoz, magyar nyelvű kiadványban is nyilvánosságra kerüljön.

4. *Közei és távlati tervek.* Amikor 1957-ben a szakbizottságokat az Országos Könyvtárügyi Tanács szárnyai alá összevonták, a feladatok koordinálása és az egységes elvi irányítás érdekében munkatervek készültek. Az OOB most vázolt nyolc évi munkásságából szervesen bontakoztak ki a feladatok. A kitaposott ösvényen kívánunk továbbra is haladni, de az utat kiszélesíteni, megszilárdítani s gördülékenyebbé alakítani.

Tervezésünket két gondolat köré csoportosítjuk. Oktatással és kiadványok megjelentetésével kívánjuk az osztályozás szintjét emelni, mégpedig úgy, hogy ezeken keresztül gyakoroljuk a központi irányítást a magasabb színvonalú szakozás egységes kifejlesztésére. Oktatási és továbbképzési téren először a feladatokat kell felmérni, a didaktikai, módszertani kérdéseket számbavenni. Fel kell vetnünk a problémát, hogy a képzésben milyen feladatok hárulnak ránk közvetlenül, s milyen oktatási formát és hogyan támogassunk? Saját tanfolyamainkat lehetne úgy megszervezni, hogy a tudományokat összefoglalóan esetleg külön előadó ismertesse, aki történeti fejlődésüket, összefüggéseiket, filozófiai rendszerezésüket az ETO-tól függetlenül mutathatná be. Ilyen ismeretekkel felszerelve kerülne a sor a továbbiakra: bemutatni a tudományok elhelyezkedését az egyetemes tizedes osztályozó rendszerben s rátérni felépítésének, szerkezetének ismertetésére, majd tanulmányozni egy nagyobb tizedes rendszerű szakkatalógust, élesen rávilágítani a szakkatalógus és az osztályozás összefüggésére. Ha eleinte könnyű

⁴ F 57—81., ill. F 57—82. sz. alatt mint Report from the Hungarian Classification Committee *Analytical classification within the scope of the U. D. C.*, ill. *Recording (entering) scientific definitions in the tables of decimal classification after main UDC numbers concerning concepts of great importance* címen.

példákat, feladatokat ezzel a megalapozottsággal oldatunk meg, a szakozást a tanulók jól fogják végezni, s kedvet kapnak mind összetettebb jelzetek alkotására. Sőt itt kell az oktatónak megint visszakanyarodnia s megmutatni, hogy nemcsak és nem elsősorban a könyv tartalmát kell maradéktalanul kifejezni a tizedes osztályozás nyújtotta gazdag lehetőségekkel, hanem mindenekelőtt a szakkatalógusban kell a kutatók számára használható, áttekinthető csoportokat biztosítani. Ezeket az elveket nemcsak saját használatra kell leszögezni, hanem alkalmaztatni is, ha lesz módunk megsegíteni más szerveket (egyetemi könyvtáros tanszék, oktatási szaktanárság stb.).

Kiadványok publikálása terén feladataink szerteágaznak. Az ETO magyar nyelvű nyomdai kiadásának kézírata lezárult és 1957 decemberében került nyomdába. Hátra van nyomdai gondozása. Folytatni kívánjuk továbbá *Az ETO rendszer kiegészített táblázatai* című sorozatot, amely egy-egy szakcsoport nemzetközi kiadásainak mindenkor a legújabb állapot szerinti feldolgozását jelenti valamennyi időszaki kiegészítés és módosítás betudásával. Ezek az Országos Műszaki Könyvtárral közösen kiadott táblázatok magyar nyelven, esetleg két vagy három nyelvű alakban jelennek majd meg. A műanyagok osztályozásában bekövetkezett lényeges változások miatt az ETO 678/679 szakcsoportja kerül ilyen céllal először kiadásra.

További kiegészített táblázatok kiadásával folyamatosan akarjuk szakozó könyvtárosaink munkáját könnyebbé, ugyanakkor alaposabbá tenni. Távlati tervünk első szakaszában főképpen technikai és technológiai szakcsoportok kerülnek feldolgozásra. Rendre az építőipar—építéset, az elektrotechnika, a kohászat táblázatainak kiegészítését és összesítését terveztük meg. Majd egyéb albizottságaink megerősödésével figyelmünket kiterjesztjük nem műszaki tudományágakra is. Reméljük, hogy az Országos Könyvtárügyi Tanács támogatásával külső szakértőket vonhatunk be egyes szakok táblázatainak speciális ismereteket kívánó feldolgozásába, és ezzel munkánkat tökéletesíthetjük.

1958-tól az osztályozás hazai gyakorlatának egységesítésére és szintjének emelésére évi 2—4 alkalommal tájékoztatót kívánunk sokszorosítani és az érdekelteknek szétküldeni. Eleinte így a nagy- és középkönyvtárak, majd az érdeklődés fokozódásával mind több szakozó rendszeresen értesül az osztályozás nemzetközi fejlődéséről, a felmerülő új problémákról, kétes esetekben döntéseinkről.

Az oktatás és a kiadványok kérdésének megoldása sok esetben karöltve kell hogy járjon. Amikor arra törekszünk, hogy az osztályozás elvi és gyakorlati kérdéseivel kapcsolatban cikkek jelenjenek meg, hogy szűkebb szakterületünkön elmélyíthessük az ismereteket, mindkét célt szolgáljuk. Ugyanígy azzal is, hogy távlati tervünkben szerepel az egyetemi könyvtáros tanszéken folyó törekvés megsegítése rövidített osztályozási táblázat kiadására, amelyben nem a tagoltságon van a hangsúly, hanem az összefoglaló szakok tartalmi ismertetésén, a részletes és szabatos tárgyi tájékoztatáson, módszertani utasítások révén a tartalmi megismerés alaposságán, a valósághoz közel álló gyakorlati példák felsorakoztatásán. A könyvtárakban folyó osztályozási képzés és különböző tanfolyamokon történt továbbképzés során szerzett tapasztalatainkat szívesen adjuk át akár oktatási, akár kiadványi vonalon.

De maga az OOB is tervezi, hogy oktatási célból már nem pusztán táblázatokat, hanem az egyes szakterületeken kiválóan képzett szakértők kidolgozásában tartalmi, módszertani, gyakorlati magyarázatokkal, példákkal, utalásokkal bőven ellátott anyagot állítson össze. Az évek folyamán mind több, majd valamennyi szakra kiterjesztett részfeldolgozás⁵ egyesítésével tervezzük meg az osztályozási tankönyvet, melynek kialakításában persze a bel- és külföldi eredményeket egyaránt kívánjuk felhasználni.

⁵ Ilyen pl. UHLMANN Aladár: *A kohászati irodalom osztályozása*. Miskolc, 1955. 45 l. Ua.: *A bányászati irodalom osztályozása*. Miskolc, 1957. 79 l.

Annak következtében, hogy az Országos Könyvtárügyi Tanács az egyes könyvtári munkafolyamatok irányításában szervezetileg az illetékes szakbizottságokra támaszkodik, ezekre bizonyos hatósági jogok és kötelezettségek is háramlanak. Így az OOB-ra is: a központi osztályozás. A közelmúltban a Kiadói Főigazgatóság által is támogatva azon igyekeztünk, hogy a kiadásra kerülő nyomtatványok közreműködésünkkel tizedes jelzettel jelenjenek meg. A kiadói jelzetelés előnyei előttünk világosan állanak, de persze másokat is meg kell győznünk. A központi osztályozás ilyen vagy más megoldása biztosíthatná leginkább az egységes szakozást, az idővel mind több központilag megállapított jelzet az egyértelmű rendszerezést a szakkatalógusban. Hazánkban már annyira elterjedt a tizedes osztályozás, hogy nemzetközi viszonylatban is úttörő munkát végezhezzünk a központi osztályozás megszervezése terén. Két-három főnyi kisebb tanulmányi csoportunk az idevágó forrásanyag felkutatása és értékelése után teszi majd meg javaslatát a szervezés járható útjára vonatkozólag.

Távlati terveink alapelgondolása a már előbb körvonalazott, egyes szakcsoportokat felölelő albizottságok szervezését és működését tételezi fel, mert csak ezek segítségével birkózhatunk meg széleskörű feladatainkkal, ezeken keresztül uralkodhatunk el nagy munkaterületünkön.

5. *Irányított dokumentáció.* Magyar vonatkozásban jelenleg dokumentációs irányítás csak néhány dokumentációs központ szakmailag határolt igyekezetében lelhető fel. Ellenben nélkülözzük a szervezett központi irányítást, bár könyvtárügyünk szaktekintélyei a dokumentáció jelentőségét kétségtelenül ismerik. Így a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Bizottsága már megalakulásakor feladatai közé sorolta és külön fejezetben⁶ összefoglalta a dokumentáció számos elvi kérdését.

Az Országos Könyvtárügyi Tanácsban is jól tudják, hogy a dokumentáció problémáival foglalkozni kell; sőt fel is merült az a kívánság,⁷ amelynek fontosságára jelen cikk^{7a} nyomatékosan kíván rámutatni, hogy dokumentációs szakbizottság létesüljön.

Egyebütt is, üléseken és megbeszéléseken, ismételten és fokozódó sürgetésként halljuk, hogy a dokumentáció nálunk elhanyagolt és megoldandó feladatokat vet felszínre. Majd a bibliográfiával, majd a tájékoztató szolgálattal kapcsolatban emlegetik, olykor a vonatkozások és összefüggések kellő ismerete nélkül, éppen csak valamilyen könyvtártudományi hiányérzet megnyilatkozásaként. Pedig régebben a fogalmat szélesebb körű jelentésében és könyvtári kapcsolataiban már elhatároltuk.⁸ Újabban JÁNSZKY Lajos⁹ ad műszaki dokumentációnk feladatainak jó meglátása mellett a dokumentáció központi problémáiról is rövid tájékoztatást 1950-ig. Mai témánk megkívánja, hogy az utóbbi tájékoztatást a jelen évtizedre vonatkozólag folytassuk. A magyar dokumentáció első hivatalos irányító szervének, az Országos Dokumentációs Központnak (ODK) megszűnése ellenére fennmaradt bizonyos irányítás; a jogutód, az Országos Könyvtári Központ (OKK) dokumentációs osztálya útján igyekezett a hivatali, szervezeti irányítást kézben

⁶ KÓHALMI Béla: *Könyvtártudományunk feladatai* [1955] Könyvtáraink és a dokumentáció c. fejezetet. (Klly. az MTA Nyelv- és Irod. tud. Oszt. Közleményeiből.)

⁷ HARASZTHY Gyula: *Könyvtárügyünk az OKT 1957. évi munkájának tükrében.* A Könyvtáros. 1957. 1. sz. 4–6. l.

^{7a} Időközben megalakult az Országos Könyvtárügyi Tanács dokumentációs szakbizottsága. Így ezirányú óhajunk a cikk megjelenésekor már tárgytalan.

⁸ *A dokumentáció fejlődése és időszerű kérdései a könyvtáros szemszögből.* A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének Évkönyve. IV. 1941–1943. 28–50. l. Különlenyomatban is.

⁹ *A műszaki dokumentáció problémái és feladatai Magyarországon.* Magy. Könyv-szle. 1956. 101–111. l.

tartani. Ennek módjairól számolt be Tóth András cikke.¹⁰ A hivatali megoldás, talán a JÁNSZKYNÁL említett okok miatt, itt sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Az OKK osztozott az ODK sorsában. A következő hivatali szerv, amelyre a fejlődés során, de FID tagsága révén is, a dokumentáció központi képvisellete hárult, az Országos Széchényi Könyvtár, már nem is szervezett központi irányító szolgálatot, hanem csak akkor foglalkozott ilyen kérdésekkel, ha bel- vagy külföldi intézmények egyes esetekben hozzá mint a dokumentáció központi képviselőjéhez fordultak. Így például egy esetben, amikor a FID körkérdést intézett a tagállamokhoz, s bennünket is felszólított, hogy a nemzetközi szervezet 1955. évi közgyűlésén tárgyalhat-e a téma fontossági és sürgősségi sorrendjéről nyilatkozunk, mi azt válaszoltuk, hogy Magyarország a nemzetközi dokumentáció leg-sürgősebb feladatainak az olyanokat tekinti, amelyek a nemzetközi kapcsolatok kimélyítésére alkalmasak, s ezért az I. (a dokumentációs adatszolgáltatás kicserélése) és az V. (a dokumentáció szerepe a termelékenység emelésében) témát kívántuk előtérbe helyezni, azzal az indoklással, hogy a dokumentációs adatszolgáltatás kicserélési lehetőségének kimunkálásával elsősorban juthatnánk az együttműködés oly fokára, ahol a megalapozott nemzetközi tájékoztatás a haladás szolgálatába állhatna. Ennek a szervezésnek előnyeit még avval is alátámasztottuk, hogy az egyes országokon belül kikényszerítene bizonyos fajta dokumentációs tevékenységet, amelyet eddig talán elhanyagoltak, de a nemzetközi együttműködésből származó előnyök láttán ezek elérése érdekében művelnének. Azt írtuk továbbá, hogy ugyanilyen elgondolások folytán kell előtérbe kerülnie az V. témának, mert a kiterjedt, alapos és kölcsönös adatszolgáltatásnak nagy jelentősége van a termelékenység emelésében, a nehézségek együttes leküzdésében. Állásfoglalásunk döntő súllyal esett latba, hogy ezek a témák kerültek első helyre, és indoklásunkat is közölték.¹¹

Eme kis siker ellenére sem gondoljuk, hogy a nemzeti könyvtár így „beugrásszerűen” szolgálhatná a dokumentációt. A nemzeti könyvtár a hazai nyomdatermékek természetes központja, ugyanakkor a nemzeti bibliográfia művelője és a központi címjegyzék ápolója és letéteményese, ezekre támaszkodva és ezekkel együtt szolgálhatja dokumentációnk ügyét.

Országos viszonylatban és a külföld felé kitérő irányú a dokumentációs tevékenység.

Az egyik irány a kívülről jövő. Dokumentumban megtestesült külföldi tudományos, gazdasági, műszaki eredményeket kell közvetíteni a magyar tudomány, népgazdaságunk, a műszaki haladás gyűjtőpontjai felé úgy, hogy kívülről a legfrissebbet, legjobbat, nálunk leghasználhatóbbat hozzuk be s úgy irányítani, hogy el is érkezzenek a felhasználás eredményessége szempontjából valamennyi fontos pontra, de főképpen a döntő helyekre.

Kifelé, vagyis a másik irányban, ugyanilyen lelkiismeretesen és körültekintően kell megszervezni az ellenszolgáltatásokat. Azokban a kérdésekben, ahol esetleg mi vagyunk jobban dokumentáltak, nemcsak azért nem hanyagolhatjuk el a felkészülést a viszonyosági szolgálatra, mert gyakran tapasztalateseréről van szó, a források kölcsönös kiegészítéséről, hanem azért sem, mert a dokumentációs szolgáltatásoknak ez a kölcsönössége a mi politikánknak, a békés egymás mellett élés politikájának jellemzője.

Mindkét irányban központi elgondolásra van szükség, a feladatok számbavételére és a véghezvitel tervszerűségére. A kötelezpéldányügy, a többször sürgetett bibliográfiai koordináló tevékenység, a könyvalappal kepcsolatos kérdések és ehhez csatlakozóan nemzetközi cserénk megfelelő szervezésével a nemzeti könyvtár nagyon jó szolgálatot

¹⁰ *A magyar dokumentációs hálózat időszerű kérdései.* Könyvtárú. Szle. 1951. 17–30. l.

¹¹ Vö. *FID irományok* 1956. F 56–58. sz. alatt.

tehet az ország dokumentációjának; de ennél jóval tovább kell jutnunk, a külföldi kapcsolatok legmegfelelőbb formáját kialakítanunk.

Egybefoglalva a dokumentáció központi irányításának kérdését: Könyvtártudományi Bizottságunk érdeklődik az elvi, Könyvtárügyi Tanácsunk a szervezeti kérdések iránt, nemzeti könyvtárunk készséggel áll a dokumentációs feladatok támogatására, vannak részeredményeink a szakmai dokumentációs központok munkájában, bibliográfiai, szabványügyi, egyetemi oktatási (LÁZÁR Péter) vonatkozásban, részletproblémák megoldására nemzetközi szinten publikációk (OROSZ Gábor) formájában, s dokumentációnk állapotával mégsem vagyunk megelégedve. Nem hiszem, hogy volna olyan komoly tényező, amely nem hiányolná, hogy a dokumentáció központi irányításában nem volt kire, mire támaszkodni. Azért kapcsoltuk össze jelen írásunkban az osztályozás és a dokumentáció problémáit, hogy nem lehetne-e a dokumentációban is felkutatni és sorompóba állítani az összes fellelhető erőket s minél előbb munkaközösségben egyesíteni, országos szakbizottságban, ahol a dokumentáció fejlődését állandóan figyelemmel kísérik s képesekké válnak a nemzetközi kapcsolatok ápolására, amint ezt az osztályozásra vonatkozólag fennebb vázoltuk. Legyen ezzel az elvi irányításnak is szilárdabb alapja! Össze kell hozni néhány e tudományágban tájékozott könyvtárost és dokumentátort az elinduláshoz, majd mind több ifjú törekvést felébreszteni és bevonni. Kell ez a fokozatosság, mert nincs más út, legalább is nincs gazdaságos út s nem szabad tovább elodáznunk a megoldást.

6. A kérdés időszerűsége. Tervszerűbben és magasabb szinten három okból kell a dokumentáció szolgálatait igényelnünk és nyújtatunk: a világ folyásában bekövetkezett forradalmi változások, a kérdés megnövekedett nemzetközi jelentősége és az ehhez kapcsolódó politikai vonatkozások miatt.

Már a századfordulón felismerték a leghaladottabb elmék, hogy a nyomtatott és egyéb dokumentumokban, az ésszerűtudományban felhalmozott ismeretanyagot az emberiség javára csak úgy lehet gyümölcsöztetni, ha azt összegyűjtik, rendszerezik, hasznosítják. Mennyivel inkább az újabban meggyorsult fejlődés mellett, amikor a társadalmi és gazdasági változások az ismereteket közkinccsé tették. A tudományban elért eredmények meggyorsítják a társadalmi és gazdasági fejlődést. Gyors kölcsönhatásban tudomány és társadalom egymást kiegészítik és együtt szédületes iramban haladnak előre. Ilyen körülmények között a dokumentáció is új utakra kényszerül. Azt írja a FID új elnöke,¹² hogy a tudomány, a tapasztalat, az információ közvetítése olyan módszereket kíván tőlünk, amelyek éppannyira különböznek az eddig használtaktól, mint amennyire a mai technika a középkortól. Majdnem ugyanígy fejezi ki magát egyidejűleg az Unesco munkatársa¹³: „az Unesco felismerte, hogy olyan új korszakba léptünk, amelyben az információk és az ismeretek elterjesztése tekintetében a maitól annyira eltérő módszereket kell alkalmazni, mint amennyire a mi technikánk különbözik a középkortól.”

Hogy mivel járulhatunk hozzá mi ezekhez az új módszerekhez, nem ennek a cikknek, hanem a létesítendő „Dokumentáció Országos Szakbizottságá”-nak lesz gondja, ha a helyzet felmérésén túl eljut majd a feladatok differenciálásához és koordinálásához. A szakba vágó irodalom elég gazdag ahhoz, hogy eszméket adjon az elinduláshoz. Ilyen pl. egy keletnémet folyóirat cikében¹⁴ az a megállapítás, hogy nem elég az érdekelteket dokumentációs nyilvántartó lapokkal tájékoztatni, hanem az asztalra kell tenni a fontos tanulmányt, telefonon felhívni az elfoglalt embereket, kezükre járni, továbbá

¹² KING A.: *The place of documentation today*. R. Doc. 1956. Vol. 23. 1—3. l.

¹³ RAVAGE Denise: *Unesco et la documentation*. R. Doc. 1956. Vol. 23. 111. sköv. 1.

¹⁴ SCHWARZER Gerhard: *Die aktive Rolle der Dokumentation bei der Erfüllung der Forschungs- und Entwicklungspläne*. Dokumentation, 1957. 2—4. l.

a technikai felvilágosítás mellett a kérdés gazdasági oldalán mutatkozó újra és hasznosra szintén ráterelni a figyelmet.

Ugyancsak ennek a bizottságnak lesz feladata, hogy felszámolja a dokumentációs technikában fennálló elmaradtságunkat. Általában is új felszerelésre kell szert tenni, új módszereket alkalmazni a kutatás egész vonalán, ha az új technika nyújtotta lehetőségeket és a haladás nagy és mindinkább növekvő szükségleteit egyensúlyba akarjuk hozni.

Közvetlen feladat a felkészültség állapotába kerülni akkorra, amikor, s ez nem távoli időpont, a nemzetközi együttműködés számunkra is szerencsés lehetőségeket nyújt. Az idézett RAVAGE-cikk az Unesco és a dokumentáció kölcsönös szolgálatainak részletes felsorolását tartalmazza. *Az Unesco könyvtári munkáját* s hogy ettől mit várhatunk, jól foglalta össze GOMBOSZ István.¹⁵ A segítség most még a kevésbé fejlett területek felé irányul, de a kiadványok száma ezeknek az exotikusnak nevezhető országoknak alig ismert nyelvén is mindinkább növekszik, onnan is jöhetnek használható eszmék és elgondolások. Van ezekben a publikációkban pusztán adatközlés. A színvonalbeli nagy eltérések ellenére azonban kétségtelen, hogy a gazdasági és technológiai fejlődésben és a vonatkozó kutatási eredményekben fokozott mérvű az olyan népek részvétele, amelyeket eddig műveltségük alacsonyabb foka miatt nem kellett a nemzetközi dokumentáció szempontjából figyelembe venni. Ez a nyelvi nehézség. Van azután szakmai nehézség is. A szakterületek fokozódó felaprózódása szakbarbárokat teremtett, akik szinte határtalan tudatlanságot árulnak el más specializált szakmák területén. Összeütközések származtak ebből a tudatlanságból, főlős energiapazarlás más szűkebb szakterület részéről már megoldott problémák újramunkálásából. A nemzetközi dokumentáció lesz hivatva a szaktudományok közötti érintkezés nehézségeit legyőzni, a nyelvi és színvonalbeli zűrzavarból a kivezető utat megmutatni. „A világ szellemi termékein uralkodni oly módon, hogy tényleg rendelkezésére álljanak ezek a termékek az egész emberiségnek, amelynek számottevő része még a létért küzd, ez a legtágabb értelemben vett világdokumentációs feladat”, olvassuk a FID lapjában.¹⁶

A népek együttműködése a szellemi termékek közös és kölcsönös kiaknázására annyi elönyt ígér, hogy a nemzetközi politika válaszfalain rést ütni először talán a világdokumentáció fog. A Szovjetunióban, ahol a műszaki és gazdasági dokumentációnak fejlett szervezete és ügyintézése alakult ki,¹⁷ de ahol az erők e téren eddig a szocializmusnak megfelelő saját rendszer kidolgozására voltak lekötve, most kezdenek a nemzetközi dokumentáció problémái iránt érdeklődni, azok felé orientálódni. Nem lényeges, hogy függetlenül-e attól vagy azért-e, mert a Nemzetközi Dokumentációs Szövetség főtitkára legutóbbi jelentésében¹⁸ ezt olvashatjuk: „... A nemzetközi politikában felmerült nehézségek ellenére kapcsolataink a kommunista államokkal mind szorosabbra válnak. A FID igyekszik az összeütközések fölé emelkedni, és visszautasít bármely oldalról jövő politikai befolyásolást. Az összes népfajok és nemzetek tudósainak kézenfekvő és természetes szükséglete, hogy szellemi munkájuk termékeit hozzáférhetővé tegyék. Szerencsére már megengedhetjük magunknak azt a gondolatot, hogy a jóérzés és a bölcsesség végül is győzedelmeskednek...”

Járuljunk mi is hozzá a győzelemhez! Álljunk a haladás vonalába a javasolt munkaközösség megalkotásával. Volt idő, amikor a FID-ben csak az ETO istápolóját látták.

¹⁵ *Magy. Könyvszle.* 1957. 209—222. 1.

¹⁶ DONKER-DUYVIS F.: *Die internationale Förderung der Dokumentation mit Bezug auf die internationale Förderung des Patentwesens.* R. Doc. 1956. 80—82. 1.

¹⁷ MEDONOS S.: *Dokumentáció a Szovjetunióban.* Bp. [1953]. 26 l. (OSZK [fordítások] 715.)

¹⁸ DONKER-DUYVIS F.: *Rapport général sur les activités de la FID 1956—1957.* FID irományok F 57—62.

Ma már jóval több ennél. A mi osztályozó bizottságunk is igen szerény kezdet után tekinti át a szakma nagy területét. Nyolc év előtt az ODK, a dokumentáció akkori központi irányító szerve hozta létre az OOB-t, ma mi nagyon szorgalmazzuk a Dokumentáció Országos Szakbizottságának megalkotását, illetőleg most már céltudatos működését. Nem lesz ennek könnyű az útja, hiszen a dokumentáció majd minden ágazata radikális reformokat kíván meg. Részleteiben hogyan fogják ezeket megoldani, az új bizottságnak lesz gondja. Mi csupán a probléma fontosságára hívtuk fel a figyelmet.

VEREDY GYULA

A nemzeti könyvtárak szervezete és működése. I. A nemzeti könyvtárakról általában. A *Library Trends* 1955. évi júliusi számát teljes egészében a nemzeti könyvtárak problémáinak szenteli. Az összefoglaló tanulmány¹ hangsúlyozza, hogy a nemzeti könyvtárak a „könyvtárak könyvtárai”, s keresi azokat a meghatározó jegyeket, amelyek a nemzeti könyvtárakat közösen is jellemzik.

Valóban a nemzeti könyvtáraknak mint ilyeneknek a problémái, ma már az egyes nemzeti kultúrák sajátosságai, valamint a nemzetközi kulturális kapcsolatok kifejtése és elmélyítése szempontjából egyaránt egyetemes érdekűek, s a könyvtárak elérték a fejlettségnek azt a fokát, amely már, éppen a társadalom szükségleteinek megfelelően, sürgős megoldást s a megoldásokban bizonyos fokú összehangolást kíván.

Nyilvánvalóan ezek a szempontok vezették a *Library Trends* szerkesztőségét, amikor ezt az igen fontos könyvtári kérdést: a nemzeti könyvtárak működését reflektorfénybe állította, s helyzetüket a jelentések alapján ismertette.

Az adatokat szolgáltató könyvtárak köre — sajnos — közel sem teljes, s egyelőre talán túlzott követelést is jelentene a teljességre való törekvés. Hiba lenne azonban az öröndetesen alakuló kapcsolatokat és a nemzetközi adatszolgáltatás jelentőségét lebecsülve, nem foglalkozni azokkal a kérdésekkel, amelyek ezidőszert is felismerhetők és rendezésre várnak. Nyilvánvalóan elsősorban ezt a célt szolgálja a nemzeti könyvtárak vezetőinek 1958-ra tervezett nemzetközi találkozója is. Az egyes helyeken elért eredmények, a kísérletek és tapasztalatok alapján kialakult gyakorlat ismerete, semmi esetre sem egyszerű utánzás útján, hanem a nemzeti sajátosságoknak, valamely ország kulturális szervezetségének, a népesség lélekszámának, az ilyen célra fordítható anyagi eszközök lehetőségeinek s egyéb meghatározó jegyeknek figyelembevétele mellett, a nemzeti könyvtárak s ezeken keresztül az egyes államok kulturális fejlesztésének szolgálatába állíthatók. Megfontolt és szervezett felhasználásra gondolunk; s ezért már kiindulópontunk is a szervezett szabályozás felhasználása, közelebbről meghatározva: a rendelkezésünkre álló nemzeti könyvtári szabályzatok. Ezek hiányában támaszkodunk az egyes nemzeti könyvtárak jelentéseire.

Valamely társadalom szükségletei rendszerint megelőzik a jogi szabályozást. Ez az oka annak, hogy minden társadalomban előljárnak az igények és azokat követik a kielégítésükre vonatkozó szabályozások. Minél gondosabb, előrelátóbb és tudományosabb azonban az igények kutatása, minél körületekintőbb a nemzetközi példákat is figyelembevevő diagnosztika és a megoldás keresése, annál közelebbi, annál hasznosabb a jogszabályi rendezés. A tervezett és megfontolt fejlesztés meggyorsítja a szabályozás ütemét és lehetővé teszi, hogy a társadalom szabályozó ereje a fejlődés és a kibontakozás során is támogassa a kulturális célkitűzések megvalósítását.²

¹ *Place of the National Library.* *Library Trends.* 1955. July.

² TAKÁCS József: *A könyvtári jog a könyvtári munka szolgálatában.* Magy. Könyvszle. 1956. 320—324 l.

RANGANATHAN, a neves indiai könyvtáros a könyvtári jog-szolgáltatásról írt könyvében helyesen mondja, hogy „a könyvtárak kialakulásának és fejlődésének egyedül a könyvtári jogszolgáltatás a szilárd alapja, amely természetesen önmagában ugyan nem elegendő, de mint megalapozás elengedhetetlen”.

A tervszerű szabályozás, a helyesen alkalmazott példák az ésszerűbb és takarékosabb megoldásokhoz vezetnek. Az így megtakarított munka és pénz a könyvtárak fokozottabb fejlesztésére fordítható.

Ezeknek a szempontoknak a figyelembevétele az öncélú szervezés és szabályozás helyébe a tudományos elemzés és rendezés előnyeit állítja. A könyvtári rend meghatározásának, a belső könyvtári munka szabályokhoz kötésének, a könyvtári szolgáltatások körülírásának és a kulturális igényekkel jelentkezőkkel történő közlésének, együtt: a könyvtárszervezés és igazgatás céltudatosságának tágabb értelemben; a könyvtárak szervezetének; az egyes könyvtárak feladatkörei kijelölésének, a könyvtárak bel- és külföldi érintkezése szabályozásának már szorosabb értelmezésben is a könyvtári jog, ez a fiatal tudományág ad lehetőséget. A könyvtári jog jelentőségének felismerése vezetett arra, hogy az American Library Association könyvtári jogalkotó bizottságot szervezett, amelynek feladata: a könyvtári jogalkotásról való tájékoztatás, felvilágosításadás, valamint a könyvtári jogszabályok gyűjtése és az ebben való részvétel.

Elsősorban a szabályzatok alapján, a könyvtári jog szemüvegén keresztül foglalkozunk most a nemzeti könyvtárakkal.

Az első feladat a *nemzeti könyvtárak fogalmának meghatározása*, annak a megjelölése, hogy mely könyvtárak helyzetét, feladatait, funkcióit, hivatását és jövőendő perspektíváit kívánjuk vizsgálni.

Mindjárt az alapvető kérdés tisztázásánál nehéz helyzetbe kerülünk, mert a nemzeti könyvtár fogalmát nem adhatjuk szabatos szövegezésben. A nemzeti könyvtárak az aktív átalakulás korában vannak, meglepően komplex szervezetek, s ha a legújabban alapítottak közül némelyek le is másolják az előzőket, közülük a legtöbb mégis jellegzetesen eredeti, nehéz őket egyrétű osztályozásnak alávetni, sőt büszkén viselik különbözőségük jeleit.³

A fogalommeghatározás nehézségét jól jellemzik az osztrák nemzeti könyvtár jelentésében a következők: „Majdnem minden államban van egy olyan könyvtár, amelyet minden más könyvtártól megkülönböztetnek és nemzeti könyvtárnak tekintenek, még abban az esetben is, ha esetleg ezt elnevezésében nem jelölik meg.” Hogy ez mennyire így van, láthatjuk pl. L. O. Th. TUDEERnek, a finnországi tudományos könyvtárakról írt tanulmányában amikor ezt mondja: „A helsinki Egyetemi Könyvtár Finnország nemzeti könyvtára, bár ez nincs kifejezetten kimondva.”⁴

A nemzeti könyvtárak feladatkörét más-más államokban igen eltérő módon jelölik ki. Nem támaszthatunk azonban olyan igényt, hogy csak azt a könyvtárt tekintsük valóságos nemzeti könyvtárnak, amely ezeknek a feladatoknak maximumát látja el. Helyesen mondja az osztrák könyvtár jelentése, hogy a nemzeti könyvtárnak nem feltétlenül szükséges minden feladatot vállalnia, sőt az sem szükséges, hogy az illető ország legnagyobb könyvtára legyen, vagy hogy a legtöbb olvasó látogassa, de az országban mindenképpen különleges társadalmi funkcióit kell betöltenie, és a kiemelkedő könyvtári szolgálatot kell szimbolizálnia.

A *Library Trends*-ben a Schweizerische Landesbibliothekről szóló jelentés ugyan azt mondja, hogy „olyan föderatív államban, mint Svájc, nincs sem szükség, sem lehető-

³ *Current trends in national libraries. Conclusion. Library Trends. 1955. July. 106—116. l.*

⁴ Lauri O. Th. TUDEER: *A tudományos könyvtárak helyzete Finnországban. Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen. 1953. 2. sz.*

ség általános nemzeti könyvtárra, mert a kulturális ügyek szigorúan a kantonokra tartoznak, a kantoni és községi könyvtárak nagy száma pedig a lakosság egyéni szükségleteit, nyelvüknek, vallásuknak és egyéb jellemző tulajdonságuknak megfelelően kielégíti. A Schweizerische Landesbibliothek éppen ezért azt a megbízást kapta, hogy a lehető legteljesebben foglalkozzék a helveticákkal, külföldi kiadványokat pedig csak akkor gyűjtsön, ha szerzőjük vagy tartalmuk miatt az ország számára fontossággal bírnak." Hangsúlyozza a jelentés, hogy a könyvtár országos bibliográfiai központtá vált. Kétségtelen, hogy valamely ország akár nem adja meg egy meghatározott könyvtárnak a „nemzeti” jelzőt, akár történelmi alapokon többet is megjelöl azzal, mégis tudja, mit ért az alatt. Ezt mutatja a gyakorlat, maga az élet.

Az olasz *Codice delle Biblioteche Italiane* két könyvtárat nevez Biblioteca Nazionale-nak, s az olasz jogi szabályozásról szóló legújabb beszámoló most is egyaránt szól a római és a firenzei nemzeti könyvtárakról.

Az angol jelentés is beszél a British Museumról, a National Central Library-ről és a walesi nemzeti könyvtárról. Franciaországban a párizsi nemzeti könyvtárak egyesületének a Bibliothèque Nationale-on kívül még három különgyűjteménye van, s ezeken kívül nemzeti könyvtárak még a strassburgi egyetemi könyvtár és az algíri Nemzeti Könyvtár is. Egyébként a svájci jelentés inkább más fogalmi meghatározás miatt hárítja el a meghatározást, hiszen a svájci Nemzeti Könyvtár létesítéséről 1911-ben Szövetségi Törvényt is hoztak, amelynek alapján 1912. szept. 7-i kelettel, majd legutóbb 1953-ban külön szabályzatot adtak ki a Nemzeti Könyvtár vezetéséről és igazgatásáról. Igaza van L. O. Th. TUDERNEK, amikor a finnországi könyvtárakról írt beszámolójában megjegyzi, hogy a külföldi könyvtárközi kapcsolatok önmagukban is megkívánják, hogy legyen olyan nemzeti könyvtár, ahová ezeket irányítani lehet.

Összefoglalva tehát az elmondottakat: függetlenül attól, hogy ezt a nevet viseli-e, minden állam létesít egy olyan könyvtárat, vagy megbíz bizonyos bel- és külföldi kapcsolatok intézésével egy már meglevő könyvtárat, amely végül is a nemzeti könyvtár feladatait kell, hogy ellássa. A továbbiakban ilyen tágabb értelmezésben, azonban a valóság-nak megfelelően beszélünk a nemzeti könyvtárakról.

Figyelembevéve az elmondottakat, a nemzeti könyvtár fogalmát a valóságból levezetve empirikusan vagy a tapasztalati elemek figyelembevételével eszmei alapokon határozhatjuk meg. Az előbbi a jelenlegi helyzet keresztszmetését, az utóbbi bizonyos fokig a fejlődés irányát mutatja meg.

A svéd Királyi Könyvtár, mint nemzeti könyvtár elsősorban a kutatás és a tudományos munka szolgálatában áll. A nemzetközi tudományos és kutatómunka előmozdítása érdekében központi tájékoztató szervként működik. Ennek keretében felvilágosításokat ad a svéd könyvtárakban levő könyvekről, kéziratokról, térképekről stb., választ ad a Svédországot érintő bibliográfiai kérdésekre, és a svéd kutatók érdekében külföldi vonatkozású tájékoztatásokat nyújt. A bolgár Nemzeti Könyvtár alapszabályzatában feladatai közé sorolja a tudomány és kultúra általános fejlődésének előmozdítása érdekében a könyvtárügy és a bibliográfia kérdéseinek tudományos kidolgozását, valamint a szükséges kutatómunka mellett időszaki és dokumentációs művek kiadását is.

A japán Országgyűlési Könyvtár mint nemzeti könyvtár az 1948-ban működésével kapcsolatban hozott törvény értelmében elsősorban a hivatalos jellegű kiadványokat gyűjti és teszi hozzáférhetővé a nyilvánosság számára. Az azelőtt független állami könyvtárak azóta az Országgyűlési Könyvtár fiókjai, és közös igazgatás alatt állanak. Egyébként is központi szerepet kapott a japán nemzeti könyvtár a könyvtárközi kölcsönzésben, a könyvtárosok továbbképzésében, az egységes címfelvételek kialakításában, központi címjegyzék vezetésében stb.

A Lenin Könyvtár alapszabályzata szerint mint a Szovjetunió központi könyvtára gyűjtési feladatain kívül az ajánló bibliográfia központja, a könyvtártudomány, a bibliográfia és könyvtörténet országos méretű tudományos kutatóintézete. Irányító szerepet visz a bel- és külföldi könyvtárközi kölcsönzésben, bibliográfiákat ad ki, könyvkiállításokat rendez, könyvtárközi cserét folytat, tudományos kutató- és tudományos módszertani munkát végez, tudományos közleményeket állít össze és ad ki. Előmozdítja a szovjet könyvtárügy fejlődését, módszertani segítséget nyújt az ország közművelődési és tudományos könyvtárainak stb.

A lengyel Nemzeti Könyvtár — szabályzata szerint — sajátos könyvtári feladatain kívül regisztrálja a lengyel sajtótermelést, tudományos munkát kezdeményez, végez és ad ki a bibliográfia és egyéb könyvtártudományi tudományágak területén, a lengyel könyvtárak állományát központilag nyilvántartja, kezdeményezi, szervezi és ellátja a könyvtárközi kölcsönzést, kiadványcserét bonyolít le, módszertani segítséget nyújt az ország többi könyvtárosainak, részt vesz a könyvtárosok továbbképzésében stb. Hasonló jellegű feladatokat lát el az albán Nemzeti Könyvtár is, s különösen a bibliográfiai munkát teszi központi kérdéssé. Céljául tűzte ki egy Albániára vonatkozó átfogó bibliográfia kiadását.

A New-Zealand-i Nemzeti Könyvtár sajátos feladatain kívül könyvforgalmi munkakört is ellát, foglalkozik a könyvtárosképzéssel, központi címjegyzék és bibliográfiai központ is. Az izraeli Nemzeti Könyvtár központilag látja el katalóguscédulákkal a többi könyvtárakat, az egyetemmel karöltve szervezi a könyvtárosképzést. A British Museum is végez olyan feladatokat, amelyek a könyvtárközi kapcsolatokat szolgálják. Kiállításokat rendez, szaktanácsokat ad, bibliográfiai szolgálatot lát el, elosztja a főlépéldányokat és így tovább. A Bibliothèque Nationale kiterjedt kapcsolatokat tart fenn más francia és külföldi könyvtárakkal, a könyvtárközi kölcsönzésben vezetőszerepet visz, kiállításokat rendez stb. Az olasz Nemzeti Könyvtáraknál (Róma, Firenze) hasonló a helyzet. A holland Királyi Könyvtár központi katalógusokat ad ki, könyvclearing-központ, a duplumcsere rendezését és a központi címjegyzék vezetését egyaránt feladatának tekinti. Szoros könyvtárközi kapcsolatokat tart fenn a bel- és külföldi könyvtárakkal a török Nemzeti Könyvtár is.

Az Országos Széchényi Könyvtár, mint a magyar nemzeti könyvtár, törvényerejű rendelet és minisztertanácsi határozat alapján a sajátosan könyvtári munkán kívül ellátja a rábízott könyvtári hatósági feladatokat és könyvtártudományi, módszertani, valamint bibliográfiai segítséget nyújt valamennyi magyar könyvtárnak. Központi címjegyzékeket vezet a könyvtárak könyv- és folyóiratállományáról, összehangoló tevékenységet végez az országban folyó bibliográfiai munkát illetően, a könyvtárközi kölcsönzés előmozdítása érdekében könyvalapot létesít és központi feladatokat lát el a külföldi könyvtárközi kölcsönzésben.

Nem vehetjük sorra a nemzeti könyvtárakat, s az egyes könyvtárak feladatait sem sorolhatjuk fel teljességükben. Célunk ezúttal csupán az, hogy a példaszzerű felsorolással is érzékeltessük: a lényegében közös célzatú kulturális intézmények között a nemzeti sajátosságoknak, a történelmi hagyományoknak és a fejlődés különbözőségének következtében egymástól eltérő megoldási és szervezeti formái vannak.

A feladatokkal kapcsolatban, összefoglalóan a következőket állapíthatjuk meg:

Ma már világszerte és egységesen jelentkezik olyan könyvtári szolgálattal kapcsolatos igények, amelyeket mind a belföldi, mind pedig a nemzetközi könyvtárközi érintkezésben valamely, az ezeknek megfelelő feladatokkal kifejezetten is megbízott szervnek kell ellátnia. A fejlődés tendenciája kétségtelenül az, hogy ezt a megbízást országoként egy szerv, még pedig olyan intézmény kapja, amely a nemzeti sajátosságokat a legteljesebb mértékben magában foglaló gyűjtemény is egyben. Önmagától adódik tehát

az a helyzet, hogy egy ország könyvtárainak egyetemét, bel- és külföldi viszonylatban egyaránt legtöbbször a nemzeti könyvtár képviselje.

A könyvtárakkal kapcsolatos *igényeknek kielégítési formáit* — a jelenlegi helyzetben — a következőképpen csoportosíthatjuk:

1. A nemzeti könyvtár maga a könyvforgalmi és bibliográfiai központ is (pl. Lengyelországban, a Szovjetunióban, Magyarországon).

2. A nemzeti irodalom értékeit hagyományosan a legteljesebb mértékben gyűjtő nagy állami könyvtár mellett kialakítanak egy újabb gyűjteményt, amely a könyvforgalmi feladatok ellátására is hivatott, s a könyvtárakat külföldi viszonylatban képviseli. Ezt nevezik nemzeti könyvtárnak (pl. Angliában, Csehszlovákiában, Romániában).

3. A nemzeti könyvtárral szoros együttműködésben, de külön szervezetben alakul meg a bibliográfiai intézet (pl. Bulgáriában).

4. Nincs kifejezetten kimondott nemzeti könyvtár, de a szükség alapján a gyakorlat lényegében egy nagy állami könyvtárat nemzeti könyvtárrá fejleszt (pl. Finnországban).

5. Még nem alakult ki az a helyzet, hogy kifejezetten egy könyvtárat tekinthessünk nemzeti könyvtárnak, mivel anyagával több könyvtár versenyezhet, viszont a könyvforgalmi feladatokat külön erre a célra szervezett könyvforgalmi központ látja el (pl. a Német Demokratikus Köztársaságban, New Zealandben).

Természetesen ezek a kategóriák nem vonhatók meg mereven és vannak még ezek között is mozgó, átmeneti jellegű megoldások, sőt a régi rendszerhez való visszatérések (pl. Csehszlovákiában 1958-tól).

Bár a nemzeti könyvtárak ilyen sokrétű és változatos képet nyújtanak, kétségtelen, hogy *célkitűzéseikben* sok közös elemet is találunk. Elsősorban fő gyűjtési körükben és anyaguk felhasználásában találkoznak. Ez pedig az illető nemzet sajátos szellemi termékeinek lehető legteljesebb gyűjtésében, megőrzésében és elsősorban a tudományos kutatás számára való feltárásban jelentkezik. Ez adja meg a könyvtárak nemzeti jellegét és ebből következnek okszerűen egyéb feladatok kitűzései, amelyek azután közös jellemző sajátosságokká válnak. Az ilyen, az egész nép kulturális életére nézve elsőrendű fontosságú feladatok ellátása szükségképpen állami tevékenység kell, hogy legyen, s ezért a nemzeti könyvtárak állami könyvtárak, személyzetük közalkalmazottakból áll.

Figyelembevéve továbbá, hogy valamely állam területén belüli könyv-, folyóirat- és hírlapkiadás szükségképpen nemzeti jellegű és érdekű, az ilyen anyagot teljességre törekvően kell gyűjteni és muzeális céllal megőrizni. Ezért a jogszabályalkotás a nyomdák, kat. illetőleg a kiadókat kötelespéldányszolgáltatásra kötelezi.

A nyomdatermékeknek, illetőleg sokszorosításoknak ellenőrzése és az ezt a célt szolgáló jegyzékek mellett történő beszolgáltatása, automatikus kontrollja a könyvkiadásnak is. Logikusan és önként kínálkozik tehát az, hogy a nemzeti könyvtárak vagy teljesen maguk vállalják a nemzeti bibliográfiák kiadását, vagy legalább teljes gyűjteményük és szakértelmük alapján közreműködjenek azok szerkesztésében.

Az állami szolgálatok ellátása szükségessé teszi az állami fenntartást vagy legalábbis a nagymértékű és egyre inkább növekvő összegű állami támogatást.

A nemzeti könyvtárak fenntartása és működtetése a kulturális színvonal emelkedésével egyenes arányban növekszik fontosságában is. A számukban és anyagukban bővülő könyvtárak, valamint a kultúrigények növekedése elengedhetetlenné teszi a könyvtárak hazai és nemzeti együttműködésének fokozását, hazai viszonylatban a koordinálás szükségét, nemzetközi viszonylatban pedig az illető ország könyvtárainak képviselőt. Ezután természetes, hogy erre a feladatra azt a gyűjteményt kell kijelölni, amely egyrészt a legreprezentatívabb mértékben és módon képviseli a sajátosan nemzeti szellemi

termelést, másrészt az állami fenntartás, illetőleg támogatás következtében is legjobban mentesíthető a lukratív szempontoktól. Így kerülnek a nemzeti könyvtárakkal szoros kapcsolatba a könyvforgalmi feladatok s ezek jó ellátása érdekében a különböző nyilvántartások, a központi címjegyzékek.

A nemzeti könyvtárak széles és tudományos apparátusa szükségképpen magas szintet képvisel, ezért ezek az intézmények lesznek hivatva arra, hogy a magasfokú tájékoztató-szolgálat állomásai s végül valamennyi hazai könyvtár támogatói, módszertani irányítói, sőt a könyvtárak kérdéseit rendező jogszabályalkotás kezdeményezői és a könyvtárosképzés és továbbképzés segítői legyenek.

Azok a szolgálatok, amelyeket ma már világszerte egyre inkább a nemzeti könyvtárak látnak el, feltétlenül megkívánják, hogy ezek tudományos és nyilvános könyvtárak legyenek, valamint azt is, hogy használatukat ingyenessé tegyék.

A nemzeti könyvtárak szabályzataiból és jelentéseiből kitűnően, minden különbözőségük ellenére is, már ma feltalálhatók bennük ezek a közös jellemvonások, s különösen fejlődésükben állapíthatók meg a fentiekben vázolt elemek. Így alakulnak ki állami támogatással a legteljesebb nemzeti irodalmi termékekkel rendelkező gyűjteményekből a nemzeti könyvtárak, amelyek közvetve vagy közvetlenül a belföldi és nemzetközi könyvforgalom, valamint a magasfokú bibliográfiai és könyvtártudományi munka irányítóivá válnak.

A közös elemek felkutatása mellett igen érdekes egy pillantással betekinteni azokba a szabályzatokba, amelyek az egyes nemzeti könyvtárak *különleges feladataira* is rámutatnak.

A könyvtártudomány megbecsülését jelzik azok a jogszabályok, amelyek a nemzeti könyvtárakat kifejezetten a tudományos kutatóintézetek jogállásával ruházzák fel, és így az azok számára biztosított kedvezményekben részesítik. A Lenin Könyvtár alapszabályzatára vonatkozó miniszteri rendelet ezt éppen olyan határozottsággal mondja ki, mint a Matica Slovenskáról, a szlovák nemzeti könyvtárról szóló törvény.

A nemzeti könyvtárak a fejlődés során szükségképpen önálló jogi személyek, egyes jogalkotások ezt kifejezetten is kimondják. Így pl. 1925-ben a Library of Congress-re is kimondották a jogi személyiséget, hogy tulajdonjogokkal rendelkezhessek.

Ma még esetenkénti rendezés tárgya a különgyűjtemények helyzete. A fejlődés tendenciája kétségtelenül az, hogy a haladással lépést tartó nemzeti könyvtárak hagyományos és állományukhoz immár szorosan hozzátartozó különgyűjteményeik (kézirat-, térkép-, aprónyomtatvány- stb. gyűjtemények) mellett a zenei és színházi irodalom dokumentumait, sőt az ezzel kapcsolatos technikai reprodukciókat (fényképeket, hanglemezeket, mikrofilmeket stb.) is gyűjtsenek. Ezeknek a könyvanyaggal való szoros kapcsolataik miatt és az egyre jobban fejlődő tájékoztatószolgálat teljessé tétele érdekében feltétlenül helyet kell kapniok a nemzeti könyvtárakban. A fejlődés irányát világosan mutatja éppen a Bibliothèque Nationale esete, ahol a még önálló különgyűjteményeket szükségesnek tartották a Párisi Nemzeti Könyvtárak Egyesületében fogni össze.

Bár a tárgyi emlékek gyűjtése nem könyvtári feladat, találunk olyan nemzeti könyvtárakat is, ahol ezzel is foglalkoznak, mert még nem vált szükségessé a differenciálódás. Így pl. a Matica Slovenská az irodalmi múzeum feladatait is ellátja, és gyűjti azokat a tárgyi emlékeket, amelyek kapcsolatban vannak a szlovák irodalmárok és más közéleti férfiak munkásságával.

Különleges feladatot jelent a magyar nemzeti könyvtár számára egyes könyvtári műemlékek fenntartása és bemutatása, az ország különböző részein.

A nemzeti könyvtárak feladatainak sokrétűségét és a fejlődés perspektíváját jelzik a könyvtári szabályzatok olyan rugalmas meghatározásai, mint pl. a lengyel, amely

kimondja, hogy : a varsói Nemzeti Könyvtár feladata „végül” a művelődés- és művészetügyi miniszter által adott, „egyéb könyvtári vonatkozású megbízások elvégzése”.

A nemzeti könyvtárak fogalmának meghatározása és feladataik vizsgálata után *keletkezésüket* illetően is vessünk rájuk egy futó pillantást.

A nemzeti könyvtárak mint a társadalom szükségletei alapján létrehozott kultúrközpontok ilyen elnevezéssel csak mintegy egy évszázados fejlődésre tekinthetnek vissza. Eredetüket illetően a következő kategóriákat különböztethetjük meg :

Az önálló állami léttel és jelentősebb nemzeti hagyományokkal rendelkező népeknél történeti fejlődés következményei. Ezen a nagyobb kategórián belül megkülönböztethetjük a királyi (uralkodói) alapítású könyvtárakat, mint pl. a holland, francia, spanyol, osztrák és japán nemzeti könyvtárakat, amelyek azután más gyűjteményekkel is gazdagodtak. A magán- vagy közgyűjteményeknek az uralkodói könyvtárba való beolvasásával, illetőleg egyesítésével váltak par excellence nemzeti könyvtárakká az angol, a dán, svéd, belga és a brazil nemzeti könyvtárak. Szerzetesrendi, főúri vagy más magán-személyek alapítása indította el az orosz (szovjet), a magyar, a svájci, a firenzei olasz, az argentinai és a mexikói nemzeti könyvtárakat. A történeti fejlődés harmadik típusa azáltal vált nemzeti könyvtárrá, hogy a könyvtárak versenyében valamely ország legjelentősebb könyvtárává küzdötte fel magát. Ilyen a Library of Congress, az Észak-Amerikai Egyesült Államok nemzeti könyvtára, a finn, a norvég, az ír, valamint a kínai nemzeti könyvtár.

A nemzeti könyvtárak másik nagy kategóriája azoké, amelyeket kifejezetten ilyen célra hoztak létre. Ezek az újabb alapítású könyvtárak látszólagos ellentmondással, a valóságban azonban igen érthető okokból fokozottabban, mindenesetre kifejezett kívánságok és határozott jogszabályi rendelkezések alapján látják el a nemzeti könyvtári feladatokat, hiszen a spontán fejlődés helyébe a tervszerű fejlesztés lépett, s ezen belül hasznosítható valamennyi szerzett tapasztalat. Ennek a ténynek a felismerése késztette az egyes államok törvényhozását is arra, hogy a történelmileg kialakult nemzeti könyvtárak működését szabályozzák azáltal, hogy nemzeti könyvtári működésüket pótlólag, jogszabályi úton rendezik.

A nemzeti könyvtárrá szervezett, illetőleg ilyen feladatokkal kifejezetten megbízott könyvtárak szintén különböző típusúak.

Az önállósuló államok már eleve létrehozzák a központi állami könyvtárakat, amelyeket nemzeti könyvtárakká tesznek. Ezeknek az államoknak a könyvtári jogalkotása is fejlett. Ilyen a helyzet pl. Indiában. Új alakulású nemzeti könyvtárakat találunk pl. Albániában, Bulgáriában, Izraelben és Törökországban. Új jogszabályi rendezést találunk azonban más helyeken is, mint pl. Japánban vagy Dél-Afrikában. Speciális rendezés és külön típusnak tekinthető az, ahol a történelmileg fejlődő nagy gyűjtemény mellett az új igények kielégítésére, elsősorban a könyvforgalmi és bibliográfiai feladatok ellátására külön nemzeti könyvtárt szerveznek. Ilyenek pl. az angol National Central Library és a Biblioteca Centrala de Stat, a román nemzeti könyvtár.

Akár történeti fejlődés folyamányaként, akár ilyen célú szervezéssel jöttek létre *a nemzeti könyvtárak*, mégsem voltak közömbösek *a jogalkotás szempontjából* sem. Az alapszabályzatok meghatározása néhol törvényben, királyi vagy kormányhatósági rendeletekben, főfelügyeleti szervek rendelete útján vagy ilyen jogszabályok mellékleteként, vagy felhatalmazása alapján történt meg. Több helyen az alapvető rendelkezések magasabbrendű jogszabályban nyertek meghatározást, az alapszabályzat kiadására pedig maga a nemzeti könyvtár hivatott.

A nemzeti könyvtárak feladatkörének kijelölésével kapcsolatban törvényhozási rendelkezéseket találunk az Észak-Amerikai Egyesült Államokban (1802, 1897), Dél-Afrikában (1893, 1954) Svájcban (1894, 1911, 1912), Olaszországban (1907), a Slovenská Maticát

illetően (1954) és Magyarországon (1956). Államfői rendelettel (királyi rendelet) nyerték megalapításukat, illetőleg váltak nyilvános, nagy állami könyvtárrá a francia (1735), a dán (1793), a mexikói (1857), a firenzei olasz (1861), a japán (1897, 1948), a spanyol (1930) és a svéd (1946) uralkodói (királyi) könyvtárak. Kormányrendelettel lettek nemzeti könyvtárak Brazília (1810), Argentína (1810), Japán (1897, 1948), Kína (1909, 1925, 1929) vezető könyvtárai. Kormányrendeletben kapott felhatalmazással, illetőleg annak mellékleteként szabályozták a nemzeti könyvtár helyzetét Lengyelországban (1954). A Szovjetunió Lenin Könyvtárának legújabb szabályzata 1955-ből való.

Az Egyesült Államokban igen sokféle könyvtári törvény van. Ennek az az oka, hogy a 48 tagállam a területére vonatkozóan önállóan látja el a könyvtári jogalkotást. A legújabb gyűjtemény 1930-ból való. Az Egyesült Államok Könyvtárainak Tanácsa két évenként közlésezi a *Könyvtári szolgálat és jogalkotás* című tájékoztató jelentést.

Az elnevezésre vonatkozó jogszabályt nem találunk, de megállapíthatjuk, hogy a nemzeti könyvtár címet használják Spanyolországban (1836), Hollandiában (1884), Albániában (1922), Angliában a National Central Library-re (1930), Ausztriában (1945), New Zealandben (1945) és Törökországban (1948).

Ami a *nemzeti könyvtáraknak* valamely állam *könyvtári szervezetébe való beépítését* illeti, általánosságban azt mondhatjuk: ezek a könyvtárak önálló állami tudományos könyvtárak; jelentőségüknél fogva az igazgató mellett tanácsok (bizottságok) működnek; főfelügyeletük a kulturális miniszterhez tartozik. Vannak azonban más megoldások is. A dél-afrikai nemzeti könyvtár pl. a kormány felügyelete alá tartozik. A speciális helyzetben levők közül megemlítjük a British Museumot, amelynek főfelügyelete az „Ügyvivő Tanács”-on keresztül a törvényhozáshoz tartozik, és amelyet az alsóházban a parlamenti titkár képvisel, és a Library of Congress-t, amelynek főfelügyeletét a Könyvtári Bizottság útján a kongresszus látja el. Különleges a francia megoldás is, ahol a Bibliothèque Nationale főigazgatója egyben a minisztériumban szervezett „Francia Könyvtárak és Nyilvános Olvasószolgálat Igazgatósága”-nak igazgatója is. Mint az általánosítástól való eltérést említjük meg végül a Schweizerische Landesbibliothek-et, amely egy bizottság közvetítésével a minisztérium belügyi osztályának főfelügyelete alatt áll. Svájcban egyébként a könyvtárak közös felügyeleti hatóságának hiányában a könyvtárak egymásközötti kapcsolatait a Könyvtáros Egyesület keretében bonyolítják le.

II. A nemzeti könyvtárak gyűjtőköre. Már a közös jellemző keresése alkalmával jeleztük, hogy minden nemzeti könyvtár elsősorban saját országának dokumentumait gyűjti, s etekintetben teljesen megegyeznek, hiszen enélkül elveszítenék nemzeti könyvtári jellegüket. A gyűjtőkörnek ebben a minimumában eltérés nincs. Bizonyos különbségek mutatkoznak azonban a gyűjtőkör horizontális meghatározásában.

Csak egy-egy nép sajátos szellemi termékeinek általános gyűjtőkörű könyvtárai a dél-afrikai, a svájci, a szlovák nemzeti könyvtárak. Azonos a helyzet Romániában, de itt meg kell jegyeznünk, hogy bár az utóbbi években különálló nemzeti könyvtárat állítottak fel, etekintetben az Akadémia Könyvtárát kell nemzeti könyvtárnak tekintenünk. A tuniszi Nemzeti Könyvtár a keleti kiadványok általános gyűjtését tekinti feladatának.

A nemzeti könyvtárak nagyobb része saját nemzeti dokumentumain felül a tudományok fejlesztéséhez, elsősorban irodalmi és történeti vonatkozásban, de minden esetre inkább a humaniorák tekintetében terjeszti ki gyűjtési körét a külföldi klasszikusok eredeti nyelven megjelent első kiadásaira és egyéb alapvető, standard művekre. Ebbe a csoportba sorozhatók a British Museum, a Bibliothèque Nationale, a firenzei és római olasz, az izraeli, a lengyel, a magyar, az osztrák, a svéd, a török és a walesi nemzeti könyvtárak. Az albán és bolgár nemzeti könyvtárak gyűjtőköre még tágabb,

s tömegnevelési célkitűzéseinek megfelelően az ideológiai tárgyú művek, valamint a szovjet és népi demokratikus kiadványok nagyobb szélességére terjed ki.

A nemzeti könyvtárak az államnyi teljességére törekednek, ezért a beszerzés minden lehetőségét felhasználják. Az egy hollandi nemzeti könyvtár kivételével — tudomásunk szerint — mindenhol rendszeresítették a kötelespéldány-beszolgáltatást, amely a saját nemzeti dokumentumok teljességének legjobb biztosítója. Egyre nagyobb összegeket fordítanak a nemzeti könyvtárak a vételre, de felhasználják a duplumcserét és a nemzetközi könyvcserle lehetőségeit is. Jelentősen gyarapodik a nemzeti könyvtárak állománya egyes gyűjtemények beolvasztásával, valamint az ajándékozással. Végül meg kell említenünk, a gyarapodásnak egy olyan módját is, amelynek jogi szabályozását ugyan nem találjuk, de amelyet elvitathatatlanak tartunk még akkor is, ha ez nincs kifejezetten kimondva. Ez pedig az öröklés vagy az államra való háramlás más módja. Kétségtelennek tartjuk ugyanis, hogy olyan esetben, amikor gyűjtemények vagy egyes dokumentumok ilyen alapon az államkincstárt illetik meg, annak képviselője könyvtári vonatkozásban csakis az illető nemzeti könyvtár lehet.

Irország nemzeti könyvtárának a *Library Trends* számára adott jelentése hangsúlyozza a különgyűjtemények fontosságát. „A könyveken kívül agyagtáblák, mikrofilmek, illetőleg filmek, magnetofonszalagok, fényképek stb. is az adatszolgáltatást jelentik, és így beletartoznak a nemzeti könyvtár gyűjtőkörébe. Addig, amíg a nemzeti könyvtár saját országának dokumentumaival foglalkozik, elméletileg a gyűjtésének nem szab határt még az összegyűjtött anyag jelentéktelen volta sem.”

Nem beszélünk a különgyűjtemények között a nemzeti könyvtárak hírlap- és folyóiratanyagáról, mert ezek a könyvtárak elengedhetetlen és szerves részei. Ezen nem változtat az a körülmény, hogy az állomány nagysága és jelentősége, valamint jellegzetességei miatt sajátos a feldolgozásuk is, ezért rendszerint külön osztály keretében szervezik meg gyűjtésüket.

Általánosságban kell megemlítenünk azokat a különgyűjteményeket, amelyeket az adományozásra, valamint egészében átvett gyűjtemény együtt-tartására vagy írók és más közéleti személyekre való tekintettel kezelnek külön. Ilyen gyűjteményekkel úgyszólván minden könyvtárban találkozunk.

A műfaj szerinti megoszlás alapján a nemzeti könyvtárakban a következő különgyűjteményekkel találkozunk: kéziratok (úgyszólván minden könyvtárban); ösnyomtatványok (szintén meglehetősen általánosan, így pl. Ausztriában, Bulgáriában, Hollandiában, Lengyelországban, Magyarországon, Romániában); ritka könyvek (pl. Albániában, Bulgáriában, Franciaországban); képek, fényképek (pl. Ausztriában, Bulgáriában, Romániában, Svédországban); grafikai művek (pl. Bulgáriában, Lengyelországban); térképek (pl. Ausztriában, Bulgáriában, Lengyelországban, Magyarországon, Romániában, Svédországban); röpiratok, aprónyomtatványok (pl. Hollandiában, Magyarországon, Romániában); metszetek (pl. Svédországban, Romániában); exlibrisek (pl. Hollandiában); érmek, pecsétek (pl. Romániában); zenei művek, partitúrák, hanglemezek (pl. Ausztriában, Bulgáriában, Lengyelországban, Magyarországon, Romániában); színháztörténeti dokumentumok (pl. Ausztriában, Magyarországon); filmek (Magyarországon, Romániában); mikrofilmek (úgyszólván mindenütt); papyrusgyűjtemény (pl. Ausztriában és a strassburgi nemzeti könyvtárban). Speciális különgyűjteményt találunk az ifjúsági- és gyermekirodalomból Bulgáriában és a Szovjetunióban. Mindezekon kívül és szükségképpen kiterjeszkedik a gyűjtés az agyagtábláktól kezdve a Braille írású gyűjteményeken keresztül a magnetofonszalagokig s a technika fejlődésével nyilvánvalóan még tovább.

III. A nemzeti könyvtárak igazgatása. A vezetésnek és szervezésnek, ezen belül a kulturális intézmények igazgatásának is vannak olyan kikísérletezett általános

megállapításai, amelyek a szervezést valóságos tudománnyá tették, és különböző elméleti iskolák és gyakorlati rendszerek kialakítását eredményezték. Ezúttal nem lehet az a feladatunk, hogy általánosságokkal foglalkozzunk, hanem kitűzött feladatunknak megfelelően csak a nemzeti könyvtárak speciális helyzetével foglalkozunk.

A nemzeti könyvtárak igazgatásában nem találunk éles kategóriákat, amelyek alapján sajátos típusokról beszélhetnénk, de kétségtelen, hogy mégis vannak bizonyos fejlődési tendenciák, amelyeket jellemezőeknek is tekinthetünk.

Mindenekelőtt állapítsuk meg, hogy a nemzeti könyvtárak történeti fejlődésükben és történeti perspektívában is évszázadokból évszázadokba tekintenek, s ezért alapvetően alkalmatlanok a szervezési kísérletezésekre. A nemzeti könyvtárak igazgatásának nem szabad elszakadnia az általános fejlődéstől, hanem bizonyos tiszteletreméltó megállapodottsággal, megfontoltsággal szabad csak hozzányúlni kialakult szervezetükhöz. Semmi esetre sem szabad tehát elvetniük a jobb szervezésben mutatkozó előnyöket, ezeket az új szervezési elveket azonban csak akkor helyes gyakorlatilag is érvényesíteni, ha célszerűségükhöz, eredményességükhöz már nem fér kétség. Nem szabad elfelejteni, hogy minden szervezeti reform óhatatlanul megrázkódtatásokkal jár, s az ilyen történelmi szerepre hivatott kulturális intézményekben a megrázkódtatások nagy veszélyeket, sokszor jóvátehetetlen hibákat okoznak.

Az elmondottak mellett is, további megkülönböztetést kell tennünk a szorosabban értelmezett igazgatási (adminisztratív) feladatok és a gyűjtemények állagát, a feldolgozás és raktározás, valamint az állomány megóvását érintő változtatások között.

A minőségi munka biztosítását célozza és világszerte komoly problémát jelent a *szakképzettség* kérdésének rendezése, amelyben még egyáltalában nem találunk kialakult megoldásokat, hanem sokkal inkább csak arra való törekvést.

A problémát — a tisztánlátás érdekében — ketté kell vágnunk. Más kérdés ugyanis a tudományos, és ismét más a középfokú és segédszemélyzet szakképzettségének megszerzése. Kétségtelenül az utóbbi a könnyebb kérdés, hiszen az általános műveltség megszerzése után nagyobb jelentősége van a szakmai gyakorlatnak és a fejlődés ellenőrzését jelentő vizsgának. A nemzeti könyvtárak mai munkájához azonban a tudományos tisztviselők elméleti előképzettségének is magas fokon kell állnia.

Etekintetben a fejlődés két irányát látjuk, s még egyik sem győzött a másik felett. Az egyik irányzat az egyetemi oktatás területén önálló könyvtárosképzést biztosít (pl. Magyarországon, Törökországban), a másik pedig — elsősorban nemzeti könyvtári viszonylatban — a magasfokú (egyetemi) végzettséggel különböző specialisták alkalmazását tartja helyesnek, míg magát a sajátos könyvtárosképzést a gyakorlattal, esetleg még külön könyvtárosi vizsga letételével biztosítja.

Valóban a katalogizálásban, osztályozásban, állománygyarapításban és az általános bibliográfia kérdéseiben járatos tudományos munkatársakon kívül a nemzeti könyvtáraknak szükségük van kiváló irodalmárookra, történészekre, zenetudósokra, geográfusokra, természettudósokra, jogászokra, nyelvészekre és a legkülönbözőbb tudományágakat képviselő specialistákra.⁵

A szakképzettség vonalán történő mozgást és fejlődést jól jellemzi a Bibliothèque Nationale helyzete. A könyvtárosok hivatalos képzettsége évekig a *Diplôme Technique de Bibliothécaire* volt. Ezt a képzést azonban egyoldalúnak tartották (hiányolták a modern könyvtártudományi tárgyakat, mint pl. a katalogizálást és osztályozást), és 1950-ben reformot léptettek életbe. Hatályba léptették a *Diplôme Supérieur de Bibliothécaire*-t. A diploma elnyerését a Direction des Bibliothèques igazgatójának vezetése alatt álló tanfolyamon lehet megszerezni, az erre való felvételhez azonban főiskolai képesítés szükséges.

⁵ *Current trends in national libraries*. Conclusion. Library Trends, 1955. July.

A tudományos munkatársként való alkalmazáshoz egyébként versenyvizsgát kell tenni. A pályázóknak olyan egyetemi képzettséggel kell rendelkezniük, amely egyenlő értékű a most jelzett diplomával. Öt évi szolgálat azonban pótolhatja mind a könyvtárosi diplomát, mind az egyetemi végzettséget. Az 1951—1952., illetőleg az 1953. években különböző módosító rendelkezések jelentek meg, és rendszeresítették a könyvtári munkára képesítő bizonyítványt. A vizsgára jelentkezőknek legalább érettségi bizonyítvánnyal kell rendelkezniük, azonban ehelyett a jelöltek úgy is nyerhetnek képesítést, ha olyan vizsgát tesznek le, amelyen bebizonyítják, hogy műveltségi színvonaluk eléri a középiskolát végzettségét. A vizsgára való jelentkezést meg kell előznie egy arra kijelölt könyvtárban végzett hat hetes oktatásnak. A vizsga a könyvtárszervezésnek s igazgatásnak, a könyvtörténetnek és technikának, a bibliográfiának és a katalogizálásnak alapvető kérdéseiből áll.

A nemzeti könyvtárak tudományos munkatársaiktól minden esetre magasabb képzettséget kívánnak. Egyetemi végzettséget írnak elő a British Museumban, az északi államok nemzeti könyvtáraiban, Japánban és a Szovjetunióban egyaránt, de erre irányul azoknak az államoknak a törekvése is, ahol ez nincs kifejezetten kimondva, mint pl. Finnországban. Sok helyen emellett mind a tudományos, mind a középfokú szakon megkívánják a szakmai vizsgákat pl. Ausztriában, Belgiumban vagy a francia nemzeti könyvtárakban.

A további művelődés és a jó munka ellenőrzésének, valamint a helyes kiválasztásnak és vezetői utánpótlásnak eszköze a *minősítés*.

A minősítés kérdése régi és általános probléma, amelynek különösen a közszolgálatban és ezen belül fokozottan olyan munkaterületeken van jelentősége, ahol az eredményesség anyagi haszonnal, számszerűséggel nehezen mérhető. Elvileg nem vitatható, hogy az előmenetel erkölcsi alapja elsősorban a jól végzett munka kell, hogy legyen. Ezért vezették be a közalkalmazottak minősítésének rendszerét. A minősítés kérdése azonban rendkívül nagy probléma, elsősorban azért, mert az objektivitás biztosítása rendkívül nehéz. A *főnöki minősítés*ben rendkívül sok a szubjektív elem, intézményen belül és intézmények közötti viszonylatban egyaránt.

A minősítés kérdésének nagy irodalma van, s a megoldási kísérletek az objektív mérőeszközök biztosítására irányulnak. Ehelyütt nem részletezhetjük a minősítés kérdéseit, mert ez kitűzött tárgyunktól messzire vinne, annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy véleményünk szerint a minősítésre tényleg nagy szükség van, s meg kell találnunk a legegyszerűbb és legcélravezetőbb rendszert. Szerintünk a minősítés körüli nehézségek fő oka abban rejlik, hogy ez a problémakör mindig a főnöki minősítés körül forog, pedig jelentős előrehaladást lehetne elérni azzal, ha a főnöki minősítés mellett annak kiegészítéseként a *kartársi minősítés* kollektív formáját is bevezetnék, s a feltett lényeges kérdésekre pontszámmal adott válaszok alapján összesítenék a minősítés eredményeit. A tapasztalat azt mutatja, hogy a munkában összekapcsolt kartársak más szemszögből nézve igen jól tudják értékelni az egyes munkatársakat. A felülről és oldalról való szemlélet igen jól egészíti ki egymást, a kollektív értékelés pedig a lehetőség szerint kiszűri a szubjektív elemeket. A titkosan választott kartársi minősítő bizottságok egyénileg titkosan adott, de összegezésükben nyilvánosságra hozott minősítési eredménye a valóságos értékeket a legjobban közelítené meg. Ma még azonban általánosságban egyedül a főnöki minősítés szokásos. A Library of Congress 1950-ben alkalmazott minősítési rendszerét 1954-ben egyszerűsítették.⁶ Törölték az egyéni feladatok és megfelelő próbák alkalmazását, amely megkívánta, hogy az egyes dolgozókat komplikált szempontok szerint osztályozzák. Ehelyett négy csoportot állítottak fel: „nem felel meg a követelményeknek”, „elfogad-

⁶ 1954. július 26-án kelt 1559. sz. ügyrend.

ható, de fejlődnie kell”, „teljesen megfelelő” és „lényegesen meghaladja a követelményeket”. A minősítés három szempont alapján készül: a) a munka mennyisége, b) a munka minősége és c) a munka szempontjából lényeges személyi adottságok.

A minősítés valamilyen formáját előbb-utóbb általánosítani kell. Feltehetően ez idő szerint is sok helyen alkalmazzák, adataink azonban az Egyesült Államok nemzeti könyvtárán kívül csak Ausztriára, Bulgáriára és Japánra vonatkozóan vannak.

A könyvtárak igazgatásával kapcsolatban kell szólnunk a *könyvtári statisztikáról*, amely az igazgatás számára, a könyvtár fejlődésének ellenőrzésére alkalmas mérőszámokat ad, s így a vezetésnek nélkülözhetetlen segédeszköze.

Jóllehet bizonyos statisztikai adatokat minden nemzeti könyvtár feljegyez, a kérdés nincs alaposan kidolgozva, és így a statisztika a nemzetközi összehasonlításra ma még nem alkalmas. Nem lehet azonban sokáig elzárkózni attól, hogy nemzetközi vonatkozásban is rendezzük, hogy pl. mit értünk mű vagy hírlaptári egység alatt.

IV. A nemzeti könyvtárak szervezeti tagozódása. A nemzeti könyvtárak osztályokra való bontása az eredetileg egységes nagy gyűjteményekben az utóbbi két évszázadban indult meg. Először a nyomtatványtár, a kéziratár és egyéb gyűjtemények váltak külön (pl. Bibliothèque Nationale, British Museum). A tagozódás azonban ma már általános jelenség. Ennek az oka kettős: egyrészt az intézmények szükségképpen nagysága, másrészt az állomány, illetőleg funkciók sokrétősége elkerülhetetlenné teszi. Ezek az egyúttáható tényezők odáig vezetnek, hogy a sok osztály szervezett összefogása érdekében egyes helyeken (így pl. Bulgáriában, Lengyelországban és a Román Akadémiai Könyvtárban) már a több, hasonló jellegű osztályt főosztályok útján koordinálják.

Az intézmények nagyságával és a sokféle funkcióval kapcsolatos tervezési, szervezési és személyzetpolitikai feladatok miatt az igazgatási főosztályok vagy önálló igazgatási osztályok felállítását teszik szükségessé. Az igazgatási osztály összefogása alatt egyes technikai jellegű munkarészek is működnek. (Pl. a belga nemzeti könyvtárban, a Library of Congress-ben, a Lenin Könyvtárban, a Román Akadémiai Könyvtárban.) Ma már ezt is általános jelenségnek tekinthetjük, sőt sok helyen (pl. a bolgár, a magyar, a szovjet és a szlovák nemzeti könyvtárban) már a gazdasági osztályok is önállósultak, és nem részei az igazgatási osztálynak.

A szorosabban értelmezett könyvtári osztályok közül tipikusak a következők: szerzeményi, feldolgozó, olvasószolgálati és raktári osztályok; a funkcionális munkarészek: a kölcsönző és csere-, a tájékoztató bibliográfiai és dokumentációs osztályok; az üzemi munkát ellátó technikai osztályok és a változatos költséggyűjtemények, amelyekről már beszéltünk. Rendszerint különálló osztályok a hírlaptárak. Több helyen (pl. Library of Congress, osztrák nemzeti könyvtár) a szerzeményezést elsősorban a feldolgozó osztály látja el.

Nem általános jellegű osztályok a szerkesztő és kiadó osztályok. A szocialista típusú országok nemzeti könyvtárai mellett működnek a módszertani osztályok (kabinekek). Egyes országokban a bibliográfiai munka koordinálására és irányítására a nemzeti könyvtárral szoros kapcsolatot fenntartó bibliográfiai intézetet létesítettek (pl. Lengyelországban).

V. A nemzeti könyvtárak üzemi fejlettsége. A *Library Trends*nek a nemzeti könyvtárakról szóló összefoglalója írja: „Újabban nagy érdeklődéssel fordulnak a különféle berendezések felé. Kipróbálnak minden eszközt, amely a technikai eljárások és a könyvtári munka leegyszerűsítésére van szánva. Lehet, hogy közel van a gépesített könyvtárak kora. Egyesek talán úgy gondolják, hogy az emberi közvetítés szükségessége egy napon el fog tűnni, és hogy a könyvtárosokat gondolkodó, irodalmat válogató gépek fogják helyettesíteni. Nem célunk, hogy az általános lelkesedés ellen küzdjünk.

Elkerülhetetlen és gyorsan terjedő törekvésekről van szó. A legrosszabb talán, amit erről a lelkesedésről mondhatunk, hogy károsan elfordítja figyelmünket az ennél sürgősebb problémákról.”

Véleményünk szerint a gépesítés nem speciálisan könyvtári s még kevésbé nemzeti könyvtári probléma. Jelentőségét nem szabad sem túl-, sem lebecsülnünk. Kétségtelen, hogy a technikai felszerelés, a gépesítés rohamos fejlődési lehetőségeket mutat fel és rejt még magában. Ez azonban általános tünet, s könyvtári vonatkozásban sem jelent többet, mint hogy a gépekkel elvégezhető és az olyan jellegű munkákat, amelyeket csak a finom mechanikai eszközök tesznek lehetővé, — alkalmaznunk kell. Tekintettel arra, hogy a nemzeti könyvtárak általában nagy és minden esetre egy-egy népet reprezentáló nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező könyvtárak, a gépesítés kérdése fokozottabb probléma, mint a könyvtári „kisüzemek”-ben. Figyelmünket azonban semmi esetre sem vonhatja el a jelentősebb, legkevésbé a sajátos nemzeti könyvtári problémáktól.

A gépi berendezések felhasználásával a nemzeti könyvtárakban egyre általánosabbá válik a liftek, csőposták, egyéb könyvszállító berendezések, fénysugárzó és a klímaszabályozó készülékek, a sokszorosító gépek, sőt már a nyomdák alkalmazása is. Foto- és mikrofilmlaboratóriumi szolgálatra úgyszólván már minden nemzeti könyvtár berendezkedik. Ugyancsak házi kezelésben állítanak fel könyvkötészetet, ami a költségmegtakarítás praktikus célzatától függetlenül a speciális kötések szükségessége miatt elkerülhetetlen és könyvtáron kívül álló vállalkozással nem oldható meg. A könyvtáron kívüli kötés ezen felül az állomány épségben tartása és biztonsága miatt sem célravezető. Mindezek fokozottan vonatkoznak a könyvrestaurálásra, amely a kötetéstörténetben és művészettörténelemben való műveltséget is megkívánja. A modern nemzeti könyvtár könyvhigiéniai állomást is állít fel, s preventív harcot folytat a könyv ellenségeivel: kártevő rovarokkal és gombákkal.

Az üzemi fejlettségnek egyes nemzeti könyvtárakra kiterjedő vizsgálata nem nyújtana hű tükröt, hiszen a rohamos fejlődés máról-holnapra túlhaladja az adatszolgáltatás alapján kialakult helyzetképet.

VI. A nemzeti könyvtárak működése. 1. A feladatok meghatározása és fajaik. A nemzeti könyvtárak feladatainak meghatározója, hogy működésükre és annak eredményeire kik tartanak és tarthatnak számot.

Négy csoportba sorolhatjuk azokat, akikkel szemben a nemzeti könyvtáraknak kötelezettségeik vannak.

A nemzeti könyvtárral szemben elsősorban saját népe támaszt igényeket a nemzeti kultúra fenntartása és ápolása érdekében. Ezen túlmenően közvetlen vagy közvetett segítséget vár és kell, hogy kapjon a nemzeti könyvtártól annak az országnak egész könyvtári szolgálata. Az országon belüli harmadik igénylő maga az államapparátus, amely egyrészt sok esetben támaszkodik a nemzeti könyvtár állományára, másrészt a könyvtári igazgatás során a jogszabályok szakszerű kezdeményezését várja, s végül át is ad a nemzeti könyvtárnak különböző hivatali, sőt itt-ott már hatósági feladatokat is. Igen örömdetes mindezekon felül az egyetemes emberi kultúra igénye, amely egyre tágabb körben kívánja a könyvtárak nemzetközi érintkezését, s ehhez szükséges szerveknek tekinti a nemzeti könyvtárakat is.

A nemzeti-népi igények tágabb vagy szűkebb körét lényegében az határozza meg, hogy milyen valamely ország könyvtárakkal való ellátottsága, s mennyire fejlettek általában a könyvtári szolgáltatások. Itt bizonyos fordított arányt láthatunk.

A nemzeti könyvtárak legutóbbi jelentései alapján készült összefoglaló fejtegetésben⁷ a következőket olvashatjuk: „Régen a hangsúly a mozdulatlanyságon volt: a

⁷ *Current trends in national libraries. Conclusion. Library Trends, 1955. July.*

könyvtár börtön volt és pince. Ma a nemzeti könyvtárak teljesen megnyíltak a külvilág számára, szövetséget kötöttek az időszerűséggel. Ezért most már nem húzódnak vissza a nyilvánosságtól és nem vetik meg a népszerűséget... hanem pozitív módon járulnak hozzá a nemzeti élet fejlődéséhez.”

Ez a megállapítás kétségtelenül igaz, de véleményünk szerint egyoldalú. A nyilvánosság igen helyesen, általános tünet, de mérve, kiterjedési köre nem egyenlő. A nemzeti könyvtárak nem húzódnak vissza oktatási, nevelési és közművelődési feladataik ellátásától abban az esetben, ha állományukban vagy szolgáltatásaikban monopolisztikus helyzetben vannak, nem szabad azonban megelégednünk arról, hogy éppen a nemzeti könyvtárak elsőrendű kötelessége a pótolhatatlan szellemi kincsek muzeális megőrzése is. Éppen ezért kímélni is kell a nemzeti könyvtárak állományát, s a máshol fellelhető anyag oktatási, közművelődési célokra való felhasználását a lehetőség szerint más könyvtárak útján kell biztosítani.

Egy ország jó könyvtári ellátottsága és szolgáltatásai esetén tehát kisebb körből, elsősorban a tudományos kutatókból kerülnek ki azok a személyek, akik a nemzeti könyvtár használóiként jelentkeznek.

Minél kiterjedtebb azonban egy-egy országon belül a könyvtári hálózat, annál fokozottabbá válik koordinálásuk, módszertani megsegítésük, bizonyos központi szolgáltatások ellátásának igénye.

Az ilyen igények kielégítésének kétféle megoldási formáját láthatjuk: *a)* külön könyvforgalmi és bibliográfiai központok létesítése és *b)* a nemzeti könyvtáraknak ilyen feladatokkal való megbízása. Mindkét szervezési formának vannak előnyei és hátrányai is. Úgy látszik azonban, hogy a nagy gyűjteménnyel járó előnyök következtében inkább a nemzeti könyvtárakra, mint a hivatali jellegű, külön létesített központokra ruházzák az ilyen feladatokat, bár ez azzal a veszéllyel jár, hogy az igazgatási jellegű feladatok egyrészt követelő, másrészt látványosabb természete miatt háttérbe szorulnak a nemzeti könyvtárak sajátos könyvtári, közöttük elsősorban muzeális megőrző tennivalói. Így alakul ki a nemzeti könyvtárak mellett a kötelezpéldányok gyűjtésével és elosztásával kapcsolatos tevékenység, a könyvtárközi kölcsönzés és csere, a központi címjegyzékek stb. Kétségtelen viszont, hogy a könyvek és periodikák nemzeti bibliográfiája csakis a legteljesebb nemzeti gyűjtemény alapján és a nemzeti könyvtár közbejöttével szerkeszthető.

A nemzeti könyvtárak gyűjteményeinek gazdagsága ezeknek a kulturális intézményeknek olyan súlyt biztosít, amely összefüggésénél fogva a kultúrélet egész területére kihat, s amelyre a jogszabályalkotás, az államigazgatás, sőt még a bírászkodás is támaszkodik. A könyvtári vonatkozású jogszabályok előkészítésében és a javaslatlételben a szakmai szempontokat elsősorban a nemzeti könyvtárak biztosítják. Az államigazgatás hivatali és hatósági, igazgatási feladatokkal is megbízhatja, mint pl. a kötelezpéldány-igények elbírálásával, a könyvforgalommal, külföldre történő kivitel engedélyezésével stb. kapcsolatban. A bírászkodásnak az írásbeli dokumentumok rendelkezésre bocsátásával éppen úgy segítséget nyújtanak, mint a könyvek értékelésével. Nem véletlen, hogy az Egyesült Államok Könyvtáros Egyesülete az országos könyvtári szolgálat gócpontjának fontos feladataként jelöli meg az állam szolgálatát.⁸

Az elsorolt funkciók szükségképpen a nemzeti könyvtárakat teszik a legalkalmasabbakká arra, hogy a könyvtáraknak az egyetemes emberi kultúra fejlesztése érdekében folytatott tevékenysége körében országaik könyvtárainak képviselői és központjai legyenek. Ezt a feladatot elsősorban mint a külföldi csere és könyvtárközi kölcsönzés központjai látják el.

⁸ *The book of the States.* 1956—57.

2. *A nemzeti könyvtárak belső tevékenysége.* A nemzeti könyvtárak működését vizsgálva, ha röviden is, de szólnunk kell a könyvtári belső munkáról és a könyvtárak kifelé irányuló tevékenységéről (ezen belül az egyes speciális funkciókról).

Előljáróban le kell szögeznünk, hogy a nemzeti könyvtárak nyilvános és elsősorban tudományos nagykönyvtárak, s mint ilyenek lényegében a szerzeményezéstől a raktározásig elvégzik mindazokat a tennivalókat, amelyek a nyilvános tudományos könyvtárakra várnak. Ennek részletezése nem lehet feledatunk, hiszen célul a nemzeti könyvtárak működésének vizsgálatát tűztük magunk elé. Ezért a könyvtári belső munkát is a nemzeti könyvtárak különleges helyzete szempontjából figyeljük, s ezúttal is inkább a megkülönböztető jegyekkel, mint általában a könyvtári munkával foglalkozunk.

Az állománygyarapítás módjai közül speciálisnak és a nemzeti könyvtárak szempontjából a legjelentősebbnek kell tekintenünk a köteleespéldányok útján történő szerzeményezést. A köteleespéldányokban elsősorban a nemzeti könyvtárak részesülnek, ma már csaknem általánosan és jogszabályok előírása következtében, de a könyveknek 1—1 példányban az állami könyvtárba való beszolgáltatása több államban már a rendelkezések kiadása előtt kialakult, szokás alapján is.

A *köteleespéldányszolgáltatás* jogi szabályozása is nagy múltra tekinthet vissza. Az első ismert jogszabályi rendezés Európában Svédországban, 1661-ben történt meg. A British Museum 1702-től részesül köteleespéldányban. Spanyolországban 1715-től, Csehországban 1782-től, Magyarországon 1802-től (törvény szerint 1848-tól), az Egyesült Államokban 1865-től, Japánban 1875-től jogszabályok alapján történik a köteleespéldányszolgáltatás. Franciaországban és Belgiumban már a XVI. században kiadott uralkodói rendelkezésekre vezetnek vissza a köteleespéldányok beszolgáltatását és gyűjtését.

A történelmi nyomokon túl, korunkban világszerte jogszabályokkal írják elő a köteleespéldányszolgáltatást, s nem is azokról a nemzeti könyvtárakról kell beszélnünk, ahol ilyen előírás van, hanem azokról az egészen kivételes jelenségekről, ahol nincs. Ilyenre csak két példát tudunk felhozni: Hollandiában nincs köteleespéldány, amit azzal indokol a Koninklijke Bibliotheek jelentése, hogy a köteleespéldány „magával hozná” „a pelyva betakarítását” is. Ez annál inkább egyedülálló jelenség, mert a másik példánk (a firenzei nemzeti könyvtár) nem elvi jellegű. Olaszországban ugyanis a római nemzeti könyvtár részesül köteleespéldányban, s így ebben az esetben inkább azt láthatjuk, hogy a történelmi hagyományok elnevezésbeli tiszteletbentartása mellett a fejlődés tendenciája mégis csak az, hogy egy államon belül egy nemzeti könyvtár legyen. Egyébként régi és fiatal államok egyaránt előírják a nemzeti könyvtárak részére való köteleespéldányszolgáltatást.

Némelyik nemzeti könyvtár csak egy-egy köteleespéldányban részesül, mint pl. a dán, a norvég, az olasz, a spanyol és a svéd nemzeti könyvtár, a nemzeti könyvtárak többsége azonban a muzeális megőrzés érdekében több példányt gyűjt; sőt egyes államokban a többespéldány beszolgáltatása a csere segítségére is szolgál, mint pl. Japánban, Magyarországon és New York államban.

Változatos kép tárul elénk, ha azt vizsgáljuk, hogy ki köteles a beszolgáltatásra. A nyomdák, a kiadók, illetőleg sok esetben a szerzők vagy ezek együttesen vannak erre kötelezve. Minden nemzeti könyvtár közös panasza viszont az ellenőrzés nehézsége. Ez mindenesetre kevesebb nehézséget jelent a szocialista típusú államokban, mivel egyrészt a nyomdák és kiadók államosítása következtében lukratív szempontok nem akadályozzák a beszolgáltatást, másrészt pedig könnyebbé válik a nyomdák és kiadók ellenőrzése.

Ugyancsak változatos a helyzet ateinketben is, hogy csak könyvből vagy minden sajtó- és sokszorosított termékből kell-e beszolgáltatni a köteleespéldányokat. Bár a nemzeti könyvtárakat kétségtelenül nagy mértékben terheli az ilyen tömeges gyarapodás gyűjtése, raktározása és feldolgozása; a fejlődés tendenciája mégis a műfaj szerinti teljes

gyűjtés. Ezt látjuk a Lenin Könyvtárban éppen úgy, mint Dániában, Norvégiában, Svédországban vagy Magyarországon. A fejlődés során egyre általánosabb lesz még a hanglemezek, filmek stb. kötelező beszolgáltatása is, ami kétségtelenül igen nagy személyzeti és raktár-problémák elé állítja majd a nemzeti könyvtárakat.

A nemzeti könyvtárak *feldolgozó munkája* a legszorosabban értelmezett belső tevékenység, olyan, amely magát a könyvtárat érinti, még pedig lényegében minden könyvtárat egyformán. Ilyen vonatkozásban nem jelentkezik nemzetközi hatások sem, s így nincs, ami a nemzeti könyvtárakat országukon belül speciális, nemzetközi viszonylatban pedig valamely egységes eljárásra készítse. Jól tükrözi ezt a helyzetet az 1907. évi olasz törvény, a *Codice delle Biblioteche Italiane*. Ez a könyvtári törvény igen részletesen beszél a könyvtári belső munkáról, de érthetően nem tesz különbséget etekintetben a nemzeti könyvtárak és az egyéb tudományos könyvtárak között. A belső szabályzat (II. cím) a könyvtári dokumentumok lebélyegzésétől kezdve, a származás módját, a naplózást, a katalógizálást, a raktári jelzetek megadását, a külön katalógusokkal kapcsolatos előírásokat, a nyilvántartások fajtáit, az állományból való kiiktatást, az állományrevízió módját, a raktári rend fenntartásának szabályait stb. igen részletesen írja elő.

A nemzeti könyvtárak, mint általában minden nagyobb könyvtár, legalább két *katalógust* vezetnek (betűrendes és tárgyi katalógust), ezen kívül a kölöngyűjtemények speciális katalógusai is rendelkezésre állnak. Elsősorban a szocialista típusú könyvtárakban külön olvasói, ajánló katalógusokat találunk. A *címleírás* rendszerint szabványosított előírások szerint történik (a szocialista államokban éppen úgy, mint pl. Dániában, Japánban, a Német Szövetségi Köztársaságban, Spanyolországban vagy Svédországban).

Az *olvasószolgálat* ellátásában már bizonyos mértékig érvényesül a nemzeti könyvtárak különleges helyzete. Korunkban a nemzeti könyvtárak kiléptek ugyan addigi zárkózottságukból, de a nagyértékű és sokszor pótolhatatlan állomány fokozott védelme érdekében s különös tekintettel a muzeális megőrzés feladataira, ezek a könyvtárak ma is bőven élnek a használat korlátozásának lehetőségeivel.

Ugyanakkor, amikor a nemzeti könyvtárak állományának használata általában ingyenes, különböző személyi *korlátozásokkal* találkozunk.

Az elsősorban tudományos nemzeti könyvtárak általában megszabják az életkor alsó határát. Ez pl. az olasz és svéd nemzeti könyvtárakban a 18., a British Museumban a 21. életévében van meghatározva. Ténylegesen kormeghatározást is jelentenek azok a szabályok, amelyek egyébként célmeghatározásban szabnak határt és kimondják, hogy a tudományos kutatókat bizonyos kutatási feladatok ellátása esetén, ezenkívül legfeljebb az egyetemi és főiskolai hallgatókat lehet csak kiszolgálni. Ilyen rendelkezéseket láthatunk pl. a Bibliothèque Nationale-ban, a British Museumban, Finnországban, Japánban, Lengyelországban, a Library of Congress-ben, a római Nemzeti Könyvtárban, a Román Akadémia Könyvtárában vagy Svédországban.

A kutatók megválogatásában egyes nemzeti könyvtárak (pl. a British Museum, a Svéd Királyi Könyvtár) még a személyi ajánlást vagy jótállást is előírják.

A személyi korlátozásokon túl az anyagot illetően is vannak korlátozások. Nem adhatók ki egyrészt a kizárólag szórakoztató jellegű könyvek és folyóiratok, az illusztrált folyóiratok, napilapok és az erotikák, másrészt a ritka és nagyértékű dokumentumok és unikumok általában különleges védelemben részesülnek, és használatuk fokozottan korlátozott.

A zárkózottságból való kilépés és *pozitív segítségnyújtás* a nemzeti könyvtárak területén inkább abban nyilvánul meg, hogy a válogatott kutatók körét tájékoztatással, bibliográfiák összeállításával, más könyvtáraktól kölcsönzött könyvek rendelkezésre bocsátásával segítik. Ezt biztosítják a könyvtári jogszabályok a Lenin Könyvtárban

éppen úgy, mint Svédországban vagy Bulgáriában. A legtöbb nemzeti könyvtárban külön kutatószobák állnak az olvasók rendelkezésére.

Érdekesen alakult a nemzeti könyvtárakban a *kölcsönzés* kérdése. A fentiekben elfoglalt az az álláspontunk, hogy a nemzeti könyvtárak akkor lépnek ki fokozottabb mértékben zárkózottságukból, ha a könyvtári szolgálat egyébként még nem eléggé fejlett, s ha egyéb könyvtári feladatok ellátása is a munkakörükbe tartozik, — ezen a területen jól mérhető le. Azok a nemzeti könyvtárak, amelyek a muzeális megőrzést tűzték ki céljukul, és amelyeknek székhelyén jól működő más könyvtárak vannak, általában csak a helyben olvasást teszik lehetővé, ún. praesens könyvtárak. Ilyenek pl. a Bibliothèque Nationale, a British Museum, a Lenin Könyvtár, a magyar, a skót és spanyol nemzeti könyvtárak. Ahol egyes nagy tudományos könyvtárak a fejlődés során kapták meg a nemzeti könyvtári feladatokat, de egyébként valamely tudományos intézmény mellett működnek, a kölcsönzéstől nem tudnak elzárkózni, mint pl. a prágai, a strassburgi egyetemi könyvtárak. Egyébként a kölcsönző nemzeti könyvtárak is erős korlátozásokkal élnek a kölcsönző személy, a használat és az anyag természete szerint, mint pl. a finn, a norvég és a római nemzeti könyvtárak, a Román Akadémiai Könyvtár és a svéd nemzeti könyvtár. Ugyanakkor a muzeális gyűjtésre elsősorban hivatott British Museum mellett kialakult angol nemzeti könyvtár: a National Central Library önálló szervezete és gyűjteménye folytán kölcsönözhet. Végül ebből a szempontból még egy nemzeti könyvtári kategóriát képezhetünk, amely közművelődési feladatai következtében szükségképpen kölcsönöz. Ilyenek is előfordulnak a kínai nemzeti könyvtártól kezdve a Biblioteca Nacional Salvadorig.

Nem speciálisan nemzeti könyvtári feladat, de vezető szerepénél és muzeális tevékenységénél fogva ott a legfejlettebb az *állománymegőrzéssel* kapcsolatos prevenció és helyreállítás. A könyvkötészeteken kívül a nemzeti könyvtárakban sok helyen restauráló műhelyek és könyvegészségügyi állomások állnak rendelkezésre.

Az említett s az egyes nemzeti könyvtárak üzemi fejlettségének megfelelő állományvédelmen kívül a nemzeti könyvtárak fokozottan élnek mindazokkal a lehetőségekkel, amelyek a könyvtári dokumentumok konzerválását biztosítják. A szigorú raktárbalépési tilalomtól kezdve a portalanítás, fertőtlenítés, a nagyértékű állomány használatát korlátozó rendelkezéseken túl a polgári és büntetőbírói jogsegélyt is igénybeveszik, s az állományt rongáló kutatókkal szemben kizárási rendszabályokat alkalmaznak.

3. *A nemzeti könyvtárak kijelöl irányuló tevékenysége.* A nemzeti könyvtárak funkciói között egyre nagyobb mértékben és mélységben jelentkezik az olyan fajta tevékenység, amely általában a könyvtárak irányítása, munkájuk összehangolása vagy a tudományok fejlesztése érdekében történik, továbbá amely egyes hivatali jellegű könyvtári igazgatási feladatok ellátásából áll.

A nemzeti könyvtárak könyvtári vezetőszeréből következik, hogy hatósugaruk az egyes országok többi könyvtárának munkájára, annak irányítására és összehangolására is kiterjed.

A nemzeti könyvtárak közvetlen *bibliográfiai tevékenységén* túlmenően különösen a tervgazdaság alapján álló államokban igyekeznek összehangolni a bibliográfiai munkát és elkerülni az átfedéseket. A bibliográfiai terveket egyes államokban a nemzeti könyvtárak bírálják el, mint pl. Szlovákiában vagy az ajánló bibliográfiákat Magyarországon. A könyvtárak és más tudományos intézetek számára a nemzeti könyvtárak bibliográfiai szolgálat formájában nyújtanak segítséget (így pl. a Lenin Könyvtár). A Román Akadémiai Könyvtár a román bibliográfiákról kritikai összefoglalásokat ad. Sok nemzeti könyvtár (így pl. a New Zealand-i és a prágai) maga a bibliográfiai központ.

A nemzeti könyvtári irányítás leghatékonyabb formája a *módszertani segítségnyújtás*, amit elsősorban a szocialista államokban a nemzeti könyvtárak külön osztályaik (kabinet) útján látnak el.

Irányító jellegű az a tevékenység is, amelyet a nemzeti könyvtárak a *könyvtárosok továbbképzésével* kapcsolatban fejtenek ki. A könyvtári szolgálatban ugyanis részben a megfelelő előképzettség pótlása miatt elengedhetetlen az egyetemi vagy főiskolai szakmaiképzettség mellett is a könyvtárosi hivatáshoz kívánt speciális könyvtári ismeretek elsajátítása.

A könyvtártudományban, a bibliográfiai ismeretekben, a könyvtártanban és a könyvtörténetben való elmélyülés lehetőségét biztosítják a nemzeti könyvtárak szervezése és vezetése alatt álló tanfolyamok pl. a Bibliothèque Nationale-ban, Bulgáriában, Ausztriában, Dél-Afrikában, a Lenin Könyvtárban, a lengyel és a magyar nemzeti könyvtárakban, a Német Demokratikus Köztársaságban, New Zealandban, Izraelben, Japánban, Peruban, a Román Akadémiai Könyvtárban és Salvadorban. A szükséges ismeretek megszerzését biztosítja a nemzeti könyvtárban eltöltött gyakorlat is pl. Ausztriában, Bulgáriában, Peruban, Spanyolországban, Svájcban és a Szovjetunióban.

A magasfokú, tudományos könyvtárosképzés céljára a nemzeti könyvtárak mellett *aspirantúrákat* szerveztek a Szovjetunióban és Bulgáriában.

A kifejezetten irányító tevékenység mellett a nemzeti könyvtárak a könyvtárakat összefogó, az általános könyvtári szolgálatot segítő és támogató *központi feladatokat* is ellátnak.

Igen széles azoknak a szolgáltatásoknak a skálája, amelyekkel a nemzeti könyvtárak országaik többi könyvtárát segítik. Így pl. központilag látják el katalóguscédulákkal a többi könyvtárakat Ausztria, Izrael, Norvégia és Spanyolország nemzeti könyvtárai és a Library of Congress is. A Román Akadémiai Könyvtár ajánló katalógusokat és a gyűjteményes művek tartalmára vonatkozó analitikus bibliográfiákat készít. A National Central Library nyilvántartja és elosztja az angol könyvtárak könyv- és folyóiratfelelőseit. A török nemzeti könyvtár a török könyvtárak külföldi szerzeményeiről ad tájékoztatást. A Helsinki Egyetemi Könyvtár bibliográfiai és könyvbeszerzési kérdések tekintetében nemzeti felvilágosító központ.

A hivatalos *kiadványcsere* nemzetközi egyezményen alapszik, s az egyezményben résztvevő államok kötelezték magukat, hogy megfelelő jogszabályokat alkotnak.

1886-ban az Amerikai Egyesült Államok, Belgium, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svédország és az akkori Szerbia a hivatalos kiadványok, valamint a hivatalos lapok és a parlamenti nyomtatványok közvetlen kicserélése céljából Brüsszelben nemzetközi egyezményt kötöttek. Az egyezmény fenntartotta bármely állam számára a csatlakozás lehetőségét, s ennek alapján 1889-ben Argentína, Chile, Paraguay, Peru és Uruguay, 1890-ben Új Dél-Wales, 1921-ben Csehszlovákia és Lengyelország, 1922-ben Albánia, Lettország és San Domingo, 1924-ben pedig Magyarország is csatlakozott. Egyezmény és jogszabály nélkül is kialakul azonban a könyvcsere, ha nem is olyan szervezett formában, hanem a szokás alapján, s a közvetlen és szívélyes kapcsolatoknak megfelelően. Ennek keretében a nemzeti könyvtárak csereközpontként működnek. Főfeladatuk a más könyvtárak által nem végzett csere lebonyolítása, továbbá az információs és továbbítási szolgálat.

Szélesedik a külföldi *könyvtárközi kölcsönzés* is, amelyet többnyire a nemzeti könyvtárak vállalnak magukra, mint pl. a Bibliothèque Nationale, a belga, a bolgár, a dél-amerikai, a finn, a firenzei, a holland, az izraeli, a japán, a kínai, a lengyel nemzeti könyvtárak, a Lenin Könyvtár, a magyar nemzeti könyvtár, a National Central Library, a New Zealand-i, a nyugatnémet, a svéd, a török és a tuniszi nemzeti könyvtárak.

A tervszerű, céltudatos és ésszerű könyvtárpolitika, valamint a bel- és külföldi könyvtárközi kölcsönzés nélkülözhetetlenné teszi a *központi katalógusokat*. A racionális

beszerzési politika megkívánja, hogy minden ország tisztában legyen külföldi állományával, s ezáltal lehetővé tegye a feleslegesen párhuzamos külföldi könyv- és folyóiratrendelések kiküszöbölését. Emellett biztos támasz a központi címjegyzék a könyvtárközi kölcsönzésben, s nem kell találgatás alapján felesleges megkereséseket küldözgetni. Központi katalógusokat találunk pl. a Bibliothèque Nationale-ban, a bolgár, a holland, az ir és a japán nemzeti könyvtárakban, a Library of Congress-ben, a National Central Library-ben, a magyar, az osztrák, a perui és a római nemzeti könyvtárakban, a Román Akadémiai Könyvtárban, valamint a svájci, a török és a walesi nemzeti könyvtárakban.

Találunk végül olyan nemzeti könyvtárat is, amelynek feladata a *sajtótermelés hivatalos nyilvántartása* (pl. Lengyelországban).

A nemzeti könyvtárak világszerte és általánosságban központjai a könyvtárakhoz kapcsolt tudományos munkának, a bibliográfiai segítségnyújtásnak és a különféle bibliográfiák szerkesztésének.

A bibliográfiai jegyzékek összeállításával, a legkiterjedtebb *bibliográfiai szolgáltatások* nyújtásával tudományos (szak-) és ajánló bibliográfiákkal, a bibliográfiák kritikai elemzésével, tájékoztatások adásával, bel- és külföldi viszonylatban egyaránt a hivatalos szervek, tudományos intézmények és magánszemélyek rendelkezésére állnak, s ezáltal saját ilyenirányú tudományos munkájukon felül aktív részeseivé válnak valamennyi tudományág fejlesztésének.

A bibliográfiai tájékoztatás, sőt még a bibliográfiák szerkesztése és kiadása sem sajátosan nemzeti könyvtári tevékenység, hiszen ezzel minden tudományos könyvtárban találkozhatunk. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a nemzeti könyvtárak saját népeik szellemi javainak legteljesebb letéteményesei, s ez szükségképpen vezető szerep ellátására teszi hivatottá őket a bibliográfiai munkában is. Éppen anyaguk lehető teljessége miatt mellőzhetetlenek a *nemzeti bibliográfiák* összeállításában, s ez a legtöbb esetben odáig vezet, hogy maguk válnak a nemzeti bibliográfia szerkesztőivé, sőt sok esetben kiadóivá is.

A nemzeti könyvtárak a nemzeti bibliográfia szerkesztői pl. Ausztriában, Csehszlovákiában, Dél-Afrikában, Hollandiában, Írországbán, Izraelben, Japánban, Luxemburgban, Magyarországon, mindkét Németországban, Salvadorban és Törökországban.

A Bibliothèque Nationale és a British Museum (a National Central Library-vel együtt) a nemzeti bibliográfia szerkesztésében kereskedelmi vállalatokkal kooperál.

A bibliográfiai szerkesztésén kívül, de a bibliográfiai munkával kapcsolatban tudományos munkát végeznek a nemzeti könyvtárak akkor is, amikor a bibliográfiai szerkesztésének elvi és gyakorlati problémáival foglalkoznak. A nemzeti könyvtárak általában a *könyvtártudomány kutatóintézetei*, és sok esetben jogszabály biztosítja számukra a tudományos kutatóintézetek jogállását. Ugyancsak gyakran jogszabály utalja feladatukörükbe a tudományos kutató és tudományos módszertani munkát a bibliográfia és könyvtártudomány területén kívül a könyvtörténet vonatkozásában is (pl. a Lenin Könyvtár és a Vaszil Kolarov Könyvtár szervezeti szabályzatai). A lengyel nemzeti könyvtár statutuma előírja a *tudományos kutatómunkák* kezdeményezését, ellátását és az eredmények közreadását. A Bibliothèque Nationale jelentése joggal állapítja meg, hogy „a könyvtár szívében kutatási központot építettek ki, amely országos szerepet játszik, sőt tevékenysége sokszor nemzetközi méreteket ölt... A könyvtár minden részlegében a speciális kutatás központjai, műhelyei kezdenek kifejlődni, ahol a szakozás, katalogizálás stb. szokásos műveletei mellett különféle tudományos munkákat végeznek.” A Slovenská Maticára vonatkozó jogszabály kimondja, hogy az nemzeti könyvtárrá és könyvtártudományi intézetté alakul, s hogy „könyvtártudományi és könyvtörténeti kiadványokat terjeszt”.

Nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy a nemzeti könyvtárak munkatársai között sok kitűnő tudós, sok specialista is van, akik saját tudományáguk területén is tudományos működést fejtenek ki. Általánosságban jellemző, hogy a nemzeti könyvtárak dolgozói mind a könyvtártudománynak, mind saját tudományáguknak aktív művelői.

Egyre általánosabbá válik az is, hogy a *dokumentációs tevékenység* a könyvtárakhoz kapcsolódik, központi funkciói pedig a nemzeti könyvtárak mellett jelentkeznek.

A nemzeti könyvtárakban folyó tudományos munkára jellemzők *kiadványaik*, amelyek a bibliográfiákon (nemzeti bibliográfiák, folyóiratrepertóriumok, retrospektív, ajánló és szakbibliográfiák) kívül is igen széles területet ölelnek fel.

Szokásosak a nyomtatott jegyzékek, főként a könyvtárak új, külföldi beszerzéseiről. Ilyen jegyzékeket ad ki pl. a British Museum, a dán, a finn, a japán, a norvég, az osztrák, a perui, a római olasz, a román, a svéd és a török nemzeti könyvtár; a tudományos könyvtárak számára kézikönyvet adott ki pl. a csehszlovák nemzeti könyvtár; könyvtörténeti tanulmányokat közöl a Bibliothèque Nationale és a British Museum; rendszeres évi jelentéseket, illetőleg évkönyveket ad ki pl. a brazil, a japán, a finn, a norvég és a walesi nemzeti könyvtár. Értékes kéziratanyagát facsimilékben mutatja be a British Museum és az osztrák nemzeti könyvtár; tudományos dolgozatokat tesz közzé a Lenin Könyvtár, valamint a bolgár és magyar nemzeti könyvtár. Folyóiratokat ad ki: a Lenin Könyvtár, valamint a dél-afrikai, a japán és a salvadori nemzeti könyvtár.

A nemzeti könyvtárak tudományos munkásságának gyümölcsei a kisebb-nagyobb állandó és alkalmi — sokszor nemzeti jelentőségű — reprezentatív *kiállítások*. Kiállítási tárgyak elsősorban a könyvtári dokumentumok: kéziratok, kötések, illusztrált könyvek, tipográfiai kincsek, híres könyvek stb., de sokszor élénkítik a kiállítás anyagát egyéb korabeli tárgyi emlékekkel. A kiállítás anyaga különösen a más intézményekkel való közös rendezés esetén vegyes.

A nemzeti könyvtárak kiállításai állandóak vagy alkalmiak. A nemzeti könyvtárak kiváló értékeiket az érdeklődőknek állandó kiállításokon mutatják be. Nagy, állandó kiállítások vannak pl. a Bibliothèque Nationale-ban, a British Museumban, a Lenin Könyvtárban, de az állandó kiállítás szinte minden nemzeti könyvtárra jellemző.

Az alkalmi kiállítások is igen különböző méretűek. Egy-egy nagy irodalmi, történeti, zenei esemény, a népek és a világ nagy embereinek születési és halálozási évfordulóit stb. arra készítetik a nemzeti könyvtárakat, hogy méltó reprezentatív kiállításban emlékezzenek meg azokról. Az ilyen kiállítások azután hosszabb ideig tartanak. Természetesen ennél sokszorta több a kisebb méretű alkalmi kiállítások száma. Nemcsak a Bibliothèque Nationale, a British Museum vagy a Lenin Könyvtár, hanem az albán, a cubai, a délafrikai, a holland, az ir, a lengyel, a magyar, az osztrák, a svájci és a tuniszi nemzeti könyvtárak jelentései is beszámolnak kiállításaik sikeréről.

Általánosnak tekinthetjük a nemzeti könyvtárakban is az új szerzemények kiállítását Bulgáriától — Tuniszig. Viszont szórványosan fordul még csak elő, hogy a nemzeti könyvtárakban rendezett kiállításból vándorkiállításokat szerveznek, s azokat az ország különböző részeiben bemutatják. Ennek az egyébként igen rokonszenves gondolatnak kivitele elé különösen két oldalról tornyosulnak az akadályok. A kiállításra érdemes dokumentumok nagy értéke különleges állományi és biztonsági védelmet igényel, amely a szállítások során nem biztosítható eléggé. Másrészt az érdemes kiállítások technikai berendezése — rendszerint — a kiállítási teremhez méretezett, s csak nagy költséggel, sokszor a kiállítás szépségének rovására alkalmazható más helyiségekhez.

A tudományos munka eredményeinek megjelenési formái a nemzeti könyvtárakban rendezett *előadások* is, amelyek a könyvismertetésektől kezdve az anyag feltárási feladatáig, a tudományos kutatás inspirálói s magas fokon az irodalom-, történelem-,

zenetudomány stb. alkotó és fejlesztő megnyilatkozásai lehetnek. Így jutnak el a nemzet könyvtárak pozitív tevékenységükben a tudomány és a művészetek magasszintű műveléséig, a nemzeti és egyetemes emberi kultúra aktív fejlesztéséig. Ilyenek pl. az osztrák nemzeti könyvtárnak a Nemzeti Könyvtár Barátainak Társaságával karöltve rendezett koncertjei, valamint a török nemzeti könyvtár hangversenyei.

A nemzeti könyvtárak nagyarányú fejlődése szükségképpen a kulturális igazgatás szerveivé teszi azokat. Beszéltünk már arról, hogy az egyes államok kormányzatai valósággal elvárják a nemzeti könyvtáraktól a könyvtári vonatkozású *jogszabályok kezdeményezését* és az azok előkészítésében való részvételt. Ugyancsak említettük már, hogy a hivatalos állami szervek és a különböző tudományos intézetek a könyvtári szolgáltatások tekintetében elsősorban a nemzeti könyvtárakra támaszkodnak (pl. a Lenin Könyvtár alapszabályzata egyenesen a könyvtár kötelességévé teszi a kormánysszervek, a tudományos intézetek számára szükséges bibliográfiai szolgálatot). Sok helyen (pl. Magyarországon és Olaszországban) a nemzeti könyvtáraknak hitelesítési joguk van. A könyvtári dokumentumokban képviselt szellemi javak állami érdekvédelme, kölföldre való kiviteli engedélyezése pl. Magyarországon a nemzeti könyvtár hatáskörébe tartozik. A sajtótermelés nyilvántartása pl. Lengyelországban a nemzeti könyvtár feladata. Elbíráló, tehát hatósági jellegű a duplumanyag feletti rendelkezési jog pl. a National Central Libraryban, vagy az állami tulajdonba került könyvanyag és a köteleespéldány iránti igények tekintetében a magyar nemzeti könyvtárban.

Mint speciális hivatali jellegű kötelezettséget említjük meg, hogy a brazil nemzeti könyvtár a szerzői jogok nyilvántartásával is foglalkozik.

Véleményünk szerint a hivatali természetű tevékenység csak kénytelen-kelletlen hárul a nemzeti könyvtárakra, s annak kiterjesztése nem öröndetes jelenség. Az igazgatási jellegű feladatok ugyanis azt a veszélyt jelentik, hogy rendszerint sürgős, követhető természetű munkák miatt csak a sajátos könyvtári munka rovására lehet elvégezni azokat. És vajon melyik nemzeti könyvtár nem panaszkodik és nem panaszkodhat joggal amúgyis személyzeti hiányra? Óvatosan kell tehát bánnunk az újabb s különösen a nem sajátos könyvtári munkát, hanem inkább adminisztrációt jelentő feladatok elvállalásával.

*

A nemzeti könyvtárak működésének megismerése, kapcsolataik megteremtése a kultúra nemzetközi fejlesztésének egyik előfeltétele. Be kell azonban vallanunk, hogy nem könnyű összeszedni azokat a szabályzatokat és jelentéseket, amelyekből részletes képet kaphatnánk a nemzeti könyvtárak szervezetről és működéséről. Ezért nem tarthatnak számot teljességre felsorolásaink, s mind a szervezeti tagolásban, mind az egyes funkciók ismertetésében csak példaszerűek lehetnek hivatkozásaink.

Kétségtelen, hogy a fejlődés egyrészt a nemzeti könyvtárak alapszabályzatainak kidolgozásához, másrészt a nemzetközi kapcsolatok, az adatszolgáltatás további elmélyüléséhez vezet. Mindkét körülmény fokozott lehetőséget nyújt majd arra, hogy összefoglalóbb és alaposabb tanulmányok útján ismertessük meg a „könyvtárak könyvtárait”.

TAKÁCS JÓZSEF

A könyvtárosok felsőfokú oktatásának első nemzetközi konferenciája Prágában ez év márc. 25–27-én zajlott le az Unesco és hat szocialista ország képviselőinek részvételével. A tárgyaláson részt vettek: Frederico FINO, az Unesco könyvtári osztályának helyettes vezetője, a Buenos Aires-i könyvtárosképző főiskola professzora, az argentin Unión Industrial könyvtárosa, Glafira Jemeljanova VITČESKAJA, a szovjet művelődési minisztérium könyvtárosoktatási főosztályának vezetője, dr. Alexander BIRKENMAJER

professzor, a varsói egyetem könyvtárosképző tanszékének vezetője, dr. Horst KUNZE professzor, a Humboldt Egyetem könyvtártudományi intézetének vezetője, a Deutsche Staatsbibliothek főigazgatója, Weber DUBE, a berlini könyvtártudományi intézet adjunktusa, Elfriede KOCH, a Német Demokratikus Köztársaság fő- és szakiskolaügyi államtitkárságának főelőadója, dr. Kovács Máté professzor, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem könyvtártudományi tanszékének vezetője, KÓHALMI Béla egyetemi tanár, dr. Jaroslav DRTINA, a prágai egyetem könyvtárosképző tanszékének vezetője, dr. František HORÁK és dr. M. L. ČERNÁ, a prágai könyvtáros tanszék előadói, dr. M. ŠTEFANIČOVÁ, a pozsonyi könyvtáros tanszék vezetője, és Jugoszlávia képviselői: Matko ROJNIĆ, a zágrábi Tudományos Könyvtár igazgatója és Milica PRODANOVIĆ, a belgrádi egyetemi könyvtár könyvtárosa. A Bolgár és a Román Népköztársaság képviselői bejelentették részvételüket, de technikai okokból nem jelenhettek meg.

A konferencia résztvevői már elutazásuk előtt megkapták az egyes tanszékek alapos beszámolóit a könyvtárosoktatás helyzetéről és problémáiról, így a Szovjetunió képviselőjének részletes és a szlovák tanszék rövid beszámolója után (ezek ugyanis technikai okokból már nem voltak szétküldhetők) már az első tárgyalási napon rátérhettünk az általános vita néhány fő témájára. A fő témák elseje volt: szükséges-e felsőfokú képzés minden könyvtártípus részére? Az a felfogás alakult ki, hogy a szocialista országokban a megnövekedett feladatok, a társadalom átrétegződése, új értelmiségi réteg kialakulása ezt kívánatosná teszi. Elismerte a konferencia, hogy vannak könyvtári munkafolyamatok, amelyek elvégzéséhez a középfokú képzés is elégséges. — A második téma az egyszakosság vagy kétszakosság kérdése volt. A konferencia helyeselte azt az álláspontot, hogy kívánatos, ha a könyvtáros egy általa szabadon választott másik szakterületen is alapos képzést kap; helyeselte azt a megoldást is, hogy a könyvtári munkába más, nem könyvtári diplomával rendelkező szakembereket vonjunk be, és ezek számára is biztosítjuk a rövidített könyvtárosi szakképzést. Szóba került a könyvtártudományi terminológiával kapcsolatban a könyvtártudomány tágabb és szűkebb értelmezésének, a történeti jellegű és a könyvtári gyakorlati tárgyak arányának kérdése a könyvtártudomány oktatásán belül. A konferencia megállapodott abban, hogy a könyvtártudományi terminológia kérdését még alaposabban meg kell vizsgálni.

A második tárgyalási nap anyaga az egyes tárgyak oktatásának tartalma és módszertana volt. A bibliográfia oktatásával kapcsolatosan felmerült a tudományismeret és tudománytörténet oktatásának kérdése. Minthogy az általános tudománytörténet oktatása szétfeszítené a tantervi kereteket, a konferencián az a nézet alakult ki, hogy a merőben a címanyagot átadó tanítás hibáit elkerülendő, a bibliográfiai oktatás történelmi alapra helyezendő, hogy a bibliográfia anyaga a társadalmi és szellemi környezetbe helyezve gazdag tudománytörténeti ismeret átadását tegye lehetővé. Elvi megállapodással zárult a katalógizálás oktatásának vitája. A katalógus — szolt a megállapodás — a könyvtár legfontosabb műszere, és kívánatos a Kelet–Nyugat kölcsönös megismerése szempontjából is a különböző katalógusrendszerek összehasonlító megismertetése.

A harmadik tárgyalási napon sok gyakorlati jellegű indítványt fogadott el a konferencia a tanszékek nemzetközi kapcsolatai kérdésében (a más országokat is érdeklő disszertációk témáinak jegyzék alakjában történő kölcsönös cseréje, tanszéki tapasztalatok cseréje, vendégelőadások szervezése, félévenként megjelenő Bulletin kiadása a könyvtáros tanszékek ügyeiről).

Megállapodott a konferencia abban is, hogy kétévenként más-más országban megtartva rendszeresíti a tanszékek konferenciáját.

KÓHALMI BÉLA

Az UNESCO alaptervezete a keleti és nyugati kulturális értékek kölcsönös megbecsüléséről és a könyvtárak ezzel kapcsolatos feladatai. A népek és nemzetek között kiépített kulturális, nevelésügyi és tudományos kapcsolatok elvileg mindenkör azért létesültek, hogy a különféle népek egymás kulturáját és értékeit megismerjék és tanulmányozzák, s így a kölcsönös megbecsülésben közelebb kerüljenek egymáshoz. Az UNESCO alapítása óta e cél érdekében dolgozik,¹ és arra törekszik, hogy az emberiség békéjének és jólétének érdekében összefogja és szervezze azokat az erőket, amelyek a kultúra és haladás érdekében tevékenykednek.

Mivel e kölcsönös kulturális megismerés eredményei mégsem mutatkoztak minden tekintetben kielégítőnek, az UNESCO 1956 novemberében Új-Delhiben tartott közgyűlése egyhangúan leszögezte, hogy a Kelet és Nyugat népei és nemzetei művelődésének fokozottabb és kölcsönös megbecsülése feltétlenül szükséges. A nyugati népeknek alaposabban meg kell ismerniök a keleti népek kultúráját, s fordítva, a Kelet számára az eddignél jobban hozzáférhetővé kell tenni a Nyugat kiemelkedő szellemi és művészi kincseit.

Ezért az 1956-ban tartott közgyűlés alaptervezetet fogadott el Kelet és Nyugat kulturális értékeinek kölcsönös megbecsüléséről.² Az alaptervezet a jelenlegi elgondolás szerint 10 évig marad érvényben, s megvalósítása az UNESCO egyik központi feladata lesz. A határozat felhívta az UNESCO minden tagállamát, hogy működjk közre a tervezet végrehajtásában, és az említett cél elérésére dolgozzon ki hathatós programokat a nevelésügyi intézményekre (iskolákra, egyetemekre, ifjúsági szervezetekre), akadémiákra, könyvtárakra, múzeumokra, könyvkiadásra vonatkozóan. A mindig fontos személyi kapcsolatok (konferenciákon, kongresszusokon való részvétel, ösztöndíjak megpályázása stb.) létesítése mellett hangsúlyozza az alaptervezet, hogy különös erőfeszítéseket kell tenni annak megállapítására, melyek azok a területek, ahol a tájékoztatás hiánya nagy hátrányt jelent a szakembereknek éppúgy, mint a közművelődésnek. Az UNESCO tanácskozásokat kezdeményezett olyan munkák elkészítésére, mint az ázsiai kultúrák enciklopédiája, a különféle keleti irodalmak bibliográfiája, a Kelettel foglalkozó kutató intézetek és gyűjtemények kalauza. Nem mindenütt állnak rendelkezésre kellőképpen elterjedt fordítások a lényeges művekről. Ez az egyik oka annak, hogy a Nyugat még mindig keveset tud Kelet szellemi és erkölcsi értékeiről, s fordítva : Nyugat számos nagy, klaszikus művét még nem fordították le sok ázsiai nyelvre. Ezért nagy erőfeszítéseket kell tenni azoknak a kiváló műveknek a lefordítására és az olvasókhoz való eljuttatására, amelyek képet adnak a mai keleti életről és művelődésről. Javasolja az alaptervezet, hogy az UNESCO tagállamai nemzeti síkon valósítsanak meg egész sor fontos program-pontot : pl. határozzák meg a lakosság szükségletét más kultúrák ismeretére vonatkozóan ; vegyék számba a nemzeti művelődésnek azokat a termékeit, amelyek csereprogramokban elsősorban jöhetnek figyelembe ; szervezzenek szakemberek részére külföldi tanulmányutakat, s fogadjanak külföldi ösztöndíjasokat ; a közkönyvtárak szerzenek be más orszá-

¹ L. GOMBOCZ ISTVÁN : *Az UNESCO könyvtári munkája*. Magy. Könyvszemle, 1957. 209—222. l.

² *Mutual Appreciation of Eastern and Western Cultural Values*. CL 1222. Annex I [and] Annex II. 20, 6 l. — Ennek könyvtári szempontból való kifejtése : *Appréciation mutuelle des valeurs culturelles de l'Orient et de l'Occident*. B. de l'Unesco à l'Intention des Bibl. octobre 1957. — 'Az alaptervezetből következő bibliográfiai feladatok vázolója : *Rapport du Comité consultatif international de bibliographie. 4e session*. Paris, 10—13 décembre 1957. UNESCO (CÚA) 86. 1957. 11 l. Jelen cikkünk lezárása után érkezett meg annak az új UNESCO-folyóiratnak első száma, mely rendszeresen fogja közölni a kelet—nyugati terv elvi és gyakorlati kérdéseit (*Orient-Occident. News of Unesco's Major Project on Mutual Appreciation of Eastern and Western Cultural Values*. Vol. I. No. 1. February 1958.)

gok népeit és kultúráját ismertető műveket; különféle könyvkiállításokon mutassák be egymás értékeit és a kölcsönös összefüggéseket; állandó intézményeket, szakkönyvtárakat szervezzenek a kölcsönös művelődési és tudományos kapcsolatok ébrentartására; kössenek két- és sokoldalú egyezményeket a kiadványok cseréjére vonatkozóan.

Maga az UNESCO a terv végrehajtásában mint elősegítő és koordináló szervezet kíván működni. Az alaptervezet hatékonysága inkább a tagállamok tevékenységétől, e tevékenység minőségétől függ, s tulajdonképpen minden résztvevő állam szabadon döntheti el, hogy a programot milyen formában kívánja megvalósítani.

Magyarország, illetve az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága —, mely különösen érdekelt a Kelet és Nyugat kulturális értékeinek kölcsönös megbecsülésében és ismertetésében, — magáévá tette az imént vázolt elgondolás alapelveit, s az UNESCO európai nemzeti bizottságok 1957 októberében tartott dubrovniki konferenciáján delegációnk — általános helyesléstől kísérve — javaslatot tett, hogy az UNESCO tagállamok 1958-ban rendezzék meg a *Kelet–Nyugat megértés hetét*. E javaslatot a konferencia egyhangúan elfogadta. Ennek megfelelően az egyes tagállamokban az iskolák, egyetemek, különféle művelődési szervezetek, intézmények és tájékoztatási szervek megfelelő előadásokat, kiállításokat szerveznek, általában más országok művelődésének értékeit a rendelkezésre álló eszközökkel (könyvkiadás, könyvtárak, múzeumok, hangversenyek stb.) bemutatják, esetleg más országok kiváló kulturális személyiségeit vagy delegációit meghívják.

Az alaptervezet célkitűzéseinek értelmében s a dubrovniki határozatok végrehajtásának biztosítására LIGETI Lajos akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke vezetésével Magyarországon is megalakult az a különbizottság, amely az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága elnökségének felkérése alapján hivatott a Kelet és Nyugat értékeinek megbecsülésével kapcsolatos magyarországi munkálatok kidolgozására és megszervezésére.

Ez a szakbizottság az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága albizottságainak megkérdezése után kidolgozta közeli és távlati munkatervét. E szerint 1958 szeptemberében Magyarországon megrendezik a *Kelet–Nyugat kölcsönös megértési hetét*, s ennek keretében elsősorban Egyiptom, India, Japán, Kína és Törökország kulturális eredményeit fogják ismertetni.

Ezek után joggal vetődik fel a kérdés, hogy e fontos nemzetközi művelődési és tudományos program végrehajtásába hogyan kapcsolódhatnak be a könyvtárak és könyvtárosok?

Már az eddig elmondottakból is világosan következik, hogy az UNESCO különösen a könyvtárakra — legyenek azok közművelődésiek vagy tudományos könyvtárak, ifjúságiak, iskolaiak vagy intézetiak — számít az alaptervezet hatékony végrehajtásában. Hangsúlyozzák az idézett UNESCO-közlemények, hogy az egyes Nemzeti Bizottságok legjobb és legértékesebb támaszai a könyvtárak és könyvtárosok (könyvtáros-egyesületek) lehetnek a program megvalósításában; kezdeményező készségüktől, ötletességüktől, a művelődés nagy értékei iránti tiszteletüktől, a kölcsönös megismerést elősegítő tevékenységüktől igen sok függ. Kiállítások, tájékoztató cikkek, olvasókkal folytatott megbeszélések, előadások, bibliográfiák, könyvhetek, dokumentációs anyagok, — csak néhány fontos könyvtári terület, ahol a könyvtárosok vezető szerepet játszhatnak Kelet és Nyugat értékeinek kölcsönös megismertetésében.

Az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottságának könyvtári és bibliográfiai albizottsága figyelembe véve és értékelve

a) az UNESCO alaptervezetének megállapításait, a dubrovniki konferencia határozatait, a magyar UNESCO-szervek útmutatásait,

b) hazánk történeti és földrajzi adottságait Kelet és Nyugat viszonylatában, továbbá a magyar orientalisztika világszerte ismert eredményeit,

c) a könyv és a könyvtár fontos szerepét a kölcsönös megismerésben és megismertetésben,

d) a hazai orientalisztika határainkon túl is ismert tudományos könyvtári bázisát, az Akadémiai Könyvtár Keleti Osztályát,

közele (az 1958-ban tartandó Kelet–Nyugat megértési hétre vonatkozó) és társai (több évre terjedő) programot³ dolgozott ki, amit a LIGETI akadémiás vezetése alatt álló különbizottság elnöksége is megtárgyalt.

A) Közele (1958-ban végrehajtandó) program:

1. Könyvtári kiállítások rendezése a különféle típusú könyvtárakban a szeptemberi Kelet–Nyugat megértési hét keretében, éspedig:

a) az Országos Széchényi Könyvtárban a felszabadulás óta magyar nyelven megjelent legkiválóbb, keleti eredetű vagy vonatkozású szépirodalmi művek kiállítása, előadással egybekötve;

b) az Akadémiai Könyvtárban a magyar orientalisztikai irodalom kiemelkedő alkotásainak kiállítása, szintén előadással egybekötve;

c) gyűjtőkörüknek megfelelő kiállítások rendezése a nagy budapesti könyvtárakban (pl. Egyetemi Könyvtár = keleti tudománytörténet, tudományos gondolkodás; Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár = keleti utazások, útleírások; Országos Műszaki Könyvtár = keleti eredetű műszaki irodalom, az érintett országok kiemelkedő technikai létesítményeinek képekben való bemutatásával; Országgyűlési Könyvtár = keleti államok, jog, politika, közigazgatás stb.). Nagyjából hasonló témájú kiállításokat rendezhetnek a vidéki egyetemi könyvtárak is;

d) Keleti vonatkozású könyvkiállítások a megyei és közművelődési könyvtárakban az 1945 után megjelent magyar kiadványok felhasználásával, tájékoztató előadásokkal összekötve.

E kiállítások központi tématervét az OSzK Módszertani Osztálya dolgozza ki.

2. A megyei és a közművelődési könyvtárakban a kiállításokkal kapcsolatban a felnőtt és az ifjúsági olvasók részére *élmény-pályázatot* lehet kiírni a következő tárgykörben: *Miért tetszett, miben hatott rám x író vagy tudós műve?* (magyar nyelven megjelent keleti témájú könyv). A legjobb pályázatokat össze lehet gyűjteni és azokat – a francia fordítással együtt – meg lehet küldeni az UNESCO-központnak. A szervezést szintén az OSzK Módszertani Osztálya végezheti el.

3. A Magyarországon 1945 óta megjelent keleti vonatkozású irodalom reprezentatív alkotásainak *ajándékként való megküldése* az UNESCO és az érintett keleti országok számára.

4. A *Könyvtáros* c. folyóiratban *összefoglaló ismertetésre* kerülhet a már említett öt keleti ország könyvtárügye; a *Magyar Tudomány* c. folyóiratban ismertetni lehet az Akadémiai Könyvtár keleti cserekapcsolatait.

5. *Cikk a Magyar Tudományos Akadémia Keleti Könyvtáráról*, értékeiről s a gyűjteménynek a hazai orientalisztikai kutatással való kapcsolatairól. Idegen nyelven az *Acta Orientalia*-ban vagy valamelyik külföldi orientalisztikai szakfolyóiratban, kivona-

³ A könyvtári program kidolgozásában és megfogalmazásában jelen cikk szerzőjén kívül résztvett Kovács Máté, az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága könyvtári és bibliográfiai albizottságának elnöke, Gombocz István, az albizottság titkára és Kóhalmi Béla egyetemi tanár.

tosan a *Bulletin de l'Unesco à l'Intention des Bibliothèques* c. folyóiratban jelenhetik meg. A *Magyar Könyvszemlében* idegen kivonattal ellátott magyar nyelvű közlés jöhet szóba.

6. Javasolja a bibliográfiai és könyvtári albizottság azt is, hogy a magyar orientalisztikai művek *válogatott jegyzékét* és a Kelettel tudományos vagy kulturális síkon foglalkozó *magyar intézmények jegyzékét* megfelelő nyomtatott kiállításban (esetleg az *Acta Orientalia* mellékleteként) közzé kellene tenni, és az UNESCO-nak, a külföldi orientalisztikai intézményeknek és orientalistáknak tájékoztatás céljából meg kellene küldeni.

Megjegyzendő, hogy az 5. és 6. pontban közölt teendők végrehajtása — mindekenélőtt technikai szempontból — valószínűleg áthúzódik 1959-re.

B) Távlati program:

1. A magyar orientalisztikai irodalom *annotált bibliográfiájának* összeállítása és kiadása.

2. A hazai tudományos intézményekben (egyetemi és kutató intézetek, könyvtárak, múzeumok) fellelhető orientalisztikai nyomtatott és kéziratos művek *központi katalógusának* felfektetése az Akadémiai Könyvtár Keleti Osztályán.

3. Elkészítendő a Kelettel foglalkozó magyar tudományos intézetek, gyűjtemények közösen kiadandó többnyelvű képes *tájékoztató kiadványa*.

4. Összefoglaló tanulmányt kell írni a magyar tudományos intézmények keleti *kiadványcsere-kapcsolatairól*.

5. Az Akadémiai Könyvtár és esetleg más könyvtárak tulajdonában lévő keleti kódexek, kéziratok további *faksimile kiadása*.

6. Törekednünk kell arra, hogy orientalista könyvtárosaink számára *UNESCO-ösztöndíjakat* nyerjünk el egyes keleti országok könyvtárainak, kéziratárainak tanulmányozására, kapcsolatok teremtésére. Ugyanakkor felhívhatjuk az UNESCO illetékes szerveinek figyelmét arra, hogy Magyarországon — az Akadémiai Könyvtárban — sikerrel tanulmányozható a török kódex- és kéziratanyag, GOLDZIER Ignác levelezése, a KAUFMANN-féle hebrológiai gyűjtemény és STEIN Aurél hagyatéka.

Befejezésül szükséges még megjegyeznünk azt is, hogy elsősorban a távlati program a következő évek folyamán minden bizonnyal bővül, színeződik és a könyvtárak saját kezdeményezéseivel gazdagodik. De arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy bizonyos anyagi áldozatok (személyzet és költségek rendelkezésre bocsátása stb.) is szükségesek e fontos program megfelelő végrehajtására. Mindenekelőtt fontos az, hogy a hazai UNESCO-szervek, különösen a Magyar Nemzeti Bizottság és annak könyvtári albizottsága, a Kelet–Nyugati szakbizottság energikusan és fáradhatatlanul dolgozzanak a program végrehajtásán. A Magyar Tudományos Akadémia és bizottságai (mindenekelőtt az Orientalisztikai Bizottság és a Könyvtártudományi Bizottság), a Művelődésügyi Minisztérium, az Országos Könyvtárügyi Tanács, a Kiadói Főigazgatóság, a szakfolyóiratok szerkesztőségei összehangolt és komplex munkája is feltétlenül szükséges ahhoz, hogy az UNESCO központi tízéves programja hazai viszonylatban az annyira fontos könyvtári vonalon megvalósuljon.

HARASZTHY GYULA

SZEMLE

Gutenberg Jahrbuch 1957. Begründet und herausgegeben von Aloys RUPPEL, Verlag der Gutenberg-Gesellschaft in Mainz. 380 l. szöveg + 19 lev. hirdetés.

Az évkönyv e 32. kötetébe 11 nemzet szaktudósai 5 nyelven 59 könyvtörténeti értekezést írtak, s mondanivalóikat 139 illusztrációval szemléltették. A kiadvány hagyományaihoz híven ezúttal is az írás, a papír, a nyomdászat, az illusztráció, a könyvkötés és a könyvkereskedelem nemzetközi történetéből közölt adatmegállapító részlettanulmányokat. Bennünket elsősorban a két magyartárgyú munka érdekel: SOLTÉSZ Erzsébeté HOFFHALTER Rafael fametszőművészetéről és BUDAI György meg társszerzője (H. CARTER) tanulmánya MISZTÓTFALUSI KIS Miklós Janson-típusáról.

SOLTÉSZNÉ HOFFHALTER Rafael Magyarországon készített fametszeteiről a képek minden részletére kiterjedő pontos leírásokat ad, s ezzel egyrészt HOFFHALTER egyéni arcképének ismert vonásait egészíti ki és igazítja helyre, másrészt a szakirodalom eddigi vázolásával szemben nyomdászpályafutásához és művésztevékenységéhez, valamint hazai fametszéstörténetünkhöz szolgáltat új adatokat.

CARTER és BUDAI tanulmánya tárgyi bizonyítékokkal erősíti meg azt, amit maga KIS a *Mentségben* általánosságban mondott el betűmetsző sikereiről és típusainak Európa-szerte való elterjedéséről. A külföldi nyomdászattörténet Janson-betűknek nevezi őket, mert a hollandus Anton JANSON betűkereskedő XVII. századvégi hagyatékából származtak az utókorra. JANSONTól 1720 körül a lipcei EHRHARDT-betűöntőde szerezte meg őket. Későbbi vándorútjukon W. DRUGULINHOZ kerültek, kitől 1919-ben megvásárolta mai tulajdonosuk, a frankfurti D. STEMPEL betűöntőcég. Az 1680-as években kelt levelezés KIS és megrendelői, továbbá másországbeli nyomdák és amszterdami betűkereskedők közt, kétségtelen bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy metszőjük KIS volt. Szerepelnek oxfordi és amszterdami betűmintakönyvekben; valamint flórenci nyomtatványokban. Maga KIS is kiadta betűmintalapját, de az az elmúlt II. világháborúban elpusztult, s csupán az Országos Széchényi Könyvtár fényképmásolata maradt fenn róla. Az utóbbi hasonmásait közli a két társszerző tanulmánya. A levelezésből különösen érdekes a FRANKEL Márkkal kötött megállapodás, aki KISnek, betűszállítmánya ellenértékéért a Lengyelországon át való hazautazást biztosította; pedig majdani útján éppen Lengyelországban tartóztatták le és kobozták el bibliapéldányai jó részét. Gróf J. G. SPARWENFELD svédországi megrendelése irataiban arról van szó, hogy KIS hajlandó nemcsak latin, germán, zsidó, görög, szír, szamaritán, kopt, örmény betűket, hanem kínai típusokat is metszeni.

Az évkönyv egyéb cikkeiből számunkra tanulságos még Ernst KYRIOSÉ a későgót könyvkötések tulajdonosbélyegzőiről, valamint Ilse SCHUNKÉ a MÁTYÁS király korabeli s BEATRIX királynéhoz kapcsolódható vonatkozások miatt is figyelemre méltó nápolyi királyi könyvkötőműhelyről. Az utóbbi dolgozat SCHUNKÉnak a korvinkötésekről írt s a *Gutenberg Jahrbuch* 1949. évfolyamában közölt tanulmányának párja. F. J.

Renzo Frattarolo: Anonimi e pseudonimi. Repertorio delle bibliografie nazionali. Con un dizionario degli scrittori italiani (1900—1954). Caltanissetta-Roma (1955), ed. S. Sciascia. 208 l.

FRATTAROLO könyve két fő részre oszlik. Műve elején felsorolja a különféle nemzeti bibliográfiákat, néhány olyan segédkönyvet, melyben az egyes nemzeti irodalmakra, szerzőkre (és velük kapcsolatban álnevekre) bukkanhatunk; majd a XX. századi olasz irodalom tanulmányozásához nélkülözhetetlen munkák jegyzékét közli, és számos író álnévét oldja fel. Szándékát tekintve tehát a könyv egy fontos és nálunk is nélkülözött összeállítást jelent.

A mű áttekintése után azonban kiviláglik, hogy FRATTAROLO főleg csak a század olasz íróinak adatait gyűjtve végzett kiemelkedő munkát, könyvének egyéb részei általában nem haladják meg egy könnyen összeállítható másodfokú bibliográfia kereteit. A bevezető fejezetben, egészen röviden, az álnevek történeti kialakulásáról említ meg néhány jellegzetességet, s felsorolja az ezzel kapcsolatos irodalom néhány főművét. A *Repertori bibliografici* című fejezetben hazánkról nem emlékezik meg, s így nem említi GULYÁS Pál bibliográfiai kézikönyvét sem. A *Nemzeti [álnév] bibliográfiák* általános részében is, az egyes nemzeti fejezetekben is számos mű említését mellőzi. A magyar álnévlexikon a németekkel került egy csoportba: SZÉKELY Dávidé. Sajnos, SZINNYEI és GULYÁS írói lexikonai kimaradtak.

A kötet második része a XX. századi olasz prózaírók álneveit adja, de nem tér ki ezek lelőhelyeire s arra sem, melyik író hol és mikor használt álnevet. Ezzel ellentétben viszont mindegyik író esetében — rövid életrajz után — felsorolja annak önállóan megjelent műveit, és rövid tájékoztatást is ad a rávonatkozó irodalomról. Az egyes tételek az álnevek betűrendjében követik egymást. Azonos szerző több álneve esetében a kiegészítő megjegyzések a legismertebb álnévhez kerülnek, a többinél erre utal. A fejezet végén — hibáztathatóan — az idézett bibliográfiák mutatója megelőzi a felsorolt szépirodalom eredeti nevének indexét. A könyv végén pedig, mintegy függelékként, felsorolja részint mindazokat a műveket, melyeket az egyes tételek életrajzi-bibliográfiai adatainak megírásához felhasználott, részint pedig azokat az összefoglalásokat, melyek a mai olasz irodalom történetét átfogóan tárgyalják.

FRATTAROLO munkája olyan kézikönyvnek látszik, melyet elsősorban nem az alapos könyvtári feldolgozó-munka használhat, hanem a reference; első, az álnévlexikonokat vázlatosan elsoroló része nem lépi túl a középfokú összeállítások színvonalát; második része pedig szintén nem törekszik teljességre, s különösen a kutató fájthatja azt, hogy a betűjelek feloldásának kísérlete éppúgy kimaradt, mint valamennyi jelentős XX. századi olasz író álnévének felsorolása, és azoknak a folyóiratoknak, hírlapoknak a megnevezése, ahol ezek előfordulnak. Az, hogy például Alberto MORAVIA, a ma is élő, világszerte ismert olasz prózaíró neve nem fordul elő a kötetben (valódi neve egyébként Alberto PINCHERLE), kétséggé teszi az összeállítás megbízhatóságát.

Mégis, a kötet hasznos munka, mert (s ez főleg a modern olasz írók álneveinek feloldására áll) a külföldi számára nyújt néhány, másutt nem megismerhető adatot, s életrajzi összefoglalói, bibliográfiai referenciái, irodalomtörténeti emlékeztetői révén néhány olyan felvilágosítást, melyeket esetleg másutt nem találhatnánk meg.

Ugyanakkor, FRATTAROLO munkájának kapcsán, talán megemlíthetnénk, hogy nálunk is hasznosnak látszana egy, a közelmúlt és a ma írói álneveivel foglalkozó gyűjtés megkezdése.

SZABÓ GYÖRGY

N. Allony—D. S. Loewinger : The Institute of Hebrew Manuscripts. List of Photocopies in the Institute. I. Jerusalem 1957. VIII, 78, [2] l., 8 t.

A Héber Kéziratkutató Intézet 1950-ben alakult Jeruzsálemben. Célja, hogy a földkerekség legkülönbözőbb helyein található héber kéziratokat lefényképeztesse és fotokópiáit az Intézetbe gyűjtse. Ezzel a héber kéziratok vizsgálatát nagyon megkönnyíti, mert egy helyütt lehet látni és tanulmányozni az anyagot, s így a teljesség lehetőségéhez is segíti a kutatókat. Évenként kétszer kel útra az Intézet egyik megbízottja a kéziratok felkutatására. Eddig Ausztria, Olaszország, Anglia (csak London), Belgium, Nyugat-Németország, Dánia, Hollandia, Magyarország, a Vatikán, Franciaország és Svájc könyvtárainak héber kézíratairól kapott áttekintést és fényképeket az Intézet.

Az előttünk fekvő első kiadvány : Ausztria és Nyugat-Németország héber kézíratairól készült fotokópiáknak héber nyelvű katalógusa. A különböző nyomtatott katalógusokban már eddig is szereplő kéziratokra a katalógusszámokkal utal, leírást csak az eddig ismeretlenekről ad.

1. *Ausztria.* Zsidó tulajdonban háromszáznál több héber kézirat volt. Ezeknek legtöbbjét elrabolták a nácik. Egy része felbukkant külföldön : a Varsói Zsidó Történeti Intézetben vagy magánosoknál. Ugyanígy prédára kerültek a szerzetesi könyvtárak héber kézíratai is. Megtudjuk, hogy A. Z. SCHWARZ munkájának (*Die hebräischen Handschriften in Oesterreich. I.* Leipzig 1931.) megvan kézíratos folytatása özvegyének tulajdonában, fotokópiáját őrzi az Intézet.

Igen fontos, hogy a bécsi Erzherzog Rainer-gyűjtemény genízáinak fényképei elkészültek. A SALAMON B. JEHUDÁHOZ írt levél (9. l., Nr. 13.) ki van adva (J. MANN : *The Jews in Egypt. I.* Oxford 1920. 108—109. l.). A *שְׁמַרְתִּי בְּיָדִי* szövege (9. l., Nr. 14.) — amint a kiadók rövid megjegyzéséből megállapítható — a palesztinai rítust követi. A KAUFMANN-genizából származó, hasonló szövegeket a M. ZULAY emlékére kiadandó kötetben közlöm.

Akad Magyarországi vonatkozású kézirat is : Eisenstadt és a „hét község” iratai (8. l., Nr. 1.).

2. *Németország.* A nácik itt sem pusztították el a héber kéziratokat, de 26 zsidó könyvtár anyagát elrabolták, s ezek ma mind Németország határain kívül találhatók. A boroszlói Jüd.-Theol. Seminar kézírattára s más héber kéziratok pl. a Varsói Zsidó Történeti Intézetben vannak, a wormszi hitközség két gyönyörű *Machzorja* a Héber Egyetem birtokába jutott, a frankfurti Zsidó Múzeum *פְּרָשׁוֹת*-kézirata londoni magángyűjtőhöz, a nürnbergi városi könyvtár híres *Machzorja* S. Z. SCHOCKEN tulajdonába került. Sok kézirat még lappang. A frankfurti városi könyvtárnak 400 héber kézírata és 10 000 geníza-töredéke volt, amelynek nagy része bomba által pusztult el. Berlinben 500 héber kézirat volt, kétszer annyi, mint amennyi STEINSCHNEIDER katalógusában szerepel. A későbbi szerzeményeket A. SPANIER kiadatlan katalógusa tünteti fel. Egyik fele a tübingeni egyetemi könyvtárban, a másik a marburgi (nyugat-németországi központi) könyvtárban került felszínre.

A marburgi könyvtárban található SCHILLER *An die Freude* két héber fordítása s egy héber fordítás a *Das Lied von der Glocke*-ről (kiegészítendő ezzel S. LACHOWER bibliográfiája : *Yad La-Kore. IV.* 1956. 59—75 ; SCHEIBER, uo. 193—194.).

Az Intézet további munkáját és kiadványának folytatását nagy érdeklődéssel várjuk.

SCHEIBER SÁNDOR

Három pozsonyi könyvtár ősnyomtatványkatalógusa. Az elmúlt három évben Imrich KOTVAN, a pozsonyi Egyetemi Könyvtár munkatársa nyomtatásban közreadta a pozsonyi Egyetemi Könyvtár, a városi tudományos könyvtár és a liceumi könyvtár ősnyomtatványainak katalógusát. (*Katalóg prvotlači Univerzitnej Knižnice v Bratislave. Catalogus incunabulorum bibliothecae universitatis Bratislavensis. Časť - pars I.—II.* Bratislava, 1955. 38 + 42 l. — *Katalóg prvotlači vedeckej knižnice mesta Bratislavy. Catalogus incunabulorum bibliothecae scientificae civitatis Bratislavensis.* Bratislava, 1956. 56 l. + 4 t. — *Prvotlače lyceálnej knižnice v Bratislave. Incunabula bibliothecae lycae Bratislavensis.* Bratislava, 1957. 32 l. + 2 t.) Ezzel — a káptalani könyvtár kivételével — Pozsony valamennyi jelentősebb ősnyomtatványgyűjteményét megismerhetjük. Ez igen hasznos, hiszen eddig e három könyvtár közül csupán a liceum 27 ősnyomtatványát írta le nyolcvan évvel ezelőtt HARMATH Károly (*A pozsonyi evang. lyceum könyvtárában levő ősnyomtatványok és néhány más régi s érdekesebb mű ismertetése.* A pozsonyi ág. hitv. ev. főiskola értesítőjében az 1877/8. tanévről. 1—28. l.).

A három közül a legjelentősebb az Egyetemi Könyvtár állománya, honnan KOTVAN összesen 461 db XV. századi könyv leírását közli. Ezek csaknem mind az egyházi könyvtárak közelmúltban végrehajtott államosításakor kerültek ide. A városi könyvtár 47 ősnyomtatványa a két világháború között (1929—1943) gyűlt össze. A volt evangélikus liceum könyvtárának 36 XV. századi nyomtatványa közül viszont a legtöbb már száz-százötven éve ebben a gyűjteményben van.

A katalógusokban ismertetett több mint félezer ősnyomtatvány között természetesen több magyar vonatkozású van. Így az Egyetemi Könyvtárban két Magyarország számára készült misekönyv (RMK. III. 2. és 46.), továbbá MICHAEL DE HUNGARIA egy (RMK. III. 39.), TEMESVÁRI Pelbárt egyik műve (RMK. III. 50.) pedig két példányban található. (Három másik, KOTVAN által ismertetett TEMESVÁRI Pelbárt műről [II. 154—156. sz.] pozsonyi tartózkodásom alkalmával megállapítottam, hogy azok XVI. századi kiadásúak [RMK. III. 94.].)

A liceumi könyvtár ősnyomtatványai között csupán egy magyar vonatkozásút (RMK. III. 3.) ismertet KOTVAN. Számunkra azonban a legérdekesebb a városi könyvtár egyleveles unikuma (HAN pozsonyi kanonok búcsúlevele 1480-ból), melynek jelentőségével a *Magyar Könyvszemle* jelen számában SOLTÉSZ Zoltánné foglalkozik.

Magyar könyvtártörténeti szempontból igen értékes a városi és liceumi könyvtár ősnyomtatványkatalógusában levő proveniencia-mutató. Ez LUDOVICUS és PANCRATIUS (ROBBECK) pozsonyi kanonokok XV. századi tulajdonbejegyzésétől a legújabb korig számos ismert (BÉL Mátyás) és kevésbé ismert pap, tudós stb. könyvtulajdonosról ad hírt számunkra. A felvidéki városokon kívül — többek között — Győrből (káptalan, 1720 és BALOGH Sándor prépost, 1799), valamint Sopronból (HRABOVSKÝ Dávid, 1832) kerültek ősnyomtatványok az említett pozsonyi gyűjteményekbe. (Sajnos az Egyetemi Könyvtár katalógusához nem jelent meg semmiféle mutató, így az ottani ősnyomtatványok provenienciájáról nem tudunk meg semmit sem.)

KOTVAN az egyes műveket — a nemzetközi szokásoknak megfelelően — nem írja le, hanem csak az általánosabban ismert ősnyomtatványbibliográfiákra és katalógusokra utal. (Talán egyszerre túl sokra is!) Egy pontban azonban eltér az ősnyomtatványoknál bevett gyakorlattól: a formátumot nem a papír fekvéséből, hanem a könyvek nagysága alapján állapítja meg. (Pl. minden 15 és 25 cm közötti művet nyolcadrétnek minősít; ugyanazon mű erősebben körülvágott példánya tehát más formátum-jelölést kaphat!)

A katalógusok sora önmagában is komoly fejlődést árul el KOTVAN munkamódszereiben. Az Egyetemi Könyvtár elsőnek publikált katalógusa két egymástól teljesen független, újra kezdődő sorszámozású füzetben jelent meg, ami azok hasz-

nálatát bizony nehézkessé teszi. A városi és líceumi könyvtár ősnymtatványainak ismertetése sokkal elemzőbb és részletesebb. A hasznos és általában pontos mutatók egész sora (nyomdász, nyomdahely, kronológia, bibliográfia és helyrajzi számok szerinti) teszi a közölt adatokat még áttekinthetőbbé. A rendkívüli precizításra való törekvése során KOTVAN a bibliográfiai indexben külön-külön tünteti fel azokat a HAIN-számokat, melyekhez COPINGER, REICHLING, ill. mind a kettő kiegészítéseket adott, míg további (immáron negyedik!) csoportot képez az ilyen kiegészítéssel nem rendelkező HAIN-számokból. Ez kicsit zavaró.

A magas példányszámban (500—2000 db) megjelent katalógusok közül a városi könyvtaré nyolc, a líceumié négy jól kiválasztott illusztrációt is tartalmaz.

KOTVAN fentemlített három munkája — akárcsak a legutóbbi időben megjelent danzigi, boroszlói, drezdai és olmützi könyvtárak ősnymtatványkatalógusai — hasznos útmutatóul szolgálnak a nálunk most készülő országos ősnymtatványkataszter munkálataihoz.

BORSA GEDEON

C. Ciuchindel : *Despre inceputurile presei românești Courier de Moldavie.*

București 1957. (Extras din culegerea „Limba și Literatura” vol. II. editata de Societatea de Științe Istorice și Filologice din R. P. R.)

A *Courier de Moldavie* címmel Iașiban, 1790-ben megjelent hetilap címét a román sajtótörténeti irodalom hosszú ideig mint ismeretlen előfutárt tartotta számon egy egykorú osztrák újságban, a *Wiener Zeitung*ban megjelent említés alapján. C. CIUCHINDEL most a Lenin Könyvtárban meglevő és a Román Népköztársaság Tudományos Akadémiája által mikromásolatban megszerzett öt szám leírásával és betűhív közlésével végleg eloszlatja az első romániai újság körüli homályt, megállapítva, hogy azt POTEKIN hercegnek, az osztrák—orosz—török háborúban az orosz hadak vezérének rendeltére adták ki, mégpedig egyformán az orosz sereg tisztjei és a moldvai művelt románok, elsősorban a bojárok részére. Indulására a keleti háború adott alkalmat, éppúgy, mint néhány egykorú magyar újságnak (*Hadi és Más Nevezetes Történetek, Erdélyi Magyar Hir-Vivő*) — de tartalmából nem a háborús hírek emelkednek ki, hanem — és ez C. CIUCHINDEL gondos munkájának egyik meglepő eredménye — a francia forradalom eseményeinek igen bő és szinte leplezetlenül rokonszenves visszhangja. Érdekesekek még CIUCHINDEL tanulmányának megállapításai a francia nyelvű román újság nyomdájáról: a POTEKIN herceg hadseregét szolgáló katonai nyomda volt ez, és maga az újság is formájában és beosztásában orosz példát követ, a *Szankt-Peterburgszkie Vedomoszti* példáját. A *Courier de Moldavie* felfedezése 31 évvel korábbra vezeti vissza a román sajtó történetét, mint azt az eddigi adatok engedték, de meghagyja továbbra is az első román nyelvű időszaki sajtótermék rangját az 1821-ben Budán indult *Biblioteca Româneasca* számára.

DEZSÉNYI BÉLA

Imrich Kotvan : Bibliografia Bernolákovcov. [Bernolák irodalmi iskolájának bibliográfiája.] Martin, 1957. Matica Slovenska, 408 l.

Imrich KOTVAN, a kiváló szlovák bibliográfus, a magyar könyvtárosok számára is nagyon hasznos bibliográfiát adott ki a közelmúltban. Könyve — amelynek irodalomtörténeti vonatkozásai bizonyára foglalkoztatni fogják a magyar irodalomtörténeti kutatás szakembereit is, — BERNOLÁK Antalnak és a köréje csoportosult szlovák irodalmi iskola tagjainak munkáit sorolja fel.

BERNOLÁK Antal (1762—1813) cseklézi r. k. káplán, majd a nagyszombati érseki vikáriátus titkára, végül érsekújvári esperes-plébános, élete főművéül a szlovák irodalmi nyelv megteremtését tűzte ki maga elé, s az 1792-ben alapított Szlovák Tudós Társaság tagjainak élén azon fáradozott, hogy a nyugati szlovák nyelvjárást fejlessze ki a szlovákság egységes irodalmi nyelvévé. Irodalmi iskolájához jobbra katolikus pap-írók csatlakoztak, akik között ott találjuk BAJZA József Ignácot (1755—1836), FÁNDLY Györgyöt (1755—1811), GRIGELY Józsefet (1760—1818), HOLLY Jánost (1785—1849), RUDNAY Sándort, a későbbi esztergomi hercegprímást (1760—1831) és másokat.

KOTVAN bibliográfiája 105 szerzőnek közel 1000 munkáját írja le (mintegy 700 könyvet s számos folyóirat-cikket és kéziratot művet), amelyek a XVIII. század utolsó évtizedeiben és a XIX. század első felében keletkeztek. Az egyes szerzők műveinek felsorolását rövid életrajzi adatok előzik meg, a bibliográfiai felsorolások után pedig az egyes szerzőkre vonatkozó bőséges irodalom következik.

Szerző a bibliográfiájában közölt művek címeirását — amely után lehetőleg megadja a kérdéses munka jelenlegi lelőhelyét is — részben a szlovákiai közkönyvtárak és magángyűjtemények példányai alapján készítette el, a Szlovákiában nem található anyagnál pedig a PETRIK vagy SZINNYEI által közölt adatokat használta fel. A Csehszlovákiában megtalálható anyag feldolgozásával számos olyan mű került elő, amelyek az eddigi magyar bibliográfiákban még nem szerepeltek. Viszont PETRIK művének a magyarországi lelőhelyekre vonatkozó közlései ma már nem teljesen fedik a tényleges helyzetet.

Mindenesetre nagyon kíváncsi lett volna, ha KOTVAN igen értékes és lelkiismeretes munkáját kiterjeszthette volna a magyarországi könyvtárak anyagára is. Különösen értékes segítséget kaphatott volna az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztó Osztályától, amelynek az 1712—1850 között megjelent magyar könyvanyagot feldolgozó részlege eddig közel 5000 olyan könyvet tárt fel, melyek PETRIK bibliográfiájából hiányoznak. Ez anyagban a BERNOLÁK köréhez tartozó írók 72 olyan műve is található, amelyeket KOTVAN sem ismerhetett, közöttük BERNOLÁK *Grammatica Slavica* c. művének 1802-ben Szegeden megjelent második kiadása, FUCHS Ferenc Xavér *Moralis philosophiae tractatus* . . . c. művének a bécsi kiadás után készült, s Nagyszombaton 1805-ben kiadott második kiadása (KOTVAN a pozsonyi kiadás után készült második kiadást írja le), GRIGELY József *Institutiones grammaticae* . . . c. műve I. és II. részének Budán, 1807-ben megjelent első kiadása stb.

A könyv függeléké közli a BERNOLÁK irodalmi iskolájához tartozó írók névtelenül megjelent műveit, s kimutatásokat ad a Szlovák Tudós Társaság tagjairól, a BERNOLÁK köréhez tartozó írók tudományos és műfordítói munkájáról s a személyükkel foglalkozó irodalmi művekről.

Szerző a munkájában közölt nyomtatványoknak azt a csoportját, amely jelenleg a Bratislavai Egyetemi Könyvtár állományában található, külön bibliográfiai jegyzékbe foglalta s azt *Bernoldkovske Tlač Univerzitetnej Kniznice v Bratislave* [A Pozsonyi Egyetemi Könyvtár Bernolák-nyomtatványai] c. alatt is kiadta.

MARKOS BÉLA

Karel Havlíček Borovský politik a novinář. Výbor z díla. (Prága) 1956, Statni Nakladatelství Politické Literatury. 557 l.

Karel HAVLIČEK BOROVSKÝ (1821—1856) költő és irodalmi kritikus, a modern cseh újságírás megalapítója és a cseh nemzeti öncélúságért folytatott küzdelem egyik vezető politikai személyisége volt. 1848-ban a cseh nemzeti mozgalom élén állt, később elkeseredetten harcolt az elnyomó BACH-rendszer ellen. A bécsi császári kormány Tirolba

száműzte, ahonnan betegen tért vissza Prágába, s fiatalon, 35 éves korában halt meg, 1856-ban.

Válogatott hírlapi cikkeinek gazdag gyűjteményét, halálának századik évfordulója alkalmából, Vladimír KLIMEŠ rendezte sajtó alá, hosszabb bevezető tanulmányban méltatva HAVLIČEK harcos életét, politikai eszméinek ma is élő igazságát, avatott hírlapírói tollának klasszikus erejét.

A kiválogatott cikkanyag, a megjelenési idő szerinti csoportosításban kíséri végig HAVLIČEK publicisztikai tevékenységét a *Pražske Noviny* (1846–1848), a *Narodny Noviny* (1848–1850) és a *Slovan* (1850–1851) hasábjain. Magyar szempontból különösen érdekes a *Narodny Noviny* 1849. évfolyamában megjelent két cikk. Az *Uhry a rakouské ministerstvo* (Magyarország és az osztrák minisztérium) című cikk (1849. évf. 119. sz.) a cári seregek magyarországi beavatkozásával foglalkozik, az *Amnestie v Uhřích* (Amnesztiát Magyarországon) című pedig (1849. évf. 239. sz.) az aradi vértanúk kivégzése ellen tiltakozik.

A cikkgyűjteményt bőséges tárgyi jegyzetek s Hana MAREŠOVÁ nyelvi és stilisztikai magyarázatai egészítik ki.

M. B.

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1955. 2. r. Debrecen 1956, Felsőokt. Jegyzetell. Bp. 414 l.

Három érdekes témájú tanulmányt tartalmaz az 1955-i *Évkönyv* 2. részének vaskos kötete. A két első a XVIII. század első fele két tudós magyar könyvgyűjtőjének könyvtárát ismerteti, a harmadik egy XX. századi, debreceni, idegen nyelvű irodalomelméleti folyóirat történetét dolgozza fel.

A három tanulmányt szerencsésen válogatták össze, mindhárom a magyar művelődéstörténet egy-egy különösen érdekes szakaszához nyújt értékes adalékot. A téma hasonlóságán kívül összekapcsolja még a tanulmányokat az érdemek és hibák hasonlósága is. Egyformán nagy érdeme mindháromnak a filológiai alaposág, a könyvészeti adatok ellenőrizhető pontossága, sok használható adat feltárása. Hibájuk is hasonló. Megelégszenek a pusztá közléssel, a tények és adatok felhalmozásával, de nem vonnak le következtetéseket, nem világítják meg a művelődéstörténeti összefüggéseket. Valószínűleg nem is ez volt a céljuk. De éppen a cél hibás, a sajátmaguk szabta korlátokat helytelenítjük. Egyfajta félelem ez az állásfoglalástól, a végső ítélet kimondásától, filológus-könyvtáros szerénység, amely készen hozza a nyersanyagot, de visszaretten az építés felelősségétől. Nem helyeselhető ez a három tanulmányíró esetében, akik birtokában vannak az eszközöknek, amellyel tető alá hozhatnák a munkát.

Az előző *Évkönyvben* jelent meg BERTÓK Lajos *Ifjabb Köleséri Sámuel könyvhagyatékának magyar és magyar vonatkozású nyomtatványai* c. tanulmánya, most az egész könyvhagyaték leltárát adja közre. „Egy 18. század eleji magyar tudós szellemi kincseskamrája tárul fel előttünk...” — mondja BERTÓK. KÖLESÉRI a tudós — nem úgy, mint a korabeli barokk főurak — a tudományos és irodalmi munkásságához szükséges irodalmat szerzi be, tehát tartalmilag értékes könyveket. A könyvtár összetételének jellemzője KÖLESÉRI polihisztorságából fakadó enciklopedikus jellege. A tanulmány alapja egy leltárjegyzék, melyet KÖLESÉRI halála után 13 évvel, 1745-ben vettek fel. A leltár 3561 könyvet sorol fel (az eredeti kötetszám valószínűleg nagyobb volt), ez korában nagyon jelentős szám, melyet csak akkor tudunk igazán becsülni, ha ismerjük a korabeli könyvbeszerzési nehézségeket. A leltár szakok szerint csoportosítja a könyveket, a szakok alosztályokra s ezeken belül nagyságrendben tagozódnak.

A tanulmány felsorolja a szakcsoportokat, s számszerűen és százalékos arányban feltünteti az egyes csoportokba tartozó művek mennyiségét. Ezután sorra veszi az egyes szakokat és kutatja, vajon „céltudatos gyűjtés eredményei-e azok vagy pedig alkalmosszerű vásárlásból kerültek volt gazdájuk birtokába”. Ez a rész eléggé elnagyolt, csak néhány érdekességet emel ki, összehasonlítja az alcsoportokat, de következtetéseket csak ritkán von le. Ez annál sajnálatosabb, mivel a problémát jól látja, s előítélet nélkül foglalkozik a korrall. A teljes jegyzék közlésével bizonyítja, hogy nem esik abba az általános hibába, hogy a tárgyalat korból csak a magyar nyelvű és közvetlenül magyar indítékú és hatású munkákra fordít figyelmet. Megérti a XVIII. századi európai műveltségű, európai orientációjú tudóst, akinek művelt és protestáns voltában is a latin nyugat jelentette a szellemi hazát, de megérti KÖLESÉRI és a hozzá hasonló magyar tudósok szülőhazabeli kulturális misszióját és az elzártaságból fakadó provincializmusát, amit a legújabb külföldi könyvek beszerzésével igyekeznek legyőzni. S tudja, hogy ebből a missziós munkából következik polihisztorságuk is. Nagy kár, hogy az író mindezekre csak utal, de nem fejti ki. Így, ha szépen és nagy gondnal előkészített, de mégiscsak nyersanyagot adott.

Szintén XVIII. századi protestáns tudós — a fiatalon elhunyt nagyképeességű MARÓTHI György — könyvtáráról szól ÖTVÖS János, a debreceni Kollégiumi Könyvtár munkatársának tanulmánya. MARÓTHI György a felvilágosodás egyik korai magyar képviselője. Önála még nyilvánvalóbb a kulturális misszió gondolata: a magyar szellemi életet a kor színvonalára emelni. Ehhez a nagy célhoz gyűjtötte könyveit. „Könyvtára első jellemző vonása . . . a gyakorlatiasság, másik vonása . . . a tudós ember könyvszeretete” — írja róla ÖTVÖS. A tanulmány kb. ötödfélszáz művet sorol fel, kiegészítve az eredeti jegyzéket bibliográfiai adatokkal és az egyes kötetekben talált, MARÓTHI kezétől származó bejegyzésekkel. A felsorolás után a szerző nyomdászati, művelődéstörténeti és tartalmi szempontból ismerteti az anyagot. Amit mond, mind nagyon érdekes és értékes, de kevés. Reméljük, nem fogja befejezetlenül hagyni.

LUDÁNYI Valéria tanulmánya a *Helicon* c. irodalomelméleti folyóirat történetét dolgozza fel. A folyóirat 1938—1943 között jelent meg HANKISS János debreceni egyetemi tanár szerkesztésében, a Nemzetközi Irodalomtörténeti Bizottság égisze alatt. A folyóirat német, angol, spanyol, francia és olasz nyelven közölt irodalomelméleti tanulmányokat tizenöt ország legkiválóbb irodalomtörténészeitől. A tanulmány témája nagyon érdekes, hiszen ma már alig tudunk arról, hogy ilyen folyóirat volt, s még kevesebbet arról, hogy milyen volt. A tanulmány módszerét azonban nem tartjuk helyesnek. Az első két tanulmányban az adatközlésnek van funkciója, az eddig még nyomtatásban nem közölt XVIII. századi könyvtárleltárak közzététele szükséges alapvetés, amit hiányoltunk, az a belőlük levont következtetések, az összefüggések teljes megvilágítása. LUDÁNYI tanulmánya esetében egy XX. századi, akármelyik könyvtárban megtalálható folyóirat szigorúan pontos példányleírása és tartalomjegyzékének közlése, teljesen felesleges. Maga a szerző is érzi módszerének gyengeségeit, és mindjárt fel is menti magát: „A tanulmányokról irodalomtörténeti szakfejtégetést és kritikai értékelést írni nem a mi feladatunk . . . Az egyszerű tartalmi ismertetés szintén nem illik e tanulmány kereteibe, e helyett a folyóirat teljes repertóriumát nyújtjuk . . .” Ezzel nem tudunk egyetérteni. Hiszen így a folyóirat története: megalapítására, anyagi és külső történetére, kiállítására, a munkatársak és tanulmánycímek pusztá felsorolására korlátozódik. S csakugyan így is van, a felsorolt szempontokra a kikutatható legpontosabb adatokat kapjuk a tanulmányból, sőt néha túl sokat is. Pl. nagyon helyénvaló egy tartalmilag érdektelen ösnyomtatvány vagy egyetlen példányban fennmaradt régi folyóirat esetében, hogy leírja a címlapot, amely „. . . 19 × 26 cm nagyságú, világossárga színű, és rajta 6 ciceró magasságú elegant grotesk versális betűkkel, piros nyomással a cím . . .”, vagy a szedés-

tükröt, amely „... 27 cicero széles és 44 cicero magas...” stb. Azonban mindezek az adatok a jelen esetben szükségtelenek, az 1938–1943 között megjelenő folyóiratokról ezzel jóformán semmit sem tudtunk meg. Ami érdekelné bennünket, az „... a folyóirat túlnyomóan szellemtörténeti és pozitivista beállítottsága”, a témák aránya, a tanulmányok értéke (semmi esetre sem repertórium), a magyar irodalom és irodalomtörténet képviselője, hogyan folyt „akadálytalanul” a szerkesztés és terjesztés munkája a háború alatt stb. Mindezekre nem, vagy alig kapunk választ. Ennek oka pedig a sajtótörténet helytelen felfogása. A sajtótörténet komplex tudomány, melyet nem lehet leszűkíteni a szóban forgó folyóirat formái, nyomdászati leírására, külső, érzékelhető történetére. Elsődlegesen fontos (különösen egy modern lap esetében) belső, tartalmi története, hatása, helyének kijelölése a nemzeti vagy az egyetemes művelődéstörténetben, csak azután következhet az adminisztratív történet, a terjesztéssel stb. foglalkozó fejezetek, s végül a lap formai-nyomdászati kiállítása. Sajnáljuk, hogy ennyire el kell marasztalnunk a szerzőt a módszerben, mikor a dolgozatnak mindemellett sok érdeme van.

BERECZKY LÁSZLÓ

A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészete (1831–1867). A magyar gazdasági szakirodalom könyvészetének III. kötete. Bp. 1956. Mezőgazdasági Múzeum. 659 l. 3 t.

Az immár több mint húsz esztendeje készülő magyar mezőgazdasági bibliográfia: *A magyar gazdasági irodalom könyvészete* harmadik kötete jelent meg a múlt évben a Mezőgazdasági Múzeum gondozásában, 1956-os évjellel és — bizonyára nem a könyvtári címfelvévők öröme — megváltozott címmel. E nagy bibliográfiai vállalkozás első kötete (1805—1805) 1934-ben, a második kötete (1806—1938) 1938-ban jelent meg. A harmadik kötet megjelenése a háború következtében elmaradt, és bár az anyaggyűjtés tovább folyt, az 1831—1867-es évek anyagát összefoglaló kötet csak 1957-ben láthatott napvilágot. A kötet kiadásával nyilvánvalóan jó szolgálatot tett a Mezőgazdasági Múzeum bibliográfiai munkaközössége a mezőgazdaságtudomány történetével foglalkozó kutatóknak, hiszen ezzel a kötettel nagyjában-egészében rendelkezésre áll majd három évszázad magyar mezőgazdasági vonatkozású szakirodalma.

A rendkívül gazdag anyag (3799 bibliográfiai egység) az áttekintést megkönnyítő tipográfiával sorakozik a kötetben. A szerkesztők az anyag rendezésénél igen helyesen eltértek a korábbi kötetek rendezési elvétől. Ezekben ugyanis a művek a megjelenés éveinek sorrendjében szerepeltek, és csak egy meglehetősen primitív szakregiszter állott a kötetek végén. Ez a rendezés megfelelt az akkori bibliográfiai igénytelenségnek, és tekintettel a felvett művek viszonylag csekély számára, még elég könnyen áttekinthető volt. A reformkorszakkal egyszeriben növekedni kezdő gazdasági szakirodalom bibliográfiája számára ez a rendszer természetesen nem volt tovább használható, most már sokkal finomabb és következetesebb osztályozásra volt szükség. Ezért a szerkesztők az Egyetemes Tizedes Osztályozás alapján álló szakrendbe szedték az anyagot, amely a csatlakozó betűrendes névmutatóval együtt könnyen kezelhetővé és nagyjából áttekinthetővé teszi a kötetet. Bizonyos apró egyenetlenségek tapasztalhatók a szerkesztésben: olykor egy fejezetben vannak össze egymástól viszonylag távolabb álló csoportokat, mint pl. a mezőgazdasági épületekről és a mezőgazdasági gépekről szóló irodalmat.

Kétségtelen, hogy a kötet, így ahogy van, rendkívüli és egyre égetőbbé váló hiányt pótol a magyar bibliográfiai irodalomban, mégis azt hisszük, hogy nem mehetünk el szó nélkül néhány olyan probléma mellett, amelyet felvet, még akkor sem, ha ezzel a bibliográfiai öncélúság vádját vonjuk magunkra. Szinte valamennyi kérdés abból adódik, hogy az anyag túlnyomó részét 1945 előtt gyűjtötték, és azt annyi év után a

szerkesztők, bizonyos igazításokkal és kiegészítéssel, de szinte a mai bibliográfiai igények figyelembevétele nélkül állították össze. Ebben természetesen nem felelőtlenséget kell látnunk. A szerkesztők teljesen tisztában vannak a kötet gyengeségeivel, ezeket ők maguk feltárják előszavukban. Mégis oly sürgősnek ítélték a bibliográfia elkészülését, hogy önként lemondottak a magasabb igényekről a hasznossági elv kedvéért. Joggal állítják a szerkesztők, hogy az eredetileg gyűjtött anyag modern követelmények szerinti átdolgozása, ami a címleírásoknak a könyvekkel való összehasonlítását követeli meg, évek munkája lett volna. Minthogy azonban egy ilyen igényű és arányú bibliográfia szinte nemzedékek számára készül, azt hisszük, hogy a megjelenés eltolódása megérte volna azt a teljes precizitást és véglegességet, amelyet a kötet így nem érhetett el. A munka mai formájában az elcsúszás benyomását kelti.

A tartalmi szempontot tekintve: az első két kötetben még érthető volt a mezőgazdasági szak tág értelmezése, éppen a szakirodalom kialakulatlansága következtében, de a harmadik kötetben, amely hangsúlyozottan még a „Ruralis” jelzőt is felveszi címébe, már szigorúbban kellett volna megvizsgálni egyes művek, mint pl. az *Ungarischer Simplizissimus* 1822-i kiadásának vagy *A Pesti „Kereskedő Ifjak Társulata” alapszabályai* (1866) mezőgazdasági jellegét.

A formai szempontot tekintve pedig nem vezethetett bibliográfiai pontosságra az a módszer, amely a címleírások jelentős részét nem a könyvekről, hanem közvetve, könyvészetelekből vette át. A különböző könyvészeti pontatlanságai így változatlanul élnek tovább ebben a bibliográfiában.

Azt gondoljuk, hogy érdemes lett volna azokat a „rendezéstechnikai nehézségeket” is leküzdeni, amelyek nem engedték, hogy az újabban gyűjtött anyagot (különösen az 1830 után megjelent műveket) bedolgozzák a régi anyagba. Így gyakorlatilag két bibliográfia, egy nagyobb és egy kisebb áll egymás mellett. (Amellett egy jegyzet szerint egyes, a kiegészítésbe tartozó címek az eredeti anyagba kerültek és megfordítva.)

Végül nézetünk szerint a művek lelőhelyének megadása kérdésében is talán helyesebb lett volna nem belenyugodni a mezőgazdasági könyvtárak jelenlegi, valóban felbolgatózott állapotába, és további — elismerjük körülményes — kutatással minél több mű végleges lelőhelyét meghatározni. Ez, éppen a sok változás következtében, jelentős segítséget nyújtott volna a kutatóknak, hiszen pl. csak a Mezőgazdasági Múzeum volt könyvtárának anyagát is minden nehézség nélkül meg lehet találni az Országos Mezőgazdasági Könyvtárban, amely pedig sohasem szerepel a címleírások mellett lelőhelyként.

A kötet megjelenésének sürgősségét valójában csak a mezőgazdaság kutatói tudják igazán megítélni; a könyvtáros szívesen várt volna még egy ideig, hogy azután egy kevésbé nyers, tartalmában és formájában befejezettebb, a tudományág hazai fontosságához minden tekintetben méltó munkát adjon a hozzáforduló kutató kezébe.

LAY BÉLÁNÉ

A Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója

KÁPLÁNY Géza, a műszaki könyvtárügy és a dokumentáció fáradhatatlan magyarországi előharcosa, a Technológiai Könyvtár egykori vezetője 1945 nyarán tett *Előterjesztés*ében javasolja „a Technológiai Könyvtárnak Országos Ipari és Műszaki Könyvtárrá való kiépítését és vidéki fiókhálózattal való ellátását”.

Hosszú és nem zökkenőmentes volt az út, amelyen keresztül a Technológiai Könyvtárból Országos Műszaki Könyvtár lett, és amelynek eredményeképpen ma a több száz tagot számláló, különböző tárcákhoz tartozó, üzemi, vállalati, intézeti és egyéb műszaki könyvtárhálózat megszületett. A kialakuló könyvtárhálózat dolgozók

százait állította egy új munkaterületre. A fejlődés szakmai oktatás megindítását tette szükségessé, — majd az első tanfolyamok és szakvizsgák után felmerült az igény egy olyan orgánusra, amely „a vállalati műszaki könyvtárosok és az OMK közötti kapcsolatokat szorosabbra fűzze . . .” 1954 nyarán, ezzel a célkitűzéssel indult meg a *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója* (továbbiakban: *MKT*) mint „az OMK módszertani kiadványsorozata”. A *Beköszöntő* szavai szerint a kiadvány célja ezenkívül: „szakmai közleményekkel, módszertani cikkekkal hathatós segítséget nyújtani a szakkönyvtárosoknak, ugyanakkor híradója kíván lenni a műszaki könyvtárosok munkaversenyének is”.

Az elmúlt három év alatt összesen megjelent 16 szám (14 füzet) gazdag tartalma indokoltá teszi, hogy a *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatóját* jelentős szakmai folyóiratként tartsuk számon, és ennek megfelelő igényességgel bíráljuk.

A lap életében eddig tartalmilag is, formailag is 2—2 szakaszt különböztetünk meg. Tartalmi szempontból a periódushatárt valahol az 1955. év végén húzám meg. Eddig az időpontig 7 szám jelent meg, csaknem tapinthatóan egyenletesen emelkedő színvonalú tartalommal. Az első számok úgyszólván csak az oktatás és a munkaverseny kérdéseivel foglalkoznak. De már a második számban megindul és azóta is kitűnően működik a kifejezetten hiánypótló *Figyelőszolgálat*, amely rövid ismertetéseket közöl a külföldi szaklapokban megjelent fontosabb könyvtári és dokumentációs tárgyú cikkekről. (Véleményünk szerint ez lenne a feladata — a jelenleg közölt fordításanyag mellett — a könyvtártudományi szakirodalom egészére kiterjedően az Országos Széchényi Könyvtár módszertani osztálya kiadásában megjelenő *Könyvtári Tájékoztató*nak. Emellett a *MKT* a maga kevesebb és specializáltabb szakfolyóiratával a szakkönyvtárosok különleges igényeit elégítené ki.) A továbbiakban egyre szélesül a közölt cikkek átfogta terület és az emelkedő színvonalú *Műszaki Könyvtárosok Írják* című rovattal kiegészülve, sorra kerül a műszaki könyvtárakban időszerű kérdések majd mindegyike (a dokumentáció elvi és gyakorlati kérdései, állományellenőrzés, szabadalmi leírások, bibliográfiák, egyes könyvtárak életének és munkájának ismertetése, a propaganda kérdései stb.).

1955 végén — 1956 elején a *MKT* egyszerre kilép a *Beköszöntő*ben megszabott keretek közül, és addigi erőnyeinek fenntartása mellett az egész magyar könyvtárügyet érintő kérdésekkel kezd foglalkozni, mindig a műszaki könyvtáros szemszögéből, de megszívlelendő éberséggel. Csak néhány ilyen témát említek: a különböző könyvtárhálózatok közötti együttműködés kérdése, a területi és központi katalógusok problémái, könyvtári szabályzat stb. Ugyanakkor még igényesebbé vált a módszertani rész is. Helyes kezdeményezés volt az Országos Műszaki Könyvtár, valamint a műszaki irodalom történetével foglalkozó cikkek közlése — egyben biztató ígélet is az OMK jövő évben megjelenő évkönyvére vonatkozólag.

Hasznos és a műszaki tájékoztatást nagymértékben segítő rovat *Az OMK bibliográfiai csoportja által elkészített irodalomkutatások jegyzéke*. Az ETO jelzettel ellátott lista kitűnő segédeszköze a kisebb műszaki, sőt a vidéki közművelődési könyvtáraknak is. Érdemes gondolkozni rajta, milyen módon lehetne publikálni többi tudományos könyvtáraink irodalomkutatásainak jegyzékét. Sok párhuzamos munkát takaríthatnánk meg ily módon, és nagymértékben segítenénk közművelődési hálózatunk reference-munkáját.

Formai szempontból a lap életének két szakasza nem azonos a tartalmi fejlődés periódusaival. Az első két, nyomtatásban megjelent szám után a könyvtár rátért a gazdaságosabb rotaprintes sokszorosításra. Az eltelt időben bebizonyosodott, hogy a mintaszerű sokszorosítás nem rontotta a lap tekintélyét, és a csinos borítólapú kék-fehér füzetek kiállják az összehasonlítást nyomtatott laptestvéreikkel. Meggondolandó azonban, hogy a jövőben a műszaki dokumentációban oly fontos illusztrációs anyag közlése nem veti-e fel újból a nyomdai előállítás szükségességét?

A lap ma már túlnőtt induláskori célkitűzésein, és legjobb cikkeiben az egész magyar könyvtárügyet, de legalábbis minden szakkönyvtárost érdeklő kérdéseket elemez. Mi legyen hát a további fejlődés iránya? Szakkönyvtárosaink jogosan kifogásolják, hogy sem *A Könyvtáros*, sem a *Magyar Könyvszemle* nem foglalkozik sajtóságos problémáikkal. Mégsem tartanánk helyesnek, ha a *MKT* az amerikai *Special Libraries* nyomán indulna tovább. Éppen az amerikai folyóirat példája mutatja legvilágosabban, hogy milyen reménytelen vállalkozás: egyidejűleg szolgálni valamennyi szakkönyvtárat. A műszaki irodalom népgazdasági jelentősége, a hálózat megfelelő színvonalra fejlesztésével kapcsolatban még hátralevő számos feladat azt igazolja, hogy a *MKT* helyes úton jár, — és ennek nem mond ellent az sem, hogy a lapot szívesen és haszonnal forgatják egyéb szakkönyvtáraink és közművelődési könyvtáraink dolgozói is. Felvetődik azonban egy másik igény: foglalkozzék a jövőben a *Magyar Könyvszemle* átfogóan egy-egy szakkönyvtári terület problémáival!

Ha azonban meg is állapítottuk, hogy a *MKT* a magyar könyvtárügy egészét érintő problémákat tárgyal, azt is meg kell állapítanunk, hogy ezt nem teszi mindig kellő tervszerűséggel és céltudatossággal. Felvetette és több számon keresztül tárgyalta pl. a lap a központi címjegyzékek időszerű kérdését. Az 1957. évi 3. számban megjelent beszámoló a miskolci megyei könyvtár folyóiratkatalógusáról azonban nem üti meg azt a mértéket, amelyet ez a fontos kérdés megkövetelne. A szerkesztésnek nem szabad megelégednie a spontán beérkező cikkanyaggal, hanem több tervszerűséggel és a tárgy fontosságának megfelelően több igényességgel kell fellépnie szerzőivel szemben.

Ugyancsak ide tartozik a propaganda kérdése. A műszaki irodalom propagandája terén még igen sok a tennivaló, hiszen az üzemi dolgozók olvasottsága még messze alatta marad a kívánatosnak. Tervszerűtlenséget mutat, hogy amíg 1955-ben a *MKT* 4 cikkben foglalkozott a kérdéssel (BOGDÁNNÉ, KVAKOVSKY, PÁRMA, SIMON), amelyek közül azonban kettő ugyanabban a számban jelent meg, addig 1956-ban egyetlen szám két cikke (GAZDA—BALÁZS és TÓTH Árpád) tárgyalja a népszerűsítés módjait. 1957-ben eddig egyetlen, bár igen érdekes cikk foglalkozik az eredményesebb propagandával (TÓTH Árpád).

A tartalmi igényesség tenné indokolttá a beérkező cikkanyag gondosabb lektorálását, valamint a még mindig elég sűrűn előforduló sajtóhibák kiküszöbölését.

SIMON MÁRIA ANNA

HELYREIGAZÍTÁS

A *Magyar Könyvszemle* 1957. 4. számában megjelent *Régi térképek a helytörténeti kutatás szolgálatában* című cikkembe, a 414. lap első bekezdésébe téves értesülés következtében helyt nem álló megállapítás került. Az Országos Levéltárban ugyanis nem a dr. BORBÉLY Andor által készített katalógus nyert elhelyezést, ez, mint a cikkben is áll, az összeállítónál található. A Levéltárak Országos Központja ugyanis 1955. febr. 5-én kelt 86.438-3-1/1955 sz. rendeletével, saját hatáskörében elrendelte az összes állami levéltárak térképanyagáról katalógus készítését: az ennek eredményeként készült katalógus található az Országos Levéltárban. Az erre vonatkozó utasítás megjelent a *Levéltári Híradó* 1955. évi 3-4. számában.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Szöllőssy Károly

A kézirat beérkezett 1958. I. 30. — Terjedelem: 10.25 (A/5) iv

44663/58 Akadémiai Nyomda, Budapest, V., Gerlőczy teca 2. — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Kőhalmi Béla</i> : A bibliográfia és az új technika — Die Bibliographie und die neue Technik	97
<i>Szentmihályi János</i> : A hungarica-bibliográfia néhány problémája — Bibliographische Probleme der ausländischen Literatur von ungarischem Belang	109
<i>Csapodi Csaba</i> : Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában — Conservation et restauration des livres anciens dans la Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences	118
<i>Soltész Zoltánné</i> : A második magyarországi ősnymda nyomai — Die Spuren der zweiten ungarländischen Druckerei im XV. Jahrhundert	144 —

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Vizkelety András</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár 31. számú német kódexe ..	158
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Corvinaként felismert kódex a Vatikán Könyvtárában	161
<i>Horváth Viktor—Sági Antalné</i> : A „Kolokol” három évfolyama az Országos Széchényi Könyvtárban	162

FIGYELŐ

<i>Máté Károly</i> : Szentkúty (Drescher) Pál (1889—1957)	165
<i>Veredy Gyula</i> : Az ETO és a magyarországi dokumentáció szervezési kérdései ...	166
<i>Takács József</i> : A nemzeti könyvtárak szervezete és működése	175
<i>Kőhalmi Béla</i> : A könyvtárosok felsőfokú oktatásának első nemzetközi konferenciája Prágában	195 —
<i>Haraszthy Gyula</i> : Az UNESCO alaptervezete a keleti és nyugati kulturális értékek kölcsönös megbecsüléséről és a könyvtárak ezzel kapcsolatos feladatai	197

SZEMLE

Gutenberg Jahrbuch 1957. (Ism. <i>F. J.</i>)	201—
Renzo Frattarolo: Anonimi e pseudonimi (Ism. <i>Szabó György</i>)	202
Allony—Loewinger: The Institute of Hebrew Manuscripts (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	203
Három pozsonyi könyvtár ősnymtatványkatalógusa (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	204 —
C. Ciuchindel: Despre inceputurile presei românești Courier de Moldavie (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	205
Imrich Kotvan: Bibliografia Bernolákovcov (Ism. <i>Markos Béla</i>)	205
Karel Havlíček Borovský politik a novinář (Ism. <i>M. B.</i>)	206
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1955. (Ism. <i>Bereczky László</i>)	207
A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészete (1831—1867) (Ism. <i>Lay Béláné</i>)	209
A Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója (Ism. <i>Simon Mária Anna</i>)	210

Ára: 20,— Ft

Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLE DES MATIÈRES

<i>B. Kőhalmi</i> : L'emploi des moyens techniques dans l'édition des bibliographies (Avec résumé en allemand)	97
<i>J. Szentmihályi</i> : Quelques problèmes de la bibliographie des Hungarica (Avec résumé en allemand)	109
<i>Cs. Csapodi</i> : Reliure et travaux de restauration à la Bibliothèque de l'Académie (Avec résumé en français)	118
<i>E. Soltész</i> : La deuxième officine d'incunables en Hongrie (Avec résumé en allemand)	144
CONTRIBUTIONS HISTORIQUES	
<i>A. Vizkelety</i> : Le vieux manuscrit allemand No 31 de la Bibliothèque Nationale Széchényi	158
<i>K. Csapodi</i> : Un manuscrit de la Bibliotheca Corvina nouvellement découvert à la Vaticane	161
<i>V. Horváth—A. Sági</i> : Les trois années du Kolokol à la Bibliothèque Nationale Széchényi	162
CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE	
<i>K. Máté</i> : À la mémoire de Pál Szentkúty (Drescher) (1889—1957)	165
<i>Gy. Veredy</i> : La CDU et quelques problèmes d'organisation de la documentation en Hongrie	166
<i>J. Takács</i> : Sur les statuts des bibliothèques nationales	175
<i>B. Kőhalmi</i> : La première conférence internationale de l'enseignement supérieur des bibliothécaires à Prague	195
<i>Gy. Haraszthy</i> : Les tâches des bibliothèques concernant le Projet majeur de l'UNESCO relatif à l'appréciation mutuelle des valeurs culturelles de l'Ori- ent et de l'Occident	197
COMPTES-RENDUS CRITIQUES	
Gutenberg Jahrbuch 1957. (<i>J. F.</i>)	201
Renzo Frattarolo: Anonimi e pseudonimi (<i>Gy. Szabó</i>)	202
Allony—Locwinger: The Institute of Hebrew Manuscripts (<i>S. Scheiber</i>)	203
Les catalogues d'incunables de trois bibliothèques de Bratislava (<i>G. Borsa</i>)	204
C. Ciuchindel: Despre inceputurile presei românești Courier de Moldavie (<i>B.</i> <i>Dezsényi</i>)	205
Imrich Kotvan: Bibliografia Bernolákovcov (<i>B. Markos</i>)	205
Karel Havlíček Borovský politik a novinář (<i>M. B.</i>)	206
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1956. (<i>L. Bereczky</i>)	207
A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészete (1831—1867) (<i>A. Lay</i>) ...	209
A Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója (<i>M. A. Simon</i>)	210

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1958

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, egyetemi tanár, SALLAI ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, SZILÁGYI JÁNOS, az Országgyűlési Könyvtár osztályvezetője, PÁLVÖLGYI ENDRE, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, DÖRNYEI SÁNDOR, a Képzőművészeti Főiskola könyvtárának munkatársa, JAKAB GÉZA, a zalaegerszegi Megyei Könyvtár munkatársa, NÉMETH LÁSZLÓ, a zalaegerszegi Megyei Könyvtár munkatársa, BERKOVITS ILONA, a művészettörténeti tudományok kandidátusa, tudományos kutató, J. HAJDU HELGA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, SEBESTYÉN GÉZA, az Országos Széchényi Könyvtár h. főigazgatója, KECSKÉS LÁSZLÓ állami ösztöndíjas, Peking, TORDAYNÉ PÁTER ERZSÉBET, az Országos Mezőgazdasági Könyvtár munkatársa, WALLESHAUSEN GYULA, az Agrártudományi Egyetem Könyvtárának osztályvezetője, PÁLDY RÓBERT, a veszprémi Megyei Könyvtár vezetője, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, BÉLLEY PÁL, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, MÁTRAI LÁSZLÓ akadémikus, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója, LÉCES KÁROLY egyetemi tanársegéd, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, D. SZEMZŐ PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400

Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel

(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

Megemlékezés Szabó Ervinről halálának 40. évfordulóján

Egy kolligátum van a kezeim között SZABÓ Ervin hagyatékából. Ő maga állította összes fontosabb könyvtártudományi munkáiból. Az első tanulmány 1900-ból való és a *Magyar Könyvszemle*ben jelent meg (*A porosz könyvtárak lajstromozási rendszere*, 15 lap) az utolsó 1913-ból való, és a *Világ* c. napilapban jelent meg: mindössze 25 cikk, tanulmány, brosúra, bírálat és röplap-bibliográfia. Nyilván az az anyag, amit a legfontosabbnak tartott, mert ez irányú munkássága 1913 után még folytatódott. Utolsó két tanulmánya 1917-, ill. 1918-ban jelent meg.¹ Nem a témák ihletéből fogant cikkek, tanulmányok ezek, hanem a könyvtári terveikért és az egész magyar könyvtárügy és könyvtári közvélemény gyökeres újjáteremtéséért folytatott szívós harcai közben született alkotások. Egyetlen egyet nem találunk köztük olyat, amely ne valami hadállásból származott volna. Egy renyhe és kulturális kérdések iránt lagymatag érdeklődést tanúsító társadalmi környezet felbujtásának szándéka vezeti tollát mindenütt.

Ám ez a kolligátum nem a teljes örökség, amit a tudós, a szocialista teoretikus, a történész és forradalmár könyvtártudományi munkálatokban reánk hagyott. Az a bibliográfia, amelyet SZABÓ Ervin halálának negyvenedik évfordulójára a róla elnevezett könyvtár munkatársaival összeállítottunk, ennél jóval gazdagabb hagyatékról: 71 könyvtártudományi tanulmányról, bibliográfiáról, bírálatról ad számot. De nem az a fontos, hogy ez a még mindig nem teljes örökség több, hanem az, hogy az *egész* is azt árasztja magából, amit a válogatott anyagból álló kolligátum: a vita-zajt, a magyar szellemi élet felkent bajnokaival történt összezapásokat, a magyar könyvtárügynek ártó amatőrök szelíd kioktatását, a felületesen gáncoskodó jóhiszemű laikusok és a könyvtártan minutiáinak ismeretével felvértezett, rosszhiszemű kollégák leintését s végül valamelyik írásában a sóhajszzerű jóslatot, hogy amiért éveken át harcolt, a nagy fővárosi nyilvános könyvtár mégsem lesz meg. Nem tehetette hozzá, hogy nem egyedül a nagypolgárság rövidlátása és a szocialista könyvtárigazgatóval szemben tanúsított bizalmatlansága, hanem a könyvtárügy barátainak lanyhasága miatt. Akármilyen szemszögből nézzük ezt a könyvtártudományi örökséget: benne van az egész SZABÓ Ervin, a kor legjobbainak tudásával rendelkező könyvtáros — a könyvtári apró munkát végző könyvtáros is —, de benne van a társadalmat átalakítani törekvő forradalmár is. Könyvtárügyünk lemaradottságának rajzával leleplezi a századforduló Magyarországnak kulturális és társadalmi lemaradottságát is: a kristály tisztaságát csillogtató, higgadt írásaival, a fogalmak tisztázásával, elemzéseivel, mindig a legfontosabb kérdések előtérbe helyezésével harci

¹ *Munkásképzés és munkáltató érdek* (1917) és *Műveltség és kultúra* (1918).

területen jár. A magyar könyvtárügy élő problémáival foglalkozó könyvtár-tudomány az ő írásaiban született meg.

II.

Az ungvári gimnazista SZABÓ Ervin a gimnázium ifjúsági könyvtárának nyomtatott katalógusával kezdi el könyvtárosi pályáját. Bécsi egyetemi éve alatt Bécs könyvtáraival ismerkedik meg; a porosz katalogizáló szabályzat részletes elemzését és bírálatát még egyetemi hallgató korában végzi el, de kitűnik ebből az írásából is, hogy nem könyvtárosi szorgalmi munka, hanem felkészülés. A porosz szabályzat különösebben nemcsak azért érdekli, mert egy jó könyvtárosnak ezt is ismernie kellett, hiszen „a tudomány és a könyvtárak érdekei egyaránt követelik egységes katalogizálási szabályok követését”; „Angliában és Amerikában már régen s most már Olaszországban és Franciaországban is meghonosodtak”, és nemcsak azért, mert Poroszország könyvtárai *összesített katalógus* felállítására készülnek, sokkal inkább azért, hogy tanulmánya befejező mondatába szelíd figyelmeztetést foglaljon be a magyar könyvtárosok címére: „*Vajjon Magyarországon e téren is addig várnak, amíg éppen a német példát lehet majd követni?*” Egyetemi hallgató korára esik a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtára 1902-ben megjelent közel 900 lapos nyomtatott katalógusának szerkesztői munkája, és a rákövetkező évben — ez már doktorrá avatása éve — elkészíti a Társadalomtudományi Társaság Pulszky Ágost könyvtárának nyomtatott betűrendes katalógusát, melyhez bevezetőt is írt.

Ez volt pályakezdése.

1904-ben kinevezik a Fővárosi Statisztikai Hivatalhoz csatolt nyilvánossá lett könyvtár könyvtárosává. Pályájának új, döntő szakasza kezdődik, de 3—4 évig még céltudatos, csendes könyvtári munka előzi meg a harcos kiállítás éveit.

Úgy kellene írnom eddigi és ezutáni könyvtártudományi munkáiról, hogy a sorok mögött felvetítem mozgalmi munkáját a szociáldemokrata munkások között, oktató munkáját a Szocialista Diákok Körében, újságírói munkáját az akkor még hetente egyszer megjelenő *Népszavá*-ban és a párt német nyelvű lapjában, élénk részvételét a Társadalomtudományi Társaság vitáiban (*A materialista történelemelmélet — A társadalmi fejlődés irányai — Jászai Oszkárral folytatott vitáját az egységes francia szocialista párt programjáról*), ismertetnem kellene két tanulmányát az európai munkásmozgalm irányairól, brosuráját a szindikálizmus és szociáldemokrácia szembesítéséről. És dolgozik már ekkor MARX és ENGELS válogatott művei 3 kötetre tervezett jegyzetes kiadásának első kötetén. (A „jegyzetek” olykor tanulmányokká mélyülnek.) A Társadalomtudományi Társaságban és folyóiratában, a *Husadik Század*ban kifejtett munkásságával eléri, hogy a Társaság megtisztul az oda nem való reakciós elemektől, ANDRÁSSY Gyulától, GRATZ Gusztávtól és társaitól, ettől fogva — majd a szociáldemokrata párt jobboldali vezetőségével való szakítása után — a Társadalomtudományi Társaság, a *Husadik Század*, majd a BÁRCZY István és WILDNER Ödön alapította haladó szellemű *Népmívelés* és a Társadalomtudományok Szabad Iskolája lesz a fóruma. Bíráló szelleme mind e területeket mágneses mezőkké alakítja át.

A csendes belső munka éveit a Fővárosi Statisztikai Hivatal könyvtárában 1904—1910-ig a könyvtári állomány revíziójával, a tizedes osz-

tályozás bevezetésével s a könyvtár szerzeményezésének éles profilú kialakításával telnek el. Úgy véli, hogy a főváros régi anyaggal megáldott nagy könyvtárai láncába helyes lesz beilleszteni egy olyan társadalomtudományi könyvtárat, amely azt az irodalmat gyűjti, amely a társadalom minden tagjának mindennapi problémáival foglalkozik. 1907-ben már meg is kezdi az anyag feltárását kutatók számára úgy, hogy a szakkatalógus anyagát részekre bontja és nyomtatásban kiadja. Így jelenik meg *A lakáskérdés és a városszabályozás kapcsolatos kérdései* (1907); *A községi pénzügyek* (1908); *Községi szocializmus* (1909), valamennyi SZABÓ Ervin szerkesztésében.

A belső könyvtári munka nyugodtnak ígérkező éveiben érlelődtek ki SZABÓ Ervin tervei egy nagy központi közművelődési könyvtár létesítéséről és akkor vetődtek eléje az országos könyvtári problémák. Egy fővárosi központi könyvtár gondolatának, sőt egy országos könyvtárának is, voltak némi hagyományai; az elmúlt század parlamenti vitái és az egyesített fővárosi közgyűlési jegyzőkönyvei megörökítették e tervek bukásának történetét, de a XX. század első évtizedének fővárosa számára e tervet új formába kellett önteni. Mindenekelőtt pedig nem lehetett a kérdéshez hozzányúlni a fővárosi nagy könyvtárak és olvasói igényeinek és az egész ország népkönyvtári ügyének megvizsgálása nélkül. Meg kellett vizsgálnia a főváros és az ország közművelődésügyének átfogó kérdéseit. A pártban és a Társadalomtudományi Társaságban a szocialista elmélet tisztaságáért folytatott vitái után most könyvtári területen a nagy átfogó problémák felvetésével kellett tisztázni fogalmakat, leleplezni mulasztásokat, propagandát kifejtene olyan könyvtári intézmények érdekében, amelyek a nyugati országokban, a szomszédos Bécsben is már eredményesen szolgálták a közművelődés ügyét, és megteremtették a kutatómunka új lehetőségeit is. Melyek voltak ezek az átfogó kérdések, melyeket alkalmasaknak vélt arra, hogy megbolygassák a tán mégis létező, csak lappangó könyvtári közszellemet?

1. Az olvasmányok megválasztásának kérdései a népkönyvtárakban,
2. a főváros könyvtári ellátottsága és tudományos könyvtárainak gyűjtőköre,
3. a könyvtárak kooperációja, 4. a könyvtári szolgáltatások olcsósága vagy drágasága — a kölcsöndíj kérdése.

1907 — a könyvtári viták kezdetének éve, két ízben adott SZABÓ Ervinnek alkalmat arra, hogy a könyvtárügy két centrális kérdésében állást foglaljon. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy SZABÓ Ervin két alkalmat ragadott meg arra, hogy fontos könyvtári kérdésekre irányítsa a közfigyelmet. Előcsatározások voltak a nagy fővárosi közművelődési könyvtár érdekében megvívandó harchoz.

1906 májusában a szabadkőművesek által alapított és fenntartott Szabad Lyceum és az Erzsébet Népakadémia választmánya elhatározta, hogy a szabadoktatással foglalkozó összes intézmények bevonásával országos kongresszuson vitatja meg a szabadtanítás elvi és módszertani kérdéseit. PÁLYI Sándor főtitkár így indokolta meg a kongresszus összehívásának szükségességét: „Nem szabad *csak* a kormány támogatására támaszkodnunk. A felnőttek oktatása társadalmi kérdés... Közös munkára kell egyesíteni a szabadoktatást érdeklő minden intézményt”. A kongresszust 1907 októberére Pécsre hívták össze. 140 népműveléssel foglalkozó egyesület jelentette be részvételét — köztük az állam által fenntartottak is —, jelen volt a Budapesti Katholikus Körtől kezdve a Vas- és Fém munkás Szövetség a legválogato-

sabb színárnyalatokban minden nacionalista, klerikális, szabadgondolkodó és szocialista szervezet képviselője.

SZABÓ Ervin a kongresszusnak könyvtári és múzeumi kérdésekkel foglalkozó második szakosztályában szólalt fel a T. T. és a T. T. Szabad Iskolája nevében FERENCZI Zoltán előadó előterjesztése után, aki csak néhány mondatban fejtette ki azt a fontos kérdést, hogy az országos népkönyvtári és vándorkönyvtári hálózat olvasmányai összetételében tulajdonképpen milyen célokat kell hogy kövessen. Elég volt ebből az a néhány mondat is, kicsengett belőle a félfudális társadalom kultúrpolitikusaiknak jól ismert formulája: „harcolni a magyar nemzetre végzetessé válható internacionálé és a nép kihasználása ellen; emelni a politikai érettséget”.

SZABÓ Ervin *Általános irányelvek népkönyvtárak könyveinek megválogatására* c. előadásában rátapintott a tartalmi feladat kérdésére: „Azon a nézetten vagyunk, hogy semmiféle társadalmi intézményt nem lehet tartósan fönntartani, amely nem a tömegnek, helyesebben a társadalom egy vagy esetleg több rétege, osztálya szükségleteiből, tehát érdekéből fakad és annak tovább is megfelel. Bizonyos — mondja —, hogy minden intézményt, amely akár eredeti céljától eltért, akár azon tömegek szükségletei változtak, melyeket kielégíteni hivatva volt, csakis kényszerrel — a politikai és jogi hatalom esetleg szelidebb, a fegyveres hatalom durvább kényszerével — lehet fönntartani”. . . . a könyvtárak eleinte azzal a bevallott tendenciával létesültek, hogy a tudásnak és műveltségnek félelmetes különbségeit a vagyonos osztályok és proletárok között áthidalják, be nem vallott, de összeállításuk elveiből igen sokszor kétségbevonhatatlanul kitűnő föladatuk ellenben az, hogy ún. hazafias, erkölcsös, vallásos irodalommal *nem tudásukat, hanem erkölcsüket* hozzák közelebb a vagyonos osztályokéhoz, vagyis a lázadás szellemét öljék ki belőle”.

Az *Irányelvek* klasszikus tömörségű írásmű; egy adott politikai és társadalmi helyzetben kimondható és hirdethető elvek bátor megfogalmazása. Tovább menni hiba lett volna. Néhány pregnáns megállapítását nem hagyhatjuk el. A 3. pont utolsó mondata így szól: „... a népkönyvtár is eltéveszti hivatását, ha egyetlen társadalmi, politikai vagy tudományos irányzat szolgálatába szegődik”. A 4. pont így kezdődik: „Nem tartozhatik a népkönyvtár feladatai közé, hogy a „hazafiasságot”, a „vallást”, a „nemzeti eszmét” stb. védelmezze, terjessze. *Hazafisága, vallása, nemzeti eszméje minden osztálynak van s mindenkié más.*” A 7. pontja így szól: „Az egyetlen követelmény, amelyet minden irány és minden párt irodalmi képviselője iránt támasztani kell az, *hogy tudománya színvonalán álló becsületes munka legyen.*”²

A kongresszus határozatokat nem hozott a két egymással szöges ellentétben álló világnézetű tábor fellépése következtében. A konzervatív-dogmatikus világnak ellentáborát a kongresszuson a szervezett munkásság és a *Huszdik Század* emberei alkották. Ekkor nézett először szembe vitában a letűnő világ a jövőbe néző elmélettel és gyakorlattal. Sok értékes konkrét javaslat hangzott el, de nem nőtt, nem is nőhetett ki belőle olyan szervezet, amely a különböző irányzatú erőfeszítéseket egységbe tömöríthette volna.

Ugyancsak 1907-ben jelent meg a *Huszdik Században* SZABÓ Ervin és MADZSAR József egymáshoz csatlakozó bíráló cikke³ a budapesti tudomány-

² A kicmelések a Kongresszus Naplója szerint történtek. K. B.

³ Az *egyetemi könyvtárról*. Huszdik Század. 1907. II. 964—976. I.

egyetemi könyvtár olvasótermének 350 lapos címjegyzékéről, amelyben tudományos könyvtáraink két fontos problémáját világítja meg ugyanakkor, amikor kimutatja, hogy a fővárosnak úgyszólván egyetlen nagy általános tudományos könyvtára milyen szégyenletesen lemaradt a társadalomtudományi, orvostudományi stb. segédkönyvek beszerzése tekintetében. A cikkek elején csillag alatt SZABÓ Ervin a következőket írja: „Minden olyan irányú vád megelőzése céljából, hogy ez a közlemény talán a pécsi kongresszus utóhangja, utólagos kis 'hecc' a hivatalos tudomány ellen stb. kijelenti az első bírálat szerzője, hogy a cikket még június havában, tehát olyan időben, amikor a pécsi eseményeket senki sem sejtette, felajánlotta a bizonyára gutgesinnt Budapesti Szemlé-nek, éspedig levélben, de választ sem kapott.” SZABÓ Ervin a segédkönyvtári katalógus alapos elemzése során (elemzése kiterjed a British Museum Fortescue-féle tárgyszó-katalógusának a magyar egyetemi könyvtár segédkönyvtárába kíváncszó segédkönyvkészlettel való összehasonlítására) felveti a szigorú válogatás elvét a szerzeményezésben, tekintettel az irodalmi termelés óriási arányaira és a mindinkább szaporodó speciális szakkönyvtárakra. A másik fontos kérdés, amit érint: „a könyvtáraknak olyan emberek kellenek, akik ki tudják válogatni a könyvtáradatból azt, ami egy-egy tudományágban tényleg megőrzésre méltó, ami problémákat vet föl, vagy sajátosan megold, ami helyesen, tisztán, világosan exponál tanokat, szóval ami haladást jelent vagy eredményt megrögzít a tudományok fejlődésében.” Alig kétséges — írja —, hogy ezek csak specialisták lehetnek, biológusok a biológiai, botanikusok a botanikai, közjogászok a közjogi, orvosok az orvostudományi, filológusok a nyelvészeti szakok vagy könyvtárak számára. Mert képtelen megítélni még ezen szakmák egy-egy irodalmi termékének tudományos értékét is az, aki magát a szaktudományt *à fond* nem ismeri.” Mikor a British Museum katalógusával való egybevetés után megállapítja, hogy a magyar egyetemi hallgató az alapvető magyar problémákról, az aktuális magyar kérdésekről még annyira sem tájékozódhatik a könyvtár egyetlen szakkatalógusából, mint a B. M. ötéves jegyzékéből, azt írja, hogy ez „nem is lesz másképp mindaddig, amíg nálunk is nem szakítanak azzal a hagyománnyal, hogy csak filológus lehet könyvtáros”. A könyvtár falán messze túlnéző éberségét, érzékenységet, amellyel a könyvtári területet érintő minden jelenségre villámgyorsan reagál, a bírálat befejező része szemlélteti. Készül az állami könyvtárosok képesítéséről szóló törvény, és félti tőle a magyar tudományos élet jövőjét. Ezt írja: „De ha majd elkészül az állami könyvtárosok képesítéséről szóló törvény, melynek előkészítésére alighanem az egyetemi könyvtár vezetőségének is lesz befolyása, akkor csodálkozva látja majd ország-világ, hogy Magyarországon eddig a törvény legalább nem tiltotta más szakferfiak alkalmazását a könyvtárakban, azontúl azonban kizárólag filológusok gyakorlótere lesz az állami könyvtárak anyaga. Mert ez a *terr*⁴ és nem hisszük, hogy ezen proskribált folyóiratban megjelenő írásunknak bármi csekély hatása lenne majd erre. És a magyar könyvtárak is olyan képet mutatnak majd, mint a katonai nagygyakorlatok után a paraszt vetése: az uralkodó hatalom pusztító hadjáratáét Magyarország szellemi és anyagi kultúrája ellen.”

A SZABÓ Ervinéhez csatlakozó MADZSAR-féle bírálat az Egyetemi Könyvtár segédkönyvtárának orvostudományi részéről éppoly lesújtó, mint

⁴ Kiemelés SZABÓ Ervintől. K. B.

a társadalomtudományi részről írott. MADZSAR József, az orvos, néhány évvel e bírálát után (a Fővárosi Könyvtár újjászervezése és önállósulása után) a könyvtár aligazgatója, a fiókkönyvtári hálózat alapjainak megteremtője így végzi be bírálatát: „Ez a három úr (a katalógus két szerkesztője és a könyvtár igazgatója, K. B.) komoly előtanulmányainak segédelmével sok esztendővel veti vissza Magyarországot közegészségügyét”.

E vitákra következő évek, 1909-től 1914-ig a létesítendő nagy fővárosi Közművelődési Könyvtár érdekében végzett propaganda, az alapelvek, majd a könyvtár építési terveinek kidolgozási évei. BÁRCZY István, miután rendbetette, modernizálta a főváros közoktatásügyét, megteremtette a Fővárosi Pedagógiumi Szemináriumot, a Városi Képtárat, nagy érdeklődéssel fordult a könyvtárügy felé, s egy építendő könyvtárpalota és kultúrház céljaira az addig heverő milleniumi alapot kívánta felhasználni. Első intézkedése a Fővárosi Könyvtár függetlenítése volt; leválasztotta a Fővárosi Statisztikai Hivaltaltól, igazgatójává SZABÓ Ervint nevezte ki, a második: megbízást adott SZABÓ Ervinnek egy a főváros közgyűlése elé terjesztendő *Emlékirat* kidolgozására fővárosi könyvtár létesítése ügyében. Az *Emlékirat* hamarosan elkészült, ezt követően az *Emlékirat*ot a polgármester által összehívott kultúrpolitikusok és könyvtárosok köréből összehívott szakértekezlet tárgyalta meg, de mindez — mint a később történetekből kiderült — csak a propagandát szolgálta jól, mert nem azok vitáztak a felvetett kérdések fölött, akik a város pénze és a közgyűlés vokasai felett rendelkeztek: a vezető városatyák. A tanács különböző bizottságaiban és a kerületi „törzsfőnökök” értekezletein hosszára nyúló terméketlen viták zajlottak le: melyik kerület kapja meg az épületet, előadói és szemináriumi termekkel ellátott kultúrpalota legyen-e, képtárral kapcsolatos legyen-e vagy sem, vagy csak könyvtár. Forgalmi központban helyeztessék-e el vagy csendesebb kerület-részben, drága vagy olcsó, esetleg ingyenes telken, vagyis valamely köztér sarkában? Az *Emlékirat* mellé készült építési program nagy Közművelődési Palota tervét tükrözi, az építési terveket azonban az épület várható elhelyezése miatt az új és újabb, de nem végleges elhatározások szerint újra meg újra át kellett dolgozni. Fájdalom, nem talált tetszésre HARRER Ferenc javaslata, aki a Központi Városháza épületömbjének ki nem használt részére kívánta helyezni a könyvtár épületét, így az utolsó döntés szerint a könyvtár a mai Köztársaság tér déli sarkán épült volna fel. De nem ez a huza-vona, a kerületek versengése ölte meg a tervet, hanem az a nagypolgári demagógia, amely úgy tüntette fel a tervet, mintha ez a szociáldemokrata munkásságnak szánt ajándék akarna lenni. Azé a munkásságé, amely a „véres csütörtököt” rendezte, s azután sem szűnt meg követelni politikai jogait, s az érvényesülés új módszereihez folyamodik. Az a VÁZSONYI által kiadott jelszó, amely megbuktatta a főváros közgyűlése elé terjesztett gyönyörű tervet, hogy: „nem csinálunk a mi pénzünkön szabad iskolát Szabó Ervinnek”, egy renyhe, a feudalizmussal kibékült polgárság önmaga felett kimondott halálos ítélete volt.

Nem lett volna érdemes hosszasan időzni a vesztett csata emlékeinél, ha nem született volna meg a nagy nyilvános könyvtár tervezgetései közben az a három ragyogó könyvtártudományi tanulmány, amelyet SZABÓ Ervin, félbeszakítva mozgalmi munkáját, megírt. A könyvtárért folytatott váltakozó esélyű harc szüneteiben, ha telett is ideje arra, hogy magyar és német folyóiratokba cikkeket írjon a munkásmozgalom aktuális kérdéseiről (ezek reper-

toriumának közlése oldalakra terjedne), de arra, hogy elmélyedjen történelmi kutatásaiba, már csak 1914 után kerülhetett sor, amikor a háború már végleg lefagyasztotta reménysége minden csíráját, hogy valaha is előveheti a félretett könyvtári terveket.⁵ Nagy történelmi munkáján, a halála után először Bécsben megjelent *Társadalmi és pártharcok az 1848–49-es magyar forradalomban* címűn, az utolsó simításokat már nem tudta elvégezni.

Az *Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten* (1910) c. tanulmányának higgadt érvelése, meggyőző példáinak jó pedagógiai érzékkel történt felsorakoztatása, a tanulságos külföldi egybevetések, a fővárosi könyvtári jövőjének biztató rajza —, ez a nyugodt tagolású olvasmány a mai könyvtáros-olvasó számára nem sejteti a nyomában kelt ádáz harcokat, az első világháború előtti fővárosi közgyűlés emberkéinek acsarkodásait. SZABÓ ERVIN *Emlékirata* enciklopédiája mindannak a könyvtárosi tudnivalónak, ami egy kultúrházzal (az akkori terminológia szerint szabadfőiskolával) kapcsolatos nagy nyilvános könyvtár megteremtéséhez és működéséhez szükséges; teljes helyzetképe a főváros 1910 körüli könyvtári viszonyainak és problémáinak, tehát fontos könyvtártörténeti dokumentum; tárháza olyan javaslatoknak és könyvtárpolitikai elgondolásoknak, amelyek számunkra ma is, a jövőben is figyelembe veendőek volnának. Az első világháború előtti Budapest polgárainak meg kellett magyarázni, mi az a *public library*, és hogyan helyezkedik el ez az intézmény a közművelődésügy egészében. Meg kellett magyarázni, hogy az a főváros, amely elég jól gondoskodik az iskolai oktatásról, nagy hibát követ el, ha az iskola utáni tanulás ügyét elhanyagolja, számokkal kellett bizonyítani, hogy a külföld nagy városai mennyit költenek nyilvános könyvtári célokra, és mily szégyenletesen keveset költ ilyen célra a főváros. Típusonként, külön a tudományos és külön az úgynevezett népkönyvtárakat véve vizsgálat alá, kilenc hozzáférhetően nyilvános tudományos könyvtár és a bécsi Hofbibliothek könyvtárájának és ellátottságán és az akkor legnagyobb budapesti népkönyvtár, a Budapesti Könyvtáregyesület és a bécsi Verein Zentralbibliothek állományának és forgalmának egybevetésével olvassa a polgárság fejére, hogy „a reánk legkedvezőbb összehasonlítás világításában is, úgy a könyvtárak, mint annak racionális kihasználása tekintetében igen kezdetleges igényeket sem elégítenek ki. Ha — írja tovább — a nálunk sokkal népszerűbb angol—amerikai mintákkal mértük volna össze könyvtárainkat, az ítélet sokszorosan súlyosabb volna: egyenesen megsemmisítő”.

SZABÓ ERVIN érvelése óvatos, körültekintő, gondosan dokumentált azért, hogy a célt, hogy bizonyos alapelvekhez lekösse „gazdait”, gyanút nem keltően elérje: *A könyvtárügy a községi politika tárgya*. Ugyanolyan része a községi közoktatási és közművelődési feladatoknak, mint a nép- és szakiskolaügy, mint a múzeumok és a modern képtárak, sőt ez utóbbiaknál százszorta előbbre való”. Kényes — a pécsi kongresszuson is vihart keltő — könyvtárpolitikai elvek tárgyalása elől sem tér ki, amikor azt fejtegeti, hogy az új nagy könyvtár „az összes dolgozó elemek szellemi élvezeteinek közös forrása” legyen, szolgáltatásai a népesség minden osztályára kiterjedjenek. Óvatos fejtegetéseibe, amikor a könyvtárak formájában nyújtott szellemi

⁵ A nagy nyilvános könyvtár érdekében indított propagandája első évében, 1909-ben jelent meg bevezető tanulmányaival, jegyzeteivel MARK—ENGELS *Válogatott műveinek* II. kötete. (A tervezett III. kötet már nem jelenhetett meg.) Ettől fogva már csak rövidebb lélegzetű társadalomtudományi munkákra, brosurákra futotta erejéből.

alamizsnáról szól, kemény kritikát csúsztat bele az addig létesített népkönyvtárakról: „Általános tapasztalat, hogy a munkásosztálynak kétségen kívül legfejlettebb rétegét, a szervezett munkásokat, akikben pedig a tudásvágy a legerősebb és akik önművelésükért legtöbbet tesznek, nem lehet olyan könyvtárakba becsalogatni, amelyre már előre rásütötték a jótékonyág bélyegét” ... „*Alig lehet kétséges, hogy már meglevő népkönyvtárainktól is ez az irodalmi népkönyvha-jellegük riasztja el a szervezett munkásokat.*”⁶ Felveti 1910 Magyarország hivatalos kultúrpolitikájával szemben, hogyan kell helyesen értelmezni azt, hogy az új könyvtár szolgáltatásai a népesség minden osztályára kiterjedjenek. Itt is, mint Pécsett, szembeszáll az uniformizált műveltség gondolatával: „A pedagógusok és politikusok — írja —, akik a nemzeti műveltség egységéről beszélnek, célt látnak ott, ahol csak eszköz van. Nem egységes *műveltség* csinálódik, hanem *csak* egységes *művelődési intézmények*, s ebből a nézőpontból a könyvtárak sem jelentenek mást, mint hogy alapjai a közös műveltségnek, a fegyverek egyenlősége magasabb fokú”. A könyvanyag megválogatása kérdésében itt is megismétli éppoly megalkuvás nélküli módon, mint Pécsett, hogy a nyilvános könyvtáraknak csak egy feladatuk van: a legtöbb embernek a legjobb könyveket közvetíteni, s hogy minden egyéb tendencia, amelyet némelyek a népkönyvtárak működésébe bevinni próbáltak, csak hivatásuk teljesítését hátráltatta, vagy éppen lehetetlenné tette.

Az új könyvtár anyagának fejlesztése dolgában korlátozó elvek felállítását kívánja, és ez a része a tanulmányának — sajnos — mind a mai napig aktuális maradt. Az új könyvtárnak általános könyvtárnak kell maradnia, „de mint tudjuk — írja —, az általános könyvtárak összetétele is igen különböző”. Ha Budapest összes tudományos könyvtárainak dotációja *együttvéve* sem akkora, hogy a tudományok haladását csak annyira is nyomon kövessék, mint a bécsi egyetemi könyvtár egymaga, amely pedig a világ húsz legjobban dotált könyvtára közt éppen az utolsó helyen áll, — az ésszerűség azt kívánja, hogy Frankfurt a/M. példájára — általános jellegük megóvása mellett kölcsönösen határolják el munkakörüket. Itt helyezte el SZABÓ Ervin tervének azt a sarkalatos alaptételét, hogy az új könyvtár központjának, az ún. reference library-nak társadalomtudományi könyvtárnak kellene lennie, hiszen „a régi könyvtárak inkább a régi, humanisztikus tudományok irodalmával vannak felszerelve és hajlandóságuk is ezek irányába vonzza őket; a sokkal fiatalabb, de mind nagyobb szerepet játszó társadalmi tudományokkal nehezen tudnak megbarátkozni”. A „gyanúsítás”, hogy SZABÓ Ervin szocialista könyvtárral kapcsolatos Szabad Iskolát akart építtetni a szervezett munkásságnak: az *Emlékirat*nak ebben a szenvedélymentes, nyugodt érvelésével a mű egészéből egyáltalában nem kirívó részében talált táptalajt. A szavát egyre magasabbra emelő munkásságra fenekedők ebből a megtámadhatatlan gondolatsorból tépték ki a vádként alkalmazható veszélyes tervezést. Különösen az alapon, hogy az *Emlékirat* további részében és konkluzióiban, ahol azt fejti ki, hogy a *szabad tanulás* jöjjön a *könyvtárba*, hiszen a szabad tanításnak könyvekre van szüksége. De tehetett-e SZABÓ Ervin másként? A fővárosi könyvtárügy elemzése alapján — amelyet mintaszerű alapoossággal végzett el *Emlékirat*ában — juthatott-e más konkluzióra? Példa nélkül áll a könyvtárügy történetében, hogy egy fejlődő világvárosnak nemcsak összes dolgozói és nem csupán kutató,

⁶ Kiemelés tőlem. K. B.

művelt közönsége 1910 körül egy teljesen megalapozatlan gyanúsítás alapján elesett nagy közművelődési könyvtárától.

Még néhány szó SZABÓ Ervinnek azokról a könyvtártudományi munkáiról, amelyek azokban az években keletkeztek, amikor még tovább tervezhetett és építésztaarsaival, LAJTA Bélával, MÁLNAI Bélával még bízhatott abban, hogy tervezetéseikből lesz valami. A tervpályázat kiírásakor SZABÓ Ervin meghívott építész-hallgatóság előtt fejtette ki a modern könyvtáráépítés elveit, ennek foglalata *A modern könyvtáráépítés némely elvéről* szóló tanulmánya.⁷ Alapgondolatainak egyike az, hogy a modern nyilvános könyvtárnál különösen előtérbe lép a használat jó megoldásának problémája. Noha még a nyilvános könyvtárnak is — éppen a lehető leggyorsabb kiszolgálás érdekében — „sok olyan könyvet kell raktáron tartania, amelyek szükségességéről a nézetek eltérhetnek, mégis nyilvánvaló, hogy ez a könyvtár sokkal kisebb könyvállománnyal fogja beérhetni, mint a tudós könyvtárak”. A raktárcsökkentő törekvés irányába hat az a tényező is, hogy a hatalmas könyvtermelést már pénzügyi okokból sincs módjában befogadni, tehát a helyi szükséglet irányában specializálódik. „Ha ez talán túlzott korlátozás is, és ha éppen a specializálódás sokszor ellenállhatatlanul arra tereli a könyvtárt, hogy a maga sajátos területén nagyobb teljességre törekedjék, azért az ritkán fog bekövetkezni — írja —, hogy sok százezer vagy millió kötet elhelyezéséről kelljen gondoskodnia”. A másik — építészeknek és építészekkel könyvtárt emelő könyvtárosoknak szánt — tanítása az előadásának az, hogy a modern könyvtár nyilvános jellege „a nyilvános helyiségek egész sorát követeli meg, nemcsak a raktárhoz képest relative, hanem absolute is több olvasó- és dolgozótermet, mint a tudós könyvtárban vagy pláne a népkönyvtárban”. „És ha a sajátképeni nyilvános helyiségek nagy száma az épület külső és belső architektúrájára új jelleget kényszerít, a szabad oktatás céljait szolgáló helyiségek olyan terjedelme, amilyen a főváros programjában van előírva, még továbbmenő követelményt támaszt *új architektura*⁸ iránt.”

1911-től 1914-ig a vajúdás állapotában leledzett a könyvtár. A hely kijelölése dolgában megtörtént egy senkit ki nem elégítő állásfoglalás, de még nem volt döntésnek nevezhető. Az állásfoglalás (a mai Köztársaság tér déli sarka) köznap nyelven annyit jelentett, hogy a város urai nem hajlandók drága központi telket felajánlani a tervezett kultúrcentrum : a Városi Nyilvános Könyvtár és Szabad Főiskola számára. 1911 azonban még a bizakodás éve volt, s ekkor jelent meg BÁRCZY István és WIDNER Ödön *Népművelés c. folyóiratának az a külön száma*⁹ SZABÓ Ervin szerkesztésében, amely kizárólag a magyar — különlegesen a fővárosi — könyvtárügy és szabad tanítás kérdéseivel foglalkozott. A bevezető cikket (*Alma Mater* címen) IGNOTUS írta. Nem nehéz kitalálni, hogy a Fővárosi Könyvtárról szól : „amilyen már ma is, s még inkább, aminőnek lenni készül”. Második cikke a SZABÓ Erviné : *Mit olvasnak és mit olvassanak* címmel. Ismét és újra a központi, a tartalmi feladat megbeszélése, leszűrten, kitisztázottan. Lehetetlen belőle idézni, részleteket kikapni, az egészet kellene idézni ; szabatos kifejtése ama tétele igazságának, hogy „le kell mondani a modern nyilvános könyvtár könyvanyagának összeállításánál az ún. fejlett és fejletlen olvasó, az ún. magasabb

⁷ Megjelent a *Városi Szemle* 1911. februári számában.

⁸ Kiemelés tőlem. K. B.

⁹ 1911. 2. sz. 57—128. l.

és alacsonyabb fokozatok közt való megkülönböztetésről. Rossz könyvet egyaránt olvasnak minden társadalmi osztály körében és mindenikben van fogékonyság a jó olvasmány iránt. S így a válogatásnál csak egy kritériumunk lehet: az ízlésben legfejlettebb és fogékonyságban legdifferenciáltabb olvasó szükséglete. Hadakozni ebben a remek írásában csak Werner SOMBARTtal hadakozik, aki akkoriban egy nagyon elterjedt könyvében¹⁰ a selejtes irodalom kedvelésével vádolja meg a nagyvárosi munkásokat, de ez ellen a vád ellen SZABÓ Ervin két hiteles tanút szólaltat meg: az esseni Krupp Művek könyvtárosát és a dresden-plaueni (munkáslakta kerület) könyvtárost: Walter HOFMANNt.

Múzeumi részről is felmerültek építkezési igények. A történeti múzeumot és a BÁRCZY által kezdeményezett Modern Galériát szerették volna egyesítve tető alá hozni. Múzeológusok brosrúái is sürgették ezt. SZABÓ Ervin MELLER Simonnal, a Szépművészeti Múzeum nagynevű igazgatójával beszélte meg a két, illetőleg három nagy kultúrintézet közös elhelyezésének kérdését. Így született meg *A városi múzeumok feladatai és a Fővárosi Múzeum c. tanulmánya* 1913-ban, nyilván azon meggondolás alapján, hogy a föltétlenül csak a város centrumában elhelyezhető új Székesfővárosi Múzeum és Modern Galéria a Városi Könyvtárral és Szabad Főiskolával együtt oly impozáns terv képét adná, amely más elhatározásra bírhatja a főváros urait. Úgy szól hozzá — írja —, mint laikus. Ezt a szerény megállapítást alaposan lerontja az a jól informáltság, amelyet a füzet végén felhasznált modern szakirodalomból merített. Ezt bizonyítják a tanulmány bő jegyzetei is. Tüzetesen fejti ki a múzeumok demokratizálásának módszereit és alapos tájékozottsággal tárgyalja Budapest múzeumi feladatait. Tanulmányának utolsó bekezdése árulja el vállalkozása célját. Ezt írja: „A Városi Nyilvános Könyvtár és Szabad Főiskola évek óta vajúdik. Bár az építési költségek rendelkezésre állanak és a telek is megvan, nem tud megszületni. Annak a belső ellentétnek a betege, hogy minél nagyobbbszabásúnak terveztük, annál erősebben rövidítünk meg egy másik szociális érdek, amely a *térnek*¹¹, amelyre tervezve van, további beépítése ellen tiltakozik. S maga a hely is semmiképpen sem kedvező egy *központi kultúrintézmény* számára. Vajon az az új érdek, amely a Múzeum és a Galéria létesítéséhez fűződik, a könyvtárhoz és főiskolához kapcsolódó érdekekkel együtt nem volna-e elég erős, hogy *Budapest város kultúrközpontját*, akropoliszát alkalmas és méltó helyen és formában és minél gyorsabban megteremtse?”

Ez a szép terv is tervnek maradt.

SZABÓ Ervin figyelme az egész könyvtári területet bejárta, nemcsak könyvtára sorsa érdekelte, az ország minden könyvtáráé, még akkor is, amikor már elég oka volt megbántódnia erőfeszítései megghiúsítása felett. 1913-ban — a pécsi kongresszus óta először — újra összehívták kongresszusra a magyarországi Könyvtárak és Múzeumok Szövetségét. Papiros-szervezet volt ez, arra használták fel a kultúrpolitika legfőbb intézői, hogy kicirkalmazott beszédeknek hol ebben, hol abban a városban közönségük legyen; előtte ismerkedő est, utána bankett. Ebből állt a kongresszus. SZABÓ Ervin 1913-ban az akkor megindult *Könyvtári Szemlé*ben újra hallatja harcos szavát. Megrója a Szövetség vezetőségét, hogy a kongresszusra csak vezető állás-

¹⁰ *Das Proletariat*.

¹¹ Kiemelés tőlem. K. B.

belieket hívnak meg, mintha a magyar könyvtárosoknak és múzeológusoknak nem volna mondanivalójuk. Hibáztatja, hogy szakkérdéseket nem vitatnak meg, „pedig — írja — kérdésben igazán nincs hiány. Maga az állami beavatkozás szerepe és hatása egyike a legfontosabbaknak. Ilyen még: a városi és a falusi könyvtár; a szakkönyvtárak; a kölcsönzés rendje és szervezete; a kölcsöndíj; a könyvtáros-képzés; egységes katalógizáló szabályok; a magyar nemzeti könyvészet; stb. stb. Csupa égető magyar kérdés” ... „Ha azután ezek mellett — vagy inkább: ezek után — is van bankett, az igazán nem baj. De csak: ezek után!”

Optimizmusa törhetetlen volt. Minden legkisebb jó kezdemény fel tudta pezsztíteni a vérért vesztő ország háborús napjaiban is. Az 1916-ban megindított *Könyvtári füzetek* első száma (DIENES László: *Walter Hofmann könyvtári törekvései* c. tanulmánya) elé írt *Háborúban — a Könyvtári Füzetek* elé c. bevezetőjében ezt mondja: „A mi szegény országunkban minden jó intellektuális kérdés a mai körülmények között *inter arma* erkölcsi elégtétel és esztétikai öröm. Ha még oly szerény, még oly gyöngé, még oly részleges is, mint ez a kis vállalat. De ha egyúttal út és eszköz az energetikus imperativizmus szellemében, akkor több, akkor cselekedet, előrelépés, fejlődés. Azt hiszem, minden könyvtár-reform az. Ki merem mondani, hogy kulturális fejlődésünk: tudományos és egyéb értelmi és lelki energiáink gyarapodása ma a legszorosabban összefügg könyvtárügyünk állapotával.”

III.

Nem merítettük és nem aknáztuk ki SZABÓ Ervin könyvtártudományi örökségét, pedig ez ma már egészen a miénk. Ne felejtjük el, hogy 37 éven át senkié sem volt, gazdátlan jószág, mely igazi urára a magyar munkásosztályra várt. Nem merítettük ki és nem vontuk le sikerei és balsikerei tanulságait, még kevésbé a tanításaiban, útmutatásaiban rejlköket. Sok még itt a tennivaló, ezt a szabóervini életműnek könyvtártudományi része feletti futó szemle után még jobban érezzük, mint valaha.

Ki tudná lényének minden vonását: a tudósét, a könyvtárosét, a publicistáét, a legigazabb ügyek propagandistájáét, a forradalmárét úgy felrajzolni, hogy ennek az igazi embernek a portréja teljesen álljon előttünk. Ki szolgáltatathatna Neki igazságot? Talán SZABÓ Ervin megírandó nagy életrajza, vagy amire szerencsétlen politikai és társadalmi viszonyok között nem telett erejéből, mindaz a kulturpolitikai terv és szándék, amely egész életét betöltötte: feltámadjon munkásosztályunk forradalmában.

KÓHALMI BÉLA

A könyvállomány helyzete közművelődési könyvtárainkban

A nagymúltú magyar könyvkultúra a két világháború között vissza-maradt az európai fejlődéstől. Ez a jelenség különösen a közművelődési könyvtárügy területén volt szembetűnő. Az első világháború előtt meg-indított könyvtáralapító mozgalom nem folytatódott. A HORTHY-korszak félmillió kötetet tartalmazó 1629 népkönyvtárának többsége alig működött, a legtöbb városi könyvtárunk is csak vegetált. Néhány vidéki városi könyv-tártól eltekintve (Debrecen, Sopron) modern értelemben vett közművelődési könyvtárnak csak a Fővárosi Könyvtárat és 13 fiókját lehetett tekin-teni.

Mínthogy falusi könyvtáraink a második világháború végén szinte kivétel nélkül elpusztultak, a városi könyvtárak pedig sem méretükben, sem pedig a bennük levő állomány minősége tekintetében nem feleltek meg szocia-lizmust építő népünk rohamosan növekvő művelődési igényeinek, mai köz-művelődési könyvtári rendszerünket az utolsó 10 évben kellett megte-rementeni.

Ebben az időszakban a közművelődési könyvtárak fejlődése valóban rohamos volt. A vidéki állami hálózat könyvtárainak száma 1949-től 1953-ig 499-ről 3868-ra emelkedett, a fővárosi kerületi könyvtárak száma ugyanebben az időben 22-ről 41-re. A szakszervezeti könyvtárak fejlődése 1947-ben kezdő-dött, számuk 1955 végéig 6500-ra nőtt.

1953-ig tehát jelentős mennyiségi fejlődés jellemezte könyvtárainkat.

A vidéki hálózat képe 1953 végén — amikor a mai kiépülés nagyjá-ból befejeződött, — a következő:

	Állomány (1000)	Olvasók (1000)	Forgalom (1000)
1951.....	914	135	1778
1952.....	1700 86%	342 153%	5059 186%
1953.....	2223 30%	502 47%	8750 73%

Már ez a néhány, kezdeti időből származó és nem elég pontos adat is rámutat arra a törvényszerű összefüggésre, ami az állomány, az olvasók száma, valamint a könyvforgalom változása között fennáll. Nagy meny-nységű friss könyvállomány beáramlása a könyvtárakban általában az olvasók számának és a forgalomnak ugrásszerű emelkedését vonja maga után mind-addig, amíg az olvasók száma a lakosság egy bizonyos százalékát el nem éri. (Ez a százalék a lakosság általános műveltségi állapotától is függ; nálunk

az eddigi tapasztalatok szerint a könyvtárakba könnyen bevonható olvasótábor a lakosság 10—20%-a között mozog.)

A könyvvállomány fejlődésének nem kielégítő üteme azonban — bár némi időbeli eltolódással — ugyancsak törvényszerűen jelentkezik az olvasók számának és a forgalomnak stagnálásában, sőt csökkenésében. Minthogy az olvasók és a forgalom emelkedésének üteme ebben az időszakban sokkal gyorsabb volt, mint az állomány fejlődése, ez a tény azt is jelezte, hogy a meglévő igények nagyok, s ezek kielégítése nagyon fontos művelődéspolitikai feladat. Éppen a fent vázolt törvényszerű összefüggés alapján kell a továbbiakban megvizsgálnunk, hogy közművelődési könyvtáraink állománya a legutolsó években kielégítő méretekben fejlődött-e, lépést tartott-e a szocializmust építő társadalmunk valóságos igényeivel.

A vizsgálat alapjául az 1953. évtől számított időszakot vesszük. Ez az időpont, amikor a közművelődési könyvtáraink számszerű fejlődése nagyjában befejeződött. Ezt az időszakot közművelődési könyvtárügyünk legtöbb területén figyelemre méltó minőségi fejlődés jellemezte. A megyei könyvtárak jelentős intézményekké nőttek, megszilárdult a járási könyvtári hálózat is. A fővárosi kerületi könyvtárak szívós, megbízható munkát végeztek a főváros lakosságának könyvtári ellátásában, bár kereteik mind korszerűtlenebbé váltak az általános helyszűke, az olvasótermek hiánya, a gyermekrészlegek fogyatékos kiépülése miatt. A szakszervezeti könyvtárak munkájának minőségi javulása különösen az utolsó két évben szembetűnő. Egyre inkább kialakul modern hálózati rendszerük és tervszerű könyvellátásuk a Szaktanács egyre fokozódó figyelme és szakszerű irányítása következtében.

A kedvező minőségi fejlődés ellenére mind a közművelődési könyvtárosok, mind pedig az irányító szervek előtt egyre világosabbá vált, hogy az egyre kisebbedő anyagi ellátás és a célnak még mindig nem minden tekintetben megfelelő szervezet miatt évről-évre csökkent a fejlődés üteme, sőt egyes helyeken a stagnálás vagy a visszaesés jelei mutatkoztak. Mindenekelőtt a könyvvállomány fejlődése terén jelentkeztek a bajok. Jelentkeztek azonban szervezeti problémák is. Járási hálózatunk befejezetlen maradt, mintegy húsz járási székhelyen nem alakult meg a járási könyvtár, a falusi könyvtárak szervezeti fejlődése pedig megakadt, és legtöbbjük máig sem vált a községi tanácsok intézményévé.

Látva e jelenségeket, az Országos Könyvtárügyi Tanács állománykérdésekkel foglalkozó szakbizottsága az elmúlt év végén vizsgálat alá vette a közművelődési könyvtárak állományának fejlődését, igénybevitelét, állapotát. A tanulmányozás során rögtön kítűnt, hogy részletesebb elemző vizsgálat számára nem állnak rendelkezésre megfelelő statisztikai adatok¹. Emiatt a szakbizottság új országos adatgyűjtést végzett. Az új felmérés adatai sem teljesen megnyugtatóak, s a régebben gyűjtött statisztikai adatok-

¹ A könyvtárak régebbi statisztikai jelentései a könyvek rongálódására, elveszésére, főlőspéldányokra nézve nem tartalmaztak adatokat. A falusi (letéti) könyvtárak állományra, olvasólétszámra és forgalomra vonatkozó régi adatait pedig összehasonlítás céljára nem lehetett használni, mert a központi könyvtárak csak azon könyvtárak adatait terjesztették fel az O. M. (N. M.) statisztikai osztálynak, amelyek az adatszolgáltatás időpontjáig jelentést küldtek. 1954-ben pl. a falusi könyvtáraknak csak 82,2%-áról, 1955-ben 95%-áról, 1956-ban pedig 77,9%-áról futottak be jelentések.

hoz viszonyítva több területen jelentősen eltérnek². Ezek az eltérések arra mutatnak, hogy közművelődési könyvtáraink statisztikai nyilvántartása és adatszolgáltatása még ma sem teljesen megnyugtató, és a fővárosi hálózatot kivéve még sok a javítani való. A továbbiakban tehát a szakbizottság által megejtett felmérés adatait használjuk fel, az 1957. évre vonatkozó adatokat pedig a Művelődésügyi Minisztérium Statisztikai osztálya bocsájtotta rendelkezésünkre.

Az állomány számszerű fejlődése az egyes hálózatokban

Mielőtt az állománynak, az olvasók számának és a forgalomnak egymáshoz való viszonyát vizsgálánk, külön is érdemes megnéznünk, hogyan fejlődött a könyvtárak állománya közművelődési könyvtárrendszerünk egészében, illetve az egyes könyvtártípusokban.

Közművelődési könyvtáraink minden típusában szembetűnik az állományfejlesztés ütemének állandó, rohamos csökkenése. (*L. az 1. sz. táblázatot*).

A változás üteme a három hálózatban együttesen:³

1953—54 között 23%

1954—55 között 10%

1955—57 között —4% (4% tényleges állománycsökkenés!)

A valóságos állománycsökkenés oka részben az 1949—53-as évek könyvkiadási politikájában s ennek következtében fellépő helytelen állománygyarapításban keresendő. Könyvtáraink állománya éppen azokban az években fejlődött a legerősebb ütemben, amikor könyvkiadásunkat az jellemezte, hogy viszonylag kevés fajta művet adtak ki igen magas példányszámban. Emiatt a Népkönyvtári Központ is igen nagy példányszámban küldött szét azonos műveket a vidéki hálózatba. Hasonló volt a fejlesztés jellege a Szabó Ervin Könyvtár kerületi könyvtáraiban és a szakszervezeti könyvtárakban

² Az eltérések mértékére példa: az 1956. év állományadatai: (ezrekben)

M. M. stat. adata: 1957. évben végzett
felmérés adata:

Megyei könyvtárak állománya	607,1	579,9
Járási könyvtárak állománya	632,2	624,1
Városi könyvtárak állománya	115,4	115,4
Önálló községi könyvtárak állománya	252,4	254,0
Letéti könyvtárak állománya	1183,2	1620,2

A legszembetűnőbb az eltérés a letéti könyvtárak esetében. Itt ugyanis a minisztérium adatai között egyrészt nem szerepel minden falusi könyvtár adata, másrészt a járási és a megyei könyvtárak raktárában levő letéti állomány. Egyébként a letéti állománynak a központi könyvtárak raktárában levő része bizonytalanná teszi a falusi könyvtárakra vonatkozó helyzetképet. Az elmúlt években ugyanis a hálózati központok ezen állományrész tekintetében nem folytattak egységes gyakorlatot. Egyes könyvtárak a falusi állományhoz sorolták ezt az állományrész, egyesek nem. Egyes megyei könyvtárak viszont nem tartották pontosan nyilván a falvakban levő, a helyi tanács tulajdonában levő ún. törzssanyagot (a régi könyvtár maradéka, helyi vásárlásból, egyéb könyvtárak beolvastásából származó anyag stb.).

³ A szakszervezeti könyvtárak 1956. évre szóló adatszolgáltatása rendkívül hiányos volt, s ezért mindenütt, ahol szakszervezeti könyvtárak adatai is szerepelnek, ki kellett hagyni az 1956. évet.

A közművelődési könyvtárak állományának alakulása (1000 kötet)

1. táblázat

Év	Vidéki áll. hálózat	** %	*** Ütem	Fővárosi hálózat	%	Ütem	Áll. közműv. hálózat	%	Ütem	Szakszerv. hálózat	%	Ütem	Közműv. hálózatok együtt	%	Ütem
1953.....	1968,2	100	—	611,2	100	—	2579,4	100	—	3227,0	100	—	5806,4	100	—
1954.....	2735,3	139	139	701,7	115	115	3437,0	133	133	3689,9	114	114	7126,9	123	123
1955.....	3056,2	155	112	743,8	122	106	3800,0	148	111	4054,6	123	110	7854,6	135	110
1956.....	3193,6	162	104	810,3	133	109	4003,9	155	105	—	—	—	—	—	—
1957*	3032,4	153	95	829,5	136	102	3861,9	150	96	3703,6	115	91	7565,5	130	96
1957*	3637,0	185	114	829,5	ua.	ua.	4466,5	174	112	3703,6	ua.	ua.	8170,1	141	104

Az állomány alakulása a vidéki hálózat egyes könyvtár típusaiban (1000 kötet)

2. táblázat

Év	Megyei könyvtárak	%	Ütem	Járási könyvtárak	%	Ütem	Városi könyvtárak ****	%	Ütem	Önálló községi könyvtárak	%	Ütem	Letéti könyvtárak	%	Ütem
1953.....	300,5	100	—	416,1	100	—	64,4	100	—	107,8	100	—	1079,4	100	—
1954.....	388,6	129	129	507,3	122	122	85,2	132	132	220,7	205	205	1533,5	142	142
1955.....	486,3	162	120	571,0	137	113	105,2	163	123	262,9	244	119	1630,8	151	106
1956.....	579,9	193	119	624,1	150	109	115,4	179	110	254,0	236	96	1620,2	150	99
1957*	653,7	218	113	678,3	163	109	129,4	201	112	255,4	237	101	1315,6	122	81
1957*	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1920,2	178	119

* A felső számsor a vidéki hálózatban levő állományt a letéti raktárakban bentlevő állomány nélkül, az alsó azzal együtt mutatja.

** Az 1953. év százalékában. *** Az előző év százalékában. **** Minden adat a Szegedi Somogyi Könyvtár nélkül.

is. Ebben az időben folyt a műhelykönyvtárak nagymérvű szervezése is. Ezekbe a 100—300 kötetes könyvtárakba nagyjából ugyanazok a művek kerültek, és összevonásuk után egy-egy nagyobb szakszervezeti könyvtárban nagyon sok műből 30—40 azonos példány is összegyűlt.

A valóságos állománycsökkenés tehát nem azt jelenti, mintha közművelődési könyvtáraink az elmúlt évben nem gyarapították volna állományukat, hanem azt, hogy a központi könyvtárak sok fölőspéldányt és elavult könyvet vontak ki a könyvtárakból. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és a SzOT ezek tárolására központi fölőspéldányraktárakat hozott létre. A fölőspéldányraktárak állományát kimutatásunk nem tartalmazza.

A szakszervezeti könyvtárak területén a fölőspéldányok kivonása olyan mértékű volt, hogy az 9%-os állománycsökkenést okozott. Vidéki állami hálózatunkban ezideig még nem hoztunk létre fölőspéldányraktárakat. A letéti könyvtárak elavult és fölőspéldány-anyaga az utolsó években (néha helyszűke, vagy helytelen, vagy hibás művelődéspolitikai megfontolások miatt néha túlzott mértékben is) a megyei és a járási könyvtárak letéti raktáraiba került. Mivel ez az állomány a valóságban nincs a falusi könyvtárakban, fenti számsor ezt az állományrészt nem tartalmazza. Az 1. és 2. sz. táblázatban azonban a közművelődési könyvtárak állományát ezzel a 604 600 kötettel együtt is feltüntettük. Ha ezt az állományrészt beszámítjuk a közművelődési könyvtárak tényleges állományába, a kép sokkal kedvezőbb lesz, mert akkor a 4%-os csökkenés helyett 4%-os gyarapodás mutatkozik 1955—1957 között. A kép azonban még így is a fejlődés ütemének rohamos csökkenését mutatja. A fejlődés ütemének csökkenéséhez, amint arra később még rátérünk, a fent említett legfőbb okon kívül az egyes állományrészek túlzott igénybevétele következtében előállott rongálódás, valamint az 1956. év ellenforradalmi eseményei során okozott könyvpusztítás is hozzájárult.

Ha vidéki közművelődési könyvtáraink fejlődését egybevetjük a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár fiókhálózatának fejlődésével, szembeűnő, hogy a vidéki könyvtárak állományának százalékos emelkedése 1953—1957 között jóval magasabb, mint a fővárosi könyvtáraké. A fővárosi hálózat állomány-emelkedése 36%, a vidéki hálózaté 53%. (A letéti raktárak anyagával pedig 85%.) Ez természetes jelenség, minthogy a viszonylag régebbi alapítású fővárosi könyvtárakhoz viszonyítva a vidék új alapítású könyvtárai erőteljesebb fejlesztést kívántak meg. Ha azonban a fejlődés ütemét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az ütem a vidéki könyvtárak területén rohamosabban csökken, mint a fővárosi hálózatban, ami könyvtárpolitikánkban a vidék fokozatos háttérbeszorulását mutatja.

A fejlődés üteme a vidéki és a fővárosi hálózatban :

	Vidéki hálózat	Fővárosi hálózat
1953—54.....	39	15
1954—55.....	12	6
1955—56.....	4	9
1956—57.....	—5	2

(A vidéki hálózatba a letéti raktárakban levő anyagot nem számítottuk be.)

Még jelentősebb különbségek mutatkoznak az állomány fejlődésének ütemében, ha az egyes vidéki hálózatokat hasonlítjuk össze:

	Megyei könyvtárak	Járási könyvtárak	Városi könyvtárak	Letéti könyvtárak
1953—54.....	29%	22%	32%	42%
1954—55.....	20%	13%	23%	6%
1955—56.....	19%	9%	10%	— 1%
1956—57.....	13%	9%	12%	—19%

Vidéki könyvtáraink közül a megyei könyvtárak állományának fejlődési üteme kedvező. Nagymértékben járult hozzá ehhez, hogy a legutóbbi évi 73 800 kötetnyi állománygyarapodásukból 23 375 kötet, azaz az egész gyarapodás 32%-a az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztójától származik. Ez az állományrész igen fontos ugyan a vidéki tudományos kutatás szempontjából, de nem tömegigény kielégítésére szolgál.

Művelődéspolitikánk 1953—56 közötti eltorzulását mutatja, hogy minél inkább a kisebb települések felé haladunk, annál inkább csökken a fejlődés üteme. A falu elhanyagolását még szembeszökőbbé teszi az a körülmény, hogy a városokban az állami közművelődési könyvtárakon felül szakszervezeti könyvtárak is működnek. (Ha a letéti raktárakban levő állományt úgy tekintenők, mintha az a falusi könyvtárakban lenne, az 1956—57-es év 19% csökkenés helyett ugyanannyi emelkedést mutatna. Még akkor is feltűnő azonban a falusi letéti könyvtárak állományfejlődésének lemaradása az egyes közművelődési könyvtárakkal szemben, ha feltételezzük, hogy a letéti raktárak mai anyagának egy része gondos válogatás után visszakerül a falusi könyvtárakba.)

Mivel a minisztérium régebbi statisztikai kimutatásai kizárólag a falusi könyvtárakban levő letéti anyagot és a falusi könyvtárak saját állományát foglalták magukban (L. 1. sz. jegyzet), a letéti könyvtárak valóságos állomány-növekedése hozzávetőlegesen megállapítható a Művelődésügyi Minisztérium statisztikai osztályának adataiból. Az 1955. és 1957. év adatszolgáltatása viszonylag teljes volt (1955-ben a letéti könyvtárak 95%-a, 1957-ben pedig 98%-a szolgáltatott adatot). Ha a 3%-os eltérésből származó hibától eltekintünk, a letéti könyvtárak állományfejlődése a következő:

a falusi könyvtárakban levő állomány (ezekben)

1955 végén 1265

1957 végén 1316 104%

Az adatok évi 2%-os fejlődést mutatnak. Mivel az 51 000 kötetnyi szaporulat 3 813 könyvtár között oszlik meg, a letéti könyvtárak valóságos állomány-növekedése könyvtáranként országos átlagban az évi 10 kötet alatt mozog.

Ha a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárak állományának számszerű fejlődését a vidéki hálózat egészéhez mérjük, az összehasonlítás a főváros javára dől el. Ha azonban azt is figyelembe vesszük, hogy a főváros lakosságának száma rohamosan nőtt, nem lehetünk megelégedve a fővárosi könyvtárak állományfejlődésével.

Hasonlítsuk össze mindazon könyvtártípusok 1953—1957 közötti állományfejlődését, amelyekben főhivatású könyvtárosok működnek:

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kerületi könyvtárai	36%
Megyei könyvtárak	118%
Járási könyvtárak	63%
Városi könyvtárak (Szegedi Somogyi Könyvtár nélkül)	101%
Önálló községi könyvtárak	137%

Igaz, hogy a vidéki könyvtárak néhány régi városi könyvtár kivételével alig néhány éves múltra tekintenek vissza, természetes tehát, hogy állományuk százalékos gyarapodása magasabb. De ha azt is tekintjük, hogy a budapesti kerületi könyvtárak túlnyomó többsége is új alapítású, fejlődési ütemük nem kielégítő. Ha a főváros könyvvéllátása nem javul, nem kell csak néhány esztendő, és a nagymúltú fővárosi hálózat lemarad fejlődésben a vidéki városok könyvtárai mögött. Ennek jelei egyes területeken már ma is mutatkoznak.

Az állomány, az olvasók és a forgalom viszonya

Az az ismert törvényszerűség, hogy az állomány nem kielégítő növekedése kedvezőtlenül hat az olvasók és a forgalom alakulására, igen élesen mutatkozik meg közművelődési könyvtáraink utolsó öt évének számadataiban, ahol az állomány emelkedésének csökkenő üteme mindenütt maga után vonta az olvasók számának és a forgalomnak csökkenő ütemét.

Hasonlítsuk össze az állomány fejlődését az olvasók számának és a forgalomnak alakulásával az állami közművelődési hálózatokban: (l. a 3—6. sz. táblázatot)⁴

	Állomány	Olvasó	Forgalom
1953—54.....	33%	20%	28%
1954—55.....	11%	18%	18%
1955—56.....	5% ⁵	—10%	—4%
1956—57.....	—4%	—2%	—8%

Az utolsó öt év adatai szerint az állomány emelkedésének lassuló üteme az olvasók számának és ezzel együtt a forgalom ütemének nagyobbmértvű csökkenését vonta maga után olyannyira, hogy az utolsó két év adatai már mind az olvasók száma, mind pedig a forgalom tekintetében nem a fejlődés ütemének gyengülését mutatják, hanem valóságos számbeli csökkenést.

⁴ Bár táblázataink a szakszervezeti könyvtárak adatait is magukban foglalják, a továbbiakban ezek elemzésével nem foglalkozunk, mert az olvasók számára és a forgalomra vonatkozó régebbi adatszolgáltatásuk meglehetősen bizonytalan volt, és sokszor becsléseken alapult. Ezekből megbízható következtetéseket nem lehet levonni.

⁵ Az 1956—57. év állományadata azért mutat tényleges csökkenést, mert a letéti raktárakban összegyűlt anyagot oda nem számították be. Azzal együtt —4% helyett az állománygyarapodás üteme +12%.

Az olvasók számának alakulása a közművelődési hálózatokban (1000 olvasó)

3. táblázat

Év	Vidéki Áll. hálózat	%	Útem	Érőrosi hálózat	%	Útem	Áll. közműv. hálózat	%	Útem	Szaksevv. hálózat	%	Útem	Közműv. hálózatok együtt	%	Útem
1953.....	491,4	100	—	101,8	100	—	593,2	100	—	505,0	100	—	1098,2	100	—
1954.....	604,3	123	123	106,9	105	105	711,2	120	120	524,0	104	104	1235,2	112	112
1955.....	723,0	147	120	113,0	111	106	836,0	141	118	543,0	108	104	1379,0	126	112
1956.....	635,1	129	88	116,2	114	103	751,3	127	90	—	—	—	—	—	—
1957.....	625,9	128	99	112,9	111	97	738,8	125	98	682,0	135	126	1420,8	129	103

Az olvasók számának alakulása a vidéki hálózat egyes könyvtípusaiban (1000 olvasó)

4. táblázat

Év	Megyei könyvtárak	%	Útem	Járásai könyvtárak	%	Útem	Városi könyvtárak	%	Útem	Önálló községi könyvtárak	%	Útem	Leletti könyvtárak	%	Útem
1953.....	61,6	100	—	84,0	100	—	15,8	100	—	6,1	100	—	324,0	100	—
1954.....	68,4	111	111	88,3	105	105	18,4	116	116	66,6	1108	1108	362,7	112	112
1955.....	73,6	119	108	101,8	121	115	21,0	133	114	75,5	1256	113	451,0	139	124
1956.....	68,5	111	93	96,1	114	94	20,1	127	96	56,8	945	75	393,6	121	87
1957.....	67,9	110	99	90,2	107	94	19,5	123	97	47,6	792	84	400,7	124	102

A forgalom alakulása a közművelődési hálózatokban (1000 kötet)

5. táblázat

Év	Vidéki áll. hálózat	%	Ütem	Fővárosi hálózat	%	Ütem	Áll. közműv. hálózat	%	Ütem	Szakszerv. hálózat	%	Ütem	Közműv. hálózatok együtt	%	Ütem
1953.....	8 560,0	100	—	3004,7	100	—	11 564,7	100	—	5563,0	100	—	17,127,7	100	—
1954.....	11 744,6	137	137	3109,0	103	103	14 853,6	128	128	6695,6	120	120	21 549,2	126	126
1955.....	14 250,1	166	121	3325,2	111	107	17 575,3	152	118	7705,4	139	115	25 280,7	148	117
1956.....	13 696,1	160	96	3254,1	108	98	16 950,2	147	96	—	—	—	—	—	—
1957.....	12 576,4	147	92	2984,5	99	92	15 560,9	135	92	4933,0	89	64	20 493,9	120	81

A forgalom alakulása a vidéki hálózat egyes könyvtártípusaiban (1000 kötet)

6. táblázat

Év	Megyei könyvtárak	%	Ütem	Járdai könyvtárak	%	Ütem	Városi könyvtárak	%	Ütem	Önálló közsegi könyvtárak	%	Ütem	Letéti könyvtárak	%	Ütem
1953.....	1800,5	100	—	1933,5	100	—	371,0	100	—	82,4	100	—	4372,2	100	—
1954.....	1936,3	108	108	2755,9	143	143	534,0	144	144	1081,2	1312	1312	5437,1	124	124
1955.....	2140,3	119	111	3292,3	170	119	608,0	164	114	1 726,9	2096	160	6482,7	148	119
1956.....	2092,1	116	98	3227,4	167	98	676,4	182	111	1646,7	1998	95	6062,5	139	93
1957.....	2114,7	117	101	3072,0	159	95	675,6	182	100	1448,7	1758	88	5265,4	120	87

A helyzet ilyen irányú alakulásához az 1956. év eseményei is erősen hozzájárultak, de a jelenséget kizárólag ezzel magyarázni rendkívül félrevezető volna.

A jelenség általános, és minden közművelődési könyvtártípusban külön-külön is megmutatkozik (*l. a 7. sz. táblázatot*). Az összehasonlító táblázat azt is igazolja, hogy ott, ahol az állomány fejlődés-üteme viszonylag gyorsabb (megyei és vidéki városi könyvtárak), ott a forgalom az olvasók számának utolsó két évi csökkenése mellett is megtartotta régebbi szintjét. A letéti könyvtárak ellenben hiába tartották meg olvasóikat, forgalmuk mégis rohamos esést mutat, jelezve, hogy ebben a könyvtártípusban a könyvellátás mélyen

7. táblázat

	Fővárosi hálózat			Megyei könyvtárak			Járási könyvtárak			Városi könyvtárak			Letéti könyvtárak		
	Áll. %	Olv. %	Forg. %	Áll. %	Olv. %	Forg. %	Áll. %	Olv. %	Forg. %	Áll. %	Olv. %	Forg. %	Áll. %	Olv. %	Forg. %
1953—54.....	15	5	3	29	11	8	22	5	43	32	16	44	42	12	24
1954—55.....	6	6	7	20	8	11	13	15	19	23	14	14	6	24	19
1955—56.....	9	3	—2	19	—7	—2	9	—6	—2	10	—4	11	—1	—13	—7
1956—57.....	2	—3	—8	13	—1	+1	9	—6	—5	12	—3	0	—19	+2	—13

az igények alatt van. A letéti könyvtárak olvasólétszámának 1957. évi 2%-os növekedése, ugyanakkor a forgalom 13%-os csökkenése látszólag ellentmond egymásnak. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy minden olyan könyvtárban, ahol beíratási díjat nem szednek, még akkor is fenn lehet tartani, sőt emelni lehet az olvasók számát, ha a könyvtár állománya nem tudja kielégíteni az igényeket. Ugyanez a jelenség tapasztalható pl. a szakszervezeti könyvtárak területén, ahol az 1957. évi adatok szerint az olvasók száma az utolsó évben 26%-kal nőtt, a forgalom ellenben 36%-kal csökkent! A falusi könyvtárakban egyébként az olvasók számának növekedését — mint később látni fogjuk, — a gyermekolvasók arányszámának növekedése kíséri. A felnőtt lakosság száma állandóan fogy a falusi könyvtárakban. Miután azonban a falusi könyvtárosok túlnyomó többsége pedagógus, érthető, hogy a könyvtárakba beíratkozott tanulók még akkor sem hagyják el a könyvtárat, ha az már nem is tudja igényeiket megfelelően kielégíteni.

Az állomány megoszlása és igénybevétele

Mint hogy a közművelődési könyvtárak az elmúlt években (a letéti könyvtárakat kivéve) forgalmuk adatait az állomány négy fő ágának megfelelően adták meg (társadalomtudományi művek; egyéb ismeretterjesztő irodalom; szépirodalom; ifjúsági irodalom), az 1957. évben végzett országos állományfelmérés is ezeket az adatokat gyűjtötte össze és vetette egybe az azonos tartalmú állománycsoportokkal. (*L. a 8. sz. táblázatot.*)

Az állomány és a forgalom megoszlása 1956-ban

a) Vidék

	Állomány	Forgalom	Állomány	Forgalom
	1000 kötetben		% -ban	
Társadalomtudományi irodalom	497	241	15,6	1,6
Egyéb ismeretterjesztő	734	1141	23,0	8,2
Szépirodalom	1486	7481	46,5	54,9
Ifjúsági irodalom	476	4833	14,9	35,3
Összesen	3193	13 696	100	100

b) Főváros

	Állomány	Forgalom	Állomány	Forgalom
	1000 kötetben		% -ban	
Társadalomtudományi irodalom	127	69	15,8	2,1
Egyéb ismeretterjesztő	191	544	23,4	16,7
Szépirodalom	366	1926	45,2	59,1
Ifjúsági irodalom	126	715	15,6	22,1
Összesen	810	3254	100	100

c) Együtt

	Állomány	Forgalom	Állomány	Forgalom
	1000 kötetben		% -ban	
Társadalomtudományi irodalom	624	310	15,6	1,8
Egyéb ismeretterjesztő	925	1685	23,1	9,9
Szépirodalom	1852	9407	46,2	55,6
Ifjúsági irodalom	602	5548	15,1	32,7
Összesen	4003	16 950	100	100

Az említett állománycsoportok arányai feltűnően egyeznek a fővárosi és a vidéki könyvtárakban. Az állomány megoszlása is megfelelőnek látszik, miután az ifjúsági és a szépirodalmi művek együttes száma az állománynak több mint 60%-át, a társadalomtudományi és politikai művek száma pedig az

egész állománynak több mint a 15%-át teszi ki. A társadalomtudományi, politikai irodalom aránya a megyei könyvtárakban a legmagasabb (17,3%) a felnőtt szépirodalom aránya minden könyvtártípusban elég kedvező. Ha azonban a forgalommal vetjük össze az állományt, rögtön kitűnik, hogy annak összetételében komoly baj van. Az ismeretterjesztő irodalom forgalmának aránya minden közművelődési könyvtárban — a külföldi könyvtárakban is — jóval alatta marad a szépirodalom forgalmának, de az állományban elfoglalt arányaihoz viszonyítva is. Ennek oka általában az, hogy az ismeretterjesztő irodalomnak csak kisebb részét használják széles olvasórétegek (útleírások, regényes életrajzok stb.). Lehetetlen kívánság volna tehát, hogy a társadalomtudományi vagy az egyéb ismeretterjesztő irodalom forgalmának arányai megfeleljenek az állomány arányainak. Ha azonban mindezt figyelembe vesszük is, azt kell megállapítanunk, hogy nálunk az állomány és az igénybevétel arányai egyes szakokban (társadalomtudomány, politikai irodalom, ismeretterjesztő irodalom egyes szakjai) annyira eltolódtak az igénybevétel rovására, hogy ebből a jelenségből az egyes állományrészek meg nem felelő összetételére kell következtetnünk.

A társadalomtudományi-politikai irodalom aránya a forgalomhoz viszonyítva :

	Állomány	Forgalom
a) Vidéki könyvtárakban.....	15,6%	1,6%
b) Fővárosi Szabó Ervin kerületi könyvtárakban ..	15,8%	2,1%

A fenti számok túlságosan alacsony igénybevételre mutatnak. Falusi könyvtárak forgalmukról nem adnak részletező adatot. Egyes letéti könyvtárak elemző vizsgálata azonban az irodalom e csoportjának alig számbavehető igénybevételét mutatja. (Az a különbség is, ami a főváros és a vidék forgalmában a vidék hátrányára jelentkezik, főleg a falusi könyvtárak miatt van.)

Miután ez az anyag a leginkább hivatott a politikai történések gyors nyomonkövetésére, kommentálására, a tömegek ideológiai tájékoztatására, nevelésére, mint ilyen, az állomány egyik legfontosabb része. A szoros értelemben vett politikai irodalom éppen aktualitása miatt a leginkább ki van téve az elavulásnak. Amennyire fontos tehát, hogy a könyvtárak az időszerű politikai kiadványokat lehetőleg gyorsan megszerezzék, éppen olyan fontos lenne központilag gondoskodni arról, mi történjék az elavult, idejét múlt ilyenfajta kiadványokkal.

A vizsgálatok azt igazolták, hogy az *időszerű* politikai kiadványok forgalma megfelelő. Az elavultak azonban (főleg a sok broszúra) olyan teher-tételt jelentenek, amelyek azt a megtévesztő látszatot keltik, mintha a politikai irodalom iránt a közművelődési könyvtárakban általában nem volna ki-elégítő érdeklődés. Nagyobb könyvtárak általában minden aktuális politikai művet beszereznek. A megyei és a járási könyvtáraknak a letéti állomány fejlesztésére szolgáló költségvetési hitele azonban olyan alacsony, hogy a legtöbb falusi könyvtárunkban alig található meg az időszerű politikai irodalom, a meglevő politikai tárgyú művek jó része pedig elavult.

Éppen a politikai irodalom példája igazolja a legélesebben, hogyha el tudjuk látni a könyvtárat aktuális, friss művekkel, akkor megvan a könyvtár

társadalomformáló hatása, ha nem, a könyvtár holt anyagok tárháza lesz, és művelődéspolitikai szempontból jelentéktelen tényezővé zsugorodik. A falun található ideológiai irodalom egy része olyan színvonalú, hogy falusi lakosságunk jelentős hányada meg sem érti. Hiába lenne elegendő tehát számszerűleg ez a könyvanyag, társadalmi hatása falun igen csekély.

A társadalmi-politikai irodalom többi részéről (a közművelődési könyvtárak ebbe az állománycsoportba sorolják az 1, 2, 3 és 92—99 szakot) itt csak annyit jegyzünk meg, hogy éppen azok a szakcsoportok, amelyek a legnagyobb érdeklődést váltanák ki, igen hiányosak a könyvtárak túlnyomó részében, nem utolsósorban a könyvkiadás hibájából. Különösen a kisebb (falusi és üzemi) könyvtárak számára egyáltalán nincsenek jól, egyszerű nyelven megírt újszerű magyar és világtörténeti művek, nincsenek megfelelő kultúrtörténeti, életrajzi, néprajzi művek. Kevés olyan munka található falusi könyvtárainkban, amely alkalmas arra, hogy parasztságunk művelődési alapjait lerakja. Könyvkiadásunk eddig nem eléggé nézte a falu igényeit.

Az ismeretterjesztő irodalom aránya az állomány egészéhez viszonyítva és a forgalom arányai:

	Állomány 1956-ban	Forgalom 1956-ban
Vidéki könyvtárakban.....	23,0%	8,2%
Fővárosi Szabó Ervin kerületi könyvtárakban.....	23,4%	16,7%

Az ismeretterjesztő irodalom igénybevétele a fővárosban több mint kétszerese a vidékinek, ami a főváros dolgozóinak változatosabb igényén kívül a fővárosi könyvtárak ismeretterjesztő irodalmának jobb összetételére is mutat. Meg kell még jegyeznünk azt is, hogy a megyei és egyes járási könyvtárak ismeretterjesztő állományában sok olyan mű is helyet foglal, amely már a tudományos kutatás szempontjából (helytörténeti jellegű anyag) és nem közművelődési szempontból jelentős. Ide számít az a jelentős könyvmennyiség is, amelyet a megyei és a kiemelt járási könyvtárak az OSzK Könyvelosztójától kapnak.

A természettudományos, az egészségügyi, a művészeti, az irodalomtudományi munkák iránt mindenütt megvan az érdeklődés, ahol az olvasók érdeklődésének megfelelő gyűjteményrészlegek alakultak ki. A legkisebb e szakok forgalma a falusi könyvtárakban, ami azonban egyáltalán nem magyarázható a falusi lakosság alacsonyabb műveltségi színvonalával. Inkább azzal, hogy a faluba került irodalom — különösen a természettudományi szak — jórészt elavult, az egyéb szakokban pedig nincsenek meg a falu igényeinek megfelelő népszerű könyvek.

Nagyobb könyvtáraink művészeti és irodalomtudományi könyvekkel elég jól el vannak látva, hiányok inkább régebbi könyvkiadásunk hibáiból adódnak. A falu pl. hiányolja a nagy magyar írók életéről és műveiről szóló színes, színvonalas, népszerű nyelven megírt, illusztrált könyveket.

A földrajz az egyik legnépszerűbb szak ott, ahol megfelelő anyag van. Az elemző vizsgálatok azt mutatták, hogy egyes Szabó Ervin kerületi könyvtárakban az ismeretterjesztő irodalom felét ez a szak teszi (főként útleírások). Az utolsó évek könyvkiadási politikája javulást hozott ezen a téren, ez a javulás azonban kis mértékben érezhető meg falun. Falun igen keresik a magyar tájra.

magyar földre vonatkozó népszerű kiadványokat. Tervszerűen összeállított e fajta gyűjtemény jóformán egy falusi könyvtárban sincs.

A technikai és mezőgazdasági könyvekről külön is kell szólnunk. Az elmúlt években iparunk technikai színvonalának emelése érdekében igen sok technikai könyvet vittünk be a közművelődési könyvtárakba. A forgalom vizsgálata azonban mindenütt azt mutatja, hogy a szakemberek (szakmunkások) jóformán alig használják ezeket. (Pl. a bányavidékeken alig keresik a bányászati szakkönyveket, nem keresik továbbá a kőműves, a lakatos stb. szakmákra vonatkozó műszaki könyveket.) Ellenben igen népszerűek a motorkerékpárral, gépkocsival, rádióval, repülőmodellezéssel, villany-motorokkal, fényképezéssel stb. foglalkozó szakkönyvek. Ezeket azonban majdnem minden esetben műkedvelők veszik ki. A kérdés tüzetes vizsgálatra szorul, mert jellemzően mutat rá a szakkönyvtárak és a közművelődési könyvtárak gyűjtőköri elkülönülésére.

A mezőgazdasági szakkönyveket városon szintén a „műkedvelők” veszik ki. (Méhészkedéssel, gyümölcsfaápolással stb. foglalkozó könyvek.) A falusi könyvtárakat azonban bizonyos tekintetben úgy kell tekintenünk, mint a falu mezőgazdasági szakkönyvtárát. A mezőgazdasági szakkönyvek arányszáma ugyan mindenütt kielégítő, az elemző vizsgálat azonban azt mutatta, hogy az alacsony igénybevétel oka, hogy az állományban egyes kiváló szovjet mezőgazdasági könyvek mellett túlnyomórészt minden kritika nélkül lefordított, a mi viszonyainkhoz nem alkalmazott művek vannak. Mezőgazdasági könyvkiadásunk már megjavult, ennek hatása azonban falusi könyvtárainkban az elégtelen anyagi ellátás miatt csak kis mértékben érezhető.

A szépirodalom aránya az egész állományhoz és forgalomhoz viszonyítva :

	Állomány	Forgalom
Vidéki könyvtárakban.....	46,5%	54,9%
Fővárosi Szabó Ervin kerületi könyvtárakban	45,2%	59,1%

A szépirodalom igénybevétele túlságosan nagy, jóllehet az állomány egy része — az elmúlt évek könyvkiadásának s az állománygyarapítás hibáinak következtében — kevésbé keresett művekből tevődik össze. Mivel a könyvtárak állományforgalmi statisztikái nem adnak számot a szépirodalom különböző részeinek anyagáról és forgalmáról, a már említett felméréssel egyidőben végzett reprezentatív vizsgálaton alapul a szépirodalom részletesebb elemzése.

Az új magyar irodalom forgalma a legutolsó néhány évben igen erősen felszökött és azokban a könyvtárakban, ahol az új kiadói politikánk nyomán megjelent műveket meg tudták vásárolni, a forgalom meghaladja az állomány arányszámát :

	Állomány	Forgalom
Megyei könyvtárak	8,4%	14,4%
Járási könyvtárak	11,6%	8,3%
Letéti könyvtárak	17,2%	13,1%

A régebben kiadott, a termelés kérdéseit túlzottan előtérbe állító, sematikus műveket nem keresik.

Legkeresettebb a klasszikus magyar irodalom.

	Állomány	Forgalom
Megyei könyvtárak	14,4%	17,9%
Járási könyvtárak	12,7%	21,0%
Letéti könyvtárak	11,1%	22,3%

Az összehasonlítás azt mutatja, hogy minél kisebb könyvtári egységek felé haladunk, annál kisebb ennek az irodalomnak az arányszáma, az igénybevétel pedig annál nagyobb. Az elemző vizsgálatok azt igazolták, hogy ez az állományrész országosan nem kielégítő, bár az utóbbi években igen sok klasszikus mű új kiadása is megjelent.

Az orosz és a szovjet irodalom tekintélyes számban szerepel a könyvtárak állományában. A legtöbb fől példány azonban éppen ebben az anyagban található az előbbieken már említett hibás kiadási politika és a könyvtárak kezdeti, elég bőséges anyagi ellátottsága következtében. Könyvtáraink általában nem minősítenek feleslegesnek egyetlen művet sem, pusztán a fől példányok adták a felesleget. Bár sok gyenge mű kritikátlan lefordítása sokat ártott a szovjet irodalom népszerűségének, a legjobb művek változatlanul népszerűek és keresettek ma is (SOLOHOV, GORKIJ, A. TOLSZTOJ, ERENBURG stb. művei).

Az elemző vizsgálatok az alábbiakat mutatták:

	Állomány %	Forgalom %
Megyei könyvtárak	7,3	2,3
Járási könyvtárak	11,1	3,6
Letéti könyvtárak	11,9	5,9

A falusi könyvtárak viszonylag magas forgalmát az iskolai tanulók által igen kedvelt partizánregények teszik.

A népi demokráciák irodalmának forgalma főleg klasszikus íróknak köszönhető (REYMONT, SIENKIEWICZ, HAŠEK, JIRASEK).

A világirodalom klasszikusai alkotják az egyik leginkább keresett állományrészleget. Bár könyvkiadásunk sokat tett az utolsó néhány évben, könyvtáraink állománya majdnem mindenütt hiányos ezen a téren és nem tudja az igényeket kielégíteni. A forgalom és az állomány összehasonlítása nem tükrözi teljesen a valóságos igényt:

	Állomány %	Forgalom %
Megyei könyvtárak	10,6	13,1
Járási könyvtárak	6,5	10,5
Letéti könyvtárak	3,3	4,4

Országosan tragikus a helyzet a gyermekirodalom területén, a legelszomorítóbb azonban falusi könyvtárainkban. Minden hálózatban orszá-

gosan jóval nagyobb a gyermekolvasók száma, mint a gyermekirodalom arányszáma; a forgási sebesség óriási.

	A gyermek- irodalom aránya (az egész irodalom százalékában)	A gyermek- olvasók aránya (az összes olvasók százalékában)	A gyermek- irodalom forgalma (az összes százalékában)
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózata ...	15,6	27,1	22,0
Megyei könyvtárak	11,4	35,0	23,0
Járási könyvtárak	17,0	41,0	37,4
Letéti könyvtárak	14,9	43,0	35,7

Az összehasonlításból kitűnik, hogy a 14 éven aluli gyermekek aránya vidéken lényegesen nagyobb, mint Budapesten. Falusi könyvtárainkban az olvasók közel fele 14 éven aluli, a gyermekirodalom aránya pedig éppen a *felun a legkisebb*. A forgalom arányai mindenütt alacsonyabbak, mint az olvasók arányszáma. Ebből önként következik, hogy a gyermekirodalom egyáltalán nem elégíti ki az igényeket.

A főv. kerületi könyvtárakban	4,01 kötet	} ifj. mű jut egy gyermekolvasóra.
A megyei könyvtárakban	2,25 „	
A letéti könyvtárakban	1,25 „	

Fokozza az ellátottság hiányát, hogy ifjúsági könyvtárainkban a példányszámhoz viszonyítva alacsony a művek száma.

Az ifjúsági könyvekkel való ellátottság gyengesége tehát csak részben függ össze a könyvtárak gyenge anyagi ellátottságával. Nagyobb könyvtáraink gyermekrészlegei (pl. Miskolc) a számukra biztosított hitelösszeget nem tudják elkölteni a *könyvpiac hiányai* miatt. Kevés gyermekkiadvány jelenik meg és nem kielégítő példányszámban.

Általános a panasz, hogy kevés a meséskönyv, s a különböző című magyar gyűjteményekben azonos mesék bújnak meg. Az ifjúsági regények között is kicsi a változat, főleg kevés a serdülő lányok számára írt irodalom.

Az állomány és a forgalom egybevetése általában jellemző adat, bár nem mutatja meg kellő mértékben az egyes állományrészecskék kihasználtságát. Ezért néhány könyvtártípusunkban az állomány egy kötetre eső forgalmát is bemutatjuk:

	Fővárosi hálózat	Megyei könyvtárak	Járási könyvtárak	Letéti könyvtárak*
Társ. tud. irodalom	0,5	0,5	1,0	0,3
Egyéb ismeretterj. irodalom	2,8	1,2	1,7	1,3
Szépirodalom	5,3	7,0	5,8	5,1
Gyermekirodalom	5,7	9,9	11,6	10,0

* A letéti könyvtárakra vonatkozó adatok nem az országos felmérésből, hanem az ország különböző részéből vett 17 letéti könyvtár elemző vizsgálatából származnak.

Ez a táblázat is igazolja, az egyes állománycsoportokkal kapcsolatos előző megállapításainkat. A táblázat a szépirodalom, de különösen a gyermekirodalom terén olyan nagy forgási sebességre utal, ami már az állomány igen gyors elrongyolódását vonja maga után. Gyermekkönyvtáraink külső képe éppen a művek túlhasználtsága révén is igen siralmas.

A közművelődési könyvtárak eddigi vizsgálata a közművelődési könyvtárak állományának csak néhány tartalmi kérdésére mutat rá. Könyvtárpolitikánk további magyarázatára, a könyvkiadás és a könyvtárak igényeinek fokozottabb összehangolására szélesebb körben végzendő részletes tartalmi elemzés szükséges, minden könyvtártípusban külön-külön.

Az olvasók és a lakosság könyvellátása

Könyvtári gyakorlatunk nem alakított ki olyan viszonyszámokat, amelyek a közművelődési könyvtár állományának és olvasóinak megfelelő arányát fejeznék ki. Ilyen számok rögzítése talán nem is volna helyes, mint-hogy egy új alapítású közművelődési könyvtár jól kiválogatott anyaga pl. alacsonyabb kötetszám mellett is több olvasó igényét elégítheti ki, mint egy nagy kötetszámú, de sok elavult vagy nem a könyvtár gyűjtőkörébe illő könyvet tartalmazó régebbi gyűjtemény. Mai tapasztalataink szerint figyelembevéve közművelődési könyvtáraink állományhelyzetét, mégis azt a könyvtárat tarthatjuk kielégítően ellátottnak, amelyben egy-egy olvasóra legalább 8 kötet jut.

Az ország különböző hálózati típusaiban az 1957. évben az olvasók ellátottsága a következő volt:

Fővárosi hálózatban	7,3 kötet jutott egy olvasóra
Megyei könyvtárakban	9,6 „ „ „ „
Járási könyvtárakban	7,5 „ „ „ „
Városi könyvtárakban	6,6 „ „ „ „
Letéti könyvtárakban	3,3 „ „ „ „

(Ha a letéti raktárakban ma elfekvő 604 000 kötetet ehhez az állományhoz számítjuk, az ellátottság akkor is csak 4,8 kötet)

Amint az állományfejlesztés ütemének elemzésekor megállapítottuk, nagyjában a fenti táblázat is bizonyítja, hogy minél kisebb települések felé haladunk, annál rosszabb a helyzet, annál alacsonyabb fokú az olvasók ellátottsága könyvvel. A budapesti kerületi könyvtárak olvasóinak ellátottsága sem kielégítő, a megyei könyvtárak e tekintetben ma már jobb arányt mutatnak, de figyelembe kell vennünk, hogy utóbbiak állománya nem teljes egészében közművelődési célokat szolgál. Kirívó a falusi olvasók ellátottságának nagyon alacsony foka. Ilyen fok mellett a falusi könyvtárak olvasótáborára alig növelhető.

Állami közművelődési könyvtáraink az összlakosság 7,5%-át látják el könyvvel. Ez a mi könyvellátottságunk mellett nem lebecsülendő eredmény. Ezt a számot jelentősen emelni csak az állomány erőteljes növelésével lehet. A nem kielégítő ellátottság különösen akkor tűnik ki, ha a közművelődési könyvtárak állományát az összlakossághoz viszonyítjuk.

	Lakosság (1000 lakos)	Közműv. áll. (1000 kötet)	1000 lakosra jutó kötettség
1. Magyarország	9860	5133	520
2. Budapest ⁷	1900	1265	666
3. Vidék ⁸	7960	3868	486

A lakosság közművelődési igényeinek valóságos kielégítése természetesen jobb, mint amit a fenti számok feltüntetnek. Budapest és a vidék számos üzemi szakszervezeti könyvtára mind közművelődési igényeket elégítenek ki. Közművelődési igények kielégítéséhez több országos tudományos és szak-könyvtár is hozzájárul (egyetemi könyvtárak). Ez a magasabbfokú ellátottság mindenekelőtt Budapesten érvényesül. Magyarországon ma a szakszervezeti könyvtárak állományát is figyelembe véve, a közművelődési jellegű olvasási igény kielégítésére 1000 lakosra 896 kötet jut.

9. táblázat

A könyvtárellátottság területi megoszlása⁹

Terület	Könyvtárellátottság (1000 kötet)	1000 lakosra eső könyvek száma
Baranya m.	267,1	667
Bács—Kiskút m.	307,6	530
Békés m.	188,1	400
Borsod m.	239,8	342
Csongrád m.	413,8	960 ¹⁰
Fejér m.	185,8	531
Győr m.	186,2	466
Hajdú m.	200,6	403
Heves m.	146,7	457
Komárom m.	137,7	552
Nógrád m.	137,0	596
Pest m.	236,2	311
Somogy m.	201,5	559
Szabolcs m.	192,3	344
Szolnok m.	182,6	410
Tolna m.	127,6	473
Vas m.	180,7	645
Veszprém m.	169,7	458
Zala m.	167,7	622

Az UNESCO 1954. évi kimutatása nemzetközi összehasonlításra ad alkalmat.¹¹ Eszerint pl. Csehszlovákiában 1000 lakosra 1060, Lengyelországban 790 könyv jutott (ugyancsak a szakszervezeti könyvtárak állománya

⁷ A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központjának 436 000 kötetnyi (könyv és folyóirat) állományával együtt (a Pedagógiai Könyvtár anyaga nélkül).

⁸ A szegedi Somogyi Könyvtár 231 000 kötetével együtt.

⁹ Az állomány adatai között a megyei és a járási könyvtárak letéti raktáraiban levő anyag is szerepel.

¹⁰ A szegedi Somogyi Könyvtár állományával együtt. (A szegedi Somogyi Könyvtár és Szeged lakossága nélkül: 545).

¹¹ *Unesco Bulletin for Libraires*, 1957. jan.

nélkül). Magyarország ellátottsága ugyanebben az időben 412 kötet volt 1000 lakosonként. A Szovjetunió 1955. évre vonatkozó adatai szerint az ország 1000 lakosára (a szakszervezeti és a kolhozkönyvtárak nélkül) több mint 2100 kötet.¹²

Igaz ugyan, hogy közművelődési könyvtárügyünk a HORTHY-rendszer után főleg falun és a legtöbb vidéki városban szinte a semmiből indult el, míg a mai Csehszlovákia a polgári Csehszlovákiától jelentős közművelődési könyvtárakat örökölt, ami a fennálló különbséget bizonyos fokig megmagyarázza, mégsem tekinthetjük megnyugtatónak közművelődési könyvtáraink mai állományhelyzetét. Különösen a falu viszonylagos lemaradása a nyugtalanító. Nem megnyugtató azonban az a tény sem, hogy a vidéki ellátottság olyan szembetűnő különbségeket mutat. Pl. Pest, Borsod és Szabolcs megyék ellátottsága 311—344 között mozog, Zala, Vas és Baranya megyék ellátottsága pedig 622—667 könyv 1000 lakosra (*l. a 9. sz. táblázatot*).

A területi ellátottság részletesebb elemzése a közeljövőben mulhatatlannul szükséges. Az eddigi megfigyelések arra mutatnak, hogy a kisebb falvak ellátottsága viszonylag jobb, mint a nagy lélekszámú, nagy határú alföldi falvaké. Külön kell majd felmérni a nagy városok külső területeinek s az Alföld tanyavilágának ellátottságát.

A könyvbeszerzésre fordított hitelek alakulása

Az állomány fejlődésének csökkenő üteme természetesen szoros összefüggésben áll az állománybeszerzésre fordított költségvetési hitelek csökkenésével. A legnagyobb mérvű a csökkenés a vidéki állami hálózatban. Itt a könyvvásárlásra fordított összegek így alakultak:

1953-ban	10 577 000 Ft	100 %
1954-ben	6 293 000 Ft	60 %
1955-ben	4 439 000 Ft	39,8 %
1956-ban	4 735 000 Ft	44,9 %
1957-ben	3 783 000 Ft	35,8 %

(Bár az 1953. év könyvbeszerzésben beruházási jellegű tételek is szerepelnek, mégis az 1953. évet kellett alapul venni, mert ekkor a mai hálózat már nagyjában kiépült).

Hasonlók az arányok a fővárosi kerületi könyvtárak könyvbeszerzései alakulásában is.

A könyvbeszerzési hitelek csökkenése súlyos helyzetet teremt, mert bár a könyvek átlagára nem emelkedett a könyvívek számához viszonyítva, a könyvtárak által vásárolt könyvek átlagára mégis nőtt, mert — eltekintve az ún. olcsó sorozatoktól — a közművelődési könyvtárak ma kevesebb brosurajellegű kiadványt szereznek be és általában igényesebb kiadványok beszerzésére törekednek. Ebből következik, hogy 1955-ben még átlagosan 15 Ft, 1956-ban 17,60 Ft volt a közművelődési könyvtárak által vásárolt könyvek átlagára, az 1957. évben a Könyvtárellátótól származó adatok szerint a közművelődési könyvtárak által vásárolt könyvek átlagos ára 26,20 Ft volt.

¹² A *Kul'turnoe sztroitel'sztvo SzSzsZR*. Sztatiszticeszkij szbornik. Moszkva, 1956. adatai alapján.

A beszerzési keretek csökkenése és az olvasók sürgető igénye sok könyvtárat arra kényszerít, hogy nem könyvtárakba szánt, rotációs papírra nyomott, igen alacsony élettartamú könyveket (*Olcsó Könyvtár, Vidám Könyvek* stb.) vásároljanak.

Mint hogy a legértékesebb állomány forgási sebessége igen magas, az utánpótlás céljából vásárolt kötetek száma és tartóssága csökken, a könyvtárak kötési kapacitása a fővárosi hálózattól eltekintve szinte sehol sem tud lépést tartani a rongálódással, sok könyvtárunkat az a veszély fenyegeti, hogy éppen a legértékesebb, a legkevesbé pótolható állományrészelei pusztulnak el. Művelődési kormányzatunk felismerte a veszélyt, amely az egyébként jól megszervezett és kiépített, jól működő könyvtári hálózatunkban a ki nem elégítő állományfejlesztés következtében jelentkezik. Már ebben az évben országosan 20–40%-kal nőtt a könyvtárak könyvbeszerzési hitele az elmúlt évhez viszonyítva. Nyilvánvaló azonban, hogy nem várható a közeljövőben a könyvbeszerzési hitelek olyan mértékű emelése, ami gyökeres változást hozhatna. Ezért már az elmúlt évben egyes megyei és járási könyvtárak (Tolna, Szabolcs, Szolnok megye megyei könyvtára, a kiskunhalasi Járási Könyvtár) a helyi tanácsokhoz fordultak, hogy könyvtáraikat a közsegfejlesztési alaphoz és egyéb költségvetésen kívüli bevételekből segítyezzék. A kiskunhalasi járás területén pl. kivétel nélkül minden község felajánlott 2–3000 forintot a falusi könyvtárak állománygyarapítására. Ma már Szolnok megyében a könyvtárak állományfejlesztésére fordított költségvetésen kívüli összeg meghaladja az állami költségvetési előirányzatot.

Ha jelentős változást kívánunk a közművelődési könyvtárak helyzetében szervezeti téren is, olyan intézkedéseket kell hoznunk, amelyek a könyvtárak ellátottságára mélyen kihatnak. Ilyen mindenekelőtt a közművelődési hálózat teljes kiépítése. Ma még több mint 20 járási székhelyen nincs járási könyvtár.

Állami közművelődési könyvtárainknak a tanácsrendszerbe illesztése mindenképpen helyes lépésnek tekinthető, azonban a hálózatok kialakításakor nem mindenütt jártunk el a leghatékosabb módon. Járási könyvtáraink pl. igen sok városban (pl. Sopron, Baja, Pápa) úgy alakultak meg, hogy a járási székhelyek városi könyvtárai nem tartoznak többé a városi tanácshoz, hanem a járási tanácsok hatáskörébe kerültek. Sok városunk még ma is fájlalja könyvtárának elszakítását. Amilyen mértékben csak lehet, meg kell valósítanunk azt az elvet, hogy a könyvtárakat azok a közösségek tartsák fenn, amelyek lakosságát ellátják. A járási könyvtáraknak a helyi tanácsokhoz történő visszacsatolása nem jelentheti a falusi könyvtárak módszertani gondozásának és könyvellátásának elszorvasztását. Mindössze arról van szó, hogy eddig járási hatáskörben működő intézmény látott el olyan feladatokat, amelyek kívül estek hatáskörén (helyi könyvtári tevékenység), a jövőben pedig a városi tanács hatáskörében álló könyvtár látja el majd a járási teendőket. A különbség anyagiakban mutatkozik majd meg, mert a járási tanácsoknak semmiféle költségvetésen kívüli bevételi forrásuk nincs, a helyi tanácsok viszont ilyenekkel rendelkeznek: s a jelek szerint meg is van bennük a törekvés, hogy a magukénak tudott intézményeket erőteljesebben segítsék.

A falusi könyvtárak eddig úgyszólván kizárólag állami költségvetési hitelekből táplálkoztak. Miután állami hálózatunk felülről lefelé épült ki (körzeti, később megyei és járási könyvtárak hozták létre a falusi könyvtárakat), az önálló falusi könyvtárakat kivéve, a helyi tanácsok költség-

vetésében semmiféle hitel nincs fenntartásukra. Állománygyarapításukat a központi könyvtárak végzik, a könyvtárosok tiszteletdíját szintén a megyei, ill. járási könyvtár utalványozza; még a dologi segélyezésükre szolgáló összegeket is a megyei könyvtárak költségvetésében irányozták elő. Bár törvényerejű rendelet intézkedik a könyvtárak fenntartásának biztosításáról¹³, a falusi könyvtárakra vonatkozóan nem történt meg a rendelet végrehajtása. Azt mondhatjuk, hogy a legtöbb falusi könyvtár teljesen a járási vagy a megyei könyvtár függvénye, a falu nem érzi a magáénak. Márpedig a falusi könyvtárak ellátásában gyökeres változást csak attól remélhetünk, ha a falusi könyvtárakat fokozatosan a községek intézményeivé tesszük, a községek valódi fenntartóikká válnak. A falusi könyvtárak helyzetének megjavítása nem pusztán rendelet kérdése. Ott, ahol a könyvtár jelentőségét már felismerték, a tanácsok a könyvtár fejlesztésére jelentős áldozatot hoznak.

Azok a jelentős különbségek, amelyek az egyes megyék közötti ellátottságban mutatkoznak, figyelmeztetnek bennünket, hogy könyvtári tervezésünknek a jövőben *országosan elfogadott* mérőszámokra kell épülnie. Könyveszerzési hiteink eddig sehol sem vették pl. figyelembe az ellátandó lakosság számát. Csehszlovákiában ez a mérőszám lakosonként egy korona, mint legalacsonyabb összeg. (A helyi tanácsok ennél többet is megállapíthatnak.) Nálunk az elmúlt évben előirányzott könyveszerzési hitelkeretből a főváros egy-egy lakosára 70 fillér, a vidék egy-egy lakosára 47 fillér jutott.

Művelődésügyi kormányzatunk felismerte a veszélyt, amely könyvtáraink könyvvvel való ellátottságának alacsony fokában rejlik. A felemelt költségvetési keretek, a helyi tanácsok jelentős költségvetésen kívüli támogatása a legtöbb könyvtárban az 1958. évben a tavalyihoz képest már nagymértvű könyveszerzést tesz lehetővé, és a jelek szerint igen előnyösen hat az olvasók számának növekedésére és a forgalom alakulására. A folyamatban levő szervezeti intézkedések arra mutatnak, hogy kormányzatunk a közművelődési könyvtárak számára az eddiginél szélesebb alapokon nyugvó, szilárd pénzügyi és szervezeti bázist kíván létrehozni.

SALLAI ISTVÁN

ISTVÁN SALLAI: DIE BUCHBESTÄNDE DER UNGARISCHEN ALLGEMEINBILDENDEN BIBLIOTHEKEN

Die Entwicklung des ungarischen Bibliothekswesens und insbesondere der allgemeinbildenden Bibliotheken, ist in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen, mit europäischen Bibliotheken gleichen Charakters verglichen, beträchtlich zurückgeblieben. Die heutige Struktur der allgemeinbildenden Bibliotheken wurde im wesentlichen zwischen 1947 und 1953 aufgebaut. Die Zahl der allgemeinbildenden Bibliotheken stieg in dieser Zeit von 521 auf 3099.

¹³ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelete, ill. a Minisztertanácsnak az említett rendelet végrehajtásáról szóló 1018/1956. (III. 9.) számú határozata intézkedik a közművelődési könyvtárak fenntartásáról a rendelet 2. bekezdésében (*Magyar Közlöny*, 1956. márc. 9., 19. sz.). Ez a rendelet nem helyezi hatályon kívül a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 2042/13/1952. számú a könyvtárügy fejlesztéséről szóló határozatának 9. pontját, amely határozottan kimondja, hogy „a helyi tanácsok kötelesek gondoskodni az illetékességi területükön levő könyvtárak anyagi szükségleteiről (megfelelő helyiségről, berendezésről, fűtésről stb.), a könyvvállomány fejlesztéséről, az elrongálódott könyvek újrakötötéséről és a könyvtárosi állások betöltéséről.” (*Népműv. Közlöny*, 1952. május 14.)

Trotz allgemeiner günstiger Entwicklung verminderten sich jedoch seit 1953 die Geldmittel, über welche die Bibliotheken verfügten, von Jahr zu Jahr. Es wurden hierdurch selbst die bereits erzielten Ergebnisse gefährdet. (Z. B. Die 1957 für die Erwerbung verwendeten Summen für Zwecke der staatlichen allgemeinbildenden Bibliotheken betrugen nur 35,8% des ähnlichen Postens im J. 1953.)

Die ungenügende finanzielle Versorgung verursachte einen Rückgang der Erwerbung. Durch die Abnützung der oft gelesenen Bücher und die Einziehung überholter Werke zeigte sich sogar in der letzten Zeit eine Abnahme in den Beständen. In dem Jahre 1953 betrug die Verminderung der Bestände 22%, 1955 10%, in den Jahren 1955—1957 4%. (Siehe Tabellen Nr. 1—2.) Die Vernachlässigung der Provinz zu Gunsten der Hauptstadt ist besonders auffallend, obwohl auch die Entwicklung der hauptstädtischen Bibliotheken nicht befriedigend ist.

Parallel mit dem Rückgang der Erwerbung hat auch der Zuwachs an Lesern und im Verkehr selbst mehr und mehr nachgelassen, was in den letzten zwei Jahren sogar zu einer absoluten zahlmässigen Abnahme geführt hat. (Siehe Tabellen Nr. 3—6.) In den Dorfbibliotheken ging die Zahl der erwachsenen Leser stark zurück.

Die Belletristik und die Kinderliteratur werden weitgehend bevorzugt, was zu einer starken Abnützung dieser Teile der Bestände führt. (Umlaufdurchschnitt der gesellschaftswissenschaftlichen Werke beträgt 05—1 je nach den einzelnen Bibliothekstypen, der populärwissenschaftlichen Literatur 1,2—2,8, der Belletristik 5,7—7,0, der: Kinderliteratur 5,7—11,6.)

Die Versorgung der Leser mit Büchern ist in der Hauptstadt und in den grösseren Provinzstädten befriedigend: 7,3—9,6 Bände fallen auf einen Leser, in den Dorfbibliotheken dagegen nur 3,3 Bände. Was die Kinderliteratur anbelangt, so ist die Lage am ungünstigsten, da in der Hauptstadt 4,01 Bände, in den Depotsbibliotheken 1,25 Bände auf einen Leser fallen.

Betreffend der Versorgung mit Büchern ist die Bevölkerung der Provinz wieder im Nachteil. Von den Beständen des staatlichen Bibliotheksnetzes fallen in Budapest 666, in der Provinz 486 Bände auf 1000 Leser. In diesem Netz sind die zahlreichen hauptstädtischen gewerkschaftlichen und wissenschaftlichen Bibliotheken nicht inbegriffen. In den einzelnen Komitaten (z. B. Pest, Borsod, Szabolcs) bewegt sich die Zahl der Versorgung zwischen 311—344, in anderen (z. B. Bács-Kiskun, Baranya) zwischen 622—667 (siehe Tabelle Nr. 9).

Ab 1958 wurde die Kreditversorgung der Bibliotheken durch das Ministerium für Bildungswesen erhöht und proportioneller verteilt. Zwecks besserer Versorgung der Dorfbibliotheken wird auch die Inanspruchnahme gewisser Quellen ausserhalb des Budgets ins Auge gefasst. Die kleine Dorfbibliothek soll nach und nach eine Kulturstätte des Dorfrats werden. (Bisher wurden die Dorfbibliotheken durch die Kreisbibliotheken verwaltet.) Als dringende Massnahme wird auch die Ergänzung der Kreisbibliotheksnetze und die Übergabe der in grösseren Städten funktionierenden Kreisbibliotheken an die Stadtgemeinden betrachtet, wodurch aber die Aufgaben dieser Büchereien unverändert bleiben sollen.

Seit 1958 haben die erhöhten Beiträge der örtlichen Gemeinden, die Steigerung des staatlichen Budgets und die verbesserte Verlagspolitik dem weiteren Rückgang des Buch- und Leserverkehrs an vielen Stellen ein Ende bereitet. An einzelnen Orten ist sogar wieder ein Zuwachs in der Leserzahl und im Bücherverkehr zu verzeichnen.

A szakszervezeti könyvtárak Magyarországon a két világháború közötti időben

A két világháború közötti időszakban a munkásosztály legnagyobb tömegszervezetei a szakszervezetek voltak. Az ezekben tömörülő munkások és alkalmazottak szembenálltak az ellenforradalommal és a fasizmussal, s harcoltak a dolgozók érdekeiért, anyagi felemelkedéséért, jogaiért. A szakszervezetek lényegileg a Szociáldemokrata Párt vezetése alatt működtek, de jelentős hatásuk volt a szakszervezetek munkájára a kommunistáknak is.

A munkásosztály e tömegszervezetei elsősorban érdekvédelmi szervek voltak, azonban magukra vállalták a dolgozó tömegek politikai- kulturális nevelését is. A kultúrmunka keretében előadásokat és szemináriumokat tartottak, műsoros estéket rendeztek, színjátszócsoportokat, zenekarokat, énekkarokat szerveztek, és nagy számú, nagy kötet-állományú könyvtárakat is létesítettek.

A szakszervezetek erejének fő forrása a benne tömörült dolgozók nagy számából adódott. Míg a keresztény és nacionalista munkásszervezeteknek — különösen a 30-as évek előtt — alig néhány ezer munkás-tagja volt, a magyarországi szakszervezetekben pl. 1924-ben 127 527, 1938-ban 108 342 dolgozó tömörült.¹ Az 1930-as évek végén a fasizmus nyílt ellenforradalmi tevékenysége szorította vissza a szakszervezetek további fejlődését. A fasizmus előretörésének és nyílt elnyomó tevékenységének időszakában a szakszervezetek kulturális munkája fokozottan nagy jelentőségűvé vált, mert ebben az időszakban a szakszervezeteket szinte kizárólag a kultúrmunka területére égykezett az államhatalom visszaszorítani.

A szakszervezeti könyvtárak létesítésének és nagymérvű fejlesztésének kettős oka volt. Egyrészt — mivel a szervezett munkások nehéz anyagi körülményeik folytán általában nem tudtak könyvet vásárolni — a szakszervezeti könyvtárakra hárult e munkások könyvigényének kielégítése. Másrészt azonban a könyvellátó munka ideológiai nevelő munkává is vált, a szakszervezetek könyvtáraikon keresztül is terjesztették a szocializmus, a marxizmus eszméit, s megtanították a munkásokat a jó és értékes könyvek felhasználására, élvezésére. A szakszervezeti könyvtárak emelték a szervezett munkások politikai öntudatát, és gyarapították műveltségüket.

¹ *A Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége (Szakszervezeti Tanács) jelentése a XVII. küldöttközgyűlésnek. Bp. 1948.*

I.

A szakszervezetek könyvtárhálózata nagy kiterjedésű és nagy kötet-állományú volt. Már 1927-ben Budapesten 34, vidéken 23, összesen 57 szakszervezeti könyvtár működött, Budapesten 95 335, vidéken 42 804, összesen 138 141 kötet könyvvvel.²

A szakszervezetek igen sokat áldoztak könyvtárakra, s a szakszervezeti könyvtárhálózat egyre jobban növekedett a további évek folyamán is. 1939-ben már kb. 300 000 kötet volt a szakszervezeti könyvtárakban.³

A könyvtárhálózat a legfejlettebb Budapesten, a legnagyobb munkás-létszámmal, a legnagyobb szakszervezeti tagsággal rendelkező helyen volt. Itt — mint az előbbiekből láttuk —, 1927-ben 34 könyvtár volt, s ezek közt olyan igen jelentős állományú könyvtárak is működtek, mint a vasmunkásoké 15 600 kötettel, a nyomdászoké 10 200 kötettel, a famunkásoké 9900 kötettel, az építőmunkásoké 5500 kötettel, stb. Már 1928-ban 10 olyan szakszervezeti könyvtár működött Budapesten, melynek állománya 2000 kötetten felüli volt.⁴ Vidéken is voltak azonban jelentős könyvtárak, Pécsen már 1927-ben 6719 kötetes, Szegeden 5070 kötetes könyvtár működött.⁵

² *Társadalmi lexikon.* Szerk. MADZSAR József. Bp. 1928.

³ *Magyar gyári munkásság.* Szerk. RÉZLER Gyula. Bp. 1940.

A szakszervezeti munkáskönyvtáraknak — a rendelkezésre álló források alapján készült — felsorolása:

Bányászok	(1928-ban 145 köt.)
Bőröndösök	(1928-ban 578 köt.)
Cipőipari munkások	(1928-ban 4777 köt.) [könyvtárak a helyi csoportokban is]
Élelmezési munkások	(1928-ban 2125 köt.)
Építőipari munkások	(1940-ben 3850 köt.)
Famunkások	(1940-ben 6487 köt.)
Gabonamunkások ...	(1928-ban 430 köt.)
Grafikai munkások ...	(1928-ban 1800 köt.)
Húsipari munkások ..	(1928-ban 849 köt.)
Kalaposok	(1928-ban 630 köt.)
Kesztyűsök	(1928-ban 360 köt.)
Könyvkötő-munkások ..	(1943-ban kb. 5000 köt.)
Könyvnyomdai munkások	(1940-ben 7209 köt.) [könyvtárak a helyi csoportokban is: Debrecenben (1940-ben kb. 1700 köt.), Győrött (1939-ben 734 köt.), Miskolcon (1940-ben 964 köt.), Pécsen (1940-ben 1260 köt.), Sopronban (1940-ben 1453 köt.), Szegeden (1940-ben 1805 köt.), Székesfehérvárott (1940-ben 793 köt.), Szombathelyen (1940-ben 365 köt.). Ezenkívül 18 vándorkönyvtár.]
Mintakészítők	(1928-ban 1256 köt.)
Nemesfémipari munkások	(1928-ban 680 köt.)
Segéd munkások	(1928-ban 800 köt.)
Szabómunkások	(1928-ban 3305 köt.)
Szállítási munkások	(1936-ban 1364 köt.)
Textilipari munkások	(1938-ban kb. 4000 köt.)
Úvegések	(1928-ban kb. 680 köt.)
Vas- és fémmunkások	(1928-ban 15 636 köt.)
	[könyvtárak a helyi csoportokban is]
Vegyészeti munkások	(1928-ban 628 köt.)

E kimutatásba nem vettük be a borbélyok, a földmunkások, a gépjárművezetők, a hírlapterjesztők, a pénzügyi hivatalsegédek, a segédházfelügyelők, a szállodai alkalmazottak, a szobrászok és a zenészek szakszervezetének — kötettségben különben jelentős — könyvtárait. Ugyancsak kihagytuk e felsorolásból a szakszervezeti ifjúmunkás-könyvtárakat.

⁴ *A szakszervezeti mozgalom Magyarországon 1926–1929.* A Magyarországi Szakszervezeti Tanács jelentése. [Bp. 1930.]

⁵ L. 2. jegyzetet.

Az egyes szakszervezetek külön is kiépítették könyvtári hálózatukat. Volt — általában a fővárosban — egy központi könyvtáruk, s sok esetben a helyi szakszervezeti csoportok is rendelkeztek külön könyvtárakkal. Így voltak helyi könyvtáraik a vas- és fémmunkások, a nyomdászok, a cipőipari munkások s más szakmák csoportjainak is. Különösen fejlett volt a nyomdászok vidéki könyvtárhálózata. Itt a budapesti központi könyvtár csaknem 13 000 kötetes állományán kívül 1933-ban 7 vidéki könyvtár működött (Debrecenben, Győrben, Pécsen, Sopronban, Szegeden, Székesfehérvárott és Szombathelyen), 1936-ban pedig a központi könyvtáron kívül 8 vidéki könyvtár és 8 vándor-könyvtár anyaga állt a nyomdász-szakszervezet tagjainak rendelkezésére.⁶

Külön könyvtáraik voltak a szakszervezeteken belül működő szakmai ifjúmunkás-szervezeteknek is. 1932-ben 22 ilyen ifjúmunkás-könyvtár működött, 10 526 kötetes állománnyal, 12 más helyen az ifjúmunkások a szakszervezetek könyvtárait használták. Az ifjúmunkás-könyvtárak állományának 35—45%-a szocialista és szakszervezeti irodalom volt, e könyvtárak így hozzájárulhattak ahhoz, hogy az ifjúmunkásszervezetek tagjai szocialista szellemben nevelődjenek.⁷

Visszatérve a szakszervezeti központokban és a helyi csoportokban létesített könyvtárak kérdésére, — mint már említettük, — az egyes szakszervezetek igen nagy erőfeszítéseket tettek a könyvtárak létrehozása és fejlesztése érdekében. A szakszervezetek évi jelentéseiből kitűnik, hogy a könyvtárak költségeire fordított összegek a rendelkezésre álló pénzkerethez képest igen jelentősek voltak. A Vas- és Fémmunkások Szövetsége pl. 1927-ben 4684 pengőt fordított a könyvtárakkal kapcsolatos kiadásokra,⁸ s még oly nehéz gazdasági és politikai viszonyok közt is, mint pl. 1942-ben, ugyanitt 2639 pengő jutott a könyvtárak céljaira. Mint e szövetség központi vezetősége írta 1941/42. évi jelentésében: „... a központi vezetőség továbbra is rendszeresen gondoskodik az újonnan megjelent könyvek beszerzéséről a központi könyvtár részére, valamint a központ kezelésében levő könyvtárak részére. Ennek következtében a tagok időről-időre olvashatják azokat az újonnan megjelent könyveket, amelyek a szocialista munkásszervezet könyvtárába valók. Ez a gondoskodás a megdrágult könyvek miatt tetemes költségeket jelent, de a központi vezetőség vállalja ezeket a kiadásokat, annál is inkább, mert fontosnak tartjuk a könyvtárt használó tagok olvasási vágyának kielégítését...”⁹ Egyes szakszervezeti könyvtárak nemcsak a szakszervezeti költségvetésben könyvtárfejlesztésre előírányzott összegekből gyarapodtak, hanem a rendezvények bevételeiből s a szakszervezeti tagok könyvadományai-ból is (pl. a grafikai munkásoknál¹⁰ és másutt).

A szakszervezeti könyvtárak állománya mennyiségileg igen különböző volt. Egyes szakszervezetek 10—15 000 kötetes könyvtárakkal is rendelkeztek

⁶ A Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesületének jelentései és zár-számadásai. 1933—1944. [Bp.]

⁷ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségének és a párt parlamenti csoportjának jelentése az 1933. január hó 6-án tartandó pártgyűléshez. Bp. 1933.

⁸ A Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége vezetőségének jelentése és zárszámadása a XII. rendes és 25. évi jubileumi közgyűlésre. 1903—1929. Bp. [1928.]

⁹ A Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége vezetőségének jelentése és zárszámadása az 1941—1942. évekről a XVIII. rendes közgyűlésre. Bp. [1943.]

¹⁰ Népszava. 1925. febr. 14.

(vasmunkások, nyomdászok, famunkások), más szakszervezetben csak néhány-száz kötetes könyvtár volt. Gyakran a szakszervezetek taglétszáma és a könyvtárak kötettszáma nem állt egymással arányban. A 2728 tagot tömörítő szállítási munkások szakegyletének pl. csak 875 kötetes, a 2623 húsipari munkásnak 849 kötetes, az 1178 vegyészeti munkásnak csak 628 kötetes, az 1016 textilmunkásnak pedig csak 320 kötetes központi könyvtára volt 1928-ban. Ugyanekkor a viszonylag kisebb taglétszámú grafikai munkások szakegylete (itt 1928-ban 982 tag volt) 1800 kötetes, az 539 tagot számláló mintakészítők szakegylete 1256 kötetes, a 76 tagot magába foglaló kesztyűs-szakegylet 630 kötetes könyvtárral rendelkezett.¹¹ Mindez azt mutatja, hogy az egyes szakmák vezetői és dolgozói — a különböző kulturális színvonalból adódóan — több, ill. kevesebb figyelmet fordítottak a könyvekre és az olvasásra. A könyvtárhasználat és a könyvtárfejlesztés terén élen jártak a könyvekkel s a kulturális cikkekkal kapcsolatos szakmák dolgozói (a nyomdászok, a könyvkötők, a grafikai és a nemesfémipari munkások stb.). Jelentős érdeme volt a könyvkultúra, az olvasási igények kielégítése terén is a vas- és fém-munkások szakszervezetének, amely a legnagyobb, politikailag a legfejlettebbek közé tartozó tagsággal és egyben a legnagyobb könyvtárral is rendelkezett. Nem véletlen ez, mert a politikai fejlettséggel rendszerint együttjár az olvasásnak, a könyveknek a kedvelése, a tudás, a műveltség elsajátítására irányuló törekvés.

Lássuk ezek után, hogy milyen könyveket tartalmaztak a szakszervezetek könyvtárai? Vizsgáljuk meg néhány szakmailag, helyileg, szervezetileg és állományilag különböző szakszervezeti könyvtár anyagát.

Elsőként a Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesületének könyvtárát tekintve,¹² itt 1938-ban a 6897 kötetes állomány a következőképpen oszlott meg: szépirodalom 3308 kötet, ismeretterjesztő és tudományos irodalom 1791 kötet, nyomdai szakirodalom 499 kötet, német nyelvű vegyes anyag 1098 kötet. Tartalmazott e könyvtár egy 193 kötetből álló régi könyvgyűjteményt is. A szépirodalmi könyvek túlnyomó része: 2893 kötet regény és elbeszélés, a további 415 kötet vers és színpadi mű volt. A könyvtárban levő prózai kötetek nem minden tekintetben voltak megfelelőek. Igaz, hogy sok klasszikus mű szerepelt a könyvtár állományában: BALZAC, ZOLA, VICTOR HUGO, TOLSTOJ, DOSZTOJEVSZKIJ, GORKIJ és más írók művei, s voltak kötetek élő haladó, sőt kommunista írók alkotásaiból is (BARBUSSE, ARAGON, THOMAS MANN, ERENBURG, DREISER, HEMINGWAY, TRAVEN és mások művei). Nem hiányoztak a magyar klasszikusok és jelentős, akkor élt hazai írók (JÓKAI, MIKSZÁTH, GÁRDONYI, MÓRICZ, MÓRA, KARINTHY FRIGYES) művei sem a könyvtárból, s képviselve volt a szegényparaszti írónemzedék is DARVAS JÓZSEF, az akkori munkásirodalom KASSÁK LAJOS, s a magyar kommunista emigráns írócsoport BALÁZS BÉLA néhány művével. A nyomdászok könyvtárában azonban a színvonalatlan siker-regények is megtalálhatók voltak (DEKOBRA, DA VERONA, PITIGRILLI, BUS FEKETE LÁSZLÓ, BARABÁS PÁL és mások művei), s szerepeltek a könyvtár állományában nemcsak kifejezetten ponyva-jellegű könyvek (BORROUGHS *Tarzan*-kötetei, EDGAR WALLACE, ZANE GREY detektív- és cowboy-históriái), hanem reakciós-ellen-

¹¹ ILLYEFALVI I. LAJOS: *A munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapestén* Bp. 1930.

¹² *Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete. Az egyesületi könyvtár címjegyzéke.* Bp. [1938.]

forradalmi írók munkái is (a szovjet-ellenes RACHMANOVA, a politikusnak is tehetségtelen PEKÁR Gyula és mások művei). Jobb volt a helyzet a színműirodalom állománya terén, de ARISTOPHANES, SHAKESPEARE, SCHILLER, CSEHOV, IBSEN és GORKIJ; CSOKONAI, KATONA József és MADÁCH színpadi alkotásain kívül a nacionalizmus egyik vezéralakjának: RÁKOSI Jenőnek a színművei is megvoltak. A költők sorában (amely CSOKONAITól és PETŐFITől ADYig, BABITSig és VÁRNAI Zseniig terjedt itt) az ugyancsak kevésbé tehetséges s reakciós világnézetű SZABOLCSKA Mihály versei is helyet kaptak. Az ismeretterjesztő és tudományos könyvek közt elsősorban a valóban értékes művek voltak megtalálhatók. Társadalomtudományi és a szocializmus kérdéseit tárgyaló mű csaknem 200 volt a könyvtárban, köztük MARX Károly 8 műve, ENGELS 4 műve, BEBEL, KAUTSKY, SZABÓ Ervin, MADZSAR József egyes értékes munkái. LENIN és a kommunista ideológusok kiszorultak a könyvtár állományából, viszont helyet kapott több művel a jobboldali revizionista BERNSTEIN s a magyar jobboldali szociáldemokrácia több képviselője (KUNFY Zsigmond, WELTNER Jakab, BUCHINGER Manó stb.). A filozófiai könyvek közt megtalálható volt a materialista és haladó bölcselek viszonylag sok műve (SPINOZA, DESCARTES, DIDEROT, ROUSSEAU kötetei), s helyesen az érdeklődők rendelkezésére álltak az idealista filozófia fő képviselőinek (PLATONnak, KANTnak, NIETZSCHÉnek, SCHOPENHAUERnek) egyes alkotásai. A történelemkönyvek sorában keveredtek a reakciós és a haladó történészek könyvei, FRAKNÓI Vilmos éppúgy képviselve volt a reakciós szemléletű MARTINOVICS-kötettel, mint a szabadságharcos HORVÁTH Mihály püspök és a haladó MÁRKI Sándor néhány művel. A természettudósok könyvei közül helyett kaptak az állományban FLAMMARION, DARWIN, BÖLSCHÉ, EINSTEIN egyes kötetei is, a földrajzi könyvek és útleírások szerzői közt oly jelentős emberek szerepeltek, mint SCOTT, SVEN HEDIN és VÁMBÉRY Ármin. Az állományt kisebb közgazdasági gyűjtemény, bőségesebb orvostudományi és technikai anyag, néhány kötet jogi könyv, szótár, lexikon s pár kötet folyóirat (*Nyugat*, *Huszedik Század*) egészítette ki. Érdekes és dícséretes kezdeményezés volt a nyomdászok könyvtárában a 193 kötetből álló régi könyvgyűjtemény létrehozása. E régi könyvek irodalmi, történelmi, természettudományi jellegűek voltak elsősorban, s általában a XVIII. század végéről, a XIX. század elejéről származtak. Volt köztük OVIDIUS műveinek egy 1543-i kiadása, SZEGEDI Gergelynek egy énekeskönyve 1569-ből s több más érdekesség. Igen helyes kezdeményezése volt a nyomdász-szakegyletnek az is, hogy létrehozott a központi könyvtáron belül egy csaknem 500 kötetes, nyomdászszakirodalmat tartalmazó gyűjteményt.

A könyvtári állomány összetételét tekintve lényegében a nyomdászok központi könyvtáráéhoz hasonló volt a helyzet a könyvkötők szakegyletének könyvtárában is. Az 1943-ban kiadott katalógus¹³ szerint a könyvtár ez időben kb. 5000 kötetet foglalt magában, túlnyomórészt szépirodalmi műveket. A szépirodalmi művek közt itt is haladó és reakciós, színvonalas és színvonalatlan művek keveredtek a nyomdász-könyvtár anyagához hasonlóan, azonban a könyvkötők könyvtárában nagyobb számban voltak antifasiszta és kommunista kiadványok (igaz, hogy ezek jelentős része csak 1938 után jelent meg). Így GORKIJnak 14 műve volt meg a könyvtárban, s más szovjet írók

¹³ A Magyarországi Könyvkötők és Rokonszakmabeli Munkások és Munkásnők Szakegylete könyvjegyzéke. Bp. 1943.

alkotásai közül SOLOHOV *Csendes Donja*, Alexej TOLSZTOJ és ILF-PETROV egy-egy műve is szerepelt az állományban. Volt könyv a kommunista NEXÓTÓL, OLBRACHTÓL és az erdélyi NAGY Istvántól és ASZTALOS Istvántól is. Az ismeretterjesztő könyvek sorában a kommunista Egon Ervin KISCH és MÓD Aladár egy-egy könyve is megvolt, s itt találhatta az olvasó JÓZSEF Jolánnak JÓZSEF Attiláról írt könyvét s ILLYÉS Gyulának néhány, a szegényparaszti törekvéseket kifejező alkotását.

Jóval kisebb könyvtárral rendelkeztek a húsipari munkások.¹⁴ 1928-ban kb. 700 kötetes könyvtár volt itt, az állomány túlnyomó része (kb. 520 kötet) szépirodalomból állt. E könyvtár anyaga is nagyon vegyes volt, politikai nézet és irodalmi színvonal tekintetében egyaránt. Mint a szakszervezeti könyvtárakban általában, itt is a haladó és az értékes művek voltak túlsúlyban. Sok szocialista világnézetű könyvet (BEBEL, MEHRING, SZABÓ Ervin, RÉVÉSZ Béla, KASSÁK Lajos, VÁRNAI Zseni és mások műveit) s néhány kötet kommunista művet is (GORKIJ, BARBUSSE, VARGA Jenő, GERGELY Sándor munkáit) találhatott itt az olvasó.

Mint említettük, nemcsak a szakszervezeti központoknak voltak könyvtáraik, hanem a különféle szakszervezeti helyi csoportoknak is. Ezek egyénemelyike is adott ki nyomtatott katalógust, így e könyvtárak állományáról is tájékozódni tudunk. 1924-ben jelent meg a budapesti cipézmunkások és munkásnők I. sz. csoportjának könyvtárjegyzéke.¹⁵ A jegyzék tanúsága szerint e könyvtár 4788 kötetet tartalmazott. Az állomány nagyobb része itt is szépirodalmi könyvekből állt (2549 kötet). Igen sok tudományos és ismeretterjesztő munka is volt azonban e könyvtár anyagában, sok politikai és társadalomtudományi mű (kb. 500 kötet), sok történelmi (kb. 300 kötet) és sok természettudományos mű (kb. 150 kötet). A szépirodalmi könyvek anyaga túlnyomórészt haladó és színvonalas író munkája volt, többek közt BALZACnak 24 művét, MAUPASSANTnak 17, TOLSZTOJnak 18, DOSZTOJEVSZKIJnek 19, GORKIJnak 8, JACK LONDONnak 24, ANATOLE FRANCENak 26, SHAWNak 4 munkáját találhatta meg itt az olvasó. A magyar szerzők közül igen sok JÓKAI, MIKSZÁTH, GÁRDONYI kötet mellett MÓRICZ Zsigmondnak 23 műve, BRÓDY Sándornak 10 munkája kapott helyet a könyvtárban. Hasonlóan igen színvonalas volt a verseskötetek állománya CSOKONAI, PETŐFI, ARANY, VÖRÖSMARTY, ADY, BABITS köteteivel, bár itt hiányosságként jelentkezett a külföldi költők köteteinek kis száma. Reakciós és színvonalatlan szépirodalmi művek viszonylag csekély számban voltak e könyvtár állományában. A kor-szak lehetőségeihez és adottságaihoz képest igen értékes volt a politikai és a társadalomtudományi művek összetétele, a könyvtárban találhatták az olvasók az akkoriban igen-igen ritka LENIN-művek egyikét: az *Állam és forradalmat*, megvolt MARX és ENGELS válogatott műveinek két kötetes kiadása, s az állományban szerepelt MARXnak és ENGELSnek még több műve is. A szocialista elmélet néhány kiválóságának műve is gazdagította az állományt: PLEHANOVnak, BEBELnek, Wilhelm LIEBKNECHTnek, LAFARGUENak, GORKIJnak, KAUTSKYnak, SZABÓ Ervinnek, VARGA Jenőnek és másoknak a munkáival találkozhattunk e könyvtárban. Hasonlóan igen értékes könyvek voltak a többi tudományágból is: ARISTOTELES, DIDEROT, MECSNIKOV,

¹⁴ Magyarországi Húsipari Munkások Szövetsége központi könyvtárjegyzéke és szabályzata. [Bp. 1928.]

¹⁵ A budapesti cipézmunkások és munkásnők I-ső sz. csoportjának betűsoros könyvtárjegyzéke. Bp. [1924.]

DARWIN, RENAN, KOSSUTH Lajos, ACSÁDY Ignác és mások művei. A munkásoknyvtárak általános állományához képest meglepően nagy számban voltak e könyvtárban folyóiratok, a szaklapok kötetein kívül, megvolt a *Népszavának*, a *Szocializmusnak*, a *Huszedik Századnak*, a *Nyugatnak*, a *Társadalmi Múzeumnak* és a *Darwin* című folyóiratnak több évfolyama.

Igen értékes könyveket tartalmazott az ugyancsak 1924-ben megjelent nyomtatott könyvjegyzék tanúsága szerint a budapesti cipőfelsőrészkesztő munkások szakosztályának könyvtára is.¹⁶ E könyvtár állományában kb. 1800 kötet volt, többségben szépirodalmi alkotás (kb. 1100 kötet), de sok társadalomtudományi (kb. 550 kötet) s viszonylag sok természettudományi munka is (kb. 150 kötet). A szépirodalmi könyvek közt találhatott itt az olvasó haladó és színvonalas, reakciós és színvonalatlan műveket vegyesen. Igen értékes művek voltak azonban a társadalomtudományi könyvek közt; az állományban szerepelt MARXnak 15 műve, ENGELSnek 8 műve, s megvolt itt az akkoriban ritka *Munkásoknyvtár*-sorozat 20 füzete.

Budapest határain kívül sem volt sokkal kedvezőtlenebb a helyzet. A Vas- és Fémmunkások Szövetsége pestszenterzsébeti csoportjának könyvtára 1941-ben 1636 kötetet tartalmazott.¹⁷ Az állomány nagy többsége: 1244 kötet itt is a szépirodalmi könyvek közül került ki, de ezek közt sok igen értékes mű volt, s a viszonylag kevés ismeretterjesztő és tudományos könyv között is sok értékes kötetet találhatott az olvasó. A szépirodalmi könyvek közt volt GORKIJnak 9 műve, EHRENBURGnak 5, Egon Ervin KISCHnek 3, SOLOHOVnak, NEXŐnek, ILFnek és PETROVnak és GERGELY Sándornak 1—2 műve is, — hogy csak a szovjet és kommunista írók munkáit említsük. Az ismeretterjesztő és tudományos művek sorában MARXnak 3 és ENGELSnek 2 munkája volt meg (a *Bérmunka és tőke*, az *Osztályharcok Franciaországban* és a *III. Napoleon államcsínyje*, illetőleg *A család, az állam és a magántulajdon keletkezése* s *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig*), megvoltak a híressé vált magyar kommunista kiadású „Kék könyvek”, MADZSAR József: *Az ember származása*, MOLNÁR Erik (JESZENSZKY Erik álnéven írt) *Dialektika* c. kötete stb. Igaz, hogy HITLER: *Harcom* c. könyve is az állományban szerepelt, valamint MALTHUSnak a *Népesedési törvény* c. hírhedt műve s WERBŐCZY *Hármaskönyve* is. De hiba volna, ha elmarasztalnánk ezért e könyvtárt, — nem a fasiszta-reakciós propaganda végett kerültek e könyvek az állományba (ennek ellenkezőjéről meggyőző a könyvtár anyagának túlnyomó része), hanem az olvasók ilyen irányú érdeklődésének a kielégítése lehetett a szempont, az az elv, hogy meg kell ismerni a miénkkel ellentétes véleményt ahhoz, hogy sikeresen harcolhassunk a magunk igazáért. S — föltehetően — 1941-ben „alibiül” is szolgáltak az effajta könyvek a hatóságok előtt.

A főváros határaitól még távolabbra tekintve vessünk pillantást a könyvnyomdai munkások egri és szekszárdi könyvtáaira. Az egri könyvtár állománya 1937-ben 430 kötet volt.¹⁸ Itt már jóval értéktelenebb könyvanyagot találhattunk, mint az eddig tárgyalt könyvtárakban — politikailag és irodalmi színvonal tekintetében egyaránt. E könyvtárban kevés volt az

¹⁶ A budapesti cipőfelsőrészkesztő munkások és munkások szakosztálya könyvtárának új könyvjegyzéke. Szerk.: SCHMIDT Rudolf és HERCZOGH Kálmán. Bp. 1924.

¹⁷ A Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége pestszenterzsébeti helyicsoportjának könyvtári jegyzéke és szabályzata. Pestszenterzsébet, [1941.]

¹⁸ A Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete egri csoportjának könyvtárjegyzéke. Eger, 1937.

értékes mű, s sok a színvonalatlan könyv (COURTHS-MAHLER, FÖLDES Jolán stb.) és a ponyva (Edgar WALLACE, Zane GREY, stb.) helyet kaptak a szovjet-ellenes alkotások is (RACHMANOVA-kötetek stb.). Lényegében hasonló volt a helyzet a szekszárdi könyvtárban, amely 1939-ben 450 kötetet foglalt magában.¹⁹ Csak annnyival volt jobb a helyzet itt, hogy valamivel több értékes művet találhatott az olvasó, mint Egerben.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a szakszervezeti könyvtárak nagy többségében a haladó és a színvonalas könyvek voltak túlsúlyban. Különösen akkor láthatók a szakszervezeti könyvtárak állományának e pozitív vonásai, ha könyvanyagukat összehasonlítjuk a vallásos-nacionalista szervezetek vagy az üzemek könyvtárainak állományával. A szakszervezeti könyvtárak jelentős eredményeket értek el az ún. „siker-regények” s a ponyvairódalom elleni harcban, és általában távol tartották állományuktól a fasiszta-nacionalista műveket. Ez nem volt könnyű abban a korszakban, amikor fasiszta jellegű könyvek s színvonalatlan fércmunkák tömege árasztotta el a könyvpiacot. S a szakszervezeti könyvtárak eredményei közé sorolhatjuk, hogy a kommunista párt és a kommunisták üldözésének legnehezebb éveiben is e könyvtárak jelentős része állományába gyűjtött kommunista világnézetű könyveket is, lehetővé téve ezzel a munkások tömegei számára a tisztább látást, a valóság teljesebb megismerését. A szakszervezeti könyvtárak egyik bázisává váltak a fasiszmus elleni ideológiai-politikai harcnak, és hozzájárultak a fasiszmus ideológiája feletti győzelemhez.

II.

A legtöbb szakszervezeti könyvtárban volt valamiféle katalógus az állományról. Általában betűrendes katalógusokat készítettek, többnyire könyv-formában, cédula-katalógussal viszonylag kevés könyvtár rendelkezett. Egyes szakszervezeti könyvtárak állományukról nyomtatott könyvjegyzéket adtak ki. Amit a szakszervezeti könyvtárak katalógusairól tudunk, azt többnyire e nyomtatott jegyzékekből merítettük.

Azok a könyvtárak, amelyek az egyszerű betűrendes katalógus mellett (vagy helyett) szakkatalógust is akartak szerkeszteni, nehéz feladat előtt álltak. Általánosan bevezetett, egységes katalógusrendszer még a nagy tudományos könyvtárakban sem volt, a kisebb könyvtárak katalógus-problémái így önálló megoldásra vártak. A szakszervezeti könyvtárak egy kis része átvette a decimális rendszert. Így tett a vas- és fémmunkások központi könyvtára 1935-ben, s szakrendszerét a Fővárosi Könyvtár katalógusa alapján készítette el.²⁰ A legtöbb szakszervezeti könyvtár azonban önálló szakrendszert állított fel. A legegyszerűbb volt az anyagot két részre csoportosítani: szépirodalomra és ismeretterjesztő s tudományos irodalomra. A nagyobb kötetállományú könyvtárakban több főcsoportot kellett kialakítani, mert e nélkül az olvasók nem tudták volna felhasználni a szakrendszer-adta előnyöket. A főcsoportok kialakítása rendszerint laikus módon történt, a szakszervezeti

¹⁹ Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete szekszárdi könyvtárának könyvjegyzéke. Szekszárd, 1939.

²⁰ A Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége vezetőségének jelentése és zárszámadása az 1933, 1934, 1935. és 1936. évekről a XV. rendes közgyűléshez. Bp. 1937.

könyvtárosok nem vették kellőképpen figyelembe a tudományágak sorrendi fontosságát s egymásközötti összefüggését. Az egyik legnagyobb szakszervezeti könyvtárban, a nyomdászoknál pl. a fő-, ill. az alcsoportok a következőképpen alakultak :

A) *Szépirodalom.*

I. Regény, elbeszélés.

II. Költemény, színmű.

B) *Ismeretterjesztő irodalom.*

I. Művelődés, irodalom.

II. Élet- és jellemrajzok.

III. Földrajz, népisme, útleírás.

IV. Történelem.

V. Természettudomány.

VI. Bölcelet.

VII. Közgazdaság.

VIII. Orvostudomány.

IX. Jog- és államtudomány, törvények és rendeletek.

X. Enciklopédia, szótár, nyelvtan.

XI. Társadalomtudomány, szocializmus.

XII. Vegyes.

XIII. Album, emlékirat, folyóirat.

C) *Szakirodalom.*

D) *Német nyelvű irodalom.*

E) *Régi könyvek gyűjteménye.*²¹

A főcsoportok ilyen megalakítása kielégítőnek látszik, s még az is védhető, hogy a német nyelvű anyagot nem osztották be — tartalom szerint — a megfelelő alcsoportokba. (Olyan közművelődési könyvtárban, ahol az olvasók jelentős része kifejezetten német nyelvű anyagot keres, e megoldás elfogadható. Az ismeretterjesztő irodalom csoportosítása, tehát a tudományágak egymásutánja és összefüggésbe hozása terén már komoly kifogások lehetnek. Így mai szemmel fölösleges az *Élet és jellemrajzok* csoport, az ide beosztott műveket tartalom szerint kellett volna besorolni az *Irodalom*, a *Történelem*, a *Természettudományok* stb. csoportokba. Helytelen volt, hogy az albumokat, az emlékiratokat és a folyóiratokat együtt, egy külön csoportba sorolták e nem könnyű helyzetben levő könyvtáros-elődök; az albumokat és az emlékiratokat is tartalom szerint külön-külön kellett volna besorolni a megfelelő tudományágakhoz. Helytelen volt elválasztani egymástól a *Természettudomány* és az *Orvostudomány* szakokat, s a *Bölcelet* és a *Jogtudomány* szakokat a társadalomtudományok élére, illetőleg ezek közé kellett volna beilleszteni.

A szakrend összeállításában ilyen gyermek-betegségek előfordultak a többi szakszervezeti könyvtárnál is — nem kisebb, hanem nagyobb számban. A budapesti cipész munkások I. sz. csoportjának könyvtárában is anarchikus volt a társadalomtudományok s a természettudományok egyes ágainak fel-

²¹ L. 13. jegyzet.

sorolási rendje.²² Itt külön *Agitáció* csoportot is alkottak, amely egészen máshol kapott helyet, mint a *Politika és társadalomtudomány* csoport, s a folyóiratok és a tanulmányok egy alosztályba kerültek stb. Hasonló hibák voltak a pest-szenterzsébeti vasasok könyvtárának szakrendjében is²³, az *Orvostudomány* itt a *Társadalomtudomány* és a *Filozófia* között legelől kapott helyet, a *Társadalomtudomány* és a *Pártirodalom* csoportjai közé 10 másik tudományág tola-kodott, a *Társadalomtudománytól* nagyon-nagyon elszakadva külön tudományággá lépett elő a falukutatás stb. A könyvnyomdai munkások egri csoportjának könyvtárában²⁴ a *Szépirodalmi könyvek* és a *Költemények* és *Színművek* közé a *Tudományos művek* és a *Szakirodalom* főcsoportjai tola-kodtak be.

Nagyon érdekesen alakult a szakrendi csoportosítás a budapesti cipő-felsőrészkészítő munkások könyvtárában.²⁵ Itt az anyagot 3 részre bontották: szépirodalmi, társadalomtudományi és természettudományi részre. A könyveket e főszakokon belül egyrészt a szerzők betűrendje szerint csoportosították, másrészt fogalmakat alakítottak ki, s ezek mögé is besoroltak műveket tárgy-szószerűen. Pl. a társadalomtudományi művek esetében e szakrendszer ilyen volt:

Acsády Ignác,

Bebel,

Béke [itt felsorolva az erről szóló könyvek],

Demokrácia [itt ugyancsak felsorolva a megfelelő könyvek],

Diderot, stb.

Nagyon sok hiányosságot találhatunk e régi szakkatalógusokban, ha a könyvek csoportokba sorolásának helyességét vizsgáljuk meg. A nyomdá-szok központi könyvtárában a *Typographia* és a *Nyomdászok Közlönye* c. szaklapokat az évkönyvek közé sorolták. A budapesti cipésmunkások I. sz. csoportjának könyvtárában SIENKIEWICZ *Quo vadis* c. regénye a *Politika és társadalomtudomány* csoportba, BENEDEK Marcell *A modern világirodalom* c. kötete a *Történelem* csoportba került. A pestszenterzsébeti vas- és fém-munkások könyvtárában a szépirodalmi könyvek közt szerepel MAETERLINCK-nek a méhek életéről és Romain ROLLAND-nak HÁNDELről írt tudományos jellegű műve. A könyvnyomdai munkások egri csoportjának könyvtárában a szépirodalmi könyvek közé osztották be *Az Est Hármaskönyvét*, a *Nép-szava* és a *Pesti Hírlap* naptárait.

E katalógusoknak egy másik hibája volt, hogy a külföldi szerzők művei-nél sok helyütt nem tudták megkülönböztetni a vezetékneveket és a kereszt-neveket. Így került Grazia DELEDDA a G-betűs szerzők közé a buda-pesti cipőfelsőrészkészítők könyvtárában, s az egri nyomdai munkások könyvkatalógusában Anatole FRANCE A-betű alatt, Guy de MAUPASSANT G-betű alatt, Honoré de BALZAC H-betű alatt, Victor HUGO V-betű alatt, Walter SCOTT W-betű alatt szerepelt stb. A koronát a tévedésekre a buda-pesti cipésmunkások I. sz. csoportjának könyvtárjegyzéke tette fel, amikor a német nyelvű műveket egyszerűen a szerző keresztnevének betűrendjében

²² L. 16. jegyz.

²³ L. 18. jegyz.

²⁴ L. 19. jegyz.

²⁵ L. 17. jegyz.

sorolta fel. Így került IBSEN a H-betűhöz, DICKENS a C-betűhöz, MARX a K-betűhöz, VERNE a J-betűhöz stb.

A szakszervezeti könyvtárak katalógusteremtő munkásságában azonban találhatunk előremutató elemeket is. Így pl. a budapesti cipészfelsőrész-készítő munkások könyvtárában, ahol a katalógus már utalókat is tartalmazott (pl. „Anatole France lásd: France Anatole alatt”). S alkalmazta e könyvtár katalógusában az „annotációkat” is. PL. BABITS: *Timár Virgília* („Iskolai történet 3 részben”); BIRÓ Lajos: *A Molitor-ház* („Detektívregény”); CSATHÓ Kálmán: *Te csak pipálj Ladányi* („Egy úri penzió története”); CSEHOV: *Az én életem* („Egy vidéki ember elbeszélése”) stb. Ugyancsak ez a könyvtár alkalmazta azt az elvet is, hogy katalógusában az egyes írók művei után felsorolta az illető íróról szóló műveket is. PL. TOLSZTOJ művei után: *Tolsztoj élete* (Romain ROLLANDTÓL); ADY művei után: *A huszonegyéves Ady* (KARDOS Lászlótól). Ezekhez hasonló okos kezdeményezések általában hiányoztak a nacionalista-vallásos szervezetek és az üzemek könyvtárainál. Mindebből az a következtetés is levonható, hogy a szakszervezetek könyvtárosai — ha általában könyvtártani kérdésekben képzetlenek és járatlanok voltak is, — lelkesedéssel és sok leleménnyességgel iparkodtak helytállni.

E könyvtárosok általában a szakszervezeti tagok közül kerültek ki. Legtöbb helyen a vezetőség választotta meg személyüket (a könyvnyomdai munkások szakegyletében, a cipőfelsőrész-készítő munkások szakosztályában és másutt), olyan embereket igyekezvén a könyvtárak élére állítani, akik műveltségükkel, könyvszeretetükkel is a legalkalmasabbnak látszottak e poszt betöltésére. A könyvtárosok feladata volt az állomány nyilvántartása, gyarapítása és feldolgozása, az olvasók nyilvántartásba vétele és számukra könyvek kölcsönzése. Általában a könyvtárosok kezelték a beiratási díjakból, a letétekből és más forrásokból befolyt összegeket. Ők voltak a felelősök a könyvtárban levő könyvekért, a könyvtár egész működéséért. S ha több is volt a kötelezettség, mint a jog, így is akadtak százával szakszervezeti tagok, akik könyvtárosként szolgálták a munkáskultúra ügyét, a szocializmus eszméjét.

III.

Az eddigiek során vázoltuk a szakszervezeti könyvtárak általános helyzetét, igyekeztünk képet adni megalakulásukról, gyarapodásukról, könyv-állományukról s katalógusaikról. A továbbiakban a szakszervezeti könyvtárak használatának egyes kérdéseiről s olvasóforgalmuk alakulásáról szeretnénk képet adni.²⁶

Az olvasóforgalom alakulását mindig igen nagy mértékben befolyásolja az, hogy hol helyeznek el egy-egy könyvtárt. A szakszervezeti könyvtárak általában a szakszervezetek székházaiban s helyiségeiben kaptak helyet. Nyitvatartási idejük általában a szakszervezeti tagok munka utáni szabadidejéhez igazodott. A nagyobb könyvtárakban hetenkint több könyvtárnap is volt, a kisebb könyvtárak hetente csak egyszer-kétszer voltak nyitva

²⁶ A szakszervezeti könyvtárak olvasóforgalmára vonatkozó rész-adatokat 1. Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve. 1940. Bp.; Népszava, 1936. március 27-i sz. és az 1., 5., 7., 11., 21. sz. jegyzetekben megjelölt forrásokban.

(a húsipari munkások szövetségében vasárnap délelőtt 9—12 óráig, az egri nyomdászoknál minden hétfőn este 6—7 óráig volt nyitva a könyvtár stb.). Mivel olvasóteremmel csak igen kevés szakszervezeti könyvtár rendelkezett, többnyire otthoni olvasásra adták ki a könyvtárak a könyveiket.

A legtöbb szakszervezeti könyvtár írásban szabályozta, hogy kik használhatják a könyvtár állományát. A szakszervezeti könyvtárak általában csak a szakszervezeti tagok számára voltak nyilvánosak, s e tagok közül is általában csak azok használhatták a könyvtárt, akik már bizonyos idő óta tagjai voltak a szakszervezetnek, s akiknek tagdíjhátralékuk nem volt. A Könyvnyomdai Munkások Egyesületének központi könyvtárában 26 heti, a könyvkötők szakegyletének könyvtárában 6 heti, a Vas- és Fémmunkások Szövetségének pesterzsébeti csoportjában 20 heti, a budapesti cipésmunkások I. sz. csoportjában 3 hónapi tagság kellett a könyvtárhasználathoz.

Az olvasókról sok esetben a szakszervezeti könyvtárakban is nyilvántartást készítettek. A budapesti cipésmunkások I. sz. könyvtárában az olvasókról a következő adatokat vezették: a tag neve, tagsági könyvének száma, lakáscíme, a kiadott könyv címe és sorszáma, a kiadás napja, ill. a visszahozás napja. A budapesti cipőfelsőrészkészítő munkások könyvtárában a könyvkölcsönzési adatokon kívül az olvasó neve és tagsági igazolványának száma is elegendő volt az olvasónyilvántartás elkészítéséhez.

A szakszervezeti könyvtárak használata többnyire minimális díj megfizetésével járt. Egyes helyeken az ipari tanulók és tanulóleányok számára a könyvtárhasználat díjtalan volt (pl. a könyvkötők szakegyletében). Voltak szakszervezeti könyvtárak, ahol beiratási díjat is kellett fizetni, másutt betétet szedtek a kikölcsönzött kötetek után (a húsipari munkások könyvtárában pl. minimálisan 3 pengőt). Ismét más könyvtárakban beiratási díj nem volt, csak a nyomtatványok (könyvtári jegyzék, olvasói törzslap) beszerzési árát kellett megtéríteni (pl. a pesterzsébeti vasas-könyvtárban). Több könyvtárban kötelező volt a nyomtatott könyvtári jegyzék megvásárlása (pl. a húsipari munkások szövetségében).

A könyvek kölcsönözhetőségi határideje a szakszervezeti könyvtárakban is szabályozva volt. A kölcsönzési határidő általában 2 hét volt, ilyen határidőt szabott a húsipari munkások, a könyvnyomdai munkások, a cipőfelsőrészkészítők, a pesterzsébeti vasmunkások, az egri és a szekszárdi nyomdászok könyvtára is. A könyvkötők szakegyletében is 2 hét volt a kölcsönzési határidő, de a tudományos műveknél e határidő 4 hétre emelkedett. Egy-egy könyv kölcsönzését általában meg lehetett hosszabbítani, ennek elmulasztása esetén a könyvtár késedelmi díjat rótt ki a kölcsönzési határidőt be nem tartó olvasóra. A késedelmi díj összege kötetenként és hetenként általában 10 fillér volt, az 1930-as évek végén — az általános drágulás következtében — sok helyütt 20 fillér. Az elveszített vagy megrongált művekért általában minden könyvtárban kártérítést kellett fizetni.

Az egy alkalommal kikölcsönözhető kötetek száma is változó volt. Nagyon sok könyvtárban egyszerre csak egy kötetet lehetett kölcsönözni (pl. még a több ezer kötetet tartalmazó nyomdai munkások központi könyvtárában is). Egyes könyvtárakban a több kötetes művek egyszerre is kölcsönözhetőek voltak, de pl. a budapesti cipésmunkások I. sz. csoportjában még a több kötetes műveket is csak kötetenként lehetett elvinni. Voltak könyvtárak, ahol két kötet is kölcsönözhető volt egyszerre, pl. a budapesti

cipőfelsőrészkészítő munkásoknál a kisebb terjedelmű könyvekből; 2 kötet volt kölcsönözhető a könyvkötők szakegyletében 6 hónapi tagság után, s fel-tétel nélkül a pesterzsébeti vasasoknál, a szekszárdi nyomdászoknál. Kevés volt az olyan könyvtár, mint az egri nyomdászoké, ahol 3 kötetet lehetett egyszerre kölcsönözni. E megszorítások bizonyos mértékig akadályozták a szakszervezeti könyvtárak tevékenységét, s nem annyira a könyvállomány kicsiny volta, mint inkább egyes könyvtárt használó tagok felelőtlensége, s egyes szakszervezeti vezetők túlzott állomány-féltése következtében került sor ilyen korlátozásokra.

Mint említettük, a legtöbb szakszervezeti könyvtár otthoni olvasásra adott ki könyveket. Helyszínen való olvasási lehetőséget csak kevés könyvtár tudott teremteni, e könyvtárak (pl. a nyomdászok központi könyvtára) egyes értékes műveket, újságokat és folyóiratokat rendszerint csak helybeli olvasásra adtak ki. A nyomdászok központi könyvtára pl. nem kölcsönözte használatra régi könyvgyűjteményének anyagát, MARXnak *A tőkét*, a *Pallas lexikont*, BENEDEK Marcell *Irodalmi lexikonját* stb. Más könyvtárak (pl. a pesterzsébeti vasas-könyvtár) egyes értékesebb könyvek kiadását bizonyos tagsági idő elteltéhez kötötték.

A legtöbb szakszervezeti könyvtárban az olvasóforgalom igen jelentős volt. 1927-ben a budapesti szakszervezeti könyvtárakban 163 967 könyvet, a vidéki szakszervezeti könyvtárakban 70 645 könyvet, összesen 234 612 könyvet olvastak. A legnagyobb szakszervezeti könyvtárban, a vasasok központi könyvtárában 1928-ban 24 721 könyvet, a famunkások központi könyvtárában 12 306 könyvet kölcsönöztek. A húsupari munkások szövetségének könyvtárát 1924-ben 424 tag használta. A vasas-szakszervezet központi könyvtárának taglétszáma 1934-ben 585 fő, 1943-ban 584 fő volt. A könyvnyomdai munkások központi könyvtárát 1933-ban 479 olvasó, 1938-ban 594 olvasó használta. A famunkások központi könyvtárának 1940-ben 247 olvasója, az építőipari munkások központi könyvtárának 1251 olvasója volt.

E pár példa is bizonyítja, hogy a szakszervezetek könyvtárainak — többségükben igen tanulságos és színvonalas — könyvanyagából évente sok-sok ezer munkás tanult és művelődött. A szépirodalmi könyvek olvasottsága a szakszervezeti könyvtárakban is túlnyomó volt, azonban mégis több ismeretterjesztő és tudományos művet kölcsönöztek a szakszervezetekben, mint az üzemi könyvtárakban és a nacionalista-vallásos szervezetek könyvtáraiban. A nyomdászok központi könyvtárában pl. 1933-ban 7049 szépirodalmi kötet mellett 805 ismeretterjesztő és tudományos kötetet, 1936-ban 9066 szépirodalmi kötet mellett 1013 ismeretterjesztő kötetet kölcsönöztek.

A szakszervezeti könyvtárak az adott gazdasági, politikai és kulturális helyzetben igen jelentős eredményeket értek el. Hozzájárultak ahhoz, hogy a szervezett munkásság igen nagy része politikailag öntudatosná váljék, műveltségben az adottságokhoz képest magas színvonalra emelkedjék. A szervezett munkásság tudásszomját, könyvszeretetét országszerte elismerték, s példaképek állították más dolgozó rétegek elé. A szervezett munkás-ságnak e tudásért, a műveltség elsajátításáért vívott harcát megszaktította a fasiszta háború. Ebben az időben a munkáskönyvtárak fejlődése is megszakadt, s a hanyatlás évei következtek. A munkásokosztály vezetőit koncentrációs-táborokba zárták, büntető-századokba osztották be, s az egyszerű munkások tíz- és százezreit a frontokra hurcolták.

A fasizmus leverése után a szakszervezeti könyvtárak új életre keltek. Megváltozott körülmények közt, a nép államának támogatásával, sokszáz-ezres olvasótáborral, sok-milliós állománnyal folytatták a munkát új és nagyobb célokért: a szocializmus felépítéséért, a kultúrforradalom elősegítéséért, a szocialista társadalom kialakításáért.

SZILÁGYI JÁNOS

JÁNOS SZILÁGYI: DIE GEWERKSCHAFTSBIBLIOTHEKEN UNGARNS IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

Die Gewerkschaften waren in dieser Periode die grössten Massenorganisationen Ungarns. Sie konnten dem gegenrevolutionär-faschistischen System widerstehen und standen, wenn auch wesentlich unter der Lenkung der Sozialdemokratischen Partei, so doch stark unter kommunistischem Einfluss. Die Gewerkschaften entfalteten auch eine kulturelle Erziehungstätigkeit in den Reihen der Werktätigen und bauten dabei auch ein breites Netz von Bibliotheken auf.

Gegen Ende der zwanziger Jahre wirkten in Ungarn 57 Gewerkschaftsbibliotheken, die meist tausende von Bänden enthielten, und diese Zahl stieg von Jahr zu Jahr. 1939 besaßen die Gewerkschaftsbibliotheken bereits etwa 300 000 Bände.

Trotz ihrer prekären politischen und finanziellen Lage bauten die Gewerkschaften ihre Bibliotheken weiter aus. Der Bestand der Bibliotheken setzte sich vorwiegend aus belletristischer Literatur zusammen, doch enthielten sie dabei zahlreiche Werke wissenschaftlicher und populärwissenschaftlicher Natur und aus den meisten Gewerkschaftsbibliotheken fehlten jene niveaulosen Schundwerke, die den damaligen Büchermarkt so stark überfluteten.

Das grösste Verdienst der Gewerkschaftsbibliotheken bestand jedoch darin, dass sie die Werke der führenden Ideologen des Sozialismus und Kommunismus sowie die damals nur spärlich erscheinenden und erhältlichen Schöpfungen der antifaschistischen Literatur sammelten und ihren Lesern zur Verfügung stellten. Unter sämtlichen damaligen Bibliotheken besaßen die Gewerkschaftsbibliotheken den fortschrittlichsten Bücherbestand.

Die Aufarbeitung des Materials erfolgte in diesen Gewerkschaftsbibliotheken im allgemeinen auf ziemlich primitive Weise. Die Bibliothekare suchten zumeist mit ihrer Begeisterung und Hingabe das zu ersetzen, was ihnen an Fachbildung fehlte.

Die Gewerkschaftsbibliotheken erfreuten sich eines sehr regen Besuchs und wenn auch der Zuspruch der belletristischen Bücher am grössten war, so wurden hier doch bedeutend mehr wissenschaftliche und populärwissenschaftliche Werke gelesen, als in den übrigen Volksbibliotheken.

Den Gewerkschaftsbibliotheken ist es zum Teil zuzuschreiben, dass Ungarn, als nach dem Jahre 1945 das werktätige Volk zur Macht gelangte, über politisch geschulte und gebildete Arbeitermassen verfügte, aus denen zahlreiche Leiter des Staatswesens erwachsen konnten.

Heute erfreuen sich die Gewerkschaftsbibliotheken staatlicher Subvention, eines erweiterten Leserkreises und eines vielfachen Bücherbestandes, was sie instand setzt, ihre erzieherischen und kulturellen Aufgaben vollwertig zu erfüllen.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Volt-e Szenczi Molnár Albert bibliafordításának frankfurti kiadása?
SZTRIPSKY¹ HARSÁNYI István közlése alapján² 1862. szám alatt leírja SZENCZI MOLNÁR bibliafordításának egy frankfurti, 1608-ból való kiadását, amelyből példány nem maradt fenn.

Forrásként LE LONGra, HAGEMANNTA és RIEDERERre hivatkozik. LE LONG³ a magyar nyelvű bibliák között az 1608. évi hanai kiadás leírása után ezt írja: „Eadem [ti. „Biblia Hungarica”] secunda cura in lucem edita ab Alberto Molnár, fol. Francofurti.”, később, a kronológiai sorrendben közölt bibliák között ismét megemlíti.⁴ HAGEMANN⁵ és RIEDERER⁶ közlései LE LONGra mennek vissza.

SZTRIPSKY — ugyancsak HARSÁNYI alapján — megjegyzi, hogy bár SZENCZI MOLNÁR iratai között⁷ erről a kiadványról sehol sem történik említés, mégis LE LONG közlése alapján „bátran” felvehető.

Tudjuk, hogy ebben az időben minél több RMK felfedezése volt a könyvtörténészek célja, SZENCZI MOLNÁR naplójának ismeretében LE LONG adatát mégis el kellett volna vetni. A naplóból ugyanis nem hiányozhatnék olyan jelentős esemény, mint amilyen a biblia megjelenése lett volna. Nem is szólva arról, hogy semmi szükség nem volt a hanai kiadás után, ugyanabban az évben, még egy kiadásra. S hogy nem készült, világosan bizonyítja az, amit SZENCZI MOLNÁR bibliafordítása 1612. évi, oppenheimi kiadásának⁸ előszavában ír. Eszerint az új kiadás azért vált szükségessé, mert „ez néhány esztendőben az Hanoviában nyomtatott másfél ezer exemplár többire már mind eladatott.”⁹

Ha viszont nem adták ki a bibliát Frankfurtban, honnan származik LE LONG adata? LE LONG a kronológiai részben betűjellel utal forrásaira. Esetünkben a „B 19” jelzés szerepel, amely a források jegyzékében¹⁰ a „Bibliotheca theologica Pauli Bolduani, 4. Jenae 1614.” címre utal.

BOLDUANUS fenti műve — úgy látszik — mindeddig ismeretlen forrás volt nálunk, nem említi sem HARSÁNYI, sem SZTRIPSKY. Alkalmunk volt LE LONGnak ezt

¹ Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájának I–II. kötetéhez. Bp., 1912. 60–1. l.

² Magy. Könyvszle. 1911. 58–9. l.

³ Bibliotheca sacra. 2. pars. Lipsiae, 1709. 374. l.

⁴ I. m. 513. l.

⁵ Johann Georg HAGEMANN: *Nachricht von denen fürnehmsten Übersetzungen der heiligen Schrift in andere Sprachen*. 2. Aufl. Braunschweig, 1750. 385. l.

⁶ Johann Bartholomäus RIEDERER: *Nachrichten zur Kirchen-Gelehrten- und Bücher-Geschichte*. 2. Bd. Altdorf, 1765. 18. l.

⁷ Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irmányai. Bp., 1898.

⁸ RMK I. 433.

⁹)_{2b} lev.

¹⁰ I. m. 146. l.

a fontos forrását a jénai egyetemi könyvtár példánya alapján megtekinteni. Ebben SZENCZI MOLNÁR bibliája *csak egyellen kiadásban* szerepel: „BIBLIORUM Codex Ungaricus, a Casparo Carolo primum translatus, nunc vero secunda cura in lucem editus ab Alberto Molmár [sic!] Francof. 1608. in fol.”¹¹

A könyv megjelenésének helyeként tehát itt is Frankfurt szerepel. Vajon miért? Úgy gondoljuk, az alábbiak megmagyarázzák a kiadás helye körüli zavart. Georg DRAUDIUS *Bibliotheca exotica, sive Catalogus officinalis librorum peregrinis linguis usualibus scriptorum, videlicet Gallica, Italica, Hispanica, Belgica, Anglica, Danica, Bohemica, Ungarica etc.* c. művének¹² 219. lapján „Catalogus librorum Hungaricorum, qui Francofurti in bibliopoliis et officinis prostant” cím alatt két könyvet sorol fel. Az első: „Codex Bibliorum in linguam Ungaricam translatus. Prostat Francofurti apud Viduam Leuini Hulsii. in 4.”¹³

DRAUD nem közli ugyan a kiadás idejét, de HULSIUS halálának éve (1606) és DRAUD bibliográfiájának megjelenési időpontja (1610), valamint a hanaui kiadás impresszuma¹⁴ nyilvánvalóvá teszi, hogy DRAUDIUS is a hanaui kiadást regisztrálja. HULSIUS özvegye a könyv *kiadója* volt,¹⁵ ő viselte a kiadás költségeit, és mint könyvkereskedő egyúttal övé volt a kockázat is. Természetes, hogy DRAUD az ő nevét tünteti fel, mivel *Bibliotheca*-jával a frankfurti könyvkereskedők érdekeit kívánta szolgálni, amint a fentebb idézett fejezetcímbe is érthetően megmondja. SZENCZI MOLNÁR is tekintettel volt kiadója érdekeire, ezért írja a biblia előszavában: „...intek itt és kérek minden serény könyvárosokat, hogy ennek akaratja ellen ez mi munkánkkal így ékesítetett könyvet másutt ki ne nyomtassák és az hasznot, a mellyet innét az ő árváival vár, az igazság szerint, tőle el ne fordítsák.”¹⁶

Feltételezhető-e, hogy BOLDUANUS adatát DRAUD könyvéből vette? Ha a két címleírást összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy az előbbi sokkal pontosabb és részletesebb. Az sem valószínű, hogy BOLDUANUS maga fordította latinra a magyar címet. Mindez arra mutat, hogy kell lennie még egy, BOLDUANUS *Bibliotheca*-jánál korábbi műnek, amely a SZENCZI MOLNÁR-féle bibliáról hírt ad. Ez nem lehet más, mint valamelyik 1608. évi *Messkatalog*, a frankfurti könyvvásárokon kapható könyvek jegyzéke.

Már SCHWETSCHKE statisztikai összeállításából,¹⁷ amely könyvcímeket sajnos nem közöl, kitűnik, hogy az 1608. évi vásári katalógusok felsorolnak egy magyar nyelvű protestáns theológiai művet.¹⁸ Nem kétséges, hogy ez a biblia, de tudnunk kell azt is, mit tüntet fel megjelenési helyként, és hogy a címet BOLDUANUS valóban ebből vehette-e?

¹¹ Paulus BOLDUANUS: *Bibliotheca theologica, sive Elenchus scriptorum ecclesiasticorum*. Jenae, 1614. 10. l.

¹² Frankfurt, 1610.

¹³ Tehát a könyv Levinus HULSIUS özvegyénél kapható Frankfurtban, de szó sincs arról, hogy ott is nyomtatták volna. TURÓCZI-TROSTLER József már korábban *Magyar könyvek Frankfurtban* (1625) c. cikkében (Irod. tört. Közl. 1936. 366–7. l.) közreadta a *Bibliotheca exotica* 1625. évi kiadásában szereplő magyar könyvek jegyzékét. Ebben szerepel a mi *Bibliánk* is, melyet a közreadó minden habozás nélkül az 1608. évi hanaui kiadással azonosít. A frankfurti kiadás kérdését fel sem veti.

¹⁴ „Nyomtatott Halbejus János által, Levinus Hulszius örökösinec költségével.” *RMK* I. 411.

¹⁵ „Ugyanezen istenes ember [Isaacus Genius] volt indítója az néhai cosmographus és könyváros Levinus Hulsistul maradt özvegy asszonyinak, hogy az ez mi megújított könyvünket költségével kinyomtatná és az ő könyves boltjából kiadná, mellyet meg is cselekedett az istenes asszony.” írja SZENCZI MOLNÁR bibliájának ajánlólevelében. *RMK* I. 411)(4a–b lev. (Kiemelés tőlem. P. E.)

¹⁶ *Uo.*

¹⁷ *Codex nundinarius Germaniae literatae bisecularis*. Mit einer Einleitung von Gustav SCHWETSCHKE. Halle, 1850.

¹⁸ *I. m.* 49. l.

Fenti kérdésekre a választ a *Catalogus universalis pro nundinis Francofurtensibus autummalibus de anno 1608 c. Messkatalog*-ban találjuk meg.¹⁹ A biblia az alábbi leírásban szerepel itt: „Codex Bibliorum Ungaricus a Casparo Carolo primum translatus, nunc vero secunda cura in lucem editus, ab Alberto Molnar Szenciense Ungaro, prostat Francofurti in Bibliopolio Hulsiano in 4.”

BOLDUANUS és a *Messkatalog* szövege — mint látjuk — szószerint azonos, előbbi azonban rövidített valamit és ez később „végzetes” zavart okozott.

Hátra van még a formátum megjelölése körüli zavar magyarázata. LE LONG a hanaui kiadást negyedrétnek, a frankfurtit BOLDUANUS alapján folionak írja le. A *Messkatalog*-ban és DRAUDNál negyedrétn szerepel. Maga SZENCZI MOLNÁR „közép formá”-jának mondja könyvét az oppenheimeri kiadás előszavában.²⁰ Ez, DÉZSI szerint, „kisivrétn” formátumot jelent.²¹ A vízzel elhelyezkedése és a hálónonalak bizonyossága szerint negyedrétn, a szignaturák szerint azonban — az első ív kivételével — egy ívben 8 levél van. A könyv mérete valamivel nagyobb a szokásos negyedrétnű műveknél (24,5 × 18,5 cm), talán ezért írt BOLDUANUS foliót, ha ugyan nem egyszerű elírásról van szó.

Mindez, úgy véljük, meggyőzően bizonyítja, hogy SZENCZI MOLNÁR bibliafordításának nem volt frankfurti kiadása.

PÁLVÖLGYI ENDRE

Jezsuita tiltakozó írás 1707-ből. (Ismeretlen RMK nyomtatvány.) Az 1705. évi szécsényi országgyűlés határozata szerint a jezsuitáknak, amennyiben nem esküsznek hűséget a szövetséghez rendeknek, és nem szakadnak el az ausztriai rendtartománytól, el kell hagyniok az országot. Noha a rend egyik feltételt sem teljesítette, a törvény végrehajtása sokáig késlekedett. A szenátus időközben enyhített is szigorán, megengedte ugyanis, hogy a Kassán és Nagyszombatban tanító szerzetesek jelentős része helyén maradhat, taníthatja tovább az ifjúságot, de csak mint világi pap.

Ilyen előzmények után történt meg a jezsuita rendházak feloszlatása, utolsónak a nagyszombatió 1707. május 10-én. Az itt működő 77 rendtag közül 39-et utasítottak ki. A jezsuiták természetesen többször tiltakoztak a kiutasító végzés ellen. BERZEVICZY Henrik, a nagyszombati kollégium aligazgatója 1706-ban *Apologia pro innocentia Societatis Jesu* címmel nyomtatásban is kiadott egy ilyen természetű írást.¹ BERZEVICZY két nappal a nagyszombati feloszlatás előtt újabb tiltakozó írást terjesztett fel az esztergomi érsekhez. Eredményt ugyan nem várt tőle, de nem akarta, hogy a rend hallgatását esetleg beleegyezésnek vegyék. KATONA *Historia criticájában* teljes terjedelemben közli ennek szövegét és megjegyzi, hogy azt nyomtatás útján nyilvánosságra hozták.² A nyomtatvány maga azonban mindmáig ismeretlen volt.

A közelmúltban az Egyetemi Könyvtár töredékeket tartalmazó limbusanyagában sikerült rábukkanni erre az 1707-es kiadványra. A kétleveles, negyedrétnű nyomtatvány első öt sora közli a címet és kelezést: „PROTESTATIO//SOCIETATIS JESU//

¹⁹ Mégpedig mind a frankfurti (Francofurti, impensis Sigismundi Latomi. E₄ lev. recto, 1–3. sor.), mind a leipzigi (Leipzig, in Abraham Lamberg's Buchladen. A₂ lev. recto, 6–8. sor.) kiadásban. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani értékes segítségért Dr. JUTTKENnek, Marienbibliothek Halle (Saale) és Dr. BURKARDnak, Stadt- und Universitäts-Bibliothek Frankfurt a. M., akik az idézett *Messkatalogokból* a kérdéses címet számomra kikeresték és hozzám eljuttatták.

²⁰ RMK I. 434.)(2 lev. verso.

²¹ DÉZSI Lajos: *Szenczi Molnár Albert*. Bp., 1897. 146. l.

¹ SZABÓ Károly RMK II. 2258. alatt említi, de egyetlen példány lelőhelyét sem ismeri. DÖRNYEI Sándor közlése szerint a győri szeminárium könyvtárban megvan.

² 37. köt. 392–396. I.

Ratione exilii illius è Regno Hungariae, facta //coram Venerabili Archi-Capitulo Strigoniensi 1707.// Die 8. Maji.” Utána következik a szöveg megszakítás nélkül. A második levél rectójának alja és a versoja üres.

A kiadvány egyetlen dísze a szöveg iniciáléja, a négy sornyi helyet elfoglaló virágdiszes *R* betű. Az ebbe az iniciálé-családba tartozó betűk a nagyszombati nyomdának legtöbb XVIII. század eleji kiadványában megtalálhatók, így az *R* is MERCATOR *Nucleus Catecheticus*ában (RMK. II. 2425.). Ez még valószínűbbé teszi, ami a körülményekből amúgyis következtethető, hogy a nyomda-megjelölés nélküli kis mű csak Nagyszombatban készülhetett.

Az Egyetemi Könyvtárban RMK. II. 561/c jelzetet kapott.

A szöveg majdnem szóról-szóra egyezik a KATONA által közölttel. Attól csupán abban tér el, hogy megadja a benne levő szentírási és tripartitumi idézetek lelőhelyét, és két jelentéktelen szóval több van benne.

VÉRTESY MIKLÓS

A pozsonyi Magyar Hírmondó történetéhez. Az első magyar nyelvű hirlap történetével az eddigi sajtótörténeti irodalom összefoglaló művek keretében és részlet-tanulmányokban, adatközlésekben elég sokat foglalkozott. Így összeállították a szerkesztők névsorát,¹ s megemlékeztek a szerkesztőségi belső munkában részt vevő munkatársakról is. Működési idejük kezdeti vagy befejező dátuma azonban nem mindenütt pontosan került be az irodalomba, mert néhány adat elkerülte az eddigi kutatók figyelmét, a régebben helyesen rögzített adat feledésbe merült. Ezeknek kiigazítására teszünk itt kísérletet. Együttal szeretnénk néhány olyan munkatárs nevét is felvetni, akik eddig nem szerepeltek a magyar sajtótörténeti irodalomban.

RÁT Máttyás „belső munkatársának”, „segédszerkesztőjének” tartja a sajtótörténet SZACSVAY Sándort. Ez az adat JAKAB Elek *Szacsvay-életrajzából*² származik, onnan vette át minden SZACSVAY-val is foglalkozó mű.

JAKAB állítását több — véleményünk szerint tévesen magyarázott — adatra alapította. Ezek a következők:

a) SZACSVAYnak 1784-ben (közelebbi dátum nélkül) BENKŐ Józsefhez írott levele, melyben — többek között — ezeket mondja: „...feljebb szándékozó utamból itt maradván ennekelötte 5 esztendőkkkel, úgy fogtak el ezen hivatalra, épen, midőn az advocaturára felesküvendő lettem volna . . .” JAKAB ebből azt a következtetést vonja le, hogy SZACSVAY 1779-ben maradt Pozsonyban, mert RÁT a meginduló laphoz alkalmazta. SZACSVAY azonban csak azt mondja, hogy 1779-ben maradt Pozsonyban, bár tovább (Bécsbe?) akart utazni, s mikor már fel akart esküdni ügyvédnek, akkor került „ebbe a hivatalba”, vagyis a szerkesztői állásba. 1784-ben — mint alább látni fogjuk, — „szegény Magyar Deáknak” nevezik, tehát akkor állhatott az ügyvédi eskű előtt.

b) SZACSVAYnak a *Magyar Kurirban*³ tett nyilatkozata: „Már 12 esztendőök töltenek el azóta, mióta mi Magyar Kurirunk [vagyis maga SZACSVAY] a maga szülőtte földjén kívül, Hazájának, Nemzetének, Szüleinek és kedves Attyafiainak szemlélések nélkül idegen földön bujdosik.” JAKAB ezt úgy magyarázza, hogy SZACSVAYt 1779 óta pozsonyi, majd bécsi újságírói működése tartotta távol hazájától: Erdélytől, a Székelyföldről. Nem veszi azonban kellően figyelembe, illetőleg tévesen magyarázza a következő mondatot, amely szerint SZACSVAY „szinte 7 esztendeje pedig, hogy idegenek között-is

¹ DEZSÉNYI Béla: *A magyar hirlapirodalom első százada*. Bp. 1940. 45. l.

² *Szacsvay Sándor*. Figyelő, XI. k. 1881. 166. l.

³ 1790. 655–6. l.

Nemzetét híven szolgálja.” JAKAB értelmezése szerint SZACSVAY itt arra utal, hogy hét éve Bécsben dolgozik. SZACSVAY azonban csak 1786 második felében költözött Bécsbe. A mondat tehát csak azt jelzi, hogy SZACSVAY már közel hét éve szolgálja újságírással nemzetét. A JAKABOT megzavaró „idegenek között-is” kitétel az első idézett mondatall összekapcsolva nyilvánvalóan azt jelenti, hogy SZACSVAY Erdélyen kívül minden földet idegen földnek, az erdélyieken kívül mindenkit idegennnek tartott.

c) RÁT Mátyás beköszöntőjében említi, hogy a lap nyelve „az alföldi és Tisza-melléki, de a Duna-mellékivel és erdélyivel elegyedett leszen.” JAKAB szerint RÁT azért „elegyíthette” a *Magyar Hirmondó* nyelvébe az erdélyit, mert annak ismeretében SZACSVAYRA támaszkodhatott. Ez a kijelentés azonban nyilván csak azt jelzi, hogy RÁT az irodalomban szereplő nyelvjáráások közül egyikhez sem kíván mereven ragaszkodni, hanem a három legjelentősebbet megpróbálja „elegyíteni”. Különben RÁT főmunkatársának egy alföldi vagy Tisza melléki személyt kellene feltételeznünk, mert ő maga Duna melléki, győri volt.

d) PATZKÓ kiadó-nyomdász 1783. dec. 6-i előfizetési felhívása, amelyben azt közli, hogy „eme hír közlő leveleknek meg íratások végett azzal a Férfiúval tette szövetségét, kit elbucsuzásakor, már ez előtt egy esztendővel maga kívánt és ajánlott volt neki Ráth Mátyás.” JAKAB szerint RÁT SZACSVAYT ajánlotta utódjául. Ezt a tévedést azonban már CSAPLÁR Benedek⁴ kiigazította: a *Magyar Hirmondó* szerkesztését 1783 végén RÉVAI Miklós vette át, RÁT neki szerette volna átadni a lapot, azonban akkor az nem sikerült.

JAKAB Elek bizonyítékai tehát megecáfolhatóak, s van egy adat, amely igazolja, hogy SZACSVAY csak 1784-ben került a *Magyar Hirmondó* szerkesztőségébe. GYARMATHI Sámuel írja RÁDAY Cedeonnak szóló levelében 1784. június 24-én: „[Patzkó] megalkuvék Tállyaival a Német Ujság írójával, ilyen módon, hogy Tállyai adjon neki 1000 forintot az ujság hasznából, s a többi maradjon Tállyainak. Minthogy pedig Tállyai magyarul nem tud, tehát meg alkudott egy Szatsvay nevű szegény Magyar Deákkal, akinek ő elibe fogja szabni németül, hogy ez mit írjon magyarul.”⁵ SZACSVAYT tehát 1784-ben TÁLLYAI Dániel „fogta el ezen hivatalra”, s egy ideig a fent leírt módon együtt szerkesztették a lapot.

DEZSÉNYI Béla szerint⁶ 1784. július 3 és szeptember 25 között „ismeretlen” szerkesztette a *Magyar Hirmondót*. A fenti adat ismeretében a *Magyar Hirmondó* szerkesztőinek névsorában üresen maradt helyre TÁLLYAI Dániel és SZACSVAY Sándor nevét iktathatjuk. (SZINNYEI *Rát-életrajzában* szintén azt írta,⁷ hogy BARCZAFALVI SZABÓ után „ismeretlen szerkesztő csak negyed évig írta a lapot”. CSAPLÁR Benedek azonban éppen ennek az adatnak a kiegészítésére idézte a fenti levelet.)

Az első magyar hirlapok történetével foglalkozó művek eddig nem említették RÁT Pál nevét. Róla NÉMETH László győri tanár írt KAZINCZYNAK 1802. február 13-i levelében: „Ráth Pál győri fi a mostani Prédikátorunknak és a M. Ujságok szerkesztőjének, Ráth Mátyásnak testvére és az Ujság írásban követője. Ezen munkától, mi okból, nem tudom, eltávozván, Pestre ment és ott az Orvosi Tudományokra adta magát: de a mennyire tudom, még grádust sem kapott.”⁸ NÉMETH nem lehetett pontosan tájékozva RÁT Pál sorsáról, mert SZINNYEI⁹ ismer egy RÁT Pált, aki „orvosdoktor, szemorvos Pesten, győri származásu” és három német nyelvű pesti címjegyzéket adott ki

⁴ Révai Miklós élete. Bp. 1881–89. II. k. 415. l.

⁵ Idézi CSAPLÁR: I. m. II. k. 414. l. 3. jegyzet.

⁶ I. h.

⁷ Rát Mátyás. Figyelő, VIII. k. 1880. 290. l.

⁸ Kazinczy Ferenc levelezése. Bp. 1890–1911. II. k. 455. l.

⁹ Magyar írók élete és művei. Bp. 1891–1914. XI. k. 592. h.

1803 és 1805 között. SZINNYEI lexikonában szerepel egy másik RÁT Pál is, aki az első magyar színtársulat tagja volt, és egy színdarabot fordított németből 1794-ben. Ez feltehetően azonos a mi RÁT Pálunkkal, mert éppen a kilencvenes évekből nem tudunk semmit a sorsáról. RÁT Pál neve szerepel azon a jegyzéken¹⁰ is, amelyen SZÉCHÉNYI Ferenc nyilvántartotta, hogy könyvtárának katalógusát kiknek küldi meg: „Ráth Pál orvos, Pest” az első kötettől (1799) finom papírra nyomott példányt kapott. Erre a jegyzékre felvették azt is az egyes nevek mellé, hogy kinek milyen műveit ismerik. RÁT Pál neve mellett egy *Pokolbeli utazás* című munka szerepel, amelyet ma nem ismerünk.

Eddigi ismereteink szerint RÁT Mátyás után MÁTTYUS Péter szerkesztette a *Magyar Hirmondót*. MÁTTYUS nevét először SZINNYEI József közli *Rát-életrajzában*, forrásra azonban nem hivatkozik. Az első magyar ujságokon általában nem szerepelt a szerkesztő neve, így az a lapból magából nem derül ki. Szerkesztőváltozásról azonban vagy a lelépő, vagy az új szerkesztő, esetleg a kiadó értesíti erről az olvasókat. 1783-ban semmiféle olyan közleményt nem találunk a *Magyar Hirmondóban*, amely (Révai felépéséig) változásra utalna.¹¹ MÁTTYUS Péter pedig biztosan szerkesztette ebben az évben a *Magyar Hirmondót*, mert róla BENKŐ József is megemlékezik RÉVAI Miklóshoz 1784. február 13-án írott levelében,¹² amikor visszatekint a lap addigi éveire: „Örvendeztetett engemet a méltó ditséretű *Ráth Mátyás* Urnak nyelvünk gyalulása körül való mozdulatja; szeretnem kellett *Mattus* Urnak a hozz köttetett folytatását...” BENKŐ a *Magyar Hirmondónak* megindulásától kezdve egyik legszorgalmasabb levelezője volt (az éves mutatókat is ő állította össze), a szerkesztőkkel állandó kapcsolatot tartott fenn.

RÁT Pál tehát — ha csakugyan közreműködött a *Magyar Hirmondó* szerkesztésében, — bátyjának segítőtársa, esetleg segédszerkesztője lehetett.

DEZSÉNYI Béla szerint¹³ RÉVAI Miklós 1784. január 3-án vette csak át alap szerkesztését MÁTTYUS Pétertől. PATZKÓ Ágoston, a kiadó és nyomdász 1783. december 6-án kelt előfizetési felhívásában már közölte az olvasókkal, hogy az új évben új szerkesztő írja majd a lapot. RÉVAI Miklós, az új szerkesztő azonban már december 17-én megkezdte munkáját, amint a lapban maga írta: „Az Új Író némű képen már előre is hozzá lát hivataljához. Hanem az Új esztendővel teljesen reá adja magát.”¹⁴

A sajtótörténeti irodalomban nem szerepelt eddig GYARMATHI Sámuel neve sem. Róla pedig már első terjedelmesebb életrajzában azt olvassuk, hogy „Ráth Mátyás útnak indította kevés idővel az előtt az első magyar ujságot, melyet Révai folytatott. A mi Gyarmathink is részt vett benne 1784-ben, mikor éppen a magyar korona Bécsbe felvitetett.”¹⁵ Ezt az adatot — több-kevesebb változtatással — GYARMATHI minden életrója átvette. SZINNYEI az adatot felületesen átfogalmazva azt írja: „Mikor Rát Mátyás az első magyar hirlapot, a M. Hirmondót, Pozsonyban 1780-ban megindította, ő is részt vett annak írásában, különösen 1784-ben, mikor a magyar korona Bécsbe felvitetett.”¹⁶ GYARMATHI azonban 1782-ig Bécsben tanult, akkor szerezte meg az orvosi

¹⁰ Magy. Könyvszle. 1927. 309. l.

¹¹ SZINNYEI a *Magyar írók élete és műveiben* (VIII. k. 892. h.) tévesen azt írta, hogy MÁTTYUS 1784-ben (!) csak 33 számot szerkesztett. Ez a tévedés azzal magyarázható, hogy a forrásul idézett, RÁTRÓL szóló tanulmányában a MÁTTYUSSAL foglalkozó bekezdés végén említi, hogy RÉVAI 33 számot szerkesztett 1784 elején.

¹² RÉVAI Miklós: *Elegyes versei*. Pozsony 1787. 255. l.

¹³ I. h.

¹⁴ *Magy. Hirmondó*, 1783. december 17.

¹⁵ KÁLLAI Ferenc: *Orvos Gyarmathi Sámuel Élete leírása*. Nemzeti Társalkodó 1832. I. k. 195. l. GYARMATHI legkorábbi életrajzát HORVÁT István jegyezte fel *Minden-napijába* (Irod. tört. Közl. 1913. 115–6. l.) GYARMATHI saját elmondása alapján. Ez az életrajz azonban igen vázlatos, s az újságírói működésre nem tér ki.

¹⁶ *Magyar írók élete és művei*. IV. k. 24. l.

oklevelet, s 1782 végén — 1783 elején ANDRÁD Sámuellel németországi tanulmányúton vett részt. Hazatérve RÁDAY Gedeon unokáinak nevelőjét helyettesítette, s így került Pozsonyba. Korábban tehát nem vehetett részt a lap szerkesztésében.¹⁷

A korona Bécsbe vitele 1784 áprilisában történt, akkor a szerkesztő RÉVAI Miklós volt. GYARMATHI és RÉVAI között jó volt a kapcsolat.¹⁸ RÁDAY Gedeon is GYARMATHIN keresztül tájékozódott RÉVAI irodalmi terveiről, s ajánlotta fel segítségét. Lehetséges tehát, hogy GYARMATHI RÉVAINAK segített a *Magyar Hirmondó* szerkesztésében. CSAPLÁR Benedek azt írja: „A M. Hirmondó ápril havi számaiban észrevehető lankadás és néhutt a Révai stíljétől eltérő nyelvezet s írásmód láttatja, hogy már ekkor időnként más valaki működött az újságírói műhelyben.”¹⁹ Ez feltehetően GYARMATHI Sámuel volt. Hogy GYARMATHINAK valamilyen köze lehetett a laphoz, mutatja az is, hogy RÉVAI távozásakor PATZKÓ neki is felajánlotta a szerkesztői állást. GYARMATHI RÁDAY Gedeonnak többször is ír erről. Április 29-én még folyhattak a tárgyalások, mert így emlékezik meg az újságírásról: „A Révai Ur reám szállható Ujság írása még mind eddig is csak álom, és valósággá nem vált, s talám azzá sem válik, hanem ha a dolgok igen nevezetes változást szenvednek.”²⁰ Június 24-én így tekint vissza az ügyre: „Nékem, a mint a minapi levelemben is említém, jó szívvel által adta volna az újság írást, de hosszszas, és megért fontolások után által látám, hogy ez igen hamar mulandó haszon lejend, és az én tétlommal nagyon ellenkező.”²¹

RÉVAI után a *Magyar Hirmondó* szerkesztését BARCZAFALVI SZABÓ Dávid vette át 1784. május 5-én. Ez a változás a lap közleményeiben nem szerepel, de BARCZAFALVI SZABÓ a szerkesztéstől való távozásakor írja magáról,²² hogy ő „ezen Magyar Hirmondó leveleknek, az idei harmintznegyedik Levéltől fogva máig való Írója” volt. BARCZAFALVI SZABÓ azonban erre az időre csak mellékfoglalkozásként vállalta el az újságírást, amint az ugyanabból a búcsúzó cikkéből kiderül: „...ezen Leveleimet csak azon órában írhattam, a mikor egyéb terhes kötelességeimtől üresedhettem”. SZINNYEI szerint²³ BARCZAFALVI SZABÓ ebben az időben nevelősködött Pozsonyban. Munkájának megkönnyítésére azt kérte PATZKÓTÓL, hogy szerződtesse mellé segédszerkesztőt. PATZKÓ sokalta a kettős kiadást, ezért BARCZAFALVI SZABÓ megvált a laptól két hónapi szerkesztői működés után. Ekkor került sor a TÁLLYAIVAL történt megegyezésre, melyet már ismertettünk. A *Magyar Hirmondó* körüli fenti eseményekről is GYARMATHI Sámuel RÁDAY Gedeonnak írott, s fentebb már idézett 1784. június 24-i leveléből értesülünk: „Az Ujság Író igen érzékeny háladatossággal vevé s olvasá Nagyságod bölts itéletét, és sajnálja nagyon, hogy tovább is nem lehet szerentséje oly szép ditséreteket nyerni, de ennek az oka a Patzkó fősvénysége, mert ő nem akarván ezen Buzinkai nevű (régí Doctor Buzinkai fia) Cancellistának érdeme szerint való fizetést adni, tehát, megalkuvék Tálylyaival...”²⁴ A levél szerint GYARMATHI a RÁDAY Gedeon és BARCZAFALVI SZABÓ közti közvetítő szerepet is ellátta, s lehet, hogy a szerkesztésben BARCZAFALVI SZABÓNAK is segített.

GYARMATHI nem fűzött nagy reményeket a TÁLLYAI-SZACSVAY közös szerkesztéshez: „Én már e két különböző alkattól öszvérnél egyebet nem várhatok. Félő, hogy

¹⁷ M. NAGY Ottó: *Gyarmathi Sámuel élete és munkássága*. Kolozsvár 1944. 15–16. l.

¹⁸ CSAPLÁR: *I. m.* II. k. 133–34. l. és a II. k. 403. l. 7. jegyzetében idézett RÉVAI-levelet.

¹⁹ *I. m.* II. k. 130. l.

²⁰ Idézi CSAPLÁR: *I. m.* II. k. 414. l.

²¹ L. 5. jegyzet.

²² *Magy. Hirmondó*, 1784. 49. sz. 415. l.

²³ *Rát Mátyás*. Figyelő, VIII. k. 1880. 291. l.

²⁴ L. 5. jegyzet.

e szép dolognak e rossz német fősvénysége miatt vége szakad.” A kettős szerkesztés valóban nem tartott sokáig: szeptember 25-étől SZACSVAY önállóan folytatta tovább a szerkesztést.

DEZSÉNYI Béla szerint²⁵ SZACSVAY távozása után, 1786. május 13-án mindjárt BARCZAFALVI SZABÓ Dávid vette át a *Magyar Hirmondó* szerkesztését. BARCZAFALVI SZABÓ azonban beköszöntőjében azt írta: „A *Magyar Hirmondó* eddigi érdemes írója már kiki tudja, hogy öt vagy hat héttől fogva nem az, a ki eddig volt. Azóta egyszer egy, máskor más, néha három is írta... A mostani író negyed nappal ez előtt vállalta el...”²⁶ BARCZAFALVI SZABÓ tehát csak június 21-től szerkesztette a *Magyar Hirmondót* 1786-ban, május 13 és június 21 között pedig több — egyelőre ismeretlen — újságíró működött.

DÖRNYEI SÁNDOR

Országos Nemzeti Könyvtár-építő mozgalom a reformkor elején Zalában.

A Zala megyei Tanács Megyei Könyvtára fennállásának öt éves évfordulója alkalmából a helyi Állami Levéltárban végzett kutatásaink eredményeként olyan dokumentumokra bukkantunk, amelyek joggal tarthatnak számot a magyar szocialista könyvtártudomány művelőinek érdeklődésére. Eredeti levelek, megyegyűlési határozatok, emlékiratok stb. bizonyosága. szerint a történeti Zala megye egykori székhelyén, Zalaegerszegen reformkori magyar íróink, táblabíráink, haladó szellemű főuraink kezdeményezésére 1826-ban *nemzeti mozgalom indult közkönyvtár felállítása érdekében*, melyet kezdeményezői, — FESTETICS László, a keszthelyi főúr, KISFALUDY Sándor, a költő, a fiatal DEÁK Ferenc, BATTHYÁNY Fülöp, ZICHY Károly, INKEI Imre és János, CSÁNY László, később a szabadságharc vértanúja és nem utolsósorban SKUBELICS Károly zalaszentbalácsi birtokos, valamennyien Zala megye táblabírái, — olyan országos mozgalomnak szántak, mely arra lett volna hivatva, hogy az osztrák elnyomással szemben erősödő magyar reformmozgalomnak újabb kulturális frontot építsen ki az autonóm megyék „alkotmányos sáncái” mögött.

A mai Helikon Könyvtárat és a Georgikont alapító FESTETICS György keszthelyi főúr fia, László, az alábbi levelet intézte a Zalaegerszegen 1826. évi március hóban összeült megyegyűléshez:

„Tekintetes Nemes Vármegye!

Az Országul összegyűlt Tekintetes Karoknak és Rendeknek nyilván odamegyen törekedések, de Hazánknak dísz és boldogsága is megkívánja, hogy abban a Tudományok terjesztessenek és az e végre szolgáló Intézetek ezen eszközésbe vetessenek. Ezen módok közül kiváltképpen czélerányos az, ha a Jurisdiktioknál, ugymint a *Nemes Vármegyékben és Szabad Királyi Városokban mindenütt egy Nemzeti Könyvtár állítatnék fel*. Én tehát a Hazai tudománybeli csinosodást tehetségemhez képest előmozdítani kívánván, azon Ajánlást tészem a Tekintetes Nemes Vármegyének, hogy, ha kebelében egy Könyvtárnak felállítását meghatározandja, Két ezer forintokat ezüst pénzben ezen Könyvtárnak első zsengejére, — amidőn a Könyvtár öszve állítására készültek létezni fognak, fizetni kész leszek: ezen Ajánlásom eránt szándékomat abban állapítván meg, hogy a Könyvtár számára olly könyvek, vagy kézírások szereztessenek, mellyek a Magyar Törvényt, Históriaát, vagy Nyelvet tárgyazzák. Egyszersmind pedig kérem a Tekintetes Nemes Vármegyét, hogy ha ezen ajánlásom kedvezést nyere, annak javallása végett, hogy melly könyveket, vagy kéziratokat kellessék a Tekintetes Nemes Vármegye Könyvtára számára megszerezni, egy Kiküldött-

²⁵ I. h.

²⁶ *Magy. Hirmondó*, 1786. június 21. 401—2. l.

séget nevezni méltóztassék, mely a megveendő könyvek vagy kézírások eránt Véleményét a Tekintetes Nemes Vármegyének bővebb elhatározásnak okáért bényújtja." (Melléklet az 1826. évi március 13-i zalai megyegyűlés jegyzőkönyvéhez, 540. sz.).

A megyegyűlés egyhangú lelkesedéssel fogadta el a javaslatot is, az ezüst forintokban tett felajánlást is; egyidejűleg felhívással fordult a megyei birtokosokhoz a nemes példa követésére. 1826. szeptember 8-án az őszi megyegyűlés a már öregedő sümegi táblabíró-költő, KISFALUDY Sándor elnökletével „könyvtári bizottmányt” küldött ki a közkönyvtár ügyének továbbvitelére, egyben köszönettel fogadta KISFALUDY Sándor bejelentését, melyben *száz kötet könyvét ajánlja fel a zalaegerszegi Nemzeti Könyvtár számára.*

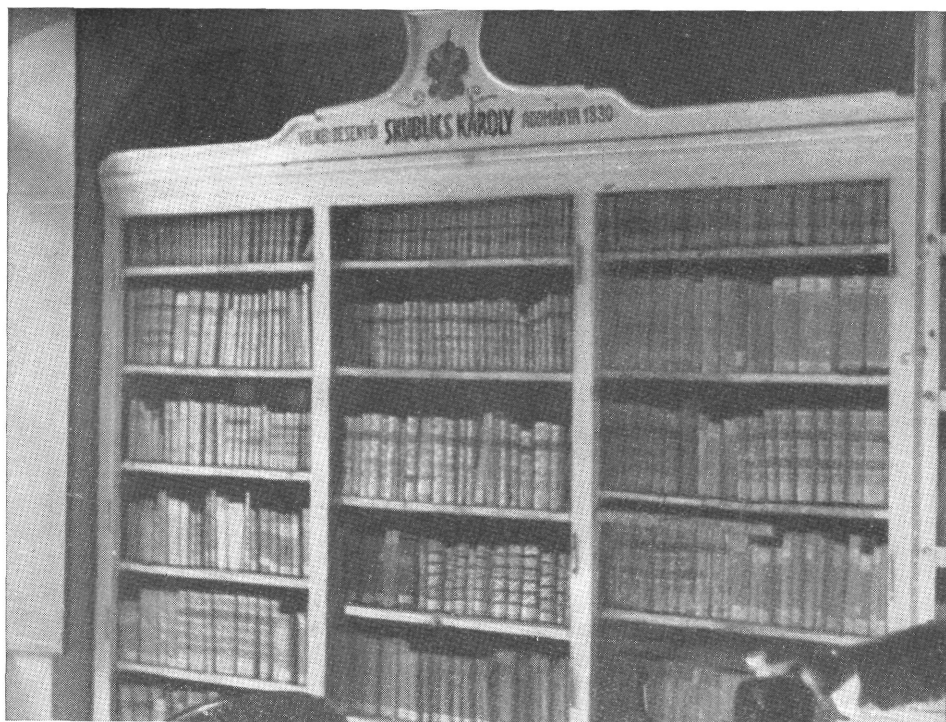
Az országos akció Somogy megyében is nagy lendülettel bontakozik ki az ott ugyancsak birtokos FESTETICSek támogatásával. 1828-ban „Olvasó Társaság” alakul Kaposvárott, és a kinyomatott alapszabályt FESTETICS László megküldi KISFALUDY Sándornak, hogy Zalában ugyanilyen keretek között szervezzék meg a felállítandó közkönyvtár baráti körét. Közben a megyei gyűjtés is szépen halad, FESTETICS László ollári birtokáról 150 ezer téglá szállítását helyezi kilátásba a zalaegerszegi közkönyvtár épülete céljára, helyét is kijelölik már: a régi megyeháza udvari traktusán, az ún. „fegyverház” (kvartélyház) és a forspont-fogatok istállóépületei között.

Az 1831. évi augusztus 8-i zalai megyegyűlés új lendületet ad a közkönyvtár-építési mozgalomnak. SKUBLICS Károly táblabíró felajánlja családi könyvtárát a *hozzá tartozó almáriumokkal együtt a zalai első közkönyvtár céljára.* A kora viszonyai között rendkívüli műveltségű zalaszentbalázi birtokos gesztusát még azzal is megtetézi, hogy a könyvgyűjtemény szakszerű kezelésének biztosítására 600 ezüst forintot ajánl fel, amelynek kamataiból egy könyvtáros és egy könyvkötő-mester közreműködése is biztosítható. Fennmaradt írásbeli kötelezvénye, sajátkezű írásával a következőképpen intézkedik:

— „Alább írt ezennel tudtára adom mindeneknek, a kiknek illik, hogy bizonyos máj napon költ Állapitmányomnak következtében és értelmé szerint adóssa vagyok ezen Tettes Nemes Zala Vármegyei Karoknak és Rendeknek egy általam ajándékozott Könyv Gyűjteménynek fent tartására. Azon Állapitmányomban kitett Történetnek esetére pedig Várségbeli Atyámfiainak, Tettes Skublucs Fámiliának 600 frtokkal, azaz Hatszáz forintokkal, Ezüst Huszasokban számlálván, magamat és Örökösöimet kötelezvén, azon naptul fogva, melyben az T. N. Zala Vármegye az tőlem néki ajándékozott könyveket által veendi, mind addig, még ezen Hatszáz forint Tőkepénz általam, vagy Örökösim által le nem fizettetik, annak törvényes, száztul járandó hat forint kamatját esztendőnkint a T. N. Vármegyének lefizetni: — ellenkező esetre szabadságot adok az irtt T. N. Vármegye Közönségének ezen fent kötelezett Tőkepénzt, törvényes kamatjával edgyütt a törvényes uton rajtam, vagy Örökösimen Értékembül szabad választása szerint meg venni. Melynek erejére adtam ezen saját kezem aláírásával és élő petsétemmel meg erősített Leveletem. Költt Zala-Egerszezen, Kiss Asszon Havának 8-ik napján, 1831.”

(Jegyzet az iraton, alul: „N. B.: által vezetett a Könyv Tár Sz. Balázson 29^a Aug. 833. juxta Contra Reverseseles Spectabilis Dni Donantis, penes Arti G. B. 1^a May 832.” (Iktatószám: 1168.) Az ügyirat felzetén: „Obligatio Fundationalis de Bibliotheca Carolo-Skublicsiana. Ad. No. 1974. 8°. Aug. 831.” Későbbi kézírással jegyzet a felzetén: „Az Originalis a Vasas Depositi Cassában van”. Az egykori jegyző nyilván szórakozott volt, mert a megjegyzését az eredeti okmányra vezette rá.)

Az adományozó SKUBLICS Károly kezeírásában fennmaradt az első zalai közkönyvtár állományjegyzéke is. A könyvtár eszerint 790 műből állott, 1954 kötetben, német, francia, latin, olasz és magyar nyelvű kiadványokból, diszes fél- és egészbor-

1. kép

kötésben. A gyűjteményhez tartozott egy földi és egy égi globus is, kompasszal, továbbá több kép (metszet), keretben, valamint „egy 2 és egy 3 osztálú könyves Almárium, Barkótzafából, elzárható öveges ajtókra, kultsokkal és Pléhekkal”. Az utóbbi 3 „osztálu” barokk-almárium ma is a zalaegerszegi Állami Levéltár letéti őrizetében van (1. 1. kép): furfangos zár-rendszere szerint a középső zárja nyílik kulccsal: a többi a már kinyitott középső ajtó nyílásán át hozzáférhetővé váló rekeszek oldal-elhelyezésének megnyitásával működik. A könyvállomány egy 1861-ben kelt hivatalos megyei kimutatás szerint akkorra 1253 kötetre olvadt le, mint azt KERKÁPOLY Balázs megyei hites levéltárnok az eredeti lajstrommal való egybevetése alapján megállapítja. Zala megye könyvtári bizottságja 1836-ban száz példányban az állomány katalógusát is kinyomattatta 21 merített árkus-papír felhasználásával. Egyidejűleg nyomtatott kölcsönzési „Kötelezés”-eket is adtak a könyvtári állományt kezelő levéltáros rendelkezésére (1. 2. kép): annak kiállítása nélkül senki – törvényesen – könyvet a könyvtárból el nem vihetett.

Közben a közkönyvtári építési akció javára is gyűltek a pénzadományok, ami arra készítette Zala megye vezetőit, hogy 1845-ben megterveztesse a megyeház udvarán álló kvártély-ház átépítésével felépíteni szándékolt könyvtári épületet. BRUNNER József zalaegerszegi építőmester fennmaradt tervei szerint a klasszikus homlokzatú, magasföldszintes könyvtáreépület megépítésének összes költsége 3612 p.frt.-ot tett volna ki: ezzel szemben 1846. június 13-ig csupán 2200 p.frt. gyűlt ténylegesen össze, miután FESTETICS László a felajánlott 2000 forintnak csak a kamatait fizette be, a SKUBLICS-féle 600 p.frt. sem folyt be a megye kasszájába; még a kamatai is csak az érdekelt könyvtáros sürgetésére. Ettől függetlenül érdekes a kimutatás, amelyet

K ö t e l e z é s .

Alul irtt ezennel megemlérem, hogy T. N. Zala Vármegyének Könyv-Tárából a' máj kitett napon és esztendőben től 's nyelven írott, szerzett, vagy fordított, esztendőben, helyen nyomtatott munkát darabban, formában, kötésben olvasás végett a' N. Vármegye által rendelt Gondviselő Uról által és kivettem, kötelezván magamat 's minden maradékimat, hogy én a' fellyebb leírtt könyvet vagy könyveket a' N. Vármegye által megállapított határ idő, u. m. holdnap vagy holdnapok alatt minden legkevesebb hiba, vagy fogyatkozás, elmozdítás, beleírás, és megrontás nélkül vissza fogom a' Könyv-Tárba állítani, ha hogy pedig akár véletlenségből, akár pedig gondatlanságomból azon könyvben hiba, vagy rongyolás történne, vagy azt el is veszténém, helyette tulajdon költségemen mást megszerzek, 's hasonló kötésbe a' Tárba beadok, még azon esetben is, ha hogy az olvasás végett nekem költsönözött könyv több részekből állana, az egyikben okozott hibáért az egész munka' árát megtéríteni, azon esetre pedig, ha a' megtérítéstől vonakodnék, a' T. N. Vármegyének teljes szabadságot adok, hogy egy Fő Sz. Bíró Ur által kiadandó Commissio mellett egy N. Vármegye Esküttje akár hol a' N. Vármegye' kebleiben találandó minden vagyoniból szabad választás szerint azon könyvek' árát tüsténti végrehajtás által, minden előre való idézés és per nélkül, megvehesse, 's a' Könyv-Tárnak elégséget szerezzon. Kelt Z. Eggerszegeu holdnap' napján, 48 -dik esztendőben.

2. kép

KOPPÁNY Ferenc fő adószedő állított össze a megyegyűlés számára az adakozókról. A már ismert neveken kívül BATTHYÁNYI Fülöp 100, ZICHY Károly 100, ESZTERHÁZY Károly 100, PUTEÁNYI József 100, az INKEYEK 70, a zágrábi káptalan 20, a muraközi járás 16, a lövői járás közönsége 13, GYÖMÖREY Gáspár 20, KISFALUDY Sándor és DEÁK Ferenc 10—10, CSÁNY László, NEDECZKY Lajos, SÉLLYEI Elek 5—5 ezüstforint felajánlással szerepelnek többek között a listán, míg CSERTÁN Sándor 20 frt. évi kamatját életfogytiglani fizetésre ajánlotta fel a közkönyvtár javára.

De a lelkes adakozók nem mind fizették be ténylegesen a felajánlott összegeket, másfelől pedig a már befizetett adományok kezelésével a megyegyűlés a „nemesi pénztárt” bízta meg azzal, hogy adja ki jó kamatra. 1848. február 21-én jelenti CSILLAGH Lajos alispán, hogy a megye kasszájában csak 1462 frt. összeg mutatható ki a közkönyvtári alap nyilvántartásában, holott 3612 frt. kellene az építkezés megindításához. Ugyanekkor szorgalmazták Bécsben a régi megyeháza átépítését is, amely célra több, mint ötezer ezüstforintot gyűjtöttek össze Zalában. Még nagyobb baj volt, hogy a régi kezdeményezők, a könyvtáráépítési mozgalom vezetői sorra elköltöztek ez árnékvilágból, így FESTETICS László, KISFALUDY Sándor, SKUBLICS Károly. A forradalom távoli morajai hömpölyögtek a „rég jó táblabírák” lassan mozduló zalai világa felé: aztán az 1848—

49-es szabadságharc dicsőséges égzengésében csak a csataterék viharadarainak szavát hallgatta a nemzet. Végül eljött az összeomlás, a fegyverletétel, és utána még könyörtelenebbül szorult össze az osztrák zsarnokság fojtogató keze. A nemzeti közkönyvtár építéséről álmódó öreg okiratokat elnyelték a levéltári polcok papírrengetegei.

JAKAB GÉZA — NÉMETH LÁSZLÓ

Zichy Mihály Igor-ének illusztrációi. 1854-ben jelent meg Pétervárott az *Igor-ének* a fiatal Nikoláj Vasziljevics GERBELJ feldolgozásában és hosszabb bevezető szövegével. A kiadvány négy illusztrációjának rajzát 1853-ban egy ifjú magyar művész, a huszonhatéves ZICHY Mihály készítette.

ZICHY Mihály ez időben pétervári küzdelmes életének nehéz napjain már túljutott. Mint ILONA nagyhercegnő házi rajzanítója érkezett 1848 kezdetén Pétervárra; alig egy évvel később már nagy nélkülözések közepette élt. De 1853-ban sokat javított anyagi helyzetén: WEIDLINGER fotográfusnál volt biztos kenyérkeresetet jelentő állása, hol mint fényképretusőr dolgozott. E munkája közben felfigyelt a *Szovremen-nikre*, a forradalmi demokraták szavára. Megbarátkozott Pétervár haladó művészeivel, íróival, értelmiségével, akiknek barátsága egész életpályájára kiható élményeket jelentett. Ez időben ismerkedett meg az alig egy évtizede halott LERMONTOV költészetével is, s ez ugyancsak egész életére kiható élmény volt. LERMONTOV műveinek ismeretében is egyre fokozódott benne az érdeklődés a Kaukázus, Kelet népei és a középkor iránt. Érdeklődésének döntő lökőerőt magyarsága és hazafias gondolkodása adott. Kelet s a középkori Oroszország iránti érdeklődésével a magyar őshaza utáni vágyakozása s az erre vonatkozó titkok földerítése találkozott. Alig néhány évvel ZICHY Pétervárra érkezte előtt egy másik magyar járt az orosz fővárosban. Útjáról és sikereiről ZICHY még a nagyhercegnői udvarban értesülhetett. Ez a honfitársa REGULY Antal volt, aki tudományos felkészültséggel kutatta az ősmagyarság előtörténetét, a magyar nyelv eredetét orosz földön: vogul szótárt készített, vogul énekek gyűjtése mellett csuvas, cseremisiz anyagot gyűjtött. ZICHY-t a Kelet és a régmúlt felé fordulásaiban nemcsak REGULY Antal példamutatása, de a másik nagy magyar előd, a világhírű nyelvész, a Tibet-kutató KÖRÖSI CSOMA Sándor hagyománya is buzdította. A HABSBURG elnyomatás és gyarmatosítás ellen védekező magyarság fokozottan érdeklődik a régi múlt hagyományai és az őshaza iránt. A szabadságharc leverése után, az elnyomatás korszakában ismételten jelentkeznek a magyar művészetben és irodalomban egyaránt a régi mondák, az ATTILÁTÓL való származás, a régi hősi múlt felelevenítése. ZICHY nemcsak szenvedélyesen gyűjtötte a népművészeti emlékeket, de volt egy vaskos vázlatkönyve, melyben élete végéig több ezer népviseletet örökített meg: „a magyar, orosz, tatár népek s ezek rokon fajainak ruházatát, fegyvereit, ékszereit”¹

Pétervári tartózkodása ötödik évében, 1852-ben jelentkezik s veszi kezdetét ZICHY művészetében a harcokkal teli keleti témák ábrázolása. A magyar szabadságharc eltiprása után fokozott érdeklődéssel figyelt Kelet felé, a SAMIL vezette kaukázusi hegy-lakók függetlenségi harcaira. Ekkor kezd hozzá a majd litográfiákban megjelenő híres *Kaukázusi jelenetek* rajzainak készítéséhez, melyeken forróvérű, heves küzdelmeket, harcokat örökített meg. Ezekhez a rajzokhoz — amint említettük, — nagy ösztönző erővel járulhatott LERMONTOV költészete. A *Kaukázusi jelenetek* vizsgálata azonban nem egy esetben erősíti annak feltételezését is, hogy ZICHY nemcsak LERMONTOV irodalmi alkotásainak került mélyebb hatása alá, de ismerhette LERMONTOV grafikai műveit is.

¹ LOVAS L.: *Látogatás Zichy Mihálynál*. Művészet. 1902. 252. 1.

LERMONTOVnak egyik legszebb rajza *A Valerik melletti ütközet egyik epizódja*,² amelyet halála előtt egy évvel, 1840-ben készített. E művén a sebesültek és holttestek fölött dúló közelharc drámai epizódjának szenvedélyteli felfogása és mozgalmassága, a levegőben felvillanó szabályák lendülete, továbbá a kaukázusi harcosok halálraszánt ellenállásának érzékeltetése a cári katonasággal szemben, kapcsolatot mutat ZICHY művészi felfogásával az ötvenes években készült kaukázusi rajzaiban. ZICHY nem egyszer folytatta fejlett és virtuóz módon LERMONTOV művészi elképzeléseit, felfogását és meglátásait nemcsak a csatajelenetek és a kaukázusi tájak rajzolásakor, de a lovak ábrázolásaiban is. ZICHY, miközben szenvedélyesen foglalkozik a *Kaukázusi jelenetek* rajzaival — az orosz arisztokrácia igényeinek kiszolgálása és fényképrepusztíró robotmunkája közben —, egyre nagyobb érdeklődéssel fordul az orosz irodalom és az orosz nép felé. Elmélyed az orosz nép hősi eposzáinak, az *Igor-ének*nek tanulmányozásába, feltételezhetően Nikoláj Vaszilievics GERBELJ segítségével. A hősi eposz szövegének alapos ismeretében, a régi korok viseleteinek, fegyvereinek és hangszereinek tanulmányozásával 1853-ban négy illusztrációt rajzol az *Igor-ének* új kiadása számára. Latin betűkkel *Zichy 1853* jelzés olvasható a mű 1854-ben megjelent első kiadásának négy metszetén. De az utóbb megjelent kiadásokban, így például az 1876-ban megjelent ötödik kiadásban ZICHY illusztrációin az eredeti aláírást és évszámot elhagyták, helyettük írott cirillbetűkkel olvasható ZICHY neve. — Ez ötödik kiadásban — de lehet, hogy az általam nem ismert korábbi kiadásokban is — elhagyták ZICHY második illusztrációját, s a művésztől csak hármat közöltek, noha a kiadás képeinek számát hatra szaporították. A három új illusztrációt sokkal kisebb művészi felkészültséggel A. J. CHARLEMAGNE készítette, ki ZICHY barátja volt. A hetvenes években, amikor ZICHY végleges szándékkal elhagyta Pétervárt, s Párisban élt, vele levelezést folytatott.

ZICHYnek az *Igor-ének*hez készített eredeti rajjai nem ismeretesek. Az illusztrációk metszeteit, jelzésük szerint az *Imp. Lith. de Munster* készítette, ugyanúgy, mint a *Kaukázusi jeleneteket* is. Az *Igor-ének* illusztrációinak alapja színezett; sötétebb okkersárga vagy halványabb sárgásszürkés színnel. Szokás volt ekkor, hogy különösen a fametszeteket a papírtól elütő sárgás színezetű alapra nyomták. Az *Igor-ének* ZICHY-illusztrációin azonban nem erről van szó: az illusztrációknak ugyanis nem egyöntetűen s teljes egészében színezett az alapja. ZICHY e művein az alap színezése szerves tartozékává válik a kompozíciónak. Az alap sötétebb színével ZICHY az illusztrációk felső részében minden körvonalazás nélkül szaggatott felhőket festett, sőt így ábrázolta az elsötétedett napkorongot is. A metszetek, kissé nyersebb és keményebb technikai kivitelezésük következtében, nehezkesebb jelleget kaptak. De az árnyékolások vastagabb párhuzamos vonalakkal képezett metszésük ellenére is bizonyítják ZICHY rendkívüli rajztudását s leheletfinom vonalvezetését.

Az *Igor-ének* illusztrációinak készítésekor ZICHYt természetesen az ősi orosz történelmi idők költészete s megkapó, kifejező művészi lírája vonzotta elsősorban. De az orosz történelmi idők eseményein keresztül a Keletről jött honfoglaló magyarság és a kievi fejedelemséggel kapcsolatot tartott ÁRPÁD-házi magyar uralkodók élete és emlékei is feléledtek benne. Az *Igor-ének* keletkezésekor s Igor fejedelem idejében még éltek az oroszoknak a magyarsággal való kapcsolatai. A kievi fejedelemségnek a magyar királyokkal való kapcsolatait ZICHY jól ismerhette. Az *Igor-ének*ben fellelhetők a magyarságra utaló motívumok, s ZICHYt minden bizonnyal érdekelték az *Igor-ének* e vonatkozásai is. Az *Igor-ének*ben az orosz fejedelmek széthúzását éneklő sorok ugyancsak emlékeztethették őt azokra a testvérharcokra és viszályokra, amelyek a XII. században

² Képét I. B. A. Манюилов: История русской литературы. Том. VII. отдельный оттиск. Лермонтов. Москва—Ленинград, 1955. 363. l.

a magyar történelemben dúltak. Felfigyelhetett azokra a sorokra, amelyekben az énekes IGOR herceg apósának, JAROSZLAV halicsi fejedelemnek a segítségét kéri KONCSÁK és a polovec hadak ellen, hiszen JAROSZLAV volt az, aki eltorlaszolta a Duna kapuját is, így zárta el a magyar király útját. Másutt a híres magyar lovakról olvashatott, midőn SZVJATOPOLK azt a parancsot adta, hogy a csatában legyőzött apját hozzák „két ugor poroszka ló között a szent Szofijába.”³ De bizonyos, hogy e sorok olvasásakor ZICHY elsősorban nem az idomított magyar lovak fölött érzett büszkeséget. A magyar lovak említéskor Kiev és a Szófia katedrális ZICHYben minden bizonnyal ugyancsak a régmúlt történelem magyar vonatkozású lapjait idézte. Hiszen Kievben, BÖLCS JAROSZLÁV udvarában több mint egy évtizeden át nevelkedett I. ANDRÁS magyar király, akinek felesége BÖLCS JAROSZLÁV leánya volt. És Kiev, amint a Szófia katedrális is a maga patinás szépségében ugyancsak sokatmondó lehetett a magyar művész számára. A Szófia keskeny ódon lépcsőinek falát díszítő freskók páratlanok a maguk nemében. Festőjük a XI. században nemcsak a fejedelmi udvar palotáját s az ünnepségeket, szórakoztató játékokat figyelő fejedelmi nézőket örökítette meg, de erőteljes kifejező hangsúllyal és meglepő, friss realizmussal magukat a szórakoztató művészeket, a cirkuszi szórakoztatások látványosságai közepette. Amint a XI. század e kiváló festője, aki művészetével nemcsak az egyház szentjeinek és a fejedelmi személyek megfestésének áldozott, hanem megörökítette a fejedelmi udvarok szerény mulattatóit, komédiárait, úgy ZICHY az *Igor-ének* illusztrálásakor minden tehetségével elsősorban is a nagy hősköltemény énekes dalnokának, a régmúlt e nagy költőjének áldozott. A kiadvány első illusztrációján nem a hősköltemény szövegét akarta megeleveníteni, hanem nagy művészi felkészültségével a halhatatlan költőnek az ismeretlenségből előködlő alakját kívánta életrekelteni. Így az első illusztráció korántsem csak illusztratív jellegű. Ha tetszik, inkább felirat nélküli címlapként hat. Nyilván ily céllal, ily elgondolással készítette művésze. Amint nem is szövegillusztrációként van elhelyezve a kötetben, hanem GERBELJ bevezetése előtt található.

Száraz faágak keretében, kavicsos, kopár talajon emelkedő kis sziklán ül a hősköltemény költője, amint az alkotás forró tűzében népi hangszerének hangjai kíséretében megelevenednek előtte IGOR hadjáratának drámai eseményei és főszereplői. A drámaisággal, izzó hévvel rajzolt dalnok jelenti ekkor a valóságot, míg a képzeletében megelevenedő s csak körvonallakkal rajzolt hősök már az eposz költői világába vezetik a szemlélőt. Az *Igor-ének* tudvalevően régi kiváló dalnokokat s krónikásokat említ, mindenekelőtt és elsősorban a példamutató BOJÁNT, a „régí idők fülemilét”, aki a képzeletében csapongva énekelne most meg IGORRól szóló dalát. Az a BOJÁN, aki a költő szavaival:

„.....nem tíz sólymot
eresztett a hattyu-csapatra,
nem ám, de bűvös ujjait
rakta az élő húrokra,
azok pedig zengtek dicsőséget a fejedelmeknek”.

És ZICHY a hőskölteményben példaként idézett BOJÁNra vonatkozó jellemzés nyomán, annak elképzelésében keltette életre az *Igor-ének* halhatatlan költőjének alakját;

³ Az *Igor-énekből* vett idézeteket KÉPES GÉZA fordításában közlöm. — A magyar kutatásban és irodalomban 1858 óta ismeretes a hősköltemény, és azóta többen is foglalkoztak vele. Legújabban, elsősorban a magyar jokulátorok problémájának szempontjából, bővebben KOROMPAY Bertalan foglalkozott: *A jokulatórkérdés az Igor-ének és más orosz párhuzamok megvilágításában* című tanulmányában. Filológiai Közlöny, 1955. 309—332. l., 1956. 61—77. l.

az eposz nagy költőjének, az öreg dalnoknak alakjában valóságos embert mintázott meg, az orosz népek egyik névtelen, daloló fiát. Erre utal a művésznek egy ez időben készült és a Tretjakov-képtárban őrzött rendkívül finom és kifejező *Harmonikázás* c. rajza. Ezen egy orosz falu vastag gerendás viskójában a saját korának egy népi dalnokát rajzolta le. Harmonikázva, dalolva mesél az egyszerű muzsik, egy ifjú leány s asszony szeretetétől övezve. ZICHY e kicsiny rajzon könnyed, odavetett vonalakkal dolgozott, munkája mégis kifejező és igaz. Mély átéléssel fejezi ki az elnyomott orosz népek költészetben, dalban, muzsikában élő világát, amint ennek érzékeltetésére törekedett az *Igor-ének* költőjének megrajzolásakor is. *Harmonikázás* című kis életképén, az orosz művészekhez hasonlatosan (rezte, látta és örököltette meg az orosz népet. És az *Igor-ének* költőjének rajzában ZICHY követte a költő elődjéről, Bojáról szóló jellemzést, s ezt kiegészítette a maga személyes élményeivel. A harmonikázó muzsik ZICHY képzeletében átalakult a középkor egyik népi dalnokává, aki harmonikája helyett a régmúlnak immár egy elfelejtett hangszerén, a citerán játszik.

Az *Igor-ének* további illusztrációin mindenkor IGOR harcos és dicső cselekedeteit ábrázolta ZICHY: de nem beszélt a kudarcokról, amint a fejedelmek széthúzásáról és a viszályokról sem. Az első illusztráción kívánta érzékeltetni mindazt, amivel a további illusztrációkon nem foglalkozhatott, és amit nem fejezhetett ki, noha ezek a hőskötemény jellemző motívumait és gyakran legszebb elbeszélő részeit alkották. Így az eposz dalnoka előtt halvány körvonalakban első helyütt maga a hőskötemény hőse, IGOR herceg jelenik meg, amint rövid szablyájával elszántan előre mutat. De mellette már ott áll a férjéért aggódó hitves, a polovec seregek elől Putyival várába menekült JÁROSZLAVNA. JÁROSZLAVNÁNAK a várbástyán elzokogott, férjéért könnyörgő siralma az eposz egyik legmagasztosabb lírával megírt fejezete. E sorok mindenképpen méltóak lehettek volna arra, hogy ZICHY illusztrálja, — de úgy látszik, ez a megadott keretek között már nem volt megvalósítható.⁴ Ezért választhatta ZICHY azt a virtuóz megoldást, hogy a kétségbeesett hitves az első képen, a költő képzeletében jelenjék meg: itt az „ellenséges” szél lobogtatta öltözkékében, két kezét összekulcsolva könyörög JÁROSZLAVNA, az ég felé fohászkodván. JÁROSZLAVNA mögött egy kemény arcú vitéz alakja tűnik elő, nyilvánvalóan IGOR fivére, VSZEVOLOD, akit azonban nem a harcokban helytálló hős vitézként mutat itt be ZICHY, hanem töprengő, komor tekintettel, mintegy már a két testvér közötti, vereséget és gyászt okozó viszályra utalva. Ezenkívül még két férfi körvonalai elevenednek meg a költő képzeletében. Ábrázolásukkal ZICHY az események tragikus menetére utal: egy fogságba esett, hátrakötözött kezű rab harcost mutat, — talán ismét IGORT, — akit diadalmasan vezet győztes ellenfele.

A hadjárat tragikus kimenetelére a művész a rajz alsó szélén alkalmazott dekorációban ugyancsak burkoltan, de mégis kifejező jelképekben utalt. Középen hever IGOR pajzsa, de már a gyász, a vereség jelképeként repedten, horpadtan, a rabbilincs láncával borítva. Ettől jobbra egy kettétört szablya, balra pedig egy csatabárd, s fölötte ott röpül egy vészthozó madár, egy huhogó bagoly, amivel talán a gonosz démonra, Drvre utalt a művész. Az illusztráción a száraz faágak rajzának jelképes értelmet nem kell tulajdonítanunk. Bennük K. P. BRJULLOV művészetének befolyása ismerhető fel, aki I. A. KRILOV portréja köré megrajzolta a költő állatmeséinek s az orosz nép életét daloló verseinek egy-egy jelenetét, vékony faágak keretébe illesztve.

Az *Igor-ének* második illusztrációja GERBELJ bevezetése után és az első ének kezdete előtt már szervesen illeszkedik a szöveghez. ZICHY itt az eposznak két egy-

⁴ A későbbi ötödik kiadásban A. J. CHARLEMAGNE külön illusztráción még egy ízben ábrázolta a várbástyán fohászkodó JÁROSZLAVNÁT. E kiadás egyik példánya az Országos Szépművészeti Múzeum könyvtárában van.

mást követő eseményét kapcsolta össze. IGOR herceget mutatja már az orosz hadak élén haladva, de az ezt megelőző eseményt, a hősköltemény indításának fontos eseményét is érzékeltette: így a baljós jelek jelentkezését, a nap elsötétedését s a felriasztott vészthozó madarak csapatát. Mielőtt csapatai élén elindulna:

„Akkor Igor felnézett
a fényes napra
s látá, hogy egész seregét
setéség borítja.
És mondá Igor herceg
hős harcosainak:
Hű hadaim
s testvéreim!
Jobb, ha egy szálíg elesünk,
mint ha foglyul esünk;
üljünk hát, testvérek,
gyorslábú lovainkra,
hogy meglássuk
a kék vizű Dont”.

És majd amikor elindul a hadai élén:

„Akkor Igor herceg arany kengyelbe hágva,
a sík mezőnek nekivága.
A nap setéséggel állta el útját,
az éj viharként nyögve,
felriasztá a madarakat előtte.”

ZICHY a második illusztráción IGOR herceget lován ülve ábrázolta, amint hadai élén immár a sík mezőn haladt. De érzékeltetni kívánta azt a festőileg nehezebben kifejezhető problémát is, hogy az égen a nap elsötétedett, s így a sereget is sötétség borítja. A feladatot az első illusztrációhoz hasonlóan oldotta meg, éspedig az alapnak sötétebb színnel való kifestésével. A háttérben, a sötétebb színezésű alapon vonul fel elmosódottabban IGOR hadserege. Fölöttük az alap színe ismét felhőfoslányokra szakad, s közöttük ugyancsak a felhők sötétebb színében festve, ott látható a napkorong. Az előtérben a sereg élén vezérként IGOR halad. Mellette társa, ki riadtan száguldott lován a csapat élén haladó IGORhoz, hogy figyelmeztesse a baljós jelekre. Félig hátrafordultan, kinyújtott karjával részint az elsötétedő napra, részint a sereg fölött megjelenő madarak, károgó varjak csapatára mutat. De IGOR keményen ül a nyeregben, mitsem törődve a baljós jelekkel. Társa figyelmeztetésére egyetlen válasza, hogy kinyújtott jobbával eltökélten és tántoríthatatlanul előre mutat. IGOR méltóságteljes elszántsággal, páncéllal borított teste fölött hermelinprémme szegélyezett köpenyben, sisakban, baljában pajzsát tartva ül fekete paripáján, lába kengyelbe feszül. ZICHY a páncél, a sisak, a pajzs, továbbá a fegyverek ábrázolásában a lehetőség szerint igyekezett követni a régi harcászati felszereléseket. Talán csak IGOR hermelinszegélyes köpenyének rajzolásakor csillogtatta meg erősebben fantáziáját. IGOR megjelenése különben az illusztrációkon mindenkor megfelel a hősköltemény jellemzésének.

IGOR hősi alakja, ZICHY jellemzése szerint is bátor, kemény, határozott és a harcban szilaj. Arca pedig megnyerő és a legendás hősnek megfelelően rokonszenves;

mégsem érzelmes és túlzottan romantikus keretben, eszményített ideálhősként személyesítette meg a művész, hanem az eposz felfogásának és a művészi valóság-nak megfelelően, az emberi indulatok őszinte és valószerű kifejezéscével.

Figyelemre méltó e képen a lovak ábrázolása. Amint a művész az előtérben Igor és társa éles ellentétét mély pszichológiával virtuózan fejezi ki arckifejezésük és ellentétes mozgásuk által, ugyanúgy mindkét lovas paripája is teljesen ellentétesen van ábrázolva. IGOR rojtos, bojtos szíjakkal és nyereggel ékesített pompás fekete ménje, mintegy átérezve gazdájára lelkiállapotát, nyugodtan, méltóságteljesen lépked előre. Ugyanakkor a baljós jelekkel figyelmeztető harcoss lova riadtan, tágult orrlíkokkal lihegő nyitott szájjal, feszülő inakkal, vágtaból hirtelen torpan meg. Már a *Kaukázusi jelenetek* rajzain, egy évvel korábban jelentkezik ZICHY-nek a lovak ábrázolása iránti érdeklődése, — és ez végigkíséri majd egész életpályáját. A nagy francia romantikusok, GÉRICAULT és DELACROIX szilaj, vad lovait követve, ZICHY művészetében a lovak élnek, sőt a mesebeli tántosokhoz hasonlóan csaknem megszólalnak: és mintegy hangulati alátámasztói lesznek az ábrázolt cselekménynek. ZICHY ilyen rendkívül szenvedélyes és kifejező lovábrázolásainak előzményei felismerhetők az orosz művészetben is. A lovaknak hasonló ideges, érzékeny s nyugtalan kifejezése ott él LERMONTOV rajzaiban is. LERMONTOV vázlatkönyvében több ízben felismerhető a költőnek a lovak iránt tanúsított érdeklődése és nagy megfigyelőkészsége. A különböző trojka-rajzain minden egyes esetben a trojka mind a három lova más és más jellegzetességeket és karakterbeli különbséget mutat, akár viharzó vágtaban, akár indulás előtt ábrázolta őket a költő. LERMONTOV rajzainak tanulmányozásakor ismételten arra kell gondolnunk, hogy ZICHY-re a lovak kifejező ábrázolásakor is inspirálóan hatott a nagy költő mint rajzoló. A magyar művész a maga szenvedéllyel átítatott tehetőségével, virtuóz rajzkészségével fejlesztette tovább a LERMONTOV művészetéből merített ösztönzéseket. A lovaknak kifejezésteli és az ábrázolt cselekményre oly jellemző s azt alátámasztó ábrázolására különben K. P. BRJULLOV művészetében is találhatunk nyomokat: a Tretjakov-képtárban őrzött, 1832-ben festett *Nőlovas* című festményén. Hidegen, gögösen ül itt az előkelő hölgy ágaskodó fekete paripáján, miközben az oldalt álló kislány kérően és szeretetre vágyóan néz a szép lovasra, nyilvánvalóan anyjára, ki azonban ügyet sem vet a sóvár tekintetű gyermekre. És a képen látható állatok, a kutya és a ló egyaránt kifejezik a festő ama megfigyeléseit, gondolatait és érzéseit, amelyek előkelő megrendelője portréjának festése közben benne éltek. A *Nőlovas* helyett a kislány mellett álló kutya fordul érdeklődésével a gyermek felé. Az ágaskodó fekete mén pedig, ugyancsak nem az úrnőjével, hanem ellenkezőleg, mintegy az elhanyagolt gyermekkel együttérezve, tágult orrlíkokkal, toporzékolva ágaskodik, hogy levesse hátáról büszke úrnőjét. ZICHY BRJULLOVhoz hasonlóan ugyancsak mélyebb, s nem egyszer rejtett értelmet is ki akart fejezni lovai ábrázolásakor. De a *Kaukázusi jelenetek*ben, amint az *Igor-ének* illusztrációján is — BRJULLOVval ellentétben — a paripák lovasaikkal teljes összhangban állanak, azok érzéseit és beállítottságát jellemozve és fokozottan aláhúozva. Amint említettük, az *Igor-ének* második illusztrációján IGOR herceg és a melléje száguldó harcoss érzései befolyásolják paripáikat is: s ezek teljesen alárendelik magukat gazdáik jellemének és érzéseinek.

ZICHY a hősköltemény harmadik illusztrációján már gomolygó csatajelenetet ábrázolt, előre vetítve árnyékát a gyászos vereségnek. A GERBELJ által felosztott szöveg negyedik, IGOR nagyapjáról, OLEGRől szóló éneke után illesztették a kiad-

⁵ LERMONTOV vázlatkönyvének egy-egy trojkát ábrázoló rajzát l. Описание Материалов Пушкинского дома. П. М. Ю. Лермонтов. Москва—Ленинград, 1953. 287/19., 287/63., 287/106., 287/131. sz.

ványba, az ötödik, a vereséget zengő ének előtt, hol IGOR rendkívüli harcáról így szól a dal:

„Kora reggeltől napestig,
estétől hajnalig
repültek az edzett nyilak.
Sisakokon csörömpölnek a szablyák;
szikrázva recsegnek a kopják
ismeretlen mezőn,
polovec földek közepette.”

Majd ezután IGOR fivére, VSZEVOLOD segítségére siet, akit a költő már előbb úgy jellemezett, hogy szilaj bölényként áll a csatában, a támadókra nyílzáport zúdítva, s kardjával avar sisakokat hasítva szét. És a költő szavaival:

„Igor visszafordítja seregét:
szánja vala édes bátyját, Vszevolodot.
Dúlt a csata egy nap,
dúlt a csata másnap,
harmadnap, déltájt, Igor lobogói lehanyatlának.
Itt elvált a két testvér...”

Ez a csata, ez a nagy küzdelem végül is vereséggel végződött; de majd a végső gyásznak, IGOR rabságba esésének elsősorban nem ez a vereség, hanem a két testvér között bekövetkező viszály lesz az okozója. ZICHY most a háromnapos csatának még a kezdetét rajzolta meg, azt az eseményt, amint IGOR VSZEVOLOD segítségére sietett: vagyis IGORNak még VSZEVOLOD iránti szeretetteli testvéri együttérzését és a két testvérnek az ellenséggel szemben való közös harcos kapcsolatát kívánta megörökíteni. Ezen az illusztráción teljes egészében egyaránt érvényesül ZICHY nagy jellemző ereje, virtuóz rajztudása és komponáló készsége. A gomolygó csatajelenet szenvedélyét a harcosok mozgásának és mozdulatainak ereje hevíti. A harcosok izmai élnek és erőteljes, merész rövidülésekben rajzolt mozdulataik viharzó lendülete szilaj szenvedélyességgel hatja át a remekbe komponált harci jelenetet. A csata középpontjában áll szilaj bölényként VSZEVOLOD, amint éppen lesújtani készül magasra emelt szekercéjével egy polovecre. Ez már egy sebesülten hátrazuhanó harcostársa helyébe lépve, két kezével átfogva akarja leteperni a fejedelmet. VSZEVOLOD mögött IGOR herceg lova indulattól megvadultan ágaskodik. De IGOR lova hátáról szablyáját magasra emelve készül lesújtani a VSZEVOLODDal bírokra kelő ellenségre. VSZEVOLOD fejét a költő leírásának megfelelően a ragyogó aranysisak borítja. IGOR viszont sisak nélkül, összeszorított szájjal, vad tekintettel szilajan készül lesújtani fivére ellenfelére. A két testvér páncélját egyforma hermelszegélyes rövid ujjas köpeny fedi. A két testvér részben eltérő egyéniségét a művész mégis kiemelte. Nemesak azáltal, hogy míg VSZEVOLOD közelharc közepén állva, aranysisakjában harcol, addig IGOR ágaskodó lováról, csupasz fővel hadakozik. De VSZEVOLOD sisakkal keretelt arcából szinte csak a szeme látszik, amint tüzes tekintete sötétben lobog. IGOR arcán is most az indulat szilaj dühe ég. De a vad ütközet hevében világos hajfürtökkel s kis szakállal keretelt arcának kemény, elszánt kifejezésével a művész erősíti az eposz hőse megnyerő jellemének hangsúlyát.

A negyedik illusztráció a kötetben JÁROSZLÁVNÁ siralma után, az IGOR szökését elbeszélő ének elé van beillesztve: s ez az izgalmas csatajelenet után már békésebb motívumokat mutat: IGOR menekülésének útját. A hőskölteményben a fejedelmek

összefogására és a haza védelmére intő, segítséget kérő és harcra buzdító szózata, továbbá JÁROSZLÁVNÁ siralma mellett az énekesköltő egyáltalán nem részletezte a hős rabságbaesését, de annál örvendezőbb lírai hangon énekelte meg IGOR menekülését. Így ZICHY sem foglalkozott a gyász és a szenvedés illusztrálásával, de a hősköltemény főlemelő pátoszához méltóan rajzolta meg Igor menekülését, s a Donyec folyóval való beszélgetését. A folyó szavait a költő így énekelte :

„Szól a Donyec :
Igor herceg!
Nem kicsiny a te dicsőséged,
sem Koncsáknak bosszúsága
s orosz földnek vidámsága.”

És ZICHYt ez a kép ragadta meg : amint Igor szökését a Donyec folyó megdicséri. Ez illusztrációján IGOR, miként az előző ütközetben, ugyancsak sisak nélkül ül lován : mert sisakját tiszteletteljesen levetette az előtte megjelenő Donyec gigászi alakja előtt. Lova ugyancsak megtorpanva meghajtja fejét, miközben IGOR segítőtársa, OVLUR földre vetette magát, s szomjúsága csillapítására, sisakjába merítve issza a Donyec áldásos vizét. Merész mozgása kifejező mozdulataival ismét éles ellentétet képez IGOR alakjával, aki egyenesen, tisztelettudóan felemelkedve ül lován, úgy hallgatja a folyó szavait. A Donyec alakját ZICHY az első illusztráció meglevenedő eposzhőseinek rajzához hasonlóan, nem a valóságnak megfelelően plasztikusan, erős fény és árnyékhatásokkal dolgozta ki, hanem halvány körvonalakkal érezteti emberfölötti és természetfölötti lényét. Izmos, erős testű, hosszú szakállas folyamistenként való rajzolása közben ZICHY minden bizonnyal visszagondolt pétervári tartózkodását megelőző olaszországi utazására, római élményeire : a régi művészetnek a folyamokat megszemélyesítő alkotásaira. Feltűnhetett emlékezetében a római barokk művészet egyik remeke, Lorenzo BERNINI négy folyót ábrázoló híres kútja a Piazza Navonán : és ezen különösen a Gangesz folyó szakállas, robusztus férfiként való megjelenítése. De ZICHYt elsősorban az antik művészet egy monumentális alkotása, a hellenisztikus művészet pompás szoborcsoportja, a tizenhat kisgyerekekkel ábrázolt Nilus folyó erőteljes izomzatú, hatalmas, fekvő alakja ihlette. És ZICHY a Donyec folyó meglevenítésekor az antik, hellenisztikus szobrász elképzelését követte. Az *Igor-ének* illusztrációján a Donyec szinte úgy hat, mint a Nilus folyó hellenisztikus szobrának rajzban meglevenedett, álló hasonmása. Csak hosszabb nagy szakállá különbözteti meg mintaképétől : amint az antik istenként megjelenő Donyec alsó teste sem látszik. Ezt részben OVLUR alakja takarja el, másrészt a művész halvány körvonalakkal azt kívánta érzékeltetni, hogy a Donyec emberi alakja egybe olvad a folyó hullámaival. A Donyec haját ugyancsak a Nilus szobrához hasonlóan levélkoszorú övezi : barátságos tekintete és arckifejezése is rokon a hellenisztikus szobor felfogásával. Nem lehet kétséges, hogy ZICHYnek a Donyec megszemélyesítésekor az antik Nilus-szobor volt a mintaképe. Ennek ellenére ZICHY rajzán a Donyec izmos alakja karjának lendületével, IGORra tekintő arcának mély kifejezőerejével a költő elképzelésének megfelelően fenséges és főlemelő jelenség. Igor és a Donyec találkozásának költői pátosszal teli hangulatát az eposz soraihoz méltóan ábrázolta.

ZICHY az *Igor-ének*hez készített illusztrációit mindenképpen a hősköltemény teljes ismeretében, sorainak alapos tanulmányozásával és lírája szépségének teljes átélésében rajzolta. Magába itta az eposz minden szavát és iránta érzett lelkesedését ugyanúgy kifejezésre juttatta, mint később LERMONTOV műveinek illusztrálásakor a költő iránt érzett rajongását. ZICHYre az *Igor-ének* megismerése rendkívüli hatással volt. és az illusztrációk készítése mellett más, nagyobb terv megvalósítására is ösztökélte.

ZICHYnek fennmaradt egy nagyobb méretű és monumentális hatásokra törekvő, pompás tollrajza, amelyet a Tretyakov-képtárban őriznek. Ez a vázlat, az *Igor-ének* illusztrációinak felfogásában és stílusában az oroszok egy középkori harcát ábrázolja, és egy nagyobb kompozíció tervét bizonyítja. Szenvedéllyel átítatott csatajelenet ez is, a harcosok több csoportját és különböző harci modorát mutatva. Középen a vezérek küzdelmét látjuk, amint ágaskodó lovaikon, a sebesültek testén gázolva, dárdával, szablyával, nyíllal harcolnak. Kétoldalt hátrazuhanó sebesültek és haldoklók között pedig a gyalogosok harcát láthatjuk, nyíllal, szablyával, dárdával s hatalmas kövekkel. A középen küzdő két lovasvezér lehetne akár IGOR és VSZEVOLOD is, — de az *Igor-ének*ből ábrázolhatja a rajz akár IGOR nagyapjának, OLEG SZVJATOSZLÁVICSNAK, avagy pedig MSZTYISZLÁVNAK a hatalomért folytatott testvérharcait, melyekben „az emberek élete meg-
rövidült”. A nyilakkal és dárdákkal harcoló, középkori viseletű harcosok küzdelmének a fennmaradt nagy rajza minden írott adatnál ékebben bizonyítja, hogy ZICHY nem elégedett meg az *Igor-ének* négy illusztrációjának elkészítésével, hanem a hőseposz drámai eseményeinek hatása alatt egy nagy csataképet is tervezett.

BERKOVITS ILONA

FIGYELŐ

Tanulmányút a Német Demokratikus Köztársaságban. Ez év februárjában az Országos Széchényi Könyvtár két dolgozója kéthetes kiküldetésben több keletnémet-országi könyvtárat látogatott meg. Legfőbb feladatuk a német könyvtárak szerzeményezési munkájának tanulmányozása volt, mégpedig elsősorban a germanica-gyűjtés módszereinek a megfigyelése, hogy az ott szerzett tapasztalatok a magyarországi hungarica-gyűjtés gyakorlatában is hasznosíthatók legyenek.

A német nyelvű és német vonatkozású (germanica) irodalom gyűjtőhelye, a német könyv központi archivuma a lipcei Deutsche Bücherei. Anyagát az OSZK hasonló jellegű munkájával szemben azzal a különbséggel gyűjti, hogy csak a könyvtár alapítása — 1913 — óta szerzi be az irodalmat. A korábban megjelent nyomdatermékeket más német könyvtárakban, főleg a berlini Staatsbibliothekban lehet megtalálni. Kezdetben a Deutsche Bücherei a teljes belföldi irodalom mellett még a külföldi német nyelvű kiadványokat szerezte be; gyűjtőtevékenységét 1941-től azonban kiterjesztette a külföldön megjelenő Németországra vonatkozó idegen nyelvű irodalomra és a németből idegen nyelvekre fordított művekre is. Jelenlegi gyűjtőköre is még valamivel szűkebb a mi nemzeti könyvtárunk gyűjtéséhez viszonyítva, amennyiben a zenei anyagból csak a szöveges kiadványokat szerzi be, míg a többi „musicalia” gyűjtőhelye a Staatsbibliothek zenei osztálya.

Gyűjtőkörén belül a Deutsche Bücherei a lehető legnagyobb teljességre törekszik. Ennek a célnak az elérésére a könyvtár kitünően működő apparátust épített ki. Szerzeményezési osztálya három csoportra oszlik: 1. felderítő szolgálat, 2. a tulajdonképpeni beszerzés, 3. állománybavétel.

A belföldi, azaz a NDK területére vonatkozó beszerzés a kötelespéldány-szolgáltatás révén, akárcsak nálunk is, különösebb problémát nem jelent. A külföldi anyag jóval több nehézséggel járó gyűjtésének mintaszerű megszervezésével azonban nekünk is sok tanulsággal szolgálhat a Deutsche Bücherei munkája.

A szerzeményezési osztály felderítő részlegéhez befut a világ valamennyi nemzeti bibliográfiája. Ezt a hatalmas anyagot gondosan átnézik, s kijelölik benne a német nyelvű, német témájú, német vonatkozású vagy németből fordított műveket. De a bibliográfiákon kívül figyelnek még számos folyóiratot is. A külföldi német vonatkozású irodalom megkeresése a legnehezebb, mert a művek címéről nem lehet mindig felismerni, hogy német vonatkozást tartalmaznak. A múlt évi varsói bibliográfiai kongresszus eredményeinek továbbfejlesztéseképpen a Deutsche Bücherei ezért 1958. jan. 1-től kezdődő hatállyal megállapodott Lengyelországgal és Csehszlovákiával, hogy kölcsönösen kijelölik nemzeti bibliográfiájukban a másik országot érdeklő címanyagot, és azt rendszeresen közlik az érdeklő könyvtárakkal. (Magyarország 1958. jan. 1-től szintén kölcsönös bibliográfiai csereszolgálati viszonyban áll a népi demokráciákkal és egyéb európai irodalmak tekintetében az illetékes államokkal).

A kijelölt címeket a Deutsche Bücherei-ben különleges, ugyanakkor gyors és olcsó technikai eljárással lefényképezik, s előhívják nemzetközi katalóguscédula méretű

másolópapírokra. Ezekből a cédulákból adódik aztán felülvizsgálat és bélyegzés után egy nagy desiderata-kartoték gyűjtemény. A cédulaanyagot országok, ezeken belül városok s az ott működő egyes kiadók (szállítók) szerint rendezik. A felderítő csoport után a beszerző részleg dolgozói folytatják a munkát a desiderata-katalóguson. A cédulák alapján levelezés útján vagy más formában gondoskodnak arról, hogy a könyvek a könyvtárba beérkezzenek. Külföldi kiadók kérésre levélre vagy anélkül is számos esetben ajándék címén küldik meg a műveket, mert a Deutsche Bücherei-nek nemzetközi viszonylatban is igen nagy a tekintélye. A desiderata-kartonokat, miután rávezették a megrendelő levelek elküldésének dátumát, egy újabb, ún. várakozási kartotékba emelik át. Ebben a kartotékban marad a cédula mindaddig, míg a megszerzett és feldolgozott műről a nyomtatott katalóguscédula oda meg nem érkezik. A két cédula adatait ekkor egybevetik, s a várakozási kartont kicserélik a nyomtatott címfelvételi cédulával. Mivel a könyvtár gyűjtőkörébe tartozó, de valamilyen oknál fogva meg nem szerzett vagy már beszerezhetetlen művek céduláit is őrzik, a kartoték nagyobb anyagot ölel fel, mint maga a raktár. A német nyelvű könyvekről, a német vonatkozásúakról, a fordításokról és az esetleg be nem szerzett művekről országok és kiadók szerint rendezett nyilvánítás hatalmas méretű: jelenleg már kb. 1 200 000 kartont tartalmaz, és elfoglal egy egész termet. Kiadók szerint való rendezésének egyik előnye, hogy teljes képet ad azok munkájáról, s így egy-egy kiadó nem egyszer még saját régebbi kiadványainak esetében is a Deutsche Bücherei-hez fordul tájékoztatásért.

A felderítés eredménye a könyvtár több bibliográfiai kiadványában kerül a közönség elé. Ezek:

Deutsche Nationalbibliographie (készíti 16 személy), *Jahresverzeichnis des deutschen Schrifttums* (készíti 28 személy), *Bibliographie der Übersetzungen deutschsprachiger Werke* (készíti 2 személy), *Bibliographie der Werke über Deutschland und deutsche Persönlichkeiten* (előkészületben), *Jahresverzeichnis der deutschen Hochschulschriften* (készíti 10 személy), *Jahresverzeichnis der deutschen Musikalien und Musikschriften* (készíti 9 személy), *Sonderbibliographien* (gondozza 1 személy).

A Deutsche Bücherei bibliográfiai tevékenységére szintén jellemző a kitűnő szervezettség. A hetenként megjelenő német nemzeti bibliográfia címanyagát felhasználják az éves s az ötéves bibliográfiákhoz is. Párhuzamosan gyűjtik az említett kiadványok számára. Érdekes technikai fogásokkal dolgoznak, pl. minden év anyaga másféle színű cédulára kerül, a pótlások ismét más színűek. A vállalkozás nagyságát szemlélteti, hogy az évi címjegyzék 60 000, az ötéves jegyzék pedig 200 000 tételt foglal magába. Sőt ez kétszeresen értendő, mivel külön van betűrendes és külön szakrendes csoport. A feladatok nagyságára való tekintettel törekvés mutatkozik az eljárások modernizálására is. Ennek egyik példája a főiskolai bibliográfiák elkészítése. Amint a nemzeti bibliográfia hetenként, ill. félhavonként megjelenő füzetek elkészültek, a csoport a tárgykörébe vágó címekről készült külön levonatokat, egyetemenk szerint, keskeny csíkokban lapokra ragasztja, azokat lefényképezteti, és síknyomással sokszorosítja. Az eljárás nagy előnye, hogy elmarad a sok korrektúra és sokkal olcsóbb a nyomás.

A két magyar könyvtárban által a Deutsche Bücherei mellett meglátogatott többi német nagykönyvtárban is a tapasztaltak közül a legnagyobb pozitívumként a mindenütt megnyilvánuló igényesség, a tudományos színvonalra való törekvés emelhető ki. Jó példa erre az általános gyűjtőkörű berlini Staatsbibliothek referáló rendszere. Tizenhat dolgozó, köztük orvos, mérnök, geológus, matematikus, biológus, a társadalomtudományok, a nyelvtudomány minden jelentősebb ágának egy-egy szakembere megfelelő segédszeméllyel látják el a különböző szakterületek gondozását. A szakreferensek az osztályoktól független szerepet töltenek be. Ők nézik át a beszerzendő könyvek jegyzékeit és a szakmai folyóiratokat, és kijelölik azoknak a címeket, amelyeket meg-

vételre ajánlanak. Ők végzik a beszerzett könyvek szakozását, s egyszersmind ők látják el szakterületükön a tájékoztató szolgálatot is.

Az általuk beszereztetett és megvizsgált művek tartalmáról a könyvtár tizenhat szakreferense az intézetvezető elnökletével hetenként tartott, ún. „vételi üléseken” számol be röviden. Itt döntenek a referens javaslata alapján arról, hogy egy-egy könyv nyilvános olvasásra kerüljön-e, vagy pedig politikai-ideológiai okokból a tudományos kutatásra korlátozott, ill. a teljesen zárt anyag közé helyezendő-e. E megbeszélések nagy előnye többek között, hogy a résztvevők képet nyerve a legjelentősebb kiadványokról a tudományok különböző területein, átfogó, enciklopédikus látásmódra tesznek szert.

Igen érdekes a Staatsbibliothek olvasóterméinek egymásba kapcsolódó hálózata. A könyvtár nagy olvasóterme a második világháború idején súlyosan megrongálódott, s pótlása más megoldást tett szükségessé: a jelenlegi 84 férőhelyes, közel 18 000 kötetnyi kézikönyvtárral ellátott általános olvasóterem mellett több kis szakolvasó helyiséget rendeztek be: társadalomtudományi, műszaki és különgyűjteményi kutatószobákat. Az olvasóterem olvasói csoportok szerint is differenciálódnak: *a)* az egyetemi hallgatók, *b)* a doktorandusok, *c)* a munkások, párt- és szakszervezeti funkcionáriusok és *d)* a társadalomtudományok modern tematikájának tudományos kutatói számára külön-külön olvasótermeket rendeztek be. Mindenütt más-más kézikönyvtár van, a célnak legjobban megfelelő kiszolgálási rendszerrel. A műszaki olvasóterem látogatói számára rendelkezésre állnak pl. részben magában az olvasóhelyiségben szabad polcon, részben a hozzákapcsolódó raktárban több mint 1750 műszaki folyóiratnak nemcsak kurrens számai, hanem bekötött utolsó öt évfolyama is; az olvasóterem alatti kéziraktárba egyes esetekben beléphet, sőt ott még dolgozhat is az olvasó. A doktorandusok kutatótermükbe 20–30 könyvet is kihozathatnak, és ott tárolhatják külön polcokon, amíg azokra szükségük van. Berendeztek külön írógép-szobát is, ahol az egyetemi hallgatók és szakiskolák növendékei díjtalanul, mások csekély térítésért másolatokat és kivonatokat készíthetnek a könyvtár könyveiből.

A szakosított olvasótermek jó tapasztalatait a régi nagy olvasóterem (most induló) helyreállítása után is hasznosítani kívánják. A kupolacsarnok külső formáját megtartják ugyan, de az új szempontoknak megfelelően változtatnak majd belső tagolásán.

A német könyvtárakban szembetűnő igényesség példája a könyvtárosképzés is. Mint ismeretes, Németországban a könyvtárosoknak csak kis hányada egyetemet végzett dolgozó; zömüknek végzettsége érettségi és két és fél éves könyvtárosi képzés, sőt a technikai személyzet előképzettsége csupán az általános iskola 8 osztálya. Mégis színvonalas munka folyik a könyvtárakban. Egyrészt, mert azon vannak, hogy mindenki egyéniségének, érdeklődésének megfelelő munkát végezzen, másrészt a tudományos könyvtárban való alkalmazáshoz már négy idegen nyelv (latin, angol, francia, orosz) ismeretét követelik meg. Az érettségizettek egy évig a könyvtárban gyakorolnak, másfél évig pedig a könyvtárosiskola hallgatói (vizsgatárgyaik: társadalomtudomány, irodalomtörténet, könyvtartan, bibliográfia, címfelvétel, tudománytörténet, könyv- és könyvtártörténet, idegen nyelvek, gépírás, testnevelés). Az általános iskolát végzettek két évig a könyvtárban tanulják az elméletet és a gyakorlatot, de közben már részt vesznek a könyvtári munkában is.

Végso soron a német könyvtárakról szerzett összképet a haladó és konzervatív tendenciák egymásmellettisége, együttélése jellemzi. Érthető, hiszen a német könyvtárak többsége igen régi, s ez a körülmény magával hoz bizonyos hagyományos munkamódszereket. A régi és az új közötti ellentétek mutatkoznak meg pl. abban, hogy a Staatsbibliothekban a címfelvevők nem írógéppel dolgoznak, s a cédulák sokszorosítását kezdetleges hengeres stencilen végzik, ugyanakkor két helyen, Lipcsében a német,

Berlinben az orosz könyvekről nyomtatott katalóguscédulákat készítene. Az olvasószolgálat általában még eléggé nehézkes: a kérőlapok gyűjtőszekrényeit csak bizonyos időközökben (a Staatsbibliothekban 2 óránként) ürítik ki, s a délután kért könyveket az olvasó csak másnap kapja kézhez. De gyorsuló irányzat mutatkozik az olvasók kiszolgálásában főként a dokumentáció területén és a műszaki könyvtárakban, ahol egyébként nagyon használatos már a mikrofilm s a lyukkártya; kontakt másolóberendezést is alkalmaznak. A kettősség, az átalakulás tendenciája megnyilvánul abban is, hogy a Staatsbibliothekban a szolgálati katalógus még a porosz instrukciók szerint készül, de az olvasói katalógusban áttértek már az első címszó rendszerére. Az egyetemes tizedes osztályozást a könyvtárakban általában nem használják; az egyes könyvtáraknak a helyi fejlődés folyamán kialakult szakrendszerei és tárgyszó-katalógusai erősen eltérnek egymástól. Az ETO-tól való tartózkodást elvi alapon indokolják, mondván, hogy gondolati tartalmakat nem lehet számrendszerbe szorítani, számokkal kifejezni, — de az ETO mégis beszűremlik a könyvtári munkába, mégpedig a dokumentáció oldaláról. Berlinben és Lipcsében a műszaki tájékoztató szolgálati anyagot már szakozzák, aminek következménye, hogy az olvasó itt kapcsolatba kerül a tizedes osztályozással. Sőt felmerült már az a gondolat is, hogy a technikára vonatkozó teljes szakrendszert felcserélik az ETO-val, ez azonban egyelőre csak terv maradt.

A különféle megoldások párhuzamos alkalmazásából természetesen keveredés és sok zavaró jelenség is adódik. A Staatsbibliothek szolgálati betűrendes katalógusában a választóvonal a régi és az új rendszer között az 1909, ugyanott a szakkatalógusban az 1955. év. Az olvasói katalógusban a betűrendes 1945-től, a szakkatalógus pedig 1952-től tartalmazza az új elvek szerint rendezett anyagot. Kétségtelen, hogy a tradíció köt: a könyvtárak is félnek a nagyobb változtatásoktól. De saját munkájuk is meggyőző bizonyítékokat szolgáltat arra, hogy a reformokba mégis érdemes belekezdeni. Így pl. a Staatsbibliothekban az 1909 előtti, régi betűrendes cédulák száma 950 000, az ujaké, a korszerűeké már több mint másfél millió.

J. HAJDU HELGA—SEBESTYÉN GÉZA

A Kínai Népköztársaság Állami Könyvtára Pekingben. Európa és Amerika könyvtárügyének fejlődéséről, problémáiról könnyű tájékozódást szerezni, mert számtalan folyóirat foglalkozik ezekkel a kérdésekkel. Meglepő azonban, hogy milyen ritkán találkozni ezekben a folyóiratokban olyan beszámolókkal, amelyek Ázsia legnagyobb országának, Kínának könyvtáraival foglalkoznak. Igaz ugyan, hogy Kína, amely egykor olyan fontos szerepet játszott a könyvkultúra múltjában, a modern értelemben vett könyvtári fejlődésben sokaig messze elmaradt, de ma a világ lakosságának egynegyedét magában foglaló ország könyvtárügye éppen úgy átalakulóban van, mint életének minden más mozzanata. Talán nem lesz tehát érdektelen, ha a *Könyvszemle* hasábjain röviden beszámolunk Kína legnagyobb könyvtáráról, a Kínai Népköztársaság Állami Könyvtáráról (hivatalos nevén: Csung-hua-zen-min-kung-ho-kuo kuo-li t'u-shu-kuan), vagy ahogyan a közhasználatban említik, a Pekingi Könyvtárról (kínaiul: Pei-king t'u-shu-kuan).

A könyvtár aránylag fiatal, hiszen szervezését 1910-ben, a mandzsu dinasztia uralmának legvégén kezdték, és kapuit két év múlva, 1912-ben nyitotta csak meg. Új épülete, amelybe 1931-ben költözött be, ott áll Peking belső részében, nem messze a császári palotától és a Pejhai parktól, a Pejhai tó és a kormányépületek szomszédságában, szép park közepében. Kínai stílusban épült, magas tetőszerkezetű, oszlopos főépülete T alakú, melynek szára hátrafelé húzódik, és hozzá kétoldalt melléksárnyak

csatlakoznak. Körülötte külön, kisebb épületekben elhelyezve az irodák, kutatóhelyiségek és a különgyűjtemények egy része.

Mint Kína nemzeti könyvtára kettős feladatot lát el: elsősorban gyűjti a Kínában megjelent összes nyomtatványokat és lehetőség szerint a külföldi kínai tárgyú könyveket; másodsorban mint általános gyűjtőkörű könyvtár igen jelentős mértékben szerez be külföldi könyveket.

A kínai könyvek beszerzésének alapja a kötelespéldányszolgáltatás, de Kína főlzabadulása (1949) előtt az ország zavaros belső állapota és az óriási területen elszórt apró, kis kiadók nagy száma nagyon akadályozta a kötelespéldányok pontos beszolgáltatását. A könyvtár állománya 1948-ig még így is 1 200 000 kötetre emelkedett. Szerencsére a háborúk nem okoztak kárt az állományban, sőt azok a könyvek is visszerültek, amelyeket a japánok elhurcoltak.

Kína főlzabadulása után ugrásszerű fejlődés következett be a könyvállományban. Nemcsak azért, mert megnövekedett a könyvkiadás, és megjavult a kötelespéldánybeszolgáltatás, hanem azért is, mert egyes magánkönyvtárak államosításával ezek állománya az Állami Könyvtárba került. Így érthető, hogy a könyvek száma nem egészen egy évtized alatt megnégyszereződött, és ma 4 700 000 kötet körül mozog. Ebből közel egymillió az idegen nyelvű könyv (400 000 japán, 200 000 orosz, jelentőségében egyre jobban növekszik a nemzetiségek nyelvén megjelent könyvek gyűjtése is). Az 1956. év 120 000 kötetes beszerzéséből 30 000 idegen nyelvű mű. A külföldi könyvek beszerzése egyrészt a pekingi Nemzetközi Könyvesbolt útján történik, másrészt külföldi csere által. Magyarországról is rendszeres cserét folytatnak az Országos Széchényi Könyvtárral és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárával. Külföldről elsősorban technikai és természettudományos könyveket szereznek be, és igyekeznek beszerezni a világ valamennyi jelentősebb folyóiratát.

Érthető, ha a könyvállomány ilyen óriási gyarapodásával a feldolgozó munka még nem tudott lépést tartani, és tárolási nehézségek is vannak, pedig modern raktárak 1954-ben egy meglehetősen nagy új épülettel is gyarapodtak.

Az új könyvanyag mellett nem hagyhatjuk említés nélkül a régi könyveket és kéziratokat sem, amelyek nem kevesebb mint 200 000 darabot tesznek ki, és köztük számos 7–800 éves, a SUNG és YUAN korban nyomtatott könyv is van.

A könyvtár katalógusrendszere meglehetősen komplikált, mert a kínai, japán, orosz és nyugati nyelvű könyvanyag katalogizálása természetesen külön-külön katalógusokban történik, a különféle írásrendszereknek megfelelően. A kínai könyveknek vannak külön szolgálati és olvasói katalógusai, mindkettőből szerzői és címszókatalógus, sajnálatosan érezhető azonban a szakkatalógus hiánya, tárgyszókatalógust is csak 1954 óta vezetnek. A nyugati anyagról 1954-ig dictionary catalogue-t vezettek, tehát közös betűrendben a szerzőnevek, címszavak és tárgyszavak, ami érthető a kínai könyvtárügyre régebben gyakorolt amerikai hatás folytán. 1954 óta három különböző katalógusra bomlik az anyag: külön szerzői, tárgyszó és címszókatalógus. Legjobban használható az orosz nyelvű könyvek katalógusa, mert ezeknek megvan a külön szerzői, decimális és tárgyszókatalógusa.

Az olvasóközönség széleskörű és nagyszámú: kutatók, tanárok, diákok és a lakosság széles köreiből művelődni vágyó olvasók naponta átlag ezren fordulnak meg a könyvtárban, de vasárnap eléri a látogatók száma a 2–3000-et is. A nagy olvasóterem mellett van külön folyóiratolvasó, tudományos kutatórészleg és gyermekolvasóterem is. Kulturális és tudománynépszerűsítő előadások, könyv- és fényképképzőállítások, írók és olvasók közti találkozók, ankétok szolgálják az olvasás propagandáját, a városnak könyvtárral rosszabbul ellátott távolabbi részeit pedig rendszeresen fölkeresi a könyvtár mozgórészlege.

Könyvet kölesön csak hivatalos szakemberek és intézmények kapnak. Élénk a könyvtárközi kölcsönzési forgalom az ország valamennyi tartományával.

Jól működik a tájékoztató szolgálat is. Egyszerűbb felvilágosítások a katalógusteremben folynak, de nyelvi és szakmai nehézségeinkkel, kérdéseinkkel bármikor fordulhatunk a tájékoztató osztály irodájához, amely élénk tájékoztató forgalmat bonyolít le levélben és telefonon is.

Nagyméretű bibliográfiai munka is folyik a könyvtárban: 1954-ben, egyetlen év alatt 75 különböző bibliográfiai kiadvány készült el. A könyvtár különböző kiadványai útján irányító szerepet játszik az egész kínai könyvtárügy területén.

340 dolgozó látja el ennek a nagy könyvtárnak sokféle munkáját. Tudományos képesítésű, illetőleg felkészültségű egyelőre még aránylag nagyon kevés van köztük; mintegy negyven, hatvanan pedig továbbképző tanfolyamokon vesznek részt, számosan tanulnak nyelveket is a jobb munka érdekében.

KECSKÉS LÁSZLÓ

Tíz éves a mezőgazdasági dokumentáció. Országunk könyvtárügyének fejlesztésében eljutottunk odáig, amikor nemcsak előre nézhetünk, hanem már hátra is. Nemcsak a tervezés távlatainak a kibontakozását figyeljük, és méregetjük erőnkhez mért lehetőségeinket, hanem egy-egy évforduló alkalmával számottevő eredményekre is visszatekinthetünk. Az eddig megtett útra érdemes, sőt vissza is kell néznünk, mert ezek az évfordulók többnyire az első és talán a legfontosabb útszakasz lezárását jelentik. Azt a szakaszt, amely a semmiből — legjobb esetben az egészen kezdetlegesből — teremtés küzdelmeit foglalja magába. Ilyen visszapiillantásra ad most alkalmat a mezőgazdasági dokumentáció megalakulásának 10 éves évfordulója.

1948 márciusában, ünnepélyes keretek között nyílt meg a *Mezőgazdasági Tudományos Tájékoztató Intézet*. Az intézet létrehozásának ekkor már néhány éves előzményei voltak. A dokumentációs munkát magánkezdeményezésként FEJÉR Domokos indította el 1945-ben, az Országos kémiai Intézetben. Jóideig egyedül dolgozott, csupán a felesége volt munkatársa. 1947 januárjában már 6-ra szaporodott fel az önkéntes munkatársak száma. Az intézet adott egy szobát számukra, de anyagi fedezetük alig-alig volt. Nem tudták beszerezni a munkához szükséges folyóiratokat. A lelkesedés egymagában nem volt elégséges, reális alapok nélkül nem valósíthatták meg célkitűzéseiket, és így a munka abbamaradt.

Ilyen előzmények után alakult meg 1948-ban a mezőgazdasági tájékoztatás új típusú intézménye. Megindulásakor 30 000 Ft költségvetése, öt dolgozója és 3 helyisége volt a városligeti Vajdahunyad várában. Alig egy évre rá tájékoztatási osztályként beolvadt a *Mezőgazdasági Tudományos Központba*, s csak hosszas viták után lett újra önálló intézetté *Mezőgazdasági Dokumentációs Központ* néven. 1952-ben egyesült az időközben megalakult *Országos Mezőgazdasági Könyvtárral*, s ezóta mint *Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ* működik. Valójában ekkor kapta meg azt a keretet és egységes szervezeti formát, amely lehetővé tette számára, hogy egyenrangú társként sorakozhassék fel a hasonló rendeltetésű külföldi intézmények mellé. Ma az intézetnek 58 dolgozója van, és 150 000 kötetes tudományos szakkönyvtár ad szilárd alapot a munkájához.

Az intézet külső kereteinek kialakulása sok fázison keresztül érte el mai szervezetiét. Belső fejlődésének útját még több állomás jelzi a kezdő évek egyszerűbb, egysíkú tájékoztató munkájától a sokrétűvé differenciálódott tevékenységig.

Az első években a tájékoztatási munka hosszabb-rövidebb referátumok elkészítéséből, figyelőszolgálati jelentésekből állott. Bizonyos fokú ötletszerűség, a szelekció

hiánya jellemezte, és inkább az érdeklődés felkeltésére törekedett. Ma már az irodalom összefogó feltárásán túl, felhasználva a dokumentációs módszerek és eszközök egész skáláját, az ország valamennyi jóváhagyott mezőgazdasági kutatási témáját pontosan számontartva, konkrétan meghatározott témakörök alapos feltárásával ad segítséget tudományos intézeteinknek, irányító szerveinknek. Eszközei közül csak néhányat emelünk ki: külföldi viszonylatban is helyüket megálló kiadványok, szakbibliográfiák s a két év óta készülő témadokumentációk. 1957-ben például 68 témakörben készült kimerítően értékelő, a felvetett kérdés minden részletét feltáró, összefogó tanulmány jellegű (a német Forschungsbericht-ekhez hasonló) témadokumentáció.

Eleinte szervesen hozzátartozott a tájékoztatási munkához a lefordításra érdemes anyag kiválogatása és a fordítottások lebonyolítása is. Ez a munkaterület a fejlődés folyamán külön osztály feladatává terebélyesedett. Az intézetben készült fordítások száma ma már elérte a tizennégyezret.

Kezdetben a szovjet irodalom megismertetése volt az elsődleges cél. Erre volt leginkább szükség, hiszen a „nagy ismeretlen”-ként izgatta fantáziánkat a Szovjetunió mezőgazdasági tudománya és gyakorlata. Ez a terület azután az igényeket és lehetőségeket követve, fokozatosan egyre szélesebbre tágult. Ma a könyvtár és a tájékoztatási osztály 43 ország 340 tudományos intézményével tart fenn közvetlen kapcsolatot. A cserekapcsolatok fenntartása és bővítése a könyvtár állományának gyarapításában is nagy fontosságú, mert jelentékeny devizamegtakarítást jelent. 1950-ben tudományos munkatársaink 400 külföldi folyóiratot referáltak. Ma 1150 folyóirat jár a könyvtárba.

A dokumentációs tevékenység fejlődéséről némi képet kapunk, ha nyomon követjük az Intézet kiadványainak a megszületését, és megfigyeljük céljuk, tartalmuk, szintjük jellemző vonásait.

1949-ben az intézet szerkesztésében indult meg az *Agrártudomány* című szaklap. A folyóirat megindítása még csak tapogatózást jelent, hiszen céljában és tartalmában nem tarthatjuk sem dokumentációs eszköznek, sem pedig a tájékoztatási munka tükröződésének. Csupán az általános érdeklődés felkeltésére, a tudományos szakigények felébresztésére való törekvés kifejezési formája.

1950-ben jelenik meg az első dokumentációs rendeltetésű folyóirat, az *Agrár-irodalmi Tájékoztató*. Szovjet és népi demokratikus szakcikknek fordítását közli. Ebben az időszakban még alig lehetett szó már meglévő, szabatosan elhatárolt igények kielégítéséről. A hangsúly az érdeklődés felkeltésén volt és azon, hogy szakembereink gyorsan, a keresés és válogatás munkájától megkímélve, ismerkedhessenek meg a korszerű mezőgazdasági tudomány és gyakorlat legfontosabb kérdéseivel.

Következő fejlődési fok 1951-ben a *Külföldi és Hazai Agrárirodalmi Szemle* sorozatainak a megindítása. Ez a kiadvány ma is él, és igen nagy fejlődésen ment át az első évek mondhatni válogatás nélkül közölt referátumtömegétől a mai — külső formájában is színvonalas — hazai viszonyaink adottságaival számoló, a jövő számára is életképes igényeinkhez símuló, válogatva feltárt szakirodalmi anyagközvetítésig.

1952-ben időszerűvé vált, hogy saját tudományos eredményeinket is megismertessük a külfölddel. Ekkor jelent meg először a *Magyar Agrárirodalmi Szemle* angol és orosz nyelven (*Hungarian Agricultural Review* és *Vesztnyik Vengerszkoj Szel'szkhozjajsztvennoj Literatury*). 1957-ben német nyelvű változatát is kiadtuk (*Ungarische Agrar-Rundschau*). A három, negyedévenként megjelenő folyóirat nemcsak a tudományos publikáció szempontjából értékes, hanem külföldi cserére felhasználva, komoly devizaalapot is jelent.

A korlátozott példányszámban, kéthavonként megjelenő *Külföldi Mezőgazdasági Tájékoztató* 1953 óta áll rendelkezésre a mezőgazdaság irányító szerveinek a világ agrárpolitikai, mezőgazdasági termelési, áruforgalmi stb. kérdéseinek az ismertetésével.

E néhány kiragadott vázlatos vonás egy lüktetően élő, állandóan fejlődő intézmény sokrétű munkáját csupán érzékeltetni szeretné. Arra azonban — úgy véljük — elég, hogy megállva 10 éves múltjának határkövénél, rávilágítson a sok munka és küzdelem árán megszületett legfontosabb eredményekre.

TORDAYNÉ PÁTER ERZSÉBET

Szakkönyvtárosi továbbképző tanfolyam tervezete. A tudományok rohamos fejlődése növekvő követelményekkel lép fel a szakkönyvtárakkal szemben. A könyvtárosnak — ha meg akarja állni a helyét — három irányban kell felkészülnie. E három (szak tudományi, általános könyvtárosi, szakkönyvtárosi) közül többnyire csak egy területen mozog teljes biztonsággal, mégpedig vagy szaktudományi, vagy általános könyvtárosi téren, aszerint, hogy milyen diplomával rendelkezik. A másik két irányban tudását természetesen ki kell egészítenie. Járt utakon halad mindaddig, amíg általános könyvtárosi vagy szaktudományi képzésről van szó, de nehézségekkel találja magát szemben, amikor szakkönyvtárosi ismeretek elsajátítására törekszik. Az önképzés itt esődöt mond: a szakkönyvtárosi ismereteket megszerezni ezen az úton igen nehéz; a fáradságos munka eredménye semmiképpen sincs arányban a ráfordított idővel és energiával.

Bővebb magyarázatra talán nem is szorul az a körülmény, hogy a szakkönyvtárosi ismeretek elsajátítása kielégítő módon egyedül tanfolyamok keretében biztosítható.

A szakkönyvtárasképzés világszerte élenken foglalkoztatja a könyvtáros köröket; történtek is kísérletek a probléma kielégítő megoldására. Az alábbi tervezet — amelyet az Országos Könyvtárügyi Tanács képzési, továbbképzési szakszervezete kedvezően fogadott, — a hazai viszonyok, az előképzettség sokféleségének figyelembevételével igyekszik a követelményeknek megfelelni. A tervezet szerinti tanfolyam — az előfeltételek biztosítása után — az 1958–59-es oktatási évadban kezdődne.

A tervezet teljes szövege:

Szakkönyvtárainkban a tudományos dolgozók képzettségük alapján különböző kategóriákba sorolhatók:

1. Szakegyetemi, főiskolai (a továbbiakban: szakegyetemi) képzettséggel rendelkezők,
2. könyvtárszakot,
3. egyéb egyetemet (főiskolát) végzetek,
4. felsőfokú képzettséggel nem rendelkező, de hosszú gyakorlattal bíró dolgozók.

A tanfolyam időtartama a felsőfokú képezettségűeknél két év. Az első év célja az, hogy a különböző előképzettséggel rendelkezők ismereteit mindkét irányban „ráfejléssel” könyvtári és szaktudományi téren — megközelítően — közös nevezőre hozza. Erre az alapra építve a második év szakkönyvtárossá képezi a tanfolyam résztvevőit. Tehát: az első évben a szakegyetemet végzetek általános könyvtárosi ismereteket sajátítanak el, (A. tagozat), a könyvtárszakot (főiskolát) végzetek pedig ezalatt a szaktudományban tesznek szert jártasságra (B. tagozat). Ugyancsak szaktudományi képzést kapnak az egyéb egyetemet végzetek is az első évben — legalább 2–3 éves könyvtári gyakorlat után. (Itt hasznos lenne — felvételi vizsgán — meggyőződni arról, hogy a pályázó ez idő alatt elsajátította-e megfelelő mértékben az általános könyvtárosi ismereteket. Sikertelen felvételi vizsga esetén a pályázó utasítható mindkét tagozat első évfolyamának elvégzésére.)¹

¹ Ebben az esetben a tanfolyam e kategóriánál ugyanúgy 3 évig tartana, mint az alább következő 4. kategóriánál. Meggondolandó, nem lenne-e helyesebb a felvételi vizsga gondolatának elvetésével itt minden esetben a 3 év mellett dönteni.

A felsőfokú képzettséggel nem rendelkezők tanfolyama 3 évig tart. E kategória — huzamosabb szakmai gyakorlat után — először általános könyvtárosi, majd szaktudományi képzésben részesül, tehát egymásután megismerkedik mindkét tagozat tanulmányi anyagával, s csak a harmadik évben nyeri az egységes szakkönyvtárosi oktatást. Az oklevél elnyerése után az illető szakterület könyvtáraiban az egyetemet végzettekkel egyenlő elbírálásban részesül.

Valamennyi kategória számára a tanfolyam időtartama alatt két modern idegen nyelv oktatását kell biztosítani. Az elért eredményről a nyelvoktatás keretében, illetőleg a vizsgával egyidőben letett nyelvvizsgán adnak számot a résztvevők.

A kiegészítő alapképzést nyújtó első tanfolyam tehát két egymással párhuzamos külön részre, tagozatra oszlik. Ezek:

A) *Általános könyvtárosi ismeretek.* E tagozat oktatását az ELTE könyvtáros-szak biztosíthatná a legeredményesebben, s valamennyi szakkönyvtár (jogi, mezőgazdasági stb.) szakegyetemet végzett dolgozói egységesen kaphatnák.

B) *Szaktudományi ismeretek.* Lehetőleg az illetékes szakegyetemen folyjék. Az enciklopédikus jellegű oktatás nem a hétköznapi gyakorlati kérdésekre irányul, hanem elsősorban a szaktudománynak a tudományok keretében elfoglalt helyét, fejlődési irányát stb. határozná meg. Természetesen a helyes arányokat, illetve a határt a tematika kidolgozásánál meg kell találni.

A két külön tagozat a második évben egybe fut össze. E második évfolyamon a résztvevők egységes szakkönyvtárosi képzést kapnak. E képzést a hálózati központ végzi, s az illető szaktudomány történetére, bibliográfiai ismereteire terjed ki elsősorban.

Az oktatás az egyetemi levelező oktatásnál kialakult formában történik.

A tanfolyam végén a hallgatók vizsgát tesznek. Az eredménnyel vizsgázottak oklevelet kapnak, és az „okleveles (mezőgazdasági, orvosi stb.) szakkönyvtáros” cím viselésére jogosultak. Meghatározandó volna, hogy a szakkönyvtárosi képzettség bizonyos helyek betöltésénél mennyiben kívánható meg, illetve mennyiben jelenthet előnyt.

A tanfolyam — háromféle irányának megfelelően — három helyen folyik; a szakmai (mezőgazdasági stb.) és szakkönyvtárosi rész rendezői szerepét talán legjobb volna a szakmai hálózati központokra bízni. (Párhuzamosság esetén a két központ lehetőleg együttesen rendezze a tanfolyamokat. Ha a két hálózat egyike egyetemi könyvtár, gyakorlati szempontból — tanterem, előadók stb. — célszerűbb itt összefogni a képzést.) Az egyes szakmai tanfolyamok összefogását, illetve irányítását az Országos Könyvtárügyi Tanács képzési, továbbképzési szakbizottsága végzi.

*

Mintául közöljük a mezőgazdasági szakkönyvtárosok 2. évfolyama tantervének vázlatát:

Mezőgazdasági reference szolgálat I. Tájékoztatás, felvilágosítás, dokumentáció. Mezőgazdasági tudományos intézetek ismertetése.

Mezőgazdasági reference szolgálat II. Reference irodalmunk fejlődése. A jelenleg legjobban használható hazai és külföldi reference művek ismertetése.

Mezőgazdasági szakirodalom-történet. Egyetemes irodalomtörténet és az agrártudomány jelenlegi helyzete. (Kidomborítva a szerzeményezés igényeit.) Hazai irodalomtörténet részletesen.

Mezőgazdasági könyvtárügyi ismeretek. Mezőgazdasági könyvtárak kialakulása, jelenlegi helyzete hazánkban és külföldön. Könyvtárak együttműködése nemzetközi és hazai keretekben. Könyvtári hálózatok.

Mezőgazdasági könyvtári osztályozás. Speciális mezőgazdasági szakrendszerek. Az ETO mezőgazdasági szakcsoportjainak magyarázata, alkalmazása.

A tematikák javaslatának elkészítése — a követelmények figyelembevételével — az oktatást végző intézmények feladata volna.

WALLESHAUSEN GYULA

A tudományos munka kialakítása a Veszprémi Megyei Könyvtárban.

Az állami közművelődési könyvtári hálózat fejlődése 1955-ben fordulóponthoz ért. A könyvtári irányítás és könyvtári munka java részét ezideig a szervezési feladatok tették. Központilag biztosították a könyvtárak részére a korszerű könyvanyagot, megszervezték a megyei könyvtári hálózatokat, könyvtári olvasóvá szervezték a dolgozók jelentős részét. 1954-ben, a nagy szervezési mozgalmak lezajlása után a könyvtárak belső állományrendezést hajtottak végre, és az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztályának irányításával kialakították új munkaszervezetüket. Bár a ma is érvényben lévő létszámnorma szerint a megyei könyvtárak állományában nincs feldolgozó könyvtáros, a könyvtárak létszámkeretükön belül létrehozták szerzeményező és feldolgozó csoportjaikat. A megyei könyvtárakban a feldolgozó munka korszerű megszervezése tette lehetővé az eddigi kereteken túllépő, új feladatokat vállaló, a tudományos igények felé törekvő könyvtári tevékenység megindítását. A magasabb szintű feladatok képzetesebb könyvtárosokat követeltek, ezért a felsőfokú továbbképzés egyidejű megvalósítása mellett sok könyvtár ekkor nyert meg munkatársul képzett tanárokat és szakembereket.

Veszprémben is 1955-ben rendezte erőit a Megyei Könyvtár úgy, hogy hozzáfoghatott a tudományos igényeket fokozatosan kielégítő könyvtári munkának. Bár a könyvtár 11 dolgozójával egyik legkisebb létszámú megyei könyvtára az országnak, a munkatársak felkészültsége jó, 8 munkatárs végzett egyetemet vagy főiskolát. A tudományos igényű munka megindítását sürgette a helyi igény is. A múltban közös vezetéssel dolgozó Veszprém Megyei Múzeum és Könyvtár figyelemre méltó eredményeket mutatott fel a tudományos munka terén, a felszabadulástól 1955-ig azonban csak a múzeum folytatta ezt a tudományos tevékenységet. Más oldalról pedig az egyetemi várossá emelkedett és tudományos intézményekkel bővelkedő Veszprém az arányos fejlődés elve alapján is elvárta könyvtárától az azonos szintű munkálkodást.

A könyvtári tudományos munka megindítása nem öletszerűen, hanem tervszerűen történt, figyelembe véve az adottságokat, az igényeket és az elvégzendő feladatokat. A megindított tudományos jellegű tevékenység fokozatosan bontakozott ki, a végrehajtás során állandóan módosult. A tevékenység természete szerint és az áttekinthetőség kedvéért 3 csoportra oszthatjuk fel a veszprémi könyvtár tudományos munkáját: 1. a helytörténeti kutatás segítése és szervezése; 2. a könyvtörténeti, a könyvtártörténeti és a könyvtártudományi kutatás helyi feladatainak megoldása; 3. bibliográfiai tevékenység.

A helytörténeti kutatás segítése és szervezése. A tudományos igényű könyvtári munka első célkitűzése az volt, hogy a Megyei Könyvtár a tájismereti források gyűjtése és feltárása terén érje el a tudományos szintet.¹ Sok nehézsége volt a feladat végrehajtásának. Első az, hogy a múzeum a két intézmény szétválasztása idején a könyvtár akkori vezetőinek gyengesége folytán elvitte a nagyon gazdag tájgyűjteményt. Újonnan kellett hozzáfogni a tájanyag feltáráshoz és szerzeményezéséhez. Ebben a helyzetben megállapodást

¹ Az indítékot Rácz Aranka tanulmánya adta: *A megyei könyvtárak tájismereti anyaga.* Magy. Könyvszle. 1955. 178. l.

létesített a könyvtár a múzeummal az együttműködésre. A múzeum hajlandó volt a táj-anyagot a kutatók rendelkezésére bocsátani. Megállapodás történt arra is, hogy a múzeumban elhelyezett helyismereti anyag katalógusa a Megyei Könyvtárban is hozzáférhető legyen.

A tájismereti anyag visszamenőleges szerzeményezése és feltárása egyik fontos feladatává vált a könyvtárnak. A könyvtár megszervezte a rendkívüli gondosságot kívánó gyűjtőmunkát, és megtervezte a tájismereti katalógust betűrendes, szak- és földrajzi részlegekkel. A tájismereti anyag raktározása nem elkülönítve, hanem a központi raktárban történik.

Annak a szükséglete, hogy törekedni kell a legfontosabb tájismereti anyag szerzeményezésére, magával hozta a tájismereti bibliográfia összeállításának igényét. Erről azonban később lesz szó. A könyvtár munkatársai először a szerzeményezéshez szükséges általános tájékozódást szerezték meg a tájanyagban. Ez nem volt könnyű, mert Veszprém megye területe magába foglalja a Balaton és Bakony vidékét, ez a történetileg mozgalmas, idegenforgalmilag látogatott táj már a reformkor óta egyik központja volt az irodalmi, művészeti és tudományos érdeklődésnek, gazdaságilag is jelentős vidéke hazánknak, ezért tájismereti feldolgozás szempontjából rendkívül gazdag. A munka természeténél azt is figyelembe kell venni, hogy a megyeszékhely könyvtára és múzeuma nem egyedüli gyűjtője a megye területén a helyismereti anyagnak. A Balaton speciális tájkönyvtárának rangjára a keszthelyi Helikon Könyvtár tart igényt. A Bakony tudományos tájkönyvtára viszont a Zirci Reguly Könyvtár kíván lenni egyéb tudományos feladatok elvégzése mellett. A Megyei Könyvtár jó együttműködést teremtett az Országos Széchényi Könyvtár két említett gyűjteményével, s megállapodott a bibliográfiai tevékenység összehangolásában. A két állami tudományos könyvtáron kívül együttműködést kellett teremteni a megye két gazdag egyházi könyvtárával. A veszprémi katolikus püspökség könyvtára a régi egyházi anyag gyűjtőhelye, míg a dunántúli református püspökség pápai könyvtára Pápa művelődéstörténetének páratlan gazdag gyűjteménye. Azon kívül, hogy a Megyei Könyvtár tájékozódott az utóbbi két könyvtár anyagáról, elhatározta, hogy elsősorban a megye újabbkori történetének, mai gazdasági, társadalmi és művelődési életének tájismereti anyagát kívánja gyűjteni, miután a régi anyag megfelelő gazdagsággal áll rendelkezésre az említett könyvtárakban. A figyelem jelentős részét az ipartörténetre és a szocialista társadalom kialakításának táji dokumentumaira kívánja fordítani a Megyei Könyvtár.

A szerzeményezés, feltárás és raktározás megszervezése után igyekezett a könyvtár kapcsolatot teremteni a megyében és a megyén kívül lakó helytörténeti kutatókkal, szakemberekkel. A kutatók számbavétele, terveik megismerése és egyeztetése s a pullikáció közös gondoljai, az elvégzendő feladatok tervszerűbb megvalósítása teremtette az igényt a helytörténeti munkaközösség létrehozására. A könyvtár kezdeményezésére, a többi könyvtárak és múzeumok szakembereinek együttműködésével, a tájismereti kutatók összefogása révén alakult meg az *Eötvös Károly Helytörténeti Munkaközösség*. A munkaközösségnek nem kellett előlről kezdenie a tájismereti munkát, hanem csak folytatnia, mert a Megyei Idegenforgalmi Hivatal a tájismereti kiadványok egész sorával szolgálta a Bakony–Balatonvidék megismertetésének célkitűzéseit. Az új munkaközösségnek elsősorban az volt a feladata, hogy a helyismereti kutatás eddig háttérbe szorult tudományos feladataira is felhívja a figyelmet. A munkaközösség tájismereti kiadványok sorozatos megjelenését is megszervezte. A Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának anyagi támogatásával, a Megyei Könyvtár vezetőjének szerkesztésében megindította a *Veszprémi Könyvek* c. kiadványsorozatát. A sorozat első könyve, *Lipták – Zákonyi műve: Veszprém megye a szabadságküzdelmekben*, 1957-ben jelent meg és ismeretterjesztő, népművelési célokat szolgál.

Előkészületben van a munkaközösség másik kiadványa is, a Veszprém megyében született és működött jelentősebb írók, tudósok, feltalálók, művészek és történeti személyek életrajzi lexikona. Az előkészület során eddig 400 személy adatai gyűlték össze. Munkaközösség alakult Veszprém művelődéstörténetének megírására is. Ezen a területen a részletkutatások vannak folyamatban.

A tájismereti tudományos munkát szolgálja a *Veszprémi Szemle* című negyedévenként megjelenő megyei folyóirat is. A folyóiratot a Hazafias Népfront adja ki, felelős szerkesztője a Megyei Könyvtár vezetője. A folyóiratban gazdasági, társadalmi, történeti, természettudományos, irodalmi tanulmányok és szépirodalmi művek jelennek meg.

Ezzel a munkával a könyvtár két év alatt a megyei szellemi élet központjába került.

Könyvtörténeti, könyvtártörténeti és könyvtártudományi kutatás. A Megyei Könyvtár dolgozói a helyismereti kutatás könyvtári eszközökkel való elősegítésén és szervezésén túl vállalkoztak saját szakjuk helyileg felvetődő tudományos feladatainak kidolgozására is. A könyvtár több dolgozója vállal saját munkáján felül tudományos kutató munkát is.

A könyvtárvezető a Népművelési Intézet megbízásából a Veszprém megyei népművelés utolsó 12 évének történetét írja. Helyettese a veszprémi könyvnyomdászat történetén dolgozik, együttműködve a megyei nyomdavállalattal. Az együttműködés szakismeretek kicserélésében, valamint idős nyomdászok emlékeztetéseinek összegyűjtésében nyilvánul meg. A módszertani csoportvezető ugyancsak a Népművelési Intézet megbízásából írja a Megyei Könyvtár történetét. Ez utóbbi munka adatgyűjtése legnagyobbreszt készen van. Mindezek a tanulmányok Veszprém művelődéstörténetének részletei. A feldolgozócsoporthoz egyik munkatársa a táji bibliográfiák bibliográfiájának előkészítésén dolgozik, hogy összegyűjtse a megyei bibliográfia forrásait.

A könyvtártudomány általános fejlődését is igyekszik szolgálni a könyvtár a maga területén kisebb elméleti részletmunkákkal. A módszertani csoportvezető tanulmányt írt a hálózati módszertani munka új feladatairól, értekezését a könyvtár dolgozói megvitatták. A könyvtárvezető részt vesz az Országos Könyvtárügyi Tanács munkájában, és közreműködik különböző tervezetek készítésében. A pápai járási könyvtár vezetője a városi könyvtárak sajátos művelődési feladatait és fejlődési lehetőségeit tanulmányozza. A keszthelyi járási könyvtár vezetője a járási könyvtárak feldolgozó munkájáról készít tanulmányt, a sümegi járási könyvtárvezető pedig *Módszertani munka Somogy megyében* címmel készít értekezést. E tanulmányok tudományos értéke felől nincsenek felhőkben járó illúzióink, azt azonban biztosítani akarjuk általuk, hogy az elméleti foglalkozások révén elmélyültebb és tudatosabb legyen könyvtári munkánk.

Bibliográfiai tevékenység. Tájbibliográfia készítésének tervét elsősorban a tájanyag tervszerű gyűjtésének igénye vetette fel. Ahhoz, hogy tervszerűen szerzeményezzen a könyvtár, elsősorban azt kell tudnia, hogy mit gyűjtsön. A könyvtár munkatársai tanulmányozták a munkával kapcsolatos módszertani leveleket, s korábban részt vettek több országos értekezleten, amely ezt a témát tárgyalta. A megvalósítandó tervek külön megbeszéléseken tisztázódtak az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztályán, de közbevetőleg több szakember véleményét is kikérték.

Kialakult az az álláspont, hogy szükséges az önálló tájismereti kiadványok bibliográfiájának elkészítése, de ezen túl feltétlenül szükséges a nem kifejezetten Veszprém megyei tájismereti könyvekben található helyismereti anyag bibliográfiai feltárása és a folyóiratok tájanyagának bibliográfiai kimutatása is. Ezt a hatalmas munkát természetesen a Veszprémi Megyei Könyvtár egyedül nem vállalhatta. Általános megállapodás történt a Keszthelyi Helikon és a Zirci Regulý Könyvtárral a bibliográfiai tevékenység összehangolására. A munkához a könyvtár külső szakemberek segítségét is fel akarja használni.

A szükségletek, tervek és lehetőségek számbavétele után úgy látta a könyvtár, hogy a bibliográfiai feladatok két részletben valósíthatók meg. Egyrészt megkezdí saját munkatársaival a meglévő tájismereti bibliográfiák bibliográfiájának összeállítását, másrészt külső szakemberek segítségével elkészíti Veszprém megye sajtóbibliográfiáját. Ez utóbbi munkának első része, NAGY László: *A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820 – 1956* című kiadvánnyal befejeződött. A részletes lelőhely-bibliográfiának a megye könyvtáraiban (Veszprém, Pápa, Zirc, Keszthely) és Zalaegerszegen folytatott anyaggyűjtésében részt vettek a Megyei Könyvtár munkatársai is.

A könyvtár egyidejűleg készítteti az 1919-es Tanácsköztársaság megyei sajtójának cikkbibliográfiáját is. E munka adatfelvétele nagy részben elkészült. Kiadását a Tanácsköztársaság 40. évfordulójára tervezi a Megyei Könyvtár.

A bibliográfiai tervek jelentős részének megvalósítását a Balatoni Intéző Bizottság segítségével reméli a könyvtár. A BIB ugyanis ki akarja adni a Balaton bibliográfiáját. Ha ez a szándék megvalósul, akkor a Megyei Könyvtárra a Bakony bibliográfiájának összeállítása hárul, s ezzel készen lenne a táj bibliográfiája az önálló kiadványokról. Ezen túl igen fontos a folyóiratok tájanyagának bibliográfiai feltárása is.

A munka végzése folyamán legfőbb szempontokként az igények felkeltését, a tervszerűséget, a fokozatok megtartását tartotta szem előtt a könyvtári vezetés és azt, hogy céljainak és erejének megfelelő feladatokra vállalkozzék. Az a tapasztalat, hogy az arányos célkitűzésű tudományos feladatok a könyvtár felkészült dolgozóinak jó külső munkatársakkal való együttműködése révén megvalósíthatók.

PÁLDY RÓBERT

A nemzeti könyvtárak konferenciája. Az UNESCO az európai nemzeti könyvtárak vezetői számára rendez összejövetelt Bécsben, a Nationalbibliothekben, 1958 szeptemberében. A találkozón megvitatják a nemzeti könyvtárak helyét és szerepét a modern könyvtári szolgáltatások sorában. A résztvevők három munkacsoportban a következő kérdésekkel foglalkoznak:

A nemzeti könyvtárak szervezete, valamint általános kérdések. Ez a csoport tanulmányozza többek között a nemzeti könyvtár funkcióját és helyét egy-egy ország könyvtári rendszerében, szakmai képzési problémákat, könyvtárépítési és berendezési kérdéseket stb.

A nemzeti könyvtárak bibliográfiai tevékenysége. A programban szerepel többek között a nemzeti bibliográfiák és szakbibliográfiák kérdése, valamint a nemzeti könyvtárak felelőssége a nemzetközi bibliográfiai együttműködés támogatásában.

Könyvtárközi együttműködés és egyéb problémák. Ide tartozik a könyvtárközi és nemzetközi kölcsönzés kérdése, a kiadványok és a könyvtároso'k cseréje, statisztikai kérdések stb.

Az értekezlet elnöke Pierre BOURGEOIS, a svájci nemzeti könyvtár igazgatója lesz.

SMA

S Z E M L E

Bibliothek — Bibliothekar — Bibliothekswissenschaft. Festschrift Joris VORSTIUS zum 60. Geburtstag dargebracht. Leipzig, 1954. O. Harassowitz. 440 l.

Joris VORSTIUSnak, a könyvtártudomány kiváló német művelőjének 60. születésnapja alkalmából tanítványai, tisztelői emlékkönyvet adtak ki. A mű szerkesztői a gazdag tartalmú kötet címéül VORSTIUS egy korábbi jelentős tanulmányának címét választották.

A tanulmányok a bibliográfia és tudományelmélet, a könyvtárigazgatás és könyvtári gyakorlat, valamint a könyv- és könyvtártörténet egyes problémáival foglalkoznak. A szerzők arra törekedtek, hogy az igen változatos tartalmú és szemléletű tanulmányokat valamilyen következetesen tekintetbe vett szempont segítségével egységbe foglalják. Ezt — ha bizonyos mértékig külsőlegesen is — azáltal érték el, hogy a tárgyalt problémák mindegyike kapcsolódik az ünnepelt egy korábbi értekezésében felvetett gondolatához. A kötet mintegy 30 tanulmányának szerzői között a szakirodalom német kitérősegein, Georg LEYHEN, Hans ROLOFFON, Wilhelm FUCHSON stb. kívül ott találjuk a könyvtártudomány bolgár, csehszlovák, holland és osztrák művelőit is. Az ismertetés messze túlhaladná a számára szabott keretet, ha valamennyivel foglalkoznánk. Így csak néhány különlegesen érdekes kérdést felvető, bennünket közelebből érdeklő tanulmány ismertetésére szorítkozunk.

A bibliográfiával és tudományelmélettel foglalkozó tanulmányok között figyelmet érdemel Todor BOROV, a bolgár bibliográfiai intézet igazgatójának tanulmánya: *Die primäre Nationalbibliographie Bulgariens*. Ez a tanulmány a bolgár nemzeti bibliográfia, a *Bölgarszki Knigopisz* létrejöttével, fejlődésével és jelen problémáival foglalkozik, és számunkra is sok érdekes, tanulságos adatot közöl. Igen figyelemreméltó Frits DONKER-DUYVIS, a FID főtitkárának írása az *Index bibliographicus* nemzetközi jelentőségéről. A tanulmány többek között felhívja a figyelmet a bibliográfiai nyilvántartás nagy jelentőségére, különösen az alkalmazott természettudományok területén. A referáló folyóiratok nem ismertetik az általuk figyelt folyóiratok valamennyi cikkét, — minden folyóiratból évente átlag csak 18 cikket, — és ez a tudományos kutatást és a műszaki fejlődést azért is gátolja, mert sokan olyan problémákkal is foglalkoznak, amelyek megoldását a szakirodalom korábban már közölte. Így a szabadalmi hivatalok, amelyek a szabadalmazás céljából benyújtott találmányokat az előzetes közlés szempontjából átvizsgálják, a benyújtott találmányok mintegy 50%-át visszautasítják, mivel azokat más már előzőleg közölte.

Wilhelm FUCHS professzor, a mintaszerű általános jogtudományi bibliográfia tudós szerzője, Eduard SPRANGER: *Die Einheit der Wissenschaft; ein Problem* c. művével vitázva a tőle ismert erudícióval vizsgálja a tudományok osztályozásával, a tudomány egyes ágainak rendszerezésével foglalkozó elméleteket, amelyek PETZOLDT: *Bibliotheca bibliographica*-ja óta a bibliográfia és osztályozás során alkalmazást nyertek.

A német könyvtártudomány kiváló képviselője, Georg LEYH arról értekezik, mennyiben önálló tudomány a bibliográfia. Mértéktartó logikával tiltakozik mind a

bibliográfia és a könyvtártudomány túlbecsülése, mind pedig lebecsülése ellen. Végső következtetése mindenképpen helytálló: akár tudománynak nevezzük a bibliográfiát, akár nem, az bizonyos, hogy megbecsülést érdemel és saját történettel rendelkezik.

Günther REINHARDT az annotáció jelentőségéről írt alapos és kimerítő értekezést; Franz Anselm SCHMITT, a bibliográfiaelmélet egyik legérdekesebb problémájával, a szokástól eltérő szempontok szerint összeállított bibliográfiák egy fajtájával foglalkozik, *Stoff und Motiv in der deutschen Literatur. Gedanken zu einer neuen Bibliographie* c. tanulmányában.

A könyvtárigazgatás és könyvtári gyakorlat kérdéseivel foglalkozó tanulmányok is igen változatos tartalmúak. Hugo ALKER tanulmánya a bécsi egyetemi könyvtár szak-katalógusának fejlődésével ismerteti meg. Helmut MÖCK a lipcei egyetemi könyvtár szisztematikus tárgyszó-katalógusát ismerteti, és tapasztalatai alapján — eléggé vitatható módon — a szisztematikus tárgyszó-katalógusnak a fogalmi tárgyszó-katalógus feletti előnyeit fejtegeti.

Horst KUNZE tanulmányának tárgya a dokumentáció és a tudományos könyvtárak közötti kapcsolatok kérdése. Kifejti, hogy még az újabb könyvtártudományi irodalom is elhanyagolja a dokumentáció kérdéseit. Felsorolja a könyvtárosok érveit a dokumentációval, mint önálló tevékenységgel szemben: a dokumentáció fogalmi tisztázását maguk a dokumentalisták is elmulasztották eddig; a dokumentalisták úgyszólván szektás szakmai sovínizmust mutatnak, az ún. dokumentációs központok fogalmából kizárták a könyvtárakat, s végül a dokumentáció és a tizedes osztályozás közötti szerves kapcsolat egyes dokumentalistáknak ahhoz a törekvéséhez vezetett, hogy a tizedes osztályozást az egyedül üdvöztető könyvtári szakrendnek tekintsék.

Heinrich ROLOFF a központi katalógus elméletéről írt az emlékkönyv számára igen alapos rendszerező tanulmányt.

Tanulságos még GANS professzornak az osztrák könyvtárak főfelügyelőjének rövid beszámolója az osztrák könyvtárosképzés problémáiról. Megállapítja, hogy a gyakorlati képzés magának a könyvtárnak a feladata. Ez a megállapítás, úgy gondolom, sokat vitatott könyvtárosképzésünk nem egy érzékeny pontját is érinti. Ugyanez a tanulmány a könyvtárosok számára elengedhetetlen elméleti ismeretek egyetemi oktatását követeli. Nyilvánvaló, hogy e téren egy lépéssel előbbre vagyunk osztrák kollégáinknál.

E részben még figyelmet érdemel Willi GÖBER professzornak, a berlini egyetemi könyvtár igazgatójának terjedelmes tanulmánya az egyetemi könyvtári hálózat problémáiról. Függelékként közli a berlini egyetem kari, intézeti és szemináriumi könyvtárainak használati szabályzatát. Ernst RÜCKERT kimerítően ismerteti a Deutsche Bücherei tájékoztató tevékenységét.

Az emlékkönyv harmadik részének tanulmányai könyv- és könyvtártörténeti tárgyúak, és főleg a német könyv- és könyvtártörténet egyes korszakaival foglalkoznak. Az irodalomtörténet művelői számára is újat mond Karl BULLING tanulmánya GOETHE és Johann Samuel ERSCH könyvtári terveiről. Újabb adatokat közöl GOETHE-nek egy központi címjegyzék létesítésére vonatkozó terveiről is. Eugen PAUNEL tanulmánya GRILLPARZERT mint könyvtárost mutatja be.

VORSTIUS könyvtártörténeti, könyvtártudományi, bibliográfiai tevékenysége jól ismert hazánkban is. Mulasztásnak érezzük, hogy a bolgár és csehszlovák kollégák értekezései mellett nem találjuk a kötetben magyar szerző munkáját. VORSTIUS valamelyik művéhez kapcsolódva alkalom lett volna ez, részint VORSTIUS-iránt érzett tiszteletünk méltó kifejezésére, részint arra, hogy valamelyik általános érdeklődésre számot tartó, sajátos magyar könyvtártudományi problémára felhívjuk a figyelmet.

Józef Korpała: Abriss der Geschichte der Bibliographie in Polen. (Zarys dziejów bibliografii w Polsce.) Übers. von Hildegard ZIMMERMANN. Leipzig 1957, Harrassowitz, 258 l., 12 t. (Bibliothekswissenschaftliche Arbeiten aus der Sowjetunion und den Ländern der Volksdemokratie in deutscher Übersetzung. Reihe : B. Band : 2.)

A lengyel bibliográfia történetének e jelentős műve Wroclaw-ban hagyta el a sajtót, az 1953. évben. Német nyelven való megjelentetéséről a berlini Bibliotheks-kommission für Publikationen und Ausbildungsfragen gondoskodott. Ez a szerv az NDK felsőoktatási államtitkársága mellett működik.

Fontosnak tartjuk ezt a tényt előrebecsátani, mert jelentős tanulssággal szolgál. Mindenekelőtt szögezzük le, hogy egy közép-keleturópai állam, a népi demokráciák közül elsőként törte át ezzel a munkával nyelvi elszigeteltségének korlátait, és elsőként jelentkezett magas, tudományos szinten bibliográfia-történetével a világ színe előtt.

A szerző szerényen „áttekintésnek” mondja könyvét. Ez azonban jóval több ennél : a lengyel bibliográfia részletes története.

A kezdetek itt is a középkori kolostorok és egyházi intézmények könyvtár-jegyzékeire vezethetők vissza. Ilyen korai emlék például egy 1110-ből fennmaradt lajstrom, amely 52 kódexet sorol fel a krakkói Dóm-nyvtárból.

Jóllehet a könyvnyomtatás, Kasper STRAUBE munkássága nyomán már 1473-ban megindult Krakkóban, az első nyomtatott könyvkereskedői katalógusok csak a XVII. sz. végén tűnnek fel Danzigban, a Hanza-városban. A „legelső” lengyel bibliográfus 1625-ben jelentkezik. Ekkor adja ki Szymon STAROWOLSKI, a polihisztor *Scriptorum Polonicorum Hekatonas* c. munkáját, amelyet 175 író alfabetikus jegyzékével egészít ki. A mű elemzése során azonban kénytelen megállapítani a szerző, hogy STAROWOLSKI műve még nem bibliográfia, hanem bibliográfiaként is használható, értékes adattár.

Polihisztorok, bibliofilek, historia litteraria-írók és irodalomtörténészek munkásságát ismerteti ezután a szerző, amely mind előkészítője, serkentője és táptalaja volt a tulajdonképpeni bibliográfia öntudatraébredésének. Ez a folyamat a XIX. sz. első felében játszódik le. Joachim LELEWEL, Józef ZAWADSKI és Adam JOCHER tevékenysége jelzi az előrehaladás útját. A század második felében kiteljesedik a fejlődés : Karol ESTREICHER megalkotja a klasszikus lengyel nemzeti könyvészetet.

A tisztán történeti szempontú tárgyalás menete ezután megtörik, amennyiben KORPAŁA számba veszi a szakkönyvészetek, sajtóbibliográfiák és bibliográfiai periodikák terén ez időszakig elért eredményeket. A fejlődés menetét a továbbiak során ismét az időrend kategóriájában tükrözi : 1900–1918-ig, 1918–1939-ig és 1939–1945-ig. Az utolsó, 16. fejezet a népi Lengyelország könyvészeti tevékenységét, bibliográfiai szervezetét ismerteti. A munkát irigylésreméltóan gazdag – és elsősorban lengyel szerzőktől származó – irodalomjegyzék, továbbá szép illusztrációs anyag zárja be.

A magyar bibliográfia történetírójának talán tanulságul szolgál, hogy a „kezdetek” megrajzolásakor tisztázottabb elméleti alapokról induljon el, s a „bibliográfiai igény” korszakonként változó gyakorlati tényezőit és elméleti háttérét világosabban rajzolja meg. Ha nem értünk is mindenben egyet KORPAŁA tárgyalás-módjával, anyag-elrendezésével, vállalkozása mindenképpen követendő példa.

A magyar bibliográfia elemző történeti monográfiáját el kell készíteni. Ez a feladat szerepel a Könyvtártudományi Bizottság munkatervében is. Ha a magyar nyelvű kötet megjelent, ezután feltétlenül meg kell ragadni a jelzett sorozatban felkínálkozó lehetőséget, hadd ismerjék meg bibliográfiai irodalmunk történetét minél szélesebb nyelvtérületen. Addig is, míg a részletes mű elkészül, az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya feladatának érezte a külföld tájékoztatását a magyar

könyvészet múltjáról, jelenéről és fontosabb eredményeiről. A Bibliothekskommission felkérésére elkészítettünk egy rövid, kb. 1 íves összefoglalást, és tervbe vettünk egy bővebb vázlatot is, francia nyelven.

BÉLLEY PÁL

Gilbert Varet: Manuel de bibliographie philosophique. Paris 1956. Presses Univ. de France. I. Les philosophies classiques. XX, 494, V l. II. Les sciences philosophiques. 495–1058. l. (Logos. Introduction aux études philosophiques.)

A filozófiai tájékoztatás jelenlegi könyvtári eszközei vagy kiöregedtek (mint pl. UEBERWEG kézikönyve vagy EISLER szótára), vagy nehézkesen s akkor is csak bizonytalan teljességgel használhatók (mint a kurrens filozófiai szakbibliográfiák), vagy csupán elemi szakismereteket nyújtanak (mint pl. az újabb megjelenésű általános- és szaklexikonok). Nem vitás tehát, hogy szerzőnk valósággal égető szükséglet kielégítésére vállalkozott a filozófiai kutatás múltjára és jelenére kiterjedő bibliográfiai kézikönyv megírásával. Vállalkozásának jelentőségét fokozza az a ma még jobbára csak könyvtárosok és bibliográfusok által felismert körülmény, hogy a filozófia (sok társadalmi tudományhoz és a természettudományok stagnáló ágaihoz hasonlóan) a szakmai tájékoztatás eszközeinek termelése terén messze elmaradt a rohamosan fejlődő természeti és technikai tudományok tájékoztató tevékenysége mögött. Igaz, hogy a filozófiai kutatómunkában más a szerepük a legfrissebb kutatási eredményeknek, mint pl. az atomfizikában vagy a kémiai technológiában: a filozófiai „újítások” vagy csupán átmeneti divatok (s ekkor ezért nem fontos a gyors tájékoztatás), vagy valóban lényeges új gondolatok, — s ekkor elterjednek bibliográfiai segédeszközök nélkül is. Mindez azonban nem téveszthet meg bennünket afelől, hogy ezek a nagy gondolatok is a filozófus mindennapi „aprómunkájából” jönnek létre, ehhez pedig a legeredetibb filozófusnak is csak hasznára válik a jó könyvtár és a jó bibliográfia.

Filozófiáról lévén szó, nem kétséges, hogy a „bibliographie philosophique” óhatatlanul „philosophie bibliographique” is egyben: akarva vagy akaratlanul, de többé-kevésbé világos kifejeződése — bibliográfiai formában — a szerző egyéni filozófiai álláspontjának, vagyis annak az „elméleti” pozíciónak, mely a jelen történelméhez való konkrét viszonyulásának visszatükröződése. Vagyis a filozófiai bibliográfia sohasem lehet — MALCLÈS finom distinkciójával élve — csupán a bibliográfus bibliográfiája (b. du bibliographe), hanem mindig a kutató bibliográfiája is (b. de l'érudit) — ez utóbbinak minden előnyével és hátrányával. Csak fokozza az itt rejlő alapneheztségeket, hogy az előttünk levő mű nem is egyszerű bibliográfia, hanem bibliográfiai kézikönyv (manuel): vagyis a bibliográfiának rövidített, azaz szelektáló, azaz — nolens-volens — ajánló formája.

Szemlénk olvasóit a műnek a könyvtáros gyakorlatában való használhatósága érdekli elsősorban, s így nem bocsátkozhatunk messzemenő elméleti fejtegetésekbe sem bibliográfiai, sem filozófiai kérdésekben. De helytelen volna ez azért is, mert szerzőnk — aki egyébként az Institut International de Philosophie által kiadott nemzetközi *Bibliographie de la Philosophie* szerkesztője — maga is önálló kötetet¹ szentelt ezeknek az elméleti kérdéseknek: érdemi vitába bocsátkozni csak a szerző össze elméleti érveinek ismeretében lesz méltányos.

Bizonyos elméleti megállapításokat azonban már most meg lehet és meg kell tennünk, pusztán a könyvtárosi gyakorlat szempontjából is. Vonatkozik ez elsősorban

¹ VARET, Gilbert: *Histoire et savoir*, introduction à la bibliographie philosophique (Thèse complémentaire, Université de Paris, 1956).

a kézikönyv szerkezetének átfogó alapelve, mellyel messzemenően egyet tudunk érteni: a történeti és szisztematikus rész ellentétének és egységének igen jelentős gondolatára. Szerzőnk bizonyára nem is sejtí, hogy az „historicité” és „logicité” kategóriáinak illeten dialektikus felfogása mennyire közeláll nem csupán a hegeli, de a marxista állásponthoz is — legalábbis e kategóriák kezelésének formális szempontjából. A gyakorló könyvtáros persze (különösen, ha nem túl sok szál fűzi a filozófiához) jobban szeretné, ha a történeti és szisztematikus kategóriák élesen, anti-dialektikusan elválának egymástól, és ne keresztezzék folytonosan egymást: e kérdésben azonban feltétlenül szerzőnk oldalán áll az elvi igazság, s csak helyeseltethjük, hogy a filozófus elvi igényei legyőzték benne a bibliográfus prakticismusát.

További kérdés, hogy a helyesen elgondolt formákat milyen tartalom, azaz minő alosztások és azokban milyen anyag töltik meg? Itt aztán már bőven akadnak olyan mozzanatok, amelyek miatt mind a filozófiai elméletnek, mind a könyvtárosi gyakorlatnak vitába kell bocsátkoznia a szerzővel. Nem érthetünk elsősorban egyet a felfogással, hogy az újkori filozófia történetének DESCARTES és KANT a két legfőbb „inspirátora”, s hogy ezért az angol empirizmus és a XVIII. századi francia materializmus ugyanúgy csak „komplementáris” függvénye DESCARTESnek, mint ahogy a német klasszikus filozófia (s benne HEGEL!) is csupán függeléke KANT tanainak. Bár a marxista filozófiatörténész számára a történeti optikának ez az eltorzulása nagyonis figyelemre méltó tünet, de semmiképpen sem fogadható el mint objektív történeti rendszerező elv, mint *diagnózis*: véleményünk szerint szerzőnk itt igen erős engedményeket tett saját filozófiai felfogásának benső logikája javára és a történeti hűség rovására. Amennyire helyes, hogy szerzőnk nem fogadja el a polgári filozófiatörténetnek azt a konvencionális egyenletét, hogy „empirizmus + racionalizmus = kriticismus”, annyira helytelen, hogy a régi szimplifikáció helyébe egy újabb, ugyancsak helytelen szimplifikációt állít.

A szisztematikus II. részre is kiható másik általános hibája a műnek, hogy nem határolja el pontosan: mi az a terület (földrajzi és eszmei értelemben egyaránt), amelyre ki kíván terjeszkedni. A *filozófiai bibliográfia kézikönyve* cím mindenestre azt jelzi, hogy általános, a filozófiai alkotások egész területét fellelő kézikönyvet kíván szerzőnk — ha szelektálva is — megalkotni. Hogy ez nem sikerülhetett, annak objektív oka az, hogy csupán a nyugateurópai filozófia múltjára és jelenére vonatkozó bibliográfiai előmunkálatok állanak ma még rendelkezésünkre. A másik ok szubjektív természetű: szerzőnknek az a ki nem mondott, de a gyakorlatban nagyon is alkalmazott álláspontja, hogy a filozófia fogalmát a nyugateurópai filozófiára szűkíti le. Az illeten leszűkítéshez minden szerzőnek joga van, a bibliográfiai exaktság azonban azt követeli, hogy — egyrészt — a leszűkítés elve határozottan kimondassék, másrészt pedig, hogy mindez a címben is kifejezésre jusson. Véleményünk szerint a mű pontos címe ez volna: *A nyugateurópai filozófia bibliográfiai kézikönyve*.

Nem kétséges, hogy a mű legsúlyosabb bibliográfiai fogyatékoságai ebből a forrásból erednek. Abszurd dolog pl. Franz MEHRINGET vagy G. V. PLEHANOVOT (513. l.) a marxizmus — leninizmushoz sorolni, de még ennél is abszurdabb idesorolni CSERNŰSEV-SZKIJT, aki még a marxizmus kategóriájába sem tartozik! Viszont megfordítva: helytelen ide nem sorolni M. CORNFORTH vagy A. SCHAFF vonatkozó műveit, melyek a marxizmus-leninizmus álláspontját képviselik (653. l.). Az ilyen természetű hibák között a legbosszantóbbat talán mégis a 742. lapon találhatjuk. Itt egy K. A. GELVETSKII (!) nevű szerzőnek (aki az indexben is így szerepel) *O cseloveke* . . . címmel 1938-ban Moszkvában megjelent művével találkozunk a *Filozófiai antropológia* kategóriájában; az impreszumot még francia annotáció is követi: „L’homme. L’intelligence, son éducation”. Nem kétséges, hogy Claude-Adrien HELVÉTIUS 1772-ben megjelent *De l’homme, de ses facultés et de son éducation*-jának 1938-as orosz fordításáról van szó . . .

A nem elvi eredetű hibák kevésbé súlyosak, de a bibliográfusnak mégis zokon kell vennie őket, mert legnagyobb részük következetlenségből ered, és pontatlanságra vezet, amire éppen a bibliográfusok igen érzékenyek. Így pl. egyes élő szerzőknél jelölve van a születési év, s az olvasó nem tudja, hogy a többieket ez miért nem illeti meg? Zavart okoznak néha az annotációk is; így pl. H. LEFÈBVRE *Descartes*-jánál (396. l.) jelölve van, hogy „Marxiste”, *Pascal*-jánál (312. l.) viszont nincs semmi megjegyzés: azt jelentené ez, hogy a szerző közben hűtlen lett volna a marxizmushoz? Avagy: HEGEL *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*-ja után (14. l.) komikusan hat a „Hégélien” annotáció (még akkor is, ha posthumus kiadásról van szó).

Szelektáló bibliográfiáknál elkerülhetetlennek látszó hiba, hogy fontos művek kiesnek, jelentéktelenek viszont „bennragadnak”. Így pl. LUKÁCS *Théorie des Romans*-ja hiányzik (606. l.), viszont L. LANDGREBENek egy 4-lapos cseh nyelvű cikke megvan (522. l.). Nem tudhatjuk, hogy az ilyen kihagyások mikor a véletlen művei és mikor a pontatlan szelekció eredményei. Meg tudnánk érteni pl. (sőt akár helyeselni is tudnók), ha szerzőnk ORTEGÁVAL, EVOLÁVAL együtt SPENGLER műveit is mellőzné, mint a prefasizmus vagy fasizmus tudománytalan termékeit. De nem ezt teszi, hanem: az *Unter-gang des Abendlandes*-t kihagyja, viszont SPENGLER egyéb műveit csöstül közli, nem szólva Franz BÖHM *Anti-Cartesianismus*-áról (396. l.), amely a hivatalos náciizmus leg-silányabb terméke!

Tudjuk, hogy a szisztematikus részben különösen nehéz eleget tenni a pontos kategorizálás követelményeinek. De pl. — egy kissé gondosabb autopszia után — LEFÈBVRE logikájának (501. l.) a jelenkori logikához, LUKÁCS *Zerstörung*-jának (uo.) feltételül a XIX–XX. századi német filozófia történetéhez kellett volna kerülnie, nemkülönben R. ODEBRECHT művének (590. l.) a fenomenológiai esztétika kategóriájába. És végül még egy „kategoriális” megjegyzést. Lehet, hogy szerzőnk csupán „pour épater le classificateur petit-bourgeois” rakta be A. CAMUS *La peste* című regényét az „Erőszak, háború, ellenállás stb.” kategóriájába (815. l.); mégis úgy gondoljuk, hogy ez akkor sem más, mint a *μετάβασις εἰς ἀλλό γένος* néven jólismert klasszikus logikai botlás!

A könyvtárosnak meg kell azt is jegyeznie, hogy az írás- és sajtóhibák száma nagyobb a bibliográfiai kiadványok átlagánál, különösen a nem-francia nyelvű szövegekben (pl. FLAKENHEIM FALCKENHEIM helyett, szövegben és indexben egyaránt).

Összegezve kritikai áttekintésünket: helytelen képet adnánk a műről, ha bőven fakadó kifogásaink miatt alábecsülnénk gyakorlati használhatóságát és elméleti érdekességét. Különös tekintettel a filozófiai dokumentáció szegényes voltára, már magát a vállalkozást is meg kell becsülnünk. Bár — mint kifejtettük — VARET műve sok tekintetben csupán *regionális* szakbibliográfia, — mégis egy lépés előre a valóban *internacio-nális* bibliográfia távoli eszményképe felé.

MÁTRAI LÁSZLÓ

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1956. Debrecen, Felsőoktatási Jegyzetellátó Váll. soksz. Bp. 1957. 299, [2] l. 13 t.

1953 óta hetedízben nyertünk betekintést a Debreceni Egyetemi Könyvtár munkájába. Mind a hét alkalom a könyvtár munkatársainak szorgalmas alkotótevékenységét bizonyítja. A megjelent hét kötet érdeme több könyvtárügyi és könyvtártani kérdés korszerű, elmélyült felvetése, könyv- és könyvtártörténetünk eddig ismeretlen részleteinek helyes megvilágítása, érdeklődést felkeltő források közlése, bibliográfiák közreadása. Az évkönyvsorozatban mindeddig 35 tanulmány jelent meg. Ezek közül

a könyvtárügy és a könyvtárak elvi, ill. gyakorlati kérdéseivel 18, történeti tárgyakkal 12 tanulmány foglalkozott. Bibliográfiát két ízben közöltek.

Az évkönyvsorozat hetedik kötetében ismét megtaláljuk a könyvtár évi jelentését, melyet 4 tanulmány követ.

Az évi jelentés rendszerében és módszerében a korábbiakat követi. Beszámol a könyvtár 1956. évi egészséges fejlődéséről, munkájáról és megoldandó problémáiról. Közli az évi összesítő statisztikai adatokat, megjelölve a tervezett és elvégzett munkát; majd a könyvtár személyi híreit, a munkatársak tudományos tevékenységét és a szakmai oktatás ügyeit veszi számba. Végül a könyvtár épületének és felszerelésének híreivel zárja a jelentést.

Az évkönyv első tanulmánya CSÜRY István: *A könyvtár, mint a bibliográfiakészítés műhelye* c. értekezése. Amint a cím is mutatja, CSÜRY tanulmányában a könyvtár és a bibliográfia viszonyát elemzi. Felvetett kérdései: „... a tudományos munkamegosztás mai fejlettsége mellett könyvtári feladat-e egyáltalán a bibliográfiaszervezés? Ha az, milyen mértékben, ha pedig nem az, hogyan oldható meg a kettő kétségtelenül szükséges kooperációja?” (25. l.) A könyvtár gyakorlati tevékenységét és a bibliográfiaszervezés módszereit vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy „... közös létalapjuk (a könyv), lényeges egyezést mutató társadalmi funkciójuk és egyes főbb munkamódszereik rokonsága lehetővé, sőt szükségessé teszi együttműködésüket.” (38. l.) Ennek eldöntése után foglalkozik a szerző a második kérdéssel, a kooperáció lehetséges formáival. Ennek során a különválás, ill. együttműködés eshetőségeit analizálja a könyvtár és a bibliográfia szempontjából. Végül konklúziója, hogy „... a bibliográfiaszervezés önálló feladat, amely a könyvtárhasználat kedvező — és szervezeten is biztosítandó — feltételeinek birtokában végezhető kellő eredményességgel.” (47. l.) Ezért „... az elvi alapok tisztázására, a helyzet és a feladatok tudományos felmérésére, a szervezet és a munkálatok megtervezésére hivatott szakemberekből álló bibliográfiai tanács létrehozását tartjuk szükségesnek.” (49. l.) Végül azzal fejezi be fejtegetéseit, hogy egy bibliográfiai központot kell létrehozni. „Ezt a szervet — mondja CSÜRY — a bibliográfia ügyének önállóságán örködni tudó, könyvtártól és könyvtáraktól független, szakmai felügyeleti jogkörrel felruházott, érdemi bibliográfiai munkát nem végző kis létszámú központként képzeljük el, amely a létesítendő bibliográfiai tanács operatív szerve volna.” (50. l.)

A tanulmány érdeme, — amellett hogy sokszempontú vizsgálatai elvileg helyes eredményhez vezetnek, amelynek gyakorlati megoldását lehetségesnek tartjuk, — hogy a bibliográfia fogalmának eddig vitatott és megoldatlan kérdéseit veti fel, s nagyrészt helyes magyarázatokat adja. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül a tanulmánynak azt a hiányát, hogy noha helyesen mérlegeli a bibliográfia és dokumentáció funkcióbeli különbségét, nem világít rá legsajátosabb tulajdonságára, a tempó-különbségre.

A dolgozat második részét a szerző a szervezeti kérdések elemzésének szenteli. Az általa javasolt szervek hasonló formában már hosszabb ideje teljesítik funkciójukat. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Bizottságának Bibliográfiai Albizottsága a tudományos igényű bibliográfiák, a Könyvtárügyi Tanács Bibliográfiai Szakbizottsága az ajánló és egyéb népszerűsítő bibliográfiák szervezeti és módszerei kérdéseit, ügyeit intézik. A dolgozatban ezekről nem esik szó, jóllehet 1956-ban már mindkét szerv működött. — Nem hisszük továbbá, hogy a szerző csak „hatnál kevesebb” jó felkészültségű, „a kor színvonalán álló, tervezésre és irányításra alkalmas” bibliográfust ismerne. (48. l.) BANNER Jánoson, BENKŐ Lorándon, LÖRINCZE Lajoson és I. TÓTH Zoltán közvetlen munkatársain kívül nincs bibliográfusunk? Könyvtárainkban nem lenne bibliográfus?

Ismételten hangsúlyozzuk: a cikk erénye, hogy a bibliográfia és a könyvtár-tudomány területén olyan *elvi vitákat* követel, amelyek eredménye a vélemények dzsun-gelében eligazít, és munkánk korszerű intézésében segítségünkre lesz.

Az évkönyv következő tanulmánya EMBER Ernő: *A debreceni időszaki sajtó, 1867–1900. II. rész.* (Befejező közlemény.) Az 1955-ben megjelent rész folytatása. Igen alapos munkával gyűjtötte össze a helyismereti kutatásokhoz bő anyagot nyújtó korabeli debreceni periodikákat. A szerkesztők és munkatársak közlésével, felkutatásával nemcsak a sajtótörténet, hanem a történeti kutatás és az irodalomtörténet egyaránt hasznos forrásának bizonyul.

KISS Sándor: *Magyar történeti tárgyú kéziratok a Tiszántúli Református Egyház-kerület Nagykönyvtárában* c. munkája a következő dolgozat. A tárgyalt anyagot KISS Sándor kronológikusan, ezen belül betűrendben közli. A gyűjtést szorgalmas, körültekintő munka előzte meg. A Kollégiumi Könyvtár magyar történeti tárgyú rejtett kincseit és ezek bejegyzéseit ismerjük meg az 1800-as évek végéig. Amennyiben eddig ismeretlen szerző kéziratát közli, rövid életrajz egészíti ki az annotációt. Ugyancsak érdeme a dolgozatnak, hogy az ismertetett kézirat kiadásait közli. Kár, hogy a possessor megjelölését mellőzi.

Az évkönyv utolsó dolgozata HANKISS János: *A zenemű címe. – A „kis programzene” természetrajzához* c. munkája. Az óriási apparátussal megírt tanulmányban a kis programzene opusainak címadását elemzi a szerző. 3000 kotta címlapjának analíziséből szűri le eredményét, amely szerint a cím „ihletforrása” lehet az irodalom, a hangulat, a természet, tér és idő, gondolat és munka, a többi művészet stb. A dolgozat túlzottan terjedelmes (60 lapnyi szöveg és 50 lap jegyzetanyag).

A kötet tanulmányainak sora megszakad a 297. lapon, s a következő lap zárzó-ként közli az évkönyv nekrológját. Debrecenben nem adják már ki ilyen formában az évkönyvet, amely könyvtárügyünk, szakmai fejlődésünk szempontjából oly sokat jelentett. Úgy hisszük, egy létező, egészséges kezdeményezésből fakadt évkönyvsorozat, mely előállítási módja szerint is szűkebb körre volt szabva, nem szabad bizonytalan lehetőségek miatt feladni. Az utolsó kötet sokszorosítása mintaszerű. Papírja kifogás-talan, a szöveg könnyen olvasható, mellékletei élvezhetők.

Továbbra is várjuk a Debreceni Egyetemi Könyvtár évkönyveit a megszokott alapos, elmélyült tanulmányokkal, forráspublikációkkal és a könyvtártörténet szempontjából fontos évi jelentésekkel.

LÉCES KÁROLY

A történeti statisztika forrásai. Szerkesztette KOVACSICS József. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 460 l. 6 tábl., 7 térk., 3 fényk. (A Központi Statisztikai Hivatal és az Országos Levéltár kiadványa.)

A szép kiállítású, testes kötet szakirodalmunk értékes gyarapodása. A történet-írás szempontjából öröndetes, hogy a mű módszertani tájékoztatást nyújt a történeti statisztika magyar forrásanyagának értékeléséről, s ugyanakkor a példaként feltárt adatokkal megkönnyíti az elsődleges kutatómunkát. A magyar történészek kétségtelen haszonnal fogják forgatni azokat az alapos tanulmányokat, amelyek a dicális összeírások, dézsmajegyzékek, urbáriumok, az 1715–1720, 1784–1785 és 1828 évi összeírások, a MÁRIA TERÉZIA-féle úrbérrendezés és az erdélyi összeírások szinte matematikailag pontos adatai segítségével nyújtanak támogatást a XVI–XIX. századi magyar történelem kutatóinak. A tanulmányok kitűnő jellegzetessége, hogy a statisztikai adatanyag keletkezésének, forrásértékének ismertetése mellett elmélyülő elemzést adnak az anyag gazdaság- és társadalomtörténeti jelentőségét illetően. Ezzel is a történeti kutatómunka kezdeti nehézségeinek áthidalására törekszenek.

A könyvtári munkában a kötet több szempontból bizonyulhat értékes segéd-eszköznek:

1. a tájékoztató munkában a magyar történeti statisztikai kérdések megoldása területén elsődleges segédeszközként használható, s bizonyos fokig mentesít a régebbi történeti statisztikai irodalom forgatása alól. Erre elsősorban alkalmasak a történeti statisztikai táblázatok, amelyek modern összesítést adnak a tanulmányokban tárgyalt forrásanyag országos és helyi, elsősorban demográfiai adatairól. A tanulmányok a kérdésben tájékozatlanabb könyvtárost is eligazítják a forrásértékelés kényes területén.

2. A bibliográfiai fejezet a levéltári anyag leltári feldolgozásait ismerteti, majd — későbbi rendszerezést és bővítést ígérve — a budapesti nagykönyvtárak vonatkozó kéziratok anyagára tér ki, ill. megadja az alapvető nyomtatott irodalmat.

Ezen a téren az Egyetemi Könyvtár kéziratok anyagából hiányolható a Liptó megyei Likava 1687. évi urbáriuma (B. 76. jelzet), valamint — inkább statisztikatörténeti szempontból — HENFNER János pesti egyetemi tanár 1845/46. tanévi, magyar nyelven ekkor első ízben tartott statisztikai előadásainak kézírata (B. 114. jelzet).

3. Jól használható — s egyúttal más tudománysszakok számára is követendő példakép — a kötet végén található terminológiai szakszótár.

A mű általában szép példája a határtudományok gyümölcsöző együttműködésének.

TÓTH ANDRÁS

Nagy László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. 1820—1956. Veszprém, 1957, Veszprém Megyei Könyvtár, 170 l. 1 térk. (Veszprémi könyvek 2.)

Nem hisszük, hogy túlzás volna, ha megállapítjuk, hogy a megyei könyvtárakban az e folyóirat múlt évfolyamában megjelent egyik cikk nyomán megindult tudományos, főleg helytörténeti kutatómunka legjelentősebb eredménye eddig a két nyomtatásban megjelent megyei hírlapbibliográfia. Az első, KELLNER Bélának a Somogy megyei lapokról megjelent összeállítását a *Magyar Könyvszemle* ezévi 1. számában ismertettük, a második most jelent meg NAGY László feldolgozásában Veszprém megye sajtójáról.

Magyarországon a hírlapok és folyóiratok gyűjtése terén korábban történt meg az első kezdeményezés, mint a legtöbb más országban. Az 1884-ben SZINNYEI József által alapított Országos Hírlapkönyvtárt — amely jelenleg mint az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára működik, — csak néhány nagy állam könyvtára előzte meg. SZINNYEI eredeti terve azonban máig sem valósult meg teljesen. Nemcsak azért, mert az alapítás óta elmúlt évtizedekben a Hírlaptár kellő támogatás híján sohasem tudta megteremteni értékes, de gyorsan romló anyaga konzerválásának két legfőbb feltételét: elegendő raktárhelyet és elegendő fedezetet a hírlapok kötésére és javítására, — hanem azért sem, mert SZINNYEI az országos hírlapgyűjteményt regionális, megyei és esetleg városi gyűjtemények hálózatával akarta körülbástyázni. Az utóbbiak lettek volna az Országos Hírlaptár tartalékai, és amellet a helyi kutatók számára közvetlenül rendelkezésre álltak volna. Tehát a gyakorlati, gazdasági és közigazgatási, meg a helyi politikai életben oly gyakran szükséges betekintésért egy-egy régi újságba nem kellene a fővárosba utazni —, ezenkívül a helyi hírlapok és a vidéki városok kutatói (elsősorban tanárok, tanítók) számára önként adódó tudományos központot jelentettek volna.

A helyzeten változtatott az 1952-ben bevezetett új kötelespéldányrendszer és az 1956-i könyvtári törvény. A Debreceni Egyetemi Könyvtárban lehetővé vált egy második országos hírlapgyűjtemény létrehozása. De a feladat nagyobbik része, a helyi sajtótermékek gyűjtése kisebb regionális körzetekben, a felszabadulás óta nagy utat megtett megyei könyvtárak feladata maradt. Amilyen mértékben fokozzák megyei könyvtáraink a saját

munkájukkal szemben támasztott tudományos igényeket, — olyan mértékben terjed az a felismerés, hogy a megye területén megjelenő időszaki sajtótermékek gyűjtése és megőrzése, majd idővel elsődleges tudományos feldolgozásuk a legsajátabb munkakörükbe vág.

NAGY László veszprémi hírlapbibliográfiájának két nagy érdeme a teljességre való szívós törekvés és a címleírások részletessége, nagy filológiai pontossága. A mai és a történelmi megye területén megjelent hírlapokon kívül felveszi azokat is, amelyek máshol jelentek meg, ha Veszprém megyei vonatkozásúak. A megye összes időszaki sajtótermékeinek számát és megoszlását leleményes grafikus megoldással is szemlélteti a könyvéhez mellékelt térkép. Lelőhelykimutatása a lehető legteljesebb; ha a Széchenyi Könyvtárban csak egyetlen szám hiányzik is, NAGY László megmondja, melyik Veszprém megyei könyvtárban található. Az átvizsgált 9 könyvtár állományát egy-egy címnél egyébként az évfolyamokig menő pontossággal közli. Címleírásaiban az egyes adatcsoportok nem kezdődnek új bekezdéssel, mint KELLERNÉL, de az áttekintést a dőlt betűk ügyes alkalmazásával biztosítja, a nyomtatás külső képe pedig így talán tetszetősebb is. Egyáltalán, az előállító Győr—Sopronmegyei Nyomda V. pontos és amellet csinos munkáját ugyanaz az elismerés illeti meg, mint a somogyi hírlapbibliográfia nyomtatóját.

A címleírások filológiai pontosságára tudatosan törekszik a szerző. Ahol az anyag hiányos, vagy ahol az újság maga nem közöl minden adatot magáról, ott gondosan felhasználja a rendelkezésre álló irodalmat is, és megindokolja, hogy ellentmondó adatok esetén miért döntött az egyik vagy a másik mellett. A helytörténeti kutatás érdekeit szem előtt tartva, címleírásai különösen a személyi adatok terén részletesebbek, mint az általánosan elfogadott követelmények. Egyetlen vitatható eljárás az, amelyet NAGY a címváltozásoknál követ: mindig a közvetlenül megelőző címre utal, s így pl. a *Veszprém Megyei Népújságtól* előbb a *Veszprém megyei Népújsághoz* vezet, csak ott találjuk meg az utalást a teljes címleírást tartalmazó *Veszprémi Népújság* felvételére. Nem mindig pontos a kiadó kezelése: előfordul, hogy NAGY a felelős kiadót tekinti kiadónak (pl. *Veszprém*). És el kellett volna tüntetni az egyébként nagyon értékes jegyzetekben néha előforduló nehézkes vagy ósdi fogalmazást (pl. a 20. l. alján).

Nem kis érdeme NAGY-nak, hogy könyvét igen sokoldalú mutatókkal szerelte fel: időrendi, földrajzi és szakmutatón kívül közli a kiadók, a nyomdák és végül a lapok szerkesztésében résztvevő személyek névmutatóját. Különösen a kiadók és a nyomdák mutatója ötletes, és nagy hasznára lesz főleg a sajtótörténet és a nyomdászattörténet kutatóinak.

Legproblématisabb a szakmutató: NAGY „logikai szakrendnek” nevezi mutatója tagolását; a politikai lapok legnépesebb csoportja mellett még 16 kisebb főszakot s ezen belül alszakokat képez. A mindössze 3 címet tartalmazó „katonai lapok” csoportjával egyenrangú főszak a mező- és erdőgazdasági lapok népes és 3 alszakra tagolt csoportja. A periodikák szakrendszere megoldatlan kérdés: el kell ismerni, hogy az ETO — amelynek egy kissé módosított változatát használja immár 15 éve az Országos Széchenyi Könyvtár Hírlaptára, — sem ad megfelelő megoldást a formai szempontokra (napilap, hetilap, képes lap stb.), s ezek NAGY László rendszerében is elszikkadnak. De felismeri, hogy az alcímekben „társadalminak” jelzett lapok a második világháború előtt rendszerint politikai lapok voltak, és a napilapokat a politikai lapok csoportján belül külön megjelöli. A gyakorlati, aktuális követelményeknek is iparkodott NAGY szakrendszere eleget tenni, különösen akkor, amikor a „Balatonkultusz” periodikáit külön szakként emelte ki, ami a Balatonvidék idegenforgalmi és kulturális fejlesztésének az utóbbi időben előtérbe került problémái kapcsán bizonyára gyakorlati szolgálatot is fog tenni.

Nyilas Márta: Arany János Budapestje. Arany János halálának 75. évfordulójára kiadta a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. 1957, Franklin ny. 44 l. 8 t.

A szép munkát a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye régebbi, színvonalas *Tanulmányok*-sorozatának 27. (Új sorozat 4.) számaként jelentette meg ARANY János halálának 75. évfordulójára. A kötet kettős célkitűzésének jegyében fogant: *tudományos szinten szolgálja közművelődésünket.* Három főfejezetre tagolódik. Az első: *Arany János Budapesten* a HATVANY Lajos szerkesztésében, ugyancsak 1957-ben megjelent, nagyon népszerű *Beszélő házak* c. munkának *Arany János lakásai* fejezetét juttatja eszünkbe. HATVANY természetesen tárgyához hűen ARANYnak csupán a Három Pipa-utcában, az Akadémián és a margitszigeti Nagyszállóban volt lakásait varázsolja elénk, NYILAS Márta ezzel szemben a költő első pesti látogatásától, 1843-tól kezdve egészen haláláig kíséri nyomon Pesten. A „kis nótárius” pesti útjai, felutazásai és a Kisfaludy Társaság igazgatójaként a fővárosban megtelepedett ARANY, majd az Akadémia főtítkárának élete, mindannyi egy-egy — hol kisebb, hol nagyobb — állomása a nagy ember életének, melyeket sok hűséggel: az ARANY-irodalom adataival, ARANY írásaival színesít, elevenít meg a szerző.

Az adatok feltárásában kronológikusan halad, az időpontok megjelölése azonban helyenként tág pl. 12. lapon: „Az Arany-család felköltözött Pestre. Tompa Mihálynak 1860. szeptember 29-én így számol be az Üllői út és a mai Erkel utca sarkán lévő házban kibérelt első fővárosi lakásáról...” Arany viszont csak 1860. október 2. óta lett pesti lakos. „Költözésünk október 2, vagy 3-án történik, hogy az akadémiai nagygyűléskor már helyben lehessenek”. (ARANY TOMPÁHOZ. 1860. [szept. 29.] Mihálynap. — *Bpi Szle* 1892. 135—136 l.) — A 16. lapon: „A pesti könyvkereskedőkkel Arany hamar kötött barátságot. A pesti orvosokkal csak jóval később. Viszont nincs orvos itt Pesten, kihez ismeretség folytán bizalommal járulhatnék, azok a híresek oly nagy urak, hogy talán nem is gondolnak velem, más kevesebb igényű, de szintén ügyes, tanult orvossal pedig nincs ismeretségem” — írja régi orvosának, dr. Károlyi Gyulának 1861. okt. 17-én Nagykőrösre.” E levél keltétől a „jóval később” mindössze egy esztendő jelent, mert 1862-ben dr. BALASSA pesti orvos gyógykezelésre a szliácsi fürdőt ajánlja ARANYNAK: „Engem Balassa (úgy hallom Eötvös kértére) magától fölkeresvén, kihallgatta nyavalyámat, s egy hónapi fürdőt rendelt, Szliácson”. (ARANY TOMPÁHOZ. Pest. júl. 28. 1862.)

Még ebben a fejezetben a Nagykőrösön lakó és onnan Pestre fel-fel utazó ARANY-ról szólva a szerző a 10. lapon egy kis kitérőt csinál: ismerteti a költő egy-két művének kiadási lehetőségeit. Az olvasó ezt nem érzi talán ide illőnek, különösen a GYULAI Pál-féle „számlát”, amely a *Tölgyek alatt*, *A pesti ligetben* és a *Hidavatás* c. versekre vonatkozik. Jól érvényesült volna a második, a *Fővárosi táj- és életképek* c. fejezetben. A fejezet végén, az öreg ARANYRÓL azt olvassuk a 19. lapon: „emberkerülővé vált”; ez a betegeskedése által visszavonultabb életet élni kényszerülő ARANY Jánost nem jellemzi. Emberkerülő, életúnt a költő még nagykőrösi éveitől sem volt, holott — ahogyan akkori levelei elárulják — erősen megrendült idegállapotban volt.

Az említett második fejezet a fővárosi tájakat, típusokat tükröző költeményeket öleli fel egy-egy magyarázó mondat kíséretében, mintegy aláírva azokat a jól sikerült képeket, amelyeket ARANY költeményeibe ötvözött.

A harmadik fejezet *Budapest története Arany János írásainak tükrében.* A hún- és az ANJOU-kor, a HUNYADIak kora, a reformkor, a szabadságharc vonatkozásait emelte ki a szerző ARANY epikus és lírikus költeményeiből, a középiskolások számára szerkesztett irodalomtörténetéből, hogy bemutassa: a nemzet történelmének lapjai a legtisztább arannyal a költői művekben ragyognak.

NYILAS Márta tanulmányát jól alátámasztják a jegyzetek — amelyek helyenként hosszabbak, több adattal gazdagabbak lehettek volna, — és a sok hozzáértéssel válogatott, nagyon szép képek. A válogatás SCHEIBER Máriát, a Budapest Gyűjtemény tudományos munkatársát dicséri. Szívesen vettünk volna e válogatásról, a jegyzetek után, egy, az aláírásoknál bőségesebben magyarázó képjegyzéket lelőhelymegnevezésekkel. A jegyzetek kiegészítőjeként tekinthetjük a munkát záró névmutatót.

A kiadvány nemes külsejével — borítólapját SÁRDY Károly tervezte — is hozzájárult ARANY-ünnepségeink díszéhez.

D. SZEMZŐ PIROSKA

Abraham I. Katsh: Catalogue of Hebrew Manuscripts preserved in the USSR. I. New York, 1957. [6], 62 l., 11 kép.

KATSH A. I. professzor, a New York University könyvtára judaica és hebraica gyűjteményének kurátora, 1956 augusztusában — Christian O. ARNDT professzor társaságában — a Szovjetunióban járt, hogy képet nyerjen az ott található héber kéziratokról, katalógusokról, és hogy mikrofilmet szerezzen róluk.

KATSH szerint 15–20 000 héber kézitról lehet szó. Megtekintette a moszkvai Lenin Könyvtár David GÜNZBURG-gyűjteményét, a leningrádi Tud. Akadémia Keleti Intézetének FRIEDLÄNDER-gyűjteményét és a leningrádi könyvtár FIRKOWITZ- és ANTONIN-gyűjteményeit.

A tájékozódást a helyszínen segédeszközök könnyítik meg. A GÜNZBURG-gyűjteménynek van egy kétkötetes katalógusa, 6000 kéziratecímmel. A M. Tud. Akadémia KAUFMANN-gyűjteményének is van erről egy régi jegyzéke, de ez csak 829 darabról ad számot (M. WEISZ: *Katalog der hebräischen Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Prof. Dr. David Kaufmann S. A.* Frankfurt a/M. 1906., 177. l., No. 566.). A FRIEDLÄNDER-gyűjteménynek négykötetes katalógusa van kéziratban, amelyet Jona GÜNZBURG állított össze, és M. N. ZISLIN készít sajtó alá.

A FIRKOWITZ-gyűjtemény (tekintélyes anyag található benne a kairói genizából is) két részből áll; a második a nagyobb és értékesebb. KATSH szerint 159 tekercset, 1000 héber és 2000 arab kéziratot tartalmaz, s ezen felül 1500 bibliai kéziratot vagy töredéket. Az a kitétel, hogy „the Leningrad library bought a part of the Firkowitsch collection in 1876 and the rest after his death”, nem pontos, hiszen FIRKOWITZ 1875-ben halt meg. Itt van a JÓZSEF kazár királynak tulajdonított válaszlévlé is.

Az ANTONIN-gyűjtemény 1200 töredékből áll. Ezt ANTONIN jeruzsálemi orosz archimandrita vásárolta Kairóban.

A jelen katalógus 165 mikrofilmet ír le. A szerző gyors folytatását igéri. A bibliai kéziratokra — nyilván a Holttenger-parti tekercsek felvetette szövegproblémák miatt — nagy súly esik (3–7. l.), úgyszintén SABBATÁJ CEVIRE (41–44. l.), akinek alakját G. SCHOLEM új könyve állította most az érdeklődés előterébe (שבתי צבי I–II. Tel Aviv, 1957.). Megjegyzem, hogy az Orsz. Rabbiképző Intézet 56. számú kódexe is tartalmaz idevonatkozó, érdekes anyagot.

A katalógusból kiemelném az újholdakra írt pijjutokat (24. l., No. 71.), amelyek PINCHÁSZ קידוש ירחיával tartanak rokonságot (A. MARMORSTEIN, *Hazofeh*. V. 1921. 225–255. l.; VI. 1922. 46–59. l.), továbbá egy régi könyvlistát (53. l., No. 163.), amelyről érdemes lenne közelebbit megtudnunk.

Minden válogatás a szerző egyéni érdeklődésének vetülete, tehát nem eshetik kritika alá. A bemutatott anyag azonban mindenképp figyelemre tarthat számot, és kíváncsisággal tölt el a folytatás iránt.

SCHEIBER SÁNDOR

TARTALOM

<i>Kóhalmi Béla</i> : Megemlékezés Szabó Ervinről halálának 40. évfordulója alkalmából	213
<i>Sallai István</i> : A könyvállomány helyzete közművelődési könyvtárainkban — Die Buchbestände der ungarischen allgemeinbildenden Bibliotheken	224
<i>Szilágyi János</i> : A szakszervezeti könyvtárak Magyarországon a két világháború közötti időben — Die Gewerkschaftsbibliotheken Ungarns in der Zwischenkriegszeit	246

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Pálvölgyi Endre</i> : Volt-e Szenczi Molnár Albert bibliafordításának frankfurti kiadása?	260
<i>Vértessy Miklós</i> : Jezsuita tiltakozó írás 1707-ből	262
<i>Dörnyei Sándor</i> : A pozsonyi Magyar Hírmondó történetéhez	263
<i>Jakab Géza</i> — <i>Németh László</i> : Országos „Nemzeti könyvtár-építő mozgalom” a reformkor elején Zalában	267
<i>Berkovits Ilona</i> : Zichy Mihály Igoré-nek illusztrációi	271

FIGYELŐ

<i>J. Hajdu Helga-Sebestyén Géza</i> : Tanulmányút a Német Demokratikus Köztársaságban	280
<i>Kecskés László</i> : A Kínai Népköztársaság Állami Könyvtára Pekingben	283
<i>Tordayné Páter Erzsébet</i> : Tíz éves a mezőgazdasági dokumentáció	285
<i>Walleshausen Gyula</i> : Szakkönyvtárosi továbbképző tanfolyam tervezete	287
<i>Páldy Róbert</i> : A tudományos munka kialakítása a veszprémi Megyei Könyvtárban	289
<i>sma</i> : A nemzeti könyvtárak konferenciája	292

SZEMLE

Bibliothek — Bibliothekar — Bibliothekswissenschaft (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	293
Józef Korpała: Abriss der Geschichte der Bibliographie in Polen (Ism. <i>Bélley Pál</i>)	295
Gilbert Varet: Manuel de bibliographie philosophique (Ism. <i>Mátrai László</i>)	296
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1956. (Ism. <i>Léces Károly</i>)	298
A történeti statisztika forrásai (Ism. <i>Tóth András</i>)	300
Nagy László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	301
Nyilas Márta: Arany János Budapestje (Ism. <i>D. Szemző Piroška</i>)	303
Abraham I. Katsh: Catalogue of Hebrew Manuscripts preserved in the USSR (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	304

Ára: 20,— Ft

Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLE DES MATIÈRES

<i>B. Kőhalmi</i> : En mémoire de Ervin Szabó, à l'occasion du 40 ^e anniversaire de sa mort	213
<i>I. Sallai</i> : Les fonds de nos bibliothèques publiques (Avec résumé en allemand)..	224
<i>J. Szilágyi</i> : Les bibliothèques des syndicats en Hongrie entre les deux guerres mondiales (Avec résumé en allemand)	246

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>E. Pálvölgyi</i> : La traduction de la Bible par Albert Szenczi Molnár, eut-elle une édition à Francfort?	260
<i>M. Vértessy</i> : Feuille de protestation jésuite, datée de 1707	262
<i>S. Dörnyei</i> : Quelques détails de l'histoire de „Magyar Hirmondó”, premier journal en langue hongroise	263
<i>G. Jakab—L. Németh</i> : Mouvement au comitat de Zala en faveur d'une „Bibliothèque Nationale” (1826—1848)	267
<i>I. Berkovits</i> : Les illustrations de la Chanson d'Igor faites par Mihály Zichy ...	271

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

<i>H. J. Hajdu—G. Sebestyén</i> : Voyage d'études à la République Démocratique Allemande	280
<i>L. Kecskés</i> : La Bibliothèque Nationale de Pékin	283
<i>E. Torday</i> : Les dix ans de la documentation agricole en Hongrie.....	285
<i>Gy. Wallshausen</i> : Projet d'un cours de formation professionnelle des bibliothécaires spécialisés	287
<i>R. Páldy</i> : Le travail scientifique à la Bibliothèque du comitat de Veszprém	289
<i>smá</i> : La conférence des bibliothèques nationales	292

COMPTES-RENDUS CRITIQUES

Bibliothek — Bibliothekar — Bibliothekswissenschaft (<i>J. Szentmihályi</i>)	293
Józef Korpała: Abriss der Geschichte der Bibliographie in Polen (<i>P. Bélléy</i>)...	295
Gilbert Varet: Manuel de bibliographie philosophique (<i>L. Mátrai</i>)	296
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1956. (<i>K. Léces</i>)	298
A történeti statisztika forrásai (<i>A. Tóth</i>)	300
Nagy László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (<i>B. Dezsényi</i>)	301
Nyilas Márta: Arany János Budapestje (<i>P. D. Szemző</i>)	303
Abraham I. Katsh: Catalogue of Hebrew Manuscripts preserved in the USSR (<i>S. Scheiber</i>)	304

57.013

LXXIV. ÉVF. 4. SZÁM

ÖTÖDIK FOLYAM 1958. OKTÓBER—DECEMBER

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1958

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: KERESZTURY DEZSŐ, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, TOMBOR TIBOR, az Országos Műszaki Könyvtár osztályvezetője, CSAPODINÉ GARDONYI KLÁRA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, JAKÓ ZSIGMOND egyetemi tanár, Kolozsvár, DURZSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, PÁLVÖLGYI ENDRE, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, TORDAYNÉ PÁTER ERZSÉBET, az Országos Mezőgazdasági Könyvtár munkatársa, MARKOS BÉLA ny. könyvtáros, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, WALLESHAUSEN GYULA, az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa, Gödöllő, P. LAKATOS ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TERBE LAJOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NIEDERHAUSER EMIL, a Történettudományi Intézet munkatársa, BENDA KÁLMÁN, a Történettudományi Intézet munkatársa BÉLLEY PÁL, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BALÁZS SÁNDOR, az Országos Műszaki Könyvtár munkatársa, BABICZKY BÉLA egyetemi tanársegéd, VARGA ENDRE, az Országos Levéltár h. igazgatója. H. IZSÓ LIVIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa.

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400
Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

Horváth János nyolcvanadik születésnapjára

A nyolcvanéves HORVÁTH János élete, munkája nagyrészt a könyvek világában folyt le. A magyar könyv minden munkása köszönettel tartozik neki. Így is állnak be — hálás szívvel — a mestert köszöntők sorába.

Elsőéves tanítványait számtalanszor figyelmeztette a könyvtárlátogatás fontosságára. „Az irodalomtörténész könyvtár nélkül olyan, mint az iparos műhely, a paraszt föld nélkül”: ilyenformán lehetne figyelmeztetéseinek lényegét összefoglalni. Megkívánta, hogy a gólyák ismerkedjenek meg legalább a nagy közkönyvtárakkal. Az Eötvös-Kollégium házi-könyvtára már az ő tanársága idején is gazdag volt. Horváth tanár úr azonban mindig olyan feladatokat adott a növendékeknek, amelyeket nem lehetett csak otthon megoldani. Dolgoztatás közben el kellett járni a Széchényibe, az Egyetemibe vagy az Akadémiára is, oda, ahol a forrásokat lehetett megtalálni.

Ezekben a nagykönyvtárakban nemegyszer találkozunk vele magával is. Tisztelettel néztük, amint könyvei fölé hajolva jegyez s megfigyeltük: legtöbbször nem az „irodalmat” vette át, hanem az eredeti szövegeket olvasta; az „ősforrásokból” merített — régi könyvekből, amelyeket mások nem igen vettek elő. Irodalomtörténeti gyakorlatain ezekre figyelmeztetett; rendszeren idézve is a hiányolt szövegekből; — páratlan emlékezete mindenből őrzött legalább valami kóistolót, s ahogy idézte, megkóstoltatta ezeket tanítványai-val is, hogy rákapassa őket a holtnak hitt régiség olvasására.

A könyvekkel nemcsak a tudós kutató érdeklődése s gondossága kötötte össze, hanem az életet kereső élet szomjúsága, a teremtő képzelet örömteli kielégülése is. Megfigyelte a kéziratok, nyomtatványok külső formáját is; mindig számbavette — hogy egyik kedves szavával éljünk — ezeket az „alakíságokat” is; kitűnő szakértője az írás- és nyomtatástörténetnek; de igazán mégis a szöveg érdekelte a maga végtelenül sokrétű alakváltozásaival. Ki figyelte meg például nála szenvedélyesebb figyelemmel a folyamatot, ahogy az élő nyelvből szöveg lesz? Ki mondott többet nála a magyar ritmus s a magyar próza kialakulásáról, törvényszerűségeiről?! Hadd utaljunk itt csupán egyetlen idevágó tanulmányára, amely éppen a *Magyar Könyvszemlé*ben jelent meg (*Próféták által szólt régen...* 1943, 231—244. l.), s amelyben szinte tettenérte a magyar hexameter megszületését.

A kutatás számára hozzáférhető irodalomtörténeti „anyag” ritka teljességű és mélységű ismerete ezért párosul műveiben az élet gazdagságát a fejlődés összefüggéseiben felismerő és ábrázoló szintézis nagyvonalúságával.

Hosszan sorolhatnók itt fel HORVÁTH János munkáit — tanulmányokat és forgácsokat, könyveket és arcképvázlatokat, antológiákat és bírálatokat. Mindez már irodalomtudományunk értéke; ott áll azokon a polcokon, amelyek-

nek őrzése könyvtárosaink dolga. Őrzése persze olymódon, ahogy szellemi értékek megőrzését tőle tanultuk, — hogy élő, termékenyítő hatás legyen. Mert HORVÁTH János életművének csak egyik részét őrizzük könyveibe zártan. Másik, s nem kevésbé fontos része köztünk él, tanítványaiban, akik hallgathattuk tiszta, szép, a bihari magyarság telt ízeit őrző beszédét, láthattuk kedves, emberi melegséggel, derűs humorral s okos fegyelemmel világító szemeit, akik átélhettük, mint születik újra érintésére a múlt, mint tűnik el az idő pora régi könyvek kopott fedeléről, sárgult lapjairól. Mesternek is nem csupán azért volt nagy, mert sokat tudott s tiszta munkát végzett, hanem mert szavait egyéniségével, életével, emberségével hitelesítette, s úgy gondoljuk, főképpen azért, mert nem kényszerített senkit, hanem úgy hatott, mint a nap, az eső, a szél — a természet egyszerűségével és magátólértetődésével.

Mi marad meg? — kérdezte ő is, mint minden igazi történész. Ez irányban nem voltak nagy illúziói. Saját munkájáról valahogy úgy vélekedett, mint ARANY: sokkal mulandóbbnak ítélte, mint amilyen igazán. Az irodalomtörténet — hallottuk tőle nemegyszer — különösképpen mulékony tudomány, hiszen mulékony emberi művek magyarázata, értelmezése csupán. De éppen az ő művei bizonyítják, hogy a maga területén s a maga módszerével az irodalomtörténeti mű is alkotás, amely megállja az idők próbáját. A tanítványok közt sokan vannak olyanok, akiknek munkája szorosan kapcsolódik a könyvekhez. Ezek abban őrzik s ápolják példaadását, ami munkájukat igazán széppé és gazdaggá teheti, — abban, hogy életként élik át és idézik fel újra a könyvekben megőrzött valóságot.

Szeretettel és tisztelettel köszöntjük HORVÁTH Jánost, akiben sohasem lehetett s ma sem lehet elválasztani a tudóst a személyiségtől, a kutatót a mestertől, a könyv emberét az élet emberétől. Kívánjuk — neki is, de magunknak is — hogy sokáig éljen még köztünk jó egészségben, örökifjú alkotó kedvben.

KERESZTURY DEZSŐ

Egy főúri palota átépítése az Országos Műszaki Könyvtár számára

I.

Az Országos Műszaki Könyvtár alapításának 75. évfordulóján a Múzeum utca 17. számú egykori főúri palotába költözik három jellegzetesen könyvtári osztályával (feldolgozó, olvasószolgálati és folyóiratosztály), valamint Szabadalmi Tárával. A könyvtár műszaki dokumentációs, nemkülönben fordítási osztálya a mikrofilm- és fotolaboratóriummal, továbbá a gazdasági osztály, a módszertani csoport és a könyvtár vezetője a titkársággal már hosszabb-rövidebb idő óta (egyes részlegek már több mint két év óta) az új épületben működnek.

A könyvtár elődjét, a *Technológiai Iparmúzeum Könyvtárát* TREFORT Ágoston kultuszminiszter, a múlt század nagy reformnemzedékének egyik jeles képviselője alapította 1883-ban „az iparfejlesztés céljaira, az iparosok oktatására, okulására, tanulásának előmozdítására”. Az Iparmúzeum s annak könyvtára a Kerepesi út 9. sz. alatti ún. „Beleznay-kert” épületében kapott szállást.¹

Alig két évvel az Iparmúzeum alapítása után TREFORT a József körút, Népszínház utca és Csokonai utca által határolt telket jelölte ki az Iparmúzeum s a vele egyesített Állami Közép-Ipartanoda új székházának céljaira, s az épület tervezésével HAUZSMANN Alajos műegyetemi tanárt, műépítést bízta meg.

Az új épület puritán egyszerűségű nyers téglafal-homlokzattal, olasz renaissance ízlésben, gazdag terrakotta dísszel és szép loggiákkal 1889-ben készült el. A könyvtár az épület földszintjén kapott szállást.

Háromnegyed évszázados fennállása során a könyvtár kérlelhetetlen következetességgel, szervezeti és állománybeli növekedésének, valamint látogatottságának arányában egyre több területet foglalt el. Birtokába vette fokozatosan az épület József körúti szárnya egész első emeletének utcai és udvari helyiségeit. Mégis állandó területi válságokkal küzdött. Ez a válság már a harmincas évek első felében súlyos jelenséggé gátolta a könyvtár munkája, társadalmi feladata jó végzésében.

Különösen nehezzé vált a könyvtár helyzete a felszabadulást követő években. Állománya és olvasóforgalma igen nagy mértékben megnövekedett :

¹ Az épület a mai Rákóczi út 5. sz. (volt Pannonia Szálló) helyén állt, az egykori Nemzeti Színház mögött. A Beleznay-kert a múlt század hatvanas éveiben s azt követőleg „afféle falusi kúria volt, a kastélyszerű ház előtt rácsos udvarral, mely a Kerepesi-útra nézett”. (*Thespis kordéja Pest-Budán. A régi Pest-Buda. Hasznos mulatságok.* 4. Bp. 1957. Bibliotheca.) Megemlékezik róla JÓKAI is *Rab Ráby* c. regényében.

a második világháború előtti idők csúcsforgalmának több mint a háromszorosára! A legnagyobb forgalmú januári—februári hónapokban mérnökök, technikusok és ipari szakmunkások, nemkülönben műszaki egyetemi hallgatók hosszú sora állt a ruhatár előtt, felszabaduló olvasótermi ülőhelyre várva. A helyszűke nehézségeit csak tetézte a Technológiai Könyvtárnak önálló (a Technológiai Anyagvizsgáló Intézettől független) kulturális intézménnyé válása. A válság teljessé vált, midőn a könyvtár és a Műszaki Dokumentációs Központ „Országos Műszaki Könyvtár” elnevezéssel egyetlen szervezetté, a műszaki tudományok nyilvános jellegű tudományos alapkönyvtárává, műszaki dokumentációs központtá s a vállalati műszaki könyvtárak hálózati központjává alakult. A szervezetileg könyvtári „nagyüzemmé” alakult intézmény nem kevesebb, mint négy, egymástól nagyobb távolságban levő épületben helyezkedett el².

A területi szétesettség hovatovább bénítólag hatott az ország egyik legnagyobb műszaki könyvtárára és műszaki dokumentációs központjára. Ez a jelenség azért volt nagyonis figyelemre méltó éppen hazai iparunk műszaki fejlesztésének időszakában, mert a könyvtár feladata, hogy gazdag hazai és külföldi műszaki könyvtárával, értékes és rohamos mértékben gyarapodó folyóirattárával, műszaki folyóiratcikk-fordítási gyűjteményével, több mint 5 millió hazai és külföldi szabadalmi leírásból álló Szabadalmi Tárával, széleskörű műszaki dokumentációs tevékenységével (lapszemlék, figyelőszolgálat, műszaki bibliográfiák, fordítási munka, mikrofilm- és fotolaboratórium stb.) hatásosan támogassa a magyar műszaki fejlesztés egyik legfontosabb bázisaként mind az üzemek termelését, mind pedig a műszaki kutatóintézetek, nemkülönben az érdeklődők, önálló kutatók stb. munkáját. Ezenkívül széleskörű tevételes részvevője legyen a politechnikai műveltség elterjedésének.

E fontos, országos jellegű feladatok előmozdítása érdekében elkerülhetetlen szükségyszerűséggént jelentkezett a könyvtár és műszaki dokumentációs központ egységes elhelyezése, a könyvtár funkcióit jól szolgáló, megfelelő épületben.

A szervezési, elhelyezési szétesettséghez 1955 elején újabb bajok járultak. A József körüti központi épületben a könyvolvasóterem salakbetonfödémje megrepedezett, újabb nagymennyiségű könyv- és folyóiratanyagot kellett kihelyezni.

Szóba került ebben az időben a könyvtárnak a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségével együtt a „Technika Háza”-ban való elhelyezése is. Ebben a kérdésben azonban nehezen született meg a döntés, az OMK elhelyezését viszont most már sürgősen meg kellett oldani. Az érdekesség kedvéért megjegyezzük, hogy 1955 tavaszán szóba került a Pannónia Szálló épülete teljes birtokbavételének lehetősége is³. A kérdésnek ily módon való rendezési lehetőségét azonban az arra illetékes szervek közelebből soha meg sem vizsgálták.

² A könyvtár olvasószolgálat, feldolgozó osztálya, vezetése és a gazdasági osztály a VIII., József körút 6. sz., a dokumentációs osztályok (műszaki tájékoztatás, figyelőszolgálat, lapszemlék, fordítási osztály, mikrofilm- és fotolaboratórium, sokszorosító üzem stb.) a VIII., Rákóczi út 5. sz., a fordításnyilvántartási csoport az V., Petőfi Sándor utca 9. sz. alatt, közel 50 000 könyvet és folyóiratot a könyvtár a VI., Bajnok utca 1. sz. ház pincéjében tárolt.

³ OMK. 3851. sz. ügypir, 1955. V. 4.

Ez irányú kezdeti lépések után, az akkori Népművelési Minisztérium kérésére a KÖZELBIZ (Közületeket Elhelyező Bizottság) a könyvtár egységes elhelyezésére a Budapest, VIII., Múzeum utca 17. sz. és a vele közvetlen kapcsolatos VIII., Reviczky utca 6. sz. alatt fekvő épületeket jelölte ki, s egyúttal azonnali hatállyal határozatilag⁴ kimondta az épületek igénybevételét (1955. november 2.) annak figyelembevételével, hogy az OMK szakaszokban való átköltözködése után az eddig elfoglalt (és az előzőkben felsorolt) helyiségeket a KÖZELBIZ-nek köteles szakaszokban rendelkezésére bocsátani. A könyvtár az új épületet 1955. november 18-án birtokba vette. Ugyanez év december első felében megtörtént a Rákóczi úti épület III. és IV. emeletén levő egyes könyvtári részek, elsősorban az odatelepített könyv- és folyóírat-raktárak kiürítése, s megkezdődött az új épület Reviczky utcai szárnyának a könyvtár részéről történő „megszállása”.

Az OMK 1956. január 6-i kelettel megbízást adott az Építésügyi Minisztérium Középülettervező Vállalatának (KÖZTI) az épület átalakításával kapcsolatos műszaki tervek elkészítésére. A vonatkozó beruházási és programjavaslatot a Népművelési Minisztérium könyvtári főosztálya január 31-én jóváhagyta. A műszaki kiviteli tervek jóváhagyására április 19-én került sor.

Az új épület beruházási programjához készített, 1955. november 23-án kelt „Irányelvek” I. pontja részletesen indokolta a beruházás szükségességét és gazdaságosságát, s rámutatott arra, hogy „az átvett épület-komplexum a benne helyetfoglaló nagyméretű termek és kellően tágas közlekedőterek folytán az Országos Műszaki Könyvtár céljainak annál is inkább megfelel, miután ezen intézmény jelentős műszaki irodalmat feldolgozó hivatali részlegeinek elhelyezését is biztosítja, sőt fejlődési lehetőségeket is tartalmaz.” „A tervezett kisebb átalakítások, továbbá a lebombázott udvari szárnyépület I. emeletének újra való felépítése esetén is a beruházás gazdaságosnak mondható, mivel az eddig négy különböző helyen és épületben való üzemeltetés egy épülettömbben történhet; továbbá mind külső, mind belső kialakításában egy reprezentatív és a célnak megfelelő épület-komplexum áll rendelkezésre.”

Az „Irányelvek” II. pontja az építkezés jellegét illetőleg azt „átalakításnak” minősítette, az épület II. o. műemlékké nyilvánított részeinek hű megőrzésével.

II.

Az épület, amely ily módon az OMK birtokába jutott, Budapest egyik érdekes történetű palotája. A múlt század második felében a Nemzeti Múzeum környékén, az ún. „mágnás-fertályban” több értékes főúri palota épült. Ezek közül már építése után kivált gróf KÁROLYI Istvánné palotája, melynek telke átnyúlt a Múzeum utcából az annak idején József utcának nevezett mai Reviczky utcába.

A barokk palotát az osztrák KELLNER Ferdinánd (1847—1916) és a német HELMER Hermann (1849—1919) építészek tervezték (1881). Ez a két

⁴ Ü. i. száma: 869/422/1955., ezt a határozatát a KÖZELBIZ a Minisztertanács elnökhelyettesének a 12070/1951 O. T. sz. rendelet 6. §-a értelmében hozott döntése alapján hozta.

műépítész a maga korában európai hírnévnek örvendett, s 1873 óta különösen színházak építésével foglalkozott. A két műépítész neves alkotásait Európa számos városában ma is megtekinthetjük. Alkotásaik közé tartozik a bécsi Városi Színház (1872), a budapesti egykori „Népszínház” (1874—75) és a Vígyszínház (Néphadsereg Színháza) (1896) épülete.

A Múzeum utcai grófi palota egyik múlt századbéli leírója, RADISICS Jenő az épületnek különösen a belső, udvari részét tartotta értékesnek.⁵

„Az udvar valóságos Cour d'honneur — írja RADISICS — jól megválasztott arányaival, változatos, helyesen taglalt architektúrájával, ez a palotának, belsejéről nem beszélve, kétségtelenül legsikerültebb része.” RADISICS még a tölgyfából való, angolos hallt emeli ki, mely a kiváló magyar asztalosmestert, THEK Endrét dicséri, az emeletre vivő „nagy és pompás” falépcsővel együtt, mely ugyancsak mindenestől tölgyfából való, s a hall „dekoratív súlypontja.”

Az épület állaga azonban az OMK által történt átvétel időpontjában eléggé siralmasnak bizonyult. Az egykori fényűzően megépített és belsőleg kiképzett főúri palota az évtizedek viszonyosságai során sok változáson ment át. A könyvtár egyik birtokos elődje, a Baross Szövetség a maga sajátos céljainak megfelelően átépítette, illetve átalakította (1938), majd a felszabadulás után a Pedagógus Szakszervezet építkezései jártak jelentős átalakítással. Az átépítők sorában a Lenin Intézet, majd ennek birtokos utódja, a Diákotthon következett. Tetézte a bajokat az a sajnálatos tény is, hogy az 1944. évi légitámadások során az épület Reviczky utcai belső, jobboldali emeleti szárnya bombatalálat következtében leomlott. Az újjáépítés során ennek az épületszárnynak csak földszinti részét állították helyre.

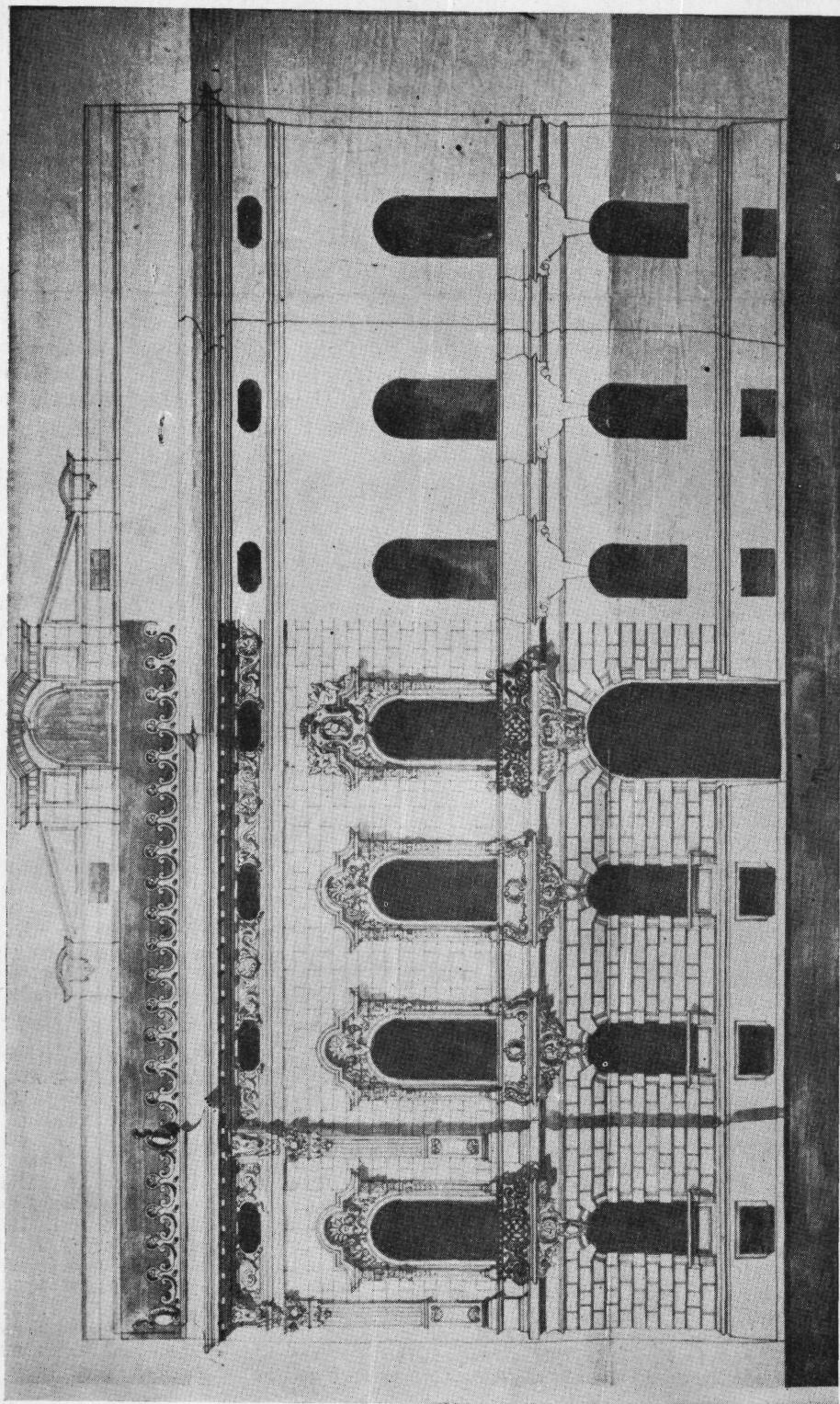
Az egymást váltó gazdák az épület állagmegóvását nem látták el, megtűrtek súlyos beázásokat.⁶

Kétségtelen volt azonban mindazok számára, akik az épületnek könyvtári célokra való átépítésével foglalkoztak, hogy a volt grófi palota épülete nagy értékű és kifejezetten reprezentatív közintézmény használatára való. Alkalmas arra, hogy a könyvtár benne helyet foglaljon. Ezen túlmenően az épület fekvése, topográfiai elhelyezése is megfelelőnek, sok tekintetben jónak volt tekinthető. A főváros egyik jellegzetesen nagy forgalmú gócéból, a Kálvin térből nyílik a Múzeum utca, tehát könnyen megközelíthető, de az épület maga már a főútvonal zajától távol áll, tehát fővárosi környezetben viszonylag csendes utcákra néznek ablakai. Közel van a Baross utcához és viszonylag közel a József körúthoz. Jellegzetesen kulturális központban fekszik, az Országos Széchényi Könyvtár és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár közé ékelve, viszonylag közel a Műszaki Egyetemhez s a többi, nem műszaki jellegű egyetemekhez.

Az épület Múzeum utcára néző szárnya, tehát ahol a könyvtár nyilvános forgalma (olvasóterem, tájékoztató, kölcsönzés stb.) lebonyolódik, homlokzati részében északi irányú, a Múzeum utca ugyanis majdnem teljesen

⁵ *Művészi Ipar*, 1892. 123—135. 1. Tanulmányában a szerző a palotáról autotípiával készült látképet és fototípiával készült alaprajzot, valamint épületkeresztmetszetet is közöl. Az udvari rész látképét s a korabeli épület földszinti és emeleti alaprajzát közli még: DIVALD: *Budapest építményei*. Bp. (é. n.), VIII. f. 72., 73., 74. 1.

⁶ Vö. KÖZTI I. Irodájának iratát: *Szakvélemény a Budapest VIII. Múzeum utca 17.—Reviczky u. 6. sz. épületek állagáról*. (1955. IX. 9.)

kelet-nyugati irányban húzódik. A közvetlen környezet (városrész) könyvtári telepítés szempontjából fontos „klimatikus” jellege kedvező. Nincs a közelben nagyobb víz (folyó vagy tó), nagyobb mennyiségű dús növényzet (nedves erdő stb.). A környező házak nem túl magasak. Nincsenek gyárak, üzemek a közelben, tehát a levegő szennyeződésével különösebb mértékben nem kell számolni.

Miután a reprezentatív jellegű épületrész az északi, Múzeum utcai, kétségtelen volt az első perctől kezdve, hogy a könyvtár olvasótermeit ezekben kell elhelyezni. Erre vonatkozólag a tervezgetések, felmérések a könyvtár vezetésége részéről azonnal meg is kezdődtek.

Kétségtelen volt az is, hogy a déli, Reviczky utcai szárny a maga kisebb helyiségeivel válhatik majd megfelelő átépítés után alkalmassá a jellegzetesen dokumentációs feladatokat ellátó osztályok, valamint a gazdasági osztály és a mikrofilm-, valamint a fotolaboratórium elhelyezésére.

III.

Mind a könyvtárosok, mind a tervezők részéről mindjárt az átépítéshez szükséges tervek elkészítésének kezdetén felmerült a kérdés: *milyen dokumentációs segítséget tud nyújtani az elvégzésre váró tervező és kivitelező munkához a szakirodalom?* A kérdés vizsgálata érdekes, ha nem is mindenben kielégítő eredménnyel járt.

A könyvtáráépítéssel foglalkozó külföldi szakirodalom igen nagy. Az eredetileg is könyvtári célokra készült épületek helyreállításával s bizonyos fokú átépítésével ugyancsak számos tanulmány foglalkozik. A második világháború utáni szakirodalom ezen e téren viszonylag gazdag elvi vonatkozásokot ismertet és eléggé bő tapasztalati adatokat is közöl.⁷

⁷ Fontosabb folyóiratcikkek és tanulmányok: BECKERS, G.: *Der Wiederaufbau der Stadtbibliothek Hanau*. Bücherei u. Bildung, 1955. 1/2. 14—17. 1. BLACK, M.—DIAMOND, J.: *Library for the National Institute of Economic and Social Research*. Architect. Building News, 1952. 4348. 458. 1. BONSER, W.: *University Library buildings*. University Library planning. ASLIB Proceedings, 1951. 5. k. 2. 59—62. 1. CAIN, J.: *La Bibliothèque Nationale pendant les années 1945 à 1951*. Paris 1954. (III.: „La transformation des bâtiments et les aménagements nouveaux, 42—52. 1.) Фирсов, Т.: *Разширение площади Государственной публичной библиотеки им. Салтыкова Шедрина*. Библиотекарь, 1951. 3. 39—41. 1. GRÜNWALD, W.: *Der Wiederaufbau der Bibliothek der Technischen Hochschule Hannover*. Nachr. wissenschaftl. Bibl., 1952. 5. 242—248. 1. HEPENSTALL, A.—BROWN, C.: *Reconstruction of the Central Library Macclesfield*. Architect. & Building News, 1950. 4273. 506—509. 1. HOFFMANN, G.: *Wiederaufbauprobleme der Bayer. Staatsbibliothek München*. Nachr. wissenschaftl. Bibl. 1952. 4. 156—167. 1. КАРАН, А.: *Киевская Государственная Областная библиотека им. КПСС*. Библиотекарь, 1955. 3. 31—36. 1. KEIL, K.: *Der Neubau der Wetterdienstbibliothek in Offenbach am Main*. Dokumentation-Fachbibliothek-Werksbücherei, 1956. 5/6. 71—74. 1. *Neubau der Bibliothek einer alten französischen Universität*. Dokumentation-Fachbibliothek-Werksbücherei, 1957. 7/8. 129—132. 1. KREUER, W.: *Der Wiederaufbau der Technischen Universität Berlin*. Bauwelt, 1954. apr. 12. 283—288. 1. KUNZE, H.: *Die öffentliche Wissenschaftliche Bibliothek zu Berlin. Der Neuaufbau der Bibliothek*. Bibliothekar, 1953. 2. 144—155. 1. PACHNICKE, G.: *Neues Leben in alter Bibliothek*. Bibliothekar, 1955. 1. 21—23. 1. (Ez a tanulmány a gothai Landesbibliothek helyreállításának eredményeit ismerteti. E kérdéssel a *Zentralbl. Bibliotheksw.* 1955. 1—2. 41—42. 1. is foglalkozik.) PREDEEK, A.: *Aus englischen Bibliotheken. Beobachtungen auf einer Studienreise*. Libri, 1955. 3.

Nem könyvtári célra emelt épületnek *könyvtári célépületté* való át alakításával kapcsolatban a külföldi szakirodalomban sem találunk, sajnos, bővebb adatokat. Éppen ezért figyelemre méltónak tekintjük SCHRÖTER kritikai jellegű tanulmányát a dessau-i könyvtár rendelkezésére bocsátott, műemléknek nyilvánított romépület könyvtári célokra való átalakításának terveiről.⁸

Tájékoztató jellegű PENROSE rövid beszámolója egy gimnáziumi épületnek könyvtárrá való átalakításáról az Egyesült Államokban.⁹

Hazai vonatkozású könyvtárépítési szakirodalmunk alig van, hiszen a könyvtárak építésének több mint „egy évszázada kiforrott és világszerte alkalmazott elvei csak három, eredetileg is könyvtárnak szánt épületünk tervezésében érvényesültek. Ezek: a pesti Egyetemi Könyvtár, a Műegyetem Könyvtára és a debreceni Egyetemi Könyvtár. Ezeken kívül a szegedi Kultúrpalotába és a Parlament épületébe belettervezték a könyvtárat. *A többi tudományos könyvtár más célra emelt épületek alkalmazása vagy belső átalakítása révén kapott hajlékot.*”¹⁰

A legjelentősebb épületátalakítás hazánkban a Fővárosi Nyilvános Könyvtár (mai Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) esetében 1929—31-ben történt, midőn az 1887—1890-ben a Baross utca és a Reviczky utca találkozásánál a gróf WENCKHEIM-család részére épített palotát, melyet a német MEINING Artur (1853—1904) tervezett, átalakították könyvtári célokra.

Ennek az eredetileg grófi lakás számára készült épületnek az építész a maga egészében reprezentatív külsőt adott. Az átalakításról három érdekes forrás áll rendelkezésünkre.¹¹

Az épület fekvését kétségtelenül szerencsésnek ítélték az átalakításával annak idején foglalkozó könyvtárosok. Nagy termei is alkalmasnak látszottak olvasótermek, kölcsönző, katalógusterem és a legfontosabb különgyűjtemények céljaira. A dekoratív hatás azonban erőteljesen befolyásolta a könyvtárosokat

201—212. I. SCHERRER, P.: *Der Umbau der ETH-Bibliothek in den Jahren 1948 bis 1951*. Schweizer. Bauzeit. 1952. ápr. 5. 199—203. I. SCHMIDT, W.: *Die Berliner Bibliotheksneubauten*. Nachr. wissenschaftl. Bibl. 1952. 4. 148—156. I. СУРГЕ, А.: *Залы Библиотеки им. В. И. Ленина*. (Архитектура и Строительство, 1954. ápr. 25—28. I.) ZIMMERMANN, E.: *Der Umbau des Gebäudes der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg*. Nachr. wissenschaftl. Bibl. 1952. 4. 168—179. I. A kérdéssel foglalkozó kisebb tanulmányokat közölnek a következő folyóiratok is: *Architecture d'Aujourd'hui*, 1954. 54. 91. I.; *Builder*, 1952. 5707. 15. I.; *Ossature Métallique*, 1951. 7—8. 373. I.

⁸ SCHRÖTER, E.: *Das Bauprojekt der Allgemeinen Öffentlichen Bibliothek Dessau. Ein Auftakt für weitere Planungen*. Bibliothekar. 1955. 6. 353—360. I. A tanulmány közli az épület alaprajzát, homlokzati rajzát, közlekedési sémáját, a különböző helyiségek rendeltetésének leírását.

⁹ PENROSE, CH.: *Gymnasium becomes library*. Library J. 1957. 11. 1437—1438. I. A Harriet Call Burnap Memorial Library (Clarkson College of Technology, Potsdam, New York) épületének átépítését ismerteti röviden.

¹⁰ SALLAI I.—SEBESTYÉN G.: *A könyvtáros kézikönyve*. Bp. 1956, 576. l. (Kiemelés tölem. T. T.)

¹¹ *A Fővárosi Könyvtár évkönyve*. I. 1931. Bp. 1932. Bpest Székesfőváros házi ny. 207 l. (Az épületátalakításról szóló közlések: *A Fővárosi Könyvtár története*. 35—55. l. c. tanulmányban található, 51—53. l.) — JAJCZAY János: *Az új Fővárosi Könyvtár palotája*. Képzőművészet. 1931. 108—112. l. — *A Fővárosi Könyvtár bútortervei*, téka a Szabó Ervin Könyvtárban. (Pályázati anyag, 1929.) Bf 022/12. raktári jelzet alatt. A téka a THEK és a LINGL cégek iparművészeinek eredeti bútor- és berendezési rajzait tartalmazza, melyek javarészt kiviteleztek is.

és az építészeket.¹² Az épület műemlék-jellege szinte megkötötte kezüket a könyvtári funkciónak megfelelőbb átalakításban. A könyvtárosok és az építészek részéről tehát megítélésünk szerint bizonyos megalkuvással történt az épület elfogadása. A könyvtár, mely először a Városházában, majd 1914 óta a Károlyi utcában kapott szállást, súlyos elhelyezési gondokkal küzdött. A könyvtárosoknak választaniuk kellett: vagy maradnak régi helyükön, szűkös, mostoha elhelyezésben, vagy választják a kétségtelenül fényes, ékes, de nem könyvtárnak épített, műemlék-jellegű épületet. *A könyvtári funkcionális elveket* az átalakítás során alig vehették figyelembe. Éppen a legfontosabb helyiségek (olvasótermek és raktárak) esetében a szoros kapcsolatot biztosítani nem lehetett.

„A palota berendezési terveinek elkészítésénél az az elv volt irányadó — olvashatjuk az *Évkönyvben*¹³ —, hogy a dísztermek a maguk érintetlen szépségükben maradjanak meg és az olvasótermek, valamint az ezekhez kapcsolódó helyiségek, továbbá a legfontosabb különgyűjtemények elhelyezésére szolgáljanak.”

A könyvtárosok annak idején a megoldást „szerencsésnek” minősítették. A Fővárosi Könyvtár átépítését a funkcionális elvek figyelembevételével ma korántsem tekinthetjük annak. A könyvraktár az épület hátsó, belső részébe került, eléggé távol az olvasóteremtől és a kölcsönzéstől. Ez a tény azóta is hátrányosan befolyásolja a könyvtár működését. Nem gondoskodtak megfelelően a könyvtári dolgozók munkahelyeiről s a különgyűjtemények jó elhelyezéséről sem.

A bútorok s a berendezés tervezésekor a termék eredeti stílusának utánzására törekedtek, túlzott pompa nélkül. Technikai újításként bevezették a központi fűtést. Világítástechnikai szempontból a könyvtár dolgozói és a tervezők, valamint a világítástechnikusok beleestek a „csillárok bűvöletébe”. Meghagyták a régi csillárokat, amelyek a könyvtár világítási igényeit sem az átalakítás idején, sem azóta korszerű módon kielégíteni természetesen nem tudták s nem tudják.

Ennek a jelentős könyvtári célra történt épületátalakításnak a körülményeit vizsgálva elgondolkozhatunk azon, amit WHEELER és GITENS a figyelmünkbe ajánl:¹⁴ „Az esztétikáról kevés értékeset lehet írni. Minden eset a maga megoldását követeli. A jó tulajdonságokat el kell fogadni és ezeket hangsúlyozni kell, a hibákat viszont rejteni kell.”

Mind az átalakításnál, mind az újjáépítéseknél azt a józan, helyes elvet kell követnünk, amelynek központjában a könyvtári funkció szolgálatának kérdése áll. Bármely épület csak akkor alkalmas könyvtári átalakításra, ha a lényeges könyvtári feladatok kielégítését *jól szolgálja*. Az átépített részekben *emellett* természetesen a legnagyobb tiszteletben kell tartani az esztétikai elemeket. Meg kell őriznünk minden művészi értéket, s hacsak lehet, a történelmi vagy művészi szempontból értékes, régi, műemlék-jellegű épületek esetében esetleg *többszöri átalakítások során megmászított épületrészeket, helyi-*

¹² „E helyiségek berendezése és dekoratív hatása annyira egyedülálló, hogy a főváros legnagyobb kultúrintézete számára méltóbb hely el sem képzelhető.” *A Fővárosi Könyvtár évkönyve* 51. l.

¹³ 52—53. l.

¹⁴ WHEELER, J. L.—GITENS, A. M.: *The American Public Library building*. Chicago, 1941. 484 l.

ségeket, berendezéseket stb. lehetőleg eredeti stílusukban, eredeti szépségükben kell helyreállítani, esetenként, anélkül azonban, hogy ez a helyreállítás szolgai reprodukciává alakulna.¹⁵

Az előadottakból is nyilvánvaló, hogy, mint ugyancsak WHEELER és GITENS megjegyzik¹⁶: „Az átalakítás nagyobb zsenialitást kíván, mint az új épület felépítése. Ha a változások behatóak s az épület szerkezetét is érintik, az építkezés költsége a tervezettnél könnyen több lehet, és az eredmény nem kielégítő kompromisszum (an unsatisfactory compromise)”.

A második világháborút követő évek nagy hazai könyvtári létesítménye, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára is épületátépítés során kapott elhelyezést a Dimitrov téri volt Fővámpalotában. Az új egyetemi könyvtár, melynek tervezési munkálatai 1949/50 telén indultak meg, az YBL Miklós építette hatalmas dunaparti palota emeleti, déli szárnyán kapott helyiségeket. Az átépítésről HARASZTY Gyula számolt be.¹⁷

Az egyetem vezetősége által adott utasítások szerint arra kellett törekedni, hogy kb. 300 személyes olvasóterem álljon rendelkezésre, a raktár pedig kb. 200 000 kötet befogadására legyen alkalmas.

„A tervezők és a kivitelezők kezét két dolog kötötte meg, ami különösen a könyvtár vonalán igen erőteljesen jelentkezett: — írja HARASZTY, — egyrészt a régi épület ún. 'adottságai', másrészt a neo-rennaissance Ybl-palota műemlék-volta s e műemlék stílhangeléséhez való kötelező ragaszkodás. Különösen az adottságok, a régi épületből keletkező új könyvtárak e réme okozott súlyos gondot tervezőknek és kivitelezőknek egyaránt (oszlopos, igen hosszú olvasóterem; boltíves raktár, mely nem engedte meg a raktári etage-ok beépítését.”

A 762 m² alapterületű hatalmas déli és nyugati fekvésű, 317 olvasó befogadására alkalmas olvasóterem alatt van a 756 m² alapterületű, boltíves kiképzésű raktár, melynek felső polcsorait csak létrával lehet elérni, mert e terem magassága raktári funkcionális vasszerkezetű emeletekre felosztható nem volt.

Hasonló kényszermegoldást jelentett a dolgozó-helyiségek megosztott elhelyezése az épület I. és II. emeletén.

Az átépítés tehát az épület adottságai miatt néhány fontos területen itt is szükségyszerű kompromisszummal járt.

IV.

Valamely épületnek könyvtári célokra való alkalmazása esetében a már többször idézett két amerikai könyvtárépítési szakértő, WHEELER és GITENS az alábbi három főszabályra hívta fel figyelmünket.¹⁸

¹⁵ VÖ. APOLLONJ, E.: *Problemi estetici nella ricostruzione di biblioteche sinistrate dalla guerra*. (Tanulmány a „Miscellanea di scritti vari in memoria di Alfonso Gallo” c. kötetben. Firenze, 1956. 79—85. l.)

¹⁶ I. m. 355. l.

¹⁷ A Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára. Könyvtárü. Beszám. 1951. 3/4. 7—18. l.

¹⁸ Uo. 355. l.

„1. Vedd számba mindazokat a területeket, amelyek egy jól működő könyvtárban szükségesek, mintha az adott könyvtár új épületet szándékozna emelni. Változtass a régi épületen, és tedd hozzá mindazt a régihez, ami csak szükséges ahhoz, hogy a szükségleteknek eleget tehess”.

„2. Mennél kevesebbet változtass, és mennél többet tégy hozzá, mert a hozzáépítés olcsóbb, mint a változtatás.”

„3. Bontsd le a régit, és kezd előlről az építkezést, ha a változtatás közel annyiba kerülne, mint egy új épület; mert az átalakítás kompromisszum, és a javítási és karbantartási költségek magasabbak, mint az új épületé.”

A könyvtár arra illetékes munkatársai tehát a tervezést megelőzőleg széleskörű szakirodalmi dokumentációval közelítették meg a kérdést, éppen a legfontosabb alapelvek tisztázására. Nyomon követték a *könyvtárépítés fejlődését* a „raktárkönyvtári elv” kialakulása óta.

Tudomásul vették e vizsgálódások nyomán, hogy normák alakultak a könyvtári építkezésekre. A könyvtári épület modern értelmében is *célépületté* vált, s mint FRIZ József megállapítja¹⁹: „A könyvtár uniformisba öltözik, üzeme olyan lesz, mint a gyáré”.

Figyelembe vették azt a tanácsot is, amit egy kiváló néhai magyar könyvtáros, ERDÉLYI Pál (a róla elnevezett vasszerkezetű raktári állványzat és berendezés feltalálója) írt le 1912-ben²⁰ „A könyvtárt építőnek legelőször azzal kell tisztában lennie, hogy épületét a saját könyvtára egyénisége szerint kell terveznie.” (Abban az időben a szakirodalom még nem igen emlegette a „funkció” elnevezést.)

Egy másik, külföldi, korunkbeli könyvtáros²¹ lényegében ugyanezt a gondolatot a következőképpen fejezi ki: „Minden építészeti terv saját probléma-komplexumát adja, és mindegyiket a maga útján kell megoldani.”

V.

E gondolatok jegyében kezdték el az OMK illetékes vezetői az építész számára készítendő „*könyvtári építési program*” kidolgozását. Az egyes osztályok s a fontosabb, függetlenített csoportok vezetőiből a könyvtáron belül egy „*könyvtárépítési szakbizottság*” alakult, mely a legszorosabban együttműködött mindvégig a tervező-építéssel. Munkája nyomán elkészült az építési program. Összeállították ezenkívül mindazoknak a tevékenységeknek pontos leírását is, amelyek céljaira a tervezett épület készült. (Feladatok, funkcionális összefüggések meghatározása, forgalom, szervezet, személyzeti létszám, helyiség, bútorzat stb., valamint világítási és fűtési szükségletek.) Ez az építési program tehát lényegében a „megrendelő” kívánalmait tartalmazta, s az átalakítási terv elkészítésének alapjául szolgált. Az alapprogramot előszóval kiegészítették, folyamatosan, a szükségletnek megfelelően. Ezt a programot az osztályvezetők minden osztályon *megbeszélték a dolgozókkal*.

¹⁹ *A könyvtár gyűjtőköre.* (Könyv. a Magyar Könyvszle. 1937. 4. számából. Bp. é. n. 27. l.)

²⁰ *A kolozsvári Egyetemi Könyvtár.* Uránia, 1912. febr. 49—54. l.

²¹ BUREN, M.: *Főiskolai és egyetemi könyvtárak belső tervezése.* College and Research Libr. 1956. 3. 231—235., 238. l. (ÖSzK. 1752. sz. ford.)

Az együttműködés tervező-építész és e bizottság között mindvégig jó volt. A könyvtárépítési szakbizottság és a tervezők között nemegyszer kialakult viták mindig a funkciók figyelembevételével dőltek el.

VI.

Az É. M. Középülettervező Vállalata az épület tervezési munkáit BÉLA Antal építészre bízta, aki az építési program birtokában és a könyvtár osztályvezetőivel folytatott tárgyalások után elkészítette az *előzetes terveket*. Az építési program főbb irányelveinek megfelelően a létesítendő könyvtár főbejáratát a Múzeum utcai oldalon jelölte meg.

Az alaprajzi elrendezés a „*Műleírás*” (a tervrajzok magyarázata) szerint a következő:

Pince: A Reviczky utcai szárnyban kerül elhelyezésre a kazánház és a szénraktár, valamint a salakraktár. A kapubejáratí rész alatt új pince létesül.

Alagsor: Itt helyezik el a postaátvételt, melegítő konyhát, házi műhelyt, takarítónői szobát, férfi és női személyzeti öltözőket a hozzátartozó mellékhelyiségekkel. A szellőző gépház, valamint a 150 főre szóló személyzeti és a 240 személyt befogadó olvasószolgálati óvóhely, s annak szellőzőgépei ugyancsak itt kaptak helyet. Az egész épületet, annak összes emeleit bekötő könyv-szállító (500 kg teherbírású) lift és a folyóiratolvasót az alatta levő raktáraival összekötő 50 kg-os gyors teherlift alsó végállomásának helyét is itt jelölte meg a tervező.

Földszint: Az épületnek erre a szintjére esik a Múzeum utcai főbejárat. Itt helyezték el a hallt, a ruhatárt, mögötte a büfét, a társalgót és a dohányzót. A bejáratától balra kapott helyet az intézet vezetője titkárságával és a módszertani csoporttal. A bejáratától jobbra a kutatószoba, a dohányzó két oldalán a sajtószolgálat, szakszervezet kapott szobát. Az épület jobboldali földszinti szárnyán biztosított helyet a tervezés a telefonközpontnak, a Szabadalmi Társaság olvasótermének, feldolgozó helyiségeinek és a félemeletig felnyúló raktárainak. — A földszinti rész Múzeum utcai balszárnnyán a folyóiratolvasóterem raktára kapott még helyet. A Reviczky utcai szárnyban a gondnoki lakás, könyvkötészet, sokszorosító, porta, étterem, figyelőszolgálat s néhány mellékhelyiség elhelyezését lehetett biztosítani.

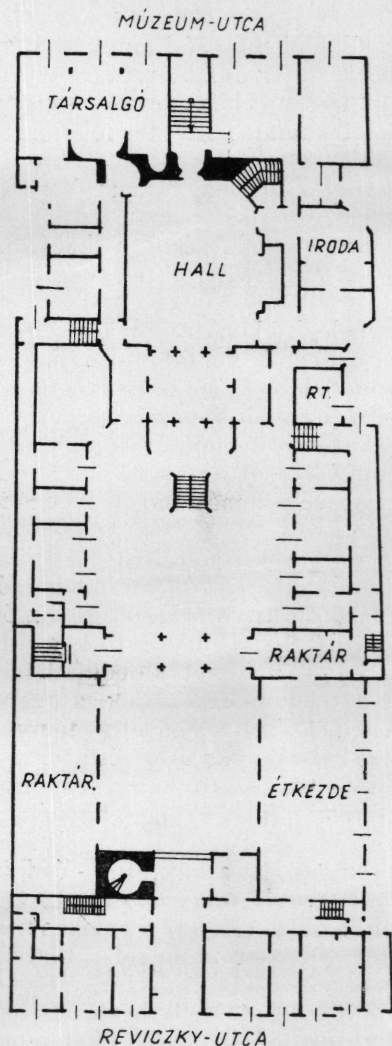
Félemelet: csak a Reviczky utcai szárnyon van, itt a mikrofilm- és fotolaboratórium és a fordítási osztály kapott szállást.

I. emelet: A Múzeum utcai épületrészen, az első emeleti homlokzat teljes hosszúságában a könyvolvasóterem számára biztosított helyet a tervező. Közvetlen szomszédságában a 4 szintes vasszerkezetű könyvraktár, melynek átellenes, túlsó oldalán a kölcsönzőhelyiség kapott szállást. Mellette a kölcsönzőhelyiségtől jobbra a katalógusok és a könyvtári tájékoztatás (reference) terme következik. Ehhez csatlakozik a bibliográfiai csoport figyelőszolgálati katalógus-rendszere, majd e csoport munkaszobáinak sora (most már az épület jobbszárnnyára jutva). Ugyanezen az emeleten, az épület balszárnnyán, a kölcsönzőhöz csatlakozik a folyóiratolvasóterem, mögötte a folyóiratosztály feldolgozó helyiségei vannak. A folyóiratraktár a folyóiratolvasó alá került, két emeletet szintjével lenyúlik egészen az alagsorig. A folyóiratolvasóterem mögött, a Reviczky utcai rész felé haladva, de még az épület balszárnnyában kapott

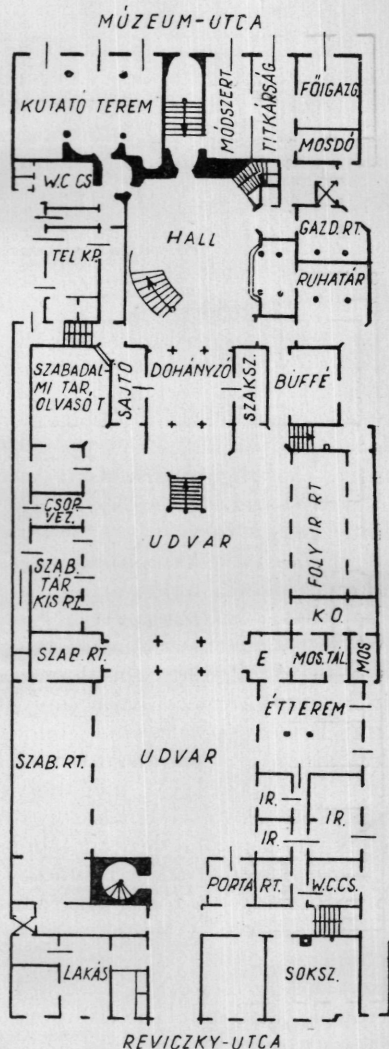
helyet a kultúrterem, pártiroda, valamint itt vannak a műszaki tájékoztatási osztály és a gazdasági osztály munkahelyei.

II. emelet: csak a Múzeum utcai részen van. Az egykori személyzeti lakoszobákban a feldolgozó osztály kapott szállást.

FÖLDSZÍNT

Átépités előtt

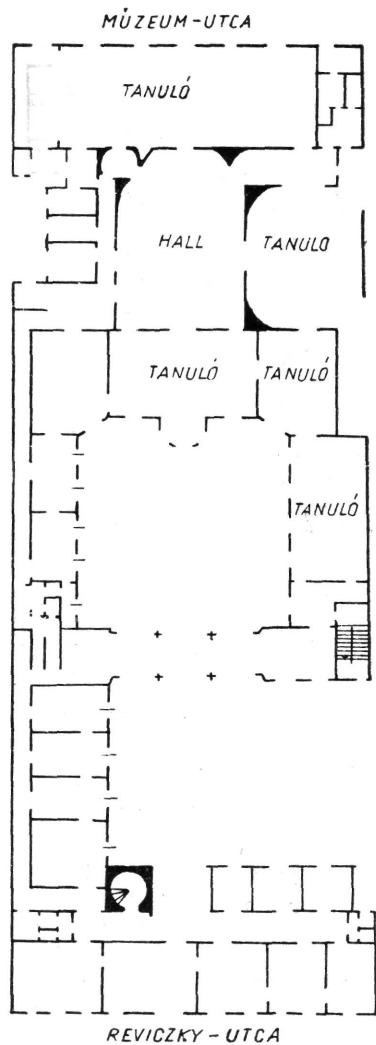
Átépités után

Mosdókat, folyosókat a szükségleteknek megfelelően az összes emeleten, épületszinteken helyezett el a tervező.

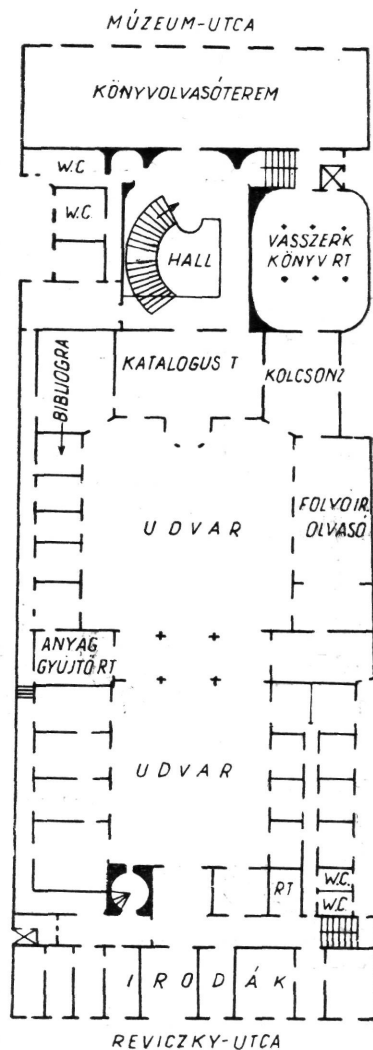
A homlokzatképzést illetően (az épület II. osztályú műemlék-jellegére való tekintettel) mindkét utcai homlokzat változtatás nélküli helyreállítását vették fel a tervbe.

E teljességre való törekvés nélkül felsorolt könyvtári részlegek közül a műszaki tájékoztatási osztály, a fordítási osztály és annak kapcsoló részei, továbbá a bibliográfiai csoport elhelyezése nem okozott különösebb gondot. Hasonlóképpen egyszerű megoldást igényelt a feldolgozó osztály elhelyezése

I. EMELET

Átépítés előtt

Átépítés után

is minden vonatkozásban. Könyvtári, irodai jellegű munkahelyekről volt szó. Biztosítani kellett minden egyes munkahelyen az íróasztalon, széken kívül mindazoknak a segédeszközöknek az elhelyezését, amelyek nélkülözhetetlenek a dokumentációs munka végzésekor vagy a feldolgozó munkában.

A nyilvános szolgálatot ellátó két osztály, az olvasószolgálati és a folyóirat osztály, továbbá a Szabadalmi Tár elhelyezése a megoldásra váró kérdések nehezebbjét jelentette.

A nyilvános szolgálat tehát lényegében a reprezentatív jellegű Múzeum utcai épületrészben kapott helyet.

A rendelkezésre álló összes terület: 4 300 m² az egyes lényeges működési területek között a következőképpen oszlott meg százalékos arányban:

olvasótermek együtt, katalógus,		
kölcsönzés	733 m ²	17,0%
hall, dohányzó, büfé, ruhatár,		
nyilvános szolgálati WC-k ..	469 „	10,9%
könyv-, folyóiratraktár, a Szabadalmi Tár raktára	1 180 „	27,3%
feldolgozó munka (könyv és folyóirat), dokumentációs munka, mikrofilm- és fotolaboratórium	1 180 „	27,3%
igazgatás, szociális és kulturális területek, a pincék, óvóhelyek, kazánház és alagsori raktárak nélkül stb.	738 „	17,5%
összesen	4 300 m ²	100,0%

VII.

Nincs lehetőségünk arra, hogy az átépített könyvtár minden egyes területét elemző módszerekkel vizsgálat alá vegyük. Elkerülhetetlen azonban, hogy a könyvtárnak a működés szempontjából legfontosabb nyilvános szolgálati részeit ismertessük.

A raktár vizsgálata kívánczik elsősorban az előtérbe. E fontos területnek *elsősorú követelménye*, hogy közel legyen az olvasóteremhez és a kölcsönzéshez. Ezzel a könyvanyag szállítási ideje megrövidül, az olvasó kiszolgálása gyorsabbá válik.

A raktár létesítésekor azonban gondolni kell minden esetben kibővítésének lehetőségére vagy lehetőségeire is. Tehát már a telepítés idején figyelemmel kell lenni az állomány nagyságára, a rendelkezésre álló térségre, az állomány súlyára, az anyag biztonságára. Önálló birodalom a raktár a könyvtár „corpus”-ában, de nem szabad a könyvtártól *elkülönítve* vizsgálni, hanem a könyvtár egészének lényeges elemeként az összes többi létesítményekkel, berendezésekkel együtt. Fontos követelmény ezenkívül a raktár építésekor a gazdaságos építkezés biztosítása is. Ezen túlmenőleg azonban biztosítani kell akár horizontálisan, akár vertikálisan a kapcsolatot a feldolgozó osztállyal is, hiszen az új, feldolgozott anyagot a raktár innen kapja.

Különös gonddal kell megtervezni a raktáron belüli vízszintes és — többemeletes (többszintes) könyvtár esetében — a függőleges közlekedést is. Alapvető kérdés a világítás, szellőztetés, fűtés és tűzbiztonság jó megoldása.

Mindezek figyelembevételével jelölte ki a tervezés a központi könyvraktár helyét a könyvolvasóterem és a kölcsönzés között. Így egyik oldalával az olvasóteremhez, másik oldalával pedig a kölcsönzőhelyiséghez tapad.

A raktár északi szegélye feletti emeleten telepítette a tervező a feldolgozó osztályt, mely az anyagát a földszinti anyagátvételi helyiségen keresztül, liften kapja meg. Ez a lift kétoldali állomásrendszerrel rendelkezik. Az alagsorból indul el, felső végállomása a feldolgozó osztály emeletszintjén van.

A raktár vasállványzata és felszerelése a GANZ—VAJDA-féle magyar szabadalom szerint készült el. Építője a Darugyár, mely ezzel a raktárépítésével újabb mestermunkát végzett. Az OMK új vasszerkezetű raktára jelenleg a *legnagyobb egy tömbben épült raktár az országban*. Egyetlen légtérben és egyetlen vasszerkezetben 200 000 kötet tárolására alkalmas.

A raktár sztatikai tervezése különös körülmények között igényelt. Nemcsak az anyag óriási, amelyet a raktárnak be kell fogadnia, hanem figyelemmel kell lenni a fejlődésre, az állomány gyarapodására s az ebből adódó raktárfejlesztésre is.

A raktárnak jelenleg négy szintje van, földszint (amely egybeesik az olvasószolgálati főszinttel) és a három emelet (a legfelső szint egybeesik a feldolgozó osztály szintjével).

Terjeszkedése *vertikális* lesz, vagyis a négyszintű raktár idővel nyolcszintűvé válik, tehát ilymódon *toronyraktárrá* alakul át. Ennek a majdani toronyraktárnak megfelelő *sztatikai alátámasztást* kellett biztosítani. Az építés elve az „európai utat” követi. A vasszerkezet önhordó ugyan, de kiváltásokkal beleilleszkedik a vastag főfalakba is, tehát a terhelésből a falaknak is átad. Mégis, a teher leglényegesebb részét átadja a vasszerkezet az épület alapjainak. Ennek megvalósítása érdekében hat darab acél és vasbeton tartóoszlop hatol le mélyen az épület alapjaiba. Egyenként 15 tonna teherbírással is elegendő lett volna a tartóoszlopok méretezése, de minden egyes tartóoszlopot már eleve 30 tonna teherbíráására terveztek.

A raktár földszintjén észak-déli irányú *főfolyosó* biztosítja a közlekedést, nagyobb szállítmányok befogadását és elrendezését. Itt helyezkednek el a raktárosok, itt működik a központi fényjelre és hangjelre működő hívóberendezés. Külön jellel hív a kölcsönzés és külön jellel az olvasóterem. Itt helyezik el azt a távbeszélő mellékállomást is, amely a háziközponttal áll összeköttetésben.

A raktárterem méretei: $9,85 \times 12,20 \times 8,30$ m. Ez utóbbi a magassági méret. Raktári emeletmagasságok: 2,10—2,10—2,10—2,00 méter. A főfolyosó szélessége a földszinten alul 175 cm (az alsó, tehát fix polcnál), felül 200 cm.

A tengelytávolság általában 120 cm, a mellékfolyosók szélessége lent 60 cm, fent 80 cm, ami általában megfelel nemzetközi viszonylatban is a leredukált méreteknél. Kétségtelen, hogy a raktár zárt, tömör egységet alkot, területe maximálisan ki van használva. A tervezés ezt az egyébként megnyugtató alsó határt azért fogadta el, mert szélesebb mellékfolyosók tervezésével igen nagy területvesztéssel szembesült volna a raktár.

A liften kívül a keleti oldalon vaslépcső köti össze a raktár négy szintjét, de a lépcsőfelfjáró mellett, annak északi szélén kis akna vezet át a négy szinten. Kisebb könyvkéréseket egyszerű, ún. kosaras módszerrel is ki tud szolgálni a raktár.

Minden egyes emeleten, a keleti sarkokon lekerekített ablakok vannak. A természetes világítás nem elégséges a raktár üzemeltetésének biztosítására, de a beáramló szórt fény a benttartózkodást kellemessé teszi. Biztosította a tervezés a természetes és mesterséges szellőztetést, s lehetővé teszi az állomány portalanítását az egyes ablakoknál.

Minden egyes emeleten raktárosi munkahely van, ami lehetővé teszi az emeletenkénti előrendezést is.

Tűzbiztos ajtók zárják el a raktárt az olvasóteremtől és a kölcsönzéstől.

Világítástechnikai megoldása újszerű. Alsó szintjén, a kiszélesített fő folyosón (kezelőfolyosón) kisfeszültségű fénycsövekkel, „F” cső armatúrákkal világítják meg a 10 m hosszú folyosót. A mellékfolyosókat izzólámpás sugárzókkal lehet megvilágítani, melyeket párosával helyeznek el, egy lámpapár két szemközti állványra veti a fényt. Ezeken kívül folyosó-, lépcső- és rendezőhelyvilágítás kerül a raktárba. A teljes világításberendezés névleges energiafelvétele 16 675 W 432 lámpahellyel. Tényleges igény az adódó egyidejűségek mérlegelésével kb. 3000 W-ra becsülhető. A világítás teljes kikapcsolását mágnes-távkapcsoló biztosítja. A könyvraktárak belső vezetékei a könyvállványokon acélpáncél védőcsőbe húzott vezetékek. Minden szinten 3—3 db földdel érintkező dugaszaljzat is van a porszívók működésének biztosítására.

Minden egyes mellékfolyosót mind felgyújtani, mind leoltani mindegyik folyosóbejáratnál, illetve kijáratnál lehet, tehát a könyvtáros folyamatosan végig mehet gyújtva és a kimenetnél oltva a folyosók égőit. (Automatikus váltókapcsolók.)

VIII.

A *könyvolvasóterem* az épület Múzeum utcai első emeleti teljes homlokzati részét foglalja el. Hosszúsága 31 m, szélessége 8,10 m, magassága 5,50 m. Bejárata a téglalap közepén levő központi ajtón van. Itt kap helyet az olvasótermi felügyelő. A viszonylag hosszú terem felügyeletét tehát a felügyelő központi elhelyezésével lehet sikeresen megoldani.

Természetes megvilágítása jó. Mesterséges megvilágítást illetőleg a korszerű könyvtárvilágítási elveknek megfelelően helyi világítást az olvasók nem kapnak. Intenzív általános világítással, kisfeszültségű fénycsövekkel világítják meg a termet, 300—400 lux megvilágítási értékkel.

A terem hosszában, az ablaksíkkal párhuzamosan két világító hasáb vonul végig, egyenként három párhuzamos kisfeszültségű fénycső sorral. Egy-egy világító hasáb 30 m hosszban 24 darab összeillesztett, 3 fénycsöves világítótestből áll, melyeket alul káprázatmentesítő (fényterelő) rács, kétoldalt homályosított üvegfelület határol. Összesen 144 darab fénycső került felszerelésre.

A könyvolvasó 100—110 személy befogadására lesz alkalmas. A könyvtár megnyitásakor a régi bútorzat kerül a terembe, tehát 120 olvasót tud majd befogadni. A következő években azonban a mostani hatszemélyes asztalokat kétszemélyesekre cseréli ki a könyvtár. Ez a csere előreláthatólag azzal fog járni, hogy a befogadóképességet az olvasók kényelmének emelésére csökkenteni kell.

Az olvasóterem két szélső (keleti és nyugati) falán a végleges berendezés elkészültekor 1—1 szabadpolcos állványt kap a terem teljes szélességé-

ben. A teremfelügyelő központi pultja mögött van a falbasüllyesztett kapcsolótábla, ettől jobbra az ugyancsak falbasüllyesztett kézikönyvtári állványzat.

A kölcsönzőhelyiség, mint már említettük, a könyvraktár és a folyóirat-olvasó között foglal helyet, nyugati oldalán a katalógusterem és a tájékoztatás van. Az olvasó először a tájékoztatást veszi igénybe, azután tetszése szerint vagy a kölcsönzőbe megy, vagy azon át a folyóiratolvasóterembe. Illetve visszafordulva a katalógusterembe, végigmenve a díszes emeleti fa-galérián a könyvolvasóterembe léphet.

A kölcsönzőhelyiség beépített pultjával ékessége és érdekessége lesz a könyvtárnak.

A *folyóiratolvasóterembe* a kölcsönzőn keresztülmenve lehet belépni. Hangulata intimebb, mint a könyvolvasóteremé, befogadóképessége 65 olvasó. Érdekessége, hogy a *raktára az olvasóterem alatt* van. Ez a raktár egészen az alagsorig nyúlik. Állványzata az a vasszerkezet lesz, amely a könyvtár József körüti épületében a könyvraktaré volt. A Darugyár a beépített vasszerkezetet szétszedi. Minden egyes állványsorból kétoldalas, saját talpukon álló könyv-állványokat készít, melyek bútorszerűen kerülnek a raktárak vasbeton padlózatára.

A folyóiratolvasóterem bejáratától balra van a teremfelügyelő helye. Mögötte működik az 50 kg teherbírású gyorsjáratú lift, mely összeköti az olvasótermet a raktárral. Ez a lift beleépült a folyóiratolvasóterem és a kölcsönzőhelyiség falába. Kétoldalra működőképes, tehát északi ajtaján át a kölcsönzést, déli ajtaján át a folyóiratolvasótermet látja el folyóiratokkal. Megjegyezzük, hogy a folyóiratolvasóteremből vasszerkezetű lépcsőn a raktárakba el lehet jutni.

E terem világítástechnikai megoldása is „F” csövekkel történt, helyi világítás nélkül, bőséges általános világítással. A folyóiratolvasóterem mögött van a mikrofílmleolvasók számára létesített helyiség. Itt működik majd a gyorsfotoberendezés, de itt állítja fel a könyvtár a gyorsmásolóberendezését is. Ezen a helyiségen át lehet elérni a folyóiratosztály feldolgozó helyiségeit.

A *katalógusteremben* a katalógusokat egymásnak háttal összetámasztva, alkovszerűen helyezik el. Az udvar felé kiugró teremrészbe nagy kutatóasztal kerül. A referencesek számára a bejáratnál szemben kétszemélyes reference-asztal készül majd. Külön asztala lesz a szaktanácsadóknak és a szakfordítóknak.

Mint már említettük, fény- és hangjelzőberendezések működnek majd a kölcsönző, könyvolvasó, könyvraktár, folyóiratolvasó, folyóiratraktár stb. között. A folyóiratolvasóterem külön érdekessége lesz a fényjellel működő hívóberendezés. Ez adja tudtára az olvasónak, hogy a kért folyóirat az olvasóterem alatti raktárból számára megérkezett. Míg ugyanis a könyvolvasóteremben számozottak lesznek a helyek, a folyóiratolvasóteremben az olvasó megkapja az olvasótermi számát, de oda ül le, ahova akar. A felügyelőtől kapott számmal hívják majd a teremfelügyelőhöz a kért anyag átvételére.

A *Szabadalmi Tár 20 személyes olvasóterme* a hallból nyílik, annak jobb-oldali sarkán át lehet elérni. Mögötte húzódik a kétemeletes szabadalmi raktár, mely 5 millió szabadalmi leírást foglal magában.

Ugyancsak a földszinten, a főbejáratától jobbra nyílik a *kutatóterem*, mely harminc olvasó befogadására alkalmas.

A hallba nyíló főbejárattal szemben a társalgó és a dohányzó van. A hallból (balra) nyílik a hatalmas, 300 személyes ruhatár, mely egy díszes, de felesleges barokk kandalló feláldozásával kapott jó helyet. A hall bal sarkából nyílik a büfé.

Kiállítási csarnok maga a hall és a dohányzó. A falépcső feljáró galériájának egyik falában ezenkívül beépített, belsővilágítású nagy vitrin áll rendelkezésre a könyvtári propagandamunkának. (Új szerzemények bemutatása, témakiállítások stb.)

IX.

A könyvtár *korszerű fűtőberendezést* kapott. Az épületnek korábban kb. $\frac{1}{3}$ -ában volt csak központi fűtés, az épület $\frac{2}{3}$ részét kályhával fűtötték. Sajnos a meglevő központifűtési berendezés a korszerű használatra alkalmatlannak bizonyult, ezért az egész berendezést ki kellett cserélni, s újat kellett építeni. Új kazánokat, új hatalmas kéményt kapott a fűtőberendezés. Gépesített módon történik a salakkiemelés, emberi munka nélkül.

Az épület fűtési rendszere szivattyús melegvízfűtés 90°C előremenő és 70°C visszatérő vízhőfokkal. A kazánház az épület Reviczky utcai frontján van. Széntárolás és tüzelés tehát távol van az értékes könyv-, folyóiratállománytól és viszonylag távol a Szabadalmi Tár anyagától.

A szénfogyasztás egy fűtési időnyre előreláthatólag (180 fűtési napot és átlag napi 12 óra üzemel számítva) közepes erősségű tél esetén 28 vagon szén. (Hőmérsékleti normák: öltözők, zuhanyozók $+22^{\circ}\text{C}$, irodák, olvasók $+20^{\circ}\text{C}$, raktárak, folyosók $+16^{\circ}\text{C}$.)

Légfűtőberendezést kap a hatalmas hall, a reference-terem (katalógus) meleg levegő befúvatásával és keringtetésével ($5400\text{ m}^3/\text{ó } 35^{\circ}\text{C}$.), továbbá a könyvraktár, a dohányzó. A raktár, a könyv-, folyóiratolvasó, katalógusterem ezenkívül gravitációs szellőzőberendezést is kap.

X.

Az átépítés *igen sokrétű gonddal és bajjal járt*. A nehézségek sokszor *váratlanul súlyos feladatok elé állították mind a könyvtárost, mind a tervezőt, mind a kivitelezőt*.

Nehezítette például a helyzetet az a körülmény, hogy a régi falakban olyan nagyméretű, ma már szükségtelen *aknákra* bukkantak az építkezők több helyen, amelyek a régi tervekben sem szerepelnek, eltömítésük költségtöbbletet jelentett.

Súlyos bajként jelentkezett az építkezés során a *gombásodás*, mely a hall, a galéria, a katalógusterem padlózatának a kicserélését vonta maga után. A vonatkozó vizsgálatokat a Faipari Kutató Intézet végezte el. A szakvélemény szerint fésűsécápú kopogóbogár (*Ptilinus pecticornis*) is megtámadta a faanyagot, de *házi kéreggomba* (*Poria vaporaria*) is súlyos pusztításokat végzett. Az új faanyagot szintelen, szagtalan, nem égéstápláló tulajdonságú faanyagvédelemmel látták el. A fertőtlenítés minden tekintetben sikerrel járt.

Az építkezés során derült ki, hogy több helyen ki kell cserélni a régi, avult *födémeket* (pl. a mikrofilmlaboratórium alatt). Különösen súlyos költségkihatás okkal járt a könyvolvasóterem födémének megerősítése.

Nagy nehézségeket okozott a tervezés során a sok *különböző emeletszint* egybehangelése, hogy a könyvtári funkciók jó végzése szempontjából azok ne akadályozzák pl. az anyagnak kézikocsin való szállítási lehetőségét.

A sok nehézség ellenére mégis, mindent összegezve, ma már megállapíthatjuk, hogy az *épület átépítésével érdemes volt foglalkozni*. Hasonló épület építése szakértők véleménye szerint ma kb. 12 millió forintba kerülne. A teljes átépítés a jelek szerint 4,5 millió forinttal fedezhető lesz. E kiadással megmenti a mostani nemzedék Budapest egyik értékes, szép épületét és új, jó székházhoz juttatja a könyvtárt.

Az új és célszerű könyvtárépületet, tudjuk jól, elvileg semmi sem pótolja. Minden átépítés sok tekintetben kompromisszum is. Mégis úgy véljük, hogy az Országos Műszaki Könyvtár számára átalakított épületben végre *egyesül* a könyvtár két alapvetően fontos tevékenysége: *a könyvtári és a dokumentációs munka*. Négy olvasóterme, korszerű raktárrendszere, a jó munkahelyek sora hozzájárulhat ahhoz, hogy a könyvtár a magyar kultúra egyik fellegváraként egyre hatékonyabban járulhasson hozzá az ország műszaki fejlődésének előmozdításához.

TOMBOR TIBOR

TIBOR TOMBOR: REBUILDING AN ARISTOCRAT'S PALACE TO SUIT THE PURPOSES OF THE HUNGARIAN CENTRAL TECHNICAL LIBRARY

The Hungarian Central Technical Library celebrates its 75th anniversary this year. The Library, the centre of technical documentation in Hungary as well, with its over 170,000 volumes of books and periodicals, over 100,000 translations of articles from technical journals and over five-million patent specifications, is now moving into a new building.

The building, assigned to the Library by the Government, is situated in the heart of Budapest, on Museum Street, a quiet lane off the busy thoroughfare Calvin Square. The building was erected in 1881. The architecture of the palace is in the Baroque style and the courtyard in Italian Renaissance. It was planned by F. FELLNER, Austrian, and H. HELMER, German architects who also planned the Municipal Theatre in Vienna (1872) and other splendid edifices in many cities of Europe.

The edifice was rebuilt several times during the years preceding the second world war.

The drafting of the plans for rebuilding the aristocratic mansion into a suitable edifice for housing a large library has been set about in 1955. The principal point of view in planning the rebuilding was to build a truly modern library. Close co-operation was established between the librarians and the architect for achieving this aim. The Library invited the Enterprise for Planning Public Edifices to make plans for the building. The enterprise designated architect Antal Béla to carry out the commission.

The ground-plans of the ground and first floor are published by the author. The rebuilding was centered around the bookstack, on the one side of which is the public reading-room for books and, on the other, the premises of the lending-service. The new bookstack is a four-storey iron structure whose design conforms to a Hungarian patent. Its capacity is 200,000 volumes. An upward extension of four more storeys sometime in the future will increase its capacity to about half a million books. A passenger- and freight-lift is located at the side of the bookstack. The public reading room for periodicals is also situated on the first floor; a large, two-storey, iron-structure stack for the periodicals is located below it. There is a fast service-lift between the stack and the reading-room and lending-service.

The central information service (reference) and the catalogue cabinets are on the first floor as well, directly next to the lending service. The catalogues include those of the card-system bibliographic service based on subject headings.

The public reading-room for books is situated on the first floor of the building, facing the street; it accommodates 100 readers. The public reading-room for periodicals

cals seats 80 readers. Visitors to the Library enter a large Baroque lobby on the ground floor. A public room for research workers, seating 30, opens off the hall. The right wing of the building contains the files of patent specifications and another public reading-room for patents. Access to the cloakroom, refreshment bar, smoking-room and lounge is gained from the lobby as well.

The edifice, characterized as a monument of art, incorporates the various departments of the library in the main wing on Museum Street. The department for technical documentation with the card-system bibliographic service based on subject headings, the editors' offices of the technical reviews published in Hungarian and in foreign languages, the translation department, microfilm and photo-studios and the department for the registration of translations are situated in the Reviczky Street wing of the building. The cataloging and classification department is located on the second floor of the Museum Street wing.

Of the 4300 square metres totally available area 17% are occupied by the public reading-rooms, the catalogues and the lending service, 10.9% by the lobby, cloakroom, refreshment bar and smoking-room, 27.3% by the stack and file rooms, the rest of the space is allotted to the Director's and various other offices and rooms.

The public reading-rooms are equipped throughout with luminescent general lighting, individual table lights have been dispensed with. The intensity of the general lighting is 300—400 Luxes. The lending service and the catalogue room are also fitted with luminescent lights. The system has been installed in the main gang-way on the ground floor of the bookstack.

The building is fitted with a forced-circulation hot water heating system. The lobby, the catalogue and information service room, the bookstack, the smoking-room and lounge are heated by hot air.

The study also deals with the unexpected difficulties encountered in the course of rebuilding, such as shafts, not appearing in the old plans, found in some of the bearing walls, damages caused by dry rot that had attacked and partially destroyed some of the more important wooden structural elements, etc., all of which contributed to considerable increases in the costs of construction.

The library section and the documentary section of the Library were up to the present located in various buildings at a considerable distance from each other. Now, the two fundamental activities of the Library, library work and documentary work, can, at last, be together in one building.

Mátyás király könyvtárának scriptorai

Petrus Cenninius

Több mint kétszázötven esztendeje foglalkozik a tudomány MÁTYÁS király nagyszerű alkotásának, a Corvina-könyvtárnak kutatásával. Egyre jobban finomodó módszerek segítségével próbálják mindig több és több oldalról megközelíteni ezt a világviszonylatban is csodálatos könyvtárat és kiemelni a tragikus pusztulás okozta homályból. A különböző időkben és különböző nyelven írt értekezéseknek és tanulmányoknak csak a bibliográfiája is egész kötetet tesz ki.¹ Feltűnő azonban, hogyha ezt a bibliográfiát átlapozzuk, a számtalan könyv- és könyvtártörténeti, művészeti, irodalom- és kultúrtörténeti tanulmány között alig akad olyan, amely akár a Corvina egészét, akár egyes darabjait egy a kódexeknél nagyon fontos szempontból, az írás szempontjából tenné vizsgálat tárgyává. Csak ha a Corvináról írt értekezéseket egyenként alaposan áttanulmányozzuk, akkor találhatunk itt-ott a kódexek írását vagy a scriptort érintő észrevételeket. Olyan összefoglaló mű azonban egyáltalában nincs, amelyik azzal foglalkoznék, hogy a Corvin-kódexek közt írás szempontjából milyen típusokat lehet megállapítani, vagy hogy azok a scriptorok, akiknek nevét ismerjük, közelebbről kik voltak, és milyen kapcsolatban álltak a budai királyi udvarral. Pedig egy-egy kódex írása, a másoló személye, legalább olyan jelentőségű, mint egy-egy nyomtatványnál, különösen ősnyomtatványnál, a nyomdász maga és a betűtípus, amellyel dolgozott. És mint ahogy a betűtípus, sorméret stb. alapján azonosítani lehet a nyomdát, meg lehet állapítani a keletkezési helyet és időt és a nyomtatás egész technikáját, ugyanúgy a kódexeknél, a nyomtatott könyvek kézzel írott őseinél, az írásból magából és a különböző kódexek írásainak összehasonlításából kiindulva olyan tudományos eredményekre juthatunk, amelyek lényegesen előbbre vihetik többek közt a Corvinára vonatkozó eddigi ismereteinket.

A XV. század második fele különben is egyike a legérdekesebbeknek az írástípusok alakulása szempontjából, annyiival is inkább, mert ebben az időben már nyomtatott művek is készülnek.² Könyvmásolás és könyvnyomtatás legszorosabb kapcsolatának, szinte együttműködésének vagyunk tanúi: kódex-szövegeket nyomtatnak ki, és már kinyomtatott műveket ismét lemásolnak kézzel aszerint, hogy mit kíván az üzleti érdek vagy a megrendelő ízlése.

¹ ZOLNAI Klára: *Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini. Mátyás király könyvtárának irodalma*. Bp. 1942. 160 l.

² KIRCHHOFF A.: *Die Handschriftenhändler des Mittelalters*. Leipzig 1853. 2. Ausg. HAUSCHILD H.: *Die Schrift*. Bd. I. Leipzig, 1953. KIRCHNER J.: *Scriptura latina libraria*. Monachii 1955. SERGIO M. G.: *La bottega di un cartolaio fiorentino della seconda metà del quattrocento*. La Bibliofilia. 1956. stb.

A kódexmásoló egyre szaporodó, fáradságos kézi munkáját könnyíti meg a könyvnyomtatás feltalálása, és nemegyszer maguk a scriptorok azok, akik közreműködnek a nyomdász mesterség kifejlesztésében, nem egy közülük cserélte fel a tollal való írást a gépi erővel végzett könyvnyomtatással. De nemcsak a könyvkészítés ismeretlen nevű munkásai, hanem híressé vált tudósok, nagyműveltségű humanisták, mint Bartholomaeus FONTIUS, Thaddeo UGOLETO vagy REGIOMONTANUS életük folyamán ugyancsak kapcsolatba kerültek a nyomdászattal, és HESS András, a budai ősnymdász is eredetileg scriptor volt.³

A scriptor a könyv másolója vagy készítője, szemben az auctorral, a mű szerzőjével. A scriptorok műveltség szerint különböztek voltak, akadtak közöttük szép számmal tanult, tudós emberek, de akadtak olyanok is, akik a betűvetést csupán mesterségként üzték anélkül, hogy értették volna a lemásolt szöveget. Utóbbi esetben a kódex szövegébe számtalan hiba kerülhetett, amit javítani, emendálni kellett. Érthető, hogy a tudós ember hírében álló scriptort jobban kedvelték és keresték. A scriptori munka jelentőségének növekedése, megbecsülése okozza, hogy az elkészült munka végén egyre gyakrabban találkozunk a könyvmásoló nevével.

MÁTYÁS király is sokat adott arra, hogy könyvtárának darabjai ne csak szép kiállításúak legyenek, hanem az udvarába seregülő tudósok igényeit is a legmagasabb szinten kielégítsék, és nem kétséges, hogy ilyen értelemben adott megbízást kódexek másoltatására és megvásárlására azoknak, akiket könyvtára gyarapítása céljából Olaszországba küldött. Erre mutat Thaddeo UGOLETO-nak, a Corvina egyik könyvtárosának levele, amelyet éppen könyvszerző útjáról MÁTYÁShoz intéz. Néhány elkészült kódexről írja: „scriptura elegans est, scriptores ipsos non ignaros censeo”, majd egy másik levélben ezt írja: „codex manibus viri Mediolanensis non indocti scriptus”.⁴ Hogy kevésbé tanult könyvmásolók is dolgoztak a Bibliotheca Corvina számára, azt onnan tudjuk, hogy Firenzében Naldus NALDIUS volt megbízva annak a négy scriptornak az ellenőrzésével, akik kizárólag MÁTYÁS király számára másoltak kódexeket⁵, a budai könyvkészítő műhelynek pedig egy időben Felix RAGUSANUS volt a felügyelője, aki igen tanult ember volt, több nyelven tudott, és a festészethez is értett.⁶ Ez a nagyigényű könyvgyűjtési szenvedély természetesen meg lehetett nagyon nagy anyagi áldozattal járt. HELTAI Gáspár jegyezte fel, hogy MÁTYÁS „minden esztendőben harmintz három ezer arany forintot költe az író deákokra, kik . . . könyveket leírnac vala.”⁷

A Bibliotheca Corvina szépségének híre később, MÁTYÁS halála után is benne élt a köztudatban, és vonzotta a látogatókat. Néhány fennmaradt nyilatkozat tanúskodik erről, amelyeknek különösen az az érdekessége számunkra, hogy mindig az írás „elegans” voltát emelik ki, nyilván beleértve a kódexek miniatúra díszét is. COELIUS PANNONIUS 1540-ben, Budának a török által való elfoglalása előtt egy évvel látta a könyvtárat, és többek között ezt írja róla: „Vidi tandem Bibliothecam illam celeberrimam Matthiae Corvini . . .

³ FITZ József: *Hess András, a budai ősnymdász*. Bp. 1932. 32. l.

⁴ Közli ÁBEL-HEGEDŰS: *Analecta nova*. Bp. 1903. 459. és 479. l. (utóbbit tévesen Ph. VALORNak tulajdonítva).

⁵ BRASSICANUS A. említi a *Salvianushoz* írt előszóban, Basel, 1530.

⁶ BERKOVITS E.: *Felice Petanzio Ragusino, capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino*. (Corvina. Rassegna Italo—Ungherese. 1940. Archivio. 53—84. l.)

⁷ HELTAI G.: *Chronica az magyaroknak delgaivrol . . .* Colosvar 1575. 168. l.

Libri exquisitissimi et praetiosissimi . . . scripturae elegantia excellunt.”⁸ PFLUGK, aki Buda visszafoglalásakor méltatta MÁTYÁS király könyvtárát, a Nicephorus CALLISTUS kódexről úgy nyilatkozik, hogy „elegantissimo charactere” van írva, egyik másik kódexről, hogy „volumen . . . eleganter scriptum et exornatum”, egy harmadikról, hogy „minutissimis literis elegantissime scripta”.⁹

A XVIII. század közepén SCHIER Xystus alapvető tudományos művet írt a Corvináról, de a scriptorok személyével közelebbről nem foglalkozott, csupán a miniátorok közül említett egyet név szerint: GHERARDOT.¹⁰

A Corvin-kódexek felkutatása nagyobb arányokban csak a XIX. században indul meg. E. G. VOGEL, aki nagyobb tanulmányt írt a budai könyvtárról, és az általa ismert kódexek jegyzékét is közölte,¹¹ már megemlíti néhány scriptor nevét is. VOGEL egyébként is egyike volt azoknak, akik felismerték a könyvmásoló, könyvdíszítő, általában a könyvkészítői mesterségnek mint ilyennek jelentőségét. Meg is jelent tőle egy betűrendes, lexikonszerű életrajzgyűjtemény¹² az általa felkutatott és ismert scriptorokról, miniátorokról, kalligrafusokról. Ebben a munkában több olyan név is szerepel, akik dolgoztak a Corvina-könyvtár számára. CSONTOSI János, FÖGEL József, akik már lényegesen több Corvinát ismertek, mint az előző kutatók, jegyzékeikben¹³ már mindeütt feltüntetik azoknak a scriptoroknak a nevét, akik megnevezik magukat, sőt néhol azonosítanak szignálatlan kézírást is. HOFFMANN Edith, bár ő speciálisan a kódexek miniatúra-díszével foglalkozott, mégis kitűnő szemmel látott meg azonos írásokat,¹⁴ de érdemben nem foglalkozott velük. FITZ József könyv- és könyvtártörténeti tanulmányaiban már bizonyos következtetéseket is levon a scriptorok működésével kapcsolatban.¹⁵

Annak, hogy eddig senki sem foglalkozott speciálisan a Corvinák írásának tanulmányozásával, egyik oka talán az, hogy a kódexek a világ különböző könyvtáraiban szétszórva találhatók csak meg, és így eredetiben nem vagy csupán kis mértékben hasonlíthatók össze egymással. A facsimile vagy a fénykép éppen a paleográfiai, ill. kodikológiai vizsgálatnál nem pótolja teljes mértékben sohasem az eredetit, de ez idő szerint még reprodukció-gyűjteményünk is igen hiányos a fennmaradt Corvinákról, arról nem is szólva, hogy az írástörténeti vizsgálathoz minél gazdagabb összehasonlító anyagra is szükség van.

⁸ COELIUS PANNONIUS (BÁNYFI György) *Epistoláját ismeretlen kéziratról idézi* BUDIK P. A. *Jahrbücher der Literatur*, 88. Bd. 1839. Wien, Anzeige Blatt 44. l.

⁹ PFLUGK J.: *Epistola ad . . . Seckendorff*. Jenae 1688. 31., 37. és 43. l.

¹⁰ SCHIER F. X.: *Dissertatio de regiae Budensis Bibliothecae Mathiae Corvini ortu, lapsu, interitu et reliquiis . . . Vindobonae*, é. n. 15. l.

¹¹ VOGEL E. G.: *Verzeichniss corvinischer Handschriften in öffentlichen Bibliotheken*. Serapeum 1849. Leipzig. 275—285. l. Zusätze u. Berichtigungen. uo. 380—381. l.

¹² VOGEL E. G.: *Nachweisungen von Kalligraphen, Illuminatoren und Miniatoren von Handschriften in dem abendländischen Europa*. Serapeum 1850. Leipzig. 262—363. l.

¹³ CSONTOSI J.: *Latin Corvin-kódexek bibliographiai jegyzéke*. Magy. Könyvszle. 1881. 137—176. l. — FÖGEL J.: *A Corvina-könyvtár katalógusa*. I. a Bibliotheca Corvina c. kiadványban, 59—82. l.

¹⁴ Különösen *Régi magyar bibliofilek* c. 1929-ben megjelent művének a Corvináról szóló fejezetében.

¹⁵ FITZ József: *Mátyás király, a könyvbarát*. Mátyás király Emlékkönyv II. köt. 1940. 209—249. l.

Ezért most elsősorban az eredetiben hozzáférhető kódexekből kiindulva, megkísérljük a Corvinák írás szempontjából való vizsgálatát. Főként az írást magát és a másoló, ill. könyvkészítő személyét tesszük vizsgálat tárgyává, de figyelembe vesszük a miniatúra, a kötés, a tartalom jelentőségét is, mert a Corvinára vonatkozó ismereteinket semmilyen egyoldalú szemléleti mód nem viheti előbbre.

MÁTYÁS király budai könyvtárának kódexeiben aránylag korán, 1467-ben, egy scriptor nevével találkozunk, aki két kötetben is megnevezi magát, de kézírását több kódexben is fel lehet ismerni. Ez a scriptor a firenzei Petrus CENNINIUS, akinek életéről, munkásságáról igen keveset árulnak el a különböző lexikonok szűkszavú adatai,¹⁶ arról pedig éppenséggel hallgat az irodalom, hogy a budai könyvtárral milyen kapcsolatban volt.

CENNINIUS azok közé a humanista műveltséggel is rendelkező librariusok, könyvkészítők közé tartozott, akik másolással keresték kenyerüket, és róla is, mint sok más társáról, alapos okunk van feltételezni, hogy a kódexeknek nemcsak szövegét, hanem miniatúra-díszét is maga készítette, s aki idővel a nyomdászattal is kapcsolatba került. Pietro atyja, Bernardo CENNINI (1415—1498) jónevű firenzei ötvös és vésnök, feltehetően rokonságban volt azzal a CENNINI di Colle Valdelsa-val, aki a XIV. század második felében nevezetes munkát írt a festészet technikájáról.¹⁷ Az egy-egy családon belül öröklődő mesterségbeli tudás ebben a korban éppen nem ritka jelenség. Bernardonak már 15 éves korában magának kellett megkeresnie kenyerét, 1444-ben vette feleségül Angiola d'ANTONIO di Piero del Rosso-t, négy gyermekük közül többen atyjuk mesterségét követték.¹⁸ Bernardo CENNININEK legnagyobb érdeme, hogy ő alapította az első firenzei nyomdát, illetőleg ő maga, fiai segítségével betűket öntött és matricákat készített, s együtt kísérletezték ki a nyomtatás technikáját, mert láttak ugyan már nyomtatott könyveket, de GUTENBERG találmányának legbensőbb titkait nem ismerték. Nyomdájuknak első és minden valószínűség szerint egyetlen terméke az összesen négy példányban fennmaradt SERVIVS HONORATUS-féle *Vergilius-kommentár*. Az 1471—72-ben elkészült mű emendátora a kolofon tanúsága szerint Petrus CENNINIUS volt.¹⁹ Ez az adat már önmagában véve is bizonyítéka Petrus CENNINIUS latin tudásának, műveltségének. Egy, az ősnymtatvány végén található megjegyzésből arról is értesülünk, hogy a kötetben a görög szavak helye azért maradt üresen, mert technikailag nem tudták megoldani a szükséges ékezetek kinyomtatását. Ez a megjegyzés aligha származhat mástól, mint

¹⁶ Vö. *Nouveau Dictionnaire historique*. Caen, 1786. II. k. 500. l. HOEFER: *Nouvelle Biographie Générale*. Paris, 1864. IX. k. col. 377. BRADLEY G. W.: *A Dictionary of Miniaturists, Illuminators, Calligraphers and Copyists*. London, 1887—1889. I. k. 210—211. l. (Bernardo CENNINI születési és halálozási évét tévesen közli.) THIEME-BECKER: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. Leipzig, 1912. VI. k. 283—284. l. *Enciclopedia Italiana*. Milano—Roma, 1931. IX. k. 731. l.

¹⁷ Cennino CENNINI da Colle di Valdelsa 1372 körül született, művének címe: *Il libro dell'arte o trattato della pittura*. Német fordítását kiadta A. ILG Bécsben, 1888-ban. E mű bevezetésében van szó a Bernardo CENNINIVEL való rokonság lehetőségéről. BRADLEY (i. m.) a rokonságot elfogadottnak tekinti.

¹⁸ BERNARD A.: *De l'origine et des débuts de l'imprimerie en Europe*. Deuxième partie. Paris, 1853. 237—240. l.

¹⁹ Vö. FUMAGALLI G.: *Dictionnaire géographique d'Italie pour servir à l'histoire de l'imprimerie dans ce pays*. Florence, 1905. 133—134. l.

magától az emendátortól, és belőle egyúttal arra is következtethetünk, hogy görögül is kellett valamelyest tudnia, ami a humanista műveltségnek már magasabb fokára mutat.

Azonban Petrus CENNINIUS humanista műveltségére más, az említet-
teknél sokkal konkrétabb bizonyítékaink is vannak. Fennmaradtak ugyanis Bartholomaeus FONTIUSnak, a hírneves humanistának hozzá intézett levelei,²⁰ akihez közös ifjúkori, sőt talán gyermekkori emlékek fűzték, mert mindket-
ten ugyanabban az évben, 1445-ben, Firenzében születtek. FONTIUS CENNI-
NIUSHOZ intézett leveleiben többször említi közös tanulmányaikat, meleg
barátság fűzte őket egymáshoz, amelynek alapja a közös szellemi célok elé-
résére irányuló komoly törekvés, és amelyben CENNINIUSÉ a higgadt kedélyű,
biztató barát szerepe. FONTIUS nehezebben küzd meg az étellel, de mégis
nagyobb hírnévre, befolyásra tett szert, és kapcsolatait barátja érdekében
érvényesítette, ha erre szükség volt.

A XV. századi Firenze nemcsak a tudományos és művészi föllendülés
csodálatos virágzását élte, hanem a legélesebb politikai küzdelmek színtere is
volt. A város függetlenségeért vívott küzdelem véres párt harcokban nyilván-
ult meg. 1467-ben egy a MEDICIEK uralma ellen irányuló összeesküvés és
az ezzel kapcsolatos polgárháború után, hogy az államrendet helyreállítsák,
követeket küldtek a különböző olasz fejedelmi udvarokba, így Antonius
RIDOLPHUS nemes firenzei lovagot Rómába és Nápolyba, FERDINÁND király-
hoz küldték. Antonius RIDOLPHUS titkárként Petrus CENNINIUST vitte magá-
val. Ezt részben Bartholomaeus FONTIUS leveleiből tudjuk, részben pedig
abból a kódexből, amelyet CENNINIUS 1468. aug. közepétől 1469. november
20-ig írt, s amelyben magát a Firenzéből Nápolyba, FERDINÁND királyhoz
követségbe küldött Antonius RIDOLPHUS firenzei lovag kancelláriusának
nevezi.²¹ FONTIUSnak CENNINIUSHOZ és másokhoz intézett leveleiből értesü-
lünk arról is, hogy ennek az állásnak az elvesztése súlyos csapásként érte
CENNINIUST, aki ekkor FONTIUSHOZ fordult azzal a kéréssel, hogy ajánlja be
őt pártfogójához, Donato ACCIAJUOLHOZ, Firenzének ebben az időben egyik
legtehetségesebb szónokához és államférfiához. FONTIUS ajánlólevele fenn-
maradt, ebben a legnagyobb elismerés hangján emlékezik meg CENNINIUS
tudásáról és emberi erényeiről.²²

Kettőjük kapcsolatának másik emléke CENNINIUSnak egy *Commenta-
riolum de natura syllabarum* c. munkája, amelyet FONTIUSnak ajánlott, s
amelynek egyetlen ismert példánya a szerző kézírásában egy, a firenzei Biblio-
teca Nazionale Centraleban őrzött kódexben maradt fenn.²³ FONTIUS és így
minden valószínűség szerint CENNINIUS is Bernardo NUZZI humanista tanít-
ványa volt, aki a klasszikus nyelvek megértését, a szabatos fordítást tűzte
ki célul és alapelvül. CENNINIUS ebben a munkájában mintegy kiegészíti

²⁰ Bartholomaeus FONTIUS: *Epistolarum libri III.* Edidit L. JUHÁSZ. Bp. 1931.

²¹ A kódex leírását l.: *Codices Manuscripti Latini bibliothecae Nannianae a Jacobo Morellio relati.* Venetiis... 1776. 80—84. l.

²² Vö. FONTIUS: *I. m. Lib. I. Epist.* 5—6—7. CENNINIUSHOZ, és *Lib. I. Epist.* 9. Donato ACCIAJUOLHOZ, utóbbiban így jellemzi CENNINIUST: „Etsi Petrum Cenninum probum et doctum virum propter summum ingenium, suavissimos mores singularem modestiam satis per se ipsum sine meis litteris tibi commendatum fore confido.”

²³ A kódex leírását l.: MAZZATINTI G.: *Inventari dei manoscritti delle biblioteche d'Italia.* XI. k. Firenze, Bibl. Nazionale Centrale. Forlì, 1902—1903. 258—259. l.

Nuzzit azzal, hogy a nevelő hatásra helyezi a fősúlyt, az értelmezésben pedig a jelentéstani, stílusbeli árnyalatok megkülönböztetésére törekszik.²⁴

Egy másik adat alapján fel kell tételeznünk, hogy CENNINIUS a költészet terén is működött, ugyanis Naldus NALDIUS elégiái II. könyvében egy 12 soros versben mint ihletett költőhöz szól hozzá.²⁵ CENNINIUS versei ez idő szerint nem ismereteseek, mindössze két verséről van tudomásunk, amelyek közül az egyik egy Corvina kolofonjában olvasható, kétséges azonban, hogy egy a scriptor által a munka befejezéséhez függesztett négysoros distichon költői alkotásnak tekinthető-e. A másik, általunk csupán cím szerint ismert verse az a distichon, amelyet a firenzei Riccardiana-könyvtár katalógusa említ. Ugyanitt CENNINIUS neve alatt egy *Scholia in Eclogas quasdam Virgilii anno 1468*. . c. munka is szerepel, minden közelebbi adat feltüntetése nélkül.²⁶ Utóbbi valószínűleg összefügg CENNINIUS emendátori tevékenységével, amelyet a már említett, atyja nyomdájában 1471—72-ben elkészült VERGILIUS-kiadvány körül végzett.

Hogy mikor halt meg Petrus CENNINIUS, azt teljes bizonyossággal nem tudjuk. GUALANDI közöl tőle egy levelet, amelyet állítólag 1483-ban írt Firenzében.²⁷ Ezt a dátumot azonban nagyon kétségesse teszi az a költemény, amely Bartholomaeus FONTIUS műveinek wolffenbütteli Corvin-kódexében található és amelyet FONTIUS CENNINIUS halálakor írt.²⁸ FONTIUS ebben a költeményben DONATUS és THEODOREUS nemrég meghalt barátairól is megemlékezik, s ezekkel az „igen tudós” és „emlékezetre méltó” férfiakkal egy sorban gyászolja elvesztett barátját. Ha föltevésünk helyes, hogy Donato ACCIAJUOLÓ és Theodoro GHAZAT kell értenünk e két név alatt, úgy Petrus CENNINIUSnak is 1478 körül, tehát igen fiatalon kellett meghalnia, mert ez az év a másik két említett barátnak egyező halálozási éve.

Bár CENNINIUSnak eredeti műve jóformán alig maradt fenn, az elmondottak alapján mégis világosan kitűnik, hogy humanista műveltséggel, pedagógiai hajlammal rendelkező férfiú volt, aki azonban sem az egykorú tudományos életben, sem a közéletben nem ért el jelentős sikereket. Mint emelkedett lelkű és nem külső dicsőségre és tisztségekre törekvő, nyugodt kedélyű embernek ugyanaz lehetett az életelve, mint amelyről Bartholomaeus FONTIUS ír neki egyik levelében: „Nostrum est autem appetere, assentiri, eligere, declinare, praeparare, decernere; alienum gloria, robur, pulchritudo, divitiae caeteraque id genus, quae magis optare, quam vindicare nobis valemus.”

Hogy kenyérkereső foglalkozása elsősorban írástudása volt, azt bizonyítják a kezeírásában fennmaradt kódexek és egy homályos utalás arra, hogy egy időben Firenze város notáriusa lett volna. Scriptori munkássága különös figyelmet érdemel, annyiival is inkább, mert az általa írt kódexek közül több került be a budai könyvtárba, és ezeken kívül tudomásunk van

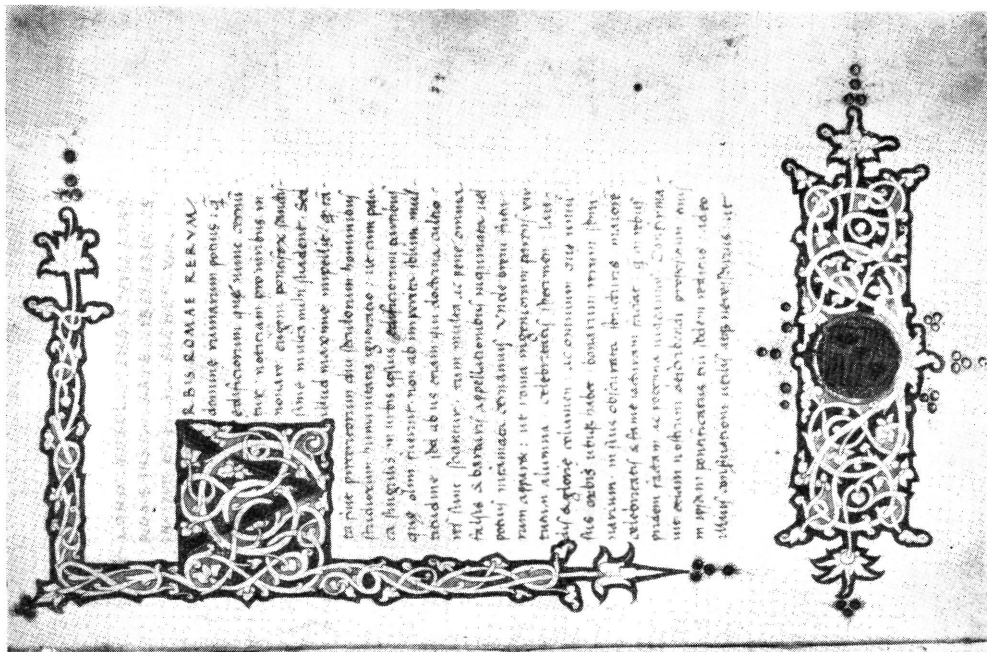
²⁴ HEGEDÜS I.: *Bartolomeo della Fonte*. Irod.tört. Közl. 1912. 2. l.

²⁵ Naldus NALDIUS: *Elegiarum libri III. ad Laurentium Medicen*. Edidit L. JUHÁSZ. Lipsiae é. n. Liber II. Elegia 19.

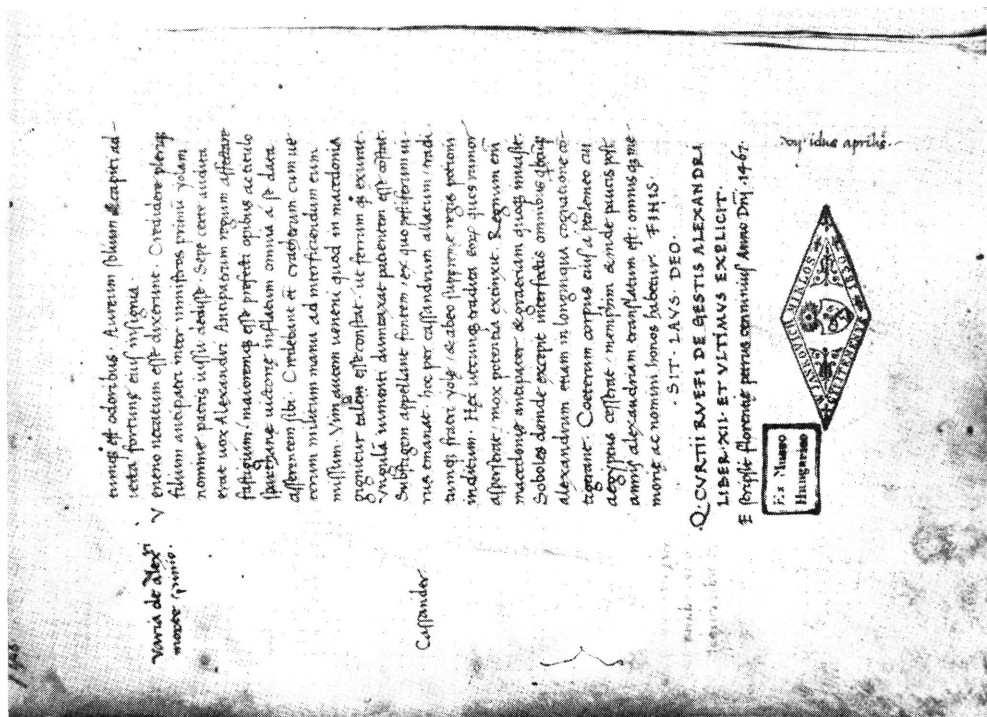
²⁶ *Catalogus codicum manuscriptorum qui in bibliotheca Riccardiana Florentiae adservantur* . . . J. LAMIO . . . auctore. Liburni MDCCCLVI. Mindkét műre vonatkozólag l. a 120. lapot.

²⁷ GUALANDI: *Lettere artistiche*. 1844. I. 344. l. Idézi THIEME-BECKER i. h.

²⁸ A wolffenbütteli Corvina szövege alapján készült kiadás 400—401. lapján. (*Opera exquisitissima Bartholomaei Fontii* . . . Francofurti . . . Anno MDCXXI.)

2. A Blondus Flavius-códex címlapja
(Győr, Szemináriumi Könyvtár)

1. A Curtius-códex utolsó lapja
(Budapest, Országos Széchényi Könyvtár)

még néhány Olaszországban őrzött kódexről, amelyeket részben már említettünk is.

Ahhoz, hogy CENNINIUS scriptori munkásságát kellő megvilágításba helyezhessük, szükségesnek látszik, hogy ne csupán a magyar könyvtártörténet szempontjából jelentős munkáit, hanem azokat is röviden ismertessük, amelyeknek olaszországi kéziratári katalógusokban akadtunk nyomára. Három ilyen nyomtatott katalógusban, a firenzei Riccardiana és Bibliotheca Nazionale Centrale és a velencei Naniana könyvtár katalógusában találunk olyan kódexeket, amelyek CENNINIUSSzal kapcsolatba hozhatók. A Naniana könyvtár katalógusában azt az észrevételt találjuk, hogy Petrus CENNINIUS-nak a firenzei könyvtárakban „számtalan” kézírata található, ezeknek azonban eddig nem sikerült nyomára akadni. Feltehető, hogy CENNINIUSnak több szignálatlan kézírata is lehet, amelyeket a nyomtatott katalógusok nem jeleznek.

A Riccardiana könyvtár kézíratainak katalógusában említett két munkáról, amelyek CENNINIUS neve alatt szerepelnek, a fentiekben már szó volt. Minthogy azonban pusztán címükön kívül semmi mást nem tudunk róluk, ezekből CENNINIUS másolói tevékenységére következtetést nem vonhatunk.

A másik két és ugyancsak már említett nem magyarországi kódex feltűnő közös vonása és jellegzetessége, hogy mindkettő több, folyamatosan egymásután lemásolt művet tartalmaz, valamint az is, hogy CENNINIUS mindkettőben jelzi az egyes művek másolási dátumát, odajegyzi nevét és néhol foglalkozását, azonkívül még más, nem szorosan a lemásolt mű szövegéhez tartozó megjegyzéseket is fűz munkájához. Az egyik kódex 1466—1477-ig, a másik 1468—1471-ig tartalmaz másolatokat. A korábbi kódexet Firenzében kezdte el másolni, ebben találjuk meg már említett, FONTIUSnak ajánlott munkáját, azonkívül egy levelét Alamanno RINUCCINIhez, különböző beszédek másolatait, római feliratokról készült feljegyzéseket és GALEOTTO Marzio válszát MERULANAK *De homine* c. műve ellen írt támadására. A másik kódex, amelyet a velencei Naniana könyvtár katalógusa ír le, lényegében CENNINIUS-nak nápolyi tartózkodása alatt készült, az 1471-es dátum egy később kezébe került példány alapján való emendálását jelzi. Ebben a kötetben a nápolyi udvar humanista körének műveiből másolt, így PANORMITA (Antonio BECCADELLI)-nak ALFONZ király mondásairól és tetteiről szóló munkáját és Bartholommeo FAZIONAK egy művét találjuk meg benne. Egy adat szerint ez a kódex miniatúrákat is tartalmaz, amelyek minden valószínűség szerint magától CENNINIUSTól származnak.²⁹

Ez a két kódex, amelyeknek csupán leírását ismerjük, könyvtörténeti szempontból egészen más jellegű, mint azok, amelyek Magyarországra kerültek. CENNINIUS folytatólagosan írogatta egybe az első kettőt, az utóbbiak pedig mind egy-egy vagy legfeljebb két művet tartalmaznak. Arra gondolhatunk, hogy míg az előbbieket a maga számára másolta, az utóbbiakat megrendelésre, mások számára készítette, és talán ez az oka annak, hogy ezekben nem találunk olyanfajta megjegyzéseket, amelyek a lemásolt mű szerzőjének személyére vagy CENNINIUS munkamódszerére vonatkoznak, mint amilyenek az

²⁹ L. THIEME-BECKER lexikonát, ahol azonban a Naniana könyvtárban szereplő és több művet tartalmazó kódex tévesen mint két különálló kódex szerepel.

említett olaszországi könyvtárak kéziratkalalógusaiban leírt kódexeiben előfordulnak.

A Magyarországra került öt kódex közül négy igen közeli rokonságban áll egymással külső kiállítás és jelleg tekintetében, az ötödik ezektől, írását tekintve, bizonyos szempontból eltér. Az öt kódex közül kettőben megnevezi magát Petrus CENNINIUS, a másik három szignálatlan. Dátummal ellátott három van (közte a két szignált), mégpedig mind a három az 1467-es évből való. A szignálatlan kódexek közül kettőnél már a múlt századi Corvina-kutatóknak — RÓMER Flórisnak és CSONTOSI Jánosnak — feltűnt az írás hasonlósága, a harmadik szignálatlan és datálatlan kódex írásának CENNINIUS írásához való hasonlóságára ezúttal szeretnénk a figyelmet felhívni.

A dátummal ellátott kódexek között időben legkorábbi a JANKOVICH-gyűjteményből 1830-ban a Nemzeti Múzeum könyvtárába került Corvina, amely CURTIUS Rufus-nak NAGY SÁNDORRól szóló művét tartalmazza. Jelenlegi jelzete Clmae 160., kolofonja így szól: „E(x)scripsit Petrus Cenninius Anno Dominj 1467. VII. idus aprilis.”

E kódexről először FEJÉR György emlékezett meg a *Tudományos Gyűjteményben*, a JANKOVICH Miklós birtokában lévő régiségeket ismertető tanulmányában.³⁰ Maga JANKOVICH két helyen is szól a kódexről, előbb egy másik, ugyancsak tulajdonában lévő CURTIUS-kódex-szel kapcsolatban, amely jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár 161. sz. kódexe. Ez a második CURTIUS-kódex ugyanis arról nevezetes, hogy egy olasz humanistának, Angelus DECEMBRIUSnak CURTIUS művéhez írt *Disputatio*-ját is tartalmazza, amelyet JANKOVICH tett közzé először nyomtatásban. A kiadás bevezetésében megemlékezik az akkor még birtokában lévő előbbi CURTIUS-kódexről is, amelyben MÁTYÁS király címere látható.³¹

Ennél jóval érdekesebb azonban Petrus CENNINIUST illetően az a megjegyzés, amelyet JANKOVICH a saját gyűjteményéről valószínűleg az eladás alkalmából készített katalógusában a CURTIUS-Corvina leírásához fűzött.³² Azt írja itt ugyanis, hogy Petrus CENNINIUS, a kódex scriptora azonos azzal, aki gyakran említették MÁTYÁS király számadáskönyveiben, és aki több ezer forintot fizetett ki MÁTYÁS király nevében firenzei másolóknak. Sajnos, MÁTYÁS király számadáskönyveinek hollétéről ma semmilyen adatunk nincsen, JANKOVICH megjegyzésének hitelessége viszont, hogy ő valóban látta ezeket, aligha vonható kétségbe. Pedig CENNINIUSSzal kapcsolatban ez az egyetlen utalás, amely arra mutat, hogy ő valóban MÁTYÁS számára dolgozott, és nem esetleg készen vették meg az általa leírt kódexeket Firenzében a király megbízottai. Az ismertetett CURTIUS-kódexben a címe-

³⁰ FEJÉR Gy.: *T. Vadassi Jankowics Miklós Gyűjteményeiről*. Tud. Gyűjt. 1817. XI. k. 5. l.: „Curtius Historiája irattatott Petrus Cenninius által 1467., Mátyás király könyvtárából való, a mint az eredeti kötés mutattya.”

³¹ *Angeli Decembris de conditionibus pacis inter Alexandrum M. et Darium reges, ut apud Q. Curtium legitur disputatio ex Mss. Codd. Jankowichianis nunc primum edita*. Budac 1825. XII. 1.

³² *Jankowich Nicolai Manuscriptorum Rerum Hungaricarum Catalogus*. Tom. I. f. 39 (jelzete Quart. Lat. 2683.): „Curtii Ruffi Historiarum Alexandri Magni libri X... Scriptor Petrus Cenninius Florentinus idem est, qui in Regesto Expensi Mathiae Regis saepius memoratur, et plura millia florenorum pro Mathia Corvino Florentiae caeteris Scribis expenderet.” Vö. még: HOFFMANN E.: *A Nemzeti Múzeum Széchényi könyvtárának illuminált kézíratai*. Bp. 1928. 14. l. 1. sz. jegyzet.

ren és a kötésen kívül más nem mutat Corvina-voltára, a szövegmásoló semmilyen megjegyzést nem tesz, amelyből arra következtethetnénk, hogy munkája a budai könyvtár számára készült. Csupán az első lapon, a cím után egy nyilvánvalóan az olvasóhoz intézett figyelemztetés árulja el, hogy a kódex fejedelmi személy számára készülhetett.

RING Mihály, a XIX. század második felében a pozsonyi akadémia irodalomtörténész és klasszika-filológus tanára elsősorban filológiai szempontból tette vizsgálat tárgyává a Nemzeti Múzeum két CURTIUS-kódexét.³³ Szerinte egymástól függetlenül ugyan, de ugyanabból a forrásból származnak, CENNINIUS azonban nem egy, hanem két forrást használt. CENNINIUS munkáját filológiai szempontból nem sokra értékeli, szerinte gyorsan és felületesen dolgozott. Latin nyelvtudását közepesnek minősíti, de elégségesnek ahhoz, hogy a szöveget megértse és lemásolja. RINGnek ez a véleménye ellentétben áll azokkal a megjegyzésekkel, amelyeket CENNINIUS olaszországi kézirat-katalógusban leírt munkáiban találunk, és amelyek arra mutatnak, hogy igen nagy gondot szeretett fordítani a szöveg hibáinak kijavítására.³⁴ Lehetőséges azonban, hogy a megrendelésre készült vagy eladásra szánt kódexeket nem volt alkalma olyan gondosan átjavítani, mint a saját maga számára írottakat, amelyekben még évek múlva is javítgatott, ha erre alkalom kínálkozott. Ezt a magyarázatot alátámasztja az a tény is, hogy CENNINIUSnak éppen a Corvinába került kódexei igen gyors egymásutánban készültek el, bár ezekben több helyen találunk olyan javításokat, amelyeket kétségkívül ő maga eszközölt.

A datált kódexek közül a CURTIUS elkészülte után két hónappal, 1467. június idusán készült el a FRONTINUS szövegének másolásával, ezután pontosan egy hónap múlva, július idusán fejezte be a Blondus FLAVIUS kódexet. Föltehető, hogy időközben még más kódexeket is leírt, amelyeket nem ismerünk, vagy nem maradtak ránk.

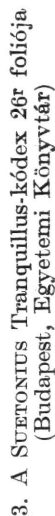
A krakói Czartoryski-múzeumban őrzött Julius FRONTINUS *Stratagemata* c. hadtudományi tárgyú Corvinára csak az újabb időkben terelődött a figyelem, CSONTOSI csak cím szerint utal rá abban a tanulmányában, amelyben MÁTYÁS király könyvtárának hadtudományi tárgyú műveit ismerteti.³⁵ A kódex leírása az irodalomban először a Czartoryski-múzeum leíró katalógusában szerepel, részletesebb tanulmányt közöl róla DOBROWOLSKI Kázmér 1926-ban,³⁶ CENNINIUS személyével és munkájával azonban részletesebben nem foglalkozik, noha a kódex végén található és előbb már említett négy-soros distichonban mint a kódex leírója megnevezi magát. Ez a kis versike általánosságban szól a „lector”-hoz, semmilyen utalás vagy megjegyzés sem itt, sem másutt a kódex szövegében nem árulja el, hogy MÁTYÁSra kellene

³³ RING M.: *Bericht über die Curtius-Handschriften des ungarischen National-museums*. Bp. 1873.

³⁴ Vö. a Nániana könyvtár id. katalógusában a kódex leírását, amely idézi CENNINIUS-t: „Cum in manus meas pervenisset exemplar Pontani correctum manu, decrevi hoc meum emendare . . .” stb.

³⁵ CSONTOSI J.: *Hadtudományi könyvek Mátyás király könyvtárában*. Hadtört. Közl. 1890. 210. l.

³⁶ KUTRZEBA St.: *Catalogus codicum manu scriptorum Musei Principum Czartoryski*. Vol. II. Cracoviae 1909. 206. l. (jelzete: 1514.) — DOBROWOLSKI K.: *Rekopis Biblioteki Macieja Korwina Przechcwan w Muzeum XX. Czartoryskich w Krakowie*. Kraków, 1926. 18. l. + 2 t.

gondolnunk. Csupán egy másik, a kódex elején, közvetlenül a mű címe után odaillesztett megjegyzés gondolkodtat el kissé, különösen ha összevetjük a CURTIUS-kódex hasonló megjegyzésével. Ott ez áll: „lege foeliciter”, itt: „lege accurate”. NAGY SÁNDOR életének olvasásához nem igen kívánhatott szerencsét másnak a scriptor, mint olyasvalakinek, aki abban a helyzetben volt, hogy az övéhez hasonló hadi tetteket vihetett véghez, és hasonló dicsőséget érhetett el. Hadtudományi művet gondosan olvasni pedig első-sorban olyasvalakinek kellett, aki vagy hadvezér, vagy ehhez hasonló személy volt. Azonban hogy valóban MÁTYÁS király személyéhez szóltak-e ezek a megjegyzések, arra nincs bizonyíték, minthogy MÁTYÁS király címere kerülhetett a két kódexbe e kissé pedagógiai ízű megjegyzésektől függetlenül is.

CENNINIUS datált kódexei közül időrendben harmadik a jelenleg Győrben, a püspöki szeminárium könyvtárában őrzött Blondus FLAVIUS-féle *Roma instaurata* c. munka, amely 1467. július idusán készült el. Ez a kódex szignálatlan ugyan, de minden kétséget kizáróan CENNINIUS kézírása. RÓMER Flóris ismertette először a *Győri Történeti és Régészeti Füzetekben*,³⁷ de ekkor nyilvánvalóan még nem ismerhette a budapesti CURTIUS-Corvinát, és így nem tűnhetett föl neki a két kódex írásának hasonlósága. Említett tanulmányában a Blondus FLAVIUS-kódex írását így jellemzi: „... a manapi gömbölyű álló folyóíráshoz hasonlít, igen könnyű olvashatósága, kevés rövidítéssel... A címek a könyvek elején nagy, váltogatva vörös és fekete betűkkel írvák, a szakaszok címei szinte vörös, kisebb írással és arab számokkal találtnak a külső szélén.”

RÓMERnek, nem sokkal e tanulmány megjelenése után kerülhetett kezébe a Nemzeti Múzeum CENNINIUS által írt CURTIUS-kódex, és ekkor feltűnt neki a két kódex írásának hasonlósága. 1863-ban, ugyancsak a *Győri Történeti és Régészeti Füzetekben*,³⁸ a hazánkban fennmaradt Corvinákat ismerető tanulmányában megállapítja, hogy a Nemzeti Múzeum CURTIUS-kódex és a győri Blondus FLAVIUS egy és ugyanazon kéz írása: Petrus CENNINIUSÉ. RÓMERnek ez a felfedezése nem ment át a köztudatba, talán azért, mert megállapítása a győri kódex scriptoráról nem abban a cikkében szerepel először, amelyben a győri Corvinát ismerteti. KISFALUDY Á. Béla³⁹ és CSONTOSI János,⁴⁰ valamint a későbbi Corvina-kutatók figyelmét elkerülte mind RÓMER megállapítása, mind pedig a két kódex írásának azonos volta.

A negyedik, talán a legtöbb megoldatlan problémát tartalmazó darab, amelyről szólnunk kell, a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött SÜETONIUS Tranquillus *De duodecim Caesaribus* c., Cod. Lat. 13. jelzetű kódex. Ez egyike a Törökországból 1877-ben visszakerült harmincöt kódexnek, amelyet a tudomány csupán mint kétes Corvinát tart nyilván. A hitelesség körül fölmerült nehézségeknek legfőbb oka a kódex csonkítottsága: címlapja hiányzik, 12 iniciáléja közül 11 ki van vágva, kolofonjában sem a másoló neve, sem

³⁷ RÓMER F.: *A ft. győri káptalan könyvtárban őrzött Corvin-kódex ismertetése*. 1862. 8—13. l.

³⁸ RÓMER F.: *Adatok a Corvin-könyvtárból hazánkban fennmaradt kódexekhez*. 1863. 136. l.

³⁹ KISFALUDY Á. Béla: *A győri püspöki nagyobb seminárium könyvtárából*. Magy. Könyvszle. 1884. 29. l.

⁴⁰ CSONTOSI J.: *Latin Corvin-codexek bibliographiai jegyzéke*. Magy. Könyvszle. 1881. 151—152. l.

dátum nem szerepel. Corvina-volta mellett legerősebb bizonyítékként éppen azt szeretnénk felhozni, hogy írásában kétségtelenül Petrus CENNINIUS kezevonására ismerünk. Erre a körülményre már a kódex első ismertetője, CSONTOSI János is utalt, azt írja ugyanis, hogy a kódex „belső jellemét, valamint arany vágását tekintve megfelel különösen azon (1467-ben Flórencben Petrus Cenninius által másolt) Curtius-féle kódexnek, melyet a Jankovich gyűjteményéből mint kétségtelen Corvinát már régebben bírt a Széchényi könyvtár.”⁴¹ A kódex iratása idejét CSONTOSI 1470 előttre teszi. Azt is ő állapítja meg, hogy „a szövegben és a margókon gyakori javításokkal találkozunk, melyek a görög idézetekkel együtt vörössel vannak írva s úgy látszik, a Nyitrán javított Corvina correctorától származnak.” A Nyitrán javított Corvina correctora nem más, ahogyan ezt később FRAKNÓI Vilmos megállapította,⁴² mint VITÉZ János. Azonban sem FRAKNÓI, VITÉZ János életrajzírója, sem HOFFMANN Edith, aki összeállítást készített VITÉZ János könyvtárának fennmaradt darabjairól,⁴³ nem emlékezik meg az Egyetemi Könyvtár SÜETONIUS-kódexéről ilyen értelemben, valószínűleg azért, mert mindkettőjük figyelmét elkerülhette CSONTOSI megjegyzése a kódex emendátoráról, ugyanis sem nem említik, sem meg nem cáfolják ezt az adatot. Az Egyetemi Könyvtár kódexeinek MEZEY László által készített, egyelőre kéziratban lévő leíró katalógusa CSONTOSIRA való hivatkozással megemlíti azt a lehetőséget, hogy az emendálás VITÉZ János kezétől származik. A SÜETONIUS-kódex hiteles Corvina-voltát illetően még más nyomok is találhatóak a kódexben, amelyekre csupán azért hívjuk fel itt a figyelmet, mert érdemes lenne ezt a kérdést felülvizsgálni. A kódex végén, az utolsó üres lap recto-ján bejegyzés található arról, hogy MÁTYÁS király hosszú ostrom után, 1484. aug. 17-én elfoglalta Bécsújhely városát. CSONTOSI szerint ennek a történelmi eseménynek a megörökítése a kódexnek egy későbbi tulajdonosától származik. Valószínűbbnek látszik azonban, hogy az eseménnyel föltétlenül igen közel egykorú bejegyzés nem egészen véletlenül került a nagy római császárok történetét tartalmazó kötetbe, hanem akár a budai könyvtárban, akár a hadviselő táborban (ahová tudjuk, hogy könyveket, sőt tudósokat is vitt magával MÁTYÁS), írhatta be valaki MÁTYÁS környezetéből ezt a mondatot a kódexbe,

A kódex elején még egy másik bejegyzést is találunk, amely humanista minusculával — tehát nem cursivával, mint a kódex szövege — de ugyanolyan színű halvány piros tintával van írva, mint amilyennel a kódex szövegében találkozunk. Ez egy kétsoros distichon, amely a haragvó oroszlán nemes önlegyzéséről szól.⁴⁴ Lehetetlen nem gondolni arra, hogy talán a VITÉZ Jánosra vagy JANUS PANNONIUSRA haragvó MÁTYÁS királyt példázza. Ez azonban csupán távoli föltevés.

A SÜETONIUS-kódex megoldatlan problémái mellett tényként áll az, hogy a szöveg kétségtelenül Petrus CENNINIUS írása. Önmagában is nagyon meggondolandónak látszik, hogy egy Konstantinápolyból Corvinaként vissza-

⁴¹ CSONTOSI J.: *A Konstantinápolyból érkezett Corvinák bibliographiai ismertetése*. Magy. Könyvszle. 1877. 186. l.

⁴² FRAKNÓI V.: *Vitéz János könyvtára*. Magy. Könyvszle. 1878. 1—21., 79—91. és 190—201. l.

⁴³ HOFFMANN E.: *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 69. l.

⁴⁴ Iratus recole quod nobilis ira leonis
In sibi prostratos se negat esse feram.

küldött kódex, mégha semmilyen külső jel nem árulja is el hiteles voltát, olyan scriptor munkája, akinek külsőleg hasonló jellegű kódexekben, több hiteles Corvina őrzi a kézírását. Ha a kódex eredetileg talán VITÉZ Jánosé volt is, — amit az emendálás nem föltétlenül bizonyít, — mégis föl kell tételeznünk, hogy az elvitel idején a budai könyvtár állományába kellett tartoznia.

A Petrus CENNINIUS által másolt, eddig ismertetett négy kódex tanulmányozása közben, szemügyre véve a Budapesten őrzött összes hiteles Corvinákat, feltűnt még egy, amelynek írása igen nagy hasonlóságot mutat Petrus CENNINIUS kézírásával. Az ugyancsak álló humanista cursivával másolt szöveg tüzetes tanulmányozás és a többi, CENNINIUS-féle kódexekkel való összehasonlítás alapján sok tekintetben teljesen azonosnak bizonyult azokkal. Az írás duktusa, a betűk összekapcsolási módja, a nagyjában azonos rövidítések alkalmazása, az ívek jelzésénél követett rendszer igazolják állításunkat. Eltérés abban van, hogy az egész kódex és így maga az írás is méretben kisebb, mint az előzőkben, és a másoló itt keményebb, élesebb íróeszközt és sötétebb színű tintát használt, ami által az írás hasonlósága rögtön szembetűnő ugyan, de azonosságának felismeréséhez hosszabb tanulmányozás szükséges. Véleményünket megerősíti még az is, hogy a kódex miniatúra-díszre ugyanolyan jellegű, mint CENNINIUS többi ismertetett kódexéé, kötése pedig a győri Corvinával (Blondus FLAVIUS) egy műhelyből került ki.

Tartalma BASILIUS két munkája TRAPEZUNTIVS fordításában, amelyet megelőz BESSARION prefációja IV. JENŐ pápához és a fordító levele BESSARIONHOZ. CSONTOSI a kódexet a bécsi könyvtár kézíratai között ismerteti,⁴⁵ mert ez csak a velencei kultúregyezmény (1932) óta tartozik az Országos Széchényi Könyvtár állományába, jelenlegi jelzete Clmae 415. CSONTOSI a kódex keletkezési idejét 1470 előttre teszi, HOFFMANN Edith megállapítása szerint pedig a benne látható MÁTYÁS címer alatt VITÉZ János címere vehető ki.⁴⁶ Csupán mellékesen említjük meg itt azt, hogy a bécsi Nationalbibliothek egy azonos tartalmú BASILIUS-kódexében az első mű előtt VITÉZ Jánoshoz, a második előtt JANUS PANNONIUSHOZ intézett ajánlás olvasható.⁴⁷

Az ismertetett kódexekkel kapcsolatban fölmerül végül is a kérdés, hogy vajon hogyan került kapcsolatba Petrus CENNINIUS a budai királyi udvarral vagy esetleg VITÉZ Jánossal? Nagy általánosságban a felelet nem lehet más, mint az, hogy ugyanúgy, mint a többi humanista, művész és könyvmásoló: a két ország között fennálló szellemi és politikai kapcsolatok révén. Egyetlen konkrét, de hitelesen nem bizonyítható adatunk, JANKOVICH Miklós idézett megjegyzése MÁTYÁS király számadáskönyveivel kapcsolatban. JANKOVICH adatának hitelességét alátámasztja az a körülmény, hogy a fennmaradt 171 hiteles Corvina közül csupán a hazánkban található eredetiek és a külföldön található kódexek sokszor régi és elhalványult reprodukciói alapján több olyan kódexet találtunk, amely Petrus CENNINIUSSzal kapcsolatba hozható. Azt is nagy valószínűséggel föltételezhetjük, hogy CENNINIUS sokkal több

⁴⁵ CSONTOSI J.: *A bécsi udari könyvtár hazai vonatkozású kézíratai*. Magy. Könyvszle. 1884. 157—308. 1.

⁴⁶ HOFFMANN: *I. m.* 62. 1.

⁴⁷ VÖ. DENIS M.: *Codices Manuscripti . . . Bibliothecae Pal. Vindobonensis Latini*. . . Vol. II. Pars I. Anno 1799. 458—462. 1.

kódexet irt le a Corvina számára, mint amennyi ránk maradt, mert nem valószínű, hogy éppen az általa másolt kódexek mind megmaradtak volna. Az az adat pedig, hogy ő MÁTYÁS megbízásából firenzei másolóknak több-ezer forintot fizetett ki, arra mutat, hogy CENNINIUSban kell látnunk az első megbízottak egyikét, akiknek útján MÁTYÁS a budai könyvtárat gyarapította.

Az 1467-es évszám alapján önkéntelenül felmerül a gondolat, hogy vajon nem JANUS PANNONIUS volt-e az, aki közvetve vagy közvetlenül kapcsolatot teremtett CENNINIUS és a budai könyvtár között? JANUS PANNONIUS többször járt Olaszországban, többek közt 1465-ben.⁴⁸ Firenzében jártában az ottani hírneves könyvkereskedőt, Vespasiano BISTICCIt kereste föl elsőnek, és általa vezettette be magát MEDICI Cosimo udvarába és a tudósok körébe. Minthogy CENNINIUS maga is humanista volt, ha nem is a hírnevesebbek közül való, lehetségesnek tűnik, hogy JANUST személyesen ismerte, és így kapott nem sokkal később megbízást kódexek készítésére MÁTYÁS királytól. Ennek a feltevésnek csupán az mond látszólag ellent, hogy CENNINIUS az általa másolt és a Corvinába került kódexekben ilyen körülményre célzást nem tesz. Biztosra vehető, hogy Vespasiano BISTICCI ismerte Petrus CENNINIUST, és ez talán dolgozott is számára. Tudjuk, hogy a BISTICCI és a CENNINI család tagjai között voltak bizonyos üzleti kapcsolatok: Bernardo CENNINI, Pietro atyja, egy időben ötvösi minőségben társult VESPASIANO testvérével, Jacopo Filippi da BISTICCI-vel,⁴⁹ aki egyébként orvos volt.⁵⁰

A CENNINIUS által másolt kódexekkel kapcsolatban mindenesetre fel-tűnik az is, hogy bár ő feltevésünk szerint 1478-ig élt, kb. 1470 utánról nem találunk általa irt munkát a Corvinák között. Ügylátszik, hogy kapcsolatai a budai királyi udvarral ez után az időpont után megszűntek, de ennek a lát-szatnak a fennmaradt adatok hiányossága is oka lehet. De oka lehet az is, hogyha MÁTYÁS királlyal esetleg mégis JANUS PANNONIUSon keresztül került kapcsolatba, az ő csillagának letűnése után többé nem dolgozott MÁTYÁS számára. VESPASIANO is éppen a VITÉZ Jánossal és JANUS PANNONIUSSzal kap-csolatos ügyek miatt nem igen szívelte a magyar királyt, és róla közvetlenül nem is emlékezett meg kora nevezetes embereiről irt munkájában.

Meg kell vizsgálnunk a kérdést arról az oldalról is, hogy kik voltak az ismertetett kódexek tulajdonosai. Egynek első tulajdonosa VITÉZ János volt (BASILIUS), egyet minden valószínűség szerint VITÉZ János emendált (SUETO-NIUS), de ennek hiányzik a possessort eláruló címlapja. A hátralévő három kódexben (tehát összesen négyben) MÁTYÁS címe van.

A kódexek tartalmából is megpróbálhatunk következtetéseket levonni a tulajdonos személyét illetően. Tudjuk, hogy MÁTYÁS király már ifjúkorában is szívesen olvasott NAGY SÁNDORRól és a római császárokról.⁵¹ Így feltehetően érdekelhette CURTIUS műve és SUETONIUSÉ is. Blondus FLAVIUS műve iránt a régi Rómáról talán az Olaszországból visszatérő JANUS PANNONIUS friss benyomásai kelthették föl érdeklődését,⁵² de különben sem tartották igazi

⁴⁸ HUSZTI J.: *Platonista törekvések Mátyás király udvarában*. Pécs, 1925. 33—34. l.

⁴⁹ *Enciclopedia Italiana* i. h.

⁵⁰ BARTOLI A. i. m.-ben l. a BISTICCIkről közölt családfát.

⁵¹ Johannes GARZO: *Oratio funebris de rege Matthia Corvino*. Cod. Bibl. Univers. Bononiensis 742. Közli ÁBEL—HEGEDÜS: *I. m.* 198. l.

⁵² HORVÁTH János: *Az irodalmi műveltség megoszlása*. Magyar humanizmus. Bp. 1935. 79., 95., 115. l.

humanistának azt, aki nem ismerte Rómát. Ugyanúgy érdekelhették azonban ezek a művek VITÉZ Jánost is, akiről VESPASIANO följegyezte, hogy jóformán minden létező mű megvolt könyvtárában.⁵³

A tulajdonos megállapításában a kötések tanúságtétele is számottevő lehet. Az öt kódex közül kettő, az eredetileg VITÉZ birtokában volt BASILIUS-kódex és a győri Blondus FLAVIUS ugyanazon könyvkötőműhelyből került ki. A CURTIUS-kódex kötése tipikus Corvin-bőrkötés, de korban későbbi típus, mint az előbbi kettő⁵⁴. A hátralévő két kódex kötése sajnos nem egykorú, hanem jóval későbbi.

Meg kell még említeni, hogy mind az öt ismertetett kódex az ún. „fehér indafonatos” típusú miniatúrának azzal a fajtájával van díszítve, amelynek jellegzetessége, hogy az indafonatok közti részek piros, zöld és kék színnel vannak kitöltve. A könyvmásolás és a miniatúra, főleg a dekoratív jellegű miniatúra egymáshoz igen közel álló mesterségek. Igen nagy valószínűséggel tételezhetjük fel, hogy Petrus CENNINIUS, mint valószínűleg egy ősrégi festőcsalád leszármazottja, birtokában volt annak a mesterségbeli tudásnak és közügyességnek, ami egy átlagos miniatúra elkészítéséhez szükséges volt. És szinte alig képzelhető el, hogy a könyvkészítésnek ez a területe számára annyira idegen lett volna, hogy mással készítettette volna el az általa leírt kódexek aránylag egyszerű, szinte sablonos motívumokat ismétlő és variáló díszítését. Írásában is feltűnik a szemnek kellemes hatású vonalvezetése és érzéke a dekoratív külső forma iránt. Látszik ez kódexeinek szinte minden egyes lapján, a szöveg elosztásán, a fejezetcímek elrendezésén, de elsősorban teljesen kötött, szinte modernnek ható, álló írásának egyenletességén. CENNINIUSnak határozott érzéke volt az írás tükrének kialakítása iránt, egy-egy szövegoldala úgy hat, mintha nyomtatott könyv tükre lenne. Ez kölcsönösen megmagyarázza scriptori tevékenységének és a nyomdászattal való foglalkozásának kapcsolatát.

Figyelemre méltó körülmény, hogy megnyerő kiállítású munkáit aránylag igen rövid idő alatt készítette el, amit nagyrészt annak tulajdonítunk, hogy nem könyvirással, hanem a gyorsabban folyó cursivával írt. Írástechnikájának néhány külső jellegzetessége között meg kell említeni még, hogy majdnem mindig quinterniókból álló íveket használt, az ívek végén az egyik két szóból álló custosok a szöveg irányára merőlegesen, de ezek mellett többnyire még betűket és számokat is alkalmaz. Gyakran találunk kódexeiben marginális fejezetcímeket. A szövegben a fejezetcímeket verzális, ill. antik kapitális betűkkel írja, amelyek rendszerint piros vagy felváltva piros és kék színűek. A köteteket lezáró kolofonjaiban a dátumnál mindig ugyanazt a formulát alkalmazza, a másolást magát „e(x)scripsit” szóval jelöli. Ugyancsak a művek végén majdnem mindegyik kódexben megtaláljuk a „sit laus Deo” kifejezést és a latin „finis” vagy a görög τέλος szót.⁵⁵

Összefoglalva az elmondottakat, lényegében a következő eredményekre mutathatunk rá: megállapítottuk, hogy Petrus CENNINIUSnak mint kódexmásolónak munkássága számottevő jelentőségű a budai könyvtár történetében 1467 táján, és el kell fogadnunk azt a föltevést is, hogy CENNINIUS

⁵³ Vespasiano da BISTICCI: *Vite di uomini illustri del secolo XV*. scritte da — —. Ed. BARTOLI A., Firenze, 1859. 217—222. l.

⁵⁴ KOROKNAY Éva szíves szóbeli közlése.

⁵⁵ τέλος vagy finis, vagy mindkettő előfordul a SUETONIUS, a FRONTINUS és a BASILIUS-kódexben, „sit laus Deo” az utóbbin kívül mindegyikben.

megbízást kapott MÁTYÁS királytól könyvek, ill. kódexek másoltatására, beszerzésére ugyanebben az időben. Nagyon valószínű, hogy a saját kézírásával készített kódexek miniatúra-díszje is tőle származik. A CENNINIUS életére, működésére, műveltségére vonatkozó gyér adatokat kibővítettük, ismertettük munkamódszerét, az általa írt kódexek jellegzetességeit, és ezeket egymással összevetettük. Felhívtuk a figyelmet egy Corvinára, amely kapcsolható CENNINIUSSzal. Mindez világosan bizonyítja, hogy milyen nagymértékben szükséges figyelmünket a Corvina-kutatásnak erre az elhanyagolt vagy fel nem ismert területére fordítani, mert ha csupán egy scriptor működéséből ennyi tanulság vonható le, akkor nem lehet kétséges, hogy a Corvinák írástörténeti vizsgálata nagymértékben segítheti elő MÁTYÁS király budai könyvtárával kapcsolatos ismereteink kibővítését.⁵⁶

CSAFODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

KLÁRA CSAFODI: PETRUS CENNINIUS, SCRIPTEUR DU ROI
MATHIAS CORVIN

Une méthode qui n'a pas été encore appliquée jusqu'ici dans les recherches relatives aux problèmes de la Bibliothèque de MATHIAS Corvin, est celle de l'étude comparative des types d'écriture des volumes conservés, méthode qui promet pourtant des résultats intéressants. Les scripteurs de la Bibliothèque Corvinienne — bien que les noms de plus de vingt nous soient connus — n'ont pas fait l'objet d'une étude approfondie. La seconde moitié du XVe siècle est une époque de transition entre le livre manuscrit et le livre imprimé; à cette époque, l'écriture et la personne du copiste sont au moins aussi importantes que l'imprimeur de tel incunable et les caractères qu'il a employés.

Un des plus anciens parmi les scripteurs dont on connaît le nom, est le Florentin Petrus CENNINIUS qui fut le copiste de plusieurs livres manuscrits de la bibliothèque de MATHIAS; ces manuscrits sont les suivants: CURTIUS Rufus (Budapest), FRONTINUS (Cracovie), FLAVIUS Blondus (Győr), SUETONIUS (Budapest), BASILIUS (Budapest). L'avant-dernier n'est pas un Corvinien authentique et le dernier n'est pas sûrement de la main de Petrus CENNINIUS. On conserve en outre dans les bibliothèques d'Italie, des manuscrits copiés par CENNINIUS; malheureusement nous ne les connaissons que par les descriptions de catalogues imprimés de manuscrits. Le décor miniaturé de l'un de ces manuscrits a été probablement exécuté également par CENNINIUS lui-même. Il est de même probable que les enluminures des Corviniens copiés par CENNINIUS soient également de la main de ce scripteur, car ils sont du même type. Cette hypothèse est d'autant plus plausible que Petrus CENNINIUS descendait d'une très ancienne famille de peintres et d'orfèvres. Son gagne-pain devait être surtout le métier de copiste car il était sans fortune. Son écriture cursive de type humaniste, unie et agréable, témoigne non seulement de ses dispositions pour les arts, mais aussi de sa culture humaniste et de son goût pour la philologie. Bien qu'il n'eût pas appartenu au nombre des humanistes d'une renommée européenne, ceux-ci entretenirent avec lui des rapports étroits. Naldus NALDIUS dans un de ses poèmes, s'est adressé à lui comme à un poète; et Bartholomaeus FONTIUS dont il était l'ami le plus intime, a parlé de lui, après sa mort, avec le plus grand estime et la plus profonde douleur.

Quant à ses rapports avec la bibliothèque du roi MATHIAS, il ne nous est parvenu qu'une seule donnée — incontrôlable aujourd'hui — qui provient de la première moitié du XIXe siècle et selon laquelle le nom de Petrus CENNINIUS figurait souvent dans les

⁵⁶ A tanulmányban ismertetettteken kívül van még egy kódex, amely teljesen Petrus CENNINIUS írásának látszik. Ez Asconius PEDIANUS CICERO-kommentárja (OSzK. 427. sz. kódex). FOGEL Corvina-jegyzékében ezt Nicolaus PUPIENSIS szignálatlan kézírásaként tünteti fel, akinek a bécsi Nationalbibliothekban egy szignált munkája is található. Mint-hogy a két kódex írását eddig még nem volt módomban összehasonlítani egymással és CENNINIUS írásaival, azért ezzel a kérdéssel egy más alkalommal kívánok foglalkozni.

livres de compte du roi MATHIAS et que le même Petrus CENNINIUS a payé au nom du roi plusieurs milliers de pièces d'or à des copistes de Florence. Le nombre relativement grand des livres manuscrits énumérés plus haut appuient cette donnée et permettent de conclure que CENNINIUS pouvait être un des premiers agents du roi MATHIAS, qui copiaient ou faisaient copier des manuscrits pour sa bibliothèque en Italie.

Nous n'avions pas la possibilité — jusqu'à présent — d'étudier l'écriture de tous les manuscrits dans l'original ou d'après des fac-similés ; il est donc possible qu'on va reconnaître la main de Petrus CENNINIUS dans l'écriture d'autres Corviniens aussi. Le but de la présente étude est d'appeler l'attention sur l'importance de la méthode de la comparaison de l'écriture pour la solution des problèmes relatives aux les Corviniens.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Váradi Péter könyvtárának töredéke Kolozsvárott. VÁRADI Péter kalocsai érseknek, MÁTYÁS király kancellárjának (kb. 1450—1501) a török pusztítások során szétszóródott könyvtárából az utolsó negyedszázad alatt immár harmadszor bukkan fel egy-egy újabb darab.¹ A múlt század végén FRAKNÓI Vilmos még csak egy esztergomi missalét ismert VÁRADI könyvei közül.² Később VARJU Elemér szent JEROMOS leveleinek egy VÁRADI címerével díszített (1910 óta azonban lappangó) nyomtatott példányára figyelt fel. HOFFMANN Edith viszont a bolognai egyetemi könyvtárban VÁRADINAK egy hártaykódexét találta meg, mely GERGELY nissai püspöknek MÓZES életéről írott művét tartalmazza a platonista tanokkal hadakozó Georgius TRAPEZUNTIVS latin fordításában.³ Most negyediknek a Román Népköztársaság Akadémiája kolozsvári könyvtárában, a volt Lyceumi Könyvtár ősymotatványai között (Inc. 82. A. 11.) fedeztem fel e humanista főpap gyűjteményének egy újabb darabját.

E könyv Nicolaus de LYRA bibliamagyarázatainak (postilla) a nürnbergi Anton KOBERGER műhelyében készült 1481. évi kiadásából (Hain-Cop. *10369) a SALAMON példabeszédeitől a *Jelenések könyvéig* terjedő részt tartalmazza. E kötetet eddig is a könyvtár legszebben díszített darabjai között tartották nyilván, de provenienciáját, egykorú bejegyzések hiányában, nem ismerték. Első tulajdonosának megállapítását számomra a szépen díszített első lap alján látható címer tette lehetővé. Ebben ugyanis VÁRADI Péternek a BOTTKA Tivadar és HOFFMANN Edith által közölt címerét lehet minden kétséget kizáró bizonyossággal felismerni.⁴

A testes kötet ékességeit az első lap díszítései és a festett iniciálék alkotják. A miniator a nyomtatott szöveget az első lapon — amint a mellékelt hasonmás is mutatja — köröskörül virágfüzés, festett díszekkel hintette tele. Legdúsabb a díszítés a lap alján. Itt középen kör alakú, levegős keret csipkeszerűen finom damaszkolású mezejében, reneszánsz virágfüzérektől övezve VÁRADI Péter címerpajzsja helyezkedik el. A vágott pajzs felső részében kék mezőben két arany csillag, alsó részében pedig arany mezőben kékre festett stilizált liliom látható. A hullámos virágfüzerek tetejére egy-egy madarat helyezett a mester. A füzerek között lehetfinom díszítéssel töltötte ki. A margót is ilyen könnyed díszekkel szórta tele. Ugyanide kerek medalionba megfestette SALAMON királyt lilás palástban, fején zöld karimájú, fekete csúcsos, koronás süvegben. Az arekép

¹ VÁRADI életére és a magyar humanizmusban játszott szerepére vonatkozóan I. GERÉZDI Rabán: *Egy magyar humanista: Váradi Péter*. Magyarságtudomány. 1942. 305—328., 532—563. l. és KARDOS Tibor: *A magyarországi humanizmus kora*. Bp. 1955.

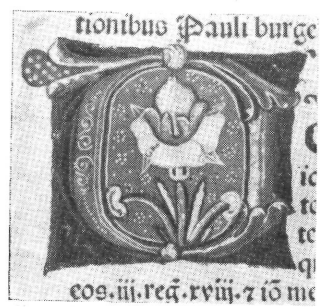
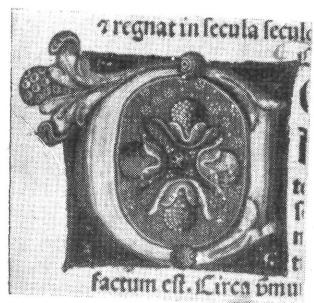
² *Magy. Könyvszle*. 1886. 340—341. l. 1888. 1—7. l.

³ *Váradi Péter kalocsai érsek könyvtárának maradványai*. Magy. Bibliofil Szle. 1925. 215—218. l. és *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 131—135. l.

⁴ BOTTKA Tivadar: *Péter kalocsai érsek pecsége*. Századok. 1870. 329—333. l.

Lapszéli díszítés Nicolaus de LYRA *Postilla* (Nürnberg 1481) c. művének VÁRADI Péter tulajdonában volt példányából

Iniciálék és miniatura Nicolaus di LYRA *Postilla* (Nürnberg 1481) c. művének VÁRADI Péter tulajdonában volt példányából

egyenített és viszonylag fiatalos vonásai nagyon csábítanak arra a feltételezésre, hogy a hízelkedő miniatör e könyv nagy tudású megrendelőjének, a hatalma tetőfokán álló VÁRADI Péter kancellárnak a vonásaival igyekezett megeleveníteni a bölcsességéről híres ószövetségi uralkodót. Persze csak valami különlegesen szerencsés véletlen segíthetné a kutatást annak eldöntéséhez, hogy vajon e vonások mögött tényleg a nagy magyar humanista arca rejtőzködik-e vagy sem. — Az első lapon levő, erősen megkopott és elpiszkolódott iniciálé I betűje mellett egy esküre (?) emelt lila ruhás alkar és kézfej látható.

A könyv iniciáléinak nagy többsége vörössel vagy késsel írt egyszerű nagybetű. Van azonban benne ezek mellett 57 darab díszesebb, festett iniciálé is. Ezek viszonylag kisméretű négyzetek. Külső keretük általában arany, a betű teste lilás, a betű részei által bezárt kék alapozású teret zöldre, pirosra vagy fehérre színezett virágok, növények, gyümölcsök töltik ki. A színek rendkívül melegek. Ezek az iniciálék nagyon bájos, hangulatos élénkítői a könyvnek. Kivitelezésükön a műhelynek legalább két miniatör dolgozott, mert egyes iniciáléknek (főként az újtestamentumbeliéknél) a színei tompábbak, a rajzuk sem olyan könnyed, mint többségüké.

Annak a kérdésnek az eldöntését, hogy hol is készülhettek VÁRADI e könyvének a díszei, az arra illetékesekre kívánom hagyni. Megemlítem azonban, hogy Hans LOEW akadémiai kutató, aki a Román Népköztársaság területén található ősnymtatványok díszítéseit szándékszik feldolgozni, délnémetnek és a KOBERGER-cég miniatörműhelyében készült munkának tartja e példány ékességeit. A közvetlen nürnbergi rendelésnek és kivitelezésnek a valószínűségét azonban némileg gyengíti, hogy amíg VÁRADI olasz, cseh és sziléziai kapcsolatairól bő adatok maradtak, dél-németországi összeköttetéseiről teljesen hallgatnak a források.⁵ Ahhoz azonban, hogy VÁRADI KOBERGER-kiadványt vásároljon magának, abban az időben már nem is volt szükség közvetlen délnémet kapcsolatokra. Az első budai könyvkereskedő, Theobald FEGER ugyanis az 1480-as évek elején, minden valószínűség szerint KOBERGER megbízásából, éppen az ő bizományosaként telepedett le a magyar fővárosban.⁶ Levelezése és kiadói tevékenysége egyaránt azt mutatja, hogy az élelmes KOBERGER mindent elkövetett a magyarországi piac megszerzésére. Nagyon valószínű tehát, hogy VÁRADI Budán vásárolta meg Nicolaus de LYRA egyáltalában nem ritka újdonságnak számító kiadványát. Éppen ezért megvizsgálandónak vélem azt a lehetőséget is, hogy vajon a kancellár nem Budán díszíttette-e ezt a könyvét. Feltehető ugyanis, hogy KOBERGER a magyarországi előkelőbb, bibliofil vevői által megvásárolt példányokat saját emberével (?) ugyan, de Budán és a helyi ízléshez igazodó szellemben díszíttette.

Az új lelet tartalmi tekintetben nem bővíti a VÁRADI könyvtárának összetételével kapcsolatos ismereteinket, és az ő szellemi arcát sem gazdagítja újabb vonásokkal. VÁRADI könyvei is azt a kettősséget tükrözik, amely a XV. századi magyar humanista műveltségét jellemzi. Nincs tehát mit csodálkozni azon, hogy bár VÁRADI politikai pályán akart érvényesülni, és csak akkor szenteltette magát pappá, amikor már a kalocsai érsekséget elnyerte, a klasszikus auktorok mellett a teológiai irodalom iránt szintén érdeklődött életének ebben a bámulatosan emelkedő szakaszában is. Legújabb életrajz-írója hangsúlyozza, hogy a ferences teológiai iskola hatása alatt állott, alapos teológiai műveltséggel és a bibliában feltűnő jártassággal rendelkezett.⁷ Ez az érdeklődése indokolhatta a ferences Nicolaus de LYRA bibliamagyarázatainak a megszerzését. A könyvben

⁵ GERÉZDI: I. m. 559. l.

⁶ HUBAY Ilona: *Mátyás király törvénykönyve*. Magy. Könyvszle. 1939. 242—243. l.

⁷ GERÉZDI: I. m. 313., 541—542. l.

látható glosszák között nem találtam olyat, amelyiknek az írása bizonyosan a XV. század végére utalt volna, és kapcsolatba hozható lenne VÁRADIVAL.

Befejezésül e könyv vándorútjával kapcsolatosan tett néhány apró megfigyelésemet említem fel abban a reményben, hogy talán ezek is vetnek némi fényt VÁRADI könyvtárának sorsára. E kötet későbbi tulajdonosai felől, a különböző XVI. századi kezek glosszáit nem tekintve, csupán egyetlen pontos adattal rendelkezünk, amely a tábla belső oldalán olvasható. Eszerint a könyv 1633-ban BORNEMISZA Pál jenői főkapitányé volt. Hasznosabb felvilágosítással szolgál a kötet ennél korábbi sorsa felől az előzéklevel versoján olvasható alábbi latin vers:

„Liber de se ad lectorem.

Oblitus caeno iacui per annos
Integros centum, tineasque passus,
Nec minus caeco monachorum luxi
Carcere clausus.

Sed tutor ueri Deus, impiorum
Destruens aras, mea uincla [!] soluit
Nube discussa, dedit atque laeta
Tempora nobis.

Namque per multas manus agitatus,
Ad uirum, qui me pietate sancta
Conspicit, ueni: iubet hic manere
Veste sub ista.”

E sorokból kiderül tehát, hogy a könyv hosszú időn át barátok kolostorában hevert elzárva, szűtől rágottan és elmocskolódva, amíg csak az istentelenek oltárait le nem rontották. Ekkor az ő bilincsei is feloldódtak, és sok kézben való hányódás után egy istenes emberhez jutott, akinél most már megmarad ebben a „köntös”-ben (azaz kötésben).

A tábla belső oldalára és a *Jelenések könyve* XIII. fejezetéhez Nicolaus de LYRA életének idejével kapcsolatosan tett két jegyzet írásának biznysága szerint e verset a XVII. század első évtizedeiben írhatta be VÁRADI érsek könyvébe egy protestáns és hihetőleg egyházi rendű újabb tulajdonos. Bár közelebbi bizonyítékunk nincs rá, aligha lehet kétséges, hogy a fenti versecske (még abban az esetben is, ha nem bizonyulna eredeti alkotásnak) a kolozsvári jezsuita kolostornak és könyvtárának 1603 júniusában az unitárius lakosság által történt emlékezetes felpredálására és elpusztítására vonatkoztatandó.⁸ Bizonyára a kolostor elpusztítása során kallódhattak el e munka többi kötetei és rongálódhatott meg eredeti kötése annyira, hogy új tulajdonosa kénytelen volt beköttetni a ma is látható „köntös”-ébe. Ennek az újrakötésnek eshettek áldozatul a régebbi tulajdonosokra utaló esetleges bejegyzések éppen úgy, mint ahogyan ugyanakkor csonkultak meg a másodszori körülvágás következtében az első lap díszai is. E protestáns teológus tulajdonostól került a könyv 1633 előtt BORNEMISZA Pálhoz, akitől viszont leányára, I. APAFI Mihálynéra szállott, és egy ideig az utolsó erdélyi

⁸ VERESS Endre: *A kolozsvári Báthory egyetem története lerombolásáig, 1603-ig.* Erdélyi Múzeum. 1906. 258—262. l.

fejedelem könyvtárát is gazdagította.⁹ A jezsuiták kolozsvári könyvtárába a XVIII. század elején kerülhetett vissza az APAFIak vagyonának szétszóródása során.¹⁰

VÁRADI Péter egykori könyvének útja tehát az adatok szegénysége ellenére is elég bizonyossággal megrajzolható a jezsuitákhoz való kerülése, azaz az 1580-as évek óta. De hol volt a könyv VÁRADI halálától (1501) fogva 1581-ig? Erre a kérdésre jelenleg még csak feltételes értékű válasz adható. Ha azonban bebizonyosodnék, hogy a BÁTHORY által alapított XVI. századi kolozsvári jezsuita egyetem reánk maradt legdíszesebb könyvének, PLINIUS *Naturalis historia*-jának (Parma 1481) az iniciáléiba azért került feltűnő módon, visszatérőmotívumként a kékre festett, stilizált liliom, mert ezt az ősnymtatványt is VÁRADI Péter részére díszítették, akkor kötetünk sorsának ez a szakasza is tisztázódna. Ezáltal ugyanis kétségtelenné válnék, hogy VÁRADI könyvtárának legalábbis egy része HACZIUS Mártonhoz, a humanista és bibliofil váradai kispósthöz került, és ennek könyveivel együtt lett a megalakuló első erdélyi egyetem munkájának elősegítője.¹¹ Ebben az esetben a könyv kifejezően szimbolizálná azokat az összefüggéseket, amelyek a XVI. századi erdélyi művelődési fejlődést a MÁTYÁS-kori humanizmushoz kötik.

Kétségtelen, hogy a magyar könyvtörténetnek mindmáig legjobban feltárt és legrangosabb fejezete az, amelyik a MÁTYÁS-kori és a Mohács előtti könyvgyűjtéssel foglalkozik. Mégis úgy véljük, hogy a mai magyar kutatás ezt a fejezetet sem tekintethi véglegesen lezártnak. Még kevésbé tekinthet így a XVI. század művelődéstörténeti tanulságokban hasonlóan gazdag könyvhagyatékával kapcsolatosan elért eredményeire. Az utolsó negyedszázad módszeres kutatása nem terjeszkedett ki a török pusztításoktól megmenekült szlovákiai és erdélyi könyvtárak anyagának rendszeres vizsgálatára. Pedig, ha a kutatóktól leginkább látogatott és használt kolozsvári könyvtárak rendszeres átvizsgálása ilyen és más ezután feldolgozandó meglepetésekkel szolgált, akkor elképzelhető, hogy mi minden várható a kevésbé ismert, mondjuk, erdélyi viszonylatban a század könyvtárak módszeres tanulmányozásától.

Ezek a sorok éppen e fontos kutatási feladat napirendre tűzéséről és első eredményeiről kívántak hírt adni a magyar könyvtörténet munkásainak.

JAKÓ ZSIGMOND

Mátyás király törvénykönyvének újabb töredéke. A Román Népköztársaság Akadémiája kolozsvári könyvtárában, a volt Lyceumi Könyvtár régi anyagának rendszeres átvizsgálása során MÁTYÁS király 1486. évi *Decretum Maius*ának 1488. évi első kiadásából egy újabb töredékre bukkantam.¹ Az éppen egy ívnyi (a „c” ív) töredék a könyv 17. lapjától a 24. lapjáig terjedő rész, és tartalmazza a *Decretum* rendelkezéseit a hiteles helyi bizonyságok felől intézkedő XII. szakaszban olvasható „modus et ordo, qui tempore quondam domini Sigismundi imperatoris tentus fuit” kezdetű soroktól fogva a bírói hatóságok alóli mentességeket eltörölő XXIV. szakaszban a végéig („ille quoque vigore presentis decreti nullius vigoris intelligentur”).

⁹ Ennek nem mond ellene az, hogy e mű nem szerepel az APAFI-könyvtár maradványáról 1714-ben készített jegyzékben (*Magy. Könyvszle.* 1881. 123—134. l.). A könyv bőrkötésén az APAFI udvartartás irataiból jól ismert deák kezeírása látható.

¹⁰ Vö. HERMÁNYI DIENES József: *Nagyenyedi Demokritus* (GYÖRGY Lajos kiad.) Kolozsvár 1943. II. 50. l.

¹¹ Mindezekkel bővebben HACZIUS könyvtáráról készített, kéziratos dolgozatomban foglalkozom.

¹ A törvénykönyv kiadásaira vonatkozó kérdéseket tisztázta HUBAY Ilona: *Mátyás király törvénykönyve.* *Magy. Könyvszle.* 1939. 234—244. l.

E töredék az 55 572. könyvtári számot viselő *Libri celestium reuelationum sancte Birgitte de regno Suetie* (Nürnberg 1521, Anton KOBERGER) című, folio alakú műből került elő. E könyv a XVII. század végén KÉMERI THORDAI Pálé volt, és 1707-ben vezették be a jezsuiták kolozsvári könyvtárának leltárába. A *Decretum Maius* szóban forgó ívének egyik felét a kötéskor a könyv elején, a másik felét pedig a végén, kihajtott formában hasznosították; mégpedig úgy, hogy az egyik kihajtott lapot a kötés fatáblájára ragasztották, a másikat pedig előzéklevélnak használták. A kötés táblájára ragasztott lap szélén a XVI. század első negyedére valló írással az alábbi, kissé zavaros fogalmazású szöveg olvasható: „Testamentum legatum domino Dominico Dŷr Piscatoris per dominum v(enerabilem?) Zachariam plebanum in Herman, qui filius fratris sui Anno Incarnationis Mill.º 5º XVII qui eodem anno die sancti Seruacŷ vltimum clausit diem ducente deo diem eundem usque ad horam 8 tam. Melius est esse ante cautum, quam postpericula prudentem.”

E szövegből, értelmetlenségei ellenére is, annyi bizonyára kikövetkeztethető: 1. hogy e könyv nem sokkal megjelenése után eljutott Erdélybe; 2. hogy MÁTYÁS törvénykönyvének e töredékét a mohácsi vész körüli években hasznosíthatták a könyv bekötésénél; 3. hogy a szent BIRGITTA legendáit tartalmazó könyvnek ugyanebben az időben valami köze lehetett az 1517-ben elhalt ZAKARIÁS (szász?) hermányi plébánossal rokonságban álló DŷR Domokoshoz.

Ismeretes, hogy a *Decretum Maius* rendelkezései sok tekintetben sértették a főurak és nemesek érdekeit. Ezek MÁTYÁS halála után az új királytól, II. ULÁSZLÓTÓL, már az országhatárra érkezésekor ígéretet vettek elődje „újításainak” eltörlésére. Ez az 1492. évi országgyűlés alkalmával meg is történt.² Nem volna tehát semmi különös sem abban, ha Magyarországon 1522 körül már kötéshez használták volna a hatálytalanított törvénykönyv lapjait.

Valószínűbb azonban, hogy szent BIRGITTA legendái már kötve kerültek Erdélybe. Ebben az esetben viszont jelentőséget nyerhet az a mozzanat, hogy a könyv, melynek bekötéséhez a *Decretum Maius*t felhasználták, annál az ismert nürnbergi könyvkiadó-nyomdásznál, Anton KOBERGERNÉL jelent meg, akiről HUBAY Ilona feltételezte, hogy MÁTYÁS törvénykönyvének kinyomtatását is lebonyolította.³ Ez a most előkerült töredék is igazolni látszik HUBAY feltételezését. A talált lapokon ugyanis semmi nyoma nem látszik annak, hogy előzetesen is kötve lettek volna. Az el nem kelt példányok ívei tehát azért hányódhattak még több mint harminc esztendő múlva is KOBERGERNÉL, mert a könyv megjelentetésében annak idején valamilyen szerepet játszott.

JAKÓ ZSIGMOND

A tudományok osztályozásának magyar történetéhez. A tudományok osztályozásának kérdései elsősorban a könyvtártudományi irodalomban tükröződnek a maguk teljességében. Sem a filozófia, sem a tudománytörténet nem rendelkezik olyan irodalmi összefoglalással, amely minden részlet feltárásával, a történeti anyag teljes feldolgozásával kielégítő és megnyugtató képet adna erről a problémáról. Annál bővebb irodalma van a kérdésnek a könyvtártudományon belül.

A könyvtártudományi irodalom Ilse SCHUNKE tanulmánya¹ óta az osztályozás három alapvető rendszerét különbözteti meg: a bölcséleti, a tudományos és a könyvtári-bibliográfiai osztályozási rendszert. Ez a megkülönböztetés azonban, főként ami

² HUBAY: *I. m.* 237. l.

³ HUBAY: *I. m.* 243—244. l.

¹ *Die systematischen Ordnungen und ihre Entwicklung.* (Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1927. 337—400. l.).

a bölcséleti és a tudományos osztályozást illeti, nem nyugszik eléggé szilárd alapokon.² A bizonytalanság forrása az, hogy a tudománytörténeti kutatások nem elemezték ki-
elégítően a filozófia és az egyes tudományágak vagy tudománycsoportok kapcsolatának
történeti változásait. Ilyenfajta előtanulmányok természetesen a magyar irodalomból
is hiányoznak. Ezért mi sem vállalkozhatunk többre, mint hogy vázlatosan utaljunk
néhány kevéssé vagy egyáltalán nem ismert irodalmi adatra, amely a tudományok
osztályozásának hazai történetére vonatkozik.

Áttekintésünket APÁCZAI CSERE János munkásságának vizsgálatával kellene
kezdenünk, ezt azonban feleslegessé teszi BÀN Imre mostanában megjelent kitérő
monográfiája (BÀN Imre: *Apáczai Csere János*. Bp. 1958. 606 l.). Behatóan elemzi
ez a mű APÁCZAI *Enciklopédiájának* tudományrendszerét, kimutatja e rendszer
eredetiségét ALSTED hasonló munkájának rendszerével szemben. De feltárja az
APÁCZAI-életmű további állomásain jelentkező tudományfelosztási, rendszerezési
mozzanatokat s ezek forrásait is.

A magyar filozófiai irodalomban BARCZAFALVI SZABÓ Dávid foglalkozott először
önálló munkában a tudományok osztályozásával.³ E művében összefoglalja a megismerés
alaptételeit, felvázolja a tudományok rendszerét, és e rendszerből azt a következtetést
vonja le, hogy egy jó kollégiumban 5 tanárra van szükség, aki a következő főtárgyakat
tanítsa: *Termős földmérés, Lakföldmérés, Ég s lebegőmérés és tünetértékség, Tudás, Lélek és tündérértékség*. Gondolatmenete arra vall, hogy munkája egyben
pedagógiai programirát is volt, nemcsak filozófiai tanulmány. Bennünket azonban
most az érdekel, hogy milyen megfontolások alapján keletkezett ez a tudományfel-
osztás. BARCZAFALVI szerint az emberi elme a dolgokat vagy mint lettek, megtörtén-
teket ismeri meg, vagy a lett és történet dolgok okait kutatja. Ezért a tudományok két
főcsoportját különbözteti meg, úm. a történettudományt és a filozófiát. A tudományok
e két főcsoportját aszerint osztja tovább, hogy az egyes tudományágak milyen tárgyak
megismerésére irányulnak. A história tárgya szerinte legáltalánosabban: a világ.
Feladata azonban csak annyi, hogy felsorolja, ismertesse, leírja ezt a világot. Az okok
és összefüggések kutatása már a filozófiára tartozik. Szemléletéből természetesen az
következik, hogy ugyanarra a tárgyra irányuló tudományok mindkét főcsoportban
párhuzamosan jelentkeznek.

BARCZAFALVI felosztása közvetve LEIBNIZ filozófiai nézeteire utal. LEIBNIZ
ugyanis kétféle igazságot különböztetett meg: a „*vérité de raison*”-t és a „*vérité de fait*”-t; a gondolatot WOLFF fejlesztette tovább. LEIBNIZet rendszerező tankönyvei-
ben már racionális és történeti tudományokról beszélt. WOLFF tankönyveit Magyar-
országon is használták, BARCZAFALVI német egyetemeken is megismerkedhetett vele,
és tudományfelosztásához az alapgondolatot belőle meríthette.

A magyar filozófiai irodalomban BARCZAFALVI munkája után az egyezményes
filozófia megjelenéséig tudomásunk szerint semmi nyoma nincs az osztályozás prob-
lémájának. Az egyes tudományágak területén azonban a XVIII. század végén és a XIX.
század elején érdekes osztályozási törekvésekkel találkozunk. A tudományos rend-
szerezés klasszikus korszaka világáigzerte a XVIII. század. HERBERT megelőzve BUFFON
és LINNÉ az embert is fajokra osztotta, LINNÉ megteremtette a növények és állatok
mesterséges rendszerét. A mesterséges rendszerrel egyidejűleg a természetes rendszer
igénye is jelentkezett, szószólói LEIBNIZre hivatkoztak, aki szerint a természetben nincs

² Sem SCHUNKE, sem legújabban KUNZE nem tudja megnyugtatóan elhatárolni
a tudományos és a filozófiai-enciklopédiai osztályozás fogalmát. (Vö. KUNZE, Horst:
Bibliotheksverwaltungslehre. Leipzig, 1956. 137–140. l.)

³ *A tudományok magyarul*. Pozsony, 1792. 57 l.

ugrás, csak folytonosság. Nyilvánvaló, hogy e rendszeralkotási törekvésekben tükröződő nagy tudományos mozgalom mögött a tudományok nagymérvű fejlődése állott, főként a természettudományoké. Már a XVII. században általánossá lettek a természet-tudományban a kísérleti, egzakt módszerek, és ettől kezdve rohamos e tudományágakban a növekedés. A növekedés úgy tökröződik az irodalomban, hogy sorra megjelennek az egyes diszciplínák nagyhatású, összefoglaló jellegű kézikönyvei, és ezek a kézikönyvek szinte kivétel nélkül valamilyen szisztémára épülnek. A szisztematikus elrendezésű könyv, a tulajdonképpeni kézikönyv ebben az időben nyert polgárjogot. Ezek a jelenségek a magyar tudományos életben is megfigyelhetők. A XVIII. század végén és a XIX. század elején nálunk is megjelentek olyan összefoglaló jellegű szakmunkák, amelyek a rendszeralkotás jegyében születtek. Ezekben az osztályozás szemléletére és a módszerbeli megoldásokra vonatkozóan találhatunk egynémely eredeti motívumot.

Az első magyar szakirodalmi termék, amely a rendszer kérdését a középpontba állítja, FÖLDI János *Természeti históriá*-ja.⁴ Ennek a műnek a bevezetése hosszasan foglalkozik a rendszeralkotás szükségességével, a mesterséges és a természetes rendszer kérdésével. Mint megállapítja, azért követi munkája felépítésében LINNÉ rendszerét, mert jobban lehet egy tárgyat rendszer szerint tanítani, mint rendszer nélkül „tévendezni” az anyagban. Tételét így indokolja: „De erősebb bizonyosságot is kíván, mint az a nélkül, némely igen esmérteésekről való szabad és könnyű bőv beszéd s az esmeretlenebbeknek vagy elmellőzése vagy nagyobb összezavarása. Mit használ kevés esmeretekről temérdek fogásokat s árkusokat bemázolni, és azután számtalanokat, melyeknek esmérte tenné az egész tudományt, szó nélkül hagyni vagy túltul elgázolni s legázolni.” FÖLDI szerint tehát a rendszer elsősorban didaktikai követelmény, amint ezt félreértelmezhetetlenül, ismételten is megfogalmazza: „Az előszóval tanulónak, de kivált az önnön magától tanulónak a jó rendszer ... egy szükséges és nála nélkül ellehetetlen eszköz arra, hogy a természeti históriában fundamentomos esméretet szerezzen.” Egy másik tétele, melyben megállapítja, hogy a rendszeralkotás azért is szükséges, mert „gyámolítja az emlékezetet”, és segítségével módszeresebb a megismerés, a szubjektív szemléletű osztályozás napjainkban is élő programját idézi. Nála jelentkezik először a természetes rendszer fogalma is. A természet három országra való tagolását egyesek tagadják — írja —, és a természetben LEIBNIZ-re hivatkozva folytonosságot látnak. FÖLDI elismeri a természetes rendszer előnyeit: „A természetben gráditsonként való következtésekről való képzéseknek nagy hasznuk abban van, hogy a természeti históriában egy természeti rendszerre (systémára) valóságos fundamentumot adnak, az előadásoknak könnyebbítésére és az emlékezetnek segítő eszközéül szolgálnak.” A természetes rendszer megalkotásának azonban szerinte ellentmond az a tény, hogy a természetben hiányoznak az átmeneti formák, például az élő és az élettelen testek között. Másrészt, mint írja, az állatok közt vannak olyan „seregek” és „nemek”, amelyeket nem lehet beilleszteni semmiféle természetes rendszerbe sem, „szembetűnő erőltetés” nélkül. Ezért nem törekszik valamiféle új, természetes rendszer szerkesztésére, hanem megelégszik LINNÉ mesterséges rendszerével. Érdemes megemlíteni még egy gondolatát, amely a fejlődés eszméjét veti fel az osztályozásra vonatkozóan: „A felvett rendszerek még mind ez ideig szépítődnek, rendesítődnek, tökéletesítődnek; és így hovatovább mind jobbak lesznek.”

FÖLDI-hez hasonlóan előtérbe állítja a rendszeralkotás kérdését PETHE Ferenc is *Természethistóriájában*.⁵ Könyve mottójául is egy idevágó idézetet választott

⁴ Pozsony, 1801. 428 l.

⁵ Bécs, 1815. 523 l.

DAVY munkájából.⁶ Műve bevezetésében a természet megismerésének egyik alapvető szempontjaként jelöli meg a rendszeralkotást. Így ír: „Elménken a dolgok rendbeszedésével segítsünk, tudván azt, hogy a tárgy csak tőlünkhoz szabva is temérdek.” Ugyanitt ismételtelen megfogalmazza az osztályozás rendeltetését, és röviden utal alapelveire: „A tudományok rendreszedésének nagy haszna abban fekszik, hogy az által az elmén segítünk: de ha ezt a végtárgyat el akarjuk érni, a rendreszedést olyan tulajdonságok hasonlóságára kell építeni, amelyek világosak, különbéjjeűek és nem lézen-gők.” S ezt a gondolatot folytatva: „Aki legjobban, legmegfoghatóbban rendre tudja szedni a megkülönböztető jegyeket, egy rokonságba tudja rakni a jobban egymáshoz illőket; helyes fogydogálló vagy nöddögelő lépéseket tud a tárgyak között kiszabni, kétségkívül az a nyertes, az irt legjobb systémat abban a tudományban.” PETHE fel-fogásában kifejezetten megjelenik az objektív elv, mely szerint a rendszerezésnek a valóságra, a valóságos tulajdonságokra kell épülnie. Ezért határozottan állást foglalt egy progresszív jellegű, az egyszerűtől a bonyolult felé haladó felosztási sor mellett, de kialakítására egyéni nehézségeire való hivatkozással már nem vállalkozott. Végső soron azonban mégis az tűnik ki megnyilatkozásaiából, hogy az osztályozásnak csak didak-tikai jelentőséget tulajdonít, és ezzel mindenfajta szubjektív felosztás létjogosultságát is elismeri.

Az egyes tudományágakon belül jelentkező osztályozási törekvések érdekes eredményekhez vezettek a magyar matematikai irodalomban. BOLYAI Farkas *Ten-tamen* c. művében⁷ külön fejezetet szentelt ennek a kérdésnek a geometria felosztásával kapcsolatban. A mű második kötetében, a *Subdivisiones geometriae* c. fejezetben a következőket olvassuk: „Capitum aliarumve subdivisionum, imagines e numeris sive e literis modo sequente compositae (quibus et plantae aliaque exprimi possent) vicem subire queunt: ex. gr. „dgb” vel 472 denotet secundam in prima subdivisione illius, quae septesima est in prima subdivisione quartae in omnium prima subdivisione; nempe plura in eodem subdivisionis gradu per primam, secundam etc. distingui pos-sunt; et numerus primus ad laevam denotat numerum subdivisionis, quota sit in gradu primo, et quivis numerus n (si > 9 fuerit, parenthesi clausus) denotet n -tam in gradu primo subdivisionis numeri ad laevam praecedentis. Possunt quidem eiusmodi sub-divisiones vocabulis exprimi; ex. gr. usque ad sextum subdivisionis gradum, liber, pars, caput, sectio, articulus, paragraphus inservire possunt; possuntque ubique plura concernentia numeris Romanis Arabicisque aliisve signis adiungi. Atque si neces-saria adhuc defuerint, ubi imago quaequam numerica superius dicta advenit; liceat simulac requisita cursus advexerit, filum titulo supplementi numeri dicti interrumpere postmodum continuandum...” Ugyanezt megismétli az *Egy kis toldalék és jelentés* c. fejezetben.⁸ Az ismétlés arra vall, hogy ezt az ötletét maga is újnak, magyarázatra

⁶ DAVY, Humphry: *Elements of agricultural chemistry*. London, 1813.

⁷ *Tentamen iuventutem studiosam in elementa matheseos... introducendi*. Maros-vásárhely, 1832–1833. 1–2 tom.

⁸ „A Caputak etc. helyett, akármelyik osztályt lehetne betű vagy számképpel fejezni ki, (nem különben a plántát s sok egyebet is); tsak a felosztásnak ugyanazon gráditsfogán levő osztályok 1-ső, 2-dik..., különben azon egy osztály-névvel különböz-tesseken meg: balról az első szám tegye az annyiadik legelső osztályt, s akármelyik szám tegye az előttevalónak felosztása első fogán lévő annyiadik osztályt, a mekkora azon szám; (ha a szám 9-et meghaladná, a kétfelől bészartat egy számnak véve.)... Ezen osztályokat a 12-dikig le így lehet nevezni: főrés, alrés, főosztály, alosztály, főszakasz, alszakasz, főszak, alszak, főzikkely, altzikkely, főzikk, altzikk; melyet még tovább is lehet folytatni iz, izetske s több nevekkal; noha római számokkal s közönségesekkel, s más jegyekkel is lehet az alább oda tartozókat megkülönböztetni. Elöl is lehetnek még könyv, darab, sőt földarab, aldarab nevek is. A mely számnak eléadására a szükségesek még azon a helyen nintsenek meg; a hol már megvannak, kipótlását oda lehet tenni; eleibe írva, melyik számnak kipótlása.”

szorulóknak tartotta. Ebben a részben, amit egyébként azért írt magyarul, mert a *Ten-tamen* e kötetét, a *Geometriá*-t magyarul akarta kiadni, a matematikai műszavak, a helyesírás, a nyelvi kérdések közt, egy tudományos világnyelv tervével együtt tárgyalja ezt a felosztási lehetőséget is.

Mi BOLYAI elgondolásának a lényege? A szokásos fejezetekre való bontás helyett szerinte bármelyik csoport betű- vagy számképpel jelölhető. Például 472 a 4-es osztály 7-dik alosztályának 2-dik alosztályát jelölheti, vagy ugyanígy az ábécé megfelelő sorszámú betűivel: „dgb” a d (negyedik) osztály g (hetedik) alosztályának b (második) alosztályát jelöli. Nyilvánvaló tehát, hogy BOLYAI logikus felosztáson belül logikus jelzetrendszer kialakítására gondolt. Jóllehet arról beszél, hogy az osztályokat római számokkal vagy betűkkel s más jegyekkel is lehetne jelölni, mégis arab számokat, mégpedig az elrendezés szerint tizedes törtszámokat alkalmaz a geometria felosztására adott konkrét skémájában. Ugyanezek a jelzetek művében is megjelennek a szokásos fejezetekre való bontással együtt. Ez a kettős rendszerű tagolás arra vall, hogy a tizedes jelzeteket szerény kísérletnek szánta. BOLYAI egyébként tudatában volt annak, hogy elgondolásában a jelzetrendszer milyen újdonságot jelent, s hogy ezt a jelzetrendszert és felosztási formát más tudományágakban is fel lehetne használni. Néhány szóval utal is erre, mondván, hogy nemcsak a geometriát, hanem a növényeket s más egyebet is fel lehet osztani így.

Az újdonság tehát BOLYAI-nál az, hogy a könyvtári szakrendszereket messze megelőzve jelzetrendszerként tizedes számokat alkalmazott. Külön érdekességet kölcsönöz elgondolásának, hogy számolt a tizedes jelzetrendszer hibáival és veszélyeivel is. Ezekre egészen tömören két alkalommal utal. Az idézett szövegek szerint bármely n szám a tőle balra álló szám n -ik osztályát jelöli a felosztás azonos fokán, s ha nagyobb e szám 9-nél, akkor szerinte zárójelbe kell tenni. Ez tehát azt jelenti, hogy a felosztás azonos fokán nem kell a 0-tól 9-ig való tízes felosztáshoz ragaszkodni, hanem szükség szerint tovább lehet folytatni a felsorolást, csak az egynél több számjegyet zárójelbe kell tenni, megkülönböztetésül azért, hogy a felosztás azonos fokát jelöljük vele. A tizedes osztályozás egyik méregfogát húzza ki ezzel BOLYAI: így nem kell minden osztályt, alosztályt a tíz számjegy Prokrusztész-ágyába kényszeríteni.

Egy ily módon megkonstruált rendszernek azonban még egy veszéllyel kell számolnia: az ismeretek elégtelensége és az állandó fejlődés miatt nem lehet zárt és tökéletes felosztási sorokat alkotni. Ha egy sor adott helyén még hiányosak a szükséges ismeretek, de később a tudomány „cursus”-a ezeket a hiányokat pótolja, BOLYAI a sort a megfelelő helyen meg szándékszik szakítani, és a kiegészítést oda beiktatni. Minderre egészen tömören csak egyetlen mondatban utal. A magyar szöveg nem egészen világos; latin nyelvű megfelelőjével összevetve az derül ki, hogy üresen hagyott helyekkel számol. (Ugyanezt teszi a tizedes osztályozási rendszer is.) Azt már azonban nem tudjuk, hogy mi a szándéka arra az esetre, ha üres szám nem áll rendelkezésére, és azonos felosztási fokon mégis újabb csoportot kellene elhelyeznie rendszerében. BOLYAI osztályozási elgondolása egyébként teljesen elszigetelt maradt, mint ahogy műve, munkássága általában is az volt.⁹

A nyelvtudomány területéről indult el egy érdekes rendszeralkotási kísérlet, amely később általánosabb érvényű alkalmazást is nyert. NYIRY István latin nyelvtanát¹⁰ KANT kategóriáira építette. A gondolatot a *Tudományos Gyűjtemény* még a

⁹ Osztályozási törekvéseiről NÉMETH Endre emlékezett meg először *A tizedes osztályozás fejlődése* c. tanulmányában. (A Fővárosi Könyvtár Évkönyve 1938. 156. l.)

¹⁰ *Disquisitio philosophica de causis sermonis latini, grammaticis philosophiae categoriis, philosophis grammaticam explicans.* Sárospatak, 1827. 72 l.

könyv megjelenésének évében nagy elismeréssel üdvözölte,¹¹ és egyben azt tűzte célul, hogy a filozófiai szempontokat az egész nyelvtudomány felépítésében alkalmazni kellene. A megvalósítás nem is késett sokáig. NYIRY István egy enciklopédia megírásába kezdett. Munkája¹² torzó maradt, de jelentős elméleti alapvetése és ezzel kapcsolatban tudomány-felosztása számunkra igen tanulságos. Rendszere megalkotásában arra az alaptételre helyezkedik, hogy a tudományok az emberi gondolkodás eredményei, tehát a tudományok megértéséhez és megkülönböztetéséhez a gondolkodás formáit kell világosan megkülönböztetni. Így olyan felosztás létrehozását reméli, amely egyrészt nem önkényes, másrészt az emberi elme további tökéletesedése során is – legalább főbb pontjaiban – állandó marad. Nem zárja ki szerinte természetesen ez az állandóság a „rendes tudománykör” (encyclopaedia systematica) állandó tökéletesedését.

A gondolkodás formáinak vizsgálata során KANT kategóriatanához jut el. A kategóriákban véli felfedezni azokat a biztos támpontokat, amelyeket a teljes tudománykör és az egyes tudományágak rendszerének kialakításában felhasználhat.

Mutassuk be ezek után, hogyan alkalmazza a „tudományokról való mondhatóságok” (kategóriák) elméletét pl. a nyelvtudományok felosztásában.

Nyelvtudományok

A) I. Nyelvtörténet, a nyelvek eredetéről és kimiveléséről való tudomány	<i>Mennyiség</i> szerint időben
II. Az írás eredetéről s változásairól való tudomány	térben
B) I. A nyelveknek közösleges tulajdonságairól való tudomány, Grammatica generalis	<i>Minőség</i> szerint
II. A nyelvek különös tulajdonságairól való tudomány, Grammatica specialis (itt sorolja fel az egyes nyelveket)	
III. A szóknak tulajdonságáról való tudomány, Szótártudomány	
C) I. Iratítélés, iudicium textus, critica	<i>Viszony</i>
az írott munkák substantíájára nézve
II. Iratértés, hermeneutika, exegesis, fordítástudomány	az írott munkák okozatára jelentésére nézve
D) Humaniores scientiae	<i>Modalitás</i>
I. Rhetorica	a beszéd kötetlen és
II. Poetica	kötött jellege szerint.

Azért mutattuk be éppen a nyelvtudomány felosztását NYIRY rendszeréből, mert a kategóriák alkalmazását ez a rész mutatja talán a legplasztikusabban. A felosztás első olvasásra is erőszakoltnak tűnik. Ilyen erőszakolt megoldás például az, hogy az írás történetével foglalkozó tudományt a tér kategóriájához kapcsolja. Ezt nyilván azért teszi, mert felosztandó anyagát a kategóriákhoz arányosan kívánja alkalmazni.

¹¹ *Tudományos Gyűjtemény*, 1827. 102. 1.

¹² *A tudományok összesége*. Sárospatak, 1829–1831. 1–3 köt.

NYIRY István, mint maga is utal rá, német enciklopédistáktól vette át az ötletet, hogy KANT kategóriái szerint alkosson tudományrendszert. Próbálkozása sokhelyütt erőszakolt, szkémájában a kategóriák különböző felosztási fokokon ismételten megjelennek. Konstruációja így zavaros, nem tekinthető át egykönnyen. Éppen ellenkezője annak, amit elméleti alapvetésében célul tűzött ki maga elé rendszere világosságát, áttekinthetőségét illetően.

A vázlatos kép, amit a tudományok osztályozásának első magyar jelentkezéseiről nyújthattunk, több szempontból is tanulságos. Szembetűnő, hogy nálunk a filozófiai irodalom milyen kevéssé foglalkozott a tudományok osztályozásával. BACON híres munkája, a *De dignitate et augmentis scientiarum*, amely az osztályozás szempontjából igen emlékezetes, nálunk a XVIII. században újabb kiadást ért meg,¹³ hatása azonban csak néhány retorikai jellegű kiadványon ismerhető fel. Annál többen foglalkoznak az osztályozással a racionalizmus által megtermékenyített magyar szaktudományok. Ezt a szaktudományokat formáló, serkentő hatást a racionalizmus haladó vonásai között kell számon tartanunk. Tanulságos az is, hogy áttekintésünk során többhelyt alkalmunk volt felismerni azt a sajátságos ellentmondást, amely a tapasztalat és az értelem között az osztályozás kérdésében jelentkezett. Az ismertetett osztályozási elgondolások felismerik a tárgyi szempont létjogosultságát a rendszerezésben, és alkalmazzák is bizonyos mértékig. Rendszereik objektív mozzanatait azonban szétszabdálja a törekvés, hogy minden ismeretet a megismerés sajátságaihoz, illetve magához a rációhoz igazítsanak.

DURZSA SÁNDOR

Tárgyszókatalógus terve az Egyetemi Könyvtárban (1779–1845). TOLDY Ferencnek a könyvtár állapotáról szóló jelentése,¹ melyet 1845 márciusában nyújtott be a nádorhoz, részletesen foglalkozik az Egyetemi Könyvtár katalógusainak kérdésével is.² Jelentésében TOLDY megemlíti, hogy az 1779. évi könyvtári utasítás háromféle katalógust ír elő a könyvtár számára, majd ismerteti, hogyan tettek eleget az utasítás követelményeinek.

Az első két katalógussal³ most nem foglalkozunk. A harmadik, az ún. „Real-Catalog”, azaz „catalogus alphabeticus secundum materias distinctus”⁴ azonban feltétlenül megérdemli, hogy különös figyelmet szenteljünk neki.

A reálkatalógus elkészítését az utasítás kibocsátása óta eltelt 66 esztendő alatt meg sem kísérelték, állapítja meg TOLDY, de ha a sürgősebb munkák befejeződnek, és ha Öfensége és a Helytartótanács úgy kívánja, akkor hozzáfognak.⁵ Az ígéret ellenére világos, hogy TOLDY sem lelkesedett ennek a katalógusnak elkészítéséért, mert mindjárt a következő mondatban leszögezi, hogy ilyen katalógusa más könyvtárnak sincs, sőt, szerinte nincs is rá szükség, mivel bibliográfiai és tudománytörténeti művek segítségével az általános szerzői katalógusból is megtudható, hogy az illető kérdésről milyen művek találhatók a könyvtárban.

¹³ Budae-Pestini, 1756. 611 l.

¹ *Unterthänigster Bericht über die Bedürfnisse der Königlichen Universitäts-Bibliothek.* Egyetemi Könyvtár irattára (továbbiakban EK). „Jelentések” különcsomó. Náadori jelentés.

² TóTH András: *A pesti egyetemi könyvtár a modern fejlődés útján.* Tanulmányok Budapest múltjából. 11. köt. 256–7. l.

³ Betűrendes szerzői és az egyes tudományzakokról partikuláris szakkatalógusok.

⁴ Náadori jel. B/II. pont.

⁵ Uo.

Ezenkívül, folytatja TOLDY, mivel nem volna elégséges, ha csak az önálló műveket vennék fel ebbe a katalógusba, hanem a gyűjteményes munkák egyes részeit, valamint terjedelmesebb monográfiák nagyobb részleteit is bele kellene dolgozni, felmerül az a kérdés, hol legyen a határ a felveendő és a fel nem veendő művek között.

Bonyolítja a kérdés megoldását, mondja TOLDY, az a tény is, hogy valamely egészen csekély terjedelmű részlet gyakran több fényt vet a kérdéses tárgyra, mint egész monográfiák. Ebből következik, hogy a tudósoknak ismerniük kell a tárgyukra vonatkozó fontos írásokat, értekezéseket és egyes elszórtan található adatokat a lehető legteljesebb mértékben. Ezt pedig, fejezi be fejtegetéseit, nem egy adott könyvtár reálkatalógusa, hanem jó bibliográfiák és speciális szakkönyvek teszik csak lehetővé.

Mielőtt az itt kifejtett véleménnyel foglalkoznánk, tisztázzuk, milyen katalógus ellen hadakozik TOLDY, milyennek kellett volna lennie ennek a reálkatalógusnak?

A nádori jelentésben említett 1779. évi könyvtári utasításból,⁶ amely okt. 11-én kelt, az Országos Levéltárban őrzött példányon kívül négy másolat található az Egyetemi Könyvtár irattárában is,⁷ ezek közül egy az Egyetemi Senátustól a Könyvtárnak megküldött 4741. sz. hivatalos másolat, a többi feltehetően TOLDY érdeklődésének és a nádori jelentés előmunkálatainak következménye.⁸

Az utasítás 2. cap. 2. §-a foglalkozik a katalógusokkal. A harmadik előírt katalógus a „catalogus realis”, amely a műveket tárgyak szerinti betűrendben tartalmazza. Készítésekor, mondja az utasítás, az alábbi szempontokat kell figyelembe venni: az anyag felosztása ne legyen túl aprólékos, az egyes csoportok ne legyenek túlságosan kicsik; de ne legyen túl kötetlen sem, nehogy igen nagy csoportok keletkezzenek. Csak azokat a műveket vegyék fel, amelyekben a szerző az illető tárgyról bővebben, „data opera” értekezik. Ezeket megfelelő gonddal kell kiválogatni, és ahol szükséges, egyes fejezeteket is külön fel kell tüntetni a megfelelő lapszámmal együtt. Az ilyen módszerrel készült katalógust, mondja az utasítás, a tanulmányosság nemcsak tanulmányai és feladatainak elkészítése során forgathatja haszonnal, hanem önálló tudományos szárnypróbálgatásaiban is, mivel belőle minden nehézség nélkül megtudhatja, hogy mely írók műveit kell bizonyos tárgyból elolvasnia.

Kétségtelen, hogy a szabályzatban tárgyszó-katalógusról van szó. Ismeretes, hogy kb. 100 év óta a „reálkatalógus” szisztematikus szakkatalógust jelent, korábban azonban ez az elnevezés a mai „Schlagwortkatalógus” értelmében volt használatos.⁹

Nem feladatunk a tárgyszó-katalógus történetének megírása,¹⁰ de elkerülhetetlen, hogy főbb vonásaiban fel ne vázoljuk a fejlődés jelentősebb állomásait, amelyek nélkül az 1779. évi okt. 11-i utasításnak a reálkatalógusra vonatkozó része nem jöhetett volna létre.

Tárgyszó-katalógust először a középkori kolostori könyvtárak kódexeiről készítették, a szaklajstromok regisztereként, de sokszor önállóan is. A melki és az eichstätti kolostori könyvtárak katalógusainak tanulmányozása során az is kitűnik, hogy első-

⁶ *Instituta Bibliothecae Regiae Universitatis Budensis*. OL. Helytt. Dep. litt.-pol. 1779, Univ. Bud. fons 16, pos. 17.

⁷ EK. „Könyvtári utasítás” kcs.

⁸ Az utasításról általában I. BRUCKNER János: *A jözejinista kultúrpolitika és az Egyetemi Könyvtár*. Magy. Könyvszle. 1956. 113—5. l.

⁹ *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. Hrsg. von F. MILKAU. Leipzig, 1933.. 2. Bd. 247. l.

¹⁰ A kérdést és irodalmát jól összefoglalja MILKAU *Handbuch*-jának 2. kötete, 290. l. Az ott felsoroltakból különösen fontos FR. BOCK: *Zur Geschichte des Schlagwortkatalogs in Praxis und Theorie*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1923. 494—502. l. Az újabbak közül H. KUNZE: *Bibliothekswissenschaft*. Leipzig, 1956. 144—6. l. rövid vázlata használható.

sorban az akkor igen nagyszámú anonym kéziratok tették ezt szükségessé. 1600 után már bibliográfiai művek is készültek ezzel a módszerrel. 1611-ben jelent meg Georg DRAUDIUS *Bibliotheca classica*-ja, mely 12 szakra oszlik, a szakokon belül azonban a tárgyak betűrendjében következnek a címek. Martin LIPENIUS még továbbmegy egy lépéssel, 1679 és 1685 között megjelent *Bibliotheca realis*-a az egyetemi fakultásoknak megfelelően mindössze négy részre (theológia, jogtudomány, orvostudomány filozófia) oszlik. LIPENIUS művével egyidőben, 1680 és 1682 között készítette el Adrien BAILLET Ch. Fr. de LAMOIGNON könyvtárának tárgyszókatalógusát, amely nem került kinyomtatásra, és melynek holléte ma ismeretlen. Fennmaradt azonban az a szabályzat, amelyet BAILLET a könyvtár tulajdonosa számára írt útmutatóul.¹¹ Ebből kitűnik, hogy BAILLET, akárcsak LIPENIUS, bizonyos könyvek, különösen nagy történelmi gyűjteményes munkák egyes részeit is külön tárgyszavazta. Az olyan műveket azonban, mint amilyenek a különböző „variae lectiones”, „opuscula”, „electa”, „miscellanea philologorum et criticorum”, „collectanea” stb. LIPENIUSzal ellentétben nem vette fel.

BAILLET katalógusának és szabályzatának fontosságára DENIS is rámutatott.¹² Ez azért jelentős a mi szempontunkból, mivel csaknem bizonyos, hogy a könyvtári utasításnak a katalógusokra vonatkozó része DENIS alapján készült. Nála is, akár az utasításban, háromféle katalógus felállítása az alapkövetelmény: az első a szerzők betűrendjében, a második a tudományoknak megfelelően osztályokra tagolva, a harmadik pedig a tárgyak betűrendjében sorolja fel a műveket. Ez utóbbi — mondja DENIS — nagyon hasznos, elkészítése azonban igen nehéz.¹³ Ez a rövid, tömör fogalmazás tér vissza az utasítás 2. cap. 2. §-ában.

A módszer megvilágítására példát is közöl az utasítás. Ezt, fontossága miatt, szószerint idézzük: „Sub vocabulo *Asylum* indicabitur: Caspari Barthl dissert. de Asyli: Extat opusculo Thomae 2^a Pag.”

A példa értelmét csak sejteni lehet, mivel — mint majd látni fogjuk — jó néhány másolási hiba csúszott bele. A közölt példa szövegének hibás volta ellenére is kitűnik, hogy a tervezett tárgyszókatalógus nemcsak az önállóan megjelent műveket vette volna figyelembe, hanem ezen túlmenően a különböző gyűjteményes művek, kötetben összegyűjtött vegyes dolgozatok is külön tárgyszavakat kaptak volna. Ahhoz azonban, hogy ezt minden kétséget kizáróan bebizonyítsuk, szükséges volna az idézett példa tökéletesen egyértelmű megfejtése. Ez legegyszerűbben úgy végezhető el, ha megtaláljuk a forrást, amelyből az utasítás a példát vette. Nem kétséges ugyanis, hogy a példa-felvételt nem önállóan alakították ki, hanem valamelyik korabeli szakkönyvből vagy tárgyszavas bibliográfiából vették át. De melyikből? A „post quem non” adva van az utasítás keltében, az „ante quem non” pedig feltehetően 1600.

A megfelelő irodalom átvizsgálása után sikerült is megtalálni a forrást Martin LIPENIUS *Bibliotheca realis juridica* c. bibliográfiájában¹⁴ az „Asylum” tárgyszó alatt az első cím a következő: „JO.CASP.BARTHEL Dissert. de iure asyli, Würtzb. 1733. 4. in Ejus Opuscul. varii argumenti Tom. II. p. 638—707.”

Ily módon bizonyítottnak vehető, hogy az Egyetemi Könyvtár tárgyszókatalógusa nem szándékozott BAILLET módszerét követni, hanem az általa a feldolgozásból kizárt „opuscula varia”-féle műveket is analitikusan tárgyszavazta volna. A címleírás adatai az értekezés szerzőjének kereszt- és vezetékneve, az értekezés címe, nem önálló műveknél annak a kötetnek szerzője és címe, melyben az értekezés található, kötet-

¹¹ In priorem *Bibliothecae Lamonianae indicem praejatio* ... A. BAILLET: *Jugemens des savans*. 1. tom. 2. partie. Amsterdam, 1725. 140—59. l. kisnyolcadrét kiad.

¹² M. DENIS: *Einleitung in die Bücherkunde*. 1. Theil. Wien, 1777. 261. l. n. jegyz.

¹³ I. m. 260—1. l.

¹⁴ 1. tom. Lipsiae, 1757. 89. l.

és lapszám lettek volna. Mivel a példa nem könyvtárkatalógusból, hanem bibliográfiából származik, a raktári jelzet, ill. lelőhely feltüntetésének kérdése fel sem merült.

Mindenesetre a maga idejében ez a tárgyszó-katalógus, ha elkészül, a legfejlettebb módszerekkel szerkesztett tárgyszó-katalógusok sorába tartozott volna. Sajnos azonban, mint már TOLDY megállapította, hozzá sem kezdtek.

A könyvtári utasítás kibocsátását követő időben az abolíciós könyvanyagról készítendő „index generalis” került a könyvtári munka homlokterébe, és talán ennek tulajdonítható, hogy az Egyetemi Senatus nem sürgette a tárgyszó-katalógus ügyét. Lchetséges azonban, hogy a háttérben más erők is működtek.

Az egykorú iratanyagból kitűnik, hogy BRETSCHNEIDER, a könyvtár akkori igazgatója igyekezett az Egyetemi Senatust rávenni, hogy az index realis elkészítésére részletes utasítást adjon ki. Ez elég különösen hangzik, mivel tudjuk, hogy az ilyen jellegű munkákat ebben az időben a könyvtárosok nem nagy lelkesedéssel fogadták. Még különösebb BRETSCHNEIDER buzgólkodása, ha figyelembe vesszük, hogy 1780. dec. 1-i jelentésében csak egy ABC-katalógus szerkesztését ajánlja.¹⁵ Valószínű, hogy BRETSCHNEIDER hirtelenjött lelkesedése mögött az a szándék rejtőzött, hogy az index realis kérdést ellenfelei, PRAY György praefectus, valamint WAGNER Károly és SCHÖN-VISNER István custosok ellen játssza ki.

A custosokat már 1781. áprilisi jelentésében bepanaszolja a Senatusnál hanyag munkájuk miatt. Július 20-i beadványában pedig azt kéri, hogy az előző évben állásáról lemondott PRAY visszatérésével kapcsolatban előreláthatólag felmerülő torzalkodások elkerülése érdekében a két praefectus között osszák meg a funkciókat.¹⁶ Ennek megfelelően ő szívesen átengedi PRAYnak a „magasabbrendű és ízesebb” munkát, vagyis a catalogus realis elkészítését. Egyúttal kéri, hogy a Senatus határozza meg a katalógus készítésének szabályait.

1781. dec. 23-i beadványának 28. pontjában¹⁷ közli a Senatussal, hogy a könyvtári utasítás 2. cap. 2. §-ában előírt catalogus realis munkálataihoz mindeddig nem foghattak hozzá, mivel ő és beosztottai a könyvtár rendezésével és az index generalis készítésével vannak elfoglalva, a custosok viszont nem hajlandók könyvtári munkát végezni. Ha a Senatus ennek ellenére a munka elkezdését kívánja, adjon erre külön utasítást. A Senatus erre azt válaszolja, hogy majd annak idején intézkedni fog arról, hogy az index realis ügyében mi történjék, és kik készítsék majd.¹⁸ BRETSCHNEIDER egy másik beadványában visszatér erre, és azt írja, hogy szeretné, ha ez az intézkedés már megtörtént volna, nehogy két könyvtáros idejét továbbra is tétlenül fecsérelje. A beadványra válaszolva a Senatus megállapítja, hogy az index realis elkészítése hosszú időt és a tudomány minden ágában kipróbált szakembert igényel, majd megismétli, hogy megfelelő időben, mikor a könyvtár már teljesen el lesz rendezve, erről a kérdéssel is intézkedni fog.¹⁹

A munkát tehát BRETSCHNEIDER nem a maga számára akarta kiereszokolni, hanem először PRAYt, azután a custosokat szándékozta lefoglalni vele. Talán úgy gondolta, ha PRAY és fegyvertársai ezzel az igen nehéz és hosszantartó munkával kénytelenek foglalkozni, nem marad majd idejük arra, hogy az ő terveit keresztülhúzzák. Sőt, esetleg abban is reménykedett, hogy PRAYék bicskája beletörik a dologba: nem lesznek képesek

¹⁵ BRUCKNER: *I. m.* 119. l.

¹⁶ OL. Acta Sen. Reg. Univ. Bud. fasc. B 1789. 1781. aug. no. 13. és fasc. B. 1791. 1782. maj. no. 16.

¹⁷ OL. Acta Sen. Reg. Univ. Bud. fasc. B 1790. 1782. febr. no. 2.

¹⁸ EK. 1782. febr. 4.

¹⁹ OL. Acta Sen. Reg. Univ. Bud. fasc. B 1791. 1782. aug. no. 15. — EK. 1782. aug. 7.

a tárgyszókatálógust megfelelően elkészíteni, és ezt majd kihasználhatja ellenük.²⁰ Ez a feltevés annál valószínűbb, mivel PRAY 1779-ből származó katalógusával pontosan ezt tette. Kegyetlen és részben igazságtalan bíráltnak vetette alá, amikor céljai 1783-ban úgy kívánták.²¹ Semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy ugyanezt tette volna az index realissal is, ha terve sikerül.

Az Egyetemi Senatus azonban, mint láttuk, BRETSCHNEIDER háromszori kérésére sem volt hajlandó a catalogus realis szabályzatát összeállítani és a katalógus készítését elrendelni. Ezzel BRETSCHNEIDER terveit meghiúsította, és így, mivel az említett 1779-ben készült katalógus elleni dühödő támadás nem bizonyult eredményesnek, nem tudta megakadályozni PRAYT és társait abban, hogy 1783-ban az index generalis kérdésében felülkerekedjenek.²²

A XVIII. században tehát nem sikerült létrehozni az Egyetemi Könyvtár tárgyszókatálógusát. Hatvan évvel később kerül újból napirendre a kérdés, és itt kell visszatérnünk TOLDY-nak a nádori jelentésben kifejtett álláspontjára. Vajon ezzel kapcsolatban is olyan következetesen képviselte-e TOLDY a haladást, mint könyvtári elveiben és gyakorlati munkájában általában?²³ Megfelelt-e a valóságnak a nádori jelentésnek az az állítása, hogy más könyvtárban sincs ilyen katalógus? Tudjuk, hogy a greifswaldi egyetemi könyvtárban volt, és ez 1775—76-ban nyomtatásban is megjelent,²⁴ SCHRETTINGER pedig éppen TOLDY idejében — 1819 és 1851 között — készített tárgyszókatálógust a müncheni Hofbibliothek számára. Természetesen elképzelhető, hogy az a katalógus, mely 1779-ben a legfejlettebb könyvtári technika képviselője volt, 1845-re már a túlhaladott, elavult könyvtári eszközök közé tartozott. Ebben az esetben TOLDY-nak mégis igaza volt.

A tárgyszókatálógus gyakorlatának virágkora kétségtelenül a XVII. század volt. A XVIII. századból már csak két ilyen katalógust ismerünk.²⁵ Elméleti megalapozása viszont csak a XIX. században éri el tetőpontját, amikor a gyakorlat átmenetileg lehangyollik.²⁶ Igaz ugyan, hogy már K. PREUSKER szkeptikusan nyilatkozik a reálkatalógus értékéről,²⁷ a komoly opposíció azonban csak PETZOLDT-tal kezdődik.²⁸

Tehát a XIX. század a tárgyszókatálógus szempontjából az átmeneti hanyatlás kora. A század első felében új tárgyszavas katalógusok, ill. bibliográfiák — SCHRETTINGER félbenmaradt katalógusát leszámítva — már nem készülnek, sőt a régi katalógusokat sem fejlesztik továbbé.²⁹ A század hetvenes-nyolevanas éveiben a tárgyszókatálógus új virágzásnak indul,³⁰ ez azonban a mi szempontunkból most érdektelen.

²⁰ A már említett 1781. évi javaslatának nyelvi megfogalmazása is mintha sejtetné ezt a szándékát: a katalógus készítését „labor sublimior et conditior”-nak nevezi, közben pedig talán arra gondol, hogy ebbe az „ízes” munkába ellenségeinek belevásik a fogas.

²¹ BRUCKNER: *I. m.* 128. l.

²² *Uo.* 125—6. l.

²³ Vö. TÓTH András: *I. m.* 250. l.

²⁴ Johann Carl DAEHNERT: *Academiae Grypeswaldensis bibliotheca*. 3. tom. Grypeswaldiae, 1776.

²⁵ A londoni Middle Temple és DAEHNERT katalógusa.

²⁶ Martin SCHRETTINGER: *Versuch eines vollständigen Lehrbuchs der Bibliothek-Wissenschaft*. 2. Bd. München, 1829. 121. l. SCHRETTINGER már nemcsak a gyűjteményes művek egyes részeit, hanem a folyóiratcikkek is tárgyszavazza, akárcsak DAEHNERT, 1. SCHRETTINGER: *I. m.* 157—9. l. Az 1834-ben kiadott *Handbuch der Bibliothek-Wissenschaft* c. művében a reálkatalógusra vonatkozóan megismétli a *Versuch* 2. kötetének érveit.

²⁷ *Über öffentliche, Vereins- und Privatbibliotheken*. Leipzig, 1839. l. Bd. 59. l. jegyz.

²⁸ 1871., l. Bock: *i. m.* 501. l.

²⁹ A göttweigi benedekrendi kolostor könyvtárának reálkatalógusa 1844-ig használatban volt (Bock: *I. m.* 500. l.), ez azonban csak kéziratokat tartalmazott.

³⁰ GEORG és OST, CUTTER, FORTESCUE.

Mindez azt mutatja, hogy e tekintetben TOLDY nem vádolható maradisággal. Más a helyzet azonban azzal az érveléssel, amelyet a reálkatalógus ellen felvonultat. Hogy mi kerülhet bele a tárgyszó-katalógusba és mi nem, ez TOLDY korában már nem volt olyan bizonytalan, mint ezt a nádori jelentésben feltűnteti. DAEHNERT már 1772-ben kiadta reálkatalógusának tervezetét,³¹ amelyben közli, hogy az önálló műveken kívül felveszi a nagyobb és gyűjteményes művekben levő dolgozatokat, minden kisebb írást a tudományos akadémiák nagyobb kiadványaiból, a *Philosophical Transactions*-ban és sok más periodikában megjelent cikkeket. SCHRETTINGER említett műve, amely részletes példatárral is el van látva, 1829-ben látott napvilágot, hogy BAILLET XVII. századi, 1725-ben közzétett és fentebb már említett szabályzatáról ne is beszéljünk.

Ismertettük TOLDY-nak azt a nézetét, amely szerint azért nincs szükség tárgyszó-katalógusra, mivel megfelelő bibliográfiák segítségével a szerzői katalógusból is kitérünk, mi van meg a könyvtárban valamely kérdés irodalmából. Ugyanezt a véleményét ismétli meg majdnem szószerint az 1863. novemberi könyvtári reformjavaslatra adott válaszában, azzal a különbséggel, hogy itt már nemcsak a tárgyszó-katalógusról beszél, hanem a szakkatalógusról általában.³² A szakirodalmi tájékozottságot, mondja TOLDY, nem valamely könyvtár katalógusából, hanem könyvészeti és tudománytörténeti munkákból, pontosabban a könyvtár jól felszerelt segédkönyvtárából lehet megszerezni.

Köztudomású, hogy az Egyetemi Könyvtárban csak 1949 decemberében kezdték el a decimális és a tárgyszó-katalógus készítését. Ezt megelőzően csak az 1876—77-ben kiépített szakkatalógus állott rendelkezésre, amely azonban már akkor is elavult volt, és alig tekinthető másnak, mint a látogatók rendelkezésére bocsátott rossz betűrendes katalógusnak.

Joggal vetődik fel a kérdés: hogyan élhetett mindezek ellenére ez a katalógus háromnegyed évszázadig? Pontosabban, mitette lehetővé, hogy ily hosszú ideig nélkülözni tudták a modern szakkatalógust? Kétségtelen, hogy ennek fő oka a hagyományos könyvtári konzervativizmus, személyzeti és épületbeli fogyatékoságok, túlterhelés stb. mellett az volt, hogy a jól kiépített segédkönyvtári apparátus, vagyis a TOLDY-féle „közvetett módszer” alkalmazásával a könyvtár így is képes volt a kutatók és a hallgatók szükségleteit kielégíteni.

A jelek arra mutatnak, hogy a fent ismertetett helyzet kialakulásához, a könyvtár „szakkatalógus-nélküli” korszakának meghosszabbításához, részben szakkatalógus-ellenes magatartásával, részben a segédkönyvtár fontosságának egyoldalú hangsúlyozásával maga TOLDY is hozzájárult.

Természetesen nem hallgathatjuk el, hogy jelentős haszna is volt ennek: az Egyetemi Könyvtár segédkönyvtárának és — később — tájékoztatószolgálatának kifejlődéséhez elsősorban ez adta az indítékot.

PÁLVÖLGYI ENDRE

³¹ *Nachricht von seinem in Druck zu gebenden Catalogo der akademischen Bibliothek in Greifswald nebst einem Universalrepertorio*. Vö. M. ZOBEL von ZABELITZ: *Ein Schlagwortindex der Greifswalder Universitätsbibliothek von 1776*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1924. 246. l.

³² Idézi TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet 1849—1876*. Tanulmányok Budapest múltjából. 12. köt. 466. l.

FIGYELŐ

Fényképi címfelvételvezetés az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztó Osztályán és a fényképi eljárás tapasztalatai néhány könyvtár katalogizálásában. A modern fényképezési technika mai fejlődésében rejlő gyakorlati lehetőségek, különös tekintettel a mikrofényképezés egyre általánosabb térhódítására a könyvtárakban, magától értetődően vetik fel azt a kérdést, hogy fel lehet-e használni a fényképi eljárást a könyvtárak címfelvételvezetési és katalogizálási munkáinak egyszerűsítésére?

A fényképi eljárásnak a rendes módon elkészült katalóguscédulák sokszorosítására való felhasználása kétségtelenül járható út, amely megfelelő technikai felkészültséggel kifogástalan eredményekhez vezet. Az eljárás egyszerű és gyors, a sokszorosítással kapcsolatos hibalehetőségek kiküszöbölődnek, az eredetivel azonos méretű másolatok jól olvashatók, s az eddigi tapasztalatok szerint huzamos használat után sem használódnak el jobban, mint az eddig készített rendes katalóguscédulák. Mindezekon kívül a fényképi eljárás, más sokszorosító eljárások némelyikével szemben (pl. adréma) még bizonyos anyag- és költségmegtakarítással is jár. A katalóguscédulák fényképi sokszorosítására példaként a Lenin Könyvtárnak azt a kezdeményezését említhetjük meg, amely szerint szakkatalógusának meglevő katalóguslapjait fényképi eljárással sokszorosíttatja, a Szovjetunió vidéki könyvtárai részére. (SALLAI István—SEBESTYÉN Géza : *A könyvtáros kézikönyve*. Bp. 1956. 154. l.)

A fényképi eljárás másik módja : magának a címfelvételnek, magának a katalóguscédulának fényképi úton történő elkészítése, a feldolgozásra kerülő könyvek belső címlapjának lefényképezésével.

Az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztó Osztályának fényképi címfelvételvezetése. Az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztó Osztályának Kiscelli úti részlegében 1956 júniusában került sor az 1500 és 1850 között kiadott, állami tulajdonba került, nem magyar vonatkozású könyvek feldolgozására. Meg kellett találni a módját annak, hogy a mintegy 400 000 kötetre tehető anyag első csoportjának, a XVI. és XVII. századból származó könyveknek a válogatásra jogosult könyvtárak részére való feltárását a részleg dolgozói, — akik az 1712 és 1850 között megjelent magyar könyvek feldolgozását már évek óta kitünően végzik, — lehetőleg gyorsan, tehát a könyvek azonosításával járó nehézségek minél ésszerűbb kiküszöbölésével, de mégis a kötelező szakszerű pontossággal tudják a könyvtárak válogatása számára hozzáférhetővé tenni. A feldolgozási mód meghatározásakor figyelembe kellett vennünk ennek az anyagnak különös munkaigényességét (a szerző megállapításának nehéz volta, terjedős címek, kolligált példányok gyakorisága stb.), a szükséges segédkönyvek hiányát, valamint azt a körülményt is, hogy a régi anyag állapota nem engedi meg azt, hogy — mint az más könyvkategóriáknál szokásos — magukat a könyveket mutassuk be a könyvtáraknak. Így merült fel az a gondolat, hogy a feltárás legegyszerűbb s egyben legmegnyugtatóbb

módjaként a fényképi címfelvételkészítést válasszuk, amelynek eredménye, a lefényképezett belső címlap, a könyvtárak részére is megfelelő tájékoztatást nyújt a válogatás alkalmával.

A munka lényege az, hogy az egyes művek legjobb állapotban levő példányának belső címlapjáról mikrofénykép, majd nagyított fényképmásolat készül, s ez utóbbi szolgál a könyv azonosítására alkalmas címfelvételként.

Az előkészítési munka során azt a szinte mechanikus, egyszerű eljárást alkalmazzuk, hogy a könyveket nyomtatási, illetve kiadási éveik szerint csoportosítsuk, s egy-egy év könyvtermését a könyvek belső címlapján olvasható első nyomtatott szó kezdőbetűjének megfelelő szoros betűrendbe rakjuk. Így az egyes művek azonos példányai egymás mellé kerülnek.

Tekintettel arra, hogy a fényképezéshez a különböző nagyság-kategóriákba tartozó könyvek más és más beállítási távolságot igényelnek, a rendezett könyveket három nagyság-csoportba osztjuk szét (22 cm-nél kisebb, 22—33 cm-es és 33 cm-nél nagyobb gerincmagasságú könyvek). Ez a csoportosítás nemcsak a fényképezés folyamatosságát segíti elő, hanem a válogató könyvtárak részére is tájékoztatást hivatott adni az egyes könyvek méretéről. A rendezéskor ugyanis minden könyv méret-csoportjára és kiadási évére utaló raktári jelzetet kap, amelyet a címlap fölé helyezett azonosító cédulára írunk („kutyanyelv”), s a címlaphoz hozzáfényképezünk.

A belső címlapon hiányzó adatok közül csak a kiadásra vagy nyomtatásra vonatkozó részleteket pótoljuk (kiadási hely, év, kiadó, nyomdász) az azokat feltüntető szöveg- vagy kolofonlap külön lefényképezésével. (A raktári jelzet ilyenkor minden fényképre rákerül.) Minthogy könyvanyagunkat munkánkkal nem a laikus olvasóközönség, hanem szakképzett könyvtárosok számára kívánjuk feltárni, akik mindenesetre tisztában vannak a kiválogatandó művek eredeti terjedelmével, az egyes művek ív-, lap- vagy hasábszám-terjedelmére vonatkozó s felvételeinkről hiányzó adatok pótlását mellőzzük, ami az előkészítő folyamatot lényegesen egyszerűsíti és meggyorsítja. Természetesen gondosan ügyelünk azonban arra, hogy csak teljes könyveket dolgozzunk fel.

A fényképi munka, az előkészítéssel lépést tartva, azzal párhuzamosan folyik. A felvételek „Fotokopist” rendszerű reproasztalon, 35 mm-es orthokromatikus „Agfa-Dokumenten” biztonsági mikrofilmre kerülnek. A hetenként kétszer történő fényképezés két dolgozónak (egy fényképész és egy segéderő) 4—4 munkaóráját veszi igénybe, minden alkalommal. Az előhívási és nagyítási munkák egy hatórás dolgozónak 2 munkanapját, az elkészült nagyítások technikai és szakmai ellenőrzésének munkái egy nyolcórás dolgozónak egy munkanapját igénylik. Egy-egy fényképezési és nagyítási turnusban 180—200 felvétel és ugyanannyi nagyítás készül el. A kész mikrofilmeket nem egész tekercsekben (50 méter), hanem az egyes felvételezési turnusoknak megfelelő filmszikok alakjában őrizzük meg. A nagyítások Forte gyártmányú „Bromofort” fényképező papirosra készülnek.

A munka megszervezésekor különös gondot okozott a nagyítások méretének meghatározása. A szabványos nemzetközi katalóguscédula mérete és formája nem felel meg a szokásos könyvformának, s alkalmazása esetén a normális arányú könyv belső címlapjának képe a rendelkezésre álló képezőnek általában csak a felét töltheti ki. Ez a körülmény nemcsak anyagpazarlást jelentett volna számunkra, hanem különösen a dúsán nyomott vagy nagyméretű címlapok esetében olyan képet adott volna, amely szabadszemmel olvashatatlan. Minthogy a mi munkánk nem kívánja meg azt, hogy bizonyos könyvtári szabványos katalóguslap-formákhoz ragaszkodjunk, nagyításaink méretét és formáját a 9 × 12 cm-es álló formátumban állapítottuk meg, amely alkalmas arra, hogy még a nagyméretű könyvekről is szabadszemmel jól olvasható képet mutasson.

A Könyvelosztó Osztály Kiscelli úti részlege váltakozva foglalkozik a magyar vonatkozású és nem magyar vonatkozású régi könyvek feldolgozásával. 1956 közepétől 1958 elejéig négy részletben került sor a nem magyar vonatkozású könyvek munkabavételére, s 45 felvételezési turnusban, összesen 135 munkanapon 8222 fényképnagyítás készült el az 1500 és 1700 között megjelent teljes könyvanyagról. Egy-egy fényképi címfelvétel anyagköltsége alig érte el a 0,50 forintot, s az elért munkaidő-megtakarítás, a rendes címfelvételézési módszerrel szemben 33%-ra tehető. (A magyar vonatkozású könyvek feldolgozásánál a Kiscelli úti részleg egy dolgozó egy munkaórájára eső címfelvételézési munkateljesítménye kb. 5 könyv. A sokkal munkaigényesebb nem magyar vonatkozású anyagnál a fényképi eljárással elért eredmény, az előkészítő munkákat nem számítva, személyenként és óránként 6,5 könyv.)

Más könyvtárak fényképi katalogizálási tapasztalatai. A fényképi katalogizálási eljárással eddig már több más könyvtár is kísérletezett.

A berlini Központi Pedagógiai Könyvtárban azért vezették be a fényképi katalogizálási eljárást, mert 600 000 kötet könyvet óhajtottak sürgősen az olvasók használatába adni, ami a rendes munkamódszerekkel — óránként 6 címfelvételt számítva — lehetetlennek látszott. Itt is az előre megállapított raktári jelzettel együtt fényképezik le a címlapokat, de a képmező bal felét a hiányzó adatok utólagos bejegyzésére szabadon hagyják (lapszám, utalások, kiegészítések). Naponta 1000 mikrofilmfelvételt tudnak így elkészíteni, de a nagyítások és az utólagos pótlások bevezetése adja a hosszadalmasabb munkát. A nagyítások méretét eredetileg a nemzetközi szabvány szerinti katalóguscédula méretében határozták meg, ez a méret azonban még a feldolgozásra kerülő modern könyveknél sem biztosította az olvashatóságot. Ezért a nemzetközi levelezőlap méretre tértek át ($10,5 \times 14,5$ cm), ami már sokkal jobb eredményt ad. A fényképi címfelvételézés, a könyvtár szerint, alig drágább eljárás a címfelvételézés megszokott módjánál, s annál ötször gyorsabb. (POLLY—BASSITA, Lisabeth: *Die Mikrophotographie im Dienste der Katalogisierung*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen, 1952. 11—12. sz.)

A londoni Evangélikus Könyvtárban szintén nagymennyiségű katalogizálatlan anyag gyors feldolgozására alkalmazták a fényképi eljárást. A könyveket, szakozásuk után, a címlapra helyezett szakjelzettel és nyilvántartási számmal fényképezik le. Egy 100 láb hosszú, 35 mm-es mikrofilmtekercsre 2400 felvétel kerül. A filmtekercs a könyvtár növedéki naplója. A napi teljesítmény 1600 felvétel. A nagyítások $7,5 \times 12,5$ vagy $7,5 \times 15$ cm-es méretben készülnek, de felső szélükön üres sávot hagynak, ahová a szabadszemmel való olvasásra szánt fontosabb adatokat (szerző neve, tárgyszó stb.) utólagosan gépirással írják be. (BROOME, Walter: *Making a Catalogue with a Camera*. The Library Association Record, 1953. 10. sz.)

Az angliai Lambeth könyvtárának Központi Kölesönzési Osztálya is a felgyülemlett nagytömegű könyvanyagot szeretne volna sürgősen a kölesönzők rendelkezésére bocsátani, ezért alkalmazta a fényképi katalogizálási eljárást. A szerzői betűrendbe állított könyveket belső címlapjukra helyezett s a naplószaót és a lapszaót feltüntető cédulával, kettesével vették fel mikrofilmre és úgy tervezték, hogy maga ez a filmtekercs lesz az olvasók használatára álló „gyors-katalógus”, amelynek alapján az olvasók leolvasókészülék segítségével választhatják ki a kölesön venni kívánt könyveket. A végleges katalóguslapokat későbbi időpontban a mikrofilm alapján akarták rendes eljárással elkészíteni. Nem lehet csodálkozni azon, hogy ez a terv nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A lambethi főkönyvtáros közlése szerint a fényképi katalogizálásnak ezt a különleges módját célszerűtlennek és költségesnek találták, és ezért beszüntették. (BROOME fent idézett cikke és a lambethi főkönyvtáros nyilatkozata. Ez utóbbi: *The Library Association Record*, 1954. 1. sz.)

William T. MASON (MASON, W. T.: *Die Verwendung der Mikrofotografie beim Katalogisieren technischer Dokumente*. Nachrichten für Dokumentation, 1954. 2. sz.) érdekes cikkben számolt be az Aeronautikai Intézet Technikai Tájékoztató Osztályán folyó fényképi dokumentációs eljárásról. Itt egyes technikai folyóiratok cikkeiből készítenek fényképi eljárással kivonatokat olyan módszerrel, hogy a címadatokat s a szükséges szövegrészeket mikrofilmre veszik. A mikrofelvételeket $12,5 \times 20,5$ cm-es méretre nagyítják fel. A tapasztalatok szerint ennek az erősen munkaigényes dokumentációs feladatnak fényképi eljárással történő megoldása 40%-os munkaidő-megtakarítást jelent.

Hazai könyvtáraink közül az Állami Gorkij Könyvtár alkalmazza sikeresen a fényképes katalogizálási módszert, amelynek bevezetését a több könyvtár egyesítéséből származó könyvanyag gyors feldolgozására irányuló törekvés tette szükségessé. A könyveket négy nagyság-csoportba osztva külön sorozatokban veszik mikrofilmre úgy, hogy a címlapon hiányzó adatokat s a könyvtári használat szempontjából szükséges jelzeteket külön cédulára írják ki, amelyet a címlap melletti szennylevélre helyezve a címlappal együtt fényképeznek le. Tekintettel arra, hogy a mikrofilmtekercs szolgál később egyedi leltárral is, a csoportos leltári szám és a vételár is rákerül a katalóguslapra. A mikrofilmtekercs egymás után következő kockái a leltárkönyv egymás után következő lapjainak felelnek meg. A napi teljesítmény 250—300 felvétel. A mikrofilmfelvételeket ezrenként tárolják. Az egyes felvételekről annyi nagyított másolat készül, ahányra a különböző katalógusok részére szükség van. A nagyítások a nemzetközi szabvány szerinti katalóguslap-méretben készülnek. Az eredmények olyan kedvezőek, hogy a könyvtár új szerzeményeit is fényképi eljárással katalogizálják. A fényképi katalogizálás a rendes eljárással szemben munkaidőben 31, költségben 20%-os megtakarítást jelent. (BARABÁSI Rczső: *Fotoeljárás a könyvfeldolgozó munkában*. Könyvtáros, 1957. 1. sz.)

Az idézett példák — a lambethi könyvtár furesa kísérletétől eltekintve — azt mutatják, hogy a fényképi eljárást, megfelelő körülmények között, a könyvtárak címfelvételezési és katalogizálási munkájában is sikerrel lehet alkalmazni. Bevezetése különösen ott indokolt, ahol nagytömegű, munkaigényes anyag gyors feltárására van szükség.

A munkamenet ütemét a könyvek belső címlapjáról hiányzó adatok pótlásával szemben támasztott igények határozzák meg. Minél körülményesebb az előzetes vagy utólagos könyvfeldolgozási munka, annál kevésbé érvényesítheti kedvező hatását a felvételezési technika gyorsasága a munkamenet egészében.

Az ismertetett példák sajnos nem alkalmasak arra, hogy a munka gyorsabbá tételére vonatkozó számszerű adatokat összehasonlíthassuk egymással, mert nem tudhatjuk, hogy a megadott számok az egyes esetekben a teljes munkafolyamatra (rendezés, előkészítés, felvételezés, kidolgozás, ellenőrzés, nyilvántartás stb.) vagy annak csak egy részére vonatkoznak-e, s az sem világos, hogy a közölt eredményeket hány munkaerővel érték el. A berlini Központi Pedagógiai Könyvtárnak az a közlése, hogy a fényképi eljárással ötször gyorsabban lehet a katalogizálási munkát elvégezni, azt kellene, hogy jelentse, hogy egy dolgozó, egy óra alatt a normális 6 címfelvétel helyett 30 címfelvételt készít el, ami a többi könyvtárak gyakorlatát és a mi saját tapasztalatainkat is figyelembe véve, nem látszik valószínűnek. A fényképi eljárással, kedvező körülmények között, elérhető munkaidőmegtakarítást — különös tekintettel az Aeronautikai Intézet, az Állami Gorkij Könyvtár és az Országos Széchényi Könyvtár adataira — reálisan 30—40%-ra lehet csak becsülni.

Példáink a fényképi eljárás költségeire vonatkozóan is egymással ellentétes és egymással alig összehasonlítható adatokat közölnek. A lambethi főkönyvtáros a mikrofényképezési kísérletet drágának minősíti. A berlini Központi Pedagógiai Könyvtár szerint a fényképi eljárás „alig drágább”, mint a rendes eljárás. Ezzel szemben a budapesti Állami Gorkij Könyvtárnak sikerült 20%-os költségmegtakarítást elérnie. A külön-

bőző adatok egybevetése itt is nehéz, mert nem tudjuk, hogy az egyes esetekben az egész munkáról vagy annak csak egy részletéről van-e szó, s az sem állapítható meg, hogy a számítások csak az anyagköltségekre vagy a fényképi eljárással kapcsolatos összes kiadásokra (tárgyi és személyi kiadások) vonatkoznak-e.

A lambethi könyvtár sikertelen próbálkozása nélkül is megállapíthatnánk, hogy maga a mikrofilm szolgálhat egyedi nyilvántartásként (Állami Gorkij Könyvtár) vagy növedéki naplóként (Evangélikus Könyvtár, London), de semmi esetre sem helyettesítheti magát a katalógust.

A katalógus céljaira a mikrofilmekről okvetlenül nagyítást kell készíteni. Ez olyan idővesztés, amit nem küszöbölhetünk ki. Az egyszerűbb címlapú s általában kis- vagy közép méretű modern könyvek katalógizálása, úgy látszik, kielégítően biztosítható a szabványos katalóguscédula méretének ($7,5 \times 12,5$ cm) megfelelő nagyításokkal. A régi könyvanyag, amelyben gyakrabban találkozunk nagyméretű könyvekkel és dúsan nyomott belső címlapokkal, lehetőleg álló formájú, nagyobb méretű katalóguslapokat igényel, hogy a fényképes címfelvételek szabad szemmel való olvashatósága megfelelően biztosítható legyen. Csak az a kérdés, hogy a szokatlan katalógusformával szemben milyen álláspontra helyezkedik a könyvtári gyakorlat.

Az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztó Osztályának fényképi címfelvételezési munkája nagy tömegű, a felvételezés technikai szempontjaiból is megfelelően csoportosítható s más eljárással erősen munkaigényes régi anyagnak a válogató könyvtárak részére való feltárását és nem belső könyvtári használatra való katalógizálását célozza. Ezért lehetett a minimumra csökkenteni a munka folyamatosságát kedvezőtlenül befolyásoló igényeket, s ezért választhattunk olyan nagyítási méretet és formát, amely az anyag természetének legjobban megfelel. Az elért eredmények azt igazolják, hogy ebben az esetben a fényképi címfelvételezési eljárás bevezetése sikerrel járt.

MARKOS BÉLA

Tudományos könyvtárak és könyvtártudomány Csehszlovákiában. Talán nincs még egy ország, amelynek tudományos könyvtárai annyira a mieinkével azonos feladatok előtt állnának, annyira azonos problémák megoldásáért küzdenének, mint Csehszlovákia. Hasonló történelmi előzmények, illetőleg közös múlt, hasonló jelen és azonos jövő következtében nagyon sok a megegyezés Magyarország és Csehszlovákia tudományos könyvtárügyében. De nagyjából megegyeznek a méretek is, a lakosság számából, az ország nagyságából eredő anyagi lehetőségek és a könyvtárakkal szemben támasztott követelmények. Nagy és gazdag országok könyvtári tapasztalataiból sokat tanulhatunk. De ezek gyakran csak iránymutatók vagy éppen elérhetetlen vágyálmok lehetnek számunkra. A mi kisebb feladataink és szerényebb lehetőségeink közt a gyakorlati megvalósítás, a kivitelezés útját-módját egymás eredményeiből tanulhatjuk meg a legjobban.

Ami a régmúlt örökségét illeti, az a különbség, hogy míg Csehország, háborúktól többnyire megkímélve, csodálatos gazdagságban tudta megőrizni középkori kódex-állományát és ősnymtatványait, addig nálunk még a csekély maradék nagy részét is csak külföldről sikerült újra összegyűjtenünk. Viszont a XVI—XVII. századi nemzeti nyelvű könyvanyag tekintetében, annyi pusztulás után is, mi vagyunk szerencsésebb helyzetben, mert Csehország önállóságának elvesztése után (1620) a cseh nyelvű könyvanyag nagy része is elpusztult, és ma a régi cseh nyomtatványok nagyobb ritkaságok, mint a régi magyar könyvek.

A felvilágosodás és a polgári forradalmak korában a magyar nemzeti törekvések korábban, nagyobb erővel és több eredménnyel törtek fel, s a mozgalom nem legkisebb sikereként született meg 1802-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára. Csehországban

a Nemzeti Múzeum csak tizenhat évvel utóbb alakult meg, épülete is majd egy emberöltővel későbbi, mint a mienk. Állami intézménnyé csak 1951-ben lett, és ma is csak második szerepet játszik a prágai Egyetemi Könyvtár mellett. Még nemzeti könyvtárként is legalább olyan fontos szerepet töltött be az Egyetemi Könyvtár az utóbbi időkig, mint a Nemzeti Múzeum Könyvtára. Egységes, nagy akadémiai könyvtár sem volt, olyan mint a mienk, hanem két kisebb könyvtár töltött be hasonló szerepet, a Királyi Cseh Tudóstársaságé és a Cseh Akadémiáé. Másrészt viszont Csehország tudományos könyvtárainak képe gazdagabb és sokrétűbb volt.

Mindent figyelembe véve azt lehet mondani, hogy 1918 előtt Magyarország és Csehország nagyjából azonos fokon fejleszthette tudományos könyvtárait. Csehország gazdaságilag, Magyarország politikailag és méreteit tekintve volt az erősebb fél. Csehszlovákia megalakulása után egy időre érezhetővé vált a fejlődés különbözősége. A huszas években a cseh könyvtárak nagyszerű technikai berendezéshez jutottak. Ha új könyvtár-épület nem sok készült is, de ahol szükség volt rá, ezt is megkapták, mint a prágai Városi Könyvtár mintaszerű épülete mutatja. Minálunk ellenben a könyvtárak modernizálására nem sok lehetőség volt. De egy-egy nagy eredmény (Debreceni Egyetemi Könyvtár új épülete, a Fővárosi Könyvtár új otthonának berendezése, a budapesti Egyetemi Könyvtár és részben a Nemzeti Múzeum Könyvtára régi raktárainak modernizálása) nálunk is megszületett.

Így az utóbbi másfél évtized fejlődése számára Csehszlovákiában kedvezőbb volt a kiindulópont. Mégis, ha ma teszünk összehasonlítást Magyarország és Csehszlovákia tudományos könyvtári világa közt, nem kell szégyenkezniünk, sőt az elért eredmények jóleső öntudattal és bizalommal tölthetnek el, mert az új fejlődés nálunk indult el nagyobb lendülettel. Országos szerveink működése elevenebb, az országos könyvtártudományi feladatok megoldása szervezetebb keretek közt folyik, a könyvtártudományi alkotó munka nagyobb ütemben halad. Mivel a szervező munka nálunk korábban indult el, a fejlődés bizonyos félrecsúszásain átesve szerencsésebb ötvözetben egyesültek a múlt és jelen magyar könyvtárosságának értékei. Csehszlovákiában ma még sok minden csak egyes kitűnő szakemberek egyéni teljesítményén alapszik, az országos szervezés támogató ereje nélkül, az egységesítés a könyvtári munkákban még nem következett be, a régi nagy cseh tudományos tradíciók pedig a mai tudományos könyvtári életben sokszor elhomályosulnak, és kisebb súlyt kapnak a megérdemletnél. Viszont Csehszlovákiában a megfelelő munkakörülmények biztosítása (elegendő hely a munkához, jó technikai eszközök) és a kitűnő szervező s adminisztráló képesség, a felelős, nyugodt, átgondolt munka azok az alapok, amelyekre a meglepően kis személyzeti létszámmal ellátott könyvtárak építeni tudnak, és amelyekben minden lehetőség meg van adva az új fejlődés számára. Ugyanakkor nálunk sokszor fenyeget a túlszervezés, a lehetőségek biztosítása nélkül vállalt új meg új feladatok okozta kapkodás és az állandó könyvtári feladatok háttérbe szorulása.

Az elfogadott könyvtári szabványok, az egységes címfelvételi rendszer, az egész ország könyvtári és dokumentációs munkahálózatában egységesen érvényesülő decimális szakrendszer, a Könyvtártudományi Bizottság és a szakbizottságok eleven működése, a szervezett munkával haladó országos ősnymotatványkatalógus és más hasonlók a magyar tudományos könyvtárügy olyan eredményei, amilyenekkel Csehszlovákiában még nem találkozunk. Ugyanakkor a régi csehszlovák könyvek most befejezéshez közeledő bibliográfiájának módszeressége és tudományos alapossága, a technikai folyóiratok nyomtatott katalógusának kötetei, a prágai Egyetemi Könyvtár könyvkonzerváló laboratóriuma, a maga nemében páratlan ždári könyvmúzeum, az eredeti helyükön, sértetlenül megőrzött kastélykönyvtárak, a kiállítási technika fejlettsége olyan dolgok, amelyekből nekünk lenne nagyon sok tanulnivalónk.

Mielőtt részletesen sorravennénk a csehszlovákiai tudományos könyvtárak főbb problémáit, érdemes egy rövid seregszemlét tartani, hogy milyen könyvtárakról van szó.

A *Csehszlovák Tudományos Akadémia Könyvtára* Prágában¹ csak 1953-ban létesült, de feldolgozott kötettszáma máris eléri a 300 000-et, a feldolgozatlan a 200 000-et. Az Akadémia könyv- és periodika-kiadványainak segítségével bámulatosan gyorsan építette ki cserekapcsolatait. Feladatait tekintve természetesen nagyon hasonló a mi Akadémiai Könyvtárunkhoz, de mint új könyvtár, nem lehet annyira differenciált (nincs kéziratára, régi könyvgyűjteménye). Mint az akadémiai könyvtári hálózat központja, az intézeti könyvtárak támogatásán túl még ők sem tudtak megbirkózni a központi katalógus problémájával, hiszen aránylag kis személyzeti létszámmal 61 intézet 800 000 kötet könyve áll szemben, s még hozzá ezeknek az évi gyarapodása is százezer kötet fölött van.

A prágai Akadémiai Könyvtáron kívül Pozsonyban külön *Szlovák Tudományos Akadémia* működik, saját főkönyvtárral és intézeti könyvtári hálózattal. Ez a könyvtár sem idősebb prágai társánál, arányaiban pedig jóval kisebb. Viszont kezelésében van, eredeti helyén és állományában a volt pozsonyi evangélikus liceum könyvtára a maga nagyon értékes kéziratтарыával és régi könyvanyagával.

Egész Csehszlovákia legnagyobb méretű és legrégibb hagyományokkal rendelkező könyvtára a Klementinum hatalmas épülettömbjében elhelyezett *prágai Egyetemi Könyvtár*. A korábban vele egyesített Nemzeti Könyvtár és Szláv Könyvtár kiválása után is másfél millió kötet fölött van a feldolgozott állomány, 700 000-et tesz ki a feldolgozatlan (állami tulajdonba vett könyvek). Csak névleg egyetemi könyvtár, valójában az egyetemmel nincs szervezeti kapcsolatban, hanem általános tudományos könyvtár. Kódex- és ősnymtatvány-gyűjteménye óriási (7000 kódex, 5000 ősnymtatvány), de a könyvtár tudományos és történeti jellege visszafejlődőben van a tömegkönyvtári funkciók nagyarányú fejlődésével szemben.

A Klementinum épületében az Egyetemi Könyvtáron kívül még három nagy könyvtár van elhelyezve: a *Szláv Könyvtár*, az ún. *Nemzeti Könyvtár*, amely kötelesepéldányokat gyűjt, de inkább a nemzeti bibliográfia céljait szolgáló intézmény, mint nemzeti könyvtár, és harmadikként itt van a *Technikai Könyvtár*. Ez az utóbbi talán az egész világ legrégibb technikai könyvtára, mégis ma teljesen a modern technikát szolgálja, régi technikai irodalmat nem gyűjt (annak gyűjtőhelye a *Technikai Múzeum Könyvtára*). Nagyszerű dokumentációs osztályán nem kevesebb, mint 50 mérnök munkájából épülnek a sokmillió annotált cédulát tartalmazó kartotékok.

A prágai, korábban lényegében a nemzeti könyvtár szerepét betöltő Egyetemi Könyvtár szlovákiai megfelelője a *pozsonyi Egyetemi Könyvtár*. A legutóbbi időkig ez volt Szlovákia nemzeti könyvtára, s ma is egész Csehszlovákia területéről két-két kötelesepéldányt kap, az egyiket muzeális, megőrzési célra. Szlovákiának ez a legnagyobb könyvtára 600 000 kötet feldolgozott és 750 000 kötet feldolgozatlan állománnyal.

Csehország nemzeti könyvtára ma a prágai *Nemzeti Múzeum Könyvtára*. Mint a Nemzeti Múzeum sok osztályának egyike nagy, milliós nemzeti könyvtár, de egyúttal hálózati központja a múzeum összes osztályainak is. Kéziratára 6000 kódexével megközelíti a prágai Egyetemi Könyvtár hasonló gyűjteményét, de ma már lényegesen nem gyarapszik, mert újkori kéziratokat éppen úgy nem gyűjt, mint ahogyan nem gyűjt a többi csehszlovákiai kéziratár sem. Az újkori kéziratok az ún. *irodalmi levéltárakba* kerülnek. Ilyen pedig csak egy van Csehországban: a Nemzeti Múzeum Könyvtárának

¹ HORÁK, František: *Pet let Základní knihovny ČSAV*. Zlástni otisk z Vestníku Československé Akademie Věd, roc. 67. c. 1—2. 1958. UA.: *Die Bibliothek der tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften*. Bibliothek. Bibliothekar. Bibliothekswissenschaft. Festschrift Joris VORSTIUS. Leipzig, 1954. 192—202. 1.

külön osztályaként és egy Szlovákiában a Matica egyik osztályaként. A prágai Nemzeti Múzeum Könyvtárának gondozásában vannak a kastélykönyvtárak és a ždári könyvmúzeum.

Szlovákia Nemzeti könyvtára ma a *Matica Slovenska Könyvtára* Turócszentmártonban. De ez csak 1954 óta van így, mióta a Matica állami intézmény lett. Méreteiben még messze elmarad a pozsonyi Egyetemi Könyvtár mögött, de lelkes és szép munka folyik itt éppen úgy, mint a Matica másik két osztályán, az irodalmi múzeumban és a már említett irodalmi levéltárban.

Csak a néhány legjellegzetesebb csehszlovákiai könyvtárt emeltük ki itt. Ezek mellett természetesen hosszú sora van a kitűnő nagyobb és kisebb tudományos könyvtáraknak: a brünni és olmützi egyetemi könyvtárak, a prágai Társadalomtudományi Könyvtár, a pozsonyi technikai és orvosi könyvtár, a prágai mezőgazdasági, orvosi, pedagógiai könyvtár, a számtalan egyetemi és más intézeti könyvtár, de ezeknek csak névszerinti felsorolása is túlnőne ennek a más célú beszámolóknak a keretein.²

Ha már most a csehszlovákiai *tudományos könyvtárak problémáit* vizsgáljuk meg közelebbről, azt lehet megállapítani, hogy a mi viszonyainkkal ellentétben ott nem a helyhiány a legégetőbb probléma, hanem a *könyvtári személyzet elégtelensége*. Nem mintha a világ minden országának könyvtárait fojtogató helyprobléma tökéletesen megoldott kérdés lenne Csehszlovákiában. Ott is látni bajokat ezen a téren (pl. a pozsonyi Akadémiai Könyvtárban), de általában kevesebb lehet a panasz, könnyebben jutnak hozzá új terjeszkedéshez a könyvtárak. Prágában a Technikai Könyvtár új épületének alapjait 1960-ban fogják lerakni, Pozsonyban az Egyetemi Könyvtár egymás után kapja meg továbbterjeszkedés céljára a környező épületeket. Ellenben a személyzeti ellátottság még a mi szintén nem túlságosan rózsás könyvtári viszonyainkhoz képest is nagyon szűkös. A prágai Egyetemi Könyvtárnak mindössze 180 alkalmazottja van 40 000 kötet évi gyarapodás és félmillió kötetes kölcsönzőforgalom mellett. Pedig még ez a legjobban ellátott könyvtár itt. A Nemzeti Múzeum Könyvtárának ugyanakkor mindössze 34 alkalmazottja van. Az alacsony létszámból következik a csehszlovákiai tudományos könyvtárak négy legnagyobb nehézsége: a feldolgozatlan könyvtárlományok nagy mérete, a kódex- és régi könyvgyűjtemények munkájának visszafejlődése, a könyvkonzerválás számára meglevő lehetőségek kihasználásának elmaradása és a könyvtártudományi munka nagyon szűkös lehetőségei.

Hogy a *földolgozatlan könyvmennyiség* az egyes nagy könyvtárakban milyen nyomasztó méretű, azt az előbbi felsorolásból láthattuk. Főleg a fölsozlott szerzetesi könyvtárak állományáról és más, állami tulajdonba vett könyvekről van szó. Sajnos a kolostori könyvtárak esetében néhány kivételtől eltekintve nem alkalmazták azt a nagyon szerencsés megoldást, amit a *kastélykönyvtárak* esetében keresztülvittek: eredeti állományukban együtt tartva és lehetőleg eredeti helyükön megtartva helyi könyvtörténeti gyűjtemények alakítása. Csehországban 200 kastélykönyvtár mind-egyikének állományát egységben megtartották, közülük 70-et eredeti helyén, a többi 130-at pedig az említett hetven mellett állították fel, azokban az esetekben ti., amikor az illető kastély különböző célokra való fölhasználása nem tette lehetővé ott könyvmúzeum tartását. Muzeális jellegükön kívül ezek a könyvtárak mint könyvtárak is használhatók vagy a helyszínen, vagy pedig úgy, hogy az innen kért könyveket beszállítják a Nemzeti Múzeum Könyvtárának olvasótermébe. Szlovákia területén sajnos a kastélykönyvtárak nem maradtak meg. Szerzetesi könyvtárak közül viszont cseh területen is csak a néhány legnagyobbat és legszebbet őrizték meg, így Prágában a híres strachovi

² L. erre vonatkozólag: HORÁK, FR.: *Die wissenschaftlichen Bibliotheken in der Tschechoslowakei*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1952. 9—27. 1. KUNZE, HORST: *Eindrücke von einer Bibliotheksreise in die ČSR*. Uo. 1956. 88—92. 1.

könyvtárt, a többi kolostori és egyéb állami tulajdonba vett anyag ömlesztett állapotban áll, s földolgozásukra egyelőre gondolni sem lehet.

Érthető az is, hogy teljesen háttérbe szorul a *kézirattárak és régi könyvgyűjtemények* munkája. Láttuk, hogy náluk a kéziratárak tulajdonképpen nem élő, növekvő gyűjtemények. Hiszen kódex, ősnymtatvány, régi bohémika vagy slovakika aránylag kevés kerül elő egy-egy évben, az újkori kéziratok óriási tömege, ami nálunk a kéziratári munka lényegét teszi ki, Csehszlovákiában az ún. irodalmi levéltárakba kerül. A régi kódexállományok már az elmúlt évtizedekben megkapták alapos, nyomtatott katalógusukat, használatuk tehát biztosítva van. Így lehetséges az, hogy a prágai Egyetemi Könyvtár 7000 kódexét és régi állományában levő 3000 ősnymtatványát egyetlen szakember kezeli, mellette csak adminisztratív kisegítő személyzet van. (Hátra van még azonban annak a 2000 ősnymtatványnak a katalógizálása, amely a volt kolostori könyvtárakból került ide mint ún. letéti anyag.)

Hasonló a helyzet a prágai Nemzeti Múzeum Könyvtárában. Itt a kéziratár egyetlen tisztviselője maga a vezető, ugyanígy van a régi könyvek gyűjteményében. Itt még adminisztratív segítség sincs, mert nincs külön olvasóterem, hanem a kódexeket is a könyvtár egyetlen olvasótermében használják.

A pillanatnyi használat szempontjából tehát a helyzet megfelelő, de a jövő szempontjából aggasztó. Hiába van ugyanis egy gyűjtemény bármilyen jól katalogizálva és akár nyomtatott katalógussal is ellátva, mégsem helyezkedhetik a teljes befejezettség statikus állapontjára.³ Még akkor sem, ha lényeges gyarapodása már nincsen. Hiszen a tudományos és könyvtártechnikai szempontok mindig új és új feladatokat állítanak föl (pontosabb meghatározások, possessorkatalógusok, régi, nevezetes gyűjtemények virtuális vagy tényleges rekonstrukciója, illusztrációk, kötések földolgozása stb.). Az új meg új feladatok megoldására pedig ember kell. De a tudományos utánpótlás is megköveteli, hogy egy-egy gyűjtemény ne csak egy szakemberrel rendelkezék. A legkitűnőbb szakember sem gondolja a rábízott gyűjteményt örökké. Több évtizedes, munkás életben szerzett tapasztalatait pedig csak hosszú közös munka alatt adhatja át utódjának vagy utódjainak.

A megfelelő több szakember hiánya akadályozza meg könyvtáron kívüli, országos feladatok megoldását, így az országos ősnymtatványkatalógus elkészítését. Nem szabad elfelejteni, hogy Csehszlovákiában a néhány legnagyobb könyvtáron kívül nagyon sok ősnymtatvány van más könyvtárakban is, ahol megfelelő munkaerő nem áll rendelkezésre, sőt rengeteg ősnymtatvány és kódex lappang a levéltári állományokban is, amely még soha könyvtári földolgozásban nem részesült. Ez a nemzetközi tudományosságnak is komoly vesztesége. A cseheknek pedig olyan komoly tudományos könyvtári és bibliográfiai tradícióik vannak, hogy azok megérdemelnék a korábbi magas szinten való megtartást, sőt továbbfejlesztést, a csehszlovák könyvtárügy számára pedig sok nemzetközi kapcsolatot biztosítanának.⁴

A létszámhiány okozta harmadik probléma a *könyv- és kéziratkonzerválás* kérdése. A csehszlovákiai tudományos könyvtárak ma egy elsőrangú, modernül berendezett könyvkonzerváló műhellyel rendelkeznek. Ez a műhely az utóbbi években létesült a prágai Egyetemi Könyvtárban Josef VYSKOČIL kitartó szervezőmunkája eredményeként. Főlszerelése mintaszerű, azok a találmányok pedig, amelyekkel a papírt kezelik, a legjobbaknak látszanak az eddigi hasonló eljárások közt (hidrofobizáció, papíróntás stb.).

³ L. TÓTH András: „*Holt*” *kéziratgyűjtemények élete*. Magyar. Könyvszle. 1958. 42—50 l.

⁴ Külön ki kell itt emelnem a pozsonyi Egyetemi Könyvtár ősnymtatvány-szakemberének, Imrich KORVANNAK munkáját, aki egymás után publikálta a pozsonyi Egyetemi Könyvtár, a Városi Könyvtár és a Lyceumi Könyvtár ősnymtatványainak a katalógusát.

Sajnos, ez a kitűnően felszerelt és elsőrangú szakember vezetése alatt álló műhely a gyakorlatban egyelőre még mindig nem jelent semmit a csehszlovákiai kéziratok és régi könyvanyag konzerválása szempontjából, mert a vezetőknek jelenleg mindössze két embere van. Ha mármost tekintetbe vesszük azokat a nagy számokat, amelyeket az előzőekben csak egyes kódex- és ősnymtatványgyűjteményekről láttunk, s arra gondolunk, hogy ezek eddig a legcsekélyebb kezelésem, javításem, konzerválásem nem mentek keresztül (egy-egy súlyosabb eset rendbehozása pedig néha egy ember teljes évi munkáját lefoglalja), akkor megérthetjük azt a pesszimizmust, amellyel a prágai könyvtárak megfelelő gyűjteményeinek vezetői az egész kérdést kezelik. De meg az is bizonyos, hogy éppen a sokat emlegetett létszámbiány folytán ezek a gyűjteményvezetők annyira el vannak halmozva feladatokkal, hogy nem is fordíthatnak kellő figyelmet a könyvkonzerválás és restaurálás problémájára.

A vázolt nehéz helyzet ellenére sem szabad azt hinni, hogy a csehszlovákiai régi könyvgyűjtemények, kézirtattárak valami vigasztalanul elhanyagolt állapotban volnának. Éppen az *állományvédelem* szempontjából sokat tanulhatunk tőlük. Mindenekelőtt nagyon szerencsés megoldás a mi könyvtárainkkal ellentétben az összes hasonló csehszlovákiai intézményekben, hogy a kézirtat- és könyvgyűjtemények raktárai *nem munkahelyiségek* is egyúttal. Bármilyen vonzó is esztétikailag a teremkönyvtár-szerű berendezés, a munkahelyiségek falain sorakozó szép kötetek, az állomány védelme szempontjából nem megfelelő. Különösen szerencsétlenné teszi ezt a megoldást az a körülmény, hogy az íróasztal mellett dolgozó embernek sokkal magasabb hőfokra van szüksége, mint a papírnak és a bőrkötéseknek, amelyeknek a legnagyobb ellensége a száraz meleg. Központi fűtés mellett nem lehet fönttartani azt a páraszázalékot, amire a könyveknek szükségük lenne, ha a helyiségben 20 fokos hőmérséklet van, nem is beszélve arról, hogy milyen meleg és száraz a levegő a szoba magasabb légterében, ahol szintén könyveket tárolunk. Viszont a fűtés alacsony hőfokon tartásával (13—14 fok) minden párologtató berendezés nélkül is el lehet érni a szükséges páraszázalékot. Külön raktár esetén a túlságosan erős világosság és napfény elleni védekezés is megoldható.

Nagyon megszívlelni való az *anyagkímélésnek* Csehszlovákiában alkalmazott elve is. Mindenekelőtt következetesen keresztülviszik, hogy *kiállításra eredeti kézirtatot vagy unikum könyvet nem adnak*, legfőljebb csak egészen kivételesen és rövid időre. Múzeumokban, kiállításokon költséget nem kímélve remekszép facsimileket vagy egyszerű fényképmásolatokat állítanak ki, szemben a Magyarországon követett gyakorlattal, ahol a kézirtatok és könyvek legnagyobb veszélyeztetését éppen a kiállítások, látogatók számára való bemutatások és a kiadói- és filmcélokra való örökös fényképezések okozzák. Mindez Csehszlovákiában elképzelhetetlen lenne. A prágai Egyetemi Könyvtárban van ugyan állandó kiállítási terem, ahol a legértékesebb darabok erős fémtárlókban láthatók, de a páncélszobaszerűen védett helyiségben csak a bemutatás idejére gyűjtják meg a neonvilágítást.

Az anyagkímélés másik fontos módszere az, amit a prágai Nemzeti Múzeum Könyvtárában és az Akadémia Cseh Irodalmi Intézetének Filológiai Dokumentációs Kabinetjében alkalmaznak: *unikum példányt nem kap kézbe az olvasó, hanem fényképmásolatot* (tehát nemcsak mikrofilmet), a fényképeket pedig vagy könyvként bekötik, vagy dobozokban tárolják. Az előbbi biztosabb, az utóbbi olcsóbb és a használónak kényelmesebb megoldás. A fényképmásolatot azután korlátlanul lehet használni, ki is kölcsönzik. Az anyagot is jobban védi, a kutatónak is jobb megoldás bármilyen konzerválásnál. Hiszen magára az eredeti példányra csak egészen kivételes esetben van szükség (vízjel-kutatás stb.).

A személyzetihiány negyedik hátrányos következményeként említettük a *könyvtári tudományos munka* szűk körre szorulását. Pedig szép kezdeményezések történtek.

Így a prágai Akadémiai Könyvtár számára statutuma írja elő egy külön tudományos osztály fölállítását a könyvtörténet, könyvtártechnika, bibliográfia művelése céljából. Sajnos, a szép programból kevés valósulhatott meg, hiszen az osztály az igazgató személyes vezetése alatt mindössze két főből áll, s minden idejét lefoglalja a régi cseh és szlovák nyelvű könyvek mintaszerű tudományos bibliográfiájának készítése (*Knihopis československých tisků od doby nejstarší až do konce 18 století*). Első szerkesztője TOBOLKA volt, most Fr. HORÁK).

Elvben nagyon előnyösen lenne megoldva a tudományos munka lehetősége a Nemzeti Múzeum Könyvtárában. Itt a könyvtárosoknak ugyanúgy, mint a múzeum többi osztálya tisztviselőinek a munkaidőnek csak egyharmadában kellene adminisztratív munkát végezniük, egyharmad időben kiállítások rendezése, előadások tartása és egyharmad időben tudományos munka a feladatuk, kinek-kinek a maga szakja szerint. A katasztrofális munkaerőhiány miatt (említettük már, hogy mindössze 34-en vannak) a valóságban csak a kéziratár és régi könyvgyűjtemény vezetőinek van meg erre a lehetősége, másnak alig.

A referensi intézmény, ami különböző tudományszakok jó szakembereinek alkalmazását és számukra a tudományos munka és önképzés lehetőségét kívánja meg, visszafejlődően van. Csak a prágai Akadémiai Könyvtárban van meg, ott is csak minimális idő jut erre. Az Egyetemi Könyvtárban a referensi intézmény megszűnt. Pedig egy tudományos nagykönyvtárban nagyon sok munkaterület teszi kívánatosszá a beszerzéstől a felvilágosító-szolgálatig különböző szaktudósok munkáját. Az az irányzat, amely a könyvtárakban kizárólag könyvtárszakosok alkalmazását kívánja, előbb-utóbb nehézségekre fog vezetni. Ugyanúgy, mint a kutatóidő hiánya és a tudományos intézetekhez képest gyöngébb könyvtárosi fizetések. Egyre inkább fenyeget az a veszedelem, hogy a tehetségesebb fiatalok, nemcsak az egyes szaktudományokat végzetek, hanem a könyvtárszakosok is boldogulásukat nem a könyvtárakban, hanem a nagyszámú és igen nagy létszámmal dolgozó tudományos intézetekben keresik, a könyvtárak számára pedig a gyöngébb képességűek maradnak.

A folyóiratok tekintetében különösen sajnálni lehet, hogy nem közölnek idegen nyelvű kivonatokat, s így az ő folyóirataikban megjelent, gyakran minket a legközelebről érintő cikkek tartalma a nyelvi nehézség miatt számunkra ismeretlen marad. Magyar—csehszlovák viszonylatban ez a *nyelvprobléma* egyre erősebben kiütözközik. Témáink és problémáink sokszorosan hasonlóak, sőt azonosak. Főleg magyar—szlovák vonatkozásban van ez így, ahol a közös múlt következtében legtöbbször pontosan ugyanazok kutatásaink tárgyai a nyomdászattörténet, könyvtörténet, könyvtártörténet egész területén, és mégis alig veszünk tudomást egymás eredményeiről, pedig a hajlam, a szándék, az együttműködés akarata kölcsönösen megvan. Ezen a téren a magunk részéről is föltétlenül segítenünk kellene: könyvtártudományi dokumentáció, fordítások egymás nyelvén megjelent cikkekről, sőt egész cikkek átvétele, összefoglaló ismertetések, több nyelvű kiadványok, részletes idegen kivonatokat és nyelvtanulást lennének a segítség módjai. Minél több könyvtárosnak kellene megtanulnia nálunk a szlovák nyelvet, amivel egyúttal az egész cseh tudomány is nyitva állna számunkra.⁵

CSAPODI CSABA

⁵ A fenti tanulmány elsősorban egy kéthetes csehszlovákiai tanulmányút helyszíni tapasztalatain nyugszik, amelyet a Csehszlovák Tudományos Akadémia vendégeként tehettem meg. Egész utamon páratlan előzékenységgel, szíves barátsággal és együttműködési készséggel találkoztam az intézmények vezetői és a könyvtáros kartársak részéről. Különösen köszönettel tartozom a prágai Akadémiai Könyvtár igazgatójának, František HORÁKnak és prágai és pozsonyi kalauzaimnak, SVOBODA és ČAPLOVIČ kartársaknak.

Még egyszer a mezőgazdasági bibliográfiáról. A régóta várt mű¹ a magyar és magyar vonatkozású mezőgazdasági szakkönyveket tartalmazza. A bibliográfia utolsó címléírása a 3779. sorszámot viseli, s ha hozzászámítjuk az előző kötetek kb. ugyanakkora anyagát, megállapíthatjuk, hogy a mennyiség tekintetében nincs okunk szégyenkezésre. (Pl. a svédek hasonló jellegű kiadványa mintegy 5000 címléírást tartalmaz 1850-ig, a folyóiratcikkekkel együtt.)

A kötet 1867-tel zárja le anyagát, hogy miért éppen ezzel az évvel, nem tudjuk. Lehet, hogy a kiegyezés egy politikai korszak határát jelenti — előlött itt most nem kívánunk vitázni —, de könyvészeti, mezőgazdasági vagy irodalomtörténeti határt semmiképpen sem. A mezőgazdasági szakirodalom a hatvanas évek elején terebélyesedik ki, s fejlődésében a kiegyezés éve nem hoz olyan feltűnő változást, amely indokolná az előtte, ill. utána megjelent nyomdatermek szétválasztását. Sokkal szerencsésebbnek tartottuk volna az 1848-as határt. A politikai szempont mellett vegyük sorra érveinket.

Mindenekelőtt: 1848 *szerkezeti változás* határa lehetne.

Eddig — hasonlóan az első két kötethez — egyedül a kronologikus rendet érezzük helyénvalónak, szakmutatóval. A szakirodalmi termékek ez idő tájt észrevehető gyűlése, megcsappanása is állításunk mellett szól. Az 1848 után megjelent könyvek helyett pedig az 1848 előtti folyóiratok cikkei kíváncsoznak a kötetbe. A javasolt határ előnye itt is kidomborodik: egyetlen hazai szakfolyóirat elvágására sem kényszerültek volna az összeállítók. (Ilyen alkalom később nemigen kínálkozik.) A címléírások eltérése a szabványtól 1848-ig elfogadható, utána már aligha. Végül kisebb korszak markolása kevés fáradsággal lehetővé tett volna néhány, a kötet használhatóságát nagyban növelő összeállítást — pl. az előző kötetekből jól ismert biográfiáit —, amely nemcsak a kutató számára jelent nagy segítséget, hanem a kötetben fellelhető hibák kiküszöbölését, hiányosságok pótlását is lehetővé tette volna.

A cím eltér az előző kötetekétől. Vajon indokolt-e a harmadik kötet címének megváltoztatása, pontosabban: a gazdasági szó felcserélése „mezőgazdaságra”? A kötet csupán annyiban különbözik az előzőktől, hogy anyaga szakcsoportokra oszlik, tartalmában azonban nincs semmi különbség vagy változás. A gyűjtés ugyanazon a tartalmi vonalon fut tovább mint az előzők, s a szerkesztők nagyobb szűrés vagy lényegesebb tartalmi változtatás nélkül vették át a már évekkel ezelőtt összegyűjtött anyagot. A régi cím megfelelt tehát a tartalomnak. Az új cím, *A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészete* azonban már kevésbé. S ha már a szerkesztő ez utolsó kötet címének megváltoztatására határozta el magát, e döntését mélyrehatóbb gyűjtőkori szűkítésnek, erősebb rostálásnak kellett volna követnie. Pénzügy, vámügy, ipar, kereskedelem, bányászat(?), háztartás (értsd: szakácskönyvek, házi orvosi tanácsadók), földrajz, történelem — mind olyan határterületek, ahol alapos válogatás után szűrhetjük csak ki azokat a műveket, amelyek valóban érintik a mezőgazdaság témakörét.

De ajánlatos lett volna sűrűbb szitát alkalmazni a szakterülethez tartozó fejezetekben is. Pl. a *Lótenyésztés* fejezetben a 2690. sz. tétel: *Tábori utasítás gyalogság, lovasság és tüzérség számára* bár van benne szó lovakról, mégsem nevezhető állattenyésztési tárgyú vagy szemléletű műnek. A *Mezőgazdasági kémia* fejezetében SZENNERT Ker. János: *Elemi vegytan kezdő orvosok és gyógyszerészek számára* sem tartalmában, sem hasznosításának céljában nem tartozik a bibliográfia témakörébe. E fejezetben felsorolt 17 mű közül mindössze az 1729., 1731—1737. sz. tételek tartoznak valóban ide.

A *Szaktanítás* c. fejezetből kimaradhattak volna: 1421., 1424., 1431., 1432., 1434., 1445. Ezzel szemben hiába kerestük a mosonmagyaróvári tanintézet néhány

¹ A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészete (1831—1867). A magyar gazdasági szakirodalom könyvészetének 3. kötete. Szerk.: S. SZABÓ Ferenc. Bp. 1956, Mezőgazdasági Múzeum.

kiadványát. Ezek közül hasznos szolgálatot tehetett volna — éppen a bibliográfia összeállításában — a tanintézet tanársegédjének, HITSCHMANN Hugónak az összeállítása: *Verzeichniss der Lehrer und Studierenden der erzherzoglichen landwirtschaftlichen Bildungsanstalt und der k. k. höheren landwirtschaftlichen Lehnanstalt zu Ungarisch-Altenburg 1818—1848 und 1850—1864.* Ung. Altenburg, 1865. Sem e fejezetben, sem az *Ütleírások* fejezetében nem találtuk: *Excursion in die Gegend von Pápa und in den Bakonyer Wald.* Pressburg, 1855. — A tanintézeti könyvtár katalógusai közül a *Könyvészet* fejezet csak az 1859. évit ismeri, az első kettőt — az 1848-i és 1853-i kiadást — nem. Ugyancsak hiányos volt a magyaróvári tanárok — főként a németek — irodalmi munkásságának adatgyűjtése. Kimaradtak például a következők: PABST Henrik: *Lehrbuch der Landwirtschaft.* 4 kötet, 1854; *Anleitung zur Rindviehzucht.* 1851; *Die landwirthschaftliche Taxationslehre.* MASCH Antal: *Die landwirthschaftliche Gesteinkunde.* 1859. MOSER Ignaz: *Ueber die Zusammensetzung der Asche von Kartoffelknollen.* 1835; *Leitfaden zur qualitativen und quantitativen agriculturchemischen Analyse.* 1855. HABERLANDT Frigyes: *Compendium für den arithmetischen Unterricht mit besonderer Anwendung auf die Verhältnisse der Land- und Forstwirtschaft.* 1858. HECKE Wenzel: *Die Forstwirtschaftslehre für Landwirthe.* 1858. REITLECHNER Károly: *Lehrbuch der landwirthschaftlichen Maschinen.*

Eredménytelenül kerestük a bibliográfiában a Magyar Gazdasági Egyesület és a pályafuttatási társaság „gyepkönyveit”, amelyek szerkesztői között DÖBRENTÉI Gábor neve is szerepel.

A szakbesorolás nem mindenütt egészen megfelelő. A 2068. sz. *A gyorsbizlatásban tett legújabb tapasztalatok* című művet például az állattenyésztési könyvek csoportjába kellett volna inkább sorolni, nem pedig az üzemszervezésibe. TSÖTÖNYI Márton: *A mezei gazdaság minden ágai* (2070) az általános mezőgazdasági csoportban találja meg jobban a helyét az üzemszervezési helyett. *Polgári építészet* (2098.) szintén az üzemszervezési csoportban található meg, holott van külön *Mezőgazdasági épületek és gépek (XXXIX)* című fejezet is. Itt van például két öntözési tárgyú mű: MITSKY Imre: *A Sárrétség öntözése és csatornánk hajózási hasznosítása iránti nézetek* (2240.) és az 1958-as tétel: RASOR: *Bewässerungsvorschläge für das dürre Nothstandsgebiet im ungarischen Tiefland.* A két könyv más és más csoportban található meg, mégpedig az előbbi — éppen az, amelyik hajózásról is szól — a szántóföldi művelés könyvei között, a másik pedig, az aszályos Alföldünk öntözését tárgyaló mű pedig a *Vízépítés* című tárgykörben. BERGER János: *Mezei gazdaság kézikönyvének* első kiadása a *Mezőgazdaság általában* szakban szerepel, a teljesen azonos második kiadás viszont az *Üzemtanban* található.

Egy fontos kérdés: több olyan munkát is felsorol a bibliográfia, amelyek ugyan mezőgazdasági tárgyúak, — még sincs közük a magyar szakirodalomhoz. Általában hiba, hogy nem lehet megállapítani, hogy bibliográfiánk esetében hol a *hungarikák* határa. Az előző feladatra lett volna eloszlatni a kétségeket.

A címeírásokat az anyaggyűjtők betűhűen, rövidítés nélkül adták vissza. Az esetek jelentős részében a szerző nevének kiegészítésére törekedtek. Kár, hogy ez az igyekezet nem következetes: azonos szerző valamennyi kiadványának címeírása megérdemelte volna a kiegészítéssel járó csekély fáradságot, — ha már egyszer a teljes nevet sikerült megállapítani. Hasznos és szükséges kiegészítések mellett azonban szokatlanul hat a nemesi előnevek, címek, rangok stb. kiegészítése, — és kétszeresen szokatlan és groteszk a 2704. sz. tétel címeírása: [AMBRÓZY LAJOS [BÁRÓ] IFJ.]

Az anyaggyűjtés a művek kézbevétele útján történt. A lelőhely feltüntetése is nagy segítséget jelent — még akkor is, ha a könyvek egy részét azóta más könyvtár őrzi.

A gyűjtésben a kézbevétel elmaradása néhol téves útra vezette az összeállítót: a KACSKOVICS Lajos szerkesztette *Gazdasági Tudósítások* egyik évfolyama (miért éppen

az 1840-i?) könyvként szerepel (3705.). A kiegészítésben szereplő PLOETZ Adolf: *Homok-kötés* (3721.) bizonyára azonos ÉRKÖVY Adolf: *Homok-kötésével* (2225/6.), amely PETRIK-re hivatkozva került a bibliográfiába. PETRIK nem nevezi meg a lelőhelyet, s az utánnyomozás így lehetetlen, de nagyon valószínű, hogy egyazon műről van szó. PETRIK — amint a mutató utalásából kiderül — tudott az 1847-ben történt névváltozásról, s az 1846-ban PLOETZ néven megjelent munkát az 1847-ben felvett ÉRKÖVY néven — félrevezető módon — szerepelteti.

A bibliográfia átlapozása közben néhány ismerős művel találkoztunk. Így a *Magyar mezei és házi gazdaságnak kalendárioma* (3641.) — PLESSING József munkája, és igen valószínű, hogy az 1795-i kiadási év sajtóhiba (helyesen: 1796), s ebben az esetben azonos az 1. kötet 1299. tételével.

A *Huszonöt esztendőre szegődött...* (3700.) szerzője SZEITZ Léo is már szerepel az 1. kötetben (1339.). A 3691. alatti *Magyar fűvész könyve*ben (3691.) DIÓSZEGI Sámuel és FAZEKAS Mihály híres munkáját véljük felfedezni, s így már ismerős a második kötetből (1849.). (A terjedelemtől megjelölt 428 lap tévedés: helyesen 608 lap.) A *hasznos tanítással* (3718.) már találkoztunk az első kötetben (1429.).

Az 1791. sz. alatt névtelenül szereplő *Értekezés a vándor sáskáról* szerzője SADLER József.

A kétszeresen felvett művekért azonban nem az összeállítókat hibáztatjuk, hanem az 1. kötetet, amely igen használható biográfiával kombinált mutatóval rendelkezik, de nem akar tudni a névtelenül megjelent és fel nem derített szerzőjű munkákról. A második kötet már kiküszöböli e hiányosságot és a szerző nélküli munkákról külön mutatót készít. Mindkét kötet mostohán bánik azonban azokkal a névtelenül megjelent munkákkal, amelyek szerzőit sikerült felderíteni. Azaz: nem is egészen mostohán, mert a szerzőnél szerepelteti, de éppen így vész kárba az agnoszkálással járó fáradság, mert a kutató a felderítésnek nem sok hasznát veszi, hiszen a szerző nélküli művek mutatójában nem találja, — a szerzőjét viszont nem ismeri, itt tehát nem is keresheti.

Sajnos a 3. kötet is ugyanebben a hibában szenved. Nem találtuk a mutatóban a *Két kérdés a magyar lótenyésztés tárgyában* (2667.); *Gazdasági szótár* (1970.); továbbá a *Tájékoztató a Magyar Gazdasági Egyesület stb.* (2210.) c. műveket a címszó alatt, csak a felderített szerző nevének, ORCZY Lőrincenél, illetve MORÓCZA Dánielnél. A harmadik példánkban említett művet sem itt, sem ott nem találtuk.

Általában megnehezíti a mutató használatát az utalások hiánya. A már említett PLOETZ = ÉRKÖVY-n kívül néhány kirívóbb példa: a bibliográfiai részben találkoztunk VITTMANN Antal nevével, a mutatóban azonban csak WITTMANN A.-t találtunk, továbbá WITTMANN-DENGLÁZ A. W.-t. Vajon honnan tudja meg a kutató, hogy egyazon szerzőről van szó? S hogyan találja meg VITTMANN-t? S a külföldi, ha STANCICS nevével találkozunk, hasztalan kutatja a mutatót, mert ott csak TÁNCICSOT talál. Ebben a korban gyakori a szerzők nevének pontatlan, következtetlen használata. A kutatás érdekében azonban a különböző névalakokat közös nevezőre kell hozni, illetve utalók alkalmazásával összekötni.

Egy kérdés: mi a bibliográfiába felvett művek terjedelmének alsó határa? 4 levél, azaz 8 lap? Talán, — de nem tudjuk bizonyosan. Az előszóban nem ártott volna megemlíteni.

Végül néhány apróbb észrevétel: A naptárakról nem mindig tudni, meddig éltek, mert néhol csak indulásuk éve van feltüntetve, s csak az egyes kötetek — évfolyamok — terjedelmének felsorolásából lehet hozzávetőlegesen következtetni élettartamukra. A szakozó könyvtárosok szemét e pongyola ETO szám bizonyára zavarja: 663/4. — A mutatóban a cz miért előzi meg a cs-t?

Az *Előszóban* foglaltakkal kapcsolatban volna néhány megjegyzésünk.

Igen vitatható a bibliográfia szerkesztőinek az álláspontja a kronológia kérdéséről. Az előszó jelzi, hogy a következő kötetekben már teljesen mellőzni akarják az időrendi sorrendet. Lehet, hogy ez az álláspont könyvészeti szempontból indokolt, agrártörténeti szempontból azonban semmiképpen sem helyes. Egy ilyen átfogó, retrospektív bibliográfia fontos segédeszköz lehet az agrártörténeti kutatás számára. Ezt a szerepet azonban igen megnehezítené, ha az egyes időszakok irodalmi termése nem ütközne ki szemléletően, azaz csak hosszabb keresés, ide-oda forgatás után lehetne belőle kihámozni az egyes évek aktuálissá vált kérdéseinek irodalmi tükrözéseit. Az agrártörténet számára nem mindegy, hogy melyik kérdéstről melyik évben írtak és mikor mennyit. A kronológiai összeállítás tehát nélkülözhetetlen kellék az agrártörténész szempontjából. Ezt sem szabad figyelmen kívül hagyni.

Az előszó a hiányosságokat, hibákat — ha sommásan is —, de elismeri, mi mégis kénytelenek voltunk észrevételeinket megtenni. Nemcsak az Országos Könyvtárügyi Tanács bibliográfiai szakbizottsága felhívásának engedve, hanem azért is, mert véleményünk szerint ajánlatos lett volna a kiadással fél évet várni — a *lektori véleményre*. A közreműködők valamennyien kiváló szakemberek, mégsem nélkülözhetik a lektor véleményét.

Valamiben azonban mégis egyet kell értenünk az előszóval : igen nagy szolgálatot tesz e bibliográfia a tudománynak. Reméljük az ígért folytatás nem késik soká, s nemcsak elkerüli, hanem helyesbíti is elődei hibáit, pótolja hiányosságait.

De a tanulságot le kell vonnunk belőle : bármennyire kiváló szakember valaki a saját területén, idegen vizeken aligha tud hibátlanlalt alkotni, éppen az alapvetően szükséges speciális szakismeretek és megfelelő szemlélet hiányában. Erre bizonyítékul szolgálhat az a különbség is, amely a *Kiegészítés* c. rész és a könyv eredeti anyagának az összeállításában szembetűnik. A kiegészítő részen már megérzik, hogy a munkatársakat mezőgazdasági szemlélet vezette.

TORDAYNÉ PÁTER ERZSÉBET—WALLESHAUSEN GYULA

H I R E K

Nemzetközi Dokumentációs Központ (International Documentation Centre) létesült Stockholmban, 1957 tavaszán, a nemzetek közötti együttműködés szolgálatában. A Központ mikrokártyák és átlátszó mikrolapok terjesztését tűzte ki céljául, intézmények és magánszemélyek számára egyaránt hozzáférhetővé téve ritka, értékes, nehezen megszerezhető könyvek, kéziratok, hírlapok másolatait.

A tervek szerint a Központ gyűjti és katalogizálja mindazoknak a fontosabb kiadványoknak címléírásait, amelyeknek mikrokártyára vagy mikrolapra való felvétele bárhol is megtörtént. Gyűjteményében máris 30 000 mikromásolat van.

A mikrolap 9×12 cm méretű áttetsző film lap, amely a szabad szemmel olvasható címléírás alatt 14—18-szoros kicsinyítésben 8—100 lap felvételére alkalmas. Ennek az áttetsző lapnak előnye az átlátszatlan mikrokártyával szemben (ami nem más, mint a filmről készült szabályos fénykép), — hogy könnyen és tetszés szerinti példányszámban lehet róla másolatokat készíteni. Az átlátszó filmhez olvasókészüléket is könnyebb szerkeszteni, mint az átlátszatlan mikrokártyához. 75 dolláros leolvasókészülék mellett zseb-leolvasó is kapható már 6,90 dollárért.

Az új nemzetközi dokumentációs szervezet lehetővé teszi, hogy a könyvtárak — legalább másolatban — olcsón megszerezhessék és a kutatók rendelkezésére bocsáthassák a számukra értékes anyagot. A gyűjteményben szereplő néhány érdekesebb cím: *Monumenta Germaniae Historica*, LINNÉ valamennyi nyomtatásban megjelent műve, az 1620—1650 között megjelent holland újságok gyűjteménye, *Paléographie Musicale* 1—12 kötete, a francia klasszikusok első kiadásainak teljes gyűjteménye stb.

A mikrofelvételeket készítő könyvtárakkal együttműködve szerkeszti a Központ periodikusan közzétett katalógusát. A ha-

vonta megjelenő katalógus címe *Micro Library*, az ide felvett művek mikromásolatai megrendelhetők. SMA

Érdekes könyvtártechnikai újdonságról ad hírt a *Nachrichten für Dokumentation*.¹ Ulrich WELP olyan egyszerű fotomásoló készüléket szerkesztett, melyet nem szakember is könnyen kezelhet. A „Microbox” készülék egy másolódoboz és egy kis mikrofilmfelvevő gép kombinációjával 22×33 cm maximális méretű eredetiktől 1 : 10 kicsinyítésű mikrofilmet készít. A készülékkel 30 m-es mikrofilmtekerés is készíthető. Elsősorban azonban 1—6 kockából (24×36 mm) álló mikrofilmsíkok készítésére van tervezve. A felvétel után a filmkocka vagy a filmsík egy kazettába csúszik, s a gépből minden filmvesztéség nélkül kivágható, és teljes világosságnál a kidolgozásra szolgáló 3 literes előhívógépbe helyezhető. Ebben a filmsík egyoldatos előhívó-rögzítőben 5 perc alatt előhívható, és a mosás (1 perc) és szárítás (2—3 perc) ugyancsak a készülékben történik. A mikrofilmsík így a felvétel után sötétkamra nélkül 10 percen belül elkészül. A készülék a mikrofilmfelvevő leemelése után reflexmásoló eljárással eredeti méretű gyorsmásolatok készítésére is alkalmas. (A gyorsmásolatok előhívása az erre a célra használatos speciális előhívógéppel történhet.) A Microbox megfelelő adapterrel percekben belül olvasókészülékké alakítható át, melyen 35 mm-es mikrofilmsíkok, mikrofilmtekerések, sőt mikrofilmlemez is olvashatók. A készülék különösen kisebb könyvtárak, kutatóintézetek vagy akár egyes kutatók komoly érdeklődésére tarthat számot.

B. B.

¹ WOLF, Dietrich: *Das Microbox-Verfahren — ein neuer Weg des Mikrofilms*. Nachr. Dok. 1958. 1. 45—47. 1.

Modern könyvillusztrátorok. A Szabó Ervin Könyvtár művészettörténeti kiállításait jelentős, követendő kezdeményezésnek érezzük. A nagy gonddal és szakértelemmel összeállított tárlók eddig elsősorban a XX. század festészetének és grafikájának jellegzetes irányzatait, kiemelkedő alkotásait ismertették. A kiállítások sok érdeklődőt vonzottak. A vendégkönyv adatai szerint a *Francia festészet* címűt több mint tizenegyezren nézték végig.

Legutóbb *Modern könyvillusztrátorok* címmel a közelmúlt s napjaink könyvművészetéből láthattunk válogatást. Az anyag áttekinthetőségét nagyban segítette, hogy nemzetek szerint csoportosítva került a látogatók elé, s az egyes nemzeteken belül a tagolás nem az idő, hanem a kiadványtípusok rendjét követte.

A huszonhat tárló sorából anyaguk bőségével, elrendezésük mértéktartó izlésével a franciákat és a magyarokat kell kiemelnünk. A magyar sorozat szemléletesen bizonyítja, milyen felfelé ívelő fejlődést mutat könyvillusztrátoraink nem eléggé becsült és méltányolt munkája, különösen a két világháború közti s az azt megelőző időszakéval összevetve. A francia anyagból elsősorban a karikatúristák tűnnek szembe. DUBOUT és EFFEL műveinek a rendezők külön tárlót biztosítottak, ezzel is jelezve a karikatúra egyre jelentősebb szerepét a modern könyvillusztráció történetében. Külön, eredetiségében megragadó színfoltként hatnak COTEAU rajzai.

Szerencsésnek mondhatók a német, angol, olasz tárlók is, noha anyaguk nem oly jelentős, mint az előzőké.

A kiállítók már eddig is szép sikert aratott munkáját jelentősen fokozná, ha több teret tudnának anyaguk számára biztosítani.

Lehetőséget találhatnának a rendezők akkor azoknak a véleményünk szerint jelenleg sajnálatosan elmaradt ismertető, rövid feliratoknak és szövegeknek az elhelyezésére is, amelyekre — noha „az anyag önmagáért beszél” — mégis szükség van.

P. LAKATOS ÉVA

Beszámoló lengyel—magyar bibliográfiái kapcsolatokról. Az Országos Széchényi Könyvtár újjáalakult Szakszervezeti Bizottsága rendezésében a Szakszervezet új klubhelyiségében 1958. április 17-én délután könyvtári szakmai értekezlet volt, amelyen KOZOCSA Sándor számolt be az év januárjában tett 2 hetes lengyelországi útjáról. Elmondotta, hogy őt és RADÓ Györgyöt a Lengyel Tudományos Akadémia Irodalomkutató Intézete fölkerlte a

lengyel irodalommagyarországi visszhangja könyvészetének összeállítására. Az elkészült munkát mostani útja alkalmával adta át és ismertette Varsóban az Intézet munkatársai előtt. Az intézmény igazgatójától ajándékuul kapta új kiadványukat, az általános MICKIEWICZ-bibliográfiát, amely már az Országos Széchényi Könyvtár által nemrég kiadott magyar MICKIEWICZ-bibliográfia adatait is felhasználja.

Az előadó ezután naplószerűen ismertette az utazás egyes napjait, beszámolt Varsó és Krakkó érdekes látnivalóiról. Szavait könyvek, fényképek bemutatásával illusztrálta.

TERBE LAJOS

Kner Imre emlék-est. Május 22-én este 7 óra 30-kor a Kossuth Klubban a TIT rendezésében Kner Imre ünnepi estet rendeztek. A KNER-féle finom nyomdászjeggyel ékes meghívó (az egykori KNER-nyomda utódának munkája) gazdag, sőt túlgazdag műsort ígért, — igen sok értékes szám elmaradt: többek közt az érdekesnek ígérkező KNER Imre levelezésnek ismertetése is.

A bevezetőt a Kiadói Főigazgatóság vezetője, KÖPECZI Béla mondotta. Kiemelte, hogy KNER Imre könyvművészete egyformán törekedett a társadalmi és kulturális szükségletek kielégítésére. Bebizonyították a KNER-kiadványok, hogy kell és lehet olcsón művészi színvonalon álló könyveket készíteni. SZIJ Rezső tudományos kutató *Kner Imre és a magyar könyvművészet* c. előadásában hosszasan méltatta kiváló könyvművészünkét. Élete körvonala zásza után műhelyébe is bepillantást nyújtott: KNER Imre és baráti munkatársa, KOZMA Lajos a magyar múlt és népművészetünk kincsei között találták meg az új magyar könyvművészet „anyagát”.

FÜLEP Lajos művészettörténész professzor, KNERnek egyik leghívebb barátja, az 1944-ben hozzáintézett KNER-levelekből gazdagon idézte azokat a részeket, melyek, a fasizmus üldöztetése közepette és ellenére megrendítő erővel bizonyították KNERnek megingathatatlan magyar voltát.

KÜRTHY Éva énekművész KÖSA György zongoraművész kíséretében BARTÓK és KODÁLY Magyar népdalgyűjtésének azokat a darabjait adta elő, amelyeket KNER Imre annyira kedvelt.

A műsort alkalmi KNER-kiállítás illusztrálta: a kis gyűjtemény tárgyi és írásos emlékekkel szemléltette a nyomdász és könyvművész életét, munkásságát, könyvterveit és kiadványainak legszebbjeit.

(—)

S Z E M L E

O. W. Fuhrmann : Über die Auflagenhöhe der ersten Drucke. Nebst Bemerkungen über den Verlauf der Erfindung Gutenbergs. Mainz (1954). 51 l. (Kleiner Druck der Gutenberg-Gesellschaft).

E könyvecske szerzője asszisztens a new-yorki Columbia-egyetem könyvtárának ritkaságtárában. A legrégebbi könyvek között él, s nemcsak tanulmányai, hanem családi hagyományai folytán is ért a technikájukhoz. Apja Németországban nyomdász volt.

GUTENBERGRŐL igen kevés a biztos adatunk. Személyéről egy-két szűkszavú oklevél, találmányáról néhány kortársa párszavas megjegyzése szól. De egyetlen nyomtatványa sem tüntette fel a nevét. Ezért a sok feltevés, találgatás a róla írt könyvekben. A különféle hipotézisekből a köztudatban mégis határozott kép alakult ki róla. S most ez a new-yorki német segédkönyvtáros a több száz éves feltevéseket új ötletekkel akarja halomra dönteni. Dokumentumszerű bizonyítékai nincsenek, de amit mond, megérdemli a mérlegelést.

Megmagyarázza, hogy GUTENBERG feltételezett legrégebbi kiadványai, a *Donatusok*, miért jelentek meg oly gyakran s oly különféle alakban. Hártýára vannak nyomtatva, s ezt az anyagot csak nyílt piacon lehetett vásárolni, mégpedig nem szabványos, hanem igen különféle nagyságú alakban. Íveit a drágaságuk miatt bajos lett volna egyforma mértékre körülvágni. A szedésnek tehát alkalmazkodnia kellett a rendelkezésre álló hártýa alakjához. A számos példányt sokszorosítani kívánó GUTENBERG vásárolt, amit kapott, osztályozott, csoportosított, s nagyjában egyező nagyságú ívekre nyomta *Donatusát*. Mivel azonban ez a tankönyv igen kelendő volt, s a kb. azonos nagyságú hártýák csekély száma miatt csak aránylag kevés példányt tudott kibocsátani, a kiadásokat gyakran megismételte, mégpedig mindig a rendelkezésre álló hártýák esetenkénti formátumához mért új szedésben. Ezért van annyi *Donatus*-kiadás. Terjedelmük változik 24 és 32 lap között. A betűtípus mindegyikben ugyanaz, de a laponkénti sorszám minden kiadásban más.

A *Donatusok*hoz — állítja FUHRMANN — GUTENBERG már Strassburgban legalább 6 alkalmazottat állított munkába: szedőt, aki az akkor a sorkimérések követelte rövidítések és ligatúrák bonyolult válogatása miatt naponta csupán egy oldallal készülhetett el, nyomtatót, az íveket nedvesítő, majd nyomás után szárításra kifüggesztő segédet, festékfőzőt, festékkeverőt és a kinyomtatott íveket fűző levélösszehajtogatót.

A legmeglepőbb új feltevés, hogy GUTENBERG első mainzi kiadványa a két színben pompázó *Konstanzi Miskönyv*. Ennek előkészítésére vette fel 1448-ban a GELTHUS-féle 150 forintnyi kölcsönt. A nyomdászattörténetben ez a missale mindeddig mint legalább egy évtizeddel későbbi svájci nyomtatvány szerepelt. FUHRMANN azonban arra utal, hogy Konstanz a mainzi érseki egyházmegyéhez tartozott, s a megrendelés csak ettől származhatott, a nyomtatás ideje pedig kellett hogy megelőzze a Nicolaus de Cusa pápai legátus javaslatára elrendelt miskönyvrevíziót, mely 30 évig, az 1450-es

évek elejétől mintegy 1480-ig tartott. Amíg a revízió folyt, miscskönyv nem jelenhetett meg.

A missale után az ismert aprónyomatványokra s 1454-től fogva a 42-soros *Bibliára* került sor. 1286 lapját eleinte a mőhely két meglevő sajtója egyikén, majd mindkettőn, végül új nyomdaprés beállítása után három sajtón nyomtatták. FUHRMANN elfogadja elődei számítását, hogy 150 papír- és 25 hártypéldányban jelent meg. Ez 61 250 ívet és 1531 munkanapot igénylő 245 000 nyomást kívánt. A hártypéldányok mindegyike 175 borjú életébe került; a 25 pergamenpéldány együtt 4375 borjút, hatalmas csordát emésztett meg.

Az első impresszumos nyomtatvány, a piros és kék metszett iniciálékkal díszített *Psalterium Moguntinum* 1457-ben FUST és SCHÖFFER, de nem GUTENBERG nevét tünteti fel. FUHRMANN szerint mégis GUTENBERG indította útnak. Irvine MASSON 1954-ben megállapította, hogy a nyomtatás a hatodik quinternio után megszakadt. Ez az első szakasz volna GUTENBERG munkája. FUST ehhez adta a második 800 forintos kölcsönt. SCHÖFFER, aki 1451-ben még Párizsban mint kalligrafus és rubrikátor élt, nem értett a féntechnikához, s nem lehetett az acélbélyegzők és rézmatricák alkotója. Ezek szakértő művésztől származnak, ez pedig abban az időben más nem lehetett, mint GUTENBERG.

S ha valóban GUTENBERG kezdeményezte a *Psalteriumot*, kapcsolatba kell őt hozni a 24 lapos ívrétű *Canon Missae*-vel is, amely ugyanazokkal a típusokkal, ugyanabban a stílusban nyomtatott, s amelyben azok a megsérült díszkezdbetűk fordulnak elő, amelyek a *Psalterium* második, 1459-i kiadásában is láthatók.

FUHRMANNnak egy további meglepő állásfoglalása feleleveníti és elfogadja avult bibliográfusoknak már a múlt században sokszor cáfolt hitét, hogy GUTENBERG a nyomdásza a háromkötetes, ún. 36-soros *Bibliának*. Ez az óriási, 1768 ívrétű lapot tartalmazó mammutnyomtatvány papírpazarlásával sehogysem illett a kisebb fokú betűivel és soremelésével takarékosagra valló 42-soros *Biblia* nyomdászához. Tipusa, a javított *Donatus*-típus ugyan GUTENBERGé, de ezzel nyomtatott később Bambergben PFISTER is, aki 1460 táján szerezte meg készletét. A 36-soros *Biblia* terjesztési helye szintén Bamberg volt (eredeti kötéseinek díszai más bambergi nyomtatványok kötetábláin is előfordulnak). Papírjának vízjegyei gyakoriak bambergi kéziratokban és nyomtatványokban, de nem mainziakban. S végül: a bambergi érsek elég gazdag volt ilyen hely- és anyagpazarló kiadvány megrendeléséhez. Ez érvekkel szemben FUHRMANN, noha sem oklevél, sem egyéb bizonyíték nem áll rendelkezésére, mégis azt hiszi, az érsek GUTENBERGET bízta meg a tekintélyes típusmennyiség öntésével és a kiadás megszervezésével. GUTENBERG két sajtót ácsoltatott, megrendelte a több tonnányi papírt s 1458 elején megkezdte a nyomtatást.

Miként értékeljük FUHRMANN könyvecskéjét? Anyagi bizonyítékai nincsenek, állításait csak észokokkal támasztja alá. Képzelőereje erős és színes, logikája láncszerű. Ha akarom, elhiszem következtetéseit, ha nem akarom, nem hiszem. Az az érdeme mindenesetre megvan, hogy elgondolkodtat, s rámutat olyan tényleges lehetőségekre, amelyekben a hiperkritika nem hitt.

—Z

Günther Franz: Bücherkunde zur Weltgeschichte vom Untergang des Römischen Weltreiches bis zur Gegenwart. München 1956, R. Oldenbourg. XXIV, 544 l.

Az egyetemes történeti irodalom az utóbbi évtizedekben olyan hatalmas arányokban nőtt meg, hogy számontartása, a fontosabb munkák kiválogatása már nemcsak egy ember, hanem jóformán egy szakértői csoport képességeit is meghaladja. A nemzetközi történész bizottság által évenként kiadott kurrens történettudományi bibliográfia

alapos kimutatást nyújt az egy-egy évben megjelent irodalomról, de hatalmas mennyiségével szakemberek számára is szinte már inkább megnehezíti a tájékozódást. A régebben megjelent bibliográfiák viszont nem tartalmazzák éppen a legutóbbi egy-két évtized fejlődését. Ezért könyvtárosi szempontból is örömmel kell üdvözölni FRANZ kísérletét, még akkor is, ha ez a kísérlet távolról sem mondható egészen sikerültnek.

G. FRANZ számos szakember közreműködésével állította össze ezt a munkáját, és lényegében az 1954 végéig megjelent munkák anyagából válogatott. Mint alcíme is mutatja, az ókori történelem sok szempontból más jellegű történeti anyagát kirekesztette, de az egyes országok történetéről fontosabb őstörténeti munkákat is felvett. 6976 tétel-szám alatt sorolja fel a munkákat, de egy-egy szám alatt több munkát is összesített, így mintegy 17 000 címszó található a kötetben. Az egyes munkák címét gyakran — a közérthetőség határain belül — rövidíti, jelzi a kiadás helyét és évét, lapszámot azonban nem közöl, ami sajnálatos, mert hiszen a terjedelmet túlságosan nem bővítette volna, viszont mégis további tájékoztatást adott volna. A címeket az eredeti nyelveken közli, csak a szláv nyelvűekről ad német fordítást. A könyv elé tett *-gal jelzi, ha a könyv bőséges bibliográfiát is tartalmaz. A fontosabb folyóiratok és sorozatok címeit is megtalálhatjuk a könyvben, itt + -tel jelzi a folytatólagos kiadást.

Általános részben sorolja fel az egyetemes történetre vonatkozó munkákat, utána pedig sorra veszi az egyes országokat. Ebben a földrajzi beosztásban a mai helyzetből indul ki. Először az európai országokat tárgyalja, természetesen Németországgal kezdve, utána következnek a vele szomszédos kisebb nyugati országok, azután Olaszország, Spanyolország és Portugália, Franciaország, Anglia és a brit birodalom, a skandináv országok. Utána egy általános kelet-európai fejezeten belül Lengyelország, a balti államok, Litvánia és Oroszország, majd egy általános délkelet-európai fejezeten belül Bizánc, Görögország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Jugoszlávia, Bulgária. Albánia, Ciprus és Törökország. Ezekután Ázsia, illetve annak egyes nagyobb területei és országai, Ausztrália, Afrika és végül Amerika következnek.

Egy-egy fejezeten belül a beosztás a könnyebb áttekintés kedvéért mindig azonos. Először a segédkönyveket és a történeti segédtudományok anyagát közli, azután egyes történeti részdiszciplínák anyagát (a kultúrtörténetet, egyháztörténetet, jog-, gazdaság-, társadalomtörténetet, a hadtörténetet, az oktatás, a filozófia és az egyes művészetek történetét), és csak ezután következnek az általános történeti munkák, amelyek persze ennek megfelelően főképp politikai történetet hoznak. Ezeket a részeket alcímekkel és a lap szélén álló utaló címekkel választja el egymástól. Ez az egységes felépítés feleslegessé teszi a tárgymutatót. Csak a szerzőkről, szerkesztőkről és sajtó alá rendezőkről ad a kötet névmutatót, ez a mutató a tétele számokra utal, egy egészen rövid mutató pedig a felvett országok, városok és népek anyagára utal úgy, hogy az illető fejezet első tétele számát vastagon szedve közli, és felsorolja még azokat a számokat is, amelyek alatt ugyancsak szó esik a felvett nevekről.

A munka beosztása természetesen a történelem polgári felfogását tükrözi, használatakor ezt mindig szem előtt kell tartani. Bár a könyv az 1945-ig terjedő korszakot tárgyalja, érdeklődése mégis inkább a középkorra irányul, annak az anyaga bővebb az újkorinál. Az országok szerinti beosztásban sok a kivetni való, véleményünk szerint indokolatlan például Csehszlovákiát és Magyarországot Délkelet-Európához sorolni. Az osztrák történelemre vonatkozó anyagot a Németországról szóló fejezeten belül szórta szét, holott ennek különválasztása teljesen jogosult volna. A Kelet-Európára vonatkozó anyag általában igen szegényes, a válogatás, mondhatjuk, rosszul sikerült, úgyhogy a bibliográfiának éppen ezt a minket szorosabban érdeklő részét kevésbé lehet csak használni. Igen hasznosnak tekinthető azonban a bibliográfia a nyugat-európai országok

története szempontjából. Ez az anyag a legbőségesebb, 285 oldal 4174 tételszámmal, tehát az egész kötetnek valamivel több mint a felét teszi ki. Elsősorban azért kell hasznosnak mondanunk, mert éppen az utóbbi évek történeti termésének a zömét találjuk meg benne, a könyvtáros tehát jól tájékozódhat arról, hogy a nyugati országok történetének melyek a legfrissebb polgári feldolgozásai.

Annotációkat a munka csak igen ritkán használ, és még ezek is sokszor semmitmondók vagy megtévesztők. A szélesebb közönség tájékoztatására tehát nem alkalmas a kötet, már csak azért sem, mert a marxista felfogású munkákat vagy egyáltalában kihagyja, vagy tendenciózus megjegyzésekkel közli. A nyugati polgári irodalom áttekintése szempontjából azonban végső fokon hiányosságai mellett is használható könyvnek mondhatjuk.

NIEDERHAUSER EMIL

Ladislauș Polgár S. J.: Bibliographia de historia Societatis Jesu in regnis olim corona Hungarica unitis (1560—1773). Róma 1957. 184 l. (Subsidia ad historiam S. I. No. 2.)

Magyarország Mohács utáni történetében egyik szerzetesrend sem játszott olyan jelentős szerepet, mint a jezsuiták. Akár politikai, akár kulturális vagy gazdasági téren nézzük, a rend tevékenységének nyomaival és hatásával lépten-nyomon találkozunk. Ezért igen hasznos mindenkinek, aki XVI—XVIII. századi történetünkkel foglalkozik, POLGÁR László könyvészeti összeállítása, amely a jezsuita rendnek és tagjainak a történeti Magyarország (Horvátországot és a Szerémséget is beleértve) területén kifejtett működésére vonatkozó munkákat szedte egybe a rend 1773-i feloszlatásáig.

A könyv anyagát 4 csoportra osztja. Az elsőben a jezsuita rend magyarországi történetének általános irodalmát találjuk, a rend belső fejlődése alapján három korszakra tagolva: 1560—1610-ig, 1690-ig és 1773-ig. A második csoport a jezsuita rend tágabb értelemben vett kulturális működésére vonatkozó irodalmat közli, külön-külön csoportosítva az egyházi, irodalmi, tudományos és nevelői tevékenységre vonatkozó munkákat. A harmadik csoport rendházanként közli a rájuk vonatkozó irodalmat. A negyedik csoport a történeti Magyarország területén született vagy itt tevékenykedett egyes jezsuitákra vonatkozó irodalmat közli személyenként ábécé sorrendben. A könyvészeti felsorolásokat a rendházak térképe és névsora, a munkában említett rendtagok és az idézett művek szerzőinek mutatója egészíti ki.

A könyv beosztása könnyen áttekinthető, és az egész munka jól kezelhető. Nemcsak azokat a munkákat említi meg, amelyek teljes egészükben a jezsuiták működésével foglalkoznak, hanem azokat is, amelyek csak terjedelmük egy részét fordítják egy vagy több idevágó problémára. Beledolgozta bibliográfiájába a fontosabb folyóirat-cikkeket, sőt kéziratok feldolgozásokat is. Ahol a cím nem ad kellő felvilágosítást, a szerző röviden jelzi a munka tartalmát és nem egy esetben nézőpontját. Megjegyzései rövidek, de mindig a lényegre világítanak rá. Csak sajnálhatjuk, hogy a naplókat és emlékiratokat a szerző eleve kirekesztette vizsgálódásai köréből.

Tökéletes bibliográfia persze nincsen, és POLGÁR könyvében is találunk néhány hibát, elírást vagy hiányt. Ezek nagyobb része abból következik, hogy anyagát külföldön gyűjtötte, s ahogy maga mondja (VII. l.) a könyvében felsorolt 1611 mű közül 524-et nem volt alkalma saját szemével látni. Ilyen hiba a 119. l. 1032. sz. alatti munkának ide iktatása, mert Eötvös Károlynak ez a tanulmánygyűjteménye nem a bibliafordító KÁLDI Györgyről, hanem KÁLDY Gyuláról, a múlt század második felének a maga idejében közkedvelt kuruc-utánzó zeneszerzőjéről szól. A 166. l. 1549. sz. alatti FRAKNÓI-féle munka különnyomatban is megjelent: Bp. 1887. — Ugyanígy a 11. l. 92. sz. alatti KRONES mű: Wien 1893, valamint 121. l. 1062. sz. MESZLÉNYI tanul-

mánya is: Bp. 1939. — RAVASZ Lászlónak 143. l. 1300. sz. alatti dolgozata egészen lényegtelen változtatásoktól eltekintve azonos a 147. l. 1345. sz. alatti munkájával. A 41. l. 321. sz. alatt említett SCHERMANN-féle munka nem 1928-ban, hanem 1918-ban jelent meg. — A 102. l. 848. sz. és a 105. l. 884. sz. alatti dolgozatok szerzője id. SZILY Kálmán, aki többször használta álnévül praedicatumát a NAGYSZIGETHY-t.

A hiányok közt elsősorban néhány bibliográfiai és életrajzi lexikonra hívjuk fel a figyelmet. Így megemlíthette volna HAHNEKAMP György (*Magyar convertiták. Életrajzi adatok.* Bp. 1900. benne DOBOKAY Sándor, PÁZMÁNY, RÉNYES István stb. életrajzai), CONCILIA Emil (*Magyar egyházi írók csarnoka.* Új Magyar Sion, VIII, 1877. benne JESZLINSZKY András, KENYERES József, LITKEY Nándor életrajza), ZELLIGER Alajos (*Esztergom-vármegyei írók ... koszorúja.* Bp. 1888. benne MOLNÁR János, PÁZMÁNY, RAJNIS, SPANGÁR stb. életrajza) összeállításait.

A 11. l. 89. sz. irattal kapcsolatban érdemes lett volna megemlíteni, hogy facsimile kiadásban leköszölte RÉVÉSZ Kálmán: *Bocskay István apológiája* c. dolgozata mellékleteként a Protestáns Szemle 1906-i évfolyamában. A 16. lapon többek közt hivatkozik 6 nyugati vármegyénck a jezsuiták érdekében 1705-ben RÁKÓCZIHOZ írott memorandumára és a fejedelemnek erre adott válaszára. A memorandumnak azonban csak német fordítását ismeri (132. sz.), holott a latin eredeti is megjelent egykorú kiadásban (APPONYI S.: *Hungarica.* II. 1485. sz.), majd pedig újra lenyomatták BOD Péter munkáinak leideni kiadásában (*Historia Hungarorum Ecclesiastica.* Ed. C. RAWENHOFF — J. J. PRINS, 1890. II. 322—324. l.). RÁKÓCZI válaszában sokhelyt hibás 1784-i kiadása helyett (133. sz.) viszont helyesebb lett volna az egykorú szöveget a rávonatkozó irodalommal együtt megjelentető RÁDAY Pál irataira hivatkozni (Bp. 1955. I. 705—726. l.).

Aránylag kevésbé ismeri a szerző a protestáns szerzők munkáit, akár forráskiadványok, akár feldolgozások azok. A legfontosabbakat hadd említsük meg ezekből is. POKOLY József: *Adatok az erdélyi rekatholizáció történetéhez* (Prot. Egyháztörténelmi Adattár. IX. 113—165. l.) az 1690-es évekre több iratot közöl a jezsuita rendre vonatkozóan is. Ugyanígy PAULINYI Oszkár: *Iratok Kassa sz. kir. város 1603—1604-ben megkísérelt rekatholizálásának történetéhez* c. forrásközlése. (Uo. XIV. 1930.) FABÓ András: *Codex Evangelicorum utriusque confessionis in Hungaria et Transylvania diplomaticus.* Pest, 1869. c. kiadványa egész sor iratot hoz a jezsuita kérdésre protestáns és katolikus részről egyaránt a XVII. század második feléből. STROMP László: *Magyar evangélikus egyháztörténelmi emlékek.* Bp. 1905. c. kiadványa pedig az 1711-i szatmári béke utáni időkből hozza a jezsuitaellenes protestáns sérelmi iratokat. OBÁL Béla munkáját (*Die Religionspolitik in Ungarn nach dem westfälischen Frieden.* Halle 1910.) szintén érdemes lett volna megemlíteni a XVII. századra, ahogy a szlovák OBERUC könyvét (*Les persécutions des Luthériens en Slovaquie au XVII. siècle.* Strasbourg 1927.) is.

Ezek a megjegyzések és kiegészítések nem érintik a lényegét: POLGÁR László könyvészeti összeállítása megbízható és hasznos útmutatója lesz mindazoknak, akik a jezsuita rend XVI—XVIII. századi magyarországi tevékenységéről akarnak tájékozódni.

BENDA KÁLMÁN

Bibliográfiák az egyetemi oktatás számára A Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának sorozatáról

Egyetemi könyvtáraink bibliográfiai tevékenységében az elmúlt öt-hat esztendő során sajátos erjedési folyamat indult meg, s ez még ma sem mondható lezártnak. Különböző szempontok, elképzelések mérkőznek a szükségletekkel és a lehetőségekkel. A tel-

jesség és a történetiség igénye nélkül, inkább a típusok megrögzítésének szándékával, megkíséreljük kicövekelni eddig végzett munkájuk parcelláit.

Talán a legnagyobb múltra az ún. *egyetemi bibliográfia* tekinthet vissza, amely megrögzíti a tanszemélyzet irodalmi tevékenységét, illetőleg az egyetemen folyó kutató és oktató munka eredményeit. 1945 után Szeged keltette életre ezt a műfajt, s ma már felzárkózott mellé Debrecen, Sopron és Miskolc is.¹

A második csoportba a *szakbibliográfiák* vonhatók össze. Ezen a területen a tartalmilag legnagyobb változatosságot, már-már egyenetlenséget a *Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai* című, 1951-ben megindult sorozat mutatja. Az intézmény szaktudományi „profilját” tisztábban tükrözik az Agrártudományi és a Közgazdaságtudományi Egyetem, valamint a Budapesti Műszaki Egyetem sorozati vállalkozásai.

Az *új szerzemények és folyóiratok jegyzéke* alkotja az egyetemi könyvtárak bibliográfiai tevékenységének a részskatológus felé mutató harmadik típusát.

A debreceni egyetemi könyvtár munkaprogramjában különös hangsúlyt kaptak a *tájélibliográfiai feladatok*. Ezt a nagy lelkesedéssel vállalt és védett ügyet a negyedik helyen említjük.

Ezek után nézzük meg azt, hogy a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának fenti sorozata hol s melyik típusban helyezhető el. Tartalmilag a szakbibliográfiák közé iktatható. A szerkesztők azonban maguk hangsúlyozzák, hogy kiadványuk az egyetemi oktatás számára készült. Ezek szerint tehát pedagógiai célzatú szakbibliográfiákkal állunk szemben. Egyetemi könyvtáraink tevékenységében meglehetősen elhanyagolt műfaj ez. A budapesti Egyetemi Könyvtár vállalkozása tehát mindenképpen méltó a figyelemre.

Az eddig megjelent 11 füzet tematikájából arra következtethetünk, hogy az oktatási jelleg két oldalról is indukálódik. Az egyik a tanszemélyzet egyéni tudományos érdeklődése és ezzel párhuzamosan jelentkező igényei, amelyeknek kielégítését a tájékoztató-bibliográfiai szolgálattól várja. Nem tévedünk talán, ha *A nemzetiségi iskolapolitika a dualizmus korában* című összeállítást (1954, 47 l.) ilyen forrásra vezetjük vissza. A bibliográfiai munkának ez a passzív jellege a további füzetek nagy részében is kimutatható. Ezt nem elítélő hangsúllyal, hanem pusztán ténymegállapításként mondjuk, mert az inspiráció forrása jelen esetben mitsem von le a mű értékéből. A témákat többségükben az egyes tanszékek pillanatnyi pedagógiai kíváncsiságai sugalták. S ezzel el is jutottunk a másik indukáló góchoz: a folyamatos oktató munka szükségleteihez. Az újkori magyar történeti tanszék felkérésére állították össze a második füzetet: *Magyarország huszadik századi történelmének tanulmányozásához szükséges bibliográfiák és segédkönyvek válogatott bibliográfiája* címmel (1954, 33 l.). Ide sorolandók még *A marxizmus-leninizmus klasszikusai az 1848–49. évi forradalmakról* (1954, 64 l.) és *A nyugat-európai kommunista pártok megalakulása és kezdeti tevékenysége* (1955, 28 l.) című füzetek is.

A sorozatban a történelem mellett előkelő helyet foglal el az irodalomtudomány. *Thomas Mann magyarul megjelent művei és a magyar Thomas Mann irodalom c. összeállítás* (1956, 32 l.) a világirodalmi tanszék számára jelentett segítséget; *Dobossy László Romain Rolland bibliográfiája* (1956, 32 l.) pedig egy kandidátusi értekezés könyvészeti megalapozására ad példát. *A regény története* és PÁLVÖLGYI Endre *A dráma*

¹ Megjegyezzük, hogy az Országos Könyvtárügyi Tanács Bibliográfiai Szakbizottsága javaslatot tett az eltérő gyűjtőkörű és különböző elvek alapján készülő egyetemi bibliográfiák egységes szerkesztési szabályzatának kidolgozására, illetőleg a külföldi példák nyomán közös kötet kiadására. Ezt az előterjesztést az érdekelt intézmények nem fogadták el. A bibliográfiai szakbizottság újabb javaslata: a nyomtatásban meg nem jelenő doktori disszertációk, valamint a TMB-hoz benyújtott doktori és kandidátusi értekezések kurrens jegyzéke, tárgyalás alatt áll.

története című füzet a sorozat legsikerültebb darabjai közé tartoznak. Az előbbi érdeme — szerkesztési szempontból — az, hogy a Központi Címjegyzék nyomán megadja az egyes művek lelőhelyét, az utóbbinál pedig a gazdag, 1043 tételt felölelő, jól rendezett anyagban megkönnyíti a tájékozódást a mintaszerű tárgymutató.

SÁNDOR István, a Néprajzi Múzeum könyvtárosa a *Magyar néprajztudomány* 1945—1955 című válogatott bibliográfiáját adja a sorozat 8. kötetében (1956, 68 l.). S most ennél a kitűnő könyvészeti segédeszköznél meg kell állnunk. Az a tény, hogy az egyetemi oktatásban hangsúlyozottan jelentkezik egy néprajztudományi, egy irodalomelméleti és egy újkortörténeti bibliográfia igénye: fényt vet többek között szakkönyvészetünk sokat emlegetett „fehér foltjaira”. A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának tájékoztató és bibliográfiai szolgálata jelentős és elismerésre méltó munkát végez, amikor lehetőségeihez mérten az egyetemi oktató munkának segítségére sietve, úttörő szakbibliográfiai tevékenységet is folytat.

Igényeket szolgálnak ki, felkérésre. De van jel arra is, hogy elébe mennek a kíváncsoknak. Ezt az aktivizálódást SZENTMIHÁLYI János *A természettudományok történetének tanulmányozásához szükséges segédkönyvek válogatott bibliográfiája* jelzi. (Könyv. A tudománytörténet kérdései c. műből. 1954.)

Ez a műfaj, ez a bibliográfiai propedeutika az, amely egyelőre csak lehetőségeiben adott az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának gyakorlatában. Ebbe az irányba mutat az Agrártudományi Egyetem sorozatában WALLESHAUSEN Gyula összeállítása: *A mezőgazdasági tudományos kutatás és tájékoztatás segédkönyvei* című kötet (1957, 55 l.), s korábbi példa WÉGER Imre: *Irodalomkutatás, anyaggyűjtés*. Módszertani útmutató közgazdász hallgatók részére című munka (1955, 63 l.).

Az olvasószolgálatban és a tájékoztatásban dolgozó könyvtárosok közös tapasztalata, hogy egyetemi hallgatóink meglehetősen tájékozatlanok szaktudományuk kézikönyvei, a kutatás és eligazodás lehetőségei felől. A *Bibliográfiák az egyetemi oktatás számára* című sorozat funkcionális értéke megítélésünk szerint csak növekednék, ha az Egyetemi Könyvtár tájékoztató és bibliográfiai szolgálatának munkatársai, a tanszékek szakembereivel együttműködve, tervükbe iktatnák rövid könyvészeti bevezetések elkészítését az egyes tudománysszakok tanulmányozásához.

BÉLLEY PÁL

A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának műszaki tudománytörténeti kiadványai

Amikor 1953-ban a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára megindította technikatörténeti sorozatát, több oldalról kifogásolták, hogy ezzel túlmegy tulajdonképpeni könyvtári feladatán, és olyan kiadványsorozattal kísérletezik, amely nem tarthat számot komoly érdeklődésre. Az azóta elmúlt 5 év azonban bebizonyította a kezdeményezés helyességét.

A technikatörténet iránt világszerte megnőtt az érdeklődés. Ezt bizonyítja többek között az is, hogy a Brüsszeli Világkiállítás magyar pavilonjának elismert érdekességei közé tartozott az első Eötvös-inga, PUSKÁS Tivadar első telefonközpontja és ZIPERNOVSKY—DÉRY—BLÁTHY ős-transzformátora. A Budapesti Műszaki Egyetem Könyvtára kiadványainak példányszáma is emiatt az érdeklődés miatt emelkedett 500-ról 1000-re. De helytelennek bizonyult az a másik érv is, hogy a technikatörténet nem könyvtári feladat. Az Országos Műszaki Könyvtárban külön munkatárs foglalkozik ilyen kérdésekkel, és a műszaki könyvtárak gyakorlata világszerte igazolja, hogy a technikatörténet a legjobb szakkönyvtári propaganda-módszerek közé tartozik. Az ilyen jellegű

könyvtári anyag feltárása és terjesztése éppen olyan könyvtári feladat, mint megyei vagy járási könyvtáraink helytörténeti munkássága.

Ma már tehát egészen más oldalról kell foglalkoznunk ezekkel a kiadványokkal. Egy alapjaiban helyes kezdeményezés továbbfejlődését és eredményesebb kibontakozását kell elősegítenünk. Nézzük meg, hogy a Tankönyvkiadó kiadásában megjelenő sorozatnak milyen kötetei jelentek meg eddig:

1. KÁROLYI Zsigmond: *Beszédes József élete és működése*. 2. FODOR Ferenc: *Balla Antal élete és munkássága*. 3. SERESS János: *Petzwall József*. 4. VENDL Aladár: *Schafarzik Ferenc*. 5. FODOR Ferenc: *Az Institutum Geometricum*. 6. NAGY Zoltán: *Vedres István művészi munkássága*. 7. VENDL Aladár: *A Budapesti Műszaki Egyetem Ásvány- és Földtani tanszékének története*. 8. FODOR Ferenc: *Magyar vízmérnököknek a Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei*.

A kötetek színvonaláról a washingtoni Library of Congress is elismerőleg nyilatkozott, ez a mi véleményünk is. Azonnal szembetűnő azonban, hogy ezek a tanulmányok egyes szakágaknak (vízépítés, földtan) aránytalanul nagy helyet szentelnek, és ugyanakkor teljesen mellőznek gyakorlatilag fontosabb mérnöki tudományágakat. Emellett a sorozatban túltengenek az egy-egy személy munkásságát feldolgozó monográfiák. Ezek miatt azután az olvasó — a széleskörű ismeretanyagot nyújtó, élvezetes olvasmány után is — bizonytalan marad a tekintetben, hogy amit megismert, az hogyan illeszthető be a technika történetének egészébe, miként értékelhető az összefüggések általános ismeretében. És ez egyúttal rámutat az e téren fennálló legnagyobb hiányra és feladatra: nincs összefoglaló jellegű magyar technikatörténet, elsősorban egy ilyen kézikönyvre van szükség. Ezt a munkát — amit a Műszaki Egyetem Könyvtára a Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudománytörténeti Főbizottságának felügyelete mellett érdekelt szakemberek és műszaki könyvtárosok bevonásával végezhetne el — viszont megelőzheti egy ismert külföldi technikatörténeti szakkönyv lefordítása és kiadása.

A kiadványsorozat nem kerül könyvárusi forgalomba, elsősorban csere-célokra használják fel. A szűkkörű terjesztésből adódik, hogy a sorozat első kötetei (két vízmérnök élete) pl. nem kerültek el az elsődlegesen érdekelt Vízügyi Tervező Intézet szakkönyvtárába sem. A Műszaki Egyetem Könyvtára, éppen ezért a jövőben, egy-egy újabb kiadványa terjesztéséhez vegye igénybe az Országos Műszaki Könyvtár tapasztalatait, és sorozatát szélesebb körben terjessze a műszaki termelési könyvtárhálózaton belül is. A külföldi cserekapcsolatok kifejlesztése céljából pedig ajánljuk, hogy javítsák meg egyes idegen nyelvű összefoglalóik joggal kifogásolható színvonalát mind szakmai, mind nyelvi szempontból. (A 6. számban pl. „architectural” és „ecclesiastic” helyett az értelmetlen „architectal” és „ecceistical” áll.)

A technikatörténeti sorozatról végezetül megállapíthatjuk, hogy tudományos igényvel készült egyes kötetei kiváló forrásanyagot tartalmaznak.

BALÁZS SÁNDOR

A magyar népművelés tíz éve (1945—1954). Válogatott bibliográfia. 1—3. köt. Bp. 1956—57, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. (Kézirat)

Hazai bibliográfiai tevékenységünk újabban ritkán hoz létre terjedelmes alkotásokat. E három vaskos kötetben megjelent bibliográfiáról épp ezért még akkor is szükséges lenne megemlékezni, ha nem ily jelentős terület irodalmát tárná fel. A könyvtárosok a népművelés hatalmas szerepével talán mindenkinél inkább tisztában vannak.

A bibliográfia célja — amint azt az előszó is hangsúlyozza —, hogy „dokumentálja a népművelés terén felszabadulásunk óta elért eredményeket, nyújtson lehetőséget a felgyűlt gazdag tapasztalatok elemzéséhez, a népművelés továbbfejlesztéséhez szük-

séges kérdések tisztázásához". Célja továbbá, hogy a népművelési szakemberek képzéséhez és a népművelés tíz éve történetének megírásához segítséget nyújtson.

A gyűjtés tárgyi elhatárolása kétségtelenül igen nehéz feladat volt. Az összegyűjtött 27 000 cím valóban hatalmas anyag, amely a szerkesztők szerint még nem is teljes, ebből kb. 20 000 cím került a bibliográfiába. (A kihagyott cédula-anyagot a Népművelési Intézetben lehet tanulmányozni.) A válogatásnál arra törekedtek, hogy fő vonalaiban hű képet nyújtsanak az elmúlt tíz esztendő népművelési irodalmáról. Kihagyták azonban a másodközléseket, az ugyanazon eseményekről vagy témáról szóló kisebb értékű cikkeket, s amennyiben nélkülözhetőnek tartották, a híryanagot, plakátokat, röplapokat, az országos eseményekről helyi lapokban megjelent közleményeket stb. Helyes elv mellett döntöttek, midőn kihagyandónak ítélték a dátumhoz kötött kulturális akciókról szóló irodalmat, minthogy az a napilapokban, folyóiratokban az adott dátum nyomán minden különösebb nehézség nélkül megtalálható. Ezt az elvet talán még több esetben is lehetett volna érvényesíteni, pl. a könyvnapok esetében be lehetett volna érni a könyvnapok dátumainak felsorolásával, és külön legfeljebb csak az elvi jelentőségű címanyagot kellett volna hozni. A válogatás általában lehetett volna még szigorúbb, s a bibliográfia nem vesztett volna értékéből. Mert vajon sokat nyújthat-e a népművelés története vagy módszereinek elemzése szempontjából pl. az a rövid üzemi riport, amely — az annotáció tanulsága szerint — a kultúrotthon munkájáról is szól, vagy az, amelyiknek *Esküvő a kultúrotthonban* a címe? Az ilyen híryanag a népművelés kérdéseinek tanulmányozásához komoly alapot nem ad.

A bibliográfiában összegyűjtött igen tekintélyes anyag elrendezése tizenegy fejezetben, tárgycsoportban történt. Ezeken belül négy-tizenöt szakcsoportot létesítettek a témáknak megfelelően, s végül évek szerinti csoportosítást alkalmaztak. Az egyes nagy fejezetek a népművelés általános és szervezeti problémáival, az ismeretterjesztés egyes típusaival és módszereivel, a művészeti körök, a tömegkönyvtárak, kultúrotthonok és a különféle szervezetek és intézmények népművelési tevékenységével foglalkozó irodalmat sorolják fel. A tagolásra való törekvés ellenére is az anyag gyakran meglehetősen áttekinthetetlen marad, s nem felesleges a bevezetés intése, hogy a kutató használat előtt a kötetek elején található és az egyes szakcsoportokra vonatkozó részletes útmutatást alaposan tanulmányozza át. A sok magyarázatot a még kisebb tárgyszavak alatt való csoportosítás és a rokon tárgyszavakra való utalások rendszere jórészt feleslegessé tette volna, legalábbis megkönnyítette volna a használatot. Szerencse, hogy az index-kötet jó rendszerezése helyrehozza a hibát, és a részletek iránt kutatóknak igen jó segítséget nyújt név-, tárgy- és helymutatójával. Az általánosabb, összefoglalóbb, elvi tanulmányozás azonban így is elég sok nehézséggel oldható csak meg, különösen azért, mert a lényeges vagy a legalább már terjedelménél fogva is jelentősebb munkák elvesznek a rövid cikkek, hírek tömegében. A *gyermekek körében végzett népművelési munka* c. fejezet például kb. 600 címből áll (csupán évek szerinti tagolásban), s ebben csak mintegy száz az egy lapnál hosszabb cikk vagy a könyv; ebből a százból is több mint ötven műsorfüzet, amit talán jobb lett volna külön csoportban hozni, annál inkább, mert bőven kerül belőlük más, pl. a *Bábjáték* szakcsoportba is.

A szerkesztők maguk is tudatában voltak, hogy a kapcsolódó szakcsoportok között sok az átfedés, a tárgyi csoportosítás teljessége érdekében azonban egy-egy címet többször is szerepeltettek, mégpedig teljes címleírással, sőt általában megismételve az annotációkat is. Katalógusban ez nem baj, bibliográfiánál azonban feleslegesen növeli a terjedelmet. A bibliográfia terjedelme lényegesen csökkenthető lett volna az anyagból való elhagyás nélkül is a gazdaságosabb elrendezéssel és azoknak a rövidségük ellenére is semmitmondó annotációknak az elhagyásával, melyek tartalmi szempontból nem lényeges műfaji megjelölések (cikk, vezércikk, belső vezércikk, riport, hír stb.), vagy pedig

nem mondanak többet a szakcsoport címénél, amelybe besorolták. Így pl. a *Könyvnapok* — hetek c. csoportban az 1950. évnél *A hatodik könyvnap után* c. cikkről ilyen annotációt olvashatunk: „A lezajlott könyvnapokról. Riport.”; vagy az 1951. évnél a *Köszöntjük a könyv ünnepét* c. cikkről: „Belső vezércikk a 7. szabad könyvnap alkalmából.” Mennyivel tudunk meg többet ezekből az annotációkból?

De még más lehetőség is lett volna a bibliográfia terjedelmének a csökkentésére. Részletes bibliográfiai leírás helyett egyes esetekben talán elegendő és célravezetőbb is lett volna az index-szerű feltárás, így pl. az egyes kultúrotthonokra, népkönyvtárakra stb. vonatkozó irodalom esetében földrajzi csoportosításban a források (folyóirat és újság számok) pusztá felsorolása. Ezzel a harmadik kötet is tehermentesítve lett volna, és a használat is egyszerűbbé vált volna.

Mindenesetre az index segítségével bőséges anyagot gyűjthetünk össze a bibliográfiából pl. arról, hogy itt vagy amott a kultúrotthon, a népkönyvtár mikor alakult, hogyan működött stb. Igaz, hogy ez tulajdonképpen inkább sajtódokumentációs feladat. Persze igen jó, hogy megvan ez az anyag így együtt, és jól fel is tudják használni mindenütt, ahová a kéziratként 350 példányban sokszorosított népművelési bibliográfiából jutott. De vajon nem volt túl nagy luxus a napi és heti sajtóból ilyen nagy anyagot átkutatni és összegyűjteni akkor, amikor még adósak vagyunk ugyanezen tíz esztendő folyóiratcikkeinek repertóriumával, amely pedig a népművelés és minden más szakterület kutatómunkájához nélkülözhetetlen bibliográfiai segédeszköz lehetne? A tanulság, ami mellesleg ezúttal is levonható, hogy az anyagi és szellemi erők helyes, előrelátóbb és valóban tervszerű összefogásával biztosítani kellene a tudományos kutatás és művelődéspolitikánk egészének egyes területei között az összehangolt és arányos fejlesztést a bibliográfiai tevékenység tekintetében is.

BABICZKY BÉLA

Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára.

Szerkesztették BODOR András, CSELÉNYI Béla, JANCsó Elemér, JAKó Zsigmond, SZABó T. Attila. Kolozsvár—Bukarest, 1957. Tudományos Könyvkiadó. 700 l., 50 kép, 1 térkép. (Bolyai Tudományegyetem kiadványai I. Tanulmányok I.)

KELEMEN Lajos, az Erdélyi Múzeum volt könyvtárosa, majd levéltárának vezetője, hivatali pályája végén az erdélyi múzeumok és levéltárak főigazgatója, a kiváló történetkutató nyolcvanadik születésnapja alkalmából barátai és tisztelői értékes kiadvánnyal gazdagították Erdély múltjának szakirodalmát. Az ünnepi évfordulón kibocsátott emlékkönyv, mely a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem most induló kiadványsorozatának első köteteként jelent meg, egy eredményekben gazdag, hosszú, munkás élet s mély és átfogó ismereteivel kitűnő tudós méltó megbecsülését fejezi ki.

Az emlékkönyvben megjelent tanulmányok KELEMEN Lajos tudományos érdeklődésének, fél évszázadot meghaladó kutatásainak széles területéről: a művészet-, művelődés- és gazdaságtörténet, a régészet, néprajz, múzeum-, könyvtár- és levéltártörténet témaköréből, Erdély haladó hagyományaiból merítették tárgyukat. Tartalmuk egyben a kutatások jelenlegi állását is érzékeltetni kívánja azokon a munkaterületeken, amelyekre KELEMEN Lajos sokrétű alkotó tevékenysége kiterjedt. Ugyanakkor e tanulmányok, mint a kötet bevezetése rámutat, a feldolgozott történeti anyagot nem a múlt elszigetelt jelenségeinek tekintik, hanem az utóbbiaknak — a ma feladatainak keresztül — a jövővel való összefüggéseit is szem előtt tartják. Erdély s a Román Népköztársaság együttélő népeinek közös hagyományai, az érdeklődés előterébe került műemlékvédelem, a múzeumok, könyvtárak és levéltárak fejlődésének kérdései azok a pontok, amelyeken az emlékkönyv történeti tárgyai közvetlenül kapcsolódnak a jelen problémáihoz.

A kötet gazdag tartalmából, a magyar, német és román nyelven megjelent tanulmányok közül — folyóiratunk érdeklődési körének megfelelően — az alábbiakat emelhetjük ki:

FARCZÁDY Elek *A marosvásárhelyi Bolyai Tudományos Könyvtár* cím alatt a nagymúltú intézmény történetéről ad áttekintést. Tárgyát a XVI. sz. közepéig vezeti vissza, amikor a marosvásárhelyi „schola particula” megalakult. A Sárospatakról Gyulafehérvárra, majd ide menekült ref. kollégiummal 1718-ban egyesített marosvásárhelyi kollégium — s annak az iskola fejlődésével párhuzamosan gyarapodó könyvtára — a további évszázadok során jelentős kultúrközponttá növekedett. 1948-ban államosították a kollégiumot és a könyvtárat, s az utóbbit 1950-ben önálló tudományos könyvtárrá szervezték át. E külső keretnél részletesebben foglalkozik a szerző az intézmény belső történetével: a könyvanyag növekedésével, a különböző korszakokban folyó katalógizálási munkákkal stb.; végül a könyvtár és a kéziratár jelenlegi állományának számadatait közli.

Hasonló tárgyú BENCZÉDI Pál *A volt kolozsvári unitárius kollégium könyvtárának kéziratáráról* c. közlése, mely a 400 éves könyvtár — ma az RNK Akadémiájának kolozsvári III. sz. könyvtára — kéziratári anyagát ismerteti. A gyűjteményből különösen a történelmi, nyelvészeti és irodalomtörténeti vonatkozású források jelentősek. Kor szerint az anyagból a XVIII. század dokumentumai emelkednek ki. Az eredeti iratok egy része már nyomtatásban publikálva van.

TÓTH Kálmán cikke: *Könyvnyomtató Makai Nyíró János deák* a nevezettnek, a XVII. sz. elején lehanyatlott kolozsvári HELTAI-nyomda fellendítőjének életrajzát és munkásságát tárgyalja. A MAKAI NYÍRÓ által nyomott könyvek közül legrészletesebben szól a szerző ENYEDI György erdélyi unitárius püspök 1619-ben a fejedelmi cenzúra megkerülésével kiadott hitvitázó munkájáról: a könyv kinyomtatásának körülményeiről és további sorsáról.

BENKŐ Samu *A marosvásárhelyi kollégium diákjainak művelődési törekvései a múlt század harmincas éveiben* c. tanulmánya az erdélyi tanuló ifjúság szellemi mozgalmainak keretébe állítva foglalkozik közelebbi tárgyával, a marosvásárhelyi diákok (1834-ben létesült) olvasóegyletével. Az egylet, mint a reformkor hasonló társulásai, a haladó politikai törekvések szolgálatában állott, ami a hatóságok tiltó rendelkezéseit váltotta ki.

KRISTÓF György *Meltzl Hugó, a Kolozsvári Petőfi-irodalmi iskola megalapítója* c. alatt MELTZL kolozsvári egyetemi tanár irodalomtörténeti, publicisztikai és műfordítói tevékenységét ismerteti, mellyel a múlt század utolsó évtizedeiben Kolozsvárt a PETŐFI-irodalom s a PETŐFI-kultusz középpontjává tette. A köréje csoportosult irodalmi iskola hatása az egész országban szétsugárzott, s műfordításai PETŐFI költészetét a külfölddel is megismertették.

BÓNIS György tanulmánya: *A somogyvári formuláskönyv* a marosvásárhelyi Bolyai Tudományos Könyvtár egyik kódexével, egy középkori stilionariummal foglalkozik. Finom clemzómunkával megállapítja a formulagyűjtemény keletkezésének időpontját és helyét, feltárja lérejtöttének körülményeit, s valószínűsíti szerzőjét. A XV. századi, MÁTYÁS-kori kódex a magyar jogtörténet rendkívül értékes forrása.

A könyvtárszakkal rokon tárgya miatt megemlítjük még KISS András cikkét, amely *Kolozsvár levéltára rendjének fejlődése a XIV. századtól a XVIII. század végéig* c. alatt jelent meg. Az előbbi dátum az az idő, amikor a városi levéltár oklevelein az őrzés és kezelés bizonyos rendszerére utaló hátiratok feltűnnek. Az ügyvitel fejlődése s az iratanyag gyarapodása a XVI. sz. végétől a rendezés és lajstromozás megkezdését is szükségessé tette. Ez eleintén csak a jogbiztosító iratokra terjedt ki, s elég kezdetleges módon történt. Az államhatalom beavatkozása a levéltári munkáknak a XVIII. sz.

második felében nagyobb lendületet adott, a levéltár első átfogó rendezése azonban — mint Magyarországon általában — csak a XIX. sz. elején indult meg.

Az emlékkönyvet KELEMEN Lajos életrajzi adatainak s hat évtizedes tudományos munkássága során megjelent cikkeinek, tanulmányainak, könyveinek összeállítására, végül a kötet tartalmáról adott kivonatok zárják le. Az utóbbiakkal kapcsolatban ki kell emelni a szerkesztés gondosságát: az idegen nyelven írt közleményekről ugyanis magyar, a magyar és német nyelvűekről román, a román és magyar nyelvűekről német s valamennyiről orosz nyelvű kivonatok tájékoztatják az olvasót.

VARGA ENDRE

Ujabb könyvtártudományi művek

Ajánló szöveggyűjtemény a Népek barátsága hónapja tiszteletére. [Kiad. a.] Megyei Könyvtár munkaközössége. [Kecskemét 1958]. Házi sokszr. 17 lev.

Április 4. Bibliográfia hazánk felszabadulása évfordulójának megünneplésére. Összeáll. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Bibliográfiai Osztálya, a kerületi könyvtárak számára kiállítások rendezéséhez. Bp. 1958. Házi soksz. 6 lev. (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. A — rölap bibliográfiája 2.)

BERCZELI A. Károlyné: *A Népszínház műsora.* (Adattár.) Bp. 1958. Színháztud. és Filmtud. Int. — Orsz. Színháztört. Múzeum. 61 l. (Színháztörténeti füzetek 20.)

(BOGYA Klára): *A magyar népköztársasági országos szabványok — MSZ — teljes jegyzéke.* 1958. (Összeáll. — Közrem. ANTAL Sándorné, FEJES Gyula, TÖRÖK Zoltánné.) [Kiad. a.] Magyar Szabványügyi Hivatal. 1958. Közgazd. és Jogi Kiadó. 764 l.

BORSY Károly: *A pécsi nyomdászegylet első évei (1869—1875).* Pécs, 1958. Pécsi Szikra ny. 56 l. (Klly. a Janus Pannonius Múzeum 1957. évi évkönyvéből.)

(Debrecen. Déri Múzeum.) *A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1948—1958.* (Szerk. BALOGH István.) Debrecen 1957 (1958), Alföldi ny. 161 l., 6 t. ([Debrecen. Déri Múzeum] Debrecen város Déri Múzeumának kiadványai 43.)

[Debrecen. Egyetem.] *A Debreceni Orvostudományegyetemi Gyermekklinikának csecsemőkori sorvadás terén kifejtett munkásságának gyűjteménye. 1953—1957.* Debrecen 1958. Szabadság ny. 10 l.

[Debrecen. Egyetemi Könyvtár.] *Összefoglaló jelentés a Debreceni Egyetemi Könyvtár 1957. évi működéséről.* Debrecen, 1958. Felsőokt. Jegyzetell. Bp. soksz. 34 l. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának közleményei 8.)

[Eger. Pedagógiai Főiskola.] *Az Egri Pedagógiai Főiskola tanárainak szakirodalmi munkássága. Bibliográfia.* (Összeáll. LUKÁCS Dezső.) Eger, 1958. Borsodm. ny. Miskolc, 507—637 l. (Klly. a [z Egri Pedagógiai] Főiskola évkönyvéből.) ([Eger.] Pedagógiai Főiskola. Az Egri — füzetek 120.)

GÁSPÁR Margit: *A magyar kémiai irodalom bibliográfiája 1946—1955.* Összeáll. —. Bp. 1958. Akad. Kiadó. 518 l.

[Ifjúsági könyvek jegyzéke.] Bp. 1958. Móra Kiadó. [8] lev.

Kulturális élet Győr-Sopron megyében. (Szerk. VIDONYI Dánielné, CSEFIGA Pál stb. Kiad. a Győr-Sopron megyei tanács.) [Győr] 1958. Győr-Sopron m. ny. 62 l.

A magyar népművelés tíz éve (1945—1954). Válogatott bibliográfia. 3. köt. Mutatók. (Összeáll. ROZGONYI Györgyné.) [Kiad. a.] Népművelési Intézet. Bp. 1957 [1958], Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. II, 239 l.

Magyar Szabványügyi Hivatal. *Az országos szabványosítás 1958. [ezerkilencszázötvennyolcadik] évi terve.* Bp. 1958. Terv ny. soksz. 60 l.

A Magyar Tudományos Akadémia Központi Fizikai Kutató Intézete szakkönyvtárának alapkatológusa. Kiad. az MTA Központi Fizikai Kutató Intézete Dokumentációs Csoportja. [Bp.] (1957) 1958. Jegyzetsoksz. 417 l.

Megyei Könyvtár. Székesfehérvár. Krs Andor: *Körlevél [az] 1958. év első negyedévi könyvtári tevékenységről.* Székesfehérvár, 1958. [Házi soksz.] 2 lev.

Műszaki könyvtárosi vizsga tananyaga. (Összeáll. JÁNSZKY Lajos.) [Kiad. az] Országos Műszaki Könyvtár. Bp. 1958. [Házi soksz.] 61 l.

Nemzetközi szerződések gyűjteménye 1945—1958. (Szerk. és ford. HAJDU Gyula, HALMOSY Dénes stb.) Bp. 1958. Közgazd. és Jogi Kiadó, 324 l.

Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gyermek-könyvtárosi tanfolyamán elhangzott előadások. [Bp. 1958. Jegyzetsoksz.] 23 db.

Orvostudományi Dokumentációs Központ. *Magyarországon található külföldi orvosi folyóiratok 1956—1957. évi lelőhely jegyzéke.* Bp. 1957 [1958]. Jegyzetsoksz. 369 l. (PAJKOSSY György—TÓTH András—VÉRTESY Miklós): *Tájékoztató tanszéki könyvtárak számára.* (Összeáll. —.) Bp. 1958. Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 78 l. ([Buda-pest.] Egyetemi Könyvtár. A budapesti — kiadványai 3.)

Szász Eta—KEPES Ágnes: *Beszélő könyvtár.* Az ifjúsági irodalom ajánló bibliográfiája. [Ill.] (WÜRTZ Ádám.) Bp. 1958. Móra Kiadó. 229 l.

SZATALA Ödön: *A vegyszeres gyomirtás.* Összeáll. —. A vegyszeres gyomirtás bibliográfiája. Összeáll. KOLLER László. Kiad. az Országos Mezőgazdasági Könyvtár. Bp. 1958. Házi soksz. 106 l. (Témadokumentáció. Növényvédelmi sorozat.)

[Szeged.] *Egyetemi Könyvtár. Beszámoló a szegedi — 1957. évi működéséről.* Összeáll. HENCZ Aurél. Szeged, 1958. [Házi soksz.] 41 l.

(TISZAYNÉ GESMEY Borbála): *Szakkbibliográfiák és témadokumentációk bibliográfiája (1950—1957).* (Összeáll. —.) Bp. [1958], Orsz. Mezőgazd. Könyvtár. Házi soksz. 18 l.

(VUJICSICS D. Sztoján): *A Matica Sprska bibliográfiái.* [Bp.] 1957 [1958], Akad. Kiadó. 341—344. l. (Könyv. az Irodalmi Figyelőből.)

Összeállította: H. Izsó Livia

TARTALOM

<i>Keresztury Dezső</i> : Horváth János nyolcvanadik születésnapjára	305
<i>Tombor Tibor</i> : Egy főúri palota átépítése az Országos Műszaki Könyvtár számára — Rebuilding an aristocrat's palace to suit the purposes of the Hungarian Central Technological Library	307
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Mátyás király könyvtárának scriptorai. Petrus Cenninius — Petrus Cenninius, scripteur du roi Mathias Corvin	327

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Jakó Zsigmond</i> : Váradi Péter könyvtárának töredéke Kolozsvárott	345
<i>Jakó Zsigmond</i> : Mátyás király törvénykönyvének újabb töredéke	350
<i>Durzsas Sándor</i> : A tudományok osztályozásának magyar történetéhez	351
<i>Pálvölgyi Endre</i> : Tárgyszókatálogos terve az Egyetemi Könyvtárban	357

FIGYELŐ

<i>Markos Béla</i> : Fényképi címfelvételezés az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztó osztályán és a fényképi eljárás tapasztalatai néhány könyvtár katalógizálásában	363
<i>Csapodi Csaba</i> : Tudományos könyvtárak és könyvtártudomány Csehszlovákiában	367
<i>Tordayné Péter Erzsébet</i> — <i>Wallshausen Gyula</i> : Még egyszer a mezőgazdasági bibliográfiáról	374
Hírek : Nemzetközi Dokumentációs Központ (<i>sma</i>) — Érdekes könyvtártechnikai újdonság (<i>B. B.</i>) — Modern könyvillusztrátorok (<i>P. Lakatos Éva</i>) — Beszámoló a lengyel—magyar bibliográfiai kapcsolatokról (<i>Terbe Lajos</i>) — Kner Imre emlék-est (—)	378

SZEMLE

<i>O. W. Fuhrmann</i> : Über die Auflagenhöhe der ersten Drucke (<i>Ism. —z</i>)	380
<i>Günther Franz</i> : Bücherkunde zur Weltgeschichte (<i>Ism. Niederhauser Emil</i>)	381
<i>Ladislaus Polgár</i> : Bibliographia de historia Societatis Jesu in regnis olim corona Hungarica unitis (1560—1773) (<i>Ism. Benda Kálmán</i>)	383
Bibliográfiák az egyetemi oktatás számára (<i>Ism. Bélley Pál</i>)	384
A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának műszaki tudománytörténeti kiadványai (<i>Ism. Balázs Sándor</i>)	386
A magyar népművelés tíz éve (1945—1954) (<i>Ism. Babiczky Béla</i>)	387
Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára (<i>Ism. Varga Endre</i>)	389
Újabb könyvtártudományi művek (Összeáll.: <i>H. Izsó Livia</i>)	391

Ára : 20,— Ft

Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLE DES MATIÈRES

<i>D. Keresztury</i> : Le quatre-vingtième anniversaire de János Horváth.....	305
<i>T. Tombor</i> : L'adaptation d'un ancien hôtel particulier seigneurial pour les fins de la Bibliothèque Nationale Technique de Hongrie (Avec résumé en anglais)	307
<i>K. Csapodi</i> : Petrus Cenninius, scripteur du roi Mathias Corvin (Avec résumé en français).....	327

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Zs. Jakó</i> : Les restes de la bibliothèque de Péter Váradi, humaniste hongrois, à Kolozsvár	345
<i>Zs. Jakó</i> : Un fragment récemment découvert du code du roi Mathias Corvin...	350
<i>S. Durzsa</i> : Les débuts hongrois de la classification des sciences.....	351
<i>E. Pálvölgyi</i> : Catalogue-matières alphabétique à la Bibliothèque de l'Université de Budapest	357

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

<i>B. Markos</i> : Cataloguement photographique au Département Distributeur de la Bibliothèque Nationale Széchényi et les expériences de la reproduction photographique dans certaines bibliothèques.....	363
<i>Cs. Csapodi</i> : Bibliothèques scientifiques et bibliothéconomie en Tchécoslovaquie	367
<i>E. Torday—Gy. Wallshaussen</i> : Intervention à propos de la bibliographie d'agriculture	374
Nouvelles : Le centre international de documentation (<i>sma</i>) — Une nouveauté technique (<i>B. B.</i>) — Illustrateurs modernes (<i>É. P. Lakatos</i>) — Rapport sur les relations bibliographiques hungaro-polonaises (<i>L. Terbe</i>) — En mémoire de Imre Kner (—)	378

COMPTE-RENDUS CRITIQUES

<i>O. W. Fuhrmann</i> : Über die Auflagenhöhe der ersten Drucke (-z)	380
<i>Günther Franz</i> : Bücherkunde zur Weltgeschichte (<i>E. Niederhauser</i>).....	381
<i>Polgár Ladislaus</i> : Bibliographia de historia Societatis Jesu in regnis olim corona Hungarica unitis (1560—1773) (<i>K. Benda</i>)	383
Bibliographies au service de l'enseignement universitaire (<i>P. Bélley</i>)	384
Publications de la Bibliothèque Centrale de l'Université Technique de Budapest concernant l'évolution des sciences techniques (<i>S. Balázs</i>)	386
A magyar népművelés tíz éve (1945—1954) (<i>P. Babiczky</i>)	387
Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára (<i>E. Varga</i>)	389
Vient de paraître (<i>L. H. Izsó</i>).....	301